

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

RICHARD TAPPER

İRAN'IN SINIR BOYLARINDA GÖÇEBELER

Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi

Çeviren: E. Dilek Özdemir

Richard Tapper, SOAS Üniversitesi profesörlerindendir. Ayrıca, Sosyoloji ve Antropoloji Bölümü başkanıdır. 1964-65 arasında bir yılını Şahseverenler'le birlikte geçirdi. Londra Üniversitesi'nde 1972'de Antropoloji alanında doktora yaptı.

Tapper'ın Eserleri:

- *Pasture and Politics: Economics, Conflict and Ritual Among Shahsevan Nomads of Northwestern Iran* (Academic Press, 1979)
- (der.) *The conflict of tribe and state in Iran and Afghanistan* (St. Martin's Press, 1983)
- (der.) *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics, and Literature in a Secular State* (Tauris, 1991)
- *Mclachlan, Keith Technology, Tradition And Survival. Aspects of material culture in the Middle East and Central Asia* (1999)
- *Frontier Nomads Of Iran. A Political and social history of the Shahsevan* (Cambridge Univ. Press, 1997; *Iran'ın Sınır Boylarında Göçebeler*, İmge Kitabevi Yayınları, 2004)

F. Dilek Özdemir, 1972-73 döneminde DTCF İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldu. Çeşitli kurumlarda yazılı ve sözlü İngilizce-Türkçe-İngilizce çeviri odaklı çalıştı. Emekli olduktan sonra Türkiye Çevre Vakfı ve GAP gibi kuruluşlara çeviriler yaptı. ANKA Ajansının bülten çevirisinde çalıştı. TÜBİTAK'ın Popüler Bilim Kitapları serisinden "Modern Araştırmacı"nın redaktörlüğünü yaptı.

İmge Kitabevi Yayınları
Yayın Yönetmeni
Şebnem Çiler Tabakçı

ISBN 975-533-354-1

Özgün Adı
Frontier Nomads of Iran

©Richard Tapper, 1997
© İmge Kitabevi Yayınları, 2004

Tüm hakları saklıdır.
Yayıncı izni olmadan, kısmen de olsa
fotokopi, film vb. elektronik ve mekanik
yöntemlerle çoğaltılamaz.

1. Baskı: Mayıs 2004

Düzeltili
Alaattin Topçu

Sayfa Düzeni
Yalçın Ateş

Kapak
Nurafer Kars

Baskı ve Cilt
Pelin Ofset (312) 418 70 93/94

İ m g e K i t a b e v i
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (312) 419 46 10 - 419 46 11 • Faks: (312) 425 29 87
İnternet: www.imge.com.tr • E-Posta: imge@imge.com.tr

İ m g e D a ğ ı t ı m

A n k a r a
Konur Sokak No: 43/A Kızılay
Tel: (312) 417 50 95/96 - 418 28 65
Faks: (312) 425 65 32
E-Posta: dagitim@imge.com.tr

İ s t a n b u l
Mühürdar Cad. No: 80 Kadıköy
Tel: (216) 348 60 58
Faks: (216) 418 26 10
E-Posta: kadikoy@imge.com.tr

Richard Tapper

İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler

Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi

Çeviren
F. Dilek Özdemir

Dün Bugün Yarın dizisi, tarih-merkezli bir perspektifle, toplumsal bilimlerin her dalında insanlığın ve ülkemizin toplumsal serüvenini kavramaya yardımcı olacak kitapları okuyucuya sunuyor.

Avrupa-merkezli bir dünya tarihi perspektifini kıran, dünyanın diğer bölge ve halklarının tarihlerini kendi içinde bir bütün olarak ele alan yapıtlara özellikle yer veren bu dizi, fazlasıyla Türk ve Türkiye tarihine hapsolmuş bir tarih bilgi ve bilincinin aşılmasına katkıda bulunmayı hedefliyor.

Bir ülkenin gerçek zenginliğinin, zihinsel üretimi ve insanları düşünmeye yöneltecek entelektüel birikimi olduğu düşüncesinden hareketle, *Dün Bugün Yarın* dizisi, Türkiye ve Türkçedeki toplumsal bilim etkinliğinin kalitesinin yükseltilmesini amaçlamaktadır.

• **Dizi Editörleri**
Suavi Aydın
Kudret Emiroğlu
Uygur Kocabaşoğlu
Oktay Özel

II. KISIM

VII. BÖLÜM	
Şahseven Aşiret Konfederasyonu	211
III. KISIM	
Büyük Oyunda Şahseven Aşiretleri	247
VIII. BÖLÜM	
Rus Savaşları ve Mugan'ın Kaybedilmesi	251
IX. BÖLÜM	
On Dokuzuncu Yüzyılın Ortalarında Şahseven Göçbeleri	281
X. BÖLÜM	
Mugan'daki Göçbeler ve Komiserler	315
IV. KISIM	
Aşiret Konfederasyonunun Sonu	357
XI. BÖLÜM	
Yeni Otlaklar: Sınırın Kapatılmasının Etkileri	363
XII. BÖLÜM	
Şahseven, Anayasa, Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası	405
XIII. BÖLÜM	
Yerleşik Düzene Geçiş ve Aşiret Düzeninin Yok Edilişi ..	457
XIV. BÖLÜM	
Sonuç: Şahseven Kimliği ve Tarihi.....	507
EK BİR	
Harakan ve Hamse Şahseveni: Kökleri ve Gelenekler.....	561
EK İKİ	
Şahseven Aşiretlerinin Listeleri ve Tarihleri	573
EK ÜÇ	
Bazı Şahseven Sesleri.....	599
KAYNAKÇA	619
DİZİN	663

Kısaltmalar

AA	<i>Amerikan Antropolojisti</i>
ANASSR	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi (II-Tarih Enstitüsü)
ANSSSRIV	SSCB Bilim Akademisi, Şark Enstitüsü
BM	British Museum/British Library (İngiliz Mü- zesi/İngiliz Kütüphanesi)
BSOAS	<i>Şark ve Afrika Araştırmalar Okulu Bülteni</i>
EI	<i>İslam Ansiklopedisi</i>
EIr	<i>İran Ansiklopedisi</i>
FO	Dışişleri Bakanlığı Dosyaları (Kamu Kayıt Bürosu) Londra (IOL'ye de bkz.)
IJMES	<i>Uluslararası Orta Doğu Araştırmaları Jurnalı</i>
IOL	Hindistan Kütüphane ve Arşiv Dairesi
IS	<i>İran Araştırmaları</i>
ISSR	Sosyal Çalışmalar ve Araştırmalar Enstitüsü (Tahran Üniversitesi)

JRAI	<i>Kraliyet Antropolojik Araştırmalar Enstitüsü Jurnali</i>
JRAS	<i>Kraliyet Asya Cemiyeti Jurnali</i>
JRCAS	<i>Kraliyet Merkezi Asya Cemiyeti Jurnali</i>
JRGS	<i>Kraliyet Coğrafya Cemiyeti Jurnali</i>
MEJ	<i>Orta Doğu Jurnali</i>
MOOI	<i>Orta Doğu ve Hint Okyanusu</i>
RAS	<i>Kraliyet Asya Cemiyeti</i>
SI	<i>İran Araştırmaları</i>
ZDMG	<i>Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft</i>

Türkçe Çeviriye Editörün Önsözü

Elinizdeki kitap, Türkiye'de neredeyse hiç bilinmeyen ve pek tartışılmayan üç alana ışık tutmaktadır. Bu alanlardan ilki, Akkoyunlu sonrası Azerbaycan tarihi ve bu tarihte aşiretlerin oynadığı roldür. İkincisi, 19. ve 20. yüzyıllarda bu bölge üzerindeki İngiliz-Rus rekabeti ve bu rekabette yine aşiretlerin oynadığı roldür. Üçüncü alan ise, göçebe-hayvancı toplulukların yaşam biçiminin İran'daki son beş yüz yıllık serüvenidir.

Göçebe-hayvancı toplulukların örgütlenme biçimi olan "aşiret", bu kitabın temel konusunu oluşturmakta ve kitap, Batı antropolojisine egemen olan indirgemeci 'klasik' kabullerle hesaplaşma olanağı sunmaktadır. Bu indirgemeci bakış açısının en temel unsuru, aşiret tipi örgütlenmeyi modern devlete açılımı olan feodal örgütlenmeden geri, soy-temelli ve neredeyse bütün Orta Asya, Ön Asya, Afrika, yerli Amerika ve Okyanusya toplumları için ortak bir örgütlenme biçimi olarak görme eğilimidir. Bu indirgeme, Batı antropolojisinin terminolojisine de yansır. Bütün bu geniş coğrafyada, bütün örgütlenme ve üretim çeşitliliği tek bir kavramın sınırları içine hapsedilir: *tribe*, yani literal Türkçe çevirisiyle "kabile". Oysa bu kitabın konusunu oluşturan Şahseven göçbelerinin tarihi, tıpkı Ön Asya'nın ve Asya bozkırlarının diğer göçbeleri gibi, son derecede karmaşık ilişkilerin ve dinamiklerin ürünüdür. Bu örgütlenme biçimi, *tribe* kavramıyla ifade edilenin tersine, genel olarak Avrasya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da gelişmiş, esas itibarıyla siyasi bir içeriği olan ve ortak köken inancı neredeyse tamamen kabullere dayanan bir "ortak çıkar birliği"ni ifade eder. Bunun en önemli nedeni bü-

yük sahalar üzerinde hareket etme, otlak paylaşma ya da tecavüze açık alanlarda yerleşme pratiğidir. Bu pratiğin zorladığı bu siyasal ve iktisadi birlik biçimi, bu nedenle Afrika'daki kabile (*tribe*) örgütlenmelerinden ve avcı-toplayıcı toplulukların birlik biçimlerinden farklılıklar arz eder. Büyük insan ve/veya hayvan topluluklarını sevk ve idare etme, bu topluluklara yetecek ve doyum sağlayacak ölçüde toprağı kontrol etme gereğı ve bu toprak üzerindeki iktisadi faaliyeti örgütlenme pratiğı, hem avcı-toplayıcılardan hem de Afrikalı, Amerikalı ve Okyanusyalı kabile toplumlarından farklı ve daha karmaşık bir örüntünün hayata geçirilmesini zorlamıştır. Bu nedenle Batıda ortaya çıkan sosyal bilim paradigmasının bu tür örgütlenmeleri genellemek için kullandıkları ve sayılan bütün bu sahalardaki toplulukların "benzer" bir örgütlenme biçimi olduğunu düşündüren *tribe* (İngilizce), *stamm* (Almanca) ve *tribu* (Fransızca) kavramları, Avrasya, Ortadoğı ve Kuzey Afrika aşiret topluluklarını ifade etmekten uzaktır. *Tribe* kavramın kuramsal kaynağı, büyük ölçüde Henry Lewis Morgan'ın Kuzey Amerika Kızılderilileri üzerinde yaptığı araştırmalar ve Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin, Devletin Kökeni* başlıklı eserinde Batı toplumunda özel mülkiyetin kökenini araştırırken başlangıç noktası olarak aldığı Germenik ortakçı gensleri çözümleme pratiğı olmuştur. Engels, Morgan'ın "kadim (*ancient*) toplum" adını verdiği ilk toplumsal örgütlenme biçiminin kan bağı üzerine yapılandığı çözümlemesinden esinle Yunan, Roma ve Germen tarihinin temelinde de Amerika yerlilerindeki gibi kandaşlık esasını bulur. Klasik antropoloji çalışmaları da bu geleneğı izler ve kandaşlık esasına dayanan, baba soyu izlenen ve genellikle en büyük ya da saygın erkeğin şef olduğu bir kabile tanımına ulaşır. Bu tanım genelleştirilir ve kabile, Batı dışındaki bütün "geleneksel" veya "ilkel" toplumlara özgü ortak bir toplumsal örgütlenme modeli (cemaat -kommünite- biçimi) olarak tanımlanır. Durkheim'in dayanışma modelinde, Tönnies'in toplum sınıflamasında, Maine'in sözleşme kuramında ve Weber'in geleneksel hukukî otorite tanımlamasında hep bu oryantalist yaklaşım esastır. Buna göre gelişmeye kapalı, akrabalık esasına dayanan birincil tipte ilişkilerin egemen olduğu toplumlarda kır örgütlenmesinin özünü bu türden bir cemaat oluştuyordu. Oysa derinlemesine bakıldığında kabile örgütlenmesinde esas olan kandaşlık esasının, aşiret tipi örgütlenmede muğlaklaştığı ve önemsizleştiğı görülür. Aşiret örgütlenmesinde aşiretin alt birimleri arasındaki kandaşlık ilişkisi genellikle evlilikler yoluyla kurulur ve bu geçici bir durumdur. Zira oluşan yeni koşullara bağılı olarak aşiretin içindeki birimlerin başka gruplara katılmaları ya da

başka gruplara mensup birimlerin aşirete katılmaları her zaman mümkündür. Bu nedenle kabile örgütlenmesinin esasını *konik klan modeli* oluştururken, aşiret modelinde hâkim akrabalık ilişkisi *dallanan (segmentary) soy sistemidir*. Dallanan soy sistemine göre örgütlenen birimler arasında hiyerarşik bir ilişki yoktur. Yatay düzlemde bu birimler eşittir ve bu eşit birimlerin oluşturduğu aşirette şeflik, kabiledaki şefliğe göre daha düşük bir otoriteyi kullanır. Bu otorite genellikle emredici bir nitelikte değil, eşgüdümücü ve düzenleyici bir niteliktedir. Zira aşiret örgütlenmesinin doğası emredici bir otoritenin varlığını güçleştirir. Zaten birimlerin belli bir aşiret altında birleşmelerinin nedeni, ortak hareket etme ihtiyaçlarıdır. Bu alt birimler, bazı bölgelerde *kabile* adıyla anılır. Türkî coğrafyada ise *oymak*, ve *oba* gibi birimlerle karşılaşılır. Zaman zaman ortak hareket etme ihtiyaçları bir aşiretin boyutunu da aşabilir ve aşiret konfederasyonları kurulur. Bu aşiret konfederasyonları bir tür feodal devlet örgütlenmesi gibidir; çoğu durumda beylikler (*şeflikler*) bir aşiret konfederasyonudur. Bunlar beylik ya da emirlik (*emâret*) adıyla anılırlar. Bu durumsal konumları nedeniyle aşiretlerin ve konfederasyonlarının zaman zaman etnisiteye benzedikleri görülür ve bazı durumlarda etnisitenin özelliklerini kazanırlar. Batı Asya coğrafyasının ürettiği İmparatorluk formları, yine Batı'da kurgulanan "despotik (oriental) devlet" ya da "Asya üretim tarzı" modellerine hiç uymayan bir biçimde, bu formasyonlarla ilişkisini "özel" bir biçimde düzenlemiştir.

Tapper'ın kitabı bu "özel" ilişkinin mahiyetine ilişkin en kapsamlı araştırmalardan biridir ve tam da *tribe* kavramının sınırlarından fazlasıyla taşan bu örgütlenme biçimini tarif etmektedir. Anlatılan Şahseven tarihi, yukarıdaki kuramsal çerçevenin pratiğini gözler önüne sunar. Kitabın 14. bölümünde "Etnisite ve Kimlik" başlığı altında anlatılanlar, bu kuramsal sıkıntıyı çözme yönünde atılmış önemli bir adımdır. Ancak terminolojik sıkıntı bu kitapta da kendini göstermiştir. Ne yazık ki, İngilizcede bu karmaşık örgütlenme biçimini tanımlayacak *tribe*'dan başka kavram yoktur ve yazar bu kavramla ilerlemeye çalışır; ancak anılan bölümde ve kitabın başında bu kavramla önemli bir hesaplaşmaya girişmekten de geri durmaz.

Bizim coğrafyamız açısından bakıldığında ise bu kavramsal karışıklığın ya da indirgemenin kaynaklarını bulabilmekteyiz. Zira şarhiyatçıların, sömürgeleştirme sürecinde araştırma olanağı buldukları ilk alan Arap ve Bedevi gruplarının yaşadığı kuzey Afrika olmuştur. Arap dünyasının büyük bölümünde, bizim "aşiret" olarak tanımladığımız örgütlenme biçimine "kabile" (*qabilah*), bu örgüt-

lenmenin altındaki alt birimlere ise "aşiret" (*ashirah*) denilmektedir. Buradan hareketle *tribe-qabilah* özdeşliği bütün literatüre hâkim olmuş ve benzer bütün teşekküllere *tribe* kavramının sınırları çerçevesinde yaklaşılmıştır. Oysa bu geniş coğrafyanın Türkî bölgelerinde çoğunlukla *oymak* kavramı aşireti karşılarken, alt birimleri ifade etmek için *oba* ya da *cemaat* kavramı yayılmıştır. Bölgede çok sık görülen aşiret birliklerini ya da konfederasyonları kastetmek üzere, Moğolca kökenli 'ulus' kavramını ya da Ortaçağ Türkî dünyasına hâkim '-ok' kavramını görmekteyiz. Bu kavramlar Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki bölgede çeşitli büyük grupların adı olarak karşımıza çıkar: *Bozulus* gibi, *Bozok* gibi... İran etki alanında ve Kürt topluluklarında bu kavramların Farsça ve Arapça karşılıklarını buluruz. Aşireti anlatmak üzere genel olarak *taife*, alt birimleri için *kabile* veya *cemaat*, aşiret birlikleri için genellikle *tîre* (Farsça "ok" demektir) kullanılır. Kimi zaman kavramların birbirinin yerine geçtiği ve sınırlarının pek belli olmadığı bütün bu kavramsal çeşitlilik karşısında *tribe* kavramı ifade gücünü kaybetmektedir. Bu nedenle çeviride *tribe* karşılığında genellikle *aşiret* kavramı yeğlenmiştir. Aşiretlerin, cemaatlerin, yer ve kişi adlarının İngilizce transliterasyonları yerine Türkçeleri konmaya çalışılmıştır.

Kitap, içeriği ve yaklaşımı bakımından antropoloji-tarih buluşmasının en çarpıcı metinlerinden birisidir. Bu bakımdan bu coğrafya üzerine yapılacak yeni çalışmalar için çok iyi bir örnek teşkil etmekte ve cesaret vermektedir. Ayrıca yıllar önce Balandier'in siyasal antropolojinin neliği üzerine yazdıklarına uygun olarak, 'dinamik' bir yaklaşımı hayata geçirmekte ve Batı-dışı siyasal alanın bu yaklaşımla irdelenmesine dönük yeni güzergâhlar sunmaktadır. Yazılı ve sözlü kaynakların kullanımına ilişkin yaklaşımlar, bu güzergâhlar içinde en dikkat çekenleridir. Kitabı biz Türkiyeliler için bir kat daha önemli kılan yanı, sırtımızı döndüğümüz ard-coğrafyamıza bizi yeniden çevirebilme potansiyelidir. Türkiye, "stratejik" yerinin ve öneminin sıklıkla vurgulandığı bir ülkedir. Üstelik bu vurgu, "içerde" bir kat daha güçlü bir argüman haline gelmiştir. Ancak bu argüman ne denli güçlüyse, Türkiye entelektüel hayatı ve akademiyası, hatta "Türk dünyası" bayraktarları bu coğrafya hakkında da o denli cahildir. Resmi düzeyde "kardeşliğimizi" ilan ettiğimiz Azerbaycan dünyasına ilişkin cehaletimizi bir nebze olsun giderebilme potansiyeli, elinizdeki kitabı daha da önemli hale getirmektedir.

Suavi Aydın
(Dün-Bugün-Yarın Dizisi Editörlerinden)

Önsöz

Diğer birçok Ortadoğu ülkesinde olduğu gibi İran'daki sosyal düzen, yirminci yüzyılın ortalarına kadar merkezi hükümetle, etkin ve yarı bağımsız göçebe aşiret reisleri arasındaki gerginliklerle şekillenmiştir. Bu arada, yöneticilerin ya aşiret kökenli veya aşiret desteğine bağımlı olduklarını da dikkate almak gerekir. Pehleviler (1925-79) ise, yaklaşık bin yıllık bir süre içinde bu sınıflandırmaların hiçbirine girmeyen ilk hanedandır. Pehlevi Şahları döneminde önemli aşiret reislerinin ekonomik ve siyasi etkinlikleri sistematik bir şekilde yok edilmiş fakat ülkenin pek çok yerinde aşiret bağılılıkları ve toplumsal örgütlenme biçimleri varlığını sürdürmüştür; bu olgu İslam Cumhuriyeti'nde halen önemini korumaktadır.

İran'daki aşiretler son on yıllık dönemde gerek antropologların ve gerekse tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Aşiret gruplarının tek tek tarihleri ve kitap uzunluğunda etnografyaları yayımlanmış ve aşiret-devlet ilişkilerinin kap-samlı tarihsel ve kuramsal değerlendirmeleri yapılmıştır.

Kapsamlı bir belgesel araştırmanın ve yoğun bir alan çalışmasının sonucu olan bu eserde ise, antropolojik ve tarihsel yaklaşımların bir sentezi yapılmaya çalışılmıştır. Kitapta, büyük bir

aşiret konfederasyonu olan Azerbaycan Şahsevenlerinin öyküsü anlatılır. Konfederasyon yirminci yüzyılın ortalarında dağılmıştır ve şu anda olagelen değişiklikler geri dönüşü olanaksız kılan türdendir. Fakat binlerce İranlı hâlâ Şahseven kimliğini kabul etmekte veya tanımakta, çoğu kırsal yaşam tarzını sürdürmekte ve aşiret gruplarının unsurları halen varlıklarını devam ettirmektedirler. Tarihleri ülke tarihinin temelidir. Şahsevenlerinki dramatik bir öyküdür; zaferler ve şerefli eylemler kadar karanlık sahnelerle dolu, sonu ise İran'daki diğer bütün konfederasyonlarda olduğu gibi trajik.

Kitapta üç ana tema var. Birincisi, Şahsevenlerin kökleriyle ilgili bilinmezlerin bulunması. En iyi bilenen öykü, Şahseven'in 1600 yılında Büyük Şah Abbas tarafından kendisine sadık bir milis gücü olarak kurulmuş, özel karma bir aşiret olduğu. Aslında uzun yıllar önce tarih olarak gözden düşmüş olmakla birlikte, efsanevi statüsünü korumuş ve standart anlatım sürüp gelmiştir. Fakat iki farklı anlatım biçimi daha vardır: Bunlardan biri Şahsevenlerin atalarının Anadolu'dan göç ederek, soylular (ilk göç eden önderlerin soylarından gelenler) ve sıradan insanlar arasında bölünmüş bir konfederasyon kurdukları biçiminde; diğeri ise, Şahseven'in hepsi eşit statüde “otuz iki aşiretten” oluştuğu yolundadır. I. ve II. Bölümde (II. Bölüm'den VII. Bölüm'e kadar) çağdaş Şahseven kabilelerinin tarihi köklerini saptamak ve konfederasyonun nasıl ve ne zaman kurulduğunu belirlemek için, on altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar mevcut olan bütün çağdaş kanıtları inceledim.

Kitabın bir diğer amacı ise, Ortadoğu'da ve başka yerlerde “aşiret-devlet ilişkileri” konusundaki var olan söylemlere katkıda bulunmak. III. ve IV. Bölüm'de (VIII. Bölüm'den XIII. Bölüm'e kadar) Şahsevenlerle, onların bazı devletlerle olan ilişkileri konusunda var olan on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl kaynaklarını inceledim. Bunlar, Şahseven'in toplumsal ve siyasi yapılanmasındaki değişimleri, yaptığım alan çalışmalarının yardımıyla yeniden yapılandırmamı ve konfederasyonun nasıl dağıldığını açıklamama olanak sağlayacak kadar ayrıntılı ve kapsamlıydı.

Üçüncü olarak, kitap kimlik ile tarih arasındaki ilişkiyle ilgili: Belli bir insan topluluğunun farklı kimlik yapıları

geçmişlerini yansıtmada veya belirlemede nasıl farklı anlayışlara yol açabileceğini gösteriyor. Kitabı yazarken, Şahseven'in kökle-riyle ilgili her anlatımı ayrıntılı olarak inceledim, değerlendirdim ve sonuçta XIV. Bölüm' de, bunların her birinin farklı sınıftan oyuncuların (yöneticiler, şefler ve sıradan göçebeler) görüş açılarını nasıl yansıttığını göstermekle kalmadım, aynı zamanda Şahseven tarihinin ve kimliğinin farklı yapılanma ve yorumlanma biçimlerini sergiledim.

Kitapta bu üç tema aynı anda işlendi ve böylece birbirinden oldukça farklı üç yaklaşıma katkıda bulunmak amacı güdüldü. Fakat kullanılan metodolojik yol dikkate alınarak, biraz tarihçi olmaya çalışan meslekten bir antropoloğun eseri olarak okunursa mutlu olacağım. Giriş Bölümünde (I. Bölüm), kullanılan kaynakları inceleme olanağı olmadan, kendi yazılı kayıtları olmayan bir halk topluluğunun tarihini yazarken karşılaşılan sorunlardan bazılarını irdeledim. Ciddi yanlışlar içerdiğini düşündüğüm yeni bazı yayınları okurken, yönelttiğim eleştirilere kendim de konu olmamak için kendi bilgi ve becerilerimin sınırları içinde kalmaya özen gösterdim. Yine de, bu araştırmadaki olası eksikliklerin çoğunun kesinlikle farkındayım.

Kitabı tamamlamak oldukça uzun sürdü. Kitabın hayatı, 1960'larda doktora tezimin bir parçası olarak başladı. 1963 ve 1964 yıllarında, mezun olmaya çalışan bir öğrenci olarak hem yerleşik hem göçebe Şahsevenleri ziyaret ettim ve yaşlı aşiret mensuplarının tarihsel konularda anlattıklarını banda kaydetmek de dahil olmak üzere, bizzat yerinde birçok etnografik malzeme topladım. 1964'ün geri kalan bölümünde ve 1965 yılı boyunca, daha kapsamlı bir alan çalışması yapmaya karar verdiğim için, Şahseven tarihiyle ilgili yayımlanmış kaynakları okumaya başladım. 1965 Sonbaharında Tahran'da alan çalışması yapma izni verilmesini beklerken ilk tarih yazımı tamamladım (Tapper, 1966).

1965-66 yıllarındaki alan çalışmalarım sırasında, esas araştırma konum göçebeler arasındaki çağdaş ekonomik ve toplumsal örgütlenme ile ibadet biçimleri olmakla birlikte, çeşitli sınıflardan aşiret mensuplarının anlattıkları öyküleri ve kişisel anılarını kaydetmeyi sürdürdüm. Bu arada, Şahsevenlerle kişisel

alışverişi olmuş veya daha önce duydukları tarihsel olaylarla ilgili olarak aktarabilecekleri bilgiler olan bazı yabancılarla yaptığım söyleşileri banda kaydettim.

Alan çalışmalarım sırasında topladığım malzemeyi kaleme almak için Londra'ya döndüğüm 1966 yılı sonlarında her şeyden önce Şahseven'in tarihi kökeni hakkında neler söylenebileceğini saptamak; ikincisi, 1960'larda parçalanmış görünen aşiretin siyasi yapısının ne olduğunu belirlemek; üçüncüsü, kırsal topluluklar arasında Şahseven'in, onu özgün kılan özelleşmiş otlak kullanma hakları sistemini nasıl oluşturduğunu anlamak için daha fazla belge üzerinde araştırma yapmam gerektiğine karar verdim. Bu nedenle, Londra'daki Hindistan Resmi Kütüphanesi'nde ve Kamu Kayıt Dairesi'ndeki arşivlerde, Rusça ve Farsça arşivlerle elyazması kaynaklar üzerinde daha fazla çalışmam gerekti.

Tez 1970 yılında tamamlandı. Daha sonra, 1970 ve 1972 yılları arasında Afganistan'da, 1979 ve 1984 yılları arasında Türkiye'de alan çalışması yaptım. Şahseven'le ilgili yazılarımı etnografik monografiler, karşılaştırmalı bazı antropoloji makaleleri ve bazı tarih yazılarıyla sınırlı tuttum (kitabın bazı kısımları başka yerlerde yayımlanmış olan yazılarımin düzeltilmiş şekilleri; özellikle R. Tapper 1974, 1983c, 1086, 1988b, 1991a, 1991b, 1994). 1986 Yılında, kitap haline getirebilmek için tezin tarih konularıyla ilgili olan kısmını düzeltmeye başladım. 1992, 1993 ve 1995'te İran'a tekrar gitme fırsatım oldu ve bu gezilerde kitabım için yeni malzeme derledim.

Uzun süren bu olgunlaşma döneminde, konuyla ilgili kendi düşüncelerimi de gözden geçirdim ve düzeltmeler yaptım. 1960'larda ilk araştırmalarımı başlattığımdan bu yana, konuyla ilgili yayınları yakından izlemeye çalıştım. Bu arada, yayımlanmış ve yayımlanmamış birçok önemli kaynakla karşılaştım. Ayrıca, Şahseven tarihiyle ilgili olup zaman yetersizliği ve başka nedenlerle ilgilenemediğim birçok başka eser olduğunu biliyorum. Bunlar, bir başka gün ve bir başka yerde, diğer araştırmacıların dikkatlerini çekmeye bekliyor.

I. BÖLÜM

Giriş: Aşiret Tarihi Yazmak

Antropoloji, Tarih ve “Kabileler”

Yirminci yüzyılın ortalarında, her inançtan sosyal bilimciler çağdaş ulus-devletler içindeki kabilelerin ve etnik azınlıkların er geç modernleşme ve ulusal bütünleşmeye yenik düşmelerini bekledi, hatta sınıfın, toplumsal kimliğin önemli bir boyutu olarak etnikliğin yerini alacağına inananlar çoğunlukta idi. Antropologların birçoğu, geleneksel çalışma konuları olan kabile halklarını artık ilgi alanlarının dışında bir konu olarak görüp yerine kent antropolojisi ve devlet antropolojisi gibi yeni moda alt disiplinlere yönelmişti.

Bu beklentiler ve eğilimler, yüzyılın sonlarına doğru dünyanın hemen hemen bütün ülkelerinde etnik azınlık kimliklerinin yeniden ortaya çıkışı veya ısrarlı bir biçimde varlığını sürdürmesiyle iyice karmaşık hale geldi. Ayrıca,

şiddetli toplumlar arası çatışmaların, gerek bilimsel gerekse toplumsal açıdan etnik kavgalar olarak görülmeye başlanması bu karmaşayı daha da artırdı. Sosyologlar, siyaset bilimcileri, tarihçiler, coğrafyacılar ve diğerleri, artık yalnızca antropologların konusu olmaktan çıkan 'Dördüncü Dünya'nın' etnik ve kabile azınlıkları konusuna ilgi göstermeye başladılar. Antropologlar ve tarihçiler arasında belirgin bir yakınlaşma doğdu. Antropologlar 'tarih' konularıyla ilgilenmeye başlayıp, arşivleri ve tarih kayıtlarını tarayarak kendi toplumsal ve kültürel değişim bilgilerine derinlik kazandırdılar. Tarihçiler ise, kabileler/aşiretler hakkında sadece bu kaynaklardan edindikleri eksik bilgilerle yetinmeyip, yorumlarını antropolojinin sağladığı etnografik, kuramsal ve karşılaştırmalı görüşlerle zenginleştirdiler.¹

Artık yeni faaliyet ve ilgi alanları vardı. Tarihçiler ve antropologlar hemen ellerindeki kaynakların konusu olan oyuncular ve toplum katmanları (tipik olarak yönetici aileler ve hanedanlar, siyasi kurumlar, askerler, bürokratlar ve bilim adamları) üzerinde yoğunlaştılar. "Gerçekte ne olup bittiğini" saptamaya çalışan ve olaylarla ilgilenen sözel tarihten hoşlandılar. Çoğu kez, kuram ve yorumun kaynakları anlamaya yarayan kategorilere içkin kalmasına ve neden-sonuç ilişkilerini anlatmasına göz yumdular. Artık betimsel ve çözümsel kategoriler daha özenle incelenir oldu. Kabile ve azınlık halkları ve onların tarihleri, dünya ve devletler tarihi içinde daha doğru yerlere oturtuldu. Artık yerli halkların seslerini duymak ve devletler kadar azınlıklara, bunların önderlerine, erkekler kadar kadınlara kendi farklı geçmişlerine sahip olma olanağı vermek kaygısı gide-rek artıyor. Araştırmacılar bu çoğul geçmişleri, onları üst-

1 Bu konudaki katkıları gözden geçirmek için bkz. Krech, 1991. Konuyla ilgili görüşlere *Comparative Studies in Society and History* ve *History and Anthropology* gibi bilimsel dergilerin sayfalarında yer verilmiştir. Bkz. Cohn (1987) ve Asad (1993).

lenenleri, bu üstlenmelerin nedenlerini, kendilerini nasıl oluşturduklarını ve rakipleriyle nasıl iletişim kurduklarını araştırıyor.

Bazı azınlık grupları devletlerin ve imparatorlukların ekonomi ve siyasetlerinde, arşivlerinde önemli izler bırakacak kadar uzun ve etkin biçimde yer almış; bazıları kendi özgün tarih kayıtlarını, tarihlerini ve antropolojilerini oluşturmuş ve çoğu zaman bu, kültürel kimliklerinin ve siyasi amaçlarının ifade ediliş biçiminin bir parçası olmuştur. Ancak bazılarının geçmişleriyle ilgili belgeler ya çok az ya da eksiktir ve özgün seslerini ayırt etmek güçtür. Ancak, belli kültürel ve siyasi bilgilerin yalnızca yerli halkların (yazılı veya sözlü) öykülerini değil, aynı zamanda olayın tamamen dışında olan yabancılarınkini bile yönlendirmesi ve renklendirmesi olasıdır.

Son günlerde, ötekilerin tarihini yazarken, özellikle de bu insanlar kendilerini anlatacak konumda değillerse ve haklarındaki yegâne kaynak dışarıdan kişiler tarafından kaleme alınmışsa -ki bu, aşiretler ve azınlıklar için hâlâ geçerli-, ortaya çıkabilecek metodolojik ve etik sorunlar konusunda bir orta yol bulmak için ciddi çabalar harcanıyor. Geçmişin inşası için sıklıkla kullanılan strateji, elde mevcut bilgilerden bir sonuca ulaşmaya çalışmak, bir zaman ve mekân bileşeninden varılmış olan sonuçları ve çözümlemeleri bir başka zaman ve mekâna aktarmaktır.

Avrupalılar ilk zamanlarda Ortadoğu'yla ilgili araştırmalarda, sıklıkla "ataerkil toplum"la Akdeniz ülkelerindeki çağdaş Bedevileri karşılaştırarak sonuçlar çıkarmaya çalışırlardı. Bedevilerin nasıl yaşadıklarını canlandırabilmek için yalnızca kutsal metinler değil, çağdaş Bedevilerle ilgili gözlemler de kullanılarak kutsal metinlerden öğrenilen aşiret reisleri hakkındaki bilgiler takviye edilmeye çalışılırdı. Bu yolla çıkardığı sonuçlarda çok başarılı olmuş bir isim W. Robertson Smith'dir. Diğerleri ise, yaklaşımlarında biraz romantik, biraz da hayalcidirler.

1930'lardan 1950'lere kadar İngiliz antropolojisinde yapısal işlevselciliğin hâkim duruma geçmesiyle, bu tür tarihsel yapısalcılığın (ve genelde asıl tarihin) modası geçmiştir. Tarihsel değişimleri, hiç olmazsa yakın tarihsel değişimleri belgelemeye meraklı Evan-Pritchard, Barnes ve diğerleri yeni tarihsel görüş açıları öne sürmüşlerdir. Antropolojik tarihte iki ana eğilim gelişti: Antropolojik bilgilerle zenginleştirilmiş tarih ve kabileler, kırsal toplumlar, yoksullar, dördüncü dünya gibi antropolojik konuların tarihi. Tarihçiler, uzun yıllar boyunca okuryazar olmayan halkların kültürel sistemlerinin etnografik çözümlemelerinden elde edilmiş antropolojik sonuçları, Batı toplumlarının bazılarının geçmişlerini yeniden oluşturmakta ve parçalar halindeki tarihsel metinlerin etnografik okumalarını elde etmekte kullanmışlardır. Bu bağlamda, en belirgin kaynak Evans-Pritchard'ın Zande büyücülüğü konusundaki araştırması, büyücü düşüncesinin mantığı ve büyücülük suçlamalarının hısımlık ve diğer toplumsal sınıflandırmalarla ilişkisiyle ilgili incelemeleridir.² Tarihçiler hısımlık, kabile ruhu, etniklik ve kimlik konusunda yapmış oldukları antropolojik araştırmalardan farklı kavramlar ve anlayışlar çıkarmışlardır. Bu arada, Fransız *Annales* okulunun ardından, kaynaklarda yalnızca dolaylı olarak sözü edilen sınıfların toplumsal hayatlarını yeniden yapılandırmak adına "tarihleri olmayan halkların" toplumsal tarihleriyle ilgili araştırmalar çeşitlenmiş ve artmıştır.³ Bu tür çalışmalarda, daha çok alan çalışması temeline dayalı etnografyalardan varılan sonuçlardan hayal gücü kullanılarak yapı-

2 Evans-Pritchard (1937). Lewis (1968) ve Alan Macfarlane, Keith Thomas ve diğerlerinin çalışması.

3 Le Roy Ladurie'nin başarılı bir on dördüncü yüzyıl Fransız köyü kurgulaması (1975), "daha etnografik bir tarih ve daha tarihsel bir etnografi olanağı sağladı" (Rosaldo, 1986: 77). Scheneider ve Rapp'e (1995) ve bu bölümün odak noktası olan Eric Wolf'un çalışmalarına da bakınız.

lanlar kadar, günümüz toplumsal kuramlarına dayandırılarak yapılmış yorumlamalar da kullanılır.

Tarihte veya antropolojide elde edilen verilerden sonuç çıkarma işi, bir tür karşılaştırma yöntemidir; bir toplumla ilgili çözümlemelerden elde edilen bilgilerin ve varılan sonuçların, hakkında aynı ölçüde ayrıntılı bilgiler bulunmayan bir başka topluma uyarlanmasıdır. Antropologların, toplumsal antropolojiyi özel bir tarih bilimi olarak gören Evans-Pritchard veya karşılaştırmayı “metodolojik açıdan deneyle eşdeğerde” gören Radcliffe-Brown kadar ileri gitmelerine gerek yoktur. Ancak bunlar, antropoloji ve tarihin yapısal olarak karşılaştırmacı olduğunu kabul etmek zorundadırlar. Gerçekten de, belli bir uzaklıktan yapılan kültür incelemeleri (hem tarih hem de antropolojinin görev alanına girer) hem yorum hem de kıyaslama içerir.

Ötekilerin tarihini yazarken, birçok yorumlama yapmayı gerektiren, kültürel uzaklığın bütün etkilerini tam olarak algılamadaki yetersizlik sorun yaratabilir. Herkesin bildiği gibi, etnografik çözümlemeler ve tanımlamalar, çağdaş bir insan topluluğunun dilini ve katmanlarını bir başka dile ve topluluğa uyarlamaktır. Daha az bilineni ise, kendi insanların tarihi üzerinde çalışan tarihçilerin, bunu “bir başka ülkeye” uyarlamalarıdır.⁴

Antropologlar, etnografik alan çalışması yaptıkları bir halkın geçmişini yeniden inşa ederken, iki kat süzme işlemine gerek duyarlar; yani hem mekân hem zamanla ilgili kültürel farklar yorumlanır. Tarihçiler başka bir halkın geçmişini inceleyip aynı insanlar hakkında etnografların yaptıkları incelemeleri kullanıyorlarsa, inceledikleri konuyla aralarında artık üç süzgeç var demektir ve üç katlı bir çeviri yapmaları gerekir. Zaten böyle bir tarih, gerçek yerli bir tarih olmaktan oldukça uzaktır.

4 Bkz. Ingold (1994) ile “güçlü” ve “zayıf” diller konusunda Asad (1986).

Bu uzaklık sorununun en uç boyutu ise, bir tarihçi veya antropoloğun eski tarihlerde yaşamış bir insan topluluğunun tarihini günümüzde yaşayan, oldukça farklı bir insan topluluğunun etnografik incelemesinden çıkarılan sonuçlara dayandırarak yeniden yazmasıdır. Eldeki verilerden hareketle o insan topluluğunun tarihini yeniden kaleme alırken yalnızca etnikmerkezcilikten ve anakronizmden kaçınmakla kalmayıp kültürel uzaklıkları da dikkate alarak kullandığı malzemenin o toplumun yapısal özelliklerini bozacak biçimde ele alınmasından, yanlış anlatılmasından veya çarpıtılmasından kaçınmalıdır. Bu tür uygulamalar, konuya büyük bir özenle yaklaşıldığı takdirde doğaldır. Yani, iki toplum arasındaki benzerliğin ve sürekliliğin niteliği konusunda yapılan tahminlerde, bunların ekonomik ve siyasi bağlamdaki farklılıkları, değer yargıları, anlayışları, yönelimleri ve deneyimleri arasındaki kültürel farklılıklar doğru aktarıldığında işe yarar.

Günümüzde, antropologlar kırsal halkların veya kabile halklarının geçmişlerini incelerken, arşivleri ve diğer kaynakları her zaman yeterince özenli ve eleştirel kullanmamak ve zaman zaman devlet politikalarının veya dünyadaki ekonomik ve politik sistemlerin güçlerini yeterince dikkate almak konusunda yetersiz kalmaktadırlar. Eldeki verilerden sonuç çıkarma yoluna giden tarihçiler ise, bu işi yapmanın getirdiği sorunları yeterince dikkate almamaktadırlar. Orta Afrika büyücülüğünden ortaçağ Avrupasında büyücülük hakkında veya İslam dünyasında halk arasındaki ibadet biçimleri hakkında yargıya varmak ne derece doğru? Ya da günümüz bedevilerinden ilk çağlarda yaşamış İsraililere varmak? Veya İran'daki göçebelerden günümüzde yaşayan Türk göçebelerine varmak ne derece doğru?

İleride, bazı tarihçilerin İran'daki göçebelerle ilgili olarak yapılmış etnografik bir incelemeyi, geçmişte yaşamış birbirinden çok farklı göçebe toplulukların anlatılmasında kullanma şekillerini inceleyerek bu sorunları ele alacağım. Her şeyden önce şunu vurgulamak gerekir ki, sorunların en az önem taşıyanı kullanılan tanımlama ve çözümlemelerin kategorileri ve terimleriyle ilgili. Bu, hem etnografya hem de tarih açısından ortak sorundur-veya en azından öyle olması gerekir.

Bu terimlerin en önemlileri 'kabile' ve 'kabile kültürü' dür. Bu terimler, bir zamanlar, incelenmesi antropolojinin önkoşulu olarak kabul edilmiş bir insan topluluğu kategorisine özgü olsa da, antropologların bu insan topluluklarını nasıl tanımlayacaklarına bir türlü karar verememiş olmaları yine yaygın biçimde kabul edilen bir başka gerçektir. Tarihçilerin aynı durumda olup olmadıkları belli değil, zira siyaset bilimciler ve kabile kültürüyle ilgilenenlerin terimler konusundaki anlayışlarında büyük farklılıklar var.

İran'daki aşiretlerin tarihini yazarken tanımlamalarla uğraşmaktan ziyade (antropologların deneyimleri bunun çok sıkıcı ve aynı derecede de gereksiz bir çaba olduğunu göstermiştir) bunların çeşitli kullanılış biçimlerinin arkasında yatan gerçekleri incelemek ve hangi kaynaklardan türemiş olduklarını bulup çıkarmak daha önemli gibi görünüyor. Her şeyden önce günümüzde antropologlar arasında en yaygın kabul gören 'kabile' kavramlaştırmalarının neler olduğunu, Ortadoğu, özellikle İran'la ilgili araştırmalarda bu terimin akademik ve idari kullanımları ve İngilizceye 'tribe' olarak çevrilen terimlerin anlamlarını dikkate almak daha yararlı olacaktır.

Antropolojide ve Ortadoğu'da 'Kabile'

Antropologlar birbirinden tamamen farklı üç 'kabile' kavramı kullanmaktadırlar. Bunlar arasında İngilizcede kullanılabilecek en yakın olanı belki de 'ilkel toplum'la kabaca eş anlamda olan ve dünyanın pek çok yerinde sömürge dönemi öncesi halklar için kullanılan 'kabile' terimidir. Bu kullanım biçimine göre, bir ülkenin veya bir kıtanın nüfusu, kültürel-dilsel gruplar olarak algılanabilecek 'kabilelere' ayrılır. Siyasi yapı ve ideoloji ve genellikle ölçek önemli değildir. Öyle ki, 'Afrika'daki kabileler' sayı olarak birkaç yüz kişiden milyonlara kadar uzanabilir; dağınık biçimdeki avcı-toplayıcı gruplardan karmaşık katmanlı devletlere kadar değişebilir. Sömürgecilik sonrası politikacılar, akademisyenler ve hükümetler 'kabile' ve 'kabile kültürü' gibi tanımlamaları reddederek daha uygun olan (fakat yeterince tatminkâr olmayan) 'etnik grup', 'halk' veya 'ulus' (ulusçuluk) gibi terimleri benimsemişlerdir.

'Kabilerin' bir tür evrim aşamasında bulunan özel bir topluluk türü olarak formüle edilmesi ise en doğru yaklaşımdır. Bu evrim sürecinde kabileler (neolitik üretim teknikleri olan, eşitlikçi ve klan esaslı siyasi örgütlenmeleriyle) basit avcı topluluklarla daha karmaşık beylikler ve devletler arasında bir yeredirler.⁵ Akrabalık ve soy ilişkilerinin siyasi ve toplumsal örgütlenmenin ilkeleri olması, bu tür 'kabilelerin' temel özelliğidir.

İngiliz sosyal antropolojisinde yaygın olarak başvurulan üçüncü kullanım biçimi ise, Evans-Pritchard'ın bir kabileler topluluğu olarak Sudan'daki Nuerlerle ilgili olarak yaptığı analizlerdir. Bu kabileler topluluğunu, bölgelerinin sınırlarıyla ve iç anlaşmazlıkların çözülmesinde başvurulan yöntemlerle tanımlanan siyasi gruplar oluşturur.⁶ Bu kabile-

5 Sahlins (1968).

6 Evans-Pritchard (1940).

lerin her biri yerel topluluğa kadar uzanan farklı yapısal katmanlar halinde alt gruplara bölünmüştür ve her kabile ve katmanda baskın olan bir soy grubu (klan veya nesep) vardır. Bu soy grupları da, belli bir kabilede baskın durumda olan klan seviyesinden yerel toplumlardaki en küçük soy gruplarına doğru bölünür. Soy grubu mensuplarının çoğu, genellikle o grubun hâkim durumda olduğu toprak parçasından başka yerlerde yaşarlar ve Evans-Pritchard, bu soy gruplarının soyağacı çerçevesini, kabile ve diğer katmanların toprak-siyaset yapısından ayrı tutmaya özen göstermiştir.

Bu üç kullanım biçiminden hoşnut olmayan pek çok etnograf (ben de bunlardan biriyim), kabile terimini analiz aracı olarak kullandıkları insan topluluklarının durumlarına uygun olan, çoğu zaman o topluluğa özgü bir terimi kullanarak terimi tanımlamayı veya bu terimi hiçbir tanımlama yapmadan kullanmayı yeğlemişlerdir. Gerçekten de, antropologlar, oldukça farklı ve çeşitli ölçütleri vurgularken kendi epistemolojilerini izlemişler ve dolayısıyla bir kabileyi niteleyen genel bir tanımlama üzerinde görüş birliği sağlayamamışlardır. Genellenebilecek veya evrensel olabilecek birçok kavramın var olduğu bir ortamda, karşılaştırma ve sınıflandırma için kullanılabilecek ve yerli kategoriler için geçerli olabilecek yeterli yaygınlıkta analitik bir terminoloji bulmak olanaksız görünmektedir.

Çok yeni tarihlerde Ortadoğu'yla ilgili olarak 'kabile' tartışmaları başlamıştır.⁷ Kabileyi, yukarıdaki tanımlamalardan ilki olan kültür ve dil bağı bulunan 'ilkel toplum' olarak kullanmak, sadece ölçek, karmaşıklık ve birliği ol-

7 Örneğin Eickelman (1981/1989), Beck (1986), Bradburd (1987), Tapper (1991a), Khoury ve Kostiner'e bazı katkılar (1991) ve Gingrich'in incelemeleri (1992) ve Crone'a (1993) bakınız. Eickelman, Ortadoğu'da dört farklı kabile kavramı belirlemiştir. Bunlar antropolojik analitik kavramlar, devletin idari kavramları, yerli ideolojiler ve yerli pratikteki kavramlardır (1981: 88-9). Marx (1977) gibi bazı bilim adamları, "kabilelerin" ekonomik veya ekolojik temelleri olduğunu savunmuşlardır.

maması temelinden yola çıkılsa bile, 'kabile' ya da 'ilkel toplum' denilemeyecek olan Araplar, Berberiler, Türkler, Farslar, Kürtler, Peştular, Beluciler gibi önemli kültür-dil gruplaşmaları için uygun değildir. Fakat Ortadoğu konusunda yazı yazan pek çok yazar ikinci veya üçüncü antropolojik 'kabile' kavramını benimsemiş ve bu terimi bu 'etnik gruplardan', 'halklardan' veya 'uluslardan' bazılarının önemli alt grupları için kullanmışlardır.⁸ Birçoğu için kabile temelde siyasal ve toplumsal eşitliği olan bir soy grubudur. Araplar arasında ve genelde Ortadoğu'daki kabile toplumunun klasik modeli budur ve bu, Durkheim'ın 'mekanik dayanışma' kavramına olduğu kadar İbni Haldun'un kavramlaştırmasına da uygun düşmektedir. Kabile şecerelerinin oldukça yoğun olduğu Arap aşiret toplumuna en çok uyan ölçüt budur. En bilinen örnek yaklaşık 250.000 kişilik Rwala 'kabilesi'dir. Bunun yanında, İran'daki Bahtiyari Lurları (500.000 nüfuslu) veya Afganistan'daki Durrani Peştuları (2 milyon nüfuslu) gibi Arap olmayan çok daha geniş gruplar, aynı nedenlerle 'kabile' olarak tanımlanır. Bu görüşü savunanların çoğu, ata ideolojisi olmayan hiçbir grup için 'kabile' tanımlamasını kullanmaz. Fakat diğerleri için kabile temelde belli bir bölgede yaşayan siyasi bir gruptur ve bir şefle yönetiliyor olması beklenir. Bunlar 'kabile' tanımlamasını birleştirici şecere ideolojileri olmayan ve Kaşkay, Kamşeh veya İran Şahsevenleri gibi kökeni ve bileşimi bakımından heterojen olmayan, hemen hemen aynı büyüklükteki gruplar için de kullanır.

100.000 veya daha fazla nüfuslu önemli kültürel-siyasal gruplar açısından, 'kabile' tanımlamasının kültür bağlamında mı (şecere ideolojisi) veya siyasi yapı açısın-

8 Fakat tarihsel olarak, Ortadoğu'nun çeşitli yerlerindeki kentliler, "ilkellere" ilişkin farklı çağrışımlarla, kırsal ve göçebe halkları Türk, Arap, Berberi, Kürt, Beluci gibi adlarla tanımlamışlardır. Aşiretlere ilişkin kentli imgeleri için karşı. Tapper (1991b: 53-4).

dan mı (şeflik ve/veya siyasi ve topraksal birlik) kullanılması gerektiği konusunda fikir birliği yoktur. Her iki görüşü savunanlar, yine de aşırı tutum benimsemeyerek, bu daha büyük grupları (hangi esasa dayandırılırsa dayandırılırsın) konfederasyonlar olarak tanımlarlar ve 'kabile'yi siyasi yapı içinde daha alt seviyelere oturturlar. Bunlar daha çok, sayıca en fazla birkaç bini aşmayan birinci veya ikinci sıradaki bileşenlerdir.⁹ Bu tür kabilelerde aynı soydan gelme ideolojisine uygun hareket eden bir önder başkanlığında toprak ve siyasi birlik söz konusudur.

Fakat kabilelerin öncelikle siyasi nitelikli mi yoksa kültürel nitelikli mi olduğu yolundaki tezlerin çoğunda konu muğlak kalmakta ve bu tartışma yalnızca akademisyenleri bölmekle kalmayıp, kabilelerin ve kabile kültürünün gelecekte oynayacağı rol konusunda ulusal düzeyde yapılan siyasi tartışmaları da belirsizliğe itmektedir.¹⁰ Ayrıca, standart antropolojik kavramların hiçbirine girmeyen "kabile" kavramından kaynaklanan belirsizlik ve yanlış anlamalar Ortadoğu'nun pek çok bölgesinde gerek akademik ve gerekse idari düzeyde en yerleşik anlaşmazlık konularından biri haline gelmiştir. Bu, kırsal göçebeliliğin siyasi ve sosyokültürel boyutu olan "kabile"dir ve bu "kabile" kategorisi geleneksel olarak göçebelerle eşanlamlı hale gelmiştir. Bu kavram, kabileyi antropolojiden ödünç alınmış 'parçalı soy' teriminin kullanıldığı soy grupları olarak kabul eden birçok tarihçi ve yazar tarafından benimsenmiştir.¹¹ Örneğin erken dönem İslam toplumu hakkında yazan Cro-
ne, "kabilenin münhasıran ve kesinlikle kırsal bir olgu

9 Örneğin Barth'ın (1961) Khamseh, benim (1979a vs.) Şahseven, Garthwaite'in (1983), Bahtiyari, Beck'in (1986) Kaşkay, Loeffler'in (1978) Boir Ahmad hakkında yazdıklarına bakınız.

10 Karş. Tapper (1994).

11 Bunlar, ortak atalardan türediklerini iddia eden (bir soyun kurucusu, çoğu zaman onun adını taşıyan) ve daha yakın tarihlerde yaşamış atalarından türemiş bir dizi alt gruplaşmalar (parçalar) oluşturmuş kişilerin soy gruplarıdır.

olan (ya da sonradan bizlerin parçalı soy örgütü ölçütünü eklediğimiz) özel bir sözcük olma olasılığını” savunmuştur. Ayrıca, kabile, kırsal bir alanın denetimi uhdesine verilmiş, zarar gören bir mensubuna kan parası ödeme zorunluluğunu paylaşan, başkanı olan ve topluluk oluşturmuş bir soy grubudur.¹²

Bununla beraber, kabilelerde ne kırsallıkta bir üretim sistemi olarak ne de göçebelikte hareket halinde bir yaşam tarzı olarak, toprak ve kabile reisliği gibi siyasi terimlerle tanımlanan veya kültürel olarak ortak soydan gelme şeklinde açıklanan bir örgütlenme söz konusudur. Birçok gözlemci, Ortadoğu ülkelerinin coğrafya ve ekolojisinin göçebe-çobanlığı nasıl kolaylaştırdığını gözlemlemiştir. Arazi biçimi ve iklim koşulları dolayısıyla endüstriyel dönem öncesinde geniş toprak parçaları işlenememiş, yalnızca mevsimlik otlaklar olmaya elverişli olmuştur. Bu otlaklardan yalnızca küçük bir bölümü, köylerde barındırılan çiftlik hayvanlarının otlatılmasında kullanılabilmektedir. Yarı-çöl biçimindeki veya dağlık geniş stepler göçebe-çobanların kullanımına bırakılmıştır. Bu göçebeler çok yakın zamanlara kadar on milyonlarla sayılıyordu ve hemen hemen tamamı bir şef yönetiminde siyasi olarak aşiret biçiminde örgütlenmişti. Aslında, siyasi terimlerle tanımlanan kabileler de ortak şekilde çoban ekonomisi esasına dayanır ve göçebe yaşam sürdürür. Ortadoğu’da ve Orta Asya’da kabilelerin mutlaka soy grupları olarak örgütlenmiş göçebe-çobanlar olduğu savında ısrar etmek çoğu zaman Anadolu, İran ve Afganistan’da yaşayan hem yerleşik eker-biçerleri (tarımcıları) hem de kırsal göçbeleri içinde barındıran, bileşim olarak karmaşık ve farklı cinslerden oluşan başlıca kabile gruplarını yok saymak anlamına gelir.¹³ Bu nedenle, Afga-

12 Crone (1968: 55); Tapper (1991a). Crone (1993) fikrini değiştirmiş gibi görünüyor.

13 Diğer yerlerde (örneğin Yemen’de), “kabileler” kesinlikle göçebe değildir.

nistan'daki Peştuların çoğu çiftçi veya tüccardır. Bunlarda kırsallık veya göçebelik ya hiç yoktur veya çok azdır. İran'da yaşayan Kaşkay, Bahtiyari, Kürt, Beluci, Türkmen ve Şahseven gibi tanınmış gruplar en azından kısmen yerleşik hale gelmiş çiftçilerdir. Kuşkusuz, klasik antropolojik anlamda bunların hiçbiri kabile değildir ve ancak 'beylikler' veya 'ön-devletler' olarak tanımlanabilir.

Göçebelerle kabileler arasındaki soy temeline dayanmak veya şefler tarafından yönetilmek gibi bir benzerlik, bunlardan her ikisinin de merkezi devletlerle olan ilişkilerinin devamı olarak düşünülebilecek türden bir bağlantı olarak alınamaz. Denetimleri altında tutmak iddiasında oldukları topraklarda yaşayanların tescil edilmeleri ve vergilendirilmelerini isteyen yerleşik devlet yönetimlerinin, gerek kabile halklarına, birbirleriyle ve şefleriyle olan bağlantıları açısından ve gerekse sık sık değişen yerleşim yerleri açısından takındıkları tavırlar geleneksel olarak duruma göre değişmiştir. İlk çağlardaki pek çok devlet göçebe-çoban kabilelerden alınmış onlarca, yüzlerce, binlerce askerin oluşturduğu örgütlenmiş askeri güçlere dayanarak kurulmuştur. Yöneticiler topraklarının stratejik bölgelerinde göçebe-çobanlılığı teşvik etmiş ve zaman zaman fiilen kabileler, kabile örgütleri ve kabile şefleri yaratmışlardır.

Resmi görevliler (ve birçok akademisyen) kabileler konusunda oldukça olumlu yaklaşımlar benimsemişler, sınıflandırma ve kıyaslama yapabilmelerine olanak sağlayacak bir terminoloji oluşturmak amacıyla haritalarda gösterilebilir konumda olmalarını, birbirine bağlı gruplar halinde yaşamalarını, aidiyetlerinde değişikliklerin olmasını tercih etmişlerdir. Hükümetlerin görüş açısından, en özerk kırsal halk topluluğunun bile belirli ve tanımlanabilir bir örgüt modeli ve temsilcileri olarak kabul edilebilecek önderlerinin olması beklenmiştir. Böyle bir modeli veya önderi olmayanların ise, bir model oluşturmaları ve

bir önder sahibi olmaları teşvik edilmiştir. Bazı kırsal ve göçebe halklar, bu tür önderler edinmeyerek veya tanınabilir “kabilesel” örgüt biçimleri oluşturmamaya hükümet kontrolü altına girmekten ve sömürülmekten, hatta tarihçilerin dikkatini çekmekten kaçınmıştır.¹⁴ Hükümetlerin yarattığı ve hatta adları kayıtlarda bu şekilde geçen kabileler, yalnızca kâğıt üzerinde var olmuştur. Hatta resmi kaynaklarda bulunan kabile adları tamamen idari tasarruflara dayanan sosyoekonomik bir yapı birliği gösterir ve kültür ile toplumsal örgütlenme biçimlerinde mevcut temel farklılıkları göstermez.

Siyasi gruplar konusunda sürekliliği olan ve tutarlı bir terminoloji oluşturma arzusu, çoğu zaman, artık ‘aile’ veya ‘grup’ ya da ‘kabile’ gibi İngilizce terimler olmaları dışında belli bir özelliği olmayan yerli kavramlar ve terimlerin anlamlarını daha karmaşık hale getirmektedir. En tutarlı gibi görünen belli gruplara özgü terminolojide bile, yalnızca seviye açısından değil işlevleri veya ekonomi, siyaset, akrabalık ve kültür açısından kimliğin unsurlarını vurgulama konusunda belirsizlikler vardır. Yine de, İngilizce uygulamadaki karşılıklarında olduğu gibi, terimlerdeki belirsizlikler ve sistemin esnekliği anlam ve önemleri konusundaki günlük tartışmaların özünü oluşturmaktadır.¹⁵

İngilizceye ‘tribe’ (kabile) olarak çevrilen terimlerin tümünde bu belirsizlik mevcuttur (örneğin *kabile*, *il*, *aşira*,

14 Irons (1974); Glatzer (1983); Bradburd (1990).

15 R. Tapper'a (1979a) ve aşağıdaki, Şahseven göçebelerindeki *tira* (aşiret bölümü, bir yaşlı yönetimindeki siyasi-idari gruplaşma), *göbek* (ata soyu) ve *cemahat* (topluluk) terimleri arasındaki belirsizliğe bakınız. N. V. R. Tapper'in (1982) Afganistan'daki Duraniler arasındaki *kovm* (aile, millet, içevlilik yapan gruplar), *wolus* (siyasi topluluk), *avlad* (ata soyundan olanlar) ve *tayfa* (aşiretin yerel kolu) konusundaki belirsizliklerle ilgili yazdıklarına bakınız. Leach ve Barth'ın, Irak Kürtleri arasında kullanılan *aşiret*, *tira* ve *tayfa* terimleriyle ilgili güçlükleri konusunda van Bruinessen'in incelemelerine bakınız (1978: 52-3).

taifa) ve bunlara hangi seviyede, işlevde veya özde olursa olsun kesin bir anlam vermek yanlış yönlendirmeye yol açar. Her zaman, analitik bir kavram olarak 'kabile'nin en iyi anlatım biçiminin, bir düşünce biçimi, bir gerçekliğin inşası, bir eylem modeli, temelde merkezi devletin mevcut kurumlarına karşıt bir toplumsal örgütlenme tarzı olarak tanımlanması olduğunu savundum. Tam karşılığı olan bir terminoloji kıyaslamada yardımcı olabilir, fakat davranışı açıklaması veya yerel sınıflandırmaların ve anlayış biçimlerinin yeterince doğru çevrilmesini sağlaması olasılığı yoktur.¹⁶

Bütün bunları anlattıktan sonra, diğer kültürlerde tam olarak 'kabile' ye karşılık gelmesini beklemeden, kitabımda 'kabile' sözcüğünü sıklıkla yapıldığı şekilde, Şahseven dilindeki *taifa* sözcüğünün en kolay çevirisi olarak kullanacağım. Aşağıda, Şahsevenlerdeki 'kabile örgütünün' İran'daki diğer kabile örgütlerinden farklı olduğu yerleri bir ölçüde incelemeye çalışacağım.

İran'daki Kabileler: Sınıflandırmalar ve Karşılaştırmalar

İran'daki kabilelerin tarih kaynakları çoğunlukla kabileleri belli bir mesafeden husumet duyarak veya başka önyargılarla inceleyen yabancılar tarafından kaleme alınmıştır.

- 16 Bu konular R. Tapper'in (1983b, 1988a, 1991a) yapıtlarında ele alınmıştır. Kaşkaylar konusunda yazan Beck, kabile, alt-kabile ve konfederasyonu işlevsel olarak tanımlar (1986: 14-15, 174f) ve yerli terminolojiyi analitik açıdan önemli görmez. Yalnızca, *tireh*, *tayefeh* ve *il*'in kullanımlarındaki değişkenliğin ve belirsizliğin kabile listelerinde karışıklıklara yol açtığını vurgular (1986: 178). Woods, Akkoyunlular konusunda önemli tarihi yapıtında (1976; Türkçe çevirisi: *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Çev. Sibel Özbudun, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993), kabile kavramını analitik olarak ele almaz, daha çok on beşinci yüzyılda Anadolu ve İran'da baskın durumdaki kabile gruplarının yapılarının üzerinde durur: Hanedana dayalı büyük bir klanla, göçebe klanların oluşturdukları siyasi konfederasyonların terkinini inceler.

Bunlar, yine çoğu zaman vergilendirme, asker toplama, ayaklanmalar ve bu ayaklanmaları bastırmak için başvurulacak yöntemler gibi konularla ilgilenmişler ve önemli kabile gruplarının yalan yanlış listelerini çıkarmışlar, sayıları ve önderleriyle ilgili bilgiler derlemişlerdir. Kabile topluluklarının temel toplumsal ve ekonomik örgütlenmesi konusuna ender olarak değinmişler veya bu konularda güvenilir olmayan bilgiler toplamışlardır. Kabilelerden biri mevcut hükümeti destekleyerek veya karşı çıkarak ön plana çıktığında, kabileler arası huzursuzluklara taraf olduğunda veya bir bölgeden bir başka bölgeye gönderildiğinde münferit olarak ele alınmıştır.

Örneğin, modern çağ öncesi dönemlerdeki kabile ekonomisi konusunda hâlâ çok az bilgi sahibiyiz. O dönemde üretim ilişkileri neydi ve nasıl bir değişiklik geçirdi; topraklar kimin kontrolündeydi ve giriş yolları nasıldı; üreticiler kendi üretimlerinin ne kadarlık bölümünü kontrol edebiliyordu; zengin kabile mensuplarının veya kentte yaşayan tüccarların kaç kiracısı veya hizmetlisi vardı; ve üretimin kontrolü doğrudan mı yoksa vergilendirme veya fiyat saptayarak mı yapılıyordu? Kaynaklarda bu konuda mevcut dağınık bilgilerin yakın tarihlerde yapılan etnografik araştırmalardan çıkarılan somut ve muhtemelen yanıltıcı bilgilerle tamamlanması ve yorumlanması gereklidir. Son günlerde devletten azınlıklara kayan anlayış biçimi değişikliğine rağmen, kaynaklar siyaset ve hanedanlardan oluşan, devletin güçlü şefler ve kabile konfederasyonlarıyla siyasi etkileşimlerine dayandırılmış bir tarih dayatmayı sürdürmektedir. Kabile ekonomisi ve toplumsal tarihi bütün belirsizliklerini korumakta ve kabile halkı aynen eskiden olduğu gibi kimliksiz ve sessiz kalmayı sürdürmektedir.¹⁷

17 Kabilelerle ilgili ilk tarihi yapıtların hemen hepsinin Minorsky, Petrushevsky; Lambton, Lockhart, Aubin, Dickson, Savory, Hainbly, Oberling,

İran'da kabileler, genellikle göçebe-çobanlar (ilat ve aşayir) olarak kabul edilir. Bunlar geçmişte bir şekilde devlet yöneticileriyle rekabet etmiş ve zaman zaman bunları yerlerinden etmiş veya devirmiş güçlü önderlere sıkı sıkıya bağlı yaşamışlardır. Ayrıca İran, ister göçebe ister yerleşik olsun, kırsal nüfusu ve azınlıkları yönetmek için daha önce var olmayan kabileler yaratmış veya yerel ve tanınmış kişilerden veya tamamen yabancılardan şefler tayin etmiş yönetimleri içeren en uzun tarihe sahip belki de tek ülkedir. En iyi bilinen örneklerden biri, Kaşkayların gücünü dengelemek için, Şiraz'daki tüccar Kavam-ül-Mülk ailesinin önderliğinde 1861-62'de Fars'ta kurulan Hamse konfederasyonudur. Diğer örnek ise, bu kitapta incelenen Şahseven konfederasyonunun varsayılan kökleridir.

İran'daki kabileler, farklı kültür ve biçimlerin toplumsal ve siyasi örgütlenmesi biçiminde var olmuştur. Bu çeşitliliği fark eden gözlemciler, bunları değişik amaçlarla pek çok farklı biçimde sınıflandırmışlardır. Resmi ve tarihi belgeler ile devlet perspektifini dikkate alan bazı yakın tarih incelemelerinde, kabile grupları dil veya varsayılan kökleri dikkate alınarak etnik bağlılıklarına göre sınıflandırılmıştır. Başlıca kategoriler: a) Lorlar ve Laklar, Kürtler, Beluciler ve Brahoiler gibi ülkenin yerel halkı sayılan İranlılar, b) göçmen Türkler ve c) Araplar. On sekizinci yüzyıldan kalma bir örnekte kabile grupları bu başlıklar altında sıralanmış ve listede ailelerin sayıları, şeflerin adları, gelirleri ve asker toplama kapasiteleri de verilmiştir. Lambton ve Tevfik yakınlarda yayımlanan *Encyclopedia*'daki makalelerinde benzeri kategorileri kullanmışlardır.¹⁸ Bazı akademisyenler bu tür etno-tarihsel sınıflandırmaları siyasi ve

Perry, Atkin, Gilbar, Abrahamian, Arjomand ve Floor'a ait oldukları, ne yazık ki doğru (Kaynakça'ya bakınız).

18 Danesh-Pazhuh (1974) IV. Bölüm'e bakınız; Lambton (1971); Tevfik (1987).

sosyolojik neden-sonuç ilişkisi olarak değerlendirmektedir. Örneğin Barfield, aralarında Arapların, Kürtlerin ve Peştuların ve büyük bir olasılıkla İran'daki Lor ve Belucilerin bulunduğu 'yerli Ortadoğu kabilelerinin' siyasi ve toplumsal eşitlik esasına dayanan ve hükmedilmeye dirençli bir yapıda olduğu fikrini yeniden vurgulamıştır. Bu özellikleri onları, Orta Asya'dan kaynaklanan Türk-Moğol göçebe geleneğine bağlı daha kısa ömürlü merkezi konfederasyonların ve hanedanların yönetimindeki devletlerden farklı kılar.¹⁹

Diğer kaynaklar, kabileleri yerleştikleri illere göre sıralar, her ilde yerleşik başat grupları verir ve sayılarını tahmin eder. Lambton'un anılan makalesini ve bazı yerel tarihleri buna örnek olarak verebiliriz. Ayrıca, 1987 tarihli *Göçebe Kabilelerin Sosyoekonomik Sayımı* ve göçebelere gerekli hizmetlerin sunulması konusunda ilgili aynı konudaki resmi yayınlar da bunlar arasındadır.²⁰

Göçebe aşiretlerin sınıflandırılmasında kullanılan bir başka model ise, bunları sosyopolitik yapılarına göre değerlendirmektir.²¹ Doğal olarak, en çok tanınan kabile grupları güçlü hanedanlar tarafından yönetilen büyük konfederasyonlardır. İlk örnekler arasında, on beşinci yüzyılda yaşamış Akkoyunlu ve Karakoyunlular sayılabilir. On altıncı yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar hanedanlar kurmuş veya yöneticilere meydan okumuş Kızılbaşlar ve diğer gruplar da bu kategoridendir. Bahtiyariler ve Kaşkaylar ise, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıldaki örneklerdir. Bu önemli gruplardan hiçbirisi göçebe-çoban değildir ve yöneticileri yalnızca hayvan sürülerine dayalı değil, aynı zamanda tarım arazileri ve çoğunlukla kent merkezli ticarethane-

19 Barfield (1991)

20 Nüfus sayımı (1987).

21 Karş. Beck'in, sınırları esas alarak kabile gruplarını büyüklüklerine ve yerlerine göre sınıflandırması (1991a: 199).

leri olan yasal kişisel zenginlik ve güç kaynaklarına sahip kişilerdir. Bu şefler, ayrıca toplanan vergilerden ve İran devletinin yaptığı yardımlardan gelir elde ederler. Bir kısmı ise, petrol gelirlerinden pay alırlar (bu yüzyılın başlarında Bahtiyariler). Şeflerin bazılarının bekası yöneticiler tarafından tanınmasına bağlıdır; diğer bir grup ise, yöneticilere meydan okuyacak güçtedir. Bu aşiret önderlerinin emirleri altında, kendi hısımları, yandaşları ve bağlı şeflerin ailelerinden derlenmiş iyi silahlandırılmış düzensiz süvari birlikleri olurdu. Bu savaşçılar, hayvancı veya tarımsal ekonomiye fiilen katılmazlardı. Güçlü bir hükümet iş başında ise, bunlar savaşlarda kullanılmak üzere derlenirler, fakat zaman zaman savaşçıların bu hükümetleri devirip şeflerini yönetime getirdikleri de olurdu. Bu nüfuzlu konfederasyonları hükümetlerin yarattığı ve “aşiret siyasetinin” bir parçası olarak reislerini tayin ettiği durumlarda bile, bunları kontrol altında tutmak merkezi hükümet için “aşiret sorunu” olmayı sürdürmüştür.

Daha az nüfuzlu ve sayıca daha fazla olanlar ise yerel olarak örgütlenmiş şefliklerdi. Bunlar arasında Azerbaycan'daki Şahseven ve Karadağlılar, Batı İran ve Horasan'daki farklı Kürt grupları, Orta Zagros'taki Boir Ahmad, Mamasani ve diğer Lorlar Fars'taki Hamse kabileleri ve Güneydoğudaki diğer Lorlar sayılabilir. Bu gruplar çoğu zaman; devlet için yalnızca bölgesel düzeyde önemli bir tehdit oluşturabilirdi. Ancak önemli tehdit oluşturdukları ve siyasi açıdan önemli konfederasyonlar arasında sayıldıkları durumlar da vardı.

İran'daki diğer aşiret gruplarının merkezi siyasi bir yapıları yoktu. Malcolm Yapp'ın tanımlamasına göre, “deniz anası” gibi dağınık biçimde örgütlenmişlerdi ve öne çıkmış belirli bir önderleri yoktu ve Ernest Gellner'in ünlü “böl ki

yönetilme” deyişine uygun bir strateji izliyorlardı.²² Bunun en bilinen örneği Gorgan'daki Yomut Türkmenleridir. Bunlar dağınık yapılanmaları sayesinde hükümet kontrolüne karşı diğer kabilelerden daha uzun süre direnen güçlü kabile topluluklarıydı ve sınır boyunca yerleştikleri için rahatlıkla kaçabilme avantajına sahiptilerdi. Elbruz'daki Sansari veya Kirman'daki Komaçı ve diğerleri gibi daha küçük, daha zayıf gruplar merkezi hükümet ile tarihçilerin dikkatinden kaçmayı başarmışlardır; en azından yakın tarihlere kadar varlıkları ve sayıları kayıtlara geçmemiştir.²³

İran'daki “aşiretler” veya “İran göçebeleri” için çok özel ve zorlayıcı veya siyasi nedenler olmadıkça birleşik bir model yeterli olmaz. Fakat ister akademisyen, ister hükümet görevlisi olsun, dar düşünen pek çok araştırmacı her kabilenin, farklı seviyelerde, örneğin grupların konfederasyon, kabile, klan, soy grubu veya kol olarak belli terimlerle tanımlanabileceği hiyerarşik veya parçalar halinde bir düzeni olması gerektiği inancından hareket etmiştir. Yakın tarihlerdeki çoğu Farsça monografilerde ve karşılaştırmalı araştırmalarda aşiret yapısı verilirken aşağıdaki unsurlar mutlaka dikkate alınır: ²⁴

- * belirli bir terimle tanımlanmış her seviyede grupları içeren belli bir toprak parçası üzerinde yerleşik siyasi birimlerden oluşmuş bir yapılanma (örneğin her biri *tire*'ye bölünmüş *taife*, *taife*'lerden oluşmuş *il* gibi). Bu yapılanma grafik olarak genellikle ortak merkezli daireler veya bir merkezden etrafa yayılan bir yıldız veya ağaç biçiminde gösterilir.
- * Ataları ortak olan ve aynı soydan gelen birleşik grup-

22 Yapp (1983) ve Gellner (1983).

23 Irons (1974), Bradburd Komaçı'da siyasi merkezîyetçiliğin olmayışını açıklamak için başka iddialar öne sürmektedir (1990); karş. Glatzer (1983).

24 Tipik bir örnek Amanollah-Baharvand'dır (1992); karş. Wright (1992).

ların parçalar halinde eklemlenmeleri; bu yapılanma biçiminde de ortak modeller ağaç veya aynı merkezi paylaşan iç içe daireler şeklindedir.

- * Piramit biçiminde şemalarla siyasi önderlik rollerinin hiyerarşik yapılanması (*ilhan, han, kalantar, kethüda, riş-sefid* ve bunun gibi).
- * Sınıflardan oluşmuş piramit şeklinde bir yapılanma; örneğin bey aileleri, bağımsız kişiler, müstahdemler, yanaşma ve köleler.

Aralarındaki köklü farklılıklara karşın belli başlı Zagros konfederasyonları (Bahtiyari, Kaşkay, Hamse) her zaman bu yapıya ilişkin modeller olarak gösterilir. Diğer kabile grupları ise daha az merkezi ve daha az güce sahip şefleri olan, onlara az çok benzeyen yapılar olarak tanımlanır. Ne var ki, İran'da göçebelerin sabit biçimde hiyerarşik siyasi ve toplumsal bir örüntülerinin olduğu, tek tip veya model teşkil eden bir kabile yapısı olduğu fikri yanlıştır ve hatalı tahminlere dayandırılmıştır.

Bazı kabile grupları kağıt üzerinde benzer toplumsal ve siyasi yapılara sahip olmakla birlikte, bu grupların her türden işlevleri, belli bir siyasi önderin gücü ve rolü veya belli kişilerin siyasi tavırları konusunda pek az şey anlatır. Siyasi gruplar ve soy grupları için geçerli olan ve göçebelere ve kabile mensuplarının kendilerini tanımlarken kullandıkları yerli terimler, anlatılan kabile yapısı ile ilgili tipik hiyerarşik modellerle sistematik olarak ilişkilendirilemez ve bu modellere uygun değildir. Bu terimler hiyerarşideki grupların seviyelerini tanımlamaktan çok işlevlerini veya görünüşlerini anlatır. Etnografyacılar münferit göçebelerin *taife* veya *tire* veya *il* olup olmadıkları konusunda kesin bir şey söyleyemezler, fakat bu, bilgiyi verenlerin doğrulukları veya kafalarının karışık olmasıyla ilgili değildir. Bu karışıklık tamamen bu terimlerin bağlamsal doğasından kaynak-

lanır. Bu terimlerin çoğu değişik biçimlerde veya tutarsız şekilde kullanılır. Bunun nedeni kısmen İngilizcedeki “parça”, “bölüm”, “bölük”, “aile”, “grup”, “soy grubu”, “kabile”, “klan”, “topluluk” gibi sözcüklerin anlamlarının belirsizliğinden, kısmen de farklı eylem bağlamlarında aynı insan topluluğunun durumu farklı terimlerle tanımlamasındandır. Aynı Şahseven toplumsal grubu, kabile sınıflandırmada siyasi bağlamda *tira*, soy grubu bağlamında *göbek* veya dini ve ahlaki topluluk bağlamında *cemaat* olarak tanımlanabilir. Farklı kabile kültürlerinde aynı terim farklı anlamlarda kullanılabilir (örneğin, topluluk, otlak grubu, kabile bölümü, bir önderin taraftarları, soy grubu gibi). Kaşkay ve Şahseven'de benzer şekilci yapı hâkimdir, yani, *il taife'ye, taife tire'ye tire oba'ya* bölünür. Böyle tanımlanan grupların büyüklükleri ve işlevleri birbirinden farklıdır.²⁵

Aynı durum, önderlik pozisyonlarıyla ilgili terminoloji için de geçerlidir. *Han, bey, kethüda, ak-sakal/riş-sefid* gibi terimler, yarı askeri kabile siyasi yapısında hiyerarşik olarak çok düzgün sıralanmış olabilir. Ama farklı kabilelerdeki pratik kullanımlarında farklılık gösterebilir. Kendisi o noktaya gelmiş, hükümet tarafından atanmış veya halk tarafından seçilmiş veya onaylanmış önderler arasında farklılıklar vardır ve bunlar önderliğinin farklı veçhelerini vurgulamak amacıyla aynı kişi için bile kullanılabilir.

Göçebelerin kendi aşiret kimliklerini babasoylu grupların dallanması veya “ocaklanması” olarak algıladıkları varsayımına gelince, bu, çok dar bir anlamda doğrudur. Söylenenlere göre Bahtiyariler ve bir veya birkaç grup daha birleştirici özellikte kabile şeceresine sahiptir. Fakat Kaşkay, Şahseven ve Hamse gibi karmaşık köken tarihine ve folkloruna sahip diğer önemli gruplar, böyle bir birlik iddi-

25 İran'daki belli başlı bütün kabile grupları için kullanılan resmi terim olan *il*, Türkmen dilinde ve kültüründe “barış”, “itaat” anlamındadır.

asında bulunmaz ve ortak soy çerçevesini yalnızca örgütlenmenin alt kademelerinde işletir. Hepsinde ortak olan yan, şecere ve soy grubu iddialarının, örneğin otlakların kullanılması gibi önemli bir kaynağın kullanımı hakları söz konusu olduğunda ortaya atılmasıdır. Yerel toplum seviyesinde, aynı soydan geliyor olmak, günlük ilişkiler ve bağlılıklar açısından kişiler arasındaki diğer ilişkiler kadar sıradan bir durumdur. Yerel düzeydeki gruplaşmalar, büyük konfederasyonlarda olduğu gibi fazlasıyla karmaşıklaşma ve bileşimini değiştirme eğilimi taşır. En yaygın olanı, kadın unsuru üzerine kurulmuş olan küçük hane gruplarının bileşimidir.

Göçebe kabile toplumlarının, akademik ve resmi değerlendirmelerde anlatılan resmi parçalı ve hiyerarşik modelleri, bu yapılanmaları tanımlamak veya açıklamaktan çok yeni yapılar yaratmak biçimindedir. İdari tasarımlar olarak, merkezi hükümetin veya kabile şeflerinin kullanacağı modeller olmak gibi bir rahatlıkları vardır, fakat bu yapılar ender olarak sıradan göçebelerin yaşadıkları ve yeniden ürettikleri kabile yapılarını yansıtır. Onların farklı kabile bölümlerine ve onlar arasındaki ilişkilere ait hikâyeleri, genellikle resmi versiyondan kökten farklıdır.²⁶ Ayrıca bunlar, bağlılık ve dostluk gibi kişisel bağlar ağı, müzakere ve yerleşim rahatlığı sağlayan koşulları, ittifak ve rekabetlerin oluşumu, sürdürülmesi ve (erkek önderlerin eşleri veya anneleri olarak ya da tümüyle bunlardan bağımsız olarak kendi adlarına) kadınlar da dahil olmak üzere önderlerin ortaya çıkışı gibi göçebelerin münferit siyasi davranış biçimlerini de açıklamazlar. Bu gayriresmi süreçler, göçebe toplumunun her seviyesinde meydana gelmiştir. Yerel düzeyde, göçebe bir toplumda, yaygın kaygılar-

26 Şahseven'in köklerinin farklı anlatımları için XIV. Bölüm'e ve Doshmanziari ve diğerleri konusunda Wright'a (1992) bakınız.

dan ve hükümetin etkisinden uzak, hüküm süren günlük ekonomik ve toplumsal güçleri yansıtır. Diğer yandan, aşiretler ve konfederasyonlar seviyesinde gayriresmi süreçler, resmi hiyerarşik siyasi modele uygun olarak devletten kaynaklanan yöntemlerle baskı altında yürütülmüyorsa, muğlak olma eğilimindedir.

Görüldüğü gibi, kabilelerin siyasi yapılarının ne çobanlıkla ne de göçebelikle bir ilgisi vardır. İran'daki kabilelerin karakterlerini belli dönemlerde belli önderlerle ve devletlerle olan ilişkileri belirler ve etkili olan karmaşık unsurlar ve müdahil süreçler her zaman tartışma konusu olmuştur.²⁷

İlk dönemlerdeki bilim adamları, göçebe-çobanları siyasi ve toplumsal eşitliğe inanan insan grupları olarak algılamışlar ve neden birleştiklerini, neden şefler ve hiyerarşik bir düzen ürettiklerini, neden kabileler ve konfederasyonlar kurduklarını sorgulamışlardır. Buldukları yanıtlar kısmen nüfus yoğunluğu ve kaynakları üzerindeki baskılar ve çoğu zaman da merkezi hükümetin izlediği politikalar ve gücü gibi dış unsurlarla bağlantılı olmuştur.²⁸ Diğerleri ise, en küçük çoban grubun bile birbiriyle çatışan sınıfları ve birbiriyle rekabet halindeki önderleri bulunduğunu öne sürerek siyasi ve toplumsal eşitlikten yana göçebe-çobanlar efsanesine karşı çıkmışlardır. Öyle ki, başarılı önderler, bu eşitsizlikleri gizlemek için, soydaşlık veya dini çağrılar gibi birleştirici ideolojileri geliştirmişler, askeri seferlerde ganimetler vaat etmişler ve hizmet karşılığı otlak veya çiftlik arazisi hakları vermişlerdir. Ayrıca, kabileler ve konfederasyonlar, özellikle

27 Tarih boyunca kabile-devlet ilişkilerinin farklı biçimleri için bkz. Digard (1973; 1987), Gartwaite (1983), Beck (1991a), Kiavand (1989), Tapper (1983b; 1991a) ve diğerleri. Ayrıca bkz. Crone'un (1993) ve Gingrich'in (1992) Khory ve Kostiner (1991). Ve özellikle İran konusunda bkz. Bradburd, Gartwaite (1983a), Tapper (1983a) ve Beck (1986).

28 Örneğin Equipe'e (1979) çeşitli atıflara bakınız.

çok büyük rekabetlerden doğan servetler ve on dokuzuncu yüzyılda yaygınlaşan kapitalizmin getirdiği nimetlere gide- rek artan taleplerden kaynaklanan koşullarda, çoğu kendi çıkarlarını korumaya çalışan ve kabile bağlantısı olmayan fırsatçı şeflerin yarattığı yapılanmalardır.²⁹ Modern İran'ın ilk dönemlerindeki ekonomi-politik içinde egemen güç ola- rak şeflerin (kabile kökenli savaşçılarıyla), Avrupa feodal sistemlerindeki muadilleri olan, (pazarlardaki kalabalıklı- rıyla) tüccarlardan ve (kiracılarıyla) toprak ağalarından pek farkları yoktu.

İran'daki önemli aşiretlerin ve konfederasyonların, hü- kümetler, yöneticiler ve bizzat şeflerin kendileri tarafından yaratılmış veya himaye edilmiş şefflikler olduğu açıkça gö- rülüyor. Bunlar, göçebe-çobanların artıkdeğerin yaratıcı, ama ekolojik olarak kırılğan üreticileri ve askeri kaynakla- rı olarak önemli rol oynadıkları, karmaşık ekonomik teme- le dayalı siyasi yapılanmalardır. Göçebe çoban kökenli ol- sun veya olmasın şefler kabilelerini göçebe kimliğiyle sunmayı ve çoğu zaman ortak soydan geldikleri şeklinde birleştirici bir ideolojiyle ortaya çıkmayı tercih ederler. Ama yine de kendi sınıflarını, kendi aralarında böyle bir- leştirici bir ideolojileri olmayan sıradan, çalışan sınıf duru- mundaki göçebelerden ayrı tutarlar.

Daha önce ileri sürdüğüm gibi, toplumsal açıdan devin- gen ve demografik güçler, göçebelerin belli boyutlarda ve örgütlenme seviyelerinde olmak üzere, çoğu zaman başka ilkeler üzerine oluşmuş gruplarla bir araya gelmelerine ve iki tür topluluk oluşturmalarına neden teşkil eder. Bunlar- dan daha küçük olanı, on beş ile elli aileden oluşan, top- lumsal ve siyasi eşitlik ilkesine dayalı yerel çoban toplulu- ğudur. Paylaşılan veya ortak olan otlak kullanma hakları, çoğu zaman bu çekirdek çoban topluluğun ortak çıkarlarını

29 Bradburd (1990); ve Black'a (1972,1986) bakınız.

oluşturur. Ortak bir soy veya başka türden bir hısrıyet veya akrabalık nedeniyle bir araya gelmiş olan bu topluluk genellikle bir “Ak-Sakal” ve onun altındaki bir heyet tarafından yönetilir, birlikte hareket eder ve birlikte veya birbirine yakın yerlerde konaklar, ortak ekonomik kararlar verir, belli dini vecibeleri yerine getirmek için cemaat oluşturur, ortak gelenek ve bilgiler paylaşarak toplumsal bir bütünlük sergilerler. Bu küçük topluluklar, şeflerinin seçimi gereğince ve devletten kaynaklanan baskılar nedeniyle, dahil edildikleri daha büyük aşiret grupları içinde açıkça fark edilir.

Batı İran'da yerleşik durumda olan aşiret sisteminde, daha küçük topluluklar, önderleri bağımsız kalarak, kültürel kimliklerini ve ortak köken bilinçlerini güçlü bir biçimde koruyarak, yalnızca kabile içinde evlilikler yaparak ve diğer kültürel uygulamalarını da muhafaza ederek bir tür devamlılık sağlayan birkaç yüz ailelik gruplardan oluşan daha büyük topluluklara katılır. İngilizce “klan” terimini kullanmanın daha doğru olacağı, daha büyük bu topluluklar bir araya gelerek hassas bir şekilde korudukları toprakları ve birçok örnekte olduğu gibi kalıtsal şefleriyle, siyasi açıdan kabile veya kabile bölümleri olarak tanımlanabilecek toplulukları oluşturur. Fakat bu toplulukların varlığı siyasetin ve çoklukla devletin zorladığı grupların katılmasıyla daha çok hayali topluluklar haline dönüşmüşlerdir. Gerçekten de göçebelerin daha büyük toplulukları için kullandıkları terimleri tanımlamak çok güç. Bunların içinde en yaygın olanları *taife* ve *tire*. Her iki terim de *il* gibi daha büyük grupların bir bölümünü veya kendisini tarif etmekte kullanılır. *Il* ise bir aşiret kümesi, konfederasyon veya şefliktir.³⁰

30 Tapper (1976b). Güney ve doğudaki seyrek nüfuslu bölgelerde, Kerman gibi geniş çaplı örgütlenmelerin ender olduğu yerlerde, büyük topluluklar, Komaçi'de olduğu gibi *Taife*'ye tekabül eder ve yapıları istikrarsızdır (Bradburd 1990). Karş. Anderson (1983).

İran'daki göçebe aşiret yapısının, standart hiyerarşik modellerle anlatılamayan bir başka doğal özelliği ise ittifakların ve rekabetlerin oluşumudur. Tarihsele veriler, kaynaklar üzerine uygulanan baskıların genellikle birleşik bir önderlikten çok çatışmalara ve rekabete yol açtığını, bölgesel olarak parça parça oluşumlara dönüşme eğilimi yarattığını ve güçlü önderler ortaya çıktığında bu modelleri dikkate almak zorunda kaldığını, hatta amaçlarına ulaşmak için onları himaye ettiğini gösterir.³¹

İlgindir ki, İran'daki İslami Devrim'den itibaren aşiretin/kabilenin resmi tanımlamasında siyasi boyutlar hiç önemsenmemiş, şeflere hiç değinilmemiş ve daha çok toplumsal boyutu üzerinde durulmuştur. Aşiretler/kabileler veya en azından önemli bir bölümü olan *taife*, artık doğal yollarla genişlemiş ailelerden oluşan akrabalık grupları olarak tanımlanmaktadır.

İl, akrabalık veya toplumsal, siyasi veya diğer bağlar esasına dayalı birkaç *taife*'den oluşmuştur. Genellikle, kabile toprakları (*qalamrou*) olarak bilinen belli bir coğrafi bölgede yaşarlar. İl'deki *taife*'de genellikle kan bağı (*nesebi*) veya evlilik bağı (*sababi*) gibi uzak akrabalık bağları vardır. Bazılarında hiçbir akrabalık bağı yoktur, tamamen toplumsal veya siyasi gereklilikler nedeniyle kurulmuşlardır (*zaruret*). Bir il'deki farklı *taife*'lerde dil, örfler, adetler ve yaşam biçimi sağı yukarı aynıdır. En iyi tanımlanmış ve en önemli göçebe-çoban (*aşayiri*) toplumsal seviyesi *taife*'dir, yani genellikle birkaç kuşak boyunca uzak ve yakın akrabalık bağları, kan veya evlilik bağıyla aynı soya bağıli olarak bir araya gelmiş topluluklardır (*cemaat*). Göçebe çoban (*aşayiri*) bir kişi genellikle bağıli olduğu *taife*'nin adıyla anılır.³²

31 Tapper (1983b). Karş. Munson (1989: 395-6), Hart (1989).

32 Nüfus sayımı (1987, II-2, İlseven (Şahseven): vi); ayrıca bkz. ONA (1990; 1992); Tapper (1994).

Bu resmi tanımlamalar aslında, değişen siyasi gerçeklerin tanınmasından başka bir şey değildir: Artık şefler yoktur. Ayrıca bu, hükümet kontrolünü kolaylaştıran bu gerçeğin yerleşik hale gelmesini sağlar. Ayrıca, göçebe kabilelerin az ya da çok tekbiçimli siyasi ve toplumsal bir yapısal örüntüye sahip olduğu vurgulanmaktadır; ama gördüğümüz gibi bu, pek gerçekleri yansıtmamaktadır. Yapılanmanın en üst seviyesi bile (*il'ler taife'lere* ayrılır) idealleştirilmiştir. Bu model, hiçbir kabile grubunun tam bir tanımlaması değildir; yalnızca hepsinde bulunan özelliklerin ortalamasının alınmış biçimidir. Bu, yüzyıllar boyunca geleneksel olarak hükümetlerin tanımladığı, yarattığı ve sınıflandırdığı bir birlik modeli olarak aşiret/kabileye karşılık gelir ve burada kavram, idari amaçlarla hayali olarak yaratılmıştır.

Merkezi hükümetle kabileler arasında değişen ilişkilerin tarihsel gidişatına bakıldığında, geriye göçebe-çoban konak yerlerinin yapılanmasında etkili olan demografik, ekolojik ve sosyoekonomik süreçlerin, kabileleri ve kabile konfederasyonlarını üreten politik-ekonomik güçlerden oldukça farklı olduğunu kabul etmek kalıyor. Fredrik Barth'ın, Güney İran'daki Basseri göçebeleriyle ilgili değerlendirmelerinde öne sürdüğü tez de budur.

Tarihçiler ve Kabileler: Sonuç Çıkarma Sorunu

Ortaçağ göçbelerini ve kabile toplumlarını yeniden kurgulamaya çalışan bazı tarihçiler, hatalı davranarak, günümüzde mevcut sınırlı etnografik bilgilerden hareketle bir sonuca varmaya çalışmaktadırlar. Bunlardan en popüler olanı, İran göçbelerinin ayrıntılı en eski etnografyası olan Barth'ın *Nomads of South Persia* (Güney İran Göçbeleri) adlı yapıtıdır.³³ İran'da Hamse konfederasyonuna bağlı yaklaşık 3000

33 Barth (1961). Bavar (1945) ve Bahmanbei'nin (1945) ilk incelemeleri ilginçtir, fakat sosyoekonomik ayrıntılar açısından yeterli değildir.

göçebe haneden oluşan Basseri kabilesi hakkında yapılan bu araştırma sosyal antropolojinin klasiklerinden biri olmuştur ve Farsçaya çevrilmiş olan yapıt, İran'da yaygın biçimde okunmaktadır.

1958'de yapılan bir alan çalışmasına dayandırılmış olan kitapta Basseri kabilesinin öyküsü iki kısımda anlatılmaktadır. Birincisi, Basseri göçebe-çobanlarının toplumsal yaşam biçimlerini üreten ekolojik ve ekonomik süreçlerin incelenmesidir. Ortalama 5-7 kişilik çekirdek ailelerden oluşan Basseri hanelerinin kendi sürüleri vardır. Bir evdeki ortalama hayvan sayısı 100 baş koyundur. Bir hanenin göçebe olarak yaşamını sürdürebilmesi için (sürünün verimliliği, kuzuların, derilerin ve üretilenlerin pazarda satılması ve bir hanenin tüketimi dikkate alındığında) 60 baş hayvan gereklidir. Baba oğluna evlenecek bir kız bulduğunda, ona ayrı bir çadır ve miras olarak oğluna düşecek sayıda hayvan verir ve yeni evli çiftin ayrı bir ev geçindirmesini sağlar. Akrabalık bağları olmasa da, aşağı yukarı beş hanelik gruplar yaklaşık 400 hayvanlık bir sürüye bakmak için işbirliği yaparlar. Çekirdek bir göçebe topluluk, sayıları onla kırk arasında değişen haneden oluşan ve kışlık ve yazlık yerlerine birlikte gidip yerleşen bir obadır. Obanın taraftarları üzerinde sınırlı kişisel otoritesi olan bir önderi vardır.

İkinci olarak, Barth örgütlenmenin üst kademelerinin, Basseri şefinin (han) ve aşiret dışından unsurların dahil olduğu süreçlerden hangi ölçüde etkilendiğini anlatmıştır. Aşiret dışından unsurlar hükümet, yerleşik toplum ve diğer göçebe gruplarıdır. Bir reis yönetimindeki Basseri aşireti (il), her biri bir veya daha fazla ovlad (evlat) içeren kısımlara (tira) ayrılır. Ovlad genellikle 50 ila 100 hanelik bir gruptur ve erkek hane reisleri ortak soydan geldikleri, dolayısıyla kışlık ve yazlıklarda bulunan belli otlakları kul-

lanma hakkına sahip oldukları iddiasındadır. Bir göçebenin otlaktan yararlanabilmesi için *ovlad* mensubu olabilecek nitelikleri taşıması gerekir.

*Ovlad*ların çoğunda bir veya birkaç oba vardır, fakat bu obalar *ovlad*'ı, aynı ata soyundan gelenlerin belirlediği bölümler olarak tanımlanmaz, mensubiyet durumu düzensizdir ve kolayca değişebilir. Daha büyük bir göçebe topluluğu olan *tira*, grup olma özelliklerini pek taşımaz, şefi doğrudan veya aracılar kanalıyla *ovlad* başına (*kethüda*) ve çoğu zaman da oba reisine bağlıdır. Önder ve hâkim olarak etken olabilmek için, reisin bölgesel ve ulusal seçkinler tabakasıyla aynı seviyede olmak üzere kendisinin, ailesinin ve etrafındakilerin sıradan göçebelerden ayrı güç ve kaynakları olması gerekir. Barth'ın bu araştırmayı yürüttüğü dönemde şeflik kurumu kaldırılmıştı ve Basserileri subaylar aracılığıyla devlet idari yapısına dahil etmeye çalışan yeni sistem tam yetkiyle işbaşındaydı.

Barth, göçebeleri etkileyen dış ekonomik ilişkilerin ve demografik süreçlerin ayrıntılarını vermiş ve İran eyaletinde farklı aşiretler ve etno-linguistik gruplar arasındaki siyasi ilişkileri irdelemiştir. Hamse (Beş) konfederasyonunun mensupları olarak Farsça konuşan Basserilerin İl-e Arab ve Türkçe konuşan Inanlu/Inallu, Nafar ve Baharlu aşiretleriyle bağlantıları vardır. Hepsi birden “Araplar” olarak bilinirler ve Türklerin Kaşkay konfederasyonunun ezeli rakibi durumundadırlar. Bunların hepsinin, çoğu Farsça konuşan yerleşik durumdaki köylülerle pazar ilişkileri ve diğer türden ilişkileri vardır.

Barth, Basserilerin ekonomik, toplumsal, dini ve siyasi örgütlenmelerinin belli tarihi, ekonomik ve siyasi şartlara çok bağlı olduğunu açıkça vurgulamıştır. Fakat, okuyucuların çoğu bu gerçeği göz ardı ederek gerek zaman ve gerekse mekân açısından bunların tipik İranlı göçebe-çobanlar oldukları sonucuna varmışlardır. Dikkatle okun-

duğunda birçok açıdan farklılıklar olduğu hemen görülmekle birlikte, İranlı ve yabancı birçok akademisyen çoğu zaman, Barth'ın Basserilerle (ve Hamse'yle) ilgili yazdıklarını İran'daki aşiret yapısının birimsel olarak bütün özelliklerini taşıyan bir modeli olarak algılamışlardır. Antropologlar Basserileri göçebe-çoban toplum “tipi” olarak kurulumuşlar,³⁴ bunun yanında tarihçiler Basserileri, İran, Türkiye ve diğer yerlerdeki özellikle modern çağ öncesi, ortaçağ göçebe ve aşiret topluluklarının yapılarını anlamak için bir yol gösterici konu olarak kullanmışlardır.³⁵

Örneğin, “Turan Göçebeleri” konulu makalesinde John Masson Smith, bazı göçebelerin stereotipilerini, bunları ilkel göçebeler olarak tanımlayarak bozmaya çalışmıştır. Basserilerin sürü ölçüleri konusunda Barth'ın verdiği rakamlara değinerek, Moğol çobanlarının da aynı ölçülerde sürüleri olduğunu öne sürmüştür. Daniel Bate Güneydoğu Anadolu'daki Yörük göçebeler konusunda yaptığı incelemelerle Barth'ın Basserilerin “varlıklarını” ve “kâr etme” biçimleri konusundaki değerlendirmelerini desteklemiştir. Fakat yazılarında, bölgedeki günümüz göçebelerinin ve büyük bir olasılıkla orta çağlardaki göçebelerin üretimlerinin özellikle yegâne mahsulleri olan buğday ve diğer bazı tarım ürünleri ile takasa dayalı olduğu gerçeğini göz ardı etmiştir. Ayrıca, göçebelerin zenginliklerinin ve sürü büyüklüklerinin, Bates'in açıkça gösterdiği gibi, buğday ile hayvansal

34 Diğerlerinin yanı sıra, Sahlins (1966) ve Barth (1961: 49). Yukarıdaki paragraflar, Barth'ın incelemesinin idyosenkretik bir “okuması”dır. Diğerleri ise Barth'ın metnini (bence hatalı yorumlama) belli kesimlerin soy yapılanması konusundaki inceleme olarak almışlardır (Street 1990,1992; Wright 1992,1994). Barth'ın yanıtına (1992) ve Ganzer'in (1994) yorumlarına da bakınız.

35 Aşağıda incelenen çalışmalar dışında Manz (1989: 29-30), Abrahamian (1982: 18-20), Foran (1993: 52; mevcut bilgilerden bir sonuca ulaşmanın getirdiği sorunların bilincinde olan) ve diğerlerine de bakınız. Bournoutian, Kaçarların ilk dönemlerinde Doğu Ermenistan'da yaşayan göçebe topluluklarla ilgili kurgulamalar yaparken, bir dizi antropolojik çalışmadan yararlanmıştır; fakat, sonuç ne yazık ki karmakarışık (1992: 51 ve sonrası).

üretim arasında sürekli değişen “ticaret koşullarına” bağlı olduğu gerçeğini yok saymıştır. Sonuç olarak Masson Smith, göçebeleri kendi kendine yeten, müreffeh ve “orta sınıf” zenginlik sahibi bir grup olarak idealleştirilmiş bir tablo çizmiştir. Ayrıca, Basserilerin yerleşmeye ve yerleşim derecelerine karşı duyduğu husumeti garip bir şekilde genelleştirmiştir (yalnızca çok zengin ve çok yoksul arasında). Sonuç olarak, Basseri hanlarıyla ilgili Barth'ın anlattıklarını hatalı okuyarak ve Basseri aşiretiyle ilgili Barth değerlendirmelerini yanlış anlayarak, 1950'lerdeki Basseri reisi ve onun toplumsal ve siyasi özelliklerini ortaçağ Selçuklu, Moğol ve Safevilerinin özellikleriyle karşılaştırarak, göçebelerde bir reis olması gerektiği sonucuna varmıştır.³⁶ Fakat çizdiği politik modelin, Kaşkay, Şahseven, Durani ve Yörüklerle veya Turan göçebelerinin en son örneklerinden çoğuyla hiçbir ilgisi yoktur ve bu nedenle, geçmişten alıp bir sonuca varmak için kullandığı örnekler açısından da kuşku yaratmaktadır.

Masson Smith'in, Basseri konusunu ele alış biçimi Rudi Lindner'inkine çok yakındır. *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia (Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar)** kitabında Lindner, Basseriler konusunda Barth'ın yazdıkları, Yörükler konusunda Bates'in yazdıkları ve Pakistan'daki Marri Belucileri konusunda Robert Pherson'un yazdıkları gibi çağdaş etnografyalardan yararlanarak vardığı kapsamlı sonuçlarla, Osmanlı yönetimindeki göçebe toplum modelini yeniden çizmiştir.³⁷ Osmanlıların tapu kayıtlarını inceleyerek haklı olarak vardığı bazı sonuçlar vardır:

36 Smith (1978); Bates (1973); Irons'ın (1975) Yomut Türkmenleriyle ilgili incelemelerine de değinir.

* Türkçesi: *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar* (çev. Müfit Güney), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

37 Lindner (1983) ve (1982); Bates (1973); Pehrson (1966).

Göçebeleri tanımlayan kayıtlar, yetişkin erkek nüfusun listelerinin çıkarılması, otlaklarının saptanması ve mali yükümlülüklerinin özetlenmesi, bizim, bazı ilkel, eksik, ancak yine de ortaçağ göçebeleri hakkında fikir vermeye yeterli bir alan çalışmasını kotarmamıza olanak sağladı... ve bize bir grubun bahtını kuşaklar boyunca izleme fırsatı verdi.³⁸

Ortadaki paragrafta amacı Osmanlıların göçebelere uyguladığı vergi kurallarının nasıl bir amaçla konmuş olduğunu anlatmaktır. Bu nedenle, tarih kayıtları yetersiz olduğundan, bazı tahminlerde bulunmak ve bir sürü modeli oluşturmak zorunda kaldığını anlatır:

Üzerinde çalıştıkları göçebelerin hayvancılık uygulamalarına ilişkin ayrıntılı ekonomik açıklamaları bulunan etnografların anlattıklarını kullanmak akla yakın geldi. Ne yazık ki, modern etnografların çok azı sürüleri, çobanlarından daha ayrıntılı inceleme gereği duymuş. Bu çalışmaya aktarılacak en iyi iki inceleme, Barth ve Bates tarafından yapılmış.³⁹

Bu araştırmaların çoğu başarılı çalışmalardır ve kuşkusuz Anadolu'daki ortaçağ göçebe toplulukların yapılarına oldukça iyi ışık tutmaktadır. Lindner yürüttüğü bazı tahminlerde hayranlık uyandıracak kadar titiz davranmış ve etnografik bilgileri büyük bir özenle yorumlamıştır. Örneğin, sürü sayısını saptamada kullandığı belirleyiciler, hayvansal ve tarımsal üretim arasındaki “ticaret koşulları” konusu, göçebelerin köy döngülerini uyarlama konusunda izledikleri yollar ve göçebelerin göç programlarının özellikleri bunlar arasında sayılabilir.⁴⁰

38 Lindner (1983: 75)

39 Lindner (1983: 60); Afshar Naderi'nin (1986), Black (1972: 1976) ve benim (1972, 1979a) İran'daki sürü yetiştirme konusundaki ayrıntılı incelemelerini ve Dahl ve Hijort'un (1976) karşılaştırmalı incelemelerini göz ardı etmiştir.

40 Lindner (1983: 57,59,77).

Ne yazık ki, birkaç uygun olmayan sonuç çıkarmış 'olduğunu da belirtmek gerekiyor. Bazı karmaşık analitik konuları yanlış okumuş ve yanlış yorumlamıştır. Örneğin, bu bağlantıyı kurmak için hiçbir tarihsel nedeni olmadığı halde, Basserilerin (Osmanlılar gibi) "İç Asya ve Türk tarihi göçebelerini" temsil ettikleri gibi bir belirlemesi var. Daha sonra, Barth'ın Basseri hanının yetkilerinin, Osmanlı Sultanınıninkine benzediği yolundaki tanımlamasını yorumsuz vermiştir. Ayrıca, Osmanlıların ilk yıllarında, göçebelerin sürü yapısı modelini çizerken, Barth'ın Basseriler hakkında kullandığı malzemeden yararlanmış ve "piyasa ekonomisiyle eklemlenmiş oldukları" için Bates'in çizdiği Yörük modeline hiç değinmemiştir. Aslında Basserilerde de durum aynıdır. Geçimlerini deri ve diğer kırsal ürünleri satarak sağlarlar. Zaten günümüzün birçok ve muhtemelen ortaçağ hayvancı toplulukların çoğunun ekonomileri et ürünlerinin pazarlanması üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla, vergi indirimi ve Osmanlıların yönetimindeki göçebe toplum üzerindeki yükler konusunda, Lindner'in sürülerin cinsi ve yaş dağılımı, yavrulama ve yıpranma oranlarıyla ilgili olarak yaptığı tahminlerden varılmış olan sonuçlar pek doğru çıkmamış ve konuyla ilgili kuşkular sürmüştür. Kendisinden öncekilerin yaptıkları gibi, bazı hesapları Barth'ın Basserilerde bir hanede en düşük düzeyde bulunması gereken sürü miktarıyla ilgili değerlendirmelerine dayandırmış ve bunun bazı ekonomik, siyasi ve kültürel koşullara bağlı olarak değişebileceği gerçeğini göz ardı etmiştir.⁴¹

Lindner, göçebelerin siyasi yapıları konusunda, aşiret gruplarının kullanılmasında ve birleşmesinde akrabalık ideolojilerinin oynadığı rolü önemsemiş olmasına karşın,

41 Lindner (1983: 23, 52, 60 ve sonrası). Hayvancı ekonomide alternatif gelir kaynakları da dahil olmak üzere, çeşitli tipler için bazı temeller oluşturur (s. 57, not 57).

Ortadoğu'daki büyük konfederasyonları hatta en küçük aşiretleri bile dikkate alarak bütün aşiret siyasi yapılarının tarih boyunca karışık kökenlerden geldiğini gözlemlemiştir. Fakat Masson Smith gibi, “aşiretleri/kabileleri” (başarılı bir şef etrafında toplanmış genellikle geçici yapıda, pragmatik siyasi gruplaşmalar olarak) “klanlardan” (kabilenin en önemli yapısal parçası olan baba soyundan gelen gruplar), bu terimlerin genel antropolojik anlamda formüle edilmiş biçimleri açısından değil, Barth'ın çözümlemeleri açısından da yanlış anlamalar olduğunu gösterir biçimde ayırmıştır. Bu soy gruplarının doğrudan kaynakları kullanma (otlak kullanma hakları, yetki üzerindeki kutsal soydan gelmeye veya başka gerekçelere dayanan hak iddiaları) konusuyla bağlantılı olduğu, soyağaçlarının bu amaçla oluşturulduğu ve sürdürüldüğü ve soyağaçlarının aslında “kabilelerin” özü olduğu gerçeklerini fark edememiştir.⁴²

Daha sonraki bölümlerde, Lindner, tapu kayıtlarında, *cemaat* olarak adlandırılan, aşiret altı gruplarla ilgili bilgiler karşısında şaşırmıştır. Aslında, söze “göçebelerin geleneksel toplumsal örgütlenmeleri bu soruya yanıt anahtarımızdır ve Barth'ın Basserilerle ilgili yaptığı incelemeler bu bilgilerin en rahat ulaşılabilen kaynağıdır” diye başlayarak doğru yolda olduğunu göstermiştir. Hayvancı obaları, en önemliler ve en kalıcılar olmasa bile, en belirgin göçebe cemaatler olarak ele almış ve aşiretin alt birimi olarak “oymak” (klan) üzerinde durmuştur.⁴³ Fakat, bütün bunları yaparken *cemaatin* önemini göz ardı etmiştir. Bunların on beş ile elli ailelik basit göçebe topluluklar olduklarını gösteren her belirti mevcuttur. Bazı toplumlarda, daha önce de vurgulandığı gibi, hayvancı obalara ve/veya aşiret altı idari birimlere tekabül eder, fakat bu adla tanımlanmaz.

42 Lindner (1982; 1983: 93 ve sonrası).

43 Lindner (1983: 93).

Kısaca, Lindner, birtakım ekonomik, toplumsal ve siyasi özelliklerin, koşullara bağlı olmakla birlikte, göçebe bir toplumda bulunması gerektiğini düşünmeye yöneltilmiştir. Fakat Bahtiyari (yalnızca İran için), Kaşkay, Şahseven veya Türkmen gibi göçebelerin mevcut etnografyalarından daha geniş kapsamlı yararlanmış olsaydı bu hataya düşmeyecekti. Zira bunlar büyüklük ve kültür olarak Basseri, Yörük veya Marri'lerden çok, Osmanlıların yönetimindeki göçebelerle daha rahat karşılaştırılabilecek özelliklere sahiptirler.

Gene Garthwaite, yazmış olduğu Bahtiyari tarihinde, Basseri metninden alınmış birçok bilgiden vardığı sonuçları kullanmıştır. Basseri aşiretinin sürü sayısı ve hayvanların nakit değerleriyle ilgili verdiği bilgilere değinerek bunların, James Morier'in İran'daki göçebelerle ilgili olarak on dokuzuncu yüzyılın başında yaptığı gözlemleri doğrular nitelikte olduğunu vurgulamış ve bu rakamların Bahtiyariler için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Bahtiyarilerin, çekirdek ailenin rolü, otlak hakları ve soy yapısı gibi konularda Basserilere benzediklerini öne sürerek Barth'ın, daha büyük sürülerin oluşmasını engelleyen etken olarak hayvanların gelecekteki miras kalma durumlarıyla ilgili değerlendirmelerinden alıntılar yapmıştır. Ayrıca, günümüzde yapılan gözlemlerin daha önceki dönemler için geçerli olup olamayacağını sorgulamış, fakat Morier'in yaptığı genellemelerde hangi grupların esas alındığını dikkate almamış ve İran'daki göçebe toplulukları arasında özellikle çağdaş Basseri ve Bahtiyari toplulukları arasında gerek bunların kendi göçebe-hayvancı örgütlenmeleri ve gerekse doğal, toplumsal ve siyasi çevreleri açısından sayısız toplumsal, ekonomik ve siyasi farklılıkların olduğunu belirtmemiştir.⁴⁴

44 Garthwaite (1983: 28, 32, 174, 80 ve sonrası, 175, 29).

Bu tarihçilerin Basseri metnini kullanırlarken tarihsellikten ne kadar uzak hareket ettiklerini belirtmek istiyorum. Ayrıca, ister ortaçağlardan ister günümüzden göçebe aşiretler hakkında bu tür yargılara varmak çeşitli nedenlerle uygun değildir. Her şeyden önce, Barth'ın gözlemleri, Darbar'da Basseri şefinin kişisel maiyetiyle birlikte yaşadığı konak yerinde kaldığı sırada edindiği izlenimlere dayanmaktadır. Bunun, sıradan bir Basseri göçebe toplumunu bile ne ölçüde temsil edebileceği tartışılır. Ayrıca, konak yerinde ilkbahar göçü sırasında yalnızca üç ay kalabilmiştir.⁴⁵

İkinci olarak, İran'da veya başka yerlerdeki diğer çağdaş göçebe toplumlarla kıyaslamalar, yukarıdaki özetten verilen bütün özellikler dikkate alındığında, Basseri'nin yalnızca birçok örüntüden birini oluşturduğunu gösterir. Ancak Basserilerin çok özel ekolojik, ekonomik ve tarihi koşulları dikkate alındığında bu pek şaşırtıcı değildir. Zira bu özelliklerin çoğu, metinden hareketle varılan sonuçlarda dikkate alınmamıştır ve zaten ister Osmanlı, Bahtiyari veya ister Şahseven olsun, diğer kabile toplumlarının ve göçebe topluluklarından oldukça farklıdır.⁴⁶

Üçüncü olarak, Barth'ın, komşu Kaşkay Türkleri ve Hamse Araplarıyla kısıtlı ölçülerde yaptığı kıyaslamalar ve diğer yerler ve zamanlarda yaşamış göçebe aşiret gruplarının toplumsal, ekonomik ve siyasi yapılanmaları konusundaki diğer kaynaklar, Basserilerin yalnızca özgün değil aynı zamanda alışılmışın dışında bir grup olduğunu göstermektedir. Örneğin, on beşinci yüzyıldaki Akkoyunlu, on altıncı yüzyıldaki Kızılbaş oymak ve bu kitapta anlatılan

45 Bkz. Tapper (1979a: 252).

46 Yıllar önce, Irons (çeşitli yazılarında), Basseri ve Yomut Türkmen ekonomisi, siyaseti ve toplumunun çeşitli yönlerini karşılaştırarak Basseri'nin özelliğiyle ilgili bazı noktaları vurgulamıştı. Basseri, Türkmen ve Şahseven toplumsal örgütlenmesiyle ilgili ayrıntılı kıyaslamalar için bkz. Tapper (1979a: 240 ve sonrası).

Boir Ahmet veya Şahseven gibi on dokuzuncu yüzyıl aşiret konfederasyonlarıyla belirgin benzerlikler gösteren oldukça farklı bir modeldir.⁴⁷

Yine de, Barth'ın yapmış olduğu iki aşamalı analizler genellikle geçerli ve yararlıdır: Her kademedede geçerli etkenler oldukça farklıdır. Bu konuyla ilgili tarih kaynakları yalnızca fikir verir nitelikte olmakla birlikte, bu temel toplulukları her zaman iç demografik ve sosyoekonomik etkenlerle, göçebe hayvancılığın ekolojik koşulları şekillendirmiştir; konfederasyonlar gibi daha geniş siyasi gruplaşmalar, özellikle komşu gruplar ve merkezi otoritelerle dış siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin ürünü olmuştur.

Barth'ın yapmış olduğu öncü niteliğindeki ilk çalışmadan sonraki on yıllarda, Basserilerden çok farklı göçebeler ve aşiret gruplarının sayısız etnografyaları yayımlanmıştır. Kuşkusuz, tarihçiler, erken dönem göçebe ve aşiret topluluklarını yeniden kurgulama çabaları sırasında bu çalışmalardan yararlanarak sonuca varmaya çalışmışlardır. Etnografik araştırmalar daha doğru, karşılaştırmalı ve çevre ile dönem koşulları şimdiye kadar yapılmış olanlardan daha özenle değerlendirmeye alınsaydı, kurguları daha güvenilir olacaktı.

Bu etnografyalardan biri, benim Azerbaycan Şahseven'iyle ilgili olarak yapmış olduğum ilk araştırmamdır. Bu kitap ise, tarihlerinin tarafımdan yeniden kurgulanmasına yönelik olarak yaptığım alan çalışmalarından vardığım sonuçların önemli rol oynadığı bir çalışmadır. Ayrıca, bu çalışmada, etnografya çalışmamın siyasi, ekonomik ve ekolojik anlamını daha derinleştirmek için tarihten yararlanmaya çalıştım. Tarih olarak ele alındığında, kitap bir olay anlatısı ve süreçlerin çözümlenmesinden başka bir şey değil, fakat

47 Bkz. Barth (1961: 123-33); Woods (1976); McChesney (1981); Loeffler (1978). Ayrıca Barfield (1991).

bütün tarihsel (ve etnografik) tanımlamaların ve çözümlemelerin, gerçeğe ilişkin farklı iddialar dikkate alınarak karşılaştırmalı olarak sunulduğu bir derleme niteliğinde olduğunu da göz ardı edemeyiz. XIV. Bölüm'de, Şahseven tarihini anlatan farklı kaynaklar incelenerek, bunların ne ölçüde yanlı ve tartışmalı olduğunu saptamaya çalıştım. Bu Giriş bölümünün sonlarında, Şahseven tarihini ve yakın tarihlerdeki toplumsal ve siyasi örgütlenmesini özetledim; ayrıca Basseri, Bahtiyari ve Kaşkay gibi İran'da yaşayan, haklarında daha çok bilgi mevcut olan ve karşılaştırma olanağı veren aşiret gruplarından hangi noktalarda ayrıldıklarını kurgulamaya çalıştım. Ve nihayet, bu kitapta kullanılan kaynaklarla ilgili bir bölüm ekledim.

Şahseven

Şahseven, İran'ın kuzeybatısındaki çeşitli bölgelerde, özellikle Doğu Azerbaycan'daki Mugan ve Erdebil bölgelerinde ve Zencan ile Tahran arasındaki, Harakan ve Hamse bölgelerinde yerleşmiş olan bazı aşiret gruplarının adıdır. Hepsi değilse bile, bu gruplardan bazılarının Mugan'dan geldiğini gösteren bilgiler vardır.⁴⁸ İnanç olarak Şii Müslüman olan ve Azerbaycan Türkçesi konuşan Şahseven, içinde bulunduğumuz yüzyılda yerleşik tarımın çeşitli biçimleriyle ilgilenmişse de, geleneksel olarak göçebe hayvancı bir yaşam tarzı sürdürmüştür.

Bu kitabın ana konusu, şu anda Mugan'da bulunan ve bir zamanlar birleşik bir konfederasyon kurmuş ve toplumsal bir yapının dilini, dini inançlarını ve ibadet biçimlerini, teknolojilerini ve toplumsal örgütlenme örüntülerini paylaşmayı sürdürmüş Şahseven aşiretlerinin tarihidir.⁴⁹

48 Zencan ve Tahran Şahseven'i için Ek Bir'e bakınız. Khamseh bölgesi, Fars'ta aynı adı taşıyan kabile konfederasyonu ile karıştırılmamalıdır (=5).

49 Tapper (1979a) ve başka yerlerde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

Kültürleri ve yaşam biçimleriyle (yarım-küre biçiminde keçe kaplı *alaçık* olarak adlandırılan özgün barınakları) İran'da yaşayan, Harakan ve Hamse Şahsevenleri de dahil olmak üzere diğer aşiret gruplarının çoğundan farklıdırlar. Bu özelliklerden bazıları Türki kaynaklıdır ve İran ile diğer yerlerde yaşayan Türki gruplarda karşılaşılan türdendir. İzleri, MS on birinci yüzyılda Güneydoğu Asya'yı işgal etmiş olan Orta Asya'nın Türki Oğuz aşiretlerinin kültürlerine kadar uzanır. Şahseven aşiretlerinden bazıları Türki kökenli olmamakla ve bu gruplara özgü olandan farklı kültürel özellikleri korumuş olmakla beraber, Türki kimlik ve Türki kültür kesinlikle hâkim durumdadır.

Zagros'taki Bahtiyari ve Kaşkay konfederasyonlarının tersine, Şahseven giriş-çıkış kolaylıkları olan ve sık sık kullanılan bir sınır bölgesinde yaşamıştır. Kışlık ikametgâhları, orta çağlarda yoğun sulama olanakları olan ve Nadir Afşar (1736) ve Kaçarlı Ağa Mohammed (1796) gibi iki fatih tarafından İran Şahı olarak taç giyerlerken kullanılmış bereketli Mugan kırlarındadır. Şahseven'in yazlık konaklarıysa, Salavan dağının eteklerindeki zengin çiftlik arazileriyle çevrili, tarihi açıdan önemli dini bir kent ve ticaret merkezi olan Erdebil'le, yakın zamanlara kadar İran'ın ikinci büyük kenti ve birçok eski yöneticinin başkenti olan Tebriz arasında yer alır. Bölgeden elde edilen hububat, meyve, yün ve et uzun yıllar boyunca piyasaya hâkim olmuştur. Komşu eyaletler olan Gilan ve Şirvan'da üretilen ham ipek, Şahseven topraklarından ve yakınlarından geçen güzergâh üzerinde yürüyen uluslararası ticarete önemini korumuş ve bu ticaret yolunun kontrolünü ele geçirmek önemli bir savaş nedeni olmuştur. On altıncı yüzyıldan günümüze kadar İran, Osmanlılar, Ruslar ve Sovyet kuvvetleri çeşitli vesilelerle Şahseven topraklarında hak iddia etmiş veya bu toprakları işgal etmiştir. Bulunduğu coğrafi konum nedeniyle Şahseven'in merkezi hükümetle ilişkileri Kaşkay ve

Bahtiyari dönemlerinden itibaren oldukça farklı bir yol izlemiş ve aşiret konfederasyonu 1880'lere kadar birleşik ve merkezi bir siyasi yapıya kavuşmamıştır.

Şahseven konfederasyonu, Nadir Şah'ın Erdebil ve Mugan'ı Osmanlılardan ve Ruslardan geri aldığı ve bölgede yaşayan Şahseven göçebelerine bir han atadığı on sekizinci yüzyıl başlarına kadar süregelen ayaklanmalarla şekillenmiştir. Hanın yakın akrabaları Şahseven beyleri ve Erdebil valileri olarak anılmışlar, fakat konfederasyonu hemen Erdebil ve Meşkin bölgeleriyle bağlantılı iki bölgeye ayırmışlardır. Beyler, on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki Rus-İran savaşlarına kadar Azerbaycan'daki siyasi ilişkileri belirleyen rekabetler ve ittifaklarda fiilen rol oynamışlardır. Bu savaşlar sonunda Mugan kırsalındaki Şahseven kışlakları Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

Hassas Kafkas sınırı boyunca uzanan Şahseven toprakları, Büyük Asya Oyunu'nun önemli bir arenası haline gelmiştir. Savaşçı beylerden oluşan seçkin bir grubun ortaya çıkışıyla eski beyler aşiretler üzerindeki denetimlerini kaybetmişler ve yeni ilkeler üzerine oturtulmuş bir aşiret yapılanması ortaya çıkmıştır. Savaşta kazanılan başarılar ve zenginlik, soylu bir gruba ait olmaktan veya hükümet yaptırımlarından daha önemli hale gelmiştir. Artık birleşik bir konfederasyon olmayan Şahseven'e her biri bir grup bağımsız aşireti yöneten yeni beylerin eylemleri, rekabetleri ve ittifakları hâkim olmuştur.

Bu sistem en mükemmel noktasına, Mugan Şahseven'indeki ailelerin sayılarının on binin üzerine çıktığı ve neredeyse kırk yıl boyunca bağımsız bir merkezi hükümetle yönetilir hale geldikleri on dokuzuncu yüzyılın sonlarında ulaşmıştır. Daha sonra, 1920'lerde ve 1930'larda Pehlevi rejimi Şahseven'i etkisizleştirmiş, silahsızlandırmış ve zorla yerleşik düzene geçirmiştir. 1940'larda yeniden göçebe hayvancılar olarak yaşamaya başlamışlar ve gevşek,

ademimerkeziyetçi aşiret konfederasyonunu yeniden canlandırmışlardır. Fakat 1960'larda beylerin yetkilerinin ellelerinden alınması ve Şah'ın Toprak Reformuyla konfederasyonun ekonomik ve siyasi kurumları yok edilmiş, geniş kapsamlı bir yerleşik düzene geçirme ve aşiret yaşamından uzaklaştırma çabasına hedef olmuşlardır. 1978-79'daki İslam Devrimi'nden sonra, İran'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Şahseven'de de göçebe hayvancılık kısmen bir canlanma yaşamıştır. 1987 yılında yapılan nüfus sayımları yaklaşık altı bin ailenin böyle yaşadığını ortaya koymuştur. Fakat 1990'ların ortalarında, Şah döneminde Mugan'da başlamış olan hükümet desteğindeki tarım-endüstri ağırlıklı programların yeniden ve kararlı biçimde yaygınlaşması üzerine, bunlara pek fazla hayat hakkı kalmadığı ortaya çıkmıştır.

Yirminci yüzyılda, Mugan Şahseven'i, hepsinin başında *bey* olarak bilinen bir şefi olan, büyüklükleri elli ile yüz hane arasında değişen ve benim “kabile” olarak tanımladığım yaklaşık kırk birim *taife* şeklinde örgütlenmiştir. Baseri obasıyla karşılaştırıldığında, *taife*'lerin çoğu genellikle *göbek* (soy grubu) esasına dayalı, sayıları iki ile yirmi arasında değişen *tire*'lerden (aşiret bölümü) oluşmuştur.⁵⁰ XIV. Bölüm'de ele alındığı gibi, en azından on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, *taife* (daha büyük topluluklar) ve muhtemelen *tira/göbek/cemaat* (daha küçük topluluklar) Şahseven göçebe ve aşiret örgütünün en önemli unsurları olmuşlardır. Ayrıca, bunların, Mugan bölgesine geldikleri ilk günlerden beri yaşadıklarını varsaymak için geçerli pek çok neden var.

Bu resmi “örgüt şeması”, İran'daki diğer göçebe aşiret gruplarıyla karşılaştırıldığında birçok farklılık ve benzerlik olduğunu gösterir, fakat benim başka bölümlerde anlattı-

50 Şahseven göçebe topluluğu konusundaki ayrıntılı tartışmalar ve Barth'ın Basserilerle ilgili anlattıklarıyla karşılaştırmalar için bkz. Tapper (1979a).

ğım Şahseven toplumunun, ekonomilerinin ve siyasetlerinin belirgin özelliklerini anlatmaya yeterli değildir. Hanelerin büyüklükleri ve bileşimleri hayvancılık, üretim ve pazarlama örüntüleri, evlilik ve miras uygulamaları, göç biçimleri ve aşiret esasına dayanan ilişkilerin etnik ve ekonomik özellikleri bu şemalarda yeterince anlatılmamıştır. Şahseven'i İran'daki diğer göçebe gruplardan ayıran belki de en önemli özellik otlak haklarını kullanım biçimlerindeki farklılıktır. Şahseven, yirminci yüzyılda, diğer göçebeler otlakların ortak kullanımını öngören bir sistem uygulanırken, normal uygulamalardan farklı bir tasarruf sistemi geliştirmiştir. Buna göre, hayvancılar belli otlaklardaki otlatma haklarını miras yoluyla edinebilirler, satın alabilirler veya kiralayabilirler.⁵¹ Bu kitapta her vesileyle ele alınan bir konu da, bu sistemin köklerini araştırmaktır. Yaptığım çalışmalar sırasında, göçebe-çoban toplumların toplumsal, ekonomik ve siyasi örgütlenmelerinin en önemli ve en çok göz ardı edilen özelliğinin otlak tasarruf sistemi olduğuna inandım.⁵²

Kaynaklar Hakkında Not

Bu kitabın oluşumu sırasında, İran'da tarih araştırmaları iki önemli nedenle yeniden gündeme geldi. Birincisi, 1978-79 İslam Devrimi'nden bu yana, özellikle 1990'larda, İran'da resmi ve aile arşivlerinden çıkan belgelerin yayımlanmasında bir patlama oldu. Tarih öğrencileri, aşiretlerle ilgili olarak, yeni ortaya çıkan bu belgelerden tam anlamıyla yararlanma konusunda ya tam fırsat yakalayamadı veya

⁵¹ Tapper (1979a).

⁵² Karş. Tapper (1979a)'daki yorumlarım (1979a). Yakınlarda çıkan önemli bir çalışma (Casimir ve Rao 1992), bu ihmalî telafi edecek bazı katkıları bir araya getirmektedir.

bu konuda yeterli beceri sahibi değillerdi. Ayrıca, bu belgelerde aşiretlerle ilgili olarak verilen bilgilerin, seçilmesi için harcanan çabaları haklı çıkaracak nitelikte olmama olasılıklarının yüksek olduğunu da belirtmek gerekir.

İkinci olarak, toplumsal ve ekonomik tarihte ortaya çıkan eğilimler, şimdiye kadar tarih yazımında eski geleneklerin hâkim olduğu bir alanı etkilemeye başlamışlardır. Doğal olarak, aşiretlerle ilgili olarak yapılan araştırmalar bu durumdan etkilenmiştir, zira aşiret tarihiyle ilgili çalışma yapmak isteyenlerin çoğunun toplumsal bilim geçmişi vardır.

Bu nedenle, son zamanlarda, özellikle Kuzey Amerika'lı bilim adamları geleneksel "oryantalist" anlatım tarzı ve hanedan tarihi yerine, aşiretlerin toplumsal ve ekonomik (yani kuramsal ve çoğu zaman da Marksist) tarihlerini ika me etmeye çalışmaktadırlar. Fakat mevcut kaynakların çokluğu dikkate alındığında, belki de kaçınılmaz olan yeterlilik ve doğruluk sorunları, iddialı sentezler yapmış olan yazarların konuyla ilgili (tarihi veya etnografik) kaynakların çoğunu göz ardı ettikleri veya kullandıkları kaynakları yanlış anladıkları veya yanlış yorumladıkları anlamına gelmektedir. 1960'larda, konu hakkında hem doğrudan hem dolaylı bilgiler içeren yeni yayımlanmış malzemelerin çokluğu, eski kuşak bilim adamlarının çeşitli dillerde yayımlanmış olan malzemeleri elektronik ortamda bile takip etmelerini daha da güçleştirdiği söylenebilir. Doğru olmayan bilgiler, atlamalar ve yanlış yorumlamalar ilginç gibi görünen yeni incelemelerin bazılarının değerini azaltabilir.⁵³

İran'daki aşiretlerle ilgili olarak yayımlanmış literatür şimdi çeşitli alan taramalarını, karşılaştırmalı araştırmalar

53 Helfgott/Reid tartışması konusundaki yorumlarıma (Tapper 1991a) ve Foran (1993) konusunda II. Bölüm'e bakınız.

ile bazı tarihi ve etnografik yazıları içerir.⁵⁴ Etnografik araştırmaların çoğu kısa olmakla birlikte biraz tarihi derinlik taşır. Fakat bunların pek çoğu, fazla ön araştırma yapılmaksızın, daha çok mevcut tarihlere ve kolayca ulaşılabilir kaynaklara dayandırılmıştır. Bazılarında tarih alanında gerçekten ciddi çabalar harcanmıştır ve antropologlar dikkati çeken bazı tarihi makaleler yazmışlardır.⁵⁵

Beck'in Kaşkaylar hakkındaki monografyası, tarihi açıdan değerli bilgiler içerir ve özellikle, Pehlevi döneminde ve sonrasında İlhan ailesinin yaşadıkları konusunda değerli bilgiler verir. Kitapta, yirminci yüzyılın ikinci yarısının ortalarına yoğunlaşmıştır. Yalnızca altmış sayfa geçmiş dönemlerle ilgilidir. Beck, yirminci yüzyıla kadar olan dönemde aşiret örgütünün ve yapılanmasının, özellikle İlhanlar dışındaki yanlarıyla ilgili tarihi bilgilerin eksikliğinden söz eder. Kaşkay aşiret konfederasyonu bu dönemde (1796-1906) biçimlenmiş olmakla birlikte Kaşkay halkı konusunda, oynadıkları askeri rol dışında, çok az özel bilgi mevcuttur.⁵⁶ Doğal olarak, Oberling'in ilk kitabına (bazı güncelleştirmelerle) ve (alıntı yapmadan) "aile belgelerine" göndermeler yaparak, hanların sözlü anlatımlarına dayanarak çalışmıştır. Hanların iki yüzyıl önce cereyan etmiş olaylarla ilgili olarak anlattıklarını, belgelerle desteklenme-

-
- 54 En önemli tarihsel çalışma Lambton'un (1971) *Encyclopedia*'daki makalesidir. Towfiq (1987), Spooner (1987), Varjand (1965), Amanullahi-Baharvand (1992), Tapper (1983b, 1991b), Kiavand (1989), Shahbazi (1990), Beck (1991a, 1991b: 443-449) yer almaktadır. Yakın tarihlere ait genel araştırmalar arasında ise Afshar-Sistani'nin muhtasar çalışması (1987), ve Aşiret Yüksek Konseyi'nin yayımladığı biri yabancı dillerdeki bibliyografyayı (Larijani 1990), diğeri Farsça bibliyografyayı veren (ISSR 1987) sayabiliriz. Her ikisi de antropolojik bakış açısından yapılmış, Oberling'in (1974) Kaşkay ve diğer Türki grupları konusundaki araştırmaları (1960, 1964a, 1964b) ve Garthwaite'in Bahtiyari araştırmasını içeren tarihi monografyalar vardır.
- 55 Tarihsel olarak ilginç etnografyalar arasında Van Bruinessen (1978), Stober (1978) ve Bradburd (1990) sayılabilir. Önemli makaleler arasında ise Singer (1982); Brooks (1983); Digard (1973, 1979, 1987); Loeffler (1973, 1978).
- 56 Beck (1986: 52, 60).

dikleri halde, “tarih” gibi kabul eder ve kullanır.⁵⁷ Kuramsal olarak merkezîyetçilik, hiyerarşi ve devletle sıradan göçebeleri birbirinden ayıran seçkinler grubunun gelişmesi üzerinde durur ve bütün bunların Kaşkaylar arasında neden ve nasıl olduğunu araştırır. Kaşkay örneğini özellikle bulundukları yerle, genellikle de devlet oluşumu süreciyle ilişkilendirir. Kaşkay yönetimi Kaçarların ilk yıllarında (on sekizinci yüzyıl sonları) teşekkül etmiştir, fakat Kaşkay kimliği bir yüzyıl sonra kapitalizmin etkisiyle şekillenmiştir. Bir başka deyişle, Kaşkay, Şahseven birliği bozulmaya başladığı sıralarda oluşmaya başlamıştır.

Şahseven'le ilgili kayıtlar son 100-150 yıllık dönemde daha zengindir, fakat ilk dönemleriyle ilgili kaynaklar Kaşkay kadar az değildir. On sekizinci yüzyıl başlarına kadar olan dönemde (I. Bölüm) genel olarak ana hatları çıkarmak için önemli ikincil kaynakları kullandım,⁵⁸ fakat Şahseven aşiretleri ve faaliyetleri konusunu anlatmak için belli başlı bütün kaynakları taradım; tarih kayıtlarını ve yayımlanmış mahkeme kayıtlarını ve yabancı gezginlerin notlarını gözden geçirdim. Bir sonraki yüz yıllık süre için ise (II. Bölüm), sayıları giderek artan Rus ve Azerbaycan arşivlerine dayalı tarihi incelemelerle⁵⁹ tamamlanmış kaynaklar Şahseven konusunda bilgi derlemek açısından daha zengin olduğu halde yine de genel anlamdaki ikincil kaynakları kullandım.⁶⁰

Kaçar dönemi ise (VIII. Bölüm'den XII. Bölüm'e), Şahseven konusundaki malzeme açısından, Kaşkay gibi diğer

57 Beck (1986: s. 46-7)

58 Jackson ve Lockhart (1986); ayrıca metindeki diğer notlara bakınız.

59 On sekizinci yüzyıl kaynakları hakkında bkz. Butkov (1869); Abdullaev (1958, 1965); Dalili (1971, 1974, 1979); Petrushevskiy (1949) başta olmak üzere, Ricks (1973) Perry (1979).

60 Özellikle Avery vd. (1991), özellikle Avery, Hambly Perry'nin yazdığı bölümlere bakınız.

önemli gruplara kıyasla daha zengindir.⁶¹ On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, özellikle Rusça malzeme, kurgulamaya olanak verecek kadar çok ayrıntılı, alan çalışmalarıyla bilgi kapasitesi artırılmış, toplumsal ve siyasi yapılarıdaki değişimleri canlandırmaya yardımcı olacak zenginlikteydi.⁶² Bu malzemeler Farsça tarihler ve yerel tarihlerle⁶³ ve on dokuzuncu yüzyıl başlarından günümüze kadar olan dönemde, özellikle Tebriz Başkonsolosluğundan olmak üzere İngiliz diplomatik ve konsolosluk arşivleriyle desteklendi ve tamamlandı.⁶⁴ Bu arada, Kaçar dönemiyle ilgili çok sayıda Farsça belge (bakanlık yazışmaları, hatıralar, günlükler) ortaya çıkıyor ve bu konuda yapılan genel ve önemli araştırmalar giderek daha kapsamlı oluyor.⁶⁵

1900'den 1925'e kadar olan döneme (XII. Bölüm) ait arşiv bilgileri ve diğer bilgiler o derece çeşitli ve çok ki,

61 Bunlar, Hindistan'ın Kuzeybatı sınırındaki aşiretler hakkında olduğu kadar ayrıntılı değildir. İngilizlerin Kuzeybatı sınırındaki kabilelere gösterdikleri sempati ve onlarla olan temasları ve anlayışları, Rusların sınırlarda yaşayan Şahseven ve diğer aşiretlere gösterdikleri anlayıştan çok farklıdır; burada karşılaştırmalı araştırma yapmak için bir olanak sağlanmaktadır.

62 Özellikle: Ogranovich (1870, 1876); Krebel (Markov'da 1890, Radde 1886); Artamonov (1890); Tigranov (1909). XIV. Bölüm'deki tartışmalara bakınız.

63 Buna Bakikhanov'un (1926) Kobbe, Qara-Baghi'nin (1959) konusundaki eski tarih kayıtları dahildir. Ayrıca, daha yeni derlemeler ve günlüklerden : Kara Dağ/Arasbaran konusunda Baiburdi (1962), Hiyo/Meşkin-şehr konusunda Saedi (1965), Erdebil konusunda Safari (1971 vs.), Halhal konusunda Ravai'de (1984) dikkate alınmalıdır. Nabai bu konuda kendi hazırladığı bir yapının baskıda olduğundan (1987: 182) söz ediyorsa da, ben Serab'ın tarihi konusunda yayımlanmış bir yapıt olduğunu bilmiyorum.

64 Her ikisi de Londra'da olan Resmi Arşiv Dairesi'ndeki Dışişleri dosyaları ve Hindistan Dairesi Kütüphanesindeki Hindistan Dairesi dosyaları.

65 İraj Afshar bu tür belgelerin bilimsel baskılarını hazırlamada özellikle çok verimlidir. Kaçarlar yönetiminde İran konusundaki araştırmalar ve bunlar konusundaki eleştirel yorumlar için Gurney (1990), Bakhash (1978: 405-14), Amanat'a (1983: 1'den itibaren) bakınız. Genel anlamda yararlı araştırmalara Yapp (1980), Lambton (1987,1991), Hambly (1991a), Keddie ve Amanat (1991 ve Pakdaman gibi derlemeler (1983) dahildir. *Encyclopedia Iranica*, biyografik bilgiler açısından oldukça yararlıdır.

aralarından seçerek ve özet çıkararak kullanmak zorunda kaldım. Ayrıca, 1960'larda çeşitli sınıflardan Şahseven ile Şahseven olmayan, ama aşiret konularında bilgi sahibi olan kişilerle yaptığım söyleşileri kullandım.⁶⁶

Pehlevi döneminde, Şahseven konusunda Avrupa dillerinde yayımlanmış ve yayımlanmamış kaynaklar az (1925-1979), fakat İranla ilgili belgelerin ve günlüklerin sayısı giderek artıyor.⁶⁷ Kendi alan çalışmalarımı ve Şahsevenler arasında çalışmış diğer kişiler ve kurumların hazırladıkları raporları da kullandım.⁶⁸

Araştırmacılar (ister antropoloji ister tarih olsun) bir konuda ne kadar çok araştırma yapılırsa o derece az şey bilindiğinin ya da daha çok şey bilinmesi gerektiğinin ortaya çıktığını çok iyi bilirler. Gerek alan çalışmalarım ve gerekse kütüphanelerde ve arşivlerde yaptığım çalışmalar sırasında ben de aynı duyguyu yaşadım. Her dürüst etnograf, hiçbir zaman yeterli alan çalışması yapamayacağının bilincindedir. Arşiv ve kütüphane kaynaklarına gelince, bu, bir bağlantı noktasını kazarken bilginin giderek azaldığı noktalara vardığınızı ve bir başka bağlantı noktası bulmanız gerektiğini hissettiğiniz kazılara benzer. Şahseven konusunda yazılmış her kaynağı okuduğumu iddia edemem, fakat daha önce bu konuda araştırma yapmış kişilerden daha fazla bilgiyi ele aldığımı inanıyorum. Elbette bu, Şahseven tarihi konusunda ne kadar az şey bildiğimi ve ne kadar az şey bilindiğini de gösterdi.⁶⁹

66 Dönemin kaynakları için XII. Bölüm'e bakınız.

67 Geçmiş bilgiler için bkz. Abrahamian (1982), Sabahi (1990), Avery vd. (1991). Pehlevilerin ilk dönemleri konusundaki yazılar ve yeni derlenmiş belgeler için *Iranian Studies*'e (1993) bakınız.

68 XIII. Bölüm'de notlara bakınız.

69 Metinde, Minorsky (1934a), Rostopchin (1933), Balayan (1960), Saedi (1965), Schweizer (1970), Dalili (1974), Roemer (1989b), Hasani (1990) Shahsevand-Baghdadi (1991), Mizban (1992), Begdili (1993) tarafından yapılmış olan araştırmalar konusunda yorum yaptım. Fotoğrafçılar (Kasrani-

Kullanmadığının bilincinde olduğum bazı kaynakları özetlemek istiyorum.

1580'lerle 1720'ler arasında Osmanlı kuvvetlerinin Şahseven topraklarını işgal ettiği dönemlerle ilgili yayımlanmamış bilgilerin bulunduğunu bildiğim İstanbul'daki arşivleri ziyaret etmedim. Örneğin, 1720'lerde Azerbeycan'ın büyük bir bölümünün işgalleri altında bulunduğu dönemde, Osmanlılar bölgede nüfus ve arazi açısından kapsamlı bir tapu sicilini tamamlamışlar ve bu sicil İstanbul'daki Başvekalet Arşivinde saklanıyor.⁷⁰

Rus ve Sovyet yazarlar, Bakû'deki ve eski Sovyetler Birliğinin diğer şehirlerindeki benzeri arşivlerde bulunan belgelerden alıntılar yaptılar veya bunları aynen yayımladılar. Rusya-öncesi dönemlerden kalan Farsça (Gürcüce ve Ermenice) belgeler,⁷¹ 1720'lerde Şahseven topraklarını işgalleriyle, iki Rus-İran savaşıyla ilgili Rus belgeleri de aynı şekilde kullanıldı. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl İran'ı konusunda ABD Dışişleri Bakanlığı ve Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunan bilgileri kullanmadım, fakat bu belgelere de önem verilmesi gerektiğinin bilincindeydim.

Her şey bir tarafa, İran arşivlerini doğrudan kullanmadım ve 1990'larda dalgalar halinde yayımlanmaya başlamış olan bütün belgelerle başa çıkamayacağımın da bilincindeydim. Dışişleri Bakanlığı özellikle Kaçar dönemiyle ilgili arşivlerini yeni açtı. Bu belgelerin listeleri yayımlandı. Bu konudaki bir başka hazine de, Tahran'da, İçişleri Bakanlığı, kitaplar ve gazeteleri olan Gencine'deki özel arşivlerden belgeler yayımlayan Ulusal Arşiv Kurumu'dur (*Sazman-e*

an, Baharnaz) ve halı uzmanlarının (Tanvoli 1985 gibi) Şahseven konusunda yapmış oldukları yayınların, Şahseven tarihi ve toplumu konusunda mevcut bilgilere eklediği yeni bir bilgi olmamıştır.

70 Frye (1960: 625-6).

71 Bkz. Puturidze (1961), Musavi (1977).

Asnad-e Melli). Daha önce belirttiğim gibi, resmi belgelerde, yakın tarihlere kadar çeşitli nedenlerle daha çok yabancıların ilgisini çekmiş olan aşiretler konusunda çok az bilgi var ve şimdiye kadar okuduğum bu konuda yayımlanmış yazılardan, arşivlerin sistematik bir şekilde incelenmesi gerektiği sonucuna vardım.

Kısaca, Şahseven tarihi konusunda bir başka gün, bir başka araştırmacının dikkatini çekmeyi bekleyen çok fazla kaynak var.

Bu çalışmanın başka eksikleri de var. İran'ın ilk dönem modern tarih kaynakları, Avrupa dışındaki dünyanın diğer kısımlarının çoğundan daha zengin, fakat çoğu durumda devlet ve hükümet, iktidar merkezleri, imtiyazlar ve okuryazarlık konularındaki (veya bu görüş açılarından) malzemeleri (hanedan tarihleri ve vekayinâmeleri, diplomatik kayıtlar ve gezi notları) içeriyor. Sıradan insanlara sunulan hizmetler Avrupa'daki karşıtlarına kıyasla çok az. Çağdaş göçebelerin kimlikleri idari (ve bilimsel) yazılarla şekillenmiş. Devlet, resmi tarih belgeleri ve diğer belgelerle, Şahseven gibi aşiret halklarını çevresel faktörler olarak tanımlamış, kimliklerini belirlemiş ve tarihlerini yazmış, fakat bu süreç içinde onları susturmuştur. Hatıratlar ve yerel vekayinâmeler bile (bu nedenle, en azından yakın tarihlere ait olanlar değer taşıyor) güçlü bir kentli görüş açısından kaleme alınmış ve artalandaki ve coğrafi periferde yaşayan göçebe aşiretlere karşı yanlı tavır alınmıştır.

Şahseven tarihi (bir ölçüde İran'ın tarihi) böyle bir “periferik” noktadan ve alışılmamış bir görüş açısından veriliyor olsa da (bu durumda, uluslararası bağlantısı bakımından önemli bir bölge), kaynakların özelliği bunun büyük ölçüde bir hanedanlar, önderler ve bu adı taşıyan yandaşlardan oluşan gruplar (aşiretler, konfederasyonlar) ve bunların devletle ilişkilerinin tarihi olmasıdır. Sıradan

göçebelerin, bunların hanelerinin ve obalarının (ve kadınlarının) ele alındığı durumlar hemen hemen hiç yoktur veya çok azdır. Göçebelerin kayıt anlamı taşıyan belgeler oluşturma alışkanlıkları yoktur.⁷² Belli bir önderin yakın çevresinde bulundukları veya kendileri önder oldukları zamanlar dışında “tarih” de yoktur. Dikkati çeken bir şefleri yoksa (on sekizinci yüzyıldan önce Şahseven'de olduğu gibi) yazılacak bir aşiret tarihi de yoktur veya çok azdır.

Bahtiyari ve Kaşkay bey ailelerinin bireyleri ve diğer seçkin aşiret üyeleri, Kaçarların son dönemlerinden itibaren anılarını ve tarihlerini yazmışlardır. Ama Şahseven için durum aynı değildir; Şahseven'in önemli şeflik hanedanları, bu tür anıları yazmak moda olmadan çok önce iktidardan düşmüşlerdir. Şahseven'in tarihsel açıdan önemli bir yeri olmuşsa bile bu yazılmamıştır. Fakat hiç olmazsa son yüzyılda Rus yetkililerin kayıtlarında bunun izleri bulunabilir (III. Bölüm). Bunlar ve daha sonra kayıtlara geçenler, daha çok Şahseven aşiret reislerinin kendi aralarındaki rekabetlerin yansımalarıdır. Bildiğim kadarıyla, henüz Şahseven'le ilgili hiçbir aile veya aşiret tarihi yayımlanmamıştır. Geçen birkaç yıl süresince Şahseven soyundan gelenler veya bağlantıları olanların yayımladıkları, değerli tarihi belgeler ve son olaylarla ilgili anılar içeren kitaplar ve tezler vardır, fakat ilk dönemlerine ait yayımlanmış malzeme ya hiç yoktur veya dış kaynaklardan derlenmiş olanı çok azdır.⁷³

72 Fakat Cribb'e bakınız (1991).

73 Yani Hasani (1990), Shahsevand-Baghdadi (1991), Mizban (1992), Begdili (1993). 1950'lerden bu yana, Tebriz Üniversitesi ve diğer yerlerdeki öğrenciler tarım konusunda ve Şahseven'le ilgili diğer konularda bazı tezler hazırlamışlardır. Geyikli'nin eski şefi Ali Han, Bahmanbegi'nin Kaşkay (1989) konusunda yazdığı ve kendisine mal ettiği kitap uzunluğundaki tarihini okuyunca, Şahseven tarihiyle ilgili bir kitap yazmaya kalkışmıştır. 1995 sonbaharında, bana Tebriz'de yayımlanmak üzere hazırlanmış bir elyazması göstermiş fakat okumama izin vermemiştir.

Bu tür bir kitabın, özellikle erken dönemlere ait yerli sesleri içerelememesi veya yansıtamaması kaçınılmazdır. Şahsevenlilerin sesleri ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru duyulmaya başlanmıştır. Bunlar, telgrafların metinleri (XII. Bölüm) ve alan çalışmalarım sırasında çok azı eski şefler olmak üzere bu çalışmalara katılanlar veya onların çocuklarının anlattıklarından çıkardığım öykülerdedir. Diğer durumlarda, bunların sesleri yabancıların derlediği yazılı kaynaklarla duyulabilmiştir. Bazıları XIV. Bölüm'de ele alındığı gibi farklı görüş açılarından anlatılmıştır ve yanlıdır.

Bir başka önemli ayrıntı da, kaynakların hemen hemen tümüyle erkekler tarafından kaleme alınmış olması ve kadınlar hakkında neredeyse hiçbir bilginin bulunmayışıdır. Halbuki, aşiretler konusunda mevcut on altıncı yüzyıl kaynaklarında, Şahseven atalarından, güçlü ekonomik, toplumsal ve siyasi mevkilere geçmiş veya seçkinler arasında yer almış kadınların olduğunu gösteren bazı bilgiler vardır. Daha yakın tarihlerde ise, 1896-97 de Erdebil'de vuku bulan kadınlar ayaklanmasına Şahseven'in de katılmış olabileceği ve 1920'lerde Polatlulu Şahseven aşiret reisinin Azamat Hanım adında bir kadın olduğu şeklinde bazı ilginç bilgiler var. Bunların dışında, kaynaklarda Şahseven kadınlarının tarihi konusunda hiçbir bilgi mevcut değil.⁷⁴

Bir başka deyişle, bu kaynaklarda, Şahseven'in, aşiret reislerinin veya sıradan göçebelerin, kadınlarının veya erkeklerinin görüş açılarına çok az yer verilmiş. Bazı durumlarda, haddimi aştığımı bildiğim halde olayları bir Şahsevenlinin gözüyle hayal ederek yorumlamaya gayret ettim. Gerçek Şahseven'le yaşıyor gibi, tarihi metinlere ve anlatımlara gitmek biçiminde izlediğim yolun, aşiretler konusunda yazan ve (okul) kitaplardan öğrenilen mitoloji anla-

74 1960'ların sonlarında Şahseven göçebe kadınlarının sosyopolitik örgütlenmesi konusunda bkz. N. Tapper (1978).

tımlarıyla başlayıp daha sonra “gerçeğe” gelen İranlı meslektaşlarımla çoğunun izlediği yoldan farklı olduğunun bilincindeyim. Acaba yeni bir mitoloji mi yaratıyorum?

Tek umudum, yorumlarım ve çevirilerimin, bunları hatalı bulanlar tarafından okunduğunda, önceki dönemler konusundaki birçok bilinmeze açıklık kazandıracak veya hiç olmazsa yeterli kanıt olmadığı için göz ardı ettiğim bazı iddiaları teyit edecek, şimdiye kadar yayımlanmamış belgeleri ortaya çıkarmalarını sağlamasıdır. Şahseven'in kökleri ve kimliği konusundaki tartışmalar yeniden canlanabilir.

On sekizinci yüzyıl başlarından itibaren Şahseven tarihi oldukça iyi belgelenmiştir, fakat kökleri belirsizdir. On altıncı yüzyıl ile on sekizinci yüzyıllar arasındaki bir tarihte konfederasyon şeklinde bir araya getirilmiş aşiretlerinden oluştuğu sanılmaktadır.

Yirminci yüzyıla kadar, kökleri konusunda üç farklı öykü benimsemişlerdir. Şahseven'in kökleri konusunda resmen kabul edilmiş öykü, yukarıda alıntı yapılmış olan tarihçi Sir John Malcolm'un kaleme aldığıdır. Buna göre, Şah Abbas (1587-1629), bir yüzyıl önce atası Şah İsmail'in Safevi hanedanını kurmasında yardımcı olan asi Kızılbaş şeflerin yarattıkları karışıklıkları bastırmak için Şahseven adında özel bir aşiret birliği oluşturmuştur. Malcolm'un daha sonra kaleme aldığı yazılara göre ise, Şahseven kişisel bir birlik veya milis kuvveti şeklinde kraliyet muhafızları olarak kurulmuştur.

Vladimir Minorsky, *Encyclopedia of Islam*'ın ilk baskısı için yazdığı "Shah-sewan" yazısında "bilinen gerçeklerin Malcolm'un öyküsünü biraz karmaşık hale getirdiğine" ve çağdaş Safevi tarihinde "Şah Abbas tarafından Shah-sewan adıyla kurulmuş tek ve düzenli bir kabilenin varlığından" hiç söz edilmediğine değinir.²

Minorsky, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru temas kurdukları bazı Rusların Mugan Şahsevenlerindeki gelenekleri kaydeden bazı Rusların yazılarına dikkat çekmiştir. Bu geleneklerle ilgili (Malcolm'un anlattıklarından biraz farklı olmakla birlikte tamamen ters düşmeyen) ayrıntılar değişiklik gösterir fakat hepsi Şahsevenlerin atalarının Anadolu'dan göç ettikleri konusunda birleşiyorlar. Bunlar Şahseven aşiret yapısını soylu beyler (ilk göç eden önderlerin soyundan gelenler) ve sıradan aşiret halkı olarak ayırır ve sıradan aşiret halklarının bütün aşiret mensupları için en önemli kaynak olan otlakları kullanma hak-

2 Minorsky (1934a).

larını yasallaştıran bir uygulama olarak, otlakların tahsisinin ve reislerin atamalarının hükümdar yetkisinde olduğuna değinir.

Bu ikinci anlatım, içinde bulunduğumuz çağda, ilk ve resmi anlatıma ve sıradan aşiret halklarının arasında anlatılanlarla, bunlar hakkında yazılan çağdaş literatürde anlatılan bir üçüncü biçime yer verir. Buna göre, Şahseven, hepsi eşit statüde otuz iki aşiretten oluşmuştur, hatta bunların tek ve üstün bir bey tarafından merkezden yönetildiği kabul edilmez.

Göreceğimiz gibi, tarih kayıtlarının yanlış yorumlanması temeline dayanan Malcolm'un anlattıklarını destekleyecek hiçbir kanıt yoktur. Fakat bu bilgiler, daha sonra bu konuya eğilen gerek İranlı ve gerekse yabancı tarihçiler tarafından benimsenmiş, hatta çağdaş eğitim yoluyla şimdiki Şahseven mitolojisine dönüşmüştür. Bu öykünün kalıcı hale gelmesinde Curzon, Fasai, Browne ve Sykes önemli rol oynamışlardır. Minorsky'nin yazılarından sonra Wilber, de Planhol, Bayani, Bosworth ve Lapidus da aynı şekilde etkili olmuşlardır.³ Safeviler konusunda yazan modern yazarlar arasında yalnızca birkaçı (Bausani, Petrushevski, Roemer, Morgan) Malcolm'un anlattıkları konusunda ileri sürülen kuşkulara katılmışlardır.⁴ Lambton, Smith, Reid ve Louis Bazin gibi diğerleri ise, bir taraftan Minorsky'nin yazdıklarına ve diğer yandan benim Şah-

3 Curzon (1894, II: 270); Fasa'i (1895-6: 143); Browne (1928: 106,119); Sykes (1930, II: 260); Wilber (1948: 68 ve 1981: 62); de Planhol (1968: 249, 1993: 511), Bayani (1974: 68); Bosworth (1980: 174); Lapidus (1988: 289). Malcolm'unkine yakın (belki de onunkine dayandırılmış) bir başka cıkılı yapıt Shirvani'ninkidir (1898: 346-7). İsfahan'daki Ali Kapu'yu anlatırken Porter (1821-2, I: 433), Malcolm'un "Shah Sewends" öyküsünü daha romantik ayrıntılarla bezenmiş olarak anlatır; fakat Taht-Süleyman kendi karşılaştığı "Shassivani" ile bağlantılı düşünmez (II: 561).

4 Bausani (1962: 191); Petrushevskiy (1977: 183); Morgan (1988: 128); Roemer (Muhtelif, aşağıya bakınız).

seven konusunda yaptığım ilk araştırmalara değinirken, varılan sonuçları kabul etmeyerek eski efsaneleri tarihi gerçekler olarak yeniden kaleme almışlardır.⁵ Bu arada, Belan, Petrushevskiy (ilk çalışmalarında), Falsafi, Lockhart, Röhrborn, Savory ve Haneda, Şahseven'in kökeni konusunda yorum yapmaktan kaçınmışlardır.⁶

Minorski'nin Şahseven'in kökeni konusundaki iddialarında mevcut kanıtlara adil biçimde yaklaşılmamaktadır. II. Bölüm'den IV. Bölüm'e kadar, kanıtları yeniden ele aldım ve henüz kullanılmamış önemli bazı kaynaklar ortaya attım. Şahseven'in kökleri konusundaki bilinmezleri çözmek için, özellikle Rostopchin, Balayan, Dälili ve Roemer tarafından bazı girişimlerde bulunulmuştur.⁷ Bunların katkılarını ilgili yerlerde ele aldım; fakat şunu söylemem gerekir ki, Roemer'in öne sürdükleri benimkilere büyük ölçüde uyarken, diğerlerinininkiler farklılık göstermektedir ve zaten bunlar çağdaş kaynaklardan doğrulanamamaktadır.

Şahseven terimiyle ilgili iddiaların çoğu, 1501'den 1736'ya kadar İran'da hüküm sürmüş olan Safevi hanedanının Şahlarına aşırı kişisel sadakat ve dini bağlılık şeklindeki özgün anlama dayandırılmaktadır. Bu Şahlar yıllarca süren meşruiyetlerini, Erdebil'de hanedana adını veren Safevi Sufi dergâhının kurucusu olan Şeyh Safi kanalıyla Şii İmamlardan almışlardır. II. Bölüm'de, yandaşları üzerindeki dini ve siyasi hâkimiyetlerinin mahiyetinin anlaşılmasına yardımcı olmak için, bu dergâhın bir hükümdar hanedanı haline geliş sürecini kısaca anlattım. Daha sonra,

-
- 5 Lambton (1971: 1102); Smith (1978: 74); Reid (1983: 30); Bazin (1988: 50). Azadi ve Andrews (1985) olmak üzere yakınlarda Şahseven konusunda yazılmış bazı kitaplarda yer alan özetlerde de aynı tutarsızlıklarla karşılaşmak olası. Tanvoli (1985).
- 6 Bellan (1932); Petrushevskiy (1949); Falsafi (1953); Lockhart (1958); Röhrborn (1966); Savory (1980a; 1987); Haneda (1987).
- 7 Rostopchin (1933); Balayan (1960); Dälili (1974); Roemer (1989b).

Safevi yöneticilerin askeri ve aşiret politikalarının bir bölümü olarak, Şahseven'in birleşik bir aşiret biçiminde nasıl vücut bulduğu konusundaki “resmi” öykü kaynaklarını ele aldım.

Mugan'da günümüzde yaşayan Şahseven aşiretlerinin kökenine ilişkin mevcut kuramlara göre, aşiretin ataları safevi döneminde buralarda yaşamışlardır. Ancak bölgenin yerli halkı olup olmadıkları veya eğer buralara göçle gelmişlerse, bunun ne zaman gerçekleştiği konusunda farklı şeyler anlatılmaktadır. III. Bölüm'de Şahseven aşiretlerinin folklorları, gerek kayıtlarda mevcut olan ve gerekse on dokuzuncu yüzyıl sonlarında veya daha yakın tarihlerde yayımlanmış olan biçimleriyle ele alınmaktadır. Bunlara kendi topladıklarım ve Şahseven'in otuz iki bağımsız aşiretten oluştuğu biçiminde yirminci yüzyılda halk arasında yaygınlaşmış fikirler de dahil edildi. IV. Bölüm'de ise Şahseven adını ve onu oluşturan grupları Mugan ve Erdebil bölgesiyle ilgilendiren kayıtlar, Safevi döneminden başlayarak günümüze kadar ele alındı.

Şahseven'in kökeni konusundaki ne “resmi” ne de geleneksel anlatımlar tam olarak belgelere dayandırılabilir. Daha sonraki Şahseven aşiretlerinin adlarını taşıyan aşiret grupları, on altıncı yüzyılda Mugan bölgesinde yaşamışlar ve Şahseven adını taşıyan bazıları ise on yedinci yüzyılın ikinci yarısında buralarda kayıtlara geçmişlerdir. Fakat kanıtlara göre (II. Bölüm'de anlatıldığı gibi) bir sonraki yüzyıla, Nadir Şah dönemine kadar böyle bir aşiret konfederasyonu kurulmamıştır.

II. BÖLÜM

Şahseven: Safevilerin Aşiret Siyasetleri ve Uygulamaları

Geçmiş: Azerbaycan ve İlk Safeviler¹

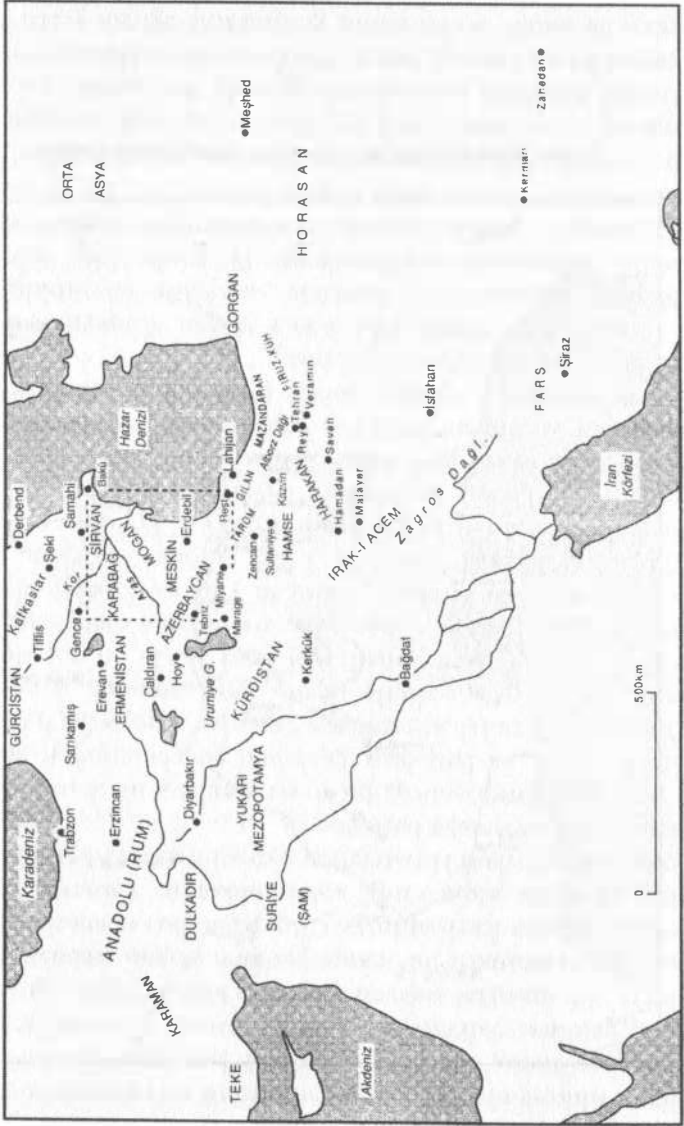
1501 ile 1722 yılları arasında İran'da hüküm sürmüş olan Safevi şahları, Erdebili Şeyh Sefiü'd-din'in soyundan gelir. Şeyh Safi ve ardılları kutsal Sufi dervişleri olarak ünlenmişlerdir. Esas kökleri bilinmemekle birlikte, Kürt veya İranlı olabilirler. Fakat daha sonraları Peygamber soyundan geldiklerini iddia etmişlerdir. Başlangıçta, yerli İran halkı arasında yaygın bir cemaat edinmişler ve daha sonra, on birinci yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Azerbaycan ve Anadolu'ya gelen Türki aşiretler arasında yaygın bir taraf-tar kitlesi oluşturmuşlardır.

1 Safevilerin ilk dönemleri konusunda, örneğin bkz. Ross (1896), Rumlu (1931, 1934, 1979), Sarwar (1939), Minorsky (1943), J. Aubin (muhtelif), Roemer (muhtelif), Glassen (1968), Efendiev (1981), Savory (muhtelif), Al-louche (1983), Haneda (1987, 1989), Grönke (1993).

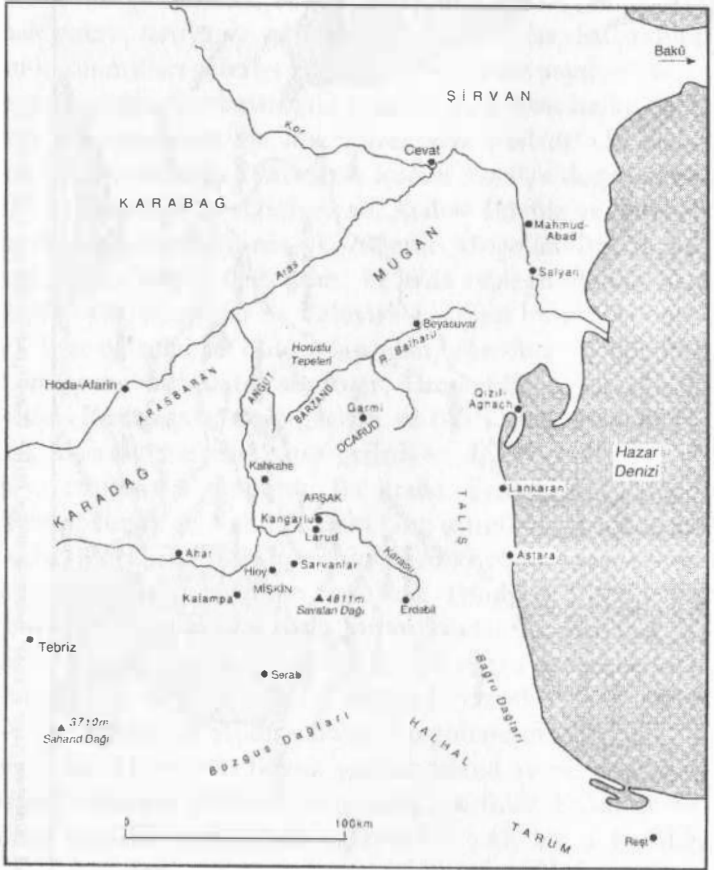
Guz/Oğuz Türk aşiretleri, Gaznelilerin son dönemlerinde (MS 1000 civarında) Selçukluların yönetiminde olan Horasan'a geldiler ve büyük bölümü Azerbaycan'da kalmak üzere, batıya ve güneye doğru yayıldılar. Selçukluların kazandıkları zaferler Sünni dininin zaferi sayılıyordu ve zaman içinde Azerbaycan'da yaşayan yerli İran halkı Türkçeyi benimseyerek, bu dili konuşmaya başladı. On ikinci yüzyılın sonlarında, Türklerin küçük Asya'ya doğru yayıldıkları dönemlerde Azerbaycan, Atabey İldeñiz ve halefleri tarafından yönetiliyordu. 1220'lerde Moğollar İran'ın kuzeybatısına doğru ilerlediler. 1256'da Hülagü Han'ın başa geçmesiyle, İlhanlılar ve Celayirli halefleri buralarda sürükleri için iyi otlaklar bulduklarından, yüz otuz yıl boyunca Azerbaycan'da hüküm sürdüler. Timur (Timurlenk) 1386 yılında Azerbaycan'ı ele geçirdi ve çok sayıda Türk'ü Küçük Asya'dan Azerbaycan'a getirdi ve diğerlerini daha doğuya Horasan'a gönderdi. Bu arada, Ermenistan, Yukarı Mezopotamya ve Anadolu'daki Guz aşiretlerinin diğer kuzakları Türkmen² Karakoyunlu ve Akkoyunlu göçebe konfederasyonlarını kurdular. 1407'de, Timur'un ölümünden sonra, Karakoyunlular, oğlu Miran Şah'tan Azerbaycan'ı aldılar. Bu arada Akkoyunlular batıya doğru giderek Horasan'daki Timurilerle ittifak yaparak Diyarbakır'a yerleştiler.

Şeyh Safi'nin etrafındakiler, Moğollardan ve büyük bir olasılıkla Timur'dan büyük yardım gördü ve on dördüncü yüzyıl boyunca refahını ve gücünü artırdılar. Fakat on beşinci yüzyılın ortalarında Safeviler büyük bir değişikliğe uğradılar. Artık sakin yaşamaktan yana sufiler olmaktan

2 Türkmen (Türkoman, Torkman, Türkmen), genellikle, Guz Türklerinden gelen aşiretler için kullanılan bir addır. Aynı ad, Safeviler döneminde belli bir aşiret grubu için de kullanılmıştır. Bu aşiret için, ben, karışıklık yaratmak için Torkman adını kullanacağım. Ortaçağ Türkmen aşiretlerinin yapılanmaları konusunda Woods'a (1976: 7 ve sonrası) ve İnalcık'a (1994: 37-41) bakınız.

Harita 1 Güneybatı Asya. I. ve IV. Bölüm'de anılan yerler. (Kare içindeki alan için bkz. Harita 2)

Harita 2 Kuzeydoğu Azerbaycan. I. ve IV. Bölüm'de anılan yerler.

çıktılar ve Timurlular ve Moğolların ardından Karakoyunlu ve Akkoyunlu konfederasyonlarının topraklarında ortaya çıkan birkaç bin yıllık siyasi-dini hareketlerden biri haline geldiler. Safi'nin torununun torunu Cüneyd, içinde biraz Şii unsurlar taşıyan popüler Mehdiciliğin aşırı bir şeklini benimsedi. Bu inanış yeniden doğuş (reenkarnasyon) inancını içeriyordu ve Cüneyd'in yarı tanrısal hassalar taşıdığını iddia ettiği anlatılmaktadır. Cüneyd, daha çok Kafkaslardaki Hristiyanlara yönelik askeri-siyasi hareketleri desteklemeye başladı.

Cüneyd'in başlatığı bu siyasi harekete ilk destek Anadolu, Suriye ve Batı İran Türkmen göçebelerinden geldi. Yalnızca Erdebil'deki tarikatın başı olan amcası Şeyh Cafer gibi Ortodoks sünnilerle değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın Karakoyunlu yöneticisi Cihan Şah'la da ters düştü ve yaklaşık 1448'de Cihan Şah tarafından Erdebil'den ayrılmak zorunda bırakıldı. Cüneyd yıllarca Anadolu'da ve Suriye'de dolaştı. Sonunda, 1458 yılında kardeşini Cüneyd'le evlendiren Doğu Anadolu'daki Akkoyunlu yöneticisi Uzun Hasan tarafından Diyarbakır'a kabul edildi. 1459'da Erdebil'e geri döndü, fakat yine Karakoyunlu Cihan Şah tarafından buradan uzaklaştırıldı. Hristiyanlara karşı giriştiği bir seferden sonra, 1460 yılında Erdebil'e geri dönerken Şirvan'da öldürüldü.

Babasının ölümünden sonra doğan Cüneyd'in oğlu Haydar, amcası Uzun Hasan'ın sarayında büyüdü ve onun kızlarından biriyle evlendi. Bu arada, 1467 yılında Cihan Şah'ı tahttan indiren ve Karakoyunlu muhalefetini kıran Uzun Hasan, 1469 yılında Mugan'daki bir muharebede Miran Şah'ın torunu olan Ebu Said yönetimindeki Timurlu kuvvetlerini yendi ve Tebriz'i yine başkent yaparak, İran'ın batısında kontrolü ele geçirdi. Bir sonraki yıl, on yaşına basan Haydar Safevi, Haydar'ın dini eğitimi ihmal eden ve askeri becerilerinin gelişmesine ağırlık veren büyük amcası Şeyh Cafer'in yanına, Erdebil'e gitti.

1478 yılında Uzun Hasan'ın ölümüne kadar sessizliğini koruyan Haydar, kendisinin yarı ermiş olduğuna inanan Türkmen savaşçıları etrafında toplayarak askeri maceralara olan eğilimine geri döndü. Bir hayalden hareket eden yandaşları, on iki imamın anısına on iki taraklı kırmızı bir şapka giydikleri için Kızılbaşlar olarak tanındılar. Haydar 1483 ve 1487'de Hıristiyanlara karşı başarılı savaşlar verdi fakat babasının Safevilere duyduğu hayranlığa katılmayan Uzun Hasan'ın oğlu, halefi ve Haydar'ın kayınbiraderi Yakup Akkoyunlu durumdan kaygı duymaya başladı. 1488 yılında Haydar, Yakup ve Şirvanşah Faruk Yaşar'ın kuvvetleriyle giriştiği bir çatışmada Şirvan'da öldürüldü.

Haydar'ın oğulları Erdebil'e dönünceye kadar birkaç yıl Akkoyunluların denetiminde kaldılar. Büyük oğlu Sultan Ali, 1494'te bir muharebede öldü ve yedi yaşındaki kardeşi İsmail, Gilan'daki Şiilerin merkezi olan Lahican'a kaçtı. 1499-1500 kışında, küçük bir grup oluşturan Sufi müritleriyle birlikte Lahican'dan ayrıldı ve ilkbaharda Erdebil'e döndü. Fakat kısa bir süre sonra, yine Taliş ve Mugan'a gitmek zorunda kaldı. Yaz aylarında Karabağ ve Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya gitmek üzere yeni bir sefer başlattı. Beraberindekilerin sayısı giderek artıyordu. Erzincan'da kendisine bağlı olan Kızılbaş oymağıyla birleşti ve onların yardımıyla Aralık ayında Şirvan'da Faruk Yaşar'ı ve bir sonraki yaz (1501) Aras vadisindeki Şarur'da Akkoyunlu önderi Elvend'i yenilgiye uğrattı. Murat yönetimindeki Akkoyunluları iki yıl yenemediği halde, bu, onun Tebriz'i almasını sağladı.³

1501 Temmuzunda İsmail, Tebriz'de Şah olunca on iki imam Şiiliğini devlet dini olarak ilan ettiği söylenir. Bu, yeni Safevi devletine meşruiyet kazandırmak ve bu devleti

3 Safevilerin iktidara geçmeleriyle ilgili olarak bkz. Sohrweide (1965), Mazzaoui (1972), Petrushevskiy (1985), Arjomand (1984).

Sünni rakipleri olan Akkoyunlulardan, Osmanlılardan ve Özbeklerden farklı kılmak için kasıtlı olarak başlatılmış siyasi bir eylemdi. Akkoyunluların, çöküşünden hemen sonra, İsmail, onların topraklarını ele geçirdi. Özbekler yıllarca doğuda bir sorun olarak yaşadılar, fakat özellikle Osmanlılar, güçleri arttıkça, Orta ve Doğu Anadolu'daki aşiretlerle İsmail'in arasındaki yakınlığı gerçek bir tehdit olarak gördüler.

İsmail'in ve Kızılbaşların dini inanışları ve ibadet biçimleri Ortodoks Şiilerinkinden oldukça farklıydı. İsmail ve yakın danışmanları, İran'ı, *mürşid-i kâmil* olarak İsmail'e büyük bir sadakatle bağlı Safevi Sufi tarikatı esaslarına dayanan teokratik bir devlet haline getirdiler. Yakın çevresindekilere *dede* ve *halife* gibi unvanlar verildi, yandaşlarına ise *mürit* denildi. Yazılarından anlaşılacağı gibi, İsmail müritlerinin çoğu tarafından İmam Ali'nin yeniden vücut bulmuş olduğu mehdi olarak kabul edildi. Bazı bilim adamları Kızılbaş adetlerini (ölü düşmanın etini yemek ve alkol içme ayini gibi) Türkmen göçebe oymaklarının mesihçi Şamanizminin gelişmiş biçimi olarak kabul etmektedir.

Kızılbaş Kabileler

İsmail'in gücünün kaynağı olan Kızılbaş askeri kuvvetleri, çoğu Küçük Asya, Suriye ve Ermenistan'dan gelen Türkmen göçebelere dayanıyordu. Bunların çoğu, ya Karakoyunlu veya Akkoyunlu konfederasyonlarının veya her ikisinin birden unsurları olan gruplardan gelmişlerdi.⁴ 1499-1500 yıllarında Lahican'dan Erdebil'e giderken İsmail'e eşlik eden sufilerle ilgili bilgilerde Şamlı, Karamanlı, Keneçlu, Kaçar ve Afşar Türkmen aşiretlerinden gelen kişiler ile Karadağ, Arşak, Taliş ve Mugan bölgelerinden herhangi

4 Bkz. Efendiev (1975: 24-33), Roemer (1985: 35).

bir aşiret bağlantısı olmayan köylülerin adlarına rastlanır.⁵ İsmail'in atalarının yürüttükleri faaliyetler, bu harekete her zaman çok daha geniş bir bölgeden yandaş kitlelerinin desteğinin gelmesini sağlamıştır. Erzincan'daki Kızılbaşlar Ustaclu, Şamlı, Rumlu, Tekeli, Dulkadir, Afşar, Kaçar ve Varsak kabilelerinden Türkmen gruplarını içerir ve bunlardan ilk ikisi, bu safhada en önemli olanlardır. Anadolu ve Suriye'ye yayılmış olan diğer Kızılbaşlar, 1512 yılında tahta geçişinden kısa bir süre sonra Sultan Selim tarafından katledilinceye kadar Osmanlılar için önemli bir sorun kaynağı olmuşlardır. Safevi İran'ı vebadan, kıtlıktan ve yalnızca aşırı Şiilere karşı değil, aynı zamanda göçebelere ve aşiretlere karşı düşmanca siyaset yürüten Osmanlılardan kaçanlara her zaman cazip gelmiştir ve bu göçler on altıncı yüzyıl boyunca sürmüştür.

Yukarıda adından söz edilen Kızılbaş aşiretleri büyük bir olasılıkla dışarıdan gelenlerin katılımına açıktı. Tek bir soydan gelmiyorlardı ve özgün Türk-Moğol aşiretlerinde olduğu gibi çeşitli köklerden gelmiş insanlardan oluşan karmaşık ve farklı dokuda insan topluluklarıydı.⁶ Bazı unsurlar Türkmen değildi, çoğu Kürt olmak üzere İran kökenliydi. Aşirete katılım Safevilere kişisel bağlılığı olan belli bir beyin akrabaları ve yakınları arasından oluyordu. Bunların bir başka özelliği ise, her aşiretin, belki de Safevi topraklarına göç ettikten sonra Şah tarafından yapılan dağıtım sonunda veya gönüllü olarak tarafını değiştirmiş olan diğer aşiretlerden grupları da içeriyor olmasıydı. Bunların dışında, bir de aşiret mensubu olmayan köylülerin, çoğu zaman aşiret saflarına katılmaları vardı.

Kızılbaş aşiretler bir soy grubu ve tam olarak göçebe hayvancılar olmadıkları için, bazı tarihçiler bunları aşiret

5 Bkz. IV. Bölüm; Khuzani (tarihsiz I: fol 60a), akt. Haneda (1987: 35).

6 Morgan (1988: 52); della Valle (1972: 348 ve sonrası); Petrushevskiy (1949: 94-5).

olarak adlandırmaktan kaçınmıştır. Mutlaka standart bir teknik terim bulmak isteyenler ise, neden olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte *oymak* sözcüğünü tercih etmişlerdir. Pek açık olmayan bir başka husus ise, bir yazarın öne sürdüğü tüm tezleri “*oymak* sistemi” kavramı etrafında toplamasıdır.⁷ Fakat Petrushevskiy'nin belirttiği gibi:

Resmi belgelerde ve bunları anlatan kaynaklarda, göçebe aşireti ve klan, aile gibi altbölümlerini tanımlayacak tam ve kesin bir terminoloji yoktur. *Il*, *taife*, *oymak*, *aşiret* gibi terimler zaman zaman bütün aşireti, bazen bir alt bölümü (klan gibi) ve bazen de bir aileyi tanımlamak için kullanılabilir. Bu eşanlamlı ifadelerin terminolojik önemlerini tam olarak anlamak mümkün değildir.⁸

İlk kullanım biçimlerinden hareketle bir sonuca varmak gerekirse, bu terimler belli bir grubu değil, fakat belli içerikli grupları anlatır: Örneğin *il*, *ulus* ve *kavim* büyük bir olasılıkla kültürel farklılık gösteren bir konfederasyonu ve-

7 Helfgott (1977,1983), Reid (1978, 1979, 1984) ve McChesney (1981) arasında *Iranian Studies* sayfalarında Kızılbaş örgütlenmesinin niteliği konusunda cereyan eden tartışmalarla ilgili benim yorumlarıma (Tapper 1991a: 57-8) bakınız. Kızılbaşların başlıca unsurları için *oymak*'ın standart terim olarak kullanıldığını destekleyen kanıt ya yoktur ya da çok azdır. Della Valle (1972: 354) ve Safeviler konusunu araştıran bir-iki çağdaş yazar bunu kullanmıştır, fakat kaynakların çoğunda diğer terimler (*il* ve *ulus*, *taife* gibi) daha sık kullanılır. *Oymak* terimini de daha küçük gruplar, yani “klanlar” veya “alt-klanlar” için kullanırlar. Savory (1980b) ve Aubin (1984: 6) gibi bilim adamlarının, geçici anlamda olsa bile, “*oymak*” terimini kullanmış olmaları şaşırtıcı (Sümer 1967: 201'e de bakınız). Reid (1983 vs.) “*oymak*”ın kullanılmasını önerenlerin başında gelir (Dickson'dan sonra). Kitabı, Aubin'in son makalesinde (1988) kullanılmaz olarak tanımlamasına karşın, ne yazık ki, ileri sürdüğü tezler ve kullandığı terminoloji, başta Lapidus olmak üzere (1988: 940-1; 1991: 33 ve sonrası) Ortadoğu konusunda söz sahibi tanınmış bazı tarihçiler tarafından kabul edilmiştir.

8 Petrushevskiy (1949: 94-5), MacChesney tarafından alıntı yapılmıştır (1981: 88).

ya bağımsız bir beyliği anlatır. *Oymak*, *taife* ve *kabile* ise daha büyük, fakat karışık yapıdaki grupları tanımlar. *Ti-re*'nin de aynı anlamda kullanıldığı sanılmaktadır. Yalnızca *evlâd* gibi terimler bir birlik faktörü olarak ortak soydan geldiğini işaret ediyor olabilir.

Kitabın diğer bölümlerinde terminolojiyi I. Bölüm'de tanımlandığı biçimiyle kullandım. Yani her Kızılbaş grup “konfederasyon” ve her grubun bileşenleri aşiret olarak tanımlandı. Fakat bu bölümde, klasik terminolojiyi kullanarak Kızılbaşlara “aşiret konfederasyonu” ve bileşenlerine “oba” dedim.

İlk Safeviler döneminde burada adları verilen Türkmen aşiretlerinin çoğu, yazlık ve kışlık yerleşimleri arasında gidip gelen göçebe hayvancılar olarak kaldı. Fakat on altıncı yüzyılın sonlarına doğru, özellikle liderler ve zengin aileler, kentlerde veya kentlere yakın yerlerde yerleştiler. Göçebe hayvancılar, *tat* veya *tacik* olarak tanımlandıkları ve biraz yukarıdan baktıkları civar insanlardan ayrı olarak çadırlarda yaşadılar. Askeri kuvvetlerin ve sarayların geçimini sağlamak için hayvan yetiştirdiler ve yetiştirdikleri ürünü sattılar. Kızılbaş aşiretlerin hayvancı siyasi ekonomileri hakkında pek fazla bilgi mevcut değil, fakat bazı tarihçiler kullanabilecekleri çağdaş kaynaklar olmadığından, diğer yerleşimler veya diğer dönemler hakkında bildiklerinden hareketle, hayal güçlerini kullanarak bir tablo oluşturmaya çalışmışlardır. Bunların içinde Fragner'inki belki de en akla yakın olanıdır. Fakat onun anlatımına göre, hayvan sürülerinin aşiretin ortak malı olduğu uzun dönem Türkiye göçebeleri için geçerli değildi. Eğer bu doğruysa bile, hayvanların idaresi aynen otlakların idaresinde olduğu gibi yönetimdeki sınıfların kontrolünde olmuştur.⁹

9 Bkz. Fragner (1986: 496-7). Kızılbaş aşiret toplumu konusundaki kurgulamalar şunlara dayandırılmıştır: Minorskiy (1943), Petrushevskiy (1949: 89 ve sonrası); Dickson (1958: 6-10); Melikoff (1975); Efendiev (1975, 1981);

Kızılbaş emirleri ülkenin farklı yerlerinde eyalet valileri olarak görev yaparlar ve göçebe yandaşları için gelir kaynakları (*tiyul*) ve toprak (*ülke/ölge*, *yurt*, *ocaklık*, *cavakam*) şeklinde verilen arazi parçalarıyla ödüllendirilirdi. O dönemde, verilenlerin kalıcı nitelikli olması gerekmiyordu ve bazı yerlerin valileri yerel olmayan aşiretlerden atanıyordu. Zaten yeterli askeri desteği sağlayabilmek için, sadık emirlere yaptıkları hizmetler karşılığında toprak vermek biçimindeki feodal düzenleme bir gereklilikti (ilk hanedanların uygulamalarıyla da uyuşmaktaydı), fakat emirler ve onlara bağlı olanlar o toprak parçası üzerinde yerleşik hale geldikçe olası sorunların temelleri kaçınılmaz bir şekilde oluşmaya başlıyordu.¹⁰

Duruma bağlı olarak, aşiretler seferlerde her iki ila on aileden bir süvari olmak üzere ve yalnızca yaz aylarında savaşçı verirdi. Askeri örgütlenme büyük bir olasılıkla onlu birimler şeklindeki Türk-Moğol modeline göre yapılır-

Sümer (1976); McChesney (1981); yazarı bilinmeyen (1982); Allouche (1983); Fragner (1986: 496-7); Roemer (1985, 1986, 1989a, 1990: 29-30); Savot (1987); Aubin (1988: 29 ve sonrası); Morton (1993a)/Membre (1993); Morton (1993b). Foran'ın (1993) İran'ın tarihsel sosyolojisi konusunda yaptığı ve geniş ölçüde Reid'e (1983) dayandırılmış son iddialı çalışmasında, Kızılbaşların siyasi ve toplumsal yapılarının yorumlarına yer verilmiştir. Foran'ın anlattıkları daha akla yakındır (hiç olmazsa eldeki bilgilerden sonuç çıkarmanın tehlikelerini kabul etmektedir), fakat bu özelliği, göçebe çobanlarda "üretim şekli" konusunda tartışma konusu olabilecek tahminlerde bulunmak zorunda kaldığı, statik ve determinist "üretim biçimleri" modelini kullanarak Safeviler dönemindeki toplumsal yapılanmalara adlar bulma konusunda gereksiz ve anlamsız bir çabaya girdiği için bozulmuştur (1993: 25-8 vs) Diğer Marksist analizlerde olduğu gibi, Foran'ın da İran tarihi konusundaki Sovyet anlatımlarını hiç dikkate almamış olması gariptir.

- 10 Safeviler döneminde *tiyul* ve *soyurgal* konusunda, örneğin Fragner'e bakınız (1986). Reid'e göre (1983), en güçlü şefler ve bazen daha önemsiz şefler, geniş bürokrasinin de yardımıyla şefin vali olduğu kentlerdeki büyük merkezi hane yapısının (başkentteki Şah'ın sarayından esinlenilerek) yardımıyla eşgüdümlü bir biçimde, sadece kırsal göçerleri değil, aynı zamanda köylü çiftçileri ve zanaatkarları da içine alan karmaşık girişimleri (*oymak*) yönetmişlerdir.

dı; komutanlar genellikle *emir*lerdi: *Yüzbaşı*, *onbaşı*, *minbaşı* (binbaşı) ve *bey*, *sultan* ve *han* gibi önem sırasına göre yükselen rütbelere kullanılırdı. On altıncı yüzyılın sonlarına kadar kayıtlarda olmayan bir başka Türk-Moğol askeri özelliği ise Kızılbaş tümeni, sağ ve sol olmak üzere iki kattan oluşan bir ordunun varlığıydı. Kızılbaşların (kesin bir listeleri olmamakla beraber) her bir kanatta on altışar olmak üzere otuz iki kabileden oluştuğu sanılmaktadır.¹¹ Yine Türk-Moğol modeli esas alınarak oluşturulmuş, farklı aşiretlerden gelişigüzel seçilen ve *korç* süvari birliği olarak adlandırılan bir “özel muhafız birliği” doğrudan şahha bağlıydı ve şah tarafından finanse edilmekteydi. Aşiret beylerinin ve daha küçük seviyedeki klan ve diğer aşiret altbölümleri reislerinin, (*ak sakal*) askeri ve idari işler, ev işleri ve diğer hizmetleri yerine getirmekten başka işlevi olmayan maiyetleri (*nöker/mülazımân*) bulunurdu.

Beylerin, İsmail'in bizzat kendisi için de geçerli olmak üzere, kendilerine bağlı olarak beraber yaşayan göçebelerle bir hısımlıkları veya aynı soydan gelmek gibi bir bağları yoktu. Bu geçiş ve güvensizlik dönemlerinde, en azından aşiret seviyesinde, gerek dini sadakatler ve gerekse ekonomik ve siyasi yararlar, ittifaklarda ve çatışmalarda kan bağından daha güçlü bir etken durumundaydı. Beyliğe gelme süreci için belli bir kural konulmamıştı. Genellikle beylerin aileleri olarak hâkim durumda olan belli bir klan olurdu, fakat, bey olabilmek için yarışan adaylar arasında yönetim yeteneklerini göstermek için bir mücadele söz konusuydu. Başka bir obanın rekabeti de olabilirdi. Bey olma özelliği taşıyan sınıflar seviyesinde kadınların güçlü pozisyonlarda olduklarını gösteren kanıtlar vardır. Anneler ve eşler, oğullarının ve kocalarının para işlerini kontrol

11 Özellikle Haneda'ya (1987: II. Bölüm'e) bakınız. Ulug Bey (1926: 45), della Valle (1972: 348 ve sonrası).

eder, halk arasına pek kapalı olmayan peçelerle çıkabilirler, erkeklerinin yanında at binebilirler, askeri faaliyetlere katılabilirler ve pek çok örnekte olduğu gibi önderliği biz-zat elinde bulundurabilirlerdi.¹²

Kızılbaş aşiretlerin çoğu karmaşık konfederasyondur, kökleri karışıktır ve toplumsal sınıflara ayrılmışlardır. Anlaşmazlıklar veya yetersiz önderlik, çoğu zaman bazı obaların başka ittifaklar kurmasına veya bir başka aşiretin beyine bağlanmasına yol açardı. Aynı biçimde, obalar da karmaşık yapıda sınıflara ayrılmış ve bağlılıkları değişken gruplardı.

Şahsevenler: Safevilerin Askeri ve Aşiret Politikaları

Başlangıçta, İsmail'in devleti zımnen de olsa Türkmen Kızılbaş emirler tarafından yönetildi, fakat hemen başlarda önemli görevler Türkmen olmayan İranlı yöneticilere teslim edildi. 1514'te, Osmanlı Sultanı Yavuz Selim'in modern ordusu Çaldıran Savaşı'nda İsmail kuvvetlerini kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu felaket İsmail'in yarı-ermişlik iddialarını zayıflattı ve sadece Kızılbaş aşiretlerden toplanmış askerlerin yeni bir devlet kurmak için yeterli olmadığını gösterdi. Ekonomik ve siyasi çıkarları artık ruhani sadakatten çok Şah'a sadakate yönelmiş olan Kızılbaş emirler devlet içinde önemli bir yer kapma ve hâkim mevkilere gelme konusunda şiddetli bir rekabete giriştiler. Ustaclu ve Şamlu emirleri Çaldıran arifesinde zaten çatışma halindeydiler. 1524 yılında İsmail'in ölümünden sonra başa geçen genç Şah Tahmasp 1530-31 yıllarında Tekelu ayaklanmasını bastırıncaya kadar, sırasıyla Rumlu, Ustaclu, Tekelu ve Şamlu emirleri tarafından yönetildi. Tahmasp 1533-34'ten itibaren kırk yıl süreyle iktidarı elinde tuttu. Bu arada, Os-

12 Bkz. Morgan (1988: 129-30), Membré (1993: 31), Szuppe (1994, 1995), Ghol-sorskhî (1995); krs. Peirce (1993).

manlılar Doğu Anadolu'daki hâkimiyetlerini sağlamlaştırdıkları için Kızılbaşlar dalgalar halinde İran'a girdiler.

Şah Tahmasp izlediği çeşitli politikalarla Türkmen emirlerini yola getirdi. Babası İsmail gibi, mümkün olan durumlarda İranlıları önemli görevlere getirdi. Kendisinden önce Moğolların ve Osmanlıların yaptıkları gibi gerçekten gücünü dayandırdığı, fakat istikrarsız olan kuvvetleri (her türlü dış etkene karşı duyarlı göçebe hayvancı ekonomik temele dayalı Türkmen Kızılbaşlar) dengelemek ve onları ikame etmek üzere Kafkaslardaki Hristiyan tutukluları (Gürcü ve Çerkez) kullandı. Farklı Kızılbaş aşiretlerden alınmış kendisine bağlı *Korçı* muhafızlarının sayılarını artırdı ve Kızılbaşların yanı sıra kendi Safevi ailesini yeni ve yansız bir aşiret, *Şeyhavend* olarak oluşturdu. Şeyhavendli kuzenlerinden biri olan Mesut Bey'i devlet vekili olarak Kızılbaşların başına getirdi. Herhangi bir emirin aşırı güç kazanmasını veya belli bir bölgede hükümete karşı özel iddialarla ortaya çıkmasını engellemek için, her Kızılbaş aşiretini kendi içinde böldü ve karıştırdı. Beylerden bazılarını sarayda idari görevlerde tuttu ve diğerlerine eyalet valilikleri verdi. Bütün bu politikalar, aşiretler arası çatışmaları ve rekabetleri aşiretler üstü bir platforma taşıdı¹³ ve Şah Abbas yönetiminde daha köklü reformların yapılması için zemin hazırladı.

Fakat uzun süren yönetiminin sonlarına doğru, Şah Tahmasp, esas olarak Kafkaslardan yeni derlemiş olduğu yandaşlarına yönelik olmak üzere, Kızılbaşlardan kaynaklanan başka sorunlarla karşılaştı. Ölümünden iki yıl önce, 1574 yılında, iki ana hizip arasında kendisinden sonra tahta geçecek en kuvvetli adaylar olan prensleri etkilemek amacıyla amansız bir mücadele başladı. Bunlar Haydar Mirza'yı destekleyen Ustaclu emirleri, Şeyhavend, Taliş ve

13 Özellikle Haneda'ya (1987, 1989) bakınız.

Gürcüler ile İsmail Mirza'yı destekleyen diğer Kızılbaş gruplar (Rumlu, Afşar, Türkmen, Şamlu, Kaçar, Dulkadir, Bayat, Varsak) ve Çerkezlerdi. Tahmasp'ın ölümünden sonra ikinci hizip İsmail'in yirmi yıllık hapis hayatına (Mugan yakınlarındaki Kahkahe kalesinde) son verdi ve onu başkente getirerek II. Şah İsmail olarak tahta geçirdi.

Tarih-i 'Al'ama-yı Abbasi'yi yazan Torkman İskender Bey'e göre, Şah'ın yeni hizbi kendilerine *Şahseven*, yani Şah'ın dostları adını verdi.¹⁴ Torkman'ın iki yıl önce Bağdat'taki "sadıklar", 1507-1578'de Kamune Seyid Bey ve 1534'te Tekelu Muhammed Han'ın yandaşları için kullanması dışında bu terim ilk kez kullanılıyordu. Bu yıllarla ilgili mevcut ilk kaynaklarda bu terim kullanılmadığı için, Torkman'ın kullanımı bir tarih hatası olarak görülebilir.¹⁵

1577'de, on sekiz ay süren kanlı bir iktidar döneminden sonra, II. Şah İsmail esrarengiz bir şekilde öldü ve yerine yeniden patlak veren Kızılbaş ayaklanmaları karşısında zayıf ve etkisiz kalan erkek kardeşi Sultan Muhammed Hüdabende tahta çıktı. Türkmen ve Tekelu emirleri Şah'ın yanında ve rakipleri olan Şamlu ve Ustaclular veliaht Hamza Mirza'nın yanında yer aldılar. Torkman'a göre, bu iç çatışmalarla başa çıkmak ve doğuda Özbeklerin, batıda ise Osmanlıların akınlarını püskürtebilmek için Şah'ı sevenlerden (*salâ-yı şahsevani*, *şahseven kardan* veya *formudan*) yardım isteme ilkesi benimsendi. Örneğin 1584'te, Hamza Mirza, Azerbaycan genel valisi Türkmen Emir Han'ı görevden uzaklaştırıp hapse atınca Türkmen ve Tekelu aşiretleri ayaklandı. Hamza Mirza "Şah'ı sevenlere başvurarak" şu emri verdi:

14 Torkman (1971: 119-20); Efendiev (1982: 130).

15 Torkman (1971: 34, 68); Rumlu (1979). Fakat Torkman'ın kullanma biçimini destekler nitelikteki Yazdi'nin (1987: 32) şaşırı öyküsüne de bakınız.

Bu ailenin kölesi ve yandaşı olan Türkmen aşiretinden herkes sarayda toplanmalıdır... Türkmen aşireti bu *şahsevani* isteğini duyunca (*salâ*) kitleler halinde Şah'ın sarayının kapısında toplandı ve *şahısevenana* katıldı, böylece Emir Han bile oğullarını ve kardeşlerini, *şahısevanan* toplumundan (*zümre'sinden*) dışlanmamaları için oraya gönderdi...¹⁶

Türkmen kayıtlarında veya bir başka yerde, Sultan Muhammed'in iktidarından önceki kayıtlarda *şahısevani*'ye talepte bulunulduğunu gösteren bir bilgiye rastlamadım. Gerçekten de Torkman, bu tür sadakat çağrısından yalnızca üç kez söz etmiştir ve bunların hepsi de 1578-88 dönemine rastlamaktadır. Birincisi Mazandaran ayaklanması, ikincisi biraz önce belirtildiği gibi 1584 ve sonuncusu aşağıda anlatılacağı gibi Şah Abbas'ın iktidara geçtiği ilk yıldır. Bu üç örnek, Minorsky'nin 1926 tarihli "Shah-sewen" makalesinde değindiği sıklığı pek doğrulamamaktadır:

Bu, o ana özgü başvurular Safevi ailesi yandaşlarının (*dudman, ocak*) dini duygularına hitap eden türdendir. Bu hanedanın yöneticileri, köklerinin Şii imamlara kadar uzandığını iddia etmekle kalmamışlar, aynı zamanda Şii imamların yeniden vücut bulmuş halleri olduklarını da öne sürmüşlerdir. Böylece, *Şahseven*'in yardıma çağırılması formülü siyasi asilere üstlerine karşı olan yükümlülüklerini anımsatmak için kullanılmıştır.¹⁷

Bununla birlikte, Torkman *şahısevani* sözcüğünü, kişiler veya gruplar Şah'a sadakat ve bağlılık açıklamaları yaptıklarında, Safevi hanedanına sadakat anlamında, *şu'ar-ı şahısevani zaher saktan, ezhar-ı şahısevani kardan* veya sadece *şahısevan şodan* gibi ibarelerde sık sık kullanır. *Devlethvahi*

16 Torkman (1971: 299).

17 Minorsky (1934a: 267; 1926, Fransızca metnin çevirisi).

(devletin desteklenmesi) ve *ihlas* (sadık bağlılık) *şahısevani* ile hemen hemen eşanlamlı olarak kullanılır. Ayrıca, yukarıdaki alıntıda olduğu gibi çoğul *şahısevenan* (Şah'ın dostları, Şah'ı sevenler) ortak olarak veya topluluk adıyla (Şah'ın dostları sınıfı [*silk*, *tabaka*] veya topluluğu [*cemaat*, *cümle*, *zümre*]) özellikle Osmanlı Türkleri (Sunni) ile olan çatışmalarda ve Şah'ın kendi halkı arasında çıkan ayaklanmalarda Şah taraftarları arasında sadık kalanları tanımlamak için kullanılırdı.¹⁸

İlk zamanlarda bu konuda yazarlar, terimin ilk ne zaman kullanıldığı ve neyi vurguladığı konusunda açıklayıcı bilgi vermiyorlar. “Shah-sewan” yazısından sonraki çalışmalarında Bellan ve Minorsky, Safevi şahlarını destekleyen aşiretlerden genel olarak söz ederken, Şahseven'i Kızılbaşla eşit saymaktadır, fakat Torkman'ın kullanımında böyle bir eşitlik yoktur. Falsafi, Şah'a sadakat ve dini kardeşliğin başı olarak ona bağlılığı anlatan *şahısevani*'nin I. Şah İsmail'den itibaren bütün Kızılbaş kabileleri birleştiren bir bağ olduğunu doğrular. Aynı biçimde, Minorsky, 1955'te *Şahısevani*'nin İsmail hükümlürlüğüne ait bir olgu olduğundan söz eder. Daha önceki yorumlarına değinerek Şii sufiler için Şah sözcüğünün aynı zamanda Ali'yi belirlediğini ve Kızılbaş Şahsevenlerin en yüksek yöneticileri olarak Şah'a bağlı bir “dini parti” olduğu vurgulanır. Son olarak, Minorsky'den sonra Lockhard Şah İsmail hakkında yazmıştır ve “bunalım anlarında Şah'ın askeri yardıma ihtiyaç duyduğunu ve *şahıseven* ilkesini yürürlüğe koyduğunu” anlatmıştır.¹⁹

Fakat bu yazarlardan hiçbiri, bu terimle ilgili yorumlarını öne sürerken çağdaş kaynaklara gönderme yapmamış-

18 Roemer (1989b), Torkman'ın *şahısevani*'yi kullandığı yerleri listeler ve değerlendirir. Fakat örneklerden neredeyse yarısını göz ardı eder.

19 Bellan (1923, özellikle Giriş bölümü). Minorsky (1943: 30); Falsafi (1953, I: 169 ve sonrası); Minorsky (1964: 252); Lockhart (1958: 20).

tır. Roemer, *şahisevani*'nin önceki kullanımlarıyla ilgili olarak diğer yerlerdeki Türk hükümdarların (Dede Korkut kitabında, on dördüncü yüzyılda Mısır'da Memlükler arasında ve on altıncı yüzyılda Osmanlılar arasındaki) sadakat çağrılarına değinmiştir ve edebi kaynaklarda bu sözcüğe değinilmemekle birlikte, Safevilerin ilk yıllarında ve başka ortamlarda bu kavramın var olduğunu öne sürmüştür.²⁰ Sonraları varsa bile, bu terimin Sultan Muhammed Hûdabende döneminden önce kullanılmış olma olasılığı yoktur.

Durum ne olursa olsun, Sultan Muhammed'in bu çabaları sonuçsuz kalmıştır. Kızılbaş emirler itaatsizliklerini ve kendi aralarındaki çatışmaları sürdürmüşler ve bu arada Osmanlılar Azerbaycan ve Gürcistan'ı ve 1585'te Tebriz'i işgal etmişlerdir. Fakat iki yıl sonra, Şah on altı yaşındaki zeki, hırçın ve yorulmak bilmez oğlu Abbas lehine tahttan feragat etmiştir. Başa geçtikten sonraki yıllarda Abbas, sadece Özbekleri ezip Osmanlıları ülkeden atmakla kalmamış, yıllardır İran'da siyasi ve askeri işleri kontrol altında tutan Kızılbaş emirleri de yola getirmiştir.

Abbas yönetiminin ilk yıllarında (1587-88) Kızılbaş emirlerden bazıları başvezir Ustaclu Murşid Kulı Han'ın otoritesine karşı ayaklanmışlardır. Şah'ın *şahisevan*'a çağrısı (*fermûde*'si) üzerine (bu üçüncü ve kayıtlara geçen so-

20 Roemer (1989b). Şah Abbas I'nin iktidarda olduğu dönem dahil olmak üzere o dönemde yazılmış diğer Safevi tarihlerinden, 1599'da yazılmış Afushtehi Natanzi (1971), Yazdi (1987, 1613'te yazılmış) ve oğlu Kamal Han (1677), Pietro della Valle (1972, İran'da 1616-23 dönemi), Tebrizli Arakel (1874, 1669'da yazılmış), aynen Torkman gibi bazı olayları anlatırken, onun kadar sık olmamakla birlikte, *şahisevan*(i) terimini kullanır. Khwandamir (1954, 1524 de yazılmış), Shirazi (1990, 1571'te yazılmış), Rumlu Hasan Beg (1979, 1578'te yazılmış), Qomi (1980, 1594'de yazılmış), Bedlesi (1868-75; 1599'da yazılmış) ve *Tarih-i Kızılbaşân* da (yazarı belli değil, 1982, 1600'de yazılmış) bu terim kullanılmaz. 1607 tarihli bir fermanda Gürcü Malek Nazar'a *ihlas*'ı, *devlethvani* ve *şahisevani* karşılığında Karabağ'daki *Sunkura-bad*'ın yönetimi verilmiştir (Puturidze 1961: 6). Aşağıdakileri inceleme fırsatı olmadı: Khuzani, tarih yok; Jonabadi, tarih yok).

nuncu bu tür çağrıdır) Kızılbaşlar sarayın önünde kitleler halinde toplanmışlardır. İsyanlılar af ve uzlaşma için hemen müzakerelere başlamışlar, fakat önerileri Şah Abbas tarafından geri çevrilmiş ve birkaç gün sonra hepsi toplanarak idam edilmiştir.

Minorsky'nin vurguladığı gibi, Torkman bu çağrının kalıcı etkileri hakkında hiçbir şey anlatmamaktadır, yalnızca Şah'ın çağrısı üzerine toplanan şahısevan cemaatinin sabaha kadar nöbet tuttuğundan söz etmektedir.²¹ Fakat bu kez Abbas'ın aldığı önlemler işe yaramış ve Kızılbaşlar artık başka sorun yaratmamışlardır. Bu çağrıyla ilgili aşağıdakilerden başka bilgi yoktur: Abbas yönetimi sırasında şahısevan(-i/-ān) ile ilgili göndermeler dağınık gruplara ve kişilere aittir ve çoğu zaman bunlar Kızılbaşlar dışında gruplar ve kişilerdir. Bunlar da, zaman zaman Şah'a sadakatlerini ilan etmişlerdir.²²

Malcolm'un Anlatımı

I. Şah Abbas, halk arasındaki karizmatik imajını bizzat geliştirmiştir. Otoritesini oluştururken yalnızca manevi unsurlara bağlı kalmamış, silahlı kuvvetlerinde ve idari yapısında köklü bir yeniden örgütlenmeye gitmiştir. Yönetilmeye yatkın olmayan Kızılbaşları kontrol altına almak için Hristiyan Kafkasya kökenli köle süvarilerden oluşan *kullar* veya *gulamān*'ı ve çoğu İranlı köylüler olmak üzere çeşitli halklardan derlenmiş piyade silahşörlerden oluşan *tüfergçiyān*'ı kurmuştur.²³ Bu arada, Kızılbaşlar arasından

21 Torkman (1971: 383-84); Minorsky (1934a: 267).

22 Della Valle tarafından (1972: 170) bildirildiği şekilde, 1618'deki bir Gürcü grubu da dahil olmak üzere. Ayrıca, 20 numaralı dipnota bakınız.

23 Askeri reformlar konusunda, özellikle Haneda'ya (1984) bakınız. Ayrıca, Minorsky (1943: 16-19, 30-6); Lockhart (1959); Röhrborn (1966: 31-7, 44-53); Babaev (1973); Savory (1986: 363-6); Fragner'e (1986) bakınız.

derlediği askerlerden oluşan *korçı* özel muhafız birliğini kurmuş ve bunların statülerini yükseltmiştir. Bütün bu kuvvetler Şah tarafından finanse edilmiş ve bizzat Şah'a bağlı kuvvetler olarak hizmet vermiştir. Bu kuvvetlerin parasını ödeyebilmek ve ayrıca amirlerin gücünü daha da zayıflatmak için büyük arazi parçalarını (örneğin Erdebil bölgesi) devlet toprakları (*divani/memalik*) olmaktan çıkarıp doğrudan şaha bağlamıştır (*hassa*). Ayrıca, bazı Kızılbaş aşiretleri acımasızca bölmüş, dağıtmış, yeniden yerleştirmiş ve yeniden gruplaştırmıştır. Bunların emirlerinin eskiden bulundukları idari bürokraside boşalan yerlere *kullar* ve *korçı*'lar arasından kendisine kişisel olarak bağlı olanları tayin etmiş, hatta bazı aşiret reislerini bile bunlar arasından seçmiştir. Şeyhavend aşiretini yükseltmiş ve Şeyhavendli Masum Bey'in torunu İsa Han'a *korçıbaşılık* (korucubaşı, *korçı* muhafız komutanı) gibi önemli bir görev vermiştir.

Bu reformlardan sonra oluşturduğu ordu ve yönetimle Abbas, yönetici olarak kendisine doğrudan laik bir bağlılık sağlamış ve artık Kızılbaşların hanedana dini açıdan bağlı olmalarına ihtiyacı kalmamıştır.²⁴ Aynı zamanda, toplumda, göçebe unsurların yerleşik hale gelmeleri ve Şii ortodoksluğun kadınların ve oğullarının yönetim sınıflarından çekilmeleri ile sonuçlanacak şekilde geliştirilmesi gibi diğer önemli değişiklikleri teşvik etmiştir. Aslında kadınların ve oğullarının yönetimde rol oynamaları, Safevi saltanatının sonuçta çökmesine neden olan bir faktör olarak sık sık eleştirilir.

Diğer bazı tarihçilere göre, Şah Abbas'ın askeri reformlarının en önemlisi Şahseven olarak tanımlanan milis gü-

24 Arjoinand (1984: 111), daha önceki yardım çağrılarını özellikle Sufilere (*Sufigari*) bağlayarak, askeri kurumun laikleştirilmesi sürecini vurgulamak için *şahisevani*'ye yapılan çağrıları dikkate alır. Bu doğru olabilir, fakat, bu savı destekleyecek kanıt göstermez.

cünün veya “aşiretinin” yaratılmasıdır. En iyi bilinen ve diğerlerinin çoğunun kaynağı olan örnek, daha önce alıntı yapılan Malcolm'un *History of Persia* (İran Tarihi) adlı eseridir.

Malcolm'un kaynaklarının çoğunu bilme şansımız var. Her şeyden önce, *Tarikh-e Alāmara*'yı okumuş ve daha önce gördüğümüz gibi, Torkman'ın kullandığı *şahısevani* terimini biliyor. İkinci olarak, on bin kişinin Şahseven olarak kaydedildiği konusuna özellikle değiniyor. Şah Abbas zamanındaki olaylar konusunda sık sık kullandığı bir tarih de, Kemal Han'ın *Zubdat-ı Tevarih*'i. Üçüncü olarak, Abbas'ın kendi aşiretini kurduğu biçiminde verdiği bilgiler, açık şekilde Tahmasp'ın yukarıda değinilen Şeyhavend aşiretini kurmasıyla ilgili gibi görünüyor. Bu bilgiler, büyük bir olasılıkla kendisinden yüz yıl önce Krusinski'nin 1720'lerde yazdıklarından alınmış, fakat yine de varsayılan olaylardan bir yüzyıl sonraki bilgiler.

Kemal Han, her ikisi de Torkman'da geçen *şahısevan* terimini iki kez kullanmıştır. Malcolm'un alıntı yaptığı bu bölüm şöyledir:

Şahısevan olan Muhammed Paşa'nın önderliğinde on bin Jalalinin gelmekte oldukları yolunda haberler geldi. Bunlar o biçimde düzenlendi ki, İtimadütdevle Mirza Hatam Bey, Tebriz'e gitmek ve onlara kışlık yer temin etmek, on iki bin tümen, on iki bin karvar hububat ve on iki bin koyun vermek zorunda. Bu topluluğa kışlık yerleri tahsis edildikten sonra İtimadütdevle, İsfahan'a gelip Muhammed Paşa ve onların üç yüz nüfuzlu adamıyla Şah'ın huzuruna çıkacak.²⁵

Torkman aynı olayları daha ayrıntılı olarak anlatır. O halde, Malcolm neden Kemal Han'ın sadece Şahseven aşiretinin kuruluşunu anlattığı bölümden alıntı yapmıştır? Tork-

25 Kamal Khan (1677: 69a-b); ayrıca bkz. Yazdi (1987: 347 ve sonrası).

man'da böyle sayısız bölüm vardır, fakat diğer hiçbir Şahseven aşiretinin kökleri açısından inandırıcı bilgiler içermez. Ayrıca, bir sonraki cümlede Kemal Han “1017 yılında (1608-9) Celâlilere ayrılma izni verdiler, böylece isteyen herkes kendi ülkesine dönebildi” demektedir.²⁶

Malcolm'un belirttiği gibi Şah Abbas Şahseven adında bir aşiret yaratmışsa, bazı çağdaş başvuru kaynaklarında aşiret veya klan (*il*, *taife*, *oymak*) olarak değilse bile, en azından bu aşiret adını taşıyan bir insan topluluğundan söz edilmesi gerekir. Torkman (şu ana kadar zaten bazı örnekleri verildiği gibi) *şahısevan* “sınıfına” (*tabaka*'sına) veya “topluluğuna” (*cemaat*'ine) gruplar olarak değinmiştir ve diğerleri için aşiret veya oba tanımlamasını kullanmıştır. Ne o ne de başka bir tarih kitabı *şahısevan*'dan aşiret veya oba olarak söz etmiştir. Torkman'ın *şahısevan* olarak tanımladığı bir isme rastladım: O da Şamlu Şahısevan Mohib Ali Bey. *Şahısevan* olmuş diğer bütün kişilerden veya gruplardan daha sonra kendi aşiret adlarını kullanarak söz etmiştir. Bunlardan Kızılbaş kökenli olanlara, yine Kızılbaş olarak değinmiştir. Buna örnek olarak Şamlu Muhip Ali Bey ve *korçı* grupları verilebilir. *Şahısevan*'ı bir lakap olarak Şamlu Muhip Ali Bey ve *korçı* gruplarında olduğu gibi Kızılbaş kabile adlarıyla birlikte kullanmıştır.²⁷ Bu durumda, Şah Abbas'ın Şahseven'i Kızılbaşlara karşı bir aşiret olarak yaratmadığı anlaşılmaktadır.

1720'lerde İsfahan'da bulunan Polonyalı Yahudi papazı Tadeusz Krusinski, anılarında Şahseven tanımlamasını bir aşiret adından çok, aşiret veya örgüt kökenli olmasa bile yedek milis kuvvetleri için kullanmıştır:

26 Torkman (1971: 765 ve sonrası); Kamal Han (1677: 69a-b); Griswold'a (1983: 201, 206-7) bakınız.

27 Torkman (1971: 813, 1049); Vahid Qazvivi (1951: 109).

Krallıkta Şah Abbas tarafından ihdas edilmiş başka bir milis daha vardı... Bunu oluşturanlara *Schah-Seven* (Şahseven) denilmekteydi. Bunlar, çağrıldıklarında belli sayıda adamıyla (orduda) hizmet etmeleri koşuluyla kendilerine toprak verilen soylulardı... bu milis... üç yüz bin kişiye kadar çıkıyor... ve ani ve acil bir ihtiyaç durumunda emin bir kaynak sağlamaktadır.²⁸

Bunun için bir kaynak belirtmemekle birlikte, Krusinski'nin tımar dağılımı konusunda anlattıkları Chardin'in tanımlamalarına ve daha sonraki Safevi devletinin askeri örgüt yapısına uymaktadır. Fakat Krusinski'den önceki diğer Avrupalı yazarlar ve Torkman, bu “yedek milis” kuvvetini Şahseven adını kullanarak anlatmamışlardır. Gerçekten de, anıların hiçbir baskısında bulunmayan yukarıda vurgulanan sözcükler rasgele eklenmiş bir editör notu olabilir.

Bu bölümde büyük bir olasılıkla, yalnızca Şahseven olarak adlandırılan herhangi bir milis gücüne değil, daha sonra büyütülen düzenli *korçı* muhafızlarına alınmamış ve I. Şah Abbas'ın reformlarından sonra orduda zayıf bir rol oynamış olan yerel Kızılbaş aşiret halklarına da değinilmektedir. Haneda, Chardin gibi on yedinci yüzyıl Avrupalı gezginlerin, aynen yakın dönem tarihçileri Minorsky ve Savory'nin de yapmış oldukları gibi Kızılbaşları *korçı*'larla aynı tuttuklarını göstermektedir. Onun açıklamasına göre, “Abbas” reformlarından sonra Kızılbaşlar askeri ve siyasi önemlerini kaybetmişler ve ünlü adları yeni kurulan ve gözde durumdaki *korçı*'larla (onlar da Kızılbaş esasına dayalıdır) ilişkilendirilmiştir. Bu, daha önce değindiğim gibi,

28 Krusinski (1728a: 160-1). Bu, Bechon'un Krusinski'nin anıları çevirisinden Père J. A. du Cerceau'nun seçtikleridir. Yazarı bilinmeyen bir İngilizce çevirisinde ise (Krusinski 1728b: 80-1), vurgulanan sözcükler kullanılmamıştır. De Clairac (1750,I: 317) bu pasajı güncel dile çevirir. Hanway (1753,III: 136-7) atıfta bulunmadan, de Clairqac'i çevirir.

Minorsky ve diğerlerinden yapılan alıntılarda görülen Şahsevenlerle Kızılbaşları birbirleriyle karıştırmak eğilimini de açıklar niteliktedir.²⁹

Yine de, Şah Abbas'ın *korçı*, *kullar*, *tüfengçi*'lerine benzer, Şah'a özel sadakati olan ve Şahseven olarak anılan bir başka askeri birlik (yedek milis gücü değil) oluşturmuş olduğunu gösteren daha çağdaş alıntılar vardır. Örneğin, Celâleddin Yezdi, 1604 ve 1607'de Kafkaslarda zafer kazanan orduların bölümleri arasında *korçılar* ve *gulamlarla* (*kullar*) birlikte *Şahseven Cemaati*'nden de söz eder. Haneda'nın Cemaat'i basit bir biçimde “grup” veya “topluluk” olarak değil de “birlik” olarak çevirmesi bunların terkihi hakkında bir fikir vermektedir. Bunlar arasında Horasan ve Mazenderan eyaletlerinden ve Taliş bölgesinden *Mukaddem Cemaati* (bir Kızılbaş aşireti) ve diğerleri vardı.³⁰ Fakat Osmanlı gezgini Evliya Çelebi 1647 yılında Bakû'de bulunduğu sırada şunları gözlemlemiştir: “Rusya'nın karşısındaki bir sınır kalesi olan bu yerde mükemmel Şahseven ve Dizçöken (Şahseven ve onun önünde diz çöken) birliklerinin bulunduğu bir garnizon.”³¹

Şayet böyle bir Şahseven grubu mevcutsa, bunların Abbas ordusunun diğer yeni unsurlarından farklı olmaları gerekiyor. Yani, Şah'a bağlılık ve özgürlük açısından bunlar Türkmen olmayan unsurlar içeren *korçılardan*, eski Hristiyan unsurları içeren *kullardan*, oklarla ve yaylarla donatılmış atlı *tüfengçilerden* çok farklılar. Terkip olarak Şahseven birlikleri (tamamı değil, fakat çoğu Türkmen) Kızılbaşlara en yakın özellikleri taşıyanlardır. Krusins-

29 Haneda (1987: 146 ve sonrası); Röhrborn (1979: 35); Chardin'e bakınız (1811, V: 298-302). On sekizinci yüzyıl ve sonrasında Kızılbaş, Osmanlıların bütün İranlılar, hatta İran'daki Kürt ve Kürt olmayan unsurlar için kullandıkları bir terim olmuştur.

30 Yazdi'den (1987: 258-9, 323) akt. Haneda (1987: 163-4).

31 Evliya Çelebi (1850,II: 162), *Dizçöken*'e başka bir yerde gönderme yapıldığına rastlamadım.

ki'den başlayarak günümüze kadar birçok yeni kaynakta bunların birbiriyle karıştırılmalarının nedeni belki de bunlardır. Şahseven, *korçı* ve Kızılbaşlar miras yoluyla da geçen aşiret unvanları gibi değildi. Aşiret kimliğiyle kıyaslandığında geçici olarak ön plana çıktılar ve yalnızca Kızılbaşlar daha uzun süre kalıcı oldular.

Fakat on yedinci yüzyılın sonlarından itibaren Şahsevenin *korçılardan* farklı birlikler olduğu yolundaki bilgiler giderek azaldı ve daha sonra göreceğimiz gibi, her iki adı da taşıyan birlikler oluştu.³² Fryer (1677'den itibaren) ve della Valle (1618'den itibaren), Chardin (1655-77) ve diğerlerinin Şah Abbas ve ondan sonra yönetime geçenlerin askeri kuvvetleri konusundaki analizlerinde Şahseven'den bu biçimde söz edilmemiştir.³³

Şah Abbas yönetiminde, ne nedenle olursa olsun Kızılbaşlar artık sorun yaratmamışlardır. 1630'larda, Abbas'tan sonra iktidara geçen Şah Safi döneminde Şahseven olmuş muhtelif gruplar konusunda bilgiler gelmeye devam etmekle birlikte, 1588'den sonra *şahısevanilerden* söz eden hiçbir kayıt yoktur.³⁴ Safevilerin son dönemlerinde, Kızılbaş aşiretler önemlerini giderek daha fazla yitirmişler ve askeri birliklerine ender olarak başvurulmuştur. Daha sonraki tarihçiler, hanedanın, son yıllarında halkın bağlılığını kazanma becerisini nasıl kaybetmiş olduğunu anlatırlar. Sünnilere karşı Şii davası için heyecan yaratmak adına giri-

32 Aşağıya IV. Bölüm'e bakınız. 1668 yılında, Bakü'nün kuzeyinde Derbend'de bulunan bir garnizon Afşar *korçıları* ile Şamlu Şahsevenlerinden oluşmuştu (Musavi 1977: belge 15).

33 Freyer (1915,III: 62-3); della Valle (1972: 348 ve sonrası); Chardin (1811, V: 292-332)

34 Muhammed Masum (1978: 145, 151, 156, 157, 172). Minorsky (1943: 12) şunları yazar: "Şah Tahmasp döneminde (onun elindeki kanıtlara göre Sultan Muhammed Hüdabende'yi kastetmektedir) çok yaygın olan *şahısevani*nin duygularına hitap ederek kullanmak, Safevilerin son dönemlerinde hiç başvurulmayan bir durumdur."

şilen son çağrılara değinmek istediklerinde ise, Krusinski'nin bu konuda yazdıklarını kullanırlar. 1722 yılında, Şah Sultan Hüseyin İsfahan'da Sünni Afganlar tarafından kuşatılmış, oğlu Mirza Tahmasp halefi ilan edilmiş ve başkenti kurtarmak için yardım ordusu oluşturmaya çalıştığı Kazvin'e kaçmıştır. Krusinski, Tahmasp'ın, son iktidarlar döneminde, özellikle Sultan Hüseyin'in iktidarda bulunduğu dönemde çok fazla ihmal edilmemiş olsaydı büyük ölçüde yardım sağlayabilecek konumda olan ve Abbas tarafından kurulmuş toprak soyluları gücünden yardım istemesi gibi tutarsız çabalarından söz eder. Kendilerine verilen arazi imtiyazlarından doğan yükümlülüklerini yerine getirmeleri yıllarca istenmediği için, bu soylular kendilerine verilen toprakları özel mülkleri gibi görmüşler ve kullanılmadığı için bu milisin askeri potansiyeli giderek yok olmuştur. Sonuç olarak, yalnızca Şah'ın kendisi tarafından yönetilen bir büyük sefere çıkabileceklerini öne sürerek, bu yardım çağrısını görevleri olduğu halde dikkate almamışlardır. Çok az sayıda, kötü ödeme yapılan ve kötü donatılmış köylü gelişigüzel gönderilmiş, fakat varmaları gereken yere ulaşamadan yarı yoldan dağıntık halde geri dönmüşlerdir.³⁵

Bu anlatılanların *şahısevani*'ye yapılan son çağrı niteliğinde olup olmadığı belli değildir. Ayrıca, Krusinski, bu insanların yerleri ve arazileri konusunda hiçbir bilgi vermemiştir. Benzeri çağrılar 1724 Haziranından Aralığına kadar Erdebil'deki ikametgâhında bulunan Tahmasp tarafından bir dizi fermanla yinelenmiştir. Bu kez, Rus işgalcilere karşı yerli halk arasından acil durum için asker toplamaya çalışmıştır. Fakat ne *şahısevani* ne de Şahseven aşiret adı geçmemiştir.³⁶

35 Krusinski (1728b: 160-2). Yukarıdaki 28 no'lu dipnota bakınız. Malcolm'un beyanları da buna (veya Hanway'inkine) dayandırılmıştır (1815,I: 637), Sykes (1930,II: 318), Gazetteer (1914: 554).

36 Fagner (1975a).

Özetle, Safevi politikasının, Malcolm'un Şahseven aşiretinin oluşumuyla ilgili hatalı bilgiler edinmesine neden olan dört farklı evresi olmuştur.

- (i) Torkman Iskender Bey ve diğerleri tarafından belgelendirildiği gibi, Sultan Muhammed Hûdabende ve Şah Abbas'ın asi Kızılbaş emirlerin nüfuzlarını kırmak için *şahısevani*'ye başvurma stratejileri. Bu çağrılardan daha çok yaygın olan durum ise, bir kategori veya unvan olarak bilinen *şahısevan* teriminin, ya Şah kuvvetlerine teslim olanlar veya Şahın topraklarına göç edenler için kullanılmasıdır. Bu unvanı alan gruplar, bunları pek uzun muhafaza etmemişler ve kendi özgün adlarını kullanmışlardır.
- (ii) Şah Abbas'ın, başıboş Kızılbaş aşiret süvarileri ve onların emirleriyle mücadele etmek için kişisel olarak Şah'a bağlı ve Şah tarafından finanse edilen düzenli süvari birliği. Bunlara Türkmen *korçı* muhafızları, yeni Kafkas *kullar* ve belki de, Şahseven olarak bilinen karışık kökenli diğer birlikler ve muhtemelen yukarıda söz edilen göçmenler dahildir.
- (iii) Muhtelif aşiret gruplarını dağıtmak, bölmek, yeniden gruplamak ve yeniden yerleştirmek biçimindeki uygulama.
- (iv) Arazi imtiyazları karşılığında hizmet yükümlülüğü getirerek, paralı olarak hem düzenli ordu hem de yedek milis gücü bulundurma uygulaması.

Görünüşe göre Malcolm, bu politikanın dört özelliğini de birbirine karıştırmış ve aynı biçimde, Şahseven'i Şah Tahmasp'ın yarattığı şeyhavend aşiretiyle karıştırmıştır. Krusinski (veya yayımcısı) öncelikle (iv)'e değinerek Şahseven adını toprak imtiyazı verilmiş Kızılbaşlarla ilişkilendirmektedir.

Aslında, daha sonra Şahseven olarak anılan aşiretlerden bazıları (i) ve (ii)'de söz edilen politikalar sonucunda bu adı almışlardır. Şah Abbas döneminde Şahseven adıyla tek bir karışık aşiretin kurulmuş olduğu yolunda hiçbir kanıt bulunmamakla birlikte, izlediği askeri ve aşiret siyasetleri sonunda, birbirinden çok farklı coğrafi bölgelerde muhtelif aşiretlerin parçalarına rastlanır olmuştur. Erdebil konusunda göreceğimiz gibi bu parçalar, zaman içinde tek ortak noktaları olan “Şahseven” unvanı altında bir konfederasyon oluşturmuştur.

IV. Bölüm'de Safevi dönemlerinde Şahseven adını Erdebil'le ilişkilendiren kanıtları gözden geçireceğiz ve şimdiki Şahseven'in atalarının bölgeye ne zaman geldiklerini saptamaya çalışacağız. Bu arada, III. Bölüm'de çok farklı bir kanıt üzerinde duracağız: Bu on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda kayıtlara geçen Şahseven aşiretlerinin gelenekleri. Bunlardan aşiretlerin ne denli farklı köklerden geldiğini çıkarıyoruz, fakat Malcolm'un anlattıklarına uyan bir başka özellik söz konusu değil.

III. BÖLÜM

Şahseven Rivayetleri

Soylu Aşiretler: On Dokuzuncu Yüzyıl Gelenekleri

Erdebil'deki Şahseven aşiretlerine ait rivayetlerin üç uyarlaması on dokuzuncu yüzyıl sonlarında yayımlanmıştır. Bunların ilki 1870 yılında Belosavar'daki Şahseven'a Rus Sınır Komiseri olarak atandıktan hemen sonra, Albay I. A. Ogranovich tarafından yazılmıştır. İkincisi, 1880 yılında Taliş'te ve Savalan yamaçlarındaki Şahsevenler arasında seyahat eden Alman doğa bilimcisi Gustav Radde tarafında kaleme alınmıştır ve eserde 1884 yılında Ogranovich tarafından kendisine gönderilen elyazmalarından alıntılar vardır. Üçüncüsü, 1890 yılında Rus siyasi temsilcisi Vladimir Markov tarafından kaleme alınmıştır. Markov'un esas kaynağı görünüşe göre, o sıralarda Tebriz'de Rus Başkonsolosu olarak görev yapan E. Krebel tarafından derlenen bir rapordur. Markov'un kitabındaki bölümler, Radde'nin kitabındakilerle hemen hemen aynıdır. Bu nedenle, Ograno-

vich tarafından gönderilen elyazmasının Krebel'in raporunun bir kopyası olduğunu düşünebiliriz.¹ Yazarların hepsinin Şahseven aşiret mensuplarıyla doğrudan tanışıklığı olmuştur, fakat onların yazdıklarına göre bir yargıya varmak yanlış olabilir; zira hiçbir İran kaynaklarına aşına değildir ve İran tarihiyle ilgili bilgileri eksiktir.

Bu dönemlerde aşiretler büyük karışıklıklar içindeydi ve Rus sınırı üzerinden yaptıkları akınlarla tanınıyorlardı. Yine de kalıtsal olarak işbaşında kalmış iki büyük *elbey*'in zımnî yönetimi altındaydılar. Rivayetlerle ilgili yazılanların hepsinde, “soylular” (*beyzâde*) sınıfını oluşturan on dokuzuncu yüzyıl Şahseven elbeylerinin ve birlik oluşturmuş birkaç Şahseven aşiretinin tümüyle Yunsur Paşa soyundan veya büyük bir olasılıkla erkek kardeşi Allah-Kulı Paşa soyundan geliyor olarak gösterilmişlerdir. Avam takımını oluşturan diğer aşiretler ya Yunsur Paşa'nın yakınlarının soyundan veya soylu aşiretlerin emrinde yaşayanların soyundan geliyorlardı. Daha sonra gösterileceği gibi, beylerin gerçekten kimin soyundan geldikleri ve hangi aşiretin soylu, hangisinin sıradan olduğu konusunda Radde ve Malcolm farklı bilgiler veriyorlar. Bu farklılıklar, Krebel'in raporunun Ogranovich, Radde veya Markov tarafından kullanılışında yapılan değişikliklerden veya düşülen notlardan kaynaklanmış olabilir. Bunlar, kaynakların aşiret aidiyetleri ve soyluluk iddiaları konusundaki bilgilerde farklılıklar gösterebilir. Doğal olarak bu bilgileri verenlerin gerçek kimliklerini bilmeden (ki hiçbir eserde bu konuda bilgi yoktur), bu ilişkileri doğru anlamamız mümkün değildir.

Bütün anlatılanlarda Şahseven aşiret yapısı, beylerin yetkilerini, dolayısıyla otlaklar ve bütün aşiret halkına ait en önemli kaynaklar üzerindeki denetimlerini meşru kılan

1 Ogranovich (1870); Radde (1886); Markov (1890). IX. ve X. Bölüm'e bakınız.

soya dayalı bir hiyerarşi olarak tanımlanır ve tüm bunlar başlangıçta verilmiş saltanat ihsanları veya çağının saltanat tahsisleri olarak gösterilir. Her üç anlatımda da Şahseven'in kökleri şöyledir: Gerçek bir Yunsur Paşa göçebe aşiretlerini Küçük Asya'dan İran'a getirmiş ve Şah'tan burada ikamet etme izni almıştır. Radde ve Markov'a göre, Şah ("I. Abbas" bölümünde) Yunsur Paşa'nın isteğini memnuniyetle kabul etmiş, aşiretine Şahseven adını vermiş ve Yunsur Paşa'ya yazlık ve kışlık yerleşim yerlerini seçmelerini emretmiştir. Ülke içinde uzun süre dolaştıktan sonra, Yunsur Paşa Savalan dağları ve Mugan ovaları dahil olmak üzere Erdebil eyaletini seçmiş ve 3.300 çadır la ve yanında gelen kendisine bağlı adamlarıyla buralarda yerleşmiştir.

Yunsur Paşa ile birlikte gelen aşiretlerin ve onların soyundan gelenlerin adları kaynaktan kaynağa değişir.

Ogranovich Yunsur Paşa'nın Urumiye gölü civarındaki Hoy'da yerleştiğini ve burada öldüğünü anlatır. Geride altı erkek çocuk bırakmış ve bunlar birbirlerinden ayrılarak kendi adlarıyla anılan aşiret gruplarını oluşturmuşlardır. Bunlar: Koca, Bend Ali, Polat, Demirci, Sarı Han, Nevruz Ali'dir. Bunların torunları ise "oba"dan ayrılmışlar, fakat her zaman kendi öz obalarına bağlı kalmışlardır. Ogranovich, bunların listelerini ve çadırlarının sayılarını vermektedir. Esas obada yine toplam 3.300 çadırın olduğu gösterilmektedir. Görünüşe göre, atalarının zamanından itibaren hiç çoğalmamışlardır.

Koca Beyli (2 kısım, 400 çadır): Muratlı (200), Udulu (100), Kalfalı (400)

Bend Ali Beyli (3 kısım, 800 çadır): Ali Baba Beyli (200), Bey-Bağlı (100), Halafalı (50)

- Polatlu (3 kısım, 600 çadır): Şeyhli (250), Abu-Beyli (100), Kozatlu (400, Dursun-Kocalu (350), Takle (2 kısım, 600 çadır), Yekali (50)
- Demircili (3 kısım, 800 çadır): İnallu (400), Hacı Kocalu (600), Araplı (100)
- Sarı Han Beyli (400 çadır): Acırlı (700), Milli Kalfalı (250), Bala Beyli (100), Beydili (600), Homunlu (50), Zargar (100)
- Nevruz Ali Beyli (300 çadır): Geyikli (400, Pir Evatlu (500)

Ogranovich tarafından ilave edilen aşağıdaki gruplar da, çeşitli zamanlarda Türkiye'den ve başka yerlerden gelmiş ve Şahseven'a katılmışlardır:

- Galeş (250 çadır)
- Sarvanlar (100)
- Cilovdarlu (300)
- Taliş-Mikailli (600)
- Kahraman Beyli ağılları (*binalar*)(50)
- Muganlı-Haydar (300)
- Rıza Beyli (50)
- Cihan Hanumlu (300)
- Bey Bağlu (yukarıda aynı adla söz edilen gruptan ayrı olarak) (50)
- Kamuşçı (50)
- Büyük toplam: 12.350 çadır

Radde ve Markov, Yunsur aşiretinden ayrı olarak bazı grupların geldiğini ve Şah'ın izniyle halen yaşamakta oldukları Horasan'a giderek yerleştiklerinde fikir birliği içindedirler. Yunsur'un ölümünden sonra Şahseven küçük gruplara ayrılmış ve mirasçılar yalnızca babalarının mallarını bölüşmekle kalmamışlar aynı zamanda göçebeler üzerindeki yetkilerini de aralarında paylaşmışlardır.

Radde'ye göre Yunsur Paşa'nın altı oğlu vardır ve onlara Ogranovich'in verdiği adları verir, fakat farklı bir düzende sıralar. Bunlardan altı kabile türemiştir:

Sarı Han Beyli

Bend Ali Beyli: Bend Ali Bey'den üç oğul ve üç farklı kabile daha türemiştir: Mir Ali Beyli (Mest Ali Beyli), Kekili Kasım Beyli (Kara Kasımlı), Ali Baba Beyli (Ali Babalu)

Koca Beyli

Polat Beyli (Polatlu)

Demir Beyli (Demircili)

Nevruz Ali Beyli

Yine Radde'ye göre Yunsur Paşa ile birlikte İran'a gelen en nüfuzlu Şahseven beylerinden biri Kurt Bey'dir. Kurt Bey'in üç oğlu vardır ve bunlardan biri Kuzat Beyli'ye adını verendir. Diğer aşiretler Kurt Bey'in kabilesinden ayrılmış ve Arak'a göçmüşlerdir (Orta İran'da Irak-ı Acem). Yunsur Paşa zamanında Türkiye'den gelmiş olan diğer iki aşiret İnallu ve Beydili'dir. En son olarak Rıza Beyli, Sarvanlar ve Gamuşlu aşiretleri İran'a gelmişlerdir. Kurt Bey'den ayrılan ve İnallu ile Beydili'nin bölümleri olan alt gruplar aşağıda verilmiştir:

Kurt Bey Grubu: Taliş Mikaili, Kalfalı, Muganlı, Udulu, Muratlı, Zargar vs.

İNallu: Pir İvatlu, Kalaş, Kor-Abbaslu, Geyikli, Yurtçu, Dursun Hocalu

Beydili: Acırlı, Hacı-Kocalu, Yeddi-Oymak, Araplı, Çakırlu, Kubadlu.

Markov'un anlatımına göre, Yunsur Paşa'nın Sarı Han Bey, Beyd Ali Bey ve Koca Bey adlı üç torunundan aşağıdaki aşiretler türemiştir:

Sarı Han Beyli.

Beyd Ali Beyli, adlarını Beyd Ali Bey'in oğullarından alan dört aşirete bölünmüştür: Mest Ali Beyli, Kara Kasımlı, Ali Baba Beyli, Nevruz Ali Beyli.

Koca Beyli.

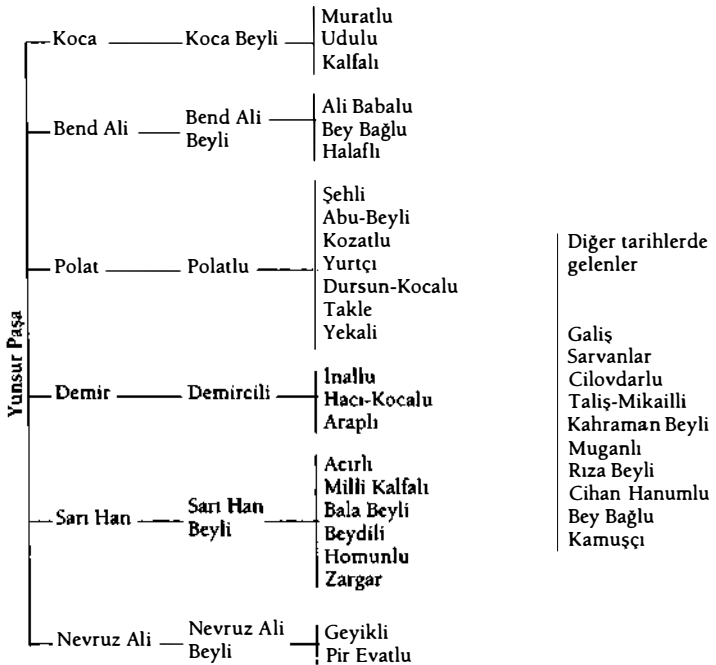
Bu anlatıma göre, Kurt Bey'in Polatlu, Demircili ve Kuzatlı aşiretlerini oluşturmuş üç oğlu vardır. Markov, Inallu ve Beydili obalarının ve Yunsur Paşa ile aynı zamanda Türkiye'den gelmiş olan diğer üç obanın ve Kurt Bey'den ayrılan altı aşiretin adlarını aynen Radde gibi vermektedir. Tek fark onların Arak'ta yaşamış olmalarıdır (buradaki Arak, Aras nehridir).

Sonuç olarak Radde ve Markov, Şahseven *elbey*lerinin farklı anlatımlarını vermektedirler. Radde'ye göre, bunlar Yunsur Paşa'nın kardeşi Allah-Kulı Paşa'nın (Ogranovich de aynı kişiden söz etmektedir) iki oğlundan, Bedir (Bedr) Han Paşa ve Nazar Ali Han'dan türemişlerdir. Nazar Ali Han ve Bedir Han'ın oğlu Kuçek Han Şahseven'i aralarında paylaşmışlar ve Kuçek Han'ın oğlu Ata Han, Nazar Ali ve yandaşlarını Mişkin'den atıncaya kadar, uzun süre mücadele etmişlerdir. Daha sonra, Erdebil bölgesinde yerleşmişler ve o tarihlerden Radde ve Markov'un zamanına kadar (yani 1884) Mişkin ve Erdebil kollarının göçebe Şahseven kısmı olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Her ikisinin de kendilerine ait beyleri vardı.

Markov'a göre, *elbey*lerin soyları, torunu Sarı Han Bey kanalıyla Yunsur Paşa'dan gelmektedir. Ahfadından biri, oğulları Kuçek Han ve Nazar Ali Han'ın Şahseven'i aralarında paylaştığı Bedir Han'dır. Kuçek Han'ın oğlu Ata Han, Nazar Ali Han'ın torunu (onun adı da Nazar Ali Han'dır) tarafından Mişkin'den atılmıştır ve Radde de olayı aynı şekilde anlatır. Bu iki anlatım arasındaki farkları en iyi şekil 1-3'te gösterebiliriz.

Şahseven'in kökeniyle ilgili bu Rus anlatımlarına dip not olarak, İngiliz Konsolosluk görevlisi Keith Abbott'un, Erdebil ve Mişkin'deki Şahseven aşiretlerinin varlığından ilk kez 1864 yılında söz etmiş (Bkz. Ek İki) olduğunu belirtmek gerekir. Yine Abbott, 1864 yılında, 1870 yılında

Ogranovich'in Şahseven'le ilgili verdiği sayılara çok benzer tahminler yapmış (12.000 hane) ve Şahseven'in kökleriyle ilgili çok benzer hikâyelere değinmiştir: "İrkin özü yalnızca 3500 aileden oluşmaktadır ve geri kalanların aşirete sonradan katılmış yabancıların ahfadıdır."² Abbott'un aldığı bilgilerin kaynağı ile Ogranovich'in bilgi kaynağının aynı olması veya benzer kaynaklar olması olasılığı yüksektir.

Şekil 1 Ogranovich'e göre Yunsur Paşa'nın oğulları, onların aşiretleri ve onlardan sonra gelen aşiretler.

2 Bkz. Abbott (1844: 27-8) ve Amanat (1983: 229) (1864).

Sonraki “Soylu” Geleneği

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru *Elbeyler* Şahseven'in kontrolünü kaybetmişler ve ailelerin fertleri bölgedeki ve başka yerlerdeki yerleşim yerlerine dağılmışlardır. Gelenekle ilgili diğer anlatımlar eski hanedanlığın çocuklarından derlenmiştir. Sovyet yazarı Balayan, muhtemelen böyle bir kaynaktan aşağıdakileri alıntulamıştır:

Şahseven aşiretleri iki koldan oluşur: Bunlardan biri on altıncı yüzyılda, Şah I. Abbas'ın iktidarı döneminde Urumiye'den, diğeri ise Irak-ı Acem'den Mugan'a gelmiştir. Urumiye'den gelen kol Bend Ali Bey ve oğulları Yunsur Han, Sarı Han ve Keçi (Kuçek?) Han'dır.³

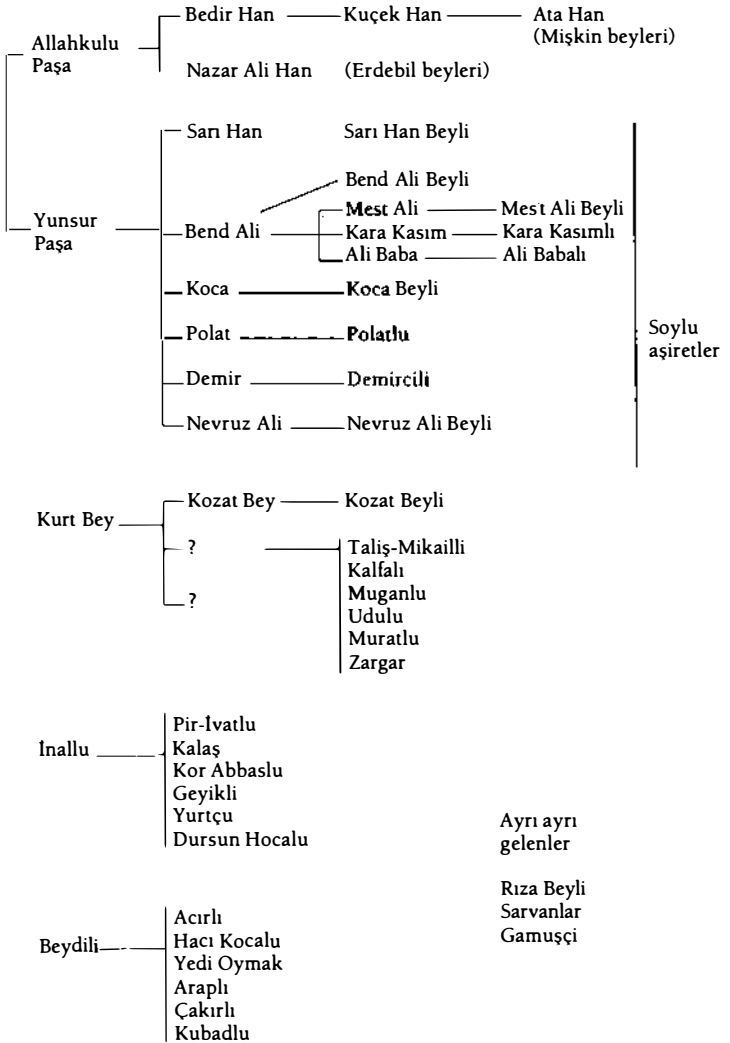
Balayan, başka alıntı yapmamıştır. Irak'tan gelen kolla ilgili diğer anlatılanları bilmiyorum.

Şahseven konusunda yazan bir başka Sovyet yazarı olan Dälili'nin, görünüşe göre, kayıtlarında Şahseven geleneklerinden bazılarını barındıran 1828 tarihli arşiv kaynağına ulaşma olanağı olmuştur. Fakat Dälili'nin ve aynı şekilde Markov'un bu kaynakları kullanma biçimi o denli rasgele ve eleştiriden yoksundur ki, bunlardan elde edilebilecek tek kesin bilgi *elbeylerin* Urumiye'den geldikleri ve Afşar kökenli olduklarıdır.⁴

Aynı bilgi, doğuda Şahseven topraklarıyla sınırı olan Arasbaran bölgesindeki eski bir aileden gelen, İran Ordusundan emekli Albay Hasein Baiburdi tarafından da verilmiştir:

3 Balayan (1960: 345) tarafından alıntı yapılan Tairov ve Pavlenko (1922: 1). Balayan'ın değindiği bir başka kaynak olan Shkinskiy ve Averyanov'a (1900) bakınız. Bu iki kaynağın orijinaline ulaşmam mümkün olmadı.

4 Dälili (1974) ve (1979: 22 ve sonrası). Aşağıdaki V. Bölüm ile XIV. Bölüm'e bakınız.

Şekil 2 Radde'ye göre aşiretler arasındaki gerçek bağlantılar.

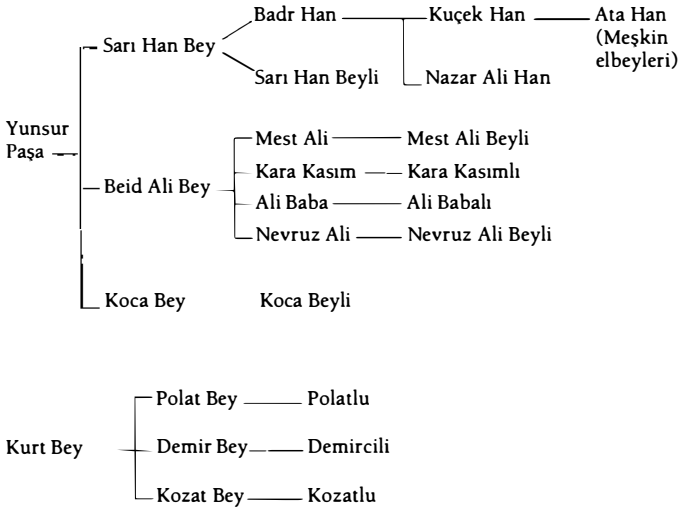
Arasbaran bölgesindeki Şahsevenler, Kenan Bey ve Afşar Sarı Han Bey'in ahfadından bir bölümdür. Afşarlı Nadir Şah zamanından itibaren, bütün Şahseven önderliği ve büyük beyleri Afşar köklerinden gelen Sarı Han Beyli Ataullah Han ailesindendir. Bütün Mişkin ve Mugan onların idaresindeydi ve Koca Beyli aşireti adını erkek kardeşi Koca Bey'den aldı. Aynı şekilde, Cilovdarlu ve Sarvanlı aşiretleri onların uşakları, deve çobanları ve geri kalanı da hizmetliler, işçiler, köleler ve hükmü altındaki kişilerdi.⁵

Urumiye'deki *elbey*lerin kökleri ve Afşarlarla bağları, 1965 Aralık ayında gördüğüm, yine emekli bir subay olan ve çeşitli vesilelerle Şahseven işlerine karışmış Aka Bozorg İbrahimî tarafından da doğrulanmıştır. Bana aşağıda özetini verdiğim ayrıntılı hikâyeyi anlattı:

Şahseven elbeyleri ve onların İsabeyli, Mastalibeyli, Rızabeyli, Sarıhanbeyli, Balabeyli ile Kocabeyli kuzenleri olan beyzadeler 1500 civarında Doğu Anadolu'nun Sarıkamış bölgesinde kendi aşiretinde yaşamış olan Emir Arslan'dan türemişlerdir. Şii Müslümanlardır ve Yavuz Sultan Selim Şii'leri kılıçtan geçirmeye başlayınca, Türkiye'den kaçarak İran topraklarına sığınmışlardır. Çeşitli mücadelelerle sınıra kadar gelip Diyarbakır'a ulaşmışlar ve kendilerini Afşar şeflerinden biri olan Safevi Valisi Ustaclu Sultan Muhammed'in himayesine bırakmışlardır. Şah'ın talimatıyla aşiret Azerbaycan içlerine doğru ilerlemiş ve bunlara Urumiye gölü civarındaki otlaklar kışlık ve Sahand dağlarındaki otlaklar yazlık konaklama yeri olarak tahsis edilmiştir. Şah İsmail kuvvetlerinin silahlarını ve adamlarını kaybettiği ve ağır bir yenilgiye uğradığı Çaldıran Savaşı'nda (1514) Emir Arslan'ın adamları kahramanca savaşmışlar ve yalnızca üç ya da dördü hayatta kalmışlardır. Şah İsmail, bunların kahramanlıklarını ve sadakatlerini takdir etmiş ve yeniden sayıları art-

5 Baiburdi (1962: 102).

maya başlayıp, artık Urumiye bölgesinde yer bulamadıkları zaman Erdebil bölgesine gönderilmişler ve Mugan ovaları ve Horuslu tepeleri (daha sonraları bereketli otlaklar haline gelmiştir) kışlak ve yaylak olarak bunlara tahsis edilmiştir. Yüzyılın sonlarına doğru, Şah Abbas Kızılbaş kabileleriyle sorunlar yaşamaya başlayınca, güvenebileceğini bildiği Emir Arslan'ın adamlarını çağırmış ve Kızılbaşlara karşı mücadele vermek üzere Şahseven adlı yeni bir aşiret kurmuştur. Emir Aslan'ın soyundan gelen en tanınmış kişi Ata Han'dır ve onun arkasından *elbey* hanedanı Ata Hanlılar olarak ve Sarvanlar (deve çobanları) olarak anılmaya başlamıştır. Bunun nedeni, Sarıkamış'ta yaşayan yerli halkın idaresinde olan ve Trabzon'dan Zahedan'a kadar uzanan eski ipek yolu boyunca deve kiralamaları olabilir.

(Şekil 2'deki gibi Kurt Bey, İnallu, Beydilli, Rıza-Beyli vs. gibi aşiretlerin arkasından gelen aşiretler)

Şekil 3 Markov'a göre aşiretler arasındaki gerçek bağlantılar.

Bana bu bilgileri veren kişiye kaynaklarını sormadım, fakat anlattıklarının, İran tarihiyle ilgili okuduklarının ve Isalu reisi Emir Aslan'ın Kocabeyli aşiretinin soyundan olduğu konusunda arkadaşlarından geleneklerle ilgili olarak dinlediklerinin bir ürünü olduğunu sanıyorum. Emir Aslan'ın oğluyla 1966 Eylül ayında görüştüm ve bana Şahkulu Bey'e kadar uzanan bir soyağacı verdi. Fakat anlattıkları, yukarıda anlatılan, atalarının İran'a gelişi, Çaldıran Savaşı'na katılığı ve diğer hikâyelerin aynısıydı.

Şimdiye kadar Sarvanlar/Sarvanlu aşiretiyle ilgili anlatılmış iki hikâye var. Mirza Muhammed Hüseyin Mostufî el-Mamalek'in *Tohfeh-e Şahî* (1716) adlı eserine dayandırılan 1800 tarihli bir elyazmasına göre, Sarvanlu, Afşar aşiretinin (*Taife'sinin*) dört kolundan (*cemaat*) biridir.⁶ 1965 yılının Aralık ayında, Mugan'da, Mişkin Şehr'e çok uzak olmayan ve aynı adla anılan bir köyde yaşayan Sarvanlar aşiretinden Han Aka'nın bana anlattıklarına göre, kendisi, Sünni Müslüman ve Türkiye'nin önemli kişilerinden biri olan Şahkulu Paşa'nın oğlu Yunsur Paşa'nın oğlu Büyük Han'ın oğlu, Kuçek Han'ın oğlu, Mahmut Han'ın oğlu ünlü Ata Han'ın torunu son Mişkin *elbeyi* Ali-Kuli Han'ın baba tarafından torunudur. Hikâyesini şöyle sürdürdü, Safevilerin ilk zamanlarında, Şahkulu Paşa adamlarıyla birlikte İran'a gelmiş ve Şii olmuş ve Şah onu Mugan ve Mişkin bölgelerindeki sulak toprakları korumak üzere oralara göndermiş. Atahanlu/Sarvanlar, Kocabeyli, Balabeyli, Sarıhanbeyli ve İsabejliler birbirlerinin kuzenleri ve Şahkulu Paşa'nın ahfadıdır. Şahkulu Paşa Erdebil'de öldü ve bura-

6 Danesh-Pazhuh (1974: 412). Diğer üç kol Şamlu, Kırılı ve (eski) Bayat-Donbulı. Kunke (1991), görünüşe göre Danesh-Pazhuh'un baskısını ve aşiretler konusundaki yakın tarihli kaynakların çoğunu görmeden *Tohfeh-e Şahî* kitabını yayımlamıştır. Çevirisinde ve yorumlamasında aşiret adlarının çoğunu yanlış okumuş ve yanlış atıfta bulunmuştur. Örneğin, Sarvanlu'yu Şirvanlu olarak okur (Lambton'un yaptığı gibi, 1971: 1102).

daki Safevi türbesinin haziresine gömüldü. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra türbeyi ziyarete gittim ve bekçi beni dış kapı girişinde bulunan ve taşında “Şahkulu Bey'in oğlu Abdulkasım Bey” yazılı bir mezara götürdü. Bekçi bana, Şahkulu Bey'in ünlü Kocabeyli aşiretinin atalarından olduğunu doğruladı, fakat bu konuda ve Şahseven tarihiyle ilgili başka bir şey bilmediğini söyledi. Türbenin kütüphanesinde Şahkulu Bey hakkında bilgi verebilecek belgeler olduğundan söz etti, fakat benim bu belgeleri inceleme iznim yoktu.

Bu rivayetlerde değinilen soy adlarından hiçbiri (Yunsur Emir Aslan, Şahkulu, Sarı Han, Bend-i Ali, Kenan, Allahkulu) Safevi dönemlerine ait çağdaş kaynaklarda kesin olarak saptanamamıştır. Yunsur Paşa'nın adını hiçbir yerde bulamadım. Kayıtlarda, on altıncı yüzyılın başlarında Anadolu'dan göç edenler veya Çaldıran Savaşı'nda Safevi ordusunda bulunanlar arasında Emir Aslan'ın adına rastlamadım. Fakat daha sonraki tarihlerde, 1574'te, Torkman'a göre kendilerini Şahseven olarak tanımlayan Prens İsmail'in yandaşları arasında, Afşarlı Emir Aslan öne çıkmış bir kişi. Aka Bozorg İbrahimî, Emir Aslan'ın hamisi Ustaclu Sultan Muhammed'den Afşar şeflerinden biri olarak söz eder. Bu bilgi büyük bir olasılıkla yanlıştır, çünkü, Ustaclu Muhammed Han I. Şah İsmail'in kayınbiraderi ve Diyarbakır valisidir ve Çaldıran Savaşı'nın önde gelen generallerinden biri olarak orada ölmüştür. Ustaclu'nun Şamlu'yla bağlantısı vardır, fakat yine de Afşar ve Şamlu'nun Şahseven'le bağlantıları olduğunu düşünmek için nedenlerimiz var. O sıralarda, Kızılbaşlar arasındaki en önemli ayrışma Ustaclu ve Şamlularla Türkman ve Tekelu arasında görüldü ve Afşarlar çoğu zaman Şamlu'yla ittifak halinde hareket ederlerdi. Sarı Han'a gelince, Safevilere ait tarih kayıtlarında bu adda çok az kişiye rastlanır. Fakat Şahkulu Bey, Kızılbaşlar arasında en yaygın biçimde kullanılan şef adlarından biri-

dir. Buna karşın, bunları Şahsevenlerin ataları olarak kaynaklardan geçenlerden birine bağlamak için hiçbir neden yok.

Rivayetlerde kişilere verilen adların aşırı Şiiler için dini anlamları olan adlarla yakından bağlantılı olduklarını belirtmenin önem taşıdığını düşünüyorum. Şahkulu=Şah'ın veya Ali'nin kulu; Allahkulu=Allah'ın kulu; Bend-i Ali=Ali'nin kulu gibi. Gerçekten de, çağdaş kaynaklarda rastlanan ve *elbey* ataları olarak düşünülen kişiler Ali Kulu Han adını taşıyorlardı. Aşağıda da görüleceği gibi bu, geleneksel olarak kullanılan Allah kulu adı olabilir.

Bütün kullanış biçimleri eski tarihlerde yönetimde olan *elbeyler* hanedanından veya onların torunlarından kaynaklanıyor olabilir. Bu konuda anlatılanların içinde en tutarlı unsur bunların atalarının Afşarlarla ve/veya Urumiye bölgesiyle olan bağlarıdır. Urumiye bölgesi, on altıncı yüzyıl sonlarında buraya gelişlerinden itibaren Afşarların İmanlı kolunun toprakları olarak bilinmiştir. Rivayetlerden elde edilen verilere göre, on dokuzuncu yüzyıldaki Şahseven *elbeylerinin* Afşar kökenli olduğu giderek ağırlık kazanmaktadır.⁷

Diğer Aşiretlerin Rivayetleri

Eski 'soylu' aşiretler (*elbey* ve *beyzade*) dışında bugün Mугan ve Erdebil'de yaşayan Şahseven aşiretlerinin çoğu (Ek Ikiye bakınız), atalarının Rum'dan (Anadolu) ve/veya Şam'dan (Suriye) geldiğine inanmaktadırlar. Bunların hiçbiri ortak bir soy veya tek bir kök iddiasında değildir. Hat-

7 Bu, aşağıda V. Bölüm'den VII. Bölüm'e kadar ele alınacağı gibi, on sekizinci yüzyıl Şahseven tarihinin yeniden kurgulanmasıyla da desteklenmiştir. Radde ve Markov'un anlatılarında değinilen Kurt Bey grubu Afşar kökenli olabilir. (Ek Bir'e bakınız.) Afşarlar konusunda, özellikle Stöber (1978) ve Oberling'e (1985) bakınız.

ta, sayıları kırk civarında olan bu sıradan aşiretlerin genellikle bir çeşit toplumsal devamlılığı vardır ve aralarında yalnızca birkaçı ortak soy iddiasındadır. Ayrıca, bunların heterojen olduklarını gösteren ve belgelere dayandırılan bazı kanıtlar da mevcuttur. Soylu aşiretler arasında altbölümleri farklı köklerden gelenler bile vardır.

Sıradan aşiret halkı arasında (ve bölgenin gerçek köylüleri arasında) kökleriyle ilgili soruya şimdiye kadar en yaygın biçimde verilen yanıt, Şahseven'in büyüklük olarak ve her aşiretin başında bulunan beyin nüfuzu ve yetkileri açısından farklılık göstermelerine karşın kuramsal açıdan eşit statüde olan “otuz iki” aşiretten oluştuğu biçimindedir. Şahseven aşiretlerinin listesini istediğimiz her bilgi kaynağı söze “otuz iki aşiret vardır” biçiminde başlar ve her zaman bir şekilde otuz ikiden az aşiret içeren bir liste verir. Tekrar tekrar kaydettiğim bir söylem ise “otuz-iki Şahsevende” sözüdür ve “bütün Şahseven” anlamına gelir.

“Otuz iki aşiret” inanının kaynağını kanıtlamak olanaksız. Şahseven konusunda mevcut on dokuzuncu yüzyıl kaynaklarında böyle bir bilgi yoktur ve daha erken tarihlerle dayanan bütün aşiret listelerinde (Abbott'un listesinde) otuz-ikiden çok daha fazla aşiret adı vardır.⁸ Yunsur Paşa'nın gelişi ve aşiretlerin onun ahfadından ve onun yakın çevresindekilerden çoğalmasıyla ilgili Radde ve Markov'un anlattıklarında otuz-iki aşiret adı bulmak olası. Fakat hiçbir yerde bu sayıdan söz edilmez ve verdikleri sayılardaki belirsizlik, toplam otuz bir veya otuz üçü eşit ölçüsünün mümkün olduğunu gösterir. Hatta çağdaş aşiret listelerinde ad sayısı daha çok olabilir.

“Otuz iki” sayısından söz edildiğini gördüğüm ilk bilgiye, 1919 tarihli bir İngiliz istihbarat raporunda rastla-

8 Abbott (1844); Ogranovich (1870, 1876); Radde (1886); Markov (1890); Artamonov (1890); Tigranov (1909).

dım. Raporda Mişkin Şahseveninden “bu bölgede otuz iki kol vardır” diye söz ediliyordu, fakat yalnızca on bir aşiretin adı veriliyordu. Bu arada, Erdebil Şahseven'i on dört aşirete ayrılıyor ve bunların listesi veriliyordu.⁹ Daha sonra, 1924 yılında, Azerbaycanlı tarihçi Zeyneloğlu, kaynak vermeden Yunsur Paşa'yla gelen aşiretlerin otuz-iki *kabile*ye ayrıldığını ve daha sonra çoğaldıklarını anlatır.¹⁰ 1930' lardaki önemli bir İran coğrafyası kitabına göre otuz-iki Şahseven *taifesi* vardır ve bu otuz-iki adın pek doğru olma-yan listesi verilir. Bu bilgiler o tarihten itibaren genel İran coğrafyalarında, yerel tarih kitaplarında ve aşiretlerin tarihi anlatılırken, Malcolm'un Şahseven'in kökleri konusunda anlattıklarıyla birleştirilerek kullanılmıştır.¹¹ Bazı yazarlar bu sayıyı Mugan'daki bütün Şahseven aşiretleri için verirler, bazıları ise yalnızca Mişkin'deki ya da sadece Erdebil'dekiler için verirler.

Bu inancı, 1604'te ilk kez, komşu Karabağ bölgesinin Osmanlı işgal kuvvetlerinden kurtarılması sırasında Şah Abbas kuvvetlerine boyun eğerek Şahseven olmuş şeklinde kayıtlara geçmiş otuz-iki aşiretle bağlantılı olarak göstermeye çalışırlar. Minorsky'e göre otuz-iki'nin karışık sayısı yigirmi-dört, yani yirmi-dört Karabağ Kürt aşiretidir. Otuz-iki çok yakın tarihlere kadar, Civanşir ve Mukaddem aşiretleriyle bağlantılı gibi düşünölmeye devam ederken, yirmi-dört Karabağ'daki Kaçar kabilesinin bir bölümü olarak veya onunla bağlantılı olarak düşünölmüştür. Fakat, 1604'ten 1919'a kadar, Otuz-iki adını Erdebil ve Mugan'daki Şahseven'le bağlantılı olarak gösteren hiçbir kayıtlı bilgi mevcut değildir. Bu iki aşiretin de alt gruplarında bu adı taşıyan yoktur ve Otuz-iki'nin ayrılarak Şahseven'i

9 Yazarı belli olmayan (1919).

10 Zeinaloghlu (1924: 125). Hemen tamamı Markov'a dayandırılmış olan öyküye bu numarayı eklemiştir (1890).

11 Keihan (1933: 105). Eqbal'e (1941: 26,28) bakınız.

oluşturmuş olması olası değildir.¹² Şahseven adının, aynı dönemde bu adı alarak kayıtlara geçmiş diğer sayısız aşiret grupları gibi otuz-iki'ye atfedildiği kesindir.

Otuz-iki sayısının kırk sayısı gibi atasözü kabilinden olduğu sanılmaktadır. Bazı kaynaklara göre, Otuz-iki ve Mugan Şahseven'i dışında, Kızılbaş konfederasyonu otuz iki kabile içerir.¹³ Belki de bu bağlantı, Şahseven'in aynı sayıyla ilgili olduğunun düşünülmesine yol açmıştır. Bu bağlantının ne kadar eskilerde kurulduğunu bilemiyoruz. Kimlikleri, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar kayıtlara geçmemiş olan sıradan aşiret toplulukları arasında asırlardır bu inancın yerleşik olduğu düşünülebilir.

“Otuz-iki aşiret” inancının hâkim olması bir tarafa, soylu olmayan aşiretlerin bazılarında farklı gelenekler yerleşiktir. Bir başka aşiret grubu olan Yedioymak/ Beydili karışımı ortak kökenli gelenekleri paylaşır. 1965'te Beydili şefi ve bir Mugan köylüsü olan Cihangirzâde Savad Han, bana, Beydili, Homunlu, Ayvatlı, Hacıkocalu, Gabalı, İnallu ve Araplı olarak sıralanan “yedi oymaktan” oluşan (aşiret adından anlaşılabileceği gibi) bir Yedioymak aşiretinin varlığından söz etti. Bunların köklerini bilmemekle birlikte, şimdi hepsi Şahseven kabileleri olarak anılmaktadır. Bazı on dokuzuncu yüzyıl kaynakları, Mugan ve Erdebil bölgesindeki Beydili'den Şahseven olarak, fakat Şahseven'den farklı bir aşiret olarak söz eder. Bu arada, İran'ın muhtelif bölgelerinde bu adı taşıyan gruplar uzun süreler yaşamışlardır. Beydili özgün Oğuz Türkmen aşiretlerinden biridir

- 12 Minorsky (1943: 167); Torkman (1971: 857, 1085, 1089); Falsafi (1985, I: 215); Qara-Bahgi (1959); Javanshir (1961); Sümer (1976: 198-200); Petrushevskiy (1949: 135-6).
- 13 II. Bölüm'e bakınız. Otuz-iki sayısının Sufi örgütlerle ve Pazar loncalarıyla da bağlantısı var. En büyük Şahseven *alaçık* çadırında otuz-iki payanda vardır. Çoğunda bu sayı yirmi-dört veya yirmi-sekizdir; hiçbir zaman otuz olmamıştır (Andrew 1987). Yirmi-dört sayısı da aynı çağrışımları yaptırmaktadır. Esas Oğuz aşiretlerinin sayısı yirmi-dörttür.

ve Suriye ile Anadolu'ya on dördüncü yüzyılda gelmişler ve büyük bir bölümü o zamandan beri buralarda kalmıştır. Bunların bir kolu, Şamlu konfederasyonunun bir kolu olarak Kızılbaşlara katılmak üzere İran'a gelmiş ve I. Şah Abbas yönetiminde birçok önemli Safevi yönetici yetiştirmiştir. Beydili aşiretine mensup önemli kişilere yapılan sayısız değinmeler arasında, Torkman Şamlulu tanınmış bir kişi hakkında şunları anlatır:

Yandaşlarıyla birlikte Kerkük Tavuk'ta yaşayan Begdili Gündoğmuş Sultan, Şah Abbas'la Bağdat'a yaptığı ilk seferinde (1623) Şahseven olmuş, kendisini Şah'a takdim etmiş, Sultan'dan rütbesini almış ve kendisine Azerbaycan'da muhtelif araziler tahsis (tiyul) edilmiştir.¹⁴

Fakat bu kişinin veya on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda söz edilenlerden birinin, Mugan Şahseveni arasındaki şimdiki Beydili aşiretinden olduğunu gösteren hiçbir folklor bilgisi veya kanıt yoktur.¹⁵

Beydili dışında Şahseven aşiretleri arasında anılan bazı Kızılbaş aşiretleri de vardır. Bunlar, İnallu, Taklı/Tekelu ve belki de Dülkadir olması muhtemel Delakarda/Delakadarlu'dur.¹⁶ Bunların arasında, Karamanlu ile aynı olması muhtemel Kahraman-Beyli aşireti de bulunur.¹⁷ Adlarından, on dokuzuncu yüzyıl Şahseven folklorunda söz edi-

14 Torkman (1971: 1085).

15 Beydili konusunda oldukça kapsamlı bir derleme yakınlarda yayımlandı (G. H. Begdili 1988). Derlemeyi yapan kişinin yeğeni Şahseven konusunda da bir monograf (M. R. Begdili 1993) yayımladı; fakat bu, yayımlanmış olanlara pek fazla bilgi katacak boyutta değildir.

16 Bkz. Roemer (1085: 230, No: 17).

17 Ek İki'ye bakınız. Kahramanbeyli on dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren yerleşik düzene geçmiştir. Oberling'e göre (1964a: 28), Mişkinşehr'deki İran ordu karargâhında bulunan aşiretler listesine atıfta bulunarak, Kahramanlu Ucarud bölgesinde bir köy ve bu bölgede yaşayan "Delagırlu" (tahminen Delakarda) aşiretinin bir koludur. Son sayımlarda, Kahramanlu adı hem Hacı-kocalu hem de Caluvdarlu kabilelerinde geçer.

lenler arasında İnallu, Dulkadir, Karamanlu ve Çakırlu/Çagırlu, Yurtçı ve muhtemelen Hacıkocalu gibi diğer üç grup vardır ve bunlar, ilk dönem Akkoyunlu konfederasyonunun unsurlarının adlarını taşırlar.¹⁸ Bunlardan hiçbirinin günümüzde yaşayan mensuplarına danışma olanağı olmadı. Yalnızca, Yeddioymak grubuna mensup olması dışında hiçbir farklı geleneğini korumamış olan Acırlı'dan bazılarıyla görüştüm.¹⁹

Şamlu konfederasyonunun unsurları İnallu, Acırlı ve Beydilli olarak anılır. Folklor konusunda Malcolm ve Radde'nin anlattıklarına göre, beylik düzeyinde olmayan Şahseven aşiretlerinin çoğu İnallu (Yortçı da dahil olmak üzere) ve Beydili'den (Acırlı, Hacıkocalu ve Çakırlu dahil olmak üzere) türemişlerdir. Şamlu'dan söz edilmeyişi şaşırtıcı değildir, zira diğer Kızılbaş grupları gibi bu konfederasyon da on dokuzuncu yüzyılda bölünmüş ve en azından bir kısmı, Afşarlara katılmış ve Azerbaycan'ın güneyindeki Hemedan ve Malayer'de yaşamışlardır.

Birkaç aşiret “soylulardan” ayrı olan kökenleriyle ilgili rivayetleri sürdürmüştür. Zaten adları da farklı kökenlerden olduklarını göstermektedir. Geleneksel olarak büyük, zengin ve barışçı olan ve Şahseven gruplarından yapı olarak farklılıklar gösteren Muganlu aşiretinin Bakû ve Şirvan'daki esas yerlerinden bu bölgeye geldikleri söylenir. Fakat Tairov ve Pavlenko'ya göre, Muganlu aşireti Irak-ı Acem'den diğer bütün aşiretlerden daha önce gelmiş ve Mugan'da Aras boyunca uzanan kışlık otlakları almıştır ve adları da buradan gelmektedir.²⁰ Muganlu'nun, Mugan'daki yerli çiftçiler olan Muganilerden geliyor olması ve

18 Bkz. Woods'a (1976: 201-Chakırlu/jagırlu; 211-Khoja-Hajilu; 212-Yortchi) bakınız.

19 Acırlı, eski bir Türk aşireti olan Ağaçeri'den (Toğan 1943: 93,102) gelmiş olabilir.

20 Balayan'da alıntı yapılmıştır (1960: 369).

göçebe çoban olup Türk kültürünü benimsedikten sonra bir Türk adı olan Muganlu'yu almış olmaları olasıdır. Mugan'da Şahseven adının ilk duyulmaya başlamasından çok önce, on altıncı yüzyılda, Muganî adlı kişilerden söz edilir. Göçer mi yoksa aşiret reisi mi oldukları belli olmamakla birlikte, Mişkin ve Mugan'da bir büyükelçi ve bir toprak sahibi bilinmektedir.²¹ Daha sonra, 1623'te K. F. Kotov, Kor'un güneyinde Mugan steplerinde seyahat ederken, kıl çadırlarda yaşayan ve Muganîler olarak anılan göçebelerle karşılaşmıştır.²²

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki kaynaklarda, Muganlı göçebelerinden Şahseven'den ayrı ve muhtemelen Kürt kökenli komşular olarak söz edilir. Ve, on dokuzuncu yüzyıl soylu rivayetleri onları Taliş-Mikelli ve diğerleriyle birlikte Kurt Bey grubuna dahil eder.²³

Muganlu gibi, Alarlu aşireti de Şahseven'e yalnızca adı anılarak kabul edilmiştir. Ucarud-Taliş bölgesinin yerlileri olarak geleneklerini korumuşlardır. Günümüz aşiretlerinin bir kısmı (Husrevli, Caferli) bölgeye Karabağ'dan yakınlar-da gelmiş oldukları yolunda akla yakın öyküler anlatırlar. Diğerlerinin adları (Şeyhli, Seyitler, Araplı, Taliş-Mikelli) Türkî olmadıklarını gösterir, fakat kurulduğu günden beri Şahseven konfederasyonunun içinde yer almış olabilirler.

21 Çaldıran'dan sonra, 1514'ün sonlarında Osmanlılara gönderilen diplomatik bir misyonda, daha sonra Şah Tahmasp tarafından idam edilmiş olan bir Muganlu Mevlana Şükrullah'ın adı geçer (Bacquet-Gramont 1987: 83). Muganlu bir Malek Mirza Bey İbn Sefai Bey'e ait Mugan ve Mişkin'de bulunan mülklerle ilgili, (orijinali 977/1570 tarihine ait Tahran Milli Kütüphanesinde MS fa'2734, s. 144-5, bir vakıfnâmenin *Sarih el-Melk*'de olan) bir sureti hakkında bilgi veren Mr. A. H. Morton'a çok şey borçluyum. Belgenin çok kötü durumdaki aslı ise, Erdebil dergâhında çinihânededir. Morton'un envanterinde 403 numarayla kayıtlıdır.

22 Kotov (1958: 36,73).

23 On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Ermenistan'da bin kişilik bir Muganlı "Türkî göçebe" grup vardı (Bournoutian 1992: 53-6).

Sözlü geleneklere göre, birkaç belirgin istisna dışında, şimdiki Şahseven aşiretleri Anadolu'dan gelmişlerdir ve İran'a (onların unsurları şeklinde değilse bile) Kızılbaş gruplarla birlikte gelmişlerdir. Özellikle, on dokuzuncu yüzyılın soylu aşiretlerinin eski Afşarlılardan türemiş oldukları sanılmaktadır. Sıradan aşiret gruplarından bazılarının ise (Inallu, Acırlı, Beydili ve diğerleri) ataları Şamlu'dur.²⁴ Şimdi, Erdebil bölgesinin göçebe ve aşiret nüfusuyla ilgili ve Şahseven adıyla anılan grupların veya yukarıda söz edilen muhtelif Kızılbaş, Akkoyunlu ve diğer adların ilk ortaya çıkışlarıyla ilgili çağdaş kaynakları inceleme zamanı geldi.

•

24 Markov'un anlatımında, Erdebil bölgesinde olup daha sonra Aras'a giden, Kurt Bey'in adamları olarak bilinen bir grubun varlığını sürdürdüğünden söz edilir. Radde'nin anlatımında ise, bunların Arak'a gittiklerinden söz edilir.

IV. BÖLÜM

Safeviler Döneminde Mugan ve Erdebil

+

Kafkasların doğusu, gerek kırsal ve gerekse tarımsal etkinlikler için her zaman uygun bir ortam oluşturmıştır. Göz alabildiğine yayılan otlaklarla kaplı yüksek dağlar, aynı biçimde zengin kışlık otlaklar sunan aşağı Aras ve Kura nehirleri arasındaki Şirvan, Karabağ ve Mugan ovaları üzerinde yükselir. O bölgeleri ele geçirenler için çok uygun kışlak sağlayan ovalar, geniş çaplı sulama çalışmaları için de uygun bir ortamdır. Timur tarafından Mugan'da onarılan kanallar Safevi dönemlerinde de kullanılmıştır. Ham ipek üretimi açısından Şirvan, Gilan'dan sonra ikinci önemli yerdir. Bölge, Rusya ile İran ve Anadolu ile Orta Asya arasında gidiş geliş ve ticaret yollarının doğal kesişme noktasıdır. Safevi dönemlerinden itibaren Avrupa'dan gelen gezginler ve tüccarlar kara yoluyla Rusya üzerinden

gelmiş, Astrahan'dan gemiye binerek Hazar denizi yoluyla Şirvan'a geçmişler; Cevat üzerinden Kura'yı geçmeden önce giderek büyüyen bir ticaret merkezi olan Şamahı'da bir süre konaklayarak Mugan ve Erdebil üzerinden İran'a ve Hindistan'a gitmişlerdir.

Bütün bu bölgenin güçlü önderleri arasında yoğun mücadeleler verilmesine neden olagelmesi şaşırtıcı değildir. On altıncı yüzyılın başlarında Safeviler kontrolü ele geçirmişler, fakat Osmanlılara, Ruslara ve çeşitli Kafkas güçlerine karşı bölgeyi korumayı başaramamışlardır. On sekizinci yüzyılın başlarında hanedan parçalanınca, bölge Osmanlılarla Ruslar arasında paylaşılmıştır. İran hâkimiyyetinde geçen seksen yıldan sonra, Ruslar bölgenin büyük bir bölümünü kendi topraklarına katmışlardır.

Bu bölgedeki mükemmel göçebe çoban yerleşim yerlerinden geriye İran topraklarındaki Azerbaycan'ın, Savalan, Bozkuş ve Bagrov dağlarından Erdebil civarında kuzeye Mugan'a doğru uzanan bir bölümü kalmıştır. Diğer ovalar Karabağ ve Şirvan eyaletlerinde kalırken, Aras ve Kura'nın güneyindeki Mugan yaylaları genellikle Şirvan içinde olmakla birlikte, zaman zaman sulanan topraklarla birlikte Azerbaycan eyaleti sınırları içinde kabul edilmiştir. Ne var ki, Safeviler döneminde Mugan-Erdebil'in idari olarak nasıl bölündüğü kesin olarak bilinmemektedir. Kesin bilinen bölgeler şöyledir: Karadağ (Karacadağ), Sarab, Halhal, Erdebil, Taliş, Mugan, Ucarud, Barzend, Angut, Mişkin ve Arşak. Bunlardan Karadağ (ve bağlı bölgeler), Erdebil ve Taliş ayrı yönetilmişler, fakat geri kalanlar, zaman zaman bağımsız bölgeler olarak bir vali veya üç bölgeye atanan bir vali tarafından yönetilmişlerdir (Harita 2'ye bakınız).

Önemli ticaret yolları Erdebil'den geçerek Hazar'da Miyane'ye, güneyde Tebriz'e ve batıya ve Mugan'a, Şamahı'ya ve kuzeye uzanır. Erdebil kentinden sonra en önemli merkezler Sarab, Karadağ'da Ahar, Taliş'te Lenkaran ve As-

tara, Mugan yakınında ise Salyan ve Mahmudabad'dır. Kura ve Aras nehirleri üzerindeki stratejik açıdan önemli asma köprüleriyle bir başka önemli yerleşim yeri ise Cevat'tır.¹

Safeviler zamanından bu yüzyılda Hoy (Mişkinşehr) pazar kentinin gelişmesine kadar geçen dönemde, ülkenin orta kısımlarında Salavan dağlarından Aras ve Kura nehirlerine kadar uzanan ve Mişkin, Arşak, Angut, Barzend, Ucarud ve Mugan'ı içine alan bölgede bu büyüklükte başka bir kent yoktu. Bu anlamda en büyük köyler herbirinin nüfusu 2000 kişiyi geçmeyen ve bir valilik barındırmaya elverişli büyüklükte olmayan Garmi, Barzend ve Larud'du. Fakat bu bölüm, sadece zengin otlaklar ve çok bereketli tarım arazileri içermekle kalmayıp, Erdebil'le Mugan ve Erdebil, Ahar ve Tebriz arasındaki iki önemli ticaret yolunun üzerinde bulunuyordu. Bu kaynakların ve bunlardan elde edilen gelirlerin kontrolü yalnızca Safeviler döneminde değil daha sonraki dönemlerde de göçebe çoban aşiretlerinin reisleri arasında ve yerel yöneticilerle toprak sahipleri arasındaki rekabetlerin doğmasına neden oldu.

Bölgedeki Aşiret ve Göçebe Nüfusu

Şahseven'in ve İran'ın kuzeyindeki ve batısındaki diğer Türkî aşiret gruplarının kökenleri, tarihleri ve farklılıkları kalıtımsal bir konu değildir. Kanımca, sistematik olarak yapılacak bir fiziki antropolojik inceleme bu grupların yalnızca birbiriyle değil aynı zamanda modern Türkiye'de yaşayan nüfusla ve modern İran'daki yerli nüfusla (Kürt ve diğerleri) kalıtımsal olarak aynı olduklarını doğrulayacaktır. Bunlar, büyük bir olasılıkla Orta Asya'da yaşayan Türk-

1 Bu köprüler Moğollar döneminde vardı (Rubruck 1900: 265), on altıncı yüzyılın sonlarında, Osmanlı işgali sırasında tahrip oldukları ve I. Şah Abbas tarafından 1607'de yeniden onarıldıkları sanılıyor (Torkman 1971: 753).

menlerden ve diğer gruplardan farklıdır, fakat yine de bunlarla kültürel bağları vardır. Doğal olmayan bu durum başlıca iki nedene dayandırılabilir: Türkiye kültür Güneybatı Asya'da ortaya çıktığı ilk günden itibaren hâkim olmuş, fakat bu kültürü sürdürenler Türkiye olmayan diğer yerli kültürlerle kaynaşmışlardır.

Bu da soyla ilgili bir konu değildir. Bölgede ad yapmış birkaç aşiret grubu, hiçbir derinliği olmayan hayal ürünü soy adları sürdürmüşlerdir ve ortak soydan gelen ve birkaç yüz kişiyi geçmeyen nüfusa sahip grupların sayıları yok denecek kadar azdır. Yerel halkla yaptıkları yoğun evlilikler sonucu oluşan kaynaşmaları dışında, Güneybatı Asya'da varlıklarını bin yıldır sürdüren Türkiye aşiret grupları çeşitli yöneticilerin sistematik bölme, dağıtma, yeniden bir araya getirme ve yeniden yerleştirme siyasetlerine maruz kalmıştır. Bölgedeki bütün Türkiye grupların yapıları oldukça karmaşıktır. Özellikle Kızılbaşlar, Karadağlılar, Şahseven, Kaşkay, Hamse (kısmen Türk) gibi aşiret konfederasyonlarında bu daha belirgindir. Bunları oluşturan önemli birimler içinde aynı şey söylenebilir.

Bir tarihçi veya antropolog olarak araştırma yapanların karşılaştıkları sorunlar, yıllarca önce Nikitine tarafından şöyle özetlenmiştir:

Asya etnolojisi alanına girildiğinde, etnik birlik ve siyasal organizma kavramları artık aynı olmaz. Nitekim burada belli bir anda, bazen muğlak bir konfederasyon biçiminde bir araya gelen, bazen de aynı kolaylıkla çözümlenen moleküller fark edilmektedir... Adlar da hiçbir süreklilik ve kesinlik sunmamaktadır... Refah döneminin şefinin adı (birliğin) adı olacak, zaman içinde onun yerine bir başkası geçebilecektir. Buna bir de tarih boyunca meydana gelen sürekli kopma ve yeni gruplanmaları eklersek, araştırmacının karşı karşıya bulunduğu hassas durumu anlarız.²

2 Nikitine (1929: 122-3).

Günümüzde İran'da yaşayan Türk aşiretlerin atalarının izlerini sürmek için, işe belli aşiret adlarını taşıyan grupların ve kişilerin coğrafi hareketlerini izlemeye çalışmakla başlamak gerekir. Burada hareket noktası, eğer kişilerin ve grupların kimliklerini ve bağlılıklarını değiştirmek gibi olağan bir süreç varsa, genellikle aşiret adının ve kimliğinin devamının önemli kültürel özelliklerinin ve özgüllüklerinin devamlılığı anlamına geleceğidir. Ayrıca, belli bir grubun belli bir yerden ayrıldığı kayıtlarda geçiyorsa, aralarında, orada bulunanlarla geçici bir süre için karışmış ve bir başka adla anılan bir grubun alt grubunu oluşturmuş olsalar bile, aynı adı taşıyan belli sayıda insan bırakmış olmaları olasılığı yüksektir.

Bir konfederasyon içinde, Şahseven örneğinde *taife* olarak gösterilen, büyük ölçüde yaşadıkları topraklarla ilgili nedenlerle ve aynı topluluk içinden evlenme eğiliminde olmalarından kaynaklanan belirgin bir devamlılık gösteren birkaç yüz aileden oluşan topluluklar vardır. Ben bu noktadan hareket ederek, adlarını taşıyan grupları ve kişilerin ilk zamanlardaki hareket yollarını izleyerek Şahseven aşiretlerinin kökenlerini aydınlatmaya çalıştım.³ Bu kaynaklardan en önemlisi, Safeviler dönemindeki tarih kayıtları ve idari belgeler oldu. Bu kaynaklarda aşiret reislerine, bazı vilayetlerin (Şirvan ve Erdebil) valilerine (genelde aşiret reisleriyle aynı kişiler oluyordu) ait bilgiler vardı. Ayrıca, toprak tahsislerinden de söz ediliyordu: *Soyurgal*, vergiden muaf kalıtsal toprak tahsisi; *tiyul* belli topraklardan vergi gelirlerinin geçici olarak tahsisi; *olka'*/ölge, belli reislerin aşiret mensuplarına/göçebe bağlılarına verilen toprakları otlak olarak kullanma hakkı gibi. Avrupalı gezginler notlarında valilerin adlarından söz ederler, göçebelerin

3 VII. Bölüm ile XIV. Bölüm'e ve Tapper'a bakınız (1976b).

görünüşlerini anlatırlar, bazen de toprak ayrıcalıkları ve toplum hakkında bilgi verirler.

Aşiret adları iki açıdan sorun yaratır. Birinci sorun, daha önce anlattığım gibi, aşiret gruplarının karmaşık ve heterojen olması ve tabakalara ayrılmış bulunmasıdır. İster zorunlu nedenlerle ister gönüllü olarak aşiretler ve önderleri konfederasyonlar ve aşiret bölümleri/obaları aşiretler arasında sürekli hareket halindedirler. İkincisi, kaynaklarda söz edilen herhangi bir grubun yapısı konusunda emin olmanın kolay olmamasıdır (aşiret? oba? göçebe çoban? Milis? bir grup köylü?). Zira kullanılan terminoloji çok değişkendir, bazen gruplar *il/el*, *oymak*, *taife*, *aşiret*, *kavim*, *neseb* olarak sürekli değişken biçimde adlandırılırlar ve bazen *cemaat* (topluluk) veya *tabaka* (sınıf) gibi aşiretle ilgisi olmayan adlarla anılırlar.⁴

Safevilerin ilk dönemlerinde Mugan-Erdebil bölgesinde yaşayan aşiret veya göçebe çoban grupları köken olarak Kürt, Türki, Moğol ve diğer unsurların karışımıydı. Kürtler ve İran dillerini konuşan diğerleri bölgenin yerlileri, Türkler ve Moğollar ise kısmen daha yeni gelenlerdi. Oğuz Türklerinden göçebe gruplar, on birinci yüzyılda Orta Asya'dan Azerbaycan'a gelmeye başladıklarında bomboş at koşturabilecekleri topraklar bulmuşlardır ve büyük bir olasılıkla Mugan ve Erdebil'deki otlaklar onlara çok çekici gelmiştir. Bunların önderleri olan Selçuklular çevre koşullarına uyarak buraya yerleşmişler ve yönetimini ellerine geçirdikleri yerleşik İran toplumunda pek değişiklik yapmamışlardır.

En farklı durum, on üçüncü yüzyılda Moğolların şiddetli saldırıları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu işgalciler askeri olarak örgütlendiklerinden tarımı ve yerleşikliği küçük görmüşlerdir. Sulama olanaklarını ve ürünleri yok etmişler, köylüleri ve kent halkını kılıçtan geçirmişlerdir. Mo-

4 Nikitine'den (yukarıda) ve Petrushevskiy'den (II. Bölüm) alıntılar yapılmış olan pasajlara bakınız.

ğollar ve beraberlerinde getirdikleri yeni Orta Asyalı Türkler İran'ı silip süpürerek batıya yönelmişlerdir. Çoğu Marağ, Tebriz ve Sultaniye civarında kalmış ve 1258 yılında Hülagü, çok sayıda Türkü Transkafkaslara yerleştirmiştir. Moğol generallerinden Cebe ve Subutay 1220-21 kışını Mugan'da geçirmiş ve onlardan sonra İlhanlı yöneticileri (1256-1336) ve Timur (Timurlenk, 1370-1405) kışlarını Karabağ ve Mugan'daki otlaklarda geçirmeye başlamışlardır. Timur, göçebe aileler ve sürüleriyle birlikte seyahat ederdi. Moğol unsurlar kendi kültürlerini, dinlerini ve dillerini kaybederek hemen oralarda bulunan unsurlarla kaynaşmışlar ve Moğol ordularında önemli çoğunluğu oluşturan Türklerin dil, din ve kültürlerini benimsemişlerdir.⁵ Bu arada, Mugan ve Erdebil'de, diğer yerlerde de olduğu gibi, çoğu yerleşik durumdaki yerli (Türki olmayan) çiftçiler büyük bir olasılıkla yaşamlarını sürdürebilmek için göçebe çoban haline gelmişlerdir. Bölgede ekip biçme faaliyetleri devam etmiş, fakat faaliyetlerin büyük bir kısmı, Erdebil'de Safevilerin elinde bulunan topraklar üzerinde cereyan etmiştir.⁶

Göçebe çobanlık on beşinci yüzyılda, Karakoyunlu ve Akkoyunlu göçebe hanedanları zamanında da sürdürülmüştür. Onlar ve Safeviler, bu kez Batı'dan olmak üzere Azerbaycan'a üç grup halinde yeni Türkmen aşiretleri getirmişlerdir.

Kızılbaş valileri ve şefleri çoğu zaman bağlı oldukları esas Oğuz aşiretinin adını (Afşar, Beydili, İnallu) veya Batı'dan büyük bir olasılıkla geldikleri yerin adını (Suriye'den Şamlu ve Anadolu'dan Rumlu, Dülkadir, Karamanlı, Tekeli ve Bayburdlu) taşırlar. Erdebil civarında bulunan diğer Kızılbaş gruplar yerel bölgelerin adlarını kullanmıştır (Ka-

5 Minorsky (1943): ve Spuler (1960: 25).

6 Gronke'den bir sonuca varmak için (1993: 340-1).

radağlı, Talişli Muganlı). Bazen, bunların gerçekten bir aşiret oluşturup oluşturmadıkları veya yerel köylü toplumlar mı oldukları belli değildir.

Bazılarının, en azından on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Mugan Şahseven'inde, bazılarının atalarının ise 1501'de Safevi döneminin başlarında buralarda yaşamaya başlamış olduklarını düşünmek mantıklı gelmektedir. Anlatılanlardan bildiğimiz kadarıyla diğer bir kısmı daha sonraki tarihlerde buralara gelip yerleşmişlerdir. İtalyan gezginler Barbaro ve Contarini, 1470'lerde, Akkoyunlular döneminde bu bölgede ad bildirmeden göçebe çobanların yaşadıklarına tanık olmuşlardır. Barbaro, Erdebil yakınlarında gördüğü bir Türk çadırını aynen günümüz Şahseven *alaçık*'ına benzer şekilde anlatmaktadır.⁷

On dokuzuncu yüzyıla ait listelerden iki ada, 1500 yılından önce Mugan'da bulunan Karakoyunlu ve Akkoyunlu konfederasyonlarında rastlanmıştır. On dördüncü yüzyıl sonlarından on beşinci yüzyıl sonlarına kadar, muhtemelen Kürt kökenli bir aşiret olan Çakırlı (Çagırlı) reisleri, buradaki yandaşları olan göçebelerin desteğiyle Mugan'daki Kızılağaç'ta bulunan (Taliş'in kuzeyinde Kura nehrinin Hazar denizine kavuştuğu noktada) kendi Emirliklerini yönetmişlerdir. Bir süre, Karakoyunlular adına Erdebil'i ellerinde bulundurmuşlardır. 1490'larda, Çakırlı Hasan Bey Akkoyunlu Rüstem'in destekçilerinden olmuştur. 1499-1500 yıllarında İsmail'e Erdebil'den ayrılmasını tavsiye eden de, Akkoyunlular adına Mugan ve Erdebil'de vali olan Çakırlı Sultan Ali Bey'dir. Çakırlılar, Şah Abbas'ın 1612'de kuzeye Salyan ve civarındaki bölgelere doğru gitmesine kadar Çakırlı, Taliş ve Mugan'da kalmıştır. Daha sonraki yıllarda, Şeki ve Şirvan'la birlikte anılmışlar ve bazıları Karadağ'daki Hacı-Alili aşiretine katılncaya ka-

7 Contarini (1873: 88).

dar Kura-Aras nehrinin güneyinde görülmemişlerdir.⁸ Krel'e göre, Şahseven sözlü geleneğinde Çakırlu'nun esasen Beydili (III. Bölüm'e bakınız) ile bağlantılı olduğu anlatılmasına karşın, on dokuzuncu yüzyıl Mugan Şahseven'iyle ilgili bilgilerde başka bir konumda gösterilmemişlerdir.

Karamanlıların (Kahraman-Beyli?) Karabağ'da ve belki de Şirvan'da toprakları vardı. Çakırlularla bağlantılı gibi görünmektedirler ve 1500 yıllarında Kızılağaç'ta kışlakta ve Erdebil'deki yazlakta oldukları sanılmaktadır.⁹ Aynı yüzyıl içinde daha sonraları, Karamanlı beyleri Taliş'teki Lenkeran'da, Erdebil'de ve Şirvan'da varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bütün belgelerde, 1500 yıllarında Erdebil önemli bir kent olarak geçmektedir. Safevi türbeleri buradadır, bu gruba bağlı olanların bütün zenginlikleri civarda toplanmıştır ve el sanatları ile ticaretin önemli merkezlerinden biri olmuştur. İsmail başkent olarak daha büyük bir şehir olan Tebriz'i seçmesine rağmen, ondan sonra gelenler önce Kazvin'e ve daha sonra İsfahan'a gitmişlerdir. Erdebil hanedanının egemenliği süresince büyük bir kent olma özelliğini korumuştur. Civar bölgelerdeki (Mugan, Taliş, Halhal, Arşak ve Mişkin) köy arazisinin büyük bir kısmı bu dergâha bağlı kalmış ve büyük bir olasılıkla Karamanlı ve Çakırlu gibi göçebe Türkmen sürüleri tarafından otlak olarak kullanılmasına rağmen otlakların kontrolü de onların elinde olmuştur. Güç merkezi başka yerde olduğu halde, Safevi yönetiminin başlangıcında, Mugan ve Erdebil toprakları birbirleriyle rekabet halindeki aşiret reisleri ve onların taraftarları için önemli bir ödül olma durumunu korumuştur.

8 Torkman (1978: 385, 398, 1311); Yazdi (1987: 429); Oberling (1964b: 72); Woods (1976: 135, 143-4, 180 ve sonrası, 201-2); Sümer (1976: 2, 17, 197); yazarı bilinmeyen (1982: 23); Aubin (1984: 6; 1988: 8-11).

9 Aubin (1984: 8; 1988: 9-11). Karamanlu konusunda, Woods'a (1976: 210-1) bakınız; Reid (1980).

Daha sonraki Şahseven ilişkileri nedeniyle bazı Kızılbaş adları da dahil olmak üzere, on altıncı yüzyıl başlarında bölgeyle bağlantılı, Şamlu (ve yandaşları Ustaclu), Dülkadir, Tekelu/Taklı gibi çeşitli kabile adlarından söz edilir. Bu grupların, İsmail'in ilk grubuna katılan (1499-1500) ve Kızılbaşların saflarına alınan ve bazılarının *Korçı* muhafızı olduğu önceki aşiret katılımlarında olduğu gibi Safevilere sadık köylülerle sayılarının kabartılmış olma olasılığı yüksektir:

Türkmen hanedanlarına bağlı, Muganat, Avuglu [Angut?], Tevaliş [Taliş'in çoğulu], Karacadağ [=Karadağ], Arşak, Erdebil ve Gilanat sufileri Kızılbaş kabilelerin ve ordunun saflarına katılmamış, yalnızca kendilerini günahlardan arındırmaya ve sadık sufiler olmaya çalışmışlardır. Tevaliş, Arşak ve Karacadağ halkı Kızılbaş kabilelerin saflarına katılmışlardır. Başlarına bir *yüzbaşı* getirilmiştir. Bunlardan bazıları sultanın muhafızlarına katılmış (*Korçı*) ve arazide görevlendirilmişler ve uygun maaşlar almışlardır.¹⁰

İlk on yıllık dönemde, İsmail'in yakın çevresinde kız kardeşleriyle evlenen Karamanlı ve Şamlu beyleri de dahil olmak üzere Taliş, Şamlu ve muhtemelen Dülkadir'den başka kişiler bulunmuşlardır. Şamlular, Taliş ve Karabağlılarla birlikte 1488 yılında Şeyh Haydar'ın yerel halktan sadık adamları olarak Erdebil, Halhal ve Tarım'da araziler edinmişlerdir. Ustaclular da Tarım ve Halhal'da yerleşmişlerdir. Zaten 1501'de Ustaclu Karpuz Sultan Erdebil Valisiydi ve muhtemelen Çakırlı Sultan Ali Bey'in yerine getirilmişti.¹¹

10 Khuzani (tarih yok: lev. 60a). Bu belge Haneda'da (1987: 35) küçük düzeltmelerle alıntılanmıştır.

11 Petrushevskiy (1949); Efendiev (1981: 39 ve sonrası); Aubin (1988: 85 ve sonrası). Ustaclu konusunda Bacque-Grammont'a (1976) bakınız.

1509'dan itibaren, saraydaki Karamanlu, Şamlu, Talişli beylerinin ve diğer ilk yandaşların yerine Ustaclu ve Rumlular geçmişler ve onlar Horasan ve İsfahan gibi uzak yerlere gönderilmişlerdir. 1514'te Mugan valisi muhtemelen Şamlulu Ağzıvar Bey'di. 1526'da Mugan valisi bir ayaklanmada öldürülen Ustaclu Hatnza Sultan'dı. 1524'ten itibaren, Rumlu Badıncan Sultan, 1527-29'da öldürülünceye kadar Erdebil valiliğinde bulundu.¹²

Tekelu, bölgede ilk kez 1540'ta görüldü. Şah Tahmasp tarafından yenildikten sonra 1531'de Bağdat'a kaçan Tekelu Gazi Han, dokuz yıl sonra Türkleri terk ederek 5000 adamıyla Saraya gelmiş ve Şirvan bölgesinden Salyan ve Mahmudabad toprakları (*olke'si*) kendisine *tiyul* olarak tahsis edilmiştir.¹³ Mugan'da, aşağı Kura vadisi boyunca uzanan, otlakları içeren ve belki de Timur'un açtığı sulama kanallarıyla sulanan toprakların bir bölümünü içine alan çiftlik toplulukları vardır. Bunların bazıları Erdebil vakfının mülküdür, fakat *Enhar-ı Mugan* olarak bilinirler.¹⁴

Şirvan, 1538'e kadar Şirvanşah'ın kontrolünde kalmıştır. Daha sonra, eyaleti 1547'ye kadar elinde bulunduran Safevi şehzadesi Alkas Mirza'ya verilmiş ve o tarihten sonra bir başka şehzadenin, İsmail Mirza'nın yönetimine geçmiştir. 1550 ile 1579 yılları arasında birbiri ardına yönetime gelen Kızılbaş beylerinin kontrolünde kalmıştır: Ustaclu Abdullah Han 1566'da ölümüne kadar; Rumlu Aras Han 1576'ya kadar; Ustaclu Abu Torab Sultan 1576-78'e kadar (Şah İsmail yönetiminde) ve daha sonra tekrar

12 Dickson (1958: 13); Sümer (1976: 37, 43); Aubin (1984: 13); Bacque-Grammont (1987: 183).

13 Seddon (1934, I: 295-6); Kamal Han (1677: 45a); Aubin (1988: 86 ve sonrası). Tekelu Gazi Han konusunda bkz. Membre (1993: 45 ve Morton'un yorumları: 69-70). 1541 tarihli bir arazi belgesinin arkasında Salyan'la bağlantılı olarak Gazi Han'ın adı geçmektedir (Puturidze 1961: 2).

14 Fagner (1975b: 187 ve sonrası).

Aras Han ölümüne kadar. Bu önderlerin hepsinin bu yörelerde kırsal yaşam sürdüren çok sayıda taraftarları olmuştur. Antony Jenkins, 1562'de Mugan'da yaşayan göçebe çobanlara değinmiştir, fakat bir ad vermemiştir. Bunlar Tekelu veya Ustaclu Abdullah Han'ın taraftarları olabilirler.¹⁵

Güneyde, Erdebil ve Tarım, yaklaşık 1540 ve 1561 yıllarında Şah Tahmasp'ın üvey kardeşi Sam Mirza tarafından yönetilmiştir. Yaklaşık olarak 1592'ye kadar zaman zaman Ustaclu beylerinin yönetimine de girmişlerdir.¹⁶ Her ikisi de Safevilerin yakın akrabaları olan Şeyhavend ve Zahedi ailelerine mensup kişilerin Erdebil ve Mugan'da *soyurgal* biçiminde büyük arazileri olmuştur.¹⁷

Şah Abbas dönemine kadar Erdebil-Şirvan bölgesinde Ustaclular mutlak hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. 1580'den itibaren, oymaklarına Çakırlu ve Karamanlılar katılmışlardır.¹⁸ Fakat 1588-89'da Ustaclu Murşidkulu Han'ın ölümünden sonra, Abbas Ustaclu'yu dağıtmıştır. Ustaclu'ya dahil olan bazı aşiretler Şamlu'ya katılmış ve Abbas yönetiminde büyük önem kazanmışlardır. Karamanlı ve Çakırlu gibi diğerleri bağımsız kalmışlar ve zaman içinde Şahseven'e katılmışlardır. Ustaclu adı Azerbaycan'daki varlığını sürdürememişse de, Mişkin bölgesinde şu anda mevcut köyler bu dönemden kalma adlarla Kangarlu ve Kalampa olarak anılır.

1540 yılında Tekelu Gazi Han'ın Mugan'da ortaya çıkışına değinen B. P. Balayan, bundan sonra Tekeluların yarım yüzyıl boyunca Mugan'ı işgalleri altında tuttuklarını ve

15 Jenkinson (1885-6: 128-9); Dorn'a (1840) bakınız.

16 Membre'de Morton (1993: 77-8); Torkman (1978: 339, 418, 613). Osmanlıların Tebriz'i geçerek Azerbaycan'a girdikleri 1534'te, Erdebil, Serab ve Mişkin'i içine alan Sancak'a bir vali tayin edilmiştir (Sümer 1976: 62). 1573-74'te, Erdebil'deki veba salgınında otuz bin kişi ölmüştür (Torkman 1978: 196).

17 Petrushevskiy'e bakınız (1947; 1949: 162 ve sonrası); Martin (1965).

18 Petrushevskiy (1949: 205); Torkman (1978: 384).

bu dönemde giderek daha asileştiklerini anlatır. 1584'de Türkmenlerle birlikte ayaklanmışlar ve sadakatleri o derece güvenilemez hale gelmiştir ki, sonuçta 1596-97 de Şah Abbas tamamen ortadan kaldırılmaları emrini vermiştir. Balayan'ın görüşüne göre, bu, Mugan'ı tamamen boşaltmaları anlamına gelmektedir ve böylece yaylalar yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan Şahseven aşireti için uygun hale gelmiştir.¹⁹

Bu, muhtemelen, Şahseven adı verilen ve Mugan ve Erdebil'deki otlaklara sahip olan yeni aşiretin ortaya çıktığı tarihtir. Fakat Balayan, bu konuda ve 1540 ile 1596 tarihleri arasında Mugan'ın Tekelular tarafından işgaliyle ilgili hiçbir kanıt gösterememektedir. Gerçekte, Tekeluların çoğu, yüzyılın sonlarına doğru Hemedan bölgesinde yaşamışlardır ve katliam burada gerçekleştirilmiştir. Yine de, Gazi Han'ın aşiretinden bazılarının Mugan bölgesinde kalmış olması muhtemeldir. Tekelu beylerinden ikisinin 1570'lerde Gilan yakınlarında *olke*'leri vardı. Tekelu Musayib, Şah Abbas hükümrانlığının çok başlarında, Taliş ve Erdebil'den Muhammed Han'a eşlik etmiştir (1587).²⁰ Tekeluların geri kalanları ise katliamdan sonra Mugan'da dağılmışlardır. 1638'de, tahminen bugün oralarda yaşayanların ataları olan Tekelu göçebeleri kesinlikte Mugan'da yaşamışlardır. Bununla beraber, on dokuzuncu yüzyılda Tekelu grupları birbirinden ayrı olarak Rusya Azerbaycanı içinde dağılmıştır.²¹

Osmanlılar, 1579'dan 1607'ye kadar Şirvan'ı ve 1585'ten 1603'e kadar Azerbaycan'ın büyük bir kısmını işgal etmişlerdir. 1591-92'de yapılan anlaşmayla Şah Abbas Serab ve Hûda-Afarin'in doğusu ve Aras'ın güneyini ele geçirmiştir. Karabağ ve Karadağ işgal edilmiş, fakat Mişkin, Mugan

19 Balayan (1960: 338, 360).

20 Torkman (1971: 529); Haneda (1987: 123-4); Müller (1964: 30).

21 İsmailzade (1960: 125 ve Harita 1).

ve Taliş İran denetimi bırakılarak Erdebil'den yönetilmiştir.²² 1598'de Şah başkenti Kazvin'den, Osmanlılardan daha uzak bir noktada olan İsfahan'a taşımıştır. 1600'lerden itibaren oldukça perişan durumda olmasına karşın Erdebil, artık siyasi açıdan hassas bir sınır bölgesi haline gelmiştir. Abbas'ın izlediği, yarı bağımsız aşiretlerin işgalinde bulunan tampon bölgeler yaratmak şeklindeki sınır siyaseti Erdebil ve dergâhları için yeterli olmamıştır ve bu bölgeleri savunanlar Şah'ın aşırı güvenine mazhar olmuşlardır.

Şah Abbas yönetiminin birinci yarısında, işgal altındaki Şirvan, Dülkadir, Ustaclu, Kaçar Ziyadoğlu ve Karadağlı beyleri tarafından yönetilmiştir. Topraklarını geri almak için sefere çıkmadıkları zamanlarda, bunlar ve yandaşları Erdebil bölgesinde kalmışlardır.²³ Azerbaycan'dan geri kalan kısım ise 1591-92'ye kadar Ustaclu Çavuşlu Mehdikulu Han ve daha sonra, Şirvan'ı geri almak için düzenlenen sefere kadar, kentte sarayı yaptıran Karamanlı Zülfikâr Han tarafından Erdebil'den yönetilmiştir.²⁴ Bu dönemde, eğer başka kanıtlarla da desteklenirse, aynı adla yaşamış olan Şahısevanân'ı işaret eden bilgiler vardır. 1590-91'de Taliş'ten Emir Hamza Han, Lenkeran'a vali seçilen Karamanlı Elvend Sultan'ın bu görevi almasını engellemeye çalışmıştır. Fakat bunda başarılı olamamış ve Elvend Sultan, Erdebil'den Safevilerin, Şeyhavend sınıfının (*tabaka*) ve Şahısevanân'ın yardımlarıyla yönetime yerleşmiştir.²⁵ Mugan bölgesindeki Şahseven varlığı konusundaki bu münferit bilgiler belirsizliğini korumuştur ve bu adı taşıyan bir aşiretin varlığını kanıtlayacak yeterlikte olamamıştır.

22 Röhrborn (1966: 7). Efendiev'e de bakınız (1981: Bölüm 4).

23 Torkman (1978: 359, 384, 389, 399); Petrushevskiy (1949: 122-3).

24 Torkman (1978: 615, 828); yazarı belli olmayan (1982: 5, 38); Mohammed Masum (1978: 221).

25 Torkman (1971: 441 ve sonrası). Savory'nin tercümesi (Torkman 1978: 615) (Şeyhaved ve Şahseven aşiretleri) pek doğrulanmamıştır.

Bu bölgede yaşayan belli adda bir aşiret veya göçebe halk hakkında bilgi yoktur, fakat 1603-04 yıllarında Erdebil, Arşak ve Taliş bölgelerindeki göçebe aşiretlere (il ve oymakāt) Gürcistan Prensi Konstantin'in, daha sonra vali olarak atandığı Şirvan'ı geri almasına yardım etmeleri emredilmiştir. Bu girişim başarısız olmuş ve 1607'de Şirvan geri alındığında, yine Karamanlı Zülfikâr Han vali olmuştur. 1611-12 kışında Mugan'da bulunduğu sırada Şah, Ahi Sultan yönetimindeki Çakırlulara Taliş ve Mugan'dan kuzeye Salyan, Mahmudabad, Abdalabad ve Fahrabad'a (Tekelu Gazi Han'ın eski olkesi) doğru ilerlemelerini emretmiştir.²⁶

Abbas saltanatı boyunca, İran dışından gelen göçmenler ve sığınmacılar açısından teslimiyet, düşmanlar açısından teslim olma anlamına gelen Şahısevanî, yani Şah'a sadakat ilan edilmiştir. Çağdaş bir gözlemci olan Tebrizli Arakel üç kez, 1604'te Osmanlılar ve Ermeniler ve 1615'te Kakavendler tarafından yapılmış bu tür açıklamalardan söz etmiştir.²⁷ Torkman kitaplarında bu konudan çok sık söz etmiştir ve çoğu Mugan ve Erdebil'den pek uzak olmayan olaylardır. Yine de, anlattıklarından hiçbiri Yunsur Paşa veya Şahseven'in ataları olduğu varsayılan kişilerle ilgili değildir ve hiçbiri Şahseven olarak adlandırılan bir aşiret veya milis gücünün kurulmasıyla ilgili kanıt olarak yorumlanamaz. Fakat anlatılanların bazılarını kısmen olumsuz kanıt olarak, kısmen o dönemlerde bölgeyi etkileyen süreçlerin yapılarını göstermek açısından değinmek gerekir.

Özellikle, Azerbaycan'ı Osmanlılardan kurtardığı dönemde (1603-04), birçok grup bağlılığını göstermek için Şah Abbas'a katılmıştır. 1604'te Kaçarlı Emir Gune Han Karabağ'ı işgal etmekle görevlendirilmiştir. Hûda-Afarin

26 Torkman (1971: 670, 733); Yazdi (1987: 429).

27 Arakel (1874: 285-6, 328-9); della Valle (1972: 170).

köprüsü üzerinden Aras'ı geçtiği zaman Kaçarların çoğu, Karabağ'dan otuz iki Türkmen aşireti ve diğer aşiretin (il ve oymakāt) *şahıseven* olarak etrafında toplanmıştır.²⁸

Bu dönemde de, Osmanlı hâkimiyetini resmen kabul etmiş olan eski Kızılbaş grupları Kazaklar, Şemseddinlu ve Karabağ'dan Hacılar Şah Abbas'a boyun eğmişler ve bir kez daha “on ikilerin parlayan on iki uçlu takkesini”²⁹ giymek, bir başka deyişle Kızılbaşların saflarına katılmak istediklerini ilan etmişlerdir.

Türklerin Anadolu'dan göçü on altıncı yüzyıl boyunca sürmüştür. Şii ve Sünni birçok grup yayılmacı ve baskıcı Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak İran'daki Safevilere sığınmışlardır. Osmanlı ve İran topraklarındaki aşiret konfederasyonları kasıtlı olarak dağıtılmış, yeniden bir araya getirilmiş, karıştırılmış ve farklı yerlere yerleştirilmiştir. Yüzyıl dönümünde, özellikle Doğu Anadolu Celali ayaklanmaları nedeniyle büyük bir karışıklık içindeydi. Celalilerin Osmanlı aleyhtarı faaliyetler olarak başlayan ayaklanmaları 1602-03'de Sultan Murat'ın ölümünden sonra artmış ve 1605'ten 1609'a kadar süren korkunç kıtlık döneminde daha yoğunlaşmıştır. 1608'de Osmanlı birlikleri tarafından ciddi biçimde hırpalanan Celaliler İran'a kaçmışlar ve kendilerini *şahıseven* ilan etmişlerdir. Erivan ve Tebriz'de sıcak, fakat ihtiyatlı bir karşılama görmüşlerdir. Beyleri İsfahan'a getirilmiş, diğerleri kışı Irak'ta geçirmişlerdir. Bunu izleyen baharda, bunlara Kürdistan'da toprak verilmiştir.³⁰

Aynı dönemde, Osmanlı sınır eyaletlerinde yaşayan birçok grup, Şah'ın tebası olmak üzere buralardan ayrılmışlardır:

28 Torkman (1971: 657). Otuz-iki konusunda III. Bölüm'e bakınız.

29 Torkman (1971: 648-9).

30 Torkman (1971: 771-82); Griswold (1983: 201) ve II. Bölüm'e bakınız.

Kendilerini Türk sil-süpür olarak tanımlayan karışık kökenli bir grup oba (*oymakāt*) Şahseven olmuş ve 2000 hane bu konuda saraya başvurmuştur. Anadolu'nun her bölgesinden geçerek ve adlarına yakışır bir biçimde ne buldularsa silip süpürerek gelmişlerdir. Ataları saraya gelmişler ve bunlara İran Irak'ında Rey, Saveh, Har ve Firuz-Kuh eyaletlerinde kışlak ve yaylaklar verilmiştir.³¹

Torkman, daha sonra Sil-Süpür göçmenlerinin Halil Sultan adında biri tarafından yönetildiklerine değinmiştir. İran'a kabul edildiklerinde, bazıları büyük *korçı* saflarına alınmışlar ve diğerleri Halil Sultan'ın komutasına (*mulazıtmāt'ına*) verilmiştir. Sil-Süpür adını muhafaza eden Halil Sultan'ın adı Şah Abbas'ın ve daha sonra Şah Safi'nin generalleri arasında geçer.³² Sümer, Sil-Süpür Cerid'inin Anadolu'nun Dulkadirli bölgesinden geldiğini, bu arada Dulkadirli, Şamlı ve İmanlı Afşar gibi Kızılbaş grupların da geldiğini yazar.

Petrushevskiy'nin Torkman'ın elyazması yapıtından kullandıkları, yukarıdaki alıntının yayımlanmış biçiminden farklıdır. Buna göre, Sil-Süpürlere Saveh'teki Verman'de ve askeri zeametlerde (*ikta*) yerleşmeleri için (*yurt* ve *makam*) toprak verilmiştir. Mugan'daki halkla ilgili eski varsayımlarından hareketle ve *korçı*'ları *kullar*'la karıştırarak, Balayan, Şahseven aşiret örgütünün bu tarihlerde (1604) zaten var olduğu ve artık Mugan-Erdebil bölgesinden dışarıya taşttıkları sonucuna varmıştır.³³ Ayrıca, Cella li göçmenlerinden bazılarının bölgeye geldikleri ve 1605-1609 yılları arasında yaşanan kıtlığın burada yerleşik halktan bir kısmının göçebe biçimde yaşamasına neden olduğu

31 Torkman (1971: 648).

32 Torkman (1971: 781, 797, 1087); Mohammed Masum (1978: 117).

33 Sümer (1967: 152; 1976: 197); Petrushevskiy (1949: 33-5, 95-6); Balayan (1960: 347-8). Tapper'e de bakınız (1972: 408-9).

şeklinde daha akılcı bir varsayım öne sürmektedir.³⁴ Yukarıda söz edilen göçmen gruplarını Mugan'la veya günümüz Şahseveniyle ilişkilendirecek hiçbir kanıt olmadığı gibi Şahseven'in kesin olarak bir aşiret adı olduğu da kanıtlanamıyor.

On yedinci yüzyıl başlarında bölgede yaşayan aşiret halkları ve göçebe grupların yapısıyla ilgili bilgi çok az. Şah Abbas Azerbaycan'ı aldıktan sonra, genel vali yine Tebriz ve Erdebil'de ikamet etmeye başlamış ve Tebriz'in yağmalandığı ve Erdebil'in ciddi şekilde tehdit edildiği 1618'deki Osmanlı işgali gibi kesintiler dışında, bunlar bölgenin eyaletleri olarak kalmıştır. 1628'den itibaren, Erdebil ve Serab valisi Espehrlu aşiretinden seçilmeye başlanmıştır. Fakat civarda başka göçebe grupların da yaşadığı kesindir. Kotov'un 1623'te Mugan göçebelerini gözlemlediğinden daha önce söz edilmişti.³⁵

1635'e kadar Şirvan'da, birkaç *gûlam*'la birlikte Karamanlı Zülfikâr Han genel valilik yapmış ve Abbas'tan sonra yönetimi devralan Şah Safi döneminde valilik Serab bölgesinden sıradan bir kişi olan Şamlı Arab Han'a verilmiştir. On yedinci yüzyıl başlarında Şirvan'da bulunan diğer önemli kişiler Alpagut ve Heneslu aşiretlerinden gelenlerdir. Şah Abbas Mugan ve Erdebil'in batısındaki Karadağ ve Arasbaran bölgelerinin valilerini, torunları bugün de aynı yerlerde yaşayan Karadağlı ve Bayburtlu kabilelerinden seçmiştir.³⁶

34 Balayan (1960: 341, 347, 352). Arakel (1874: 290), Şah'ın Ermeni halkını Erivan'dan İsfahan'a toptan göndermesini anlatırken, 1604-05 kışını, Aras vadisini geçtikten sonra, Mişkin, Ahar, Halhal ve Tarım'da geçirdiklerinden söz etmiştir. Bu Ermenilerden bir kısmı, Azerbaycan'ın bugün de yaşadıkları bölgelerinde kalmışlardır.

35 Torkman (1971: 1085). Kotov için, III. Bölüm'e bakınız. 1623-24'de Erdebil ve civarındaki bölgelerde yaşanan kolera salgını çok büyük ölçüde ölümlere yol açmıştır (Torkman 1971: 1021).

36 Torkman (1971: 1085 ve sonrası); Petrushevskiy (1949: 131).

On yedinci yüzyıl başlarında Muganlı, Talişli, Akkoyunlu ve Kızılbaş kabile adlarıyla anılan gruplar dışında, Şahseveni, kuzeyde Mugan ve Şirvan, doğuda Taliş, batıda Karadağ, güneyde Erdebil, Halhal ve Tarım arasında kalan bölgede yaşayan Çakırlu, Karamanlı, Tekelu, Şamlu, Ustaclu ve Dulkadir gibi gruplarla bağlantılı düşünmek için nedenlerimiz var. Her biriyle ilgili olarak belli beylerden söz edilir. Bunlar, büyük bir olasılıkla göçebe yandaşlarını beraberlerinde bölgeye getirmişler ve daha sonra giderken yanlarında götürmüşlerse de, göçebelerden bazıları aynı adları koruyarak buralarda kalmışlardır. Bu arada Afşar, Beydili, İnallu, Acırlı, Yurtçu, Hacıkocalu, Sarvanlar daha henüz ortaya çıkmamışlardır.

Yeterli kanıt olmamakla birlikte, Şahseven folkloruna göre, gerek İran topraklarına göç yoluyla gerekse bir ayaklanma sonucu gelmiş ve kendilerini Şahseven olarak tanıtmış Türk göçebe gruplarından bir veya birkaçına Şahseven süvari birliklerindeki hizmetleri karşılığında Mugan ve Erdebil'de otlak arazileri verilmiş olma olasılığı yüksektir.

Mugan'daki Şahseven Göçebeleri

Şah Abbas'ın ölümünden kısa bir süre sonra (1629), bölgedeki göçebe aşiretlerle ilgili daha ayrıntılı gezgin raporları almaya başladık. İran'a seyahati Adam Olearius tarafından aktarılmış olan Holstein büyükelçileri 1637'de Mugan'dan geçmişlerdir. Mart'ın son günlerinde Şamahı ile Cevat arasında karşılaşmışlardır:

Evleri, bütün ev eşyaları, eşleri ve çocuklarıyla birlikte hareket halinde olan bir koyun ve inek çobanı grubu, hepsi arabalara tıkmış veya atların, ineklerin, eşeklerin veya diğer yaratıkların üzerine yüklerini yığmış olarak çok tuhaf bir biçimde, çok fantastik bir göç halindeydiler.

Kura nehri üzerinden yüzer köprüyle Cevat'tan Mugan'a geçerek güneye Balharu'ya doğru ilerlediler, 10 Nisan'da Erdebil'e varıncaya kadar bazı geceler yolda çoban barınaklarında konakladılar ve Haziran'da güneye hareket edinceye kadar buralarda kaldılar. Olearius, Erdebil tekkesinin birçok köy sahibi olmasının yanında Mugan, Halhal ve güneye doğru diğer bölgeler için otlak vergisi topladığını anlatır. Şah, otlak vergilerinden (*abhur-alafçar* veya Türkçe *ot-baş*) ve hayvanlarını buralarda otlatmalarına izin verilen Arap ve Türk çobanlarından toplanan hayvan satış vergilerinden (*çoban begi*) önemli miktarlarda pay alırdı. Ayrıca, Şah'ın himayesini satın aldıktan veya İranlıların dinlerini kabul ettikten sonra bu bölgelerde ticaret yapmalarına izin verilirdi.³⁷

Bu anlatılanlar, yerel aşiretlerin hiçbirinin adları verilememekle birlikte, Şahseven'in kökeninin eski Sünni göçmenler olduğu biçimindeki geleneksel anlatı bilgilerine uymaktadır. Büyükelçiler 1638 Şubatında Astara, Lankaran ve Kızılağaç üzerinden, yine göçebe barınaklarında konaklayarak Mugan'a dönmüşlerdir. Olearius, bu yaylalarda Türklerin bunları *Mindünlük* (yani bin baca veya çadır) olarak adlandırdıklarını görmüştür:

Bunlar, ataları Hüseyin'e karşı savaştan Yezid komutasında doğmuş, çöllere gitmeye mahkûm edilmiş ve kentlerde ve köylerde yaşamalarına izin verilmemiş bazı kişiler ve aileler tarafından mekân olarak kullanılırdı. Yazları, dağ eteklerinde kamp kurarlardı ve kışları ağaçlarda kurdukları çadırlarda yaşarlardı.

Yaşamlarını çok yoksul biçimde sürüleriyle sürdürürler ve kıt kanaat geçinirlerdi. Bu yüzden onlara, kemikten kemiğe veya babadan oğula anlamına gelen *Sumek Rayeti* denirdi.

37 Olearius (1669: 168-77, 180, 230). Olearius'un metinleri için, Emerson'a bakınız (1993).

Bu yüzden Sultan'ın tebası veya kölesi haline geldiler ve oralarda kemiklerini bile örtemeyecek biçimde bırakıldılar. Vahşi insanlardı ve önemli aileleri *Hotze Çaubani*, *Tekle*, *Elmenku*, *Hatzikasilu*, *Sultan Bakşelu*, *Karai*, *Ardenduşenlu*, *Haletz* adlarıyla anıldı. Bu ailelerin kökenleri ve bu halkların yaşam tarzları konusunda başka bir bilimsel incelemeye dayanarak bunları anlatıyorum.³⁸

Tekle (*Takle/Tekelu*) ve *Karai* (*Karay/Karalar*) isimleri günümüz Şahseven gruplarının isimleridir. *Haletz* de (Halaç) on dokuzuncu yüzyılda Doğu Trans-Kafkaslarda görülmüş bir addır. *Hotze Çaubani*'lerden (*Kocaçobanî*) 1649 yılında Erdebil sürülerinin bakımından sorumlu grup olarak söz edilir.³⁹ *Sultan Başelu* adı, 1740'ta Mugan'da yaşayan bir topluluk olarak Şah Sultan Hüseyin tarafından yayımlanan bir belgede geçmektedir.⁴⁰ *Hatzikasilu* (*Hacı Kazılı*) günümüz Şahseven aşiretlerinden *Hacı Kocalu* olmalıdır.⁴¹ *Elmenku* ve *Ardenduşenlu*'yu çözmek zor.

Hüseyin'e karşı kurulmuş Yezid komutasındaki birliklerde doğmuş atalarına gelince, bunlar bizim *Tekelu* olarak bildiğimiz ve Sünni Osmanlılar adına Şii Safevilere karşı savaşmış gruptur ve Mugan'da kalan *Tekelular* ise bu sürgünden kalanlar olarak kabul edilebilirler. Elçiler Mugan'dan geçerlerken Şah döneminin ünlü soyguncularından "Bayram Tekle Obası"nın mezarını görmüşlerdir. Bayram Tekle Obası etrafında 12.000 kişi toplayarak Türk işgalcilere Şah'ın ordusunun veremediği ölçüde zayıat verdirmiştir. Şah Abbas, onu köylerle ve toprak tahsisleriyle ödüllendirmiş ve Han unvanı vermiştir.⁴² 1608'in ilkbaharında

38 Olearius (1669: 295). Sumek Rayeti büyük bir olasılıkla Türkçe *Sümük raiyeti*, yani kemik tebalarıdır. Bu adın başka bir yerde geçtiğini görmedim.

39 Zahedi (1924: 49).

40 Musavi (1977: Belge 19).

41 Togan tarafından öne sürülmüştür (1943: 93).

42 Olearius (1669: 295).

Bağdat'taki Osmanlı valisi kendisini Şahseven olarak ilan etmiş ve Şah Abbas'a elçi göndererek gelip kenti almasını istemiştir. Elçi, daha önceleri İran'dan Bağdat'a kaçan Tekelu şeflerinden Tekelu Bayram Han'dır. Şah daveti kabul etmiş, fakat Kızılbaş ordusu Bağdat'a varamadan Osmanlı ordusu kente saldırmış ve vali fikir değiştirmiştir. Bu arada Celaliler İran'a gelmişler ve Bağdat için başka planlar yapma fikri ertelenmiştir.⁴³ Büyük bir olasılıkla İran'da kalan Tekelu Bayram Han, belki de Mugan'a gönderilmiştir. Bu konuda Torkman'ın anlattıkları Olearious'un anlattıklarını doğrulayacak belgelerden yoksun. Her koşulda, Olearious'un Tekelu Bayram hakkında anlattıkları, aynı sayfada daha önce anlattığı sürgüne gönderilme öyküsüyle çelişiyor. Burada, Tekelu Bayram'ın kökenini anlatan Olearious'un İranlı rehberi mi yoksa aşiret mensupları mı olduğu konusunda kuşkularımız var. Özel araştırmasının bize daha çok şey anlatacağı kesin.⁴⁴

Kıtlık döneminde ve sıcaktan kavrulmuş topraklardan oluşan sınır bölgeleri olmasına rağmen, Erdebil bölgesindeki olağanüstü nitelikteki otlakları ve bölgenin stratejik önemi dikkate alındığında, Şah Abbas'ın bu grupları buralara sürgüne göndermiş olma olasılığı oldukça düşük. Genel eğilimler dikkate alındığında, buralarının sadakatleri karşılığı veya çok güvenilir taraftarlara verilmiş olması daha olası. Olearious ve daha sonra bölgede seyahat edenlerin, Mugan'daki göçebelerin sefil görüntüleriyle ilgili anlattıklarına pek önem vermemek gerekir, ama bölgenin Osmanlılarla İranlılar arasında yapılan savaşlardan çok ağır

43 Torkman (1971: 764).

44 Peter Andrews bana, Olearius konusunda uzman olan Dieter Lohmeier'in kendisine yazdığı bir mektubun suretini vermek nezaketini gösterdi. Buna göre, daha sonra genişletilmiş olan, alıntı yapılan pasajın son cümlesi kayıptır. Yani yazar, böyle bir bilimsel inceleme hiç yayımlamamıştır ve bu konuda derlenmiş olabilecek hiçbir notla karşılaşmamıştır.

tahribata uğradığı ve bunların onarılmasının yıllar aldığı kesin. Ayrıca Olearious'un bölgeye yaptığı ziyaret korkunç veba ve kolera salgınının yalnızca bir veya iki yıl sonrasına rastlıyor.⁴⁵

Olearious'un anlattıklarından çıkan sonuç olumsuz. Zira, Tekelu ve belki de Hacı Kocalu dışında Şahseven, Çakırlu, Afşar, Şamlu, Ustaclu, Karamanlı, Sarvanlar, Beydilli, İnallu, Acırlı, Dulkadir ve Muganlı gibi aradığımız adlardan hiç birinden söz etmiyor.

Olearius'un ziyaretinden birkaç yıl önce, Şah Safi ordusu Gürcistan'dan Azerbaycan'a döndüğünde, Şemseddinlü Salim Han, "bir grup bey, asker ve özellikle sil-süpür ve yurtları Azerbaycan'da bulunan Şamlu ve Afşarların bütün tabakalarından Şahsevenlerin oluşturduğu aşiretlerle birlikte Gürcistan'a gönderilmiştir."⁴⁶ Bunların hepsi, geride Olearius'un sözünü ettiği aşiret adlarını bırakarak Mugan-Erdebil bölgesinden gelmiş olabilirler. Fakat bu konuda hiçbir kanıt yok ve aslında dönmüş olmaları ihtimalinin yüksek olmasına karşın, Gürcistan'dan geri döndükleri konusunda da bilgi mevcut değil. 1636'da Şah Safi bizzat Erdebil'i ziyaret etmiştir. Mohammed Masum bunu anlatır ve Şah'ın birkaç gününü geçirdiği Sevelan Dağı otlaklarından söz eder, fakat buradaki göçebe çoban topluluklardan hiç söz etmez. Şah, Erdebil'de Kaçar Kalb Ali Bey'i, bölge valisi ve buradaki kutsal yerlerin bekçisi olarak atar.⁴⁷

On yedinci yüzyılın birinci yarısında bu bölgede Şahseven adlı bir aşiret grubunun teşkiliyle ilgili bilgi yoktur, ayrıca daha sonraları Şahseven'le bağlantılı veya Şahseven'in bir kısmı olabilecek grupların buralara geldikleri

45 Kamal Khan (1677: 78b); Mohammed Masum (1978: 178).

46 Torkman (1938: 134).

47 Mohammed Masum (1978: 219 ve sonrası). Kalb Ali Bey 1638-1939'da ölmüştür. Sökkan Dulkadir Nazar Ali Han, belki de onun yerine geçen kişidir (1938: 215).

yolundaki bilgiler de çok azdır. Yerel olarak anlatılanların aksine, Şahsevenlerin atalarının Anadolu'dan o sıralarda daha ayrılmamış olmaları veya henüz Mugan-Erdebil bölgesine ulaşmamış olmaları olasıdır.

İran'la Türkiye arasında 1639 yılında, 1721 yılına kadar süren bir barış yapılmasına karşın, sınır-aşırı göçlerin yine süregeldiği kesin; zira Jean Baptiste Tavernier, 1667 Temmuzunda, İsfahan'da Şah Süleyman'ın sarayında böyle bir grup göçmen görmüştür:

Arkalarından *Türkiye* sınırlarında kaçmış 300 *Türk* içeri girdi... Hepsine avlunun ortasına doğru yaklaşımları emredildi. Şah'ın önünde üç kez eğildikten sonra eşleri, çocukları ve sürüleriyle Şah'ın topraklarında yaşamalarına izin verilmesini istediler. Şah'ın emriyle bunlara para ve toprak dağıtıldı.⁴⁸

Bu grubun adı ve onlara tahsis edilen toprakların nereleri olduğu hakkında hiçbir kayıt yok. Anlatılanlar Yunsur Paşa'nın Şah Abbas'ın sarayına gelişiyle ilgili anlatılanlara şaşırtıcı biçimde benziyor. Aynı şekilde, Torkman'ın yukarıda söz edilmiş olan Celali şeflerinin yaklaşık altmış yıl önceki kabul edilişleri ve Michel Membre'nin 1539'da Türkmen Ali'nin Şah Tahmasp'ın sarayına gelişiyle ilgili anlattıklarıyla benzerlikler taşıyor.⁴⁹

On yedinci yüzyılın sonlarında, sıradan Kızılbaş aşiretlerinin çoğunun, hiç rahatsız edilmeden göçebe çoban bir yaşam sürdükleri ve bazen kendi reisleri tarafından değil de devletin atadığı *gûlamlar* tarafından yönetildikleri yolundaki bilgiler her yerde aynı. Şah Abbas'tan sonra gelenler, onun aşiretleri yeni bölgelere yerleştirme politikasını sürdürmemişlerdir ve yukarıda verilen örnek Safevilerin

48 Tavernier (1678, I: 162).

49 Membre (1993: 18). Morton, bunların Tekelu olabileceklerine değinmiştir.

son dönemlerdeki uygulamalara pek benzememektedir. Fakat aynı dönemde, Şahseven adını taşıyan bazı grupların Mugan'da bulunduklarını gösteren somut belirtiler vardır.

1668 de kuzeyde Derbend'de bulunan garnizon Afşar ve Şamlu Şahseven'inden gelen *korçı*'lardan oluşuyordu. Bu örnekte de Şahseven, tek başına bir aşiret adı olarak değil, diğer kabile adlarıyla birlikte kullanılan bir tanımlama olarak geçmekteydi.⁵⁰ II. Bölüm'de gördüğümüz, gibi, 1647'de Evliya Çelebi Bakû'de Şahseven adlı birlikler görmüştür. Erdebil tekkesinden gelen 1660-1661 tarihli bir belgede Şahsevenli Şah Ali Bey'in adı geçmektedir. Fakat bir yıl sonra, Şahseven Ali Bey'e *Sarih al-Melk* olarak bilinen envanterde kısaca değinilmektedir. 1669-1670'lerle ilgili bir başka notta da, Mugan bozkırlarında Taklu ve Şahseven cemaatinin malı olan köylerden söz edilmektedir.⁵¹

On yedinci yüzyıl sonlarında Mugan'dan geçen gezginlerden ne Jean Struys (Kasım 1671) ne de Engelbert Kaempfer (1683'te) göçebe çobanlardan söz etmektedir; yalnızca Struys mahalli usulde barınaklarda yaşayanlardan söz etmiştir. "Aşırı fakirler ve saklanması gerekenleri ancak örtebilecek bir şeyleri var. Buna rağmen neşeliydiler ve sahip oldukları çok az şeyden bize de verdiler."⁵²

Bunun yanında, 1698'de Mugan'dan geçen Şamahı Yahudi Misyonu başrahibi Pere de la Maze burada yaşayanlardan söz etmiştir. O ve beraberindekiler, Mugan çölleri- nin ıssızlığından hoşlanmamışlar, fakat yerel göçebeler tarafından çok iyi ağırlandırmışlardır. Yuvarlak ve keçe kaplı çadırlarını anlattıktan sonra şunları eklemektedir: "Kendilerine Şahseven diyen Türkler" Mugan'da "oturmayanlar,

50 Musavi (1977: belge no: 15).

51 Mr. A. H. Morton'a, bu belgeye ve tarihine dikkatimi çektiği için teşekkür borçluyum; Shirazi (1570), Morton (1974, 1975), Tapper (1974: 350, No: 86).

52 Struys (1681: 276); Floor'a bakınız (1993).

(kendilerini böyle adlandırıyorlar) çünkü Padişahın egemenliğinden Mugan Şahının egemenliğine geçmişler."⁵³

Bu bilgiler, resmi kayıtlardan çok, kulaktan kulağa aktarılan bilgileri doğrulamaktadır. Yani Mugan Şahseveni Osmanlı İmparatorluğu'ndan İran'a kaçan göçmenlerden oluşmaktadır. Ayrıca, bu bilgiler, Tavernier'in ondan yirmi bir yıl önce varlığından söz ettiği göçmenlerle ilgili bilgilere uymaktadır.

Eylül 1703'te ve Nisan 1707'de Mugan'dan geçen Cornelis de Bruin, çok sayıda "Tartar" göçebelerden ve onların hayvanlarından söz etmiştir. 1716 Aralık ayında Artemii Volynskiy komutasında Mugan'da bulunan Rus misyonuyla birlikte bölgeye gelen Antermony John Bell, KURDY halkının yıl boyunca çadırlarda yaşadıklarını anlatmıştır. Toprağın kuru ve verimsiz olduğunu söylerken sürünün, özellikle koyunların çok iyi durumda olduğundan söz etmiştir.⁵⁴

Bu iki anlatımdan, Mugan'daki göçebelerin Olearius ve Struys'un incelemeler yaptığı tarihlerden sonra daha zenginleştikleri anlaşıyor. Gerçekten de 1700'de Bruin, yazın Mugan'da ve kışın Erdebil'de yaşayan Han-valinin emriyle Aras üzerinde yeni bir kanal inşa edildiğinden söz etmiştir. Bu, 1703'te Mugan ve Lenkaran valisi (*hâkimi*) olan Abbas Kulı Han olabilir.⁵⁵

Volynskiy kendi günlüğünde, 1717 yılında Kura ve Aras nehirleri arasında göçebe olarak yaşayan Mugan sakinlerinin, Şah'ın kendilerine kabul ettirdiği Hanlarına karşı ayaklandıklarını, kendi önderlerini (*kalantar*) seçtiklerini ve İran'ın üzerlerine gönderdiği birliklerle savaştıklarını yazmıştır. Liderin adı belirtilmemiş, yalnızca o tarihlerde başka bir yerde işbaşında olan nüfuzlu bir Mugan beyi ol-

53 De la Maze (1723: 409).

54 De Bruin (1759, IV: 1-13; V: 206-9) Bell of Antermony (1764: 70).

55 De Bruin (1759, IV: 12); Schimkoreit (1982: 368).

duğundan söz edilmiştir. Bu, Safevilerin Meşhed genel valisi Muganlı Mansur Han'dır; Han, Abdalî/Dürranî Afganlar tarafından yenilmiş ve 1716'da görevinden uzaklaştırılmıştır. Azerbaycan'a döndükten sonra ayaklanmalara karışmış ve bir sonraki bölümde anlatılacağı gibi 1734'te idam edilmiştir.⁵⁶

Bu dönemde, Şahseven'in bölgede oynadığı rol konusunda daha fazla bilgi mevcuttur. Şah Sultan Hüseyin'in yayımladığı Temmuz-Ağustos 1704 tarihli bir fermanında, Şaki ve Şirvan bölgesine Şahseven Acırlı Korçı Süleyman Bey Yüzbaşı'nın yardımcısı Bayburtlu Muhammed Bey'in oğlu İmam Kulı Bey'in maaşlı olarak atandığından söz edilir. Ayrıca, İnallu Muhammed Bey'in oğlu Şah Verdi Bey'in de adı geçmektedir.⁵⁷

Şah Sultan Hüseyin'in 1709 tarihli bir başka fermanında ise Karabağ ve Gence'nin otlak vergilerinden ve diğer vergilerden yapılan maaş ödemelerinden söz edilmektedir. Bu paraları alanlar listesinde, çoğu Şahseven olarak tanımlanan Afşar ve Beydili beylerinin taraftarlarının adları vardır: Şahseven Afşarlı Abbas Bey, Şahseven Afşarlı Zülfikâr Bey, Şahseven Afşarlı Mustafa, Şahseven Beydili Ali Bey, Afşarlı İmam Kulı Bey, Afşarlı Mirza Ali Bey, Beydilli Ahmet Bey gibi. Bu beylerin nerelerde yaşadıkları veya Şahseven olarak tanımlananların ne gibi bir farkları olduğu bize anlatılmadı.⁵⁸

Afşar topluluklarının ve İnallu, Beydilli ve Acarlı gibi eski Şamlu gruplarının şu sıralarda Mugan bölgesinde yaşıyor ve bazılarının Şahseven adını taşıyor oldukları sonucu-

56 Zevakin (1929: 13) Abdurrahmanov (1964: 17) tarafından alıntılanmıştır. Mohammed Kazem (1960: 16a baskı).

57 Baiburdi (1969). Schimkoreit'e de bakınız (1982: 556).

58 Musavi (1977: belge 17). Afşarlı İmam Kulı Bey ve Mirza Ali Bey, Şah Sa'fi'nin 1668 fermanında değindiği Derbend garnizonundaki korçı liderlerinin adlarıdır. (Musavi 1977: 15 nolu belge).

na varmak akla yakın geliyor. Beydili, Şah Sultan Hüseyin'in Aralık 1704 tarihinde dini önderlerin (*halifelerin*) tayin edilmesi nedeniyle yayımladığı *şecere*'sinde liste halinde verilen ve Mugan bölgesinden oldukları sanılan otuz iki topluluğun (*cemaat'in*) arasındadır. Listedeki ilk ad, belki de Olearius'un söz ettiği Muganlı Sultan Bakşelu'yla aynı kişidir. Diğer ise, çok yaygın olarak kullanılan Şehlu'dur (Şeyhlu), fakat bu aynı zamanda, on dokuzuncu yüzyılda Erdebil yakınlarında yerleşen bir Şahseven kabilesinin de adıdır. Diğer iki adla (Borbor veya Sabuncu) yirmi yıl sonra yine Şahseven'le bağlantılı olarak karşılaşacağız. Bajer-vanlu, günümüz Mugan kabilelerinden bir bölümünün adıdır. Geriye kalanların, Şahseven'le veya diğer Mugan kabile adlarıyla saptanabilir hiçbir bağlantıları yoktur.⁵⁹

Şah Sultan Hüseyin'in zamanındaki saray belgelerinin üçünde Şahseven ve/veya Mugan adı geçmektedir, fakat ne bağlamda kullanıldığı açık değildir. *Destûr'ül-Mulûk*'unda Mirza Rafi Tebriz eyaleti, Mugan ve diğer bazı Azerbaycan bölgeleriyle birlikte, İran'daki bütün aşiretlerin (*ilât va oy-makât*) beyi olan *Korçıbaşı*'nın en yakın askeri astı olan *Sipahsalar*'ın kontrolüne verildiğini belirtir.⁶⁰ *Tezkirât'ül-Mulûk*'da Mirza Sami'a Afşar Urumiye, Şikakî ve İnallu Şahseven'inden (muhtemelen İnallu ve Şahseven) Tebriz Beylerbeyine bağlı münferit yerler olarak söz eder ve başka adlı bir Şahseven grubuna değinmez.⁶¹ *Tuhfe-i Şâhi*'de

59 Musavi (1977: 19 nolu belge). Belgede Mugan'dan söz edilmemektedir, fakat Musavi, yorumlarında (hangi temele dayandığı belli değil) bu muhaberatın Arran (Karabağ) ve Mugan'dan olduğunu teyit etmektedir. Diğer adlar: Azad Badali; Azad oulad; Visalu; Çullu; Sulfa; Kur Ahımedlu; Karaca Alpagut; Tarzbone; Âşık Musalu; ve Şeyhlu (ikinci kez) ve Kaderlu; Bene Iz-zeddinlu; Sultan Ahmedlu; Baba Kuran; Bahmani; Riyub Rumlu. Bu adlardan bazıları, şu andaki bazı köy adları olarak geçer ve Şahseven'le ilgisi olmasa bile eski bazı kabile adlarıdır.

60 Danesh-Pazhuh (1968-9: 78,80).

61 Minorsky (1943: 100).

(1716) Mirza Muhammed Hüseyin bölgedeki aşiretleri İranlılar, Türkler ve diğerleri olarak sınıflandırır ve Şahseven'i Afşar, Kaçar, Şikakî, Zengane ve Karakuzlu ile birlikte altı önemli Türk aşiretinden (*taife*) biri olarak gösterir. Bunlar iki grup içerirler. Bunlardan biri Fars'ta, diğeri ise Azerbaycan ve Gilan'dadır ve şefleri Ali Han'dır. Afşar alt grupları Şamlu, Kıklu ve Sarvanlu'dur. Bu bilgilerden ne kadarının Tuhfe'ye özgü ve ne kadarının 1800'de eklendiği belli değildir.⁶²

Şu ana kadar, 1700'lerde Şahseven adında bir aşiret grubunun var olduğu, en azından bir bölümünün Azerbaycan'da bulunduğu ve araştırdığımız grupların çoğunun Mugan bölgesinde veya Şirvan'ın kuzeyinde yaşadıkları ve o tarihlerde henüz güneye Erdebil, Mişkin veya Sevalan dağlarına kadar gitmedikleri yolunda kanıtlarımız var. Mugan göçebelerinin yaz aylarında güneye kadar inmemiş olmaları muhtemel.

Bunu izleyen yıllarda Şahseven'le bağlantılı olarak, adından sık sık söz edilecek en önemli grup, Kürt kökenli bir Kızılbaş Şii aşireti olan Şikakîlerdir. Bunlar, 1720 yılından itibaren hâkim durumda oldukları Mişkin ve Serab (ve belki Erdebil) bölgesinin belki de en önemli gruplarından biri olmuşlardır. Şayet bunlar göçebe hayvancı iseler, kış aylarında yüksek yerlerde yaşamaları oldukça zordur, fakat Mugan'da yaşadıklarına dair bir bilgi yoktur.⁶³

Bölgedeki bazı Şahseven önderleri Kızılbaş aşiretleri olan Afşar, Beydili ve Acırlı adlarını taşırlar. Bu grupların ve adlarından söz edilen diğerlerinin ne ölçüde bir birlik veya konfederasyon oluşturdıkları veya önderleri arasındaki ilişkilerin ne olduğu konusunda hiçbir bilgi yok.

62 Danesh-Pazhuh (1974: 414). III. Bölüm, 7. nota bakınız.

63 Karş. Minorsky (1934b).

Aralarındaki birliğin yapısı her neyse, Osmanlıların bir kez daha Azerbaycan'ı yenilgiye uğrattığı 1725-30 yıllarında meydana gelen olayların onları böldüğü kesin. Erdebil ve Mugan bir kez daha sınır eyaleti haline gelmiştir ve aşiret halkları kayıtlarda daha belirgin biçimde ortaya çıkmışlardır.

II. KISIM

Şahseven Konfederasyonu'nun Yükselişi

Kış aylarında Salyan bölgesine sürüleriyle gelmeyi alışkanlık haline getiren ve Mugan bozkırlarında göçebe olarak yaşayan Kürtler ve Şahsevenler 1728'de Rusların tebaası haline gelmiş ve Gilan'ın Şah Tahmasp'a bırakıldığı 1732'ye kadar bu durumda kalmışlardır, Kürtler Aras nehri üzerinde Mugan bozkırlarında yaşamaya başladıktan sonra Muganiler olarak anılmışlardır. Şahsevenlerin oturdukları yerler genellikle Kura nehri civarındır. Her iki insan topluluğu o dönemlerde barış içinde yaşarlar, sürü yetiştirme konusunda birbirlerine yardım ederler ve çadırlarda göçebe hayatı sürdürürlerdi.

Butkov, *Materiali dlya Novoy Istorii Kavkaza*.¹

1 Garber (1760: 137-8), Lerch'i (1776: 468) esas alarak, Butkov (1869: 92).

On sekizinci yüzyılın başlarında İran'ın durumu, zayıf ve idaresiz Şah Sultan Hüseyin yönetiminde askeri ve idari açıdan giderek kötüleşmekteydi. Safevi hanedanının çöküş sancıları güneyden ve doğudan Afgan işgalleriyle başladı ve 1722'de Mahmud Gilcî'nin İsfahan'ı zaptetmesiyle en üst noktaya ulaştı. Batı ve kuzeybatı bölgeleri ise, her ikisi de başka yerlerdeki askeri bağlantılarından yeni kurtulmuş ve İran yönünde yayılmak isteyen doymak bilmez Osmanlıların ve Rusların eline düştü.

Şah Sultan Hüseyin zamanında İran sınırları hemen hemen I. Şah Abbas'ın bıraktığı gibiydi: Kuzeybatıda Gürcistan ve Dağıstan'ın büyük bir bölümünü içine alıyordu. Günümüz Afganistan ve Pakistan'ının büyük bir bölümü ve Horasan ise İran'ın doğu sınırı içinde kalıyordu. Batıda bazı toprak parçaları 1630'da Türklere geçti, fakat 1639'daki Zohab anlaşmasından itibaren Azerbaycan sınır eyaleti işgaller açısından o denli güvenli hale geldi ki, çok uzun bir süre doğrudan başkentten yönetilen iç eyaletlerden biri olarak kabul edildi. Fakat on sekizinci yüzyılın başlarında durum büyük ölçüde değişti. Bir süre, Mugan ile Erdebil üç imparatorluğun buluşma noktasıydı ve Şahseven ve bölgedeki diğer aşiret grupları, hiç hazırlıklı olmadıkları halde, uç askeri gibi siyasi bir görev üstlenmek zorunda kaldılar. Bu yıllara ait kayıtlar Mugan-Erdebil bölgesindeki Şahseven ve diğer aşiret gruplarının faaliyetlerinin ayrıntılarından ilk kez söz etmeye başladı ve böylece o ana kadar yapılamayan bir biçimde geçmişi anlama olanağına kavuştuk. V. Bölüm'de bu kayıtlar, bundan sonra gelen, birleşik ve merkezi bir konfederasyonun ilk kurulduğu zaman gibi görünen Afşarlı Nadir Şah dönemiyle ilgili olanlarla birlikte incelenmektedir. Kanıtlara göre Nadir Şah, Afşar aşiretinden Sarı Han Beyli Bedir Han'ı Mugan ve Erdebil Şahseven'i beyi olarak tayin etmiş ve on dokuzuncu yüzyılın önemli şefleri ondan türemiştir.

1747'de Nadir Şah'ın ölümünden sonraki birkaç on yıl boyunca, Bedir Han ailesi fertleri kenti ve Erdebil bölgesini yönetmiş ve yönetimleri altındaki Şahseven Konfederasyonu, on sekizinci yüzyılın sonlarında Tahran'da Kaçar hanedanı işbaşına gelinceye kadar geçen karışıklık yıllarında giderek daha önemli bir rol oynamıştır. VI. Bölüm'de, konfederasyon ve onu yöneten ailenin tarihi, bilindiği kadarıyla, bölgeyi kontrolleri altında tutmak için yarı bağımsız komşu Karadağ, Karabağ, Kuba, Serab ve Gilan, Afşar, Afgan, Zend ve İran'daki Kaçar aşireti yöneticileri ve Rus imparatorluğunun ajanları ve güçleri arasında cereyan eden rekabet bağlamında ele alındı.

Hanlar arasındaki muhalefet ve ittifakların karmaşıklığını ve işgal olgusunu anlatmak okuyucunun işini kolaylaştırmıyor, fakat Şahseven aşiret konfederasyonunun kökeni ve ilk dönemlerdeki gelişmelerle ilgili kanıtları yorumlarken yapılan araştırmaların sonuçlarının özetlendiği VII. Bölüm'deki analizler için gerekli. Kapsamlı kanıtlar, daha çok bazı aşiret reislerinin faaliyetlerini içeriyor. Bu dönemde sıradan aşiret halkının toplumsal ve ekonomik hayatı başka yerlerdeki bilinen koşullar ve bölgenin tamamındaki bilinenlerin birbirine geçmiş biçimi. V. ve VI. Bölümlerde Şahseven hanedanlarının tarihi, bazı aşiret reislerinin adlarıyla özdeşleşmiş sorunlar, çağdaş kaynaklarda geçtiği biçimiyle yinelenen bazı olaylar ve daha sonraki tarihlerde anlatılan ve çoğu birbiriyle çelişen efsaneler ve soyağaçları ele alınıyor.

V. BÖLÜM

Sarı Han Beyli Bedir Han

Rus ve Osmanlı İşgali Altındaki Erdebil ve Mugan

II. Bölüm'de, 1722'de Tahmasp Mirza'nın Kazvin'den yaptığı yardım talebine Şahseven'in yanıt vermeyişiyle ilgili olarak Krusinski'nin anlattıklarına değindim ve bunun yaklaşık yüz elli yıl önce Sultan Muhammed ve Şah Abbas'ın yapmış oldukları yardım talepleri gibi olmadığını, daha çok eski Kızılbaş beylerinin ve onların taraftarlarının oluşturdukları eyalet milislerine bir çağrı niteliğinde olduğunu anlatmaya çalıştım.

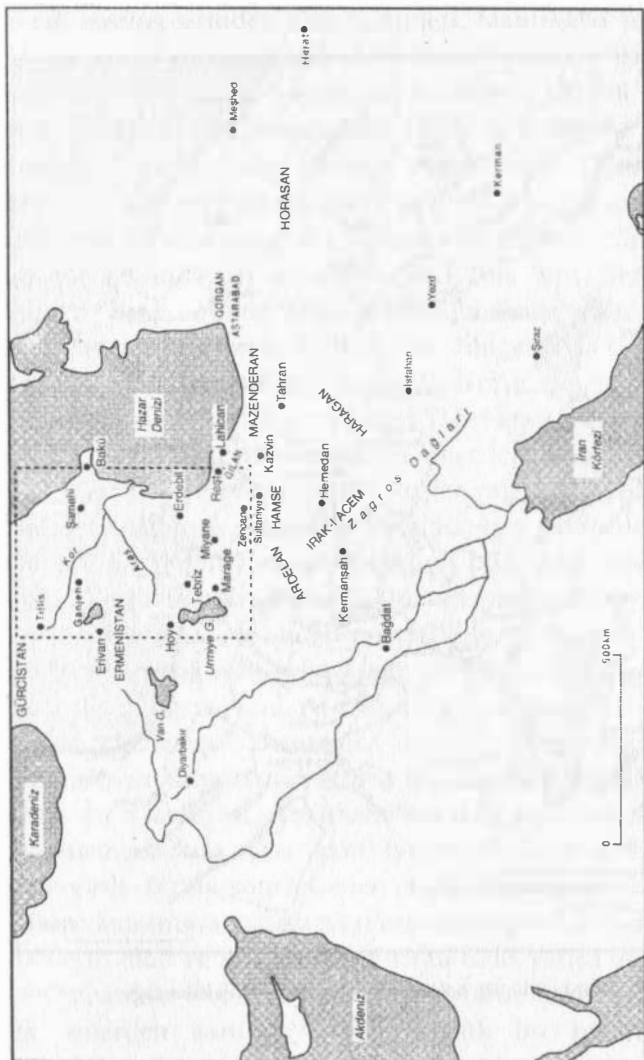
Bu çağrıya Erdebil ve Mugan Şahseveni de dahil edilmişse (ki dahil edildiklerini düşünebiliriz) yurtlarından ayrılmak istememeleri şaşırtıcı gelmez. Bir önceki yıl Mugan'ın hemen kuzeyinde bulunan Şamahı'da yaşayan Sünnilere Şiilerin kötü davranmasına karşılık olarak, Dağıs-

tan'dan Sünni Lezgi aşireti mensupları kente saldırmışlar ve oraya vali tayin etmiş olan Osmanlılardan koruma talebinde bulunmuşlar ve bu sağlanmışır. Bu akınlar sırasında Şamahı'daki Rus mülkü zarar görmüş, dolayısıyla Büyük Petro (aslında Şah Sultan Hüseyin'in müttefiki ve İsveç'teki askeri mücadelesinden yeni çıkmış olduğu halde) bunu İran topraklarına sefer düzenlemek için bahane olarak kullanmışır. Bu nedenle, 1722 yazı sonlarına doğru, tam Tahmasp'ın Kazvin'den istediği yardım gelmek üzereyken, Muggan ve Erdebil'deki aşiretlerin, gerek Şamahı'daki Osmanlı yanlıları ve gerekse sürekli Hazar denizinin batı sahiline inmeye çalışan büyük Rus ordusunun tehdidi altında olan kendi topraklarını ve kendi canlarını daha ön planda tutmak istemeleri doğaldır.¹

Aslında, o yıl, Petro, Eylül ayında mevsimin geçmiş olması ve ikmal konvoyunun tahrip edilmesi nedeniyle geri dönmek zorunda kaldığından Derbend'den ileri gidememiştir. Bununla birlikte Kış aylarında Reşt yakınlarına ayrı bir sefer düzenlenmiş, Gilan ve Bakû'nün işgal altında olan kısımları onu izleyen Yaz aylarında alınmışır (1723).

1722 Kasımında, Sultan Hüseyin, İsfahan'da Afgan Mahmud Gilcî'ye esir düşünce oğlu Tahmasp kendisini Şah ilan etmiştir. Artık elçileri St. Petersburg'dadır ve Afganlılara karşı yardım vaadine karşılık Bakû ve Derbend kentlerinin ve Hazar'daki Gilan, Mazdaran ve Astarabad eyaletlerinin geri verilmesi için Petro'yla anlaşma görüşmeleri yapmaktadırlar. Tahmasp sonuçta bu antlaşmayı onaylamayı reddetmiştir ve Ruslar, kısa bir süre sonra Hazar denizinin güneybatı sahillerini denetimleri altına almışlardır.

1 Gerçekten de Lockhart, bu bağlamda Şahseven'den hiç söz etmez. (1958: 160-1). Safevilerin son dönemlerindeki İran konusunda, Lockhart'a (1958) ve onun kullandığı kaynaklara (fakat karş. Dickson 1962) başvurduğum. 1720'lerde Erdebil bölgesinde vuku bulmuş olaylar konusunda, özellikle Chelebizadeh'e (1740) (Mahher 1965 tarafından kullanılmışır), Astarabadi (1962), Mohammed Kazem'e (1960-1990) bakınız.

Harita 3 5.-7. Bölümlerde değinilen yerlerin bulunduğu Güney-Batı Asya kısmı
(işaretili bölge Harita 4'te büyülmüş olarak verilmiştir.)

Ruslar Tahmasp'la anlaşmaya çalışırken, Osmanlılar kendi mezheplerinden olan Sünnileri, Mahmud'u ve onun Afgan aşiret mensuplarını destekleme planları yapmaya başlamışlardır. Zaten Şamahı'da, Petro'nun 1722'de tehdit ettiği bir Sünni vali işbaşındadır. Fakat ne Ruslar ne de Osmanlılar bir çatışmaya girmeye niyetlidirler. Görüşmeler 1723 yılı boyunca devam etmiş ve 1724 Temmuzunda bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Kuzey ve Batı İran iki güç arasında paylaşılmıştır. Türk-Rus sınırı Şirvan ve Mugan'ı ikiye bölmüş, Şamahı Türk tarafında ve Salyan ile sahil bölgesi Rus tarafında kalmıştır. Mugan'daki Cevat'tan güneye Safevilerin kutsal kenti Erdebil'e doğru uzanan Türk-İran sınırı Hemedan'a kadar Tahmasp'a bırakılmıştır. Mugan'daki Şahseven toprakları önerilen sınır bölgesini tam olarak ikiye bölmektedir. Ruslar zaten ellerinde olan Hazar eyaletlerini denetimlerinde tutmayı sürdürdüler ve Osmanlılar kendilerine tahsis edilmiş olan kuşağı ellerinde bulundurdular. Osmanlılar 1724 sefer mevsimine Erivan ve Tebriz'e karşı düzenlenen seferlerle başladılar. Büyük kayıplar vererek eski müstahkem yerlerini kuşattılar ve işgal ettiler. Tebriz, Vanlı Abdullah Köprülü Paşa kuvvetlerinin kuşatmasına kahramanca direndi. Hoy, Merand ve Nahçıvan'ın alınmasına rağmen bu sefer çok pahalıya mal oldu. Bir sonraki yıl, Abdullah Paşa takviye edildi ve 1725 Ağustosunda kısa süren kanlı bir kuşatmadan sonra Tebriz'e girdi. Bir ay sonra Gence düştü. Osmanlılar kısa bir sürede anlaşmaya varılan sınırlara ulaşmışlardı. Bu dönemde Petro öldü ve Rusların işgal ruhu biraz yatıştı ve böylece Osmanlılar Erdebil'i işgal etme gücünü buldular. Aslında, önerilen sınırın yalnızca küçük bir bölümünün, Şamahı'nın kuzeyinin hudutları belirlenmişti.²

2 Lockhard (1958: 354 ve sonrası).

Başkentini önce Tebriz'de oluşturan Şah Tahmasp Osmanlı tehdidi karşısında, 1723 Temmuzunda başkenti Erdebil'e nakletti. Fakat 1725 Yazının sonlarına doğru aceleyle Kazvin ve Tahran'a çekildi. Osmanlılar Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile Şirvan'ın büyük bir bölümünü aldılar. Mugan ve Erdebil'in büyük bir bölümü artık Osmanlıların ellerindeydi. Safi Kulı Han'ı Mugan'daki kendi bölgelerine vali olarak atadılar ve Abdürrezzak Han'ın Karadağ valiliğini onayladılar.³ Bu topraklara daha sonra Şikakîlerin yurtları olan Mişkin de katıldı. Ruslar o dönemde Salyan ve Mugan'daki topraklarını, bu bölgelerde büyük toprak parçalarına sahip ve kuzeyde büyük bir olasılıkla Kuba Han'a sadık olan Şahseven Ali Kulı Han'ın idaresine bırakmışlardı.⁴

Bu arada Osmanlılar, İsfahan'da Mahmud'dan sonra iş başına geçen Eşref Gilcî'yi düzenbaz olarak ilan ettiler ve 1726'da saldırı hazırlıkları başlatıldı. Sefer mevsimi ilkbaharda, Şahseven ve Şikakî'nin Eşref'i desteklemek için değil, ama Osmanlıların Safevilerin kutsal kenti Erdebil'i işgal etmelerine tepki olarak ayaklanmaları üzerine başladı. Bu olaylara kaynak olarak kullanılan Osmanlı tarihçisi Çelebizâde herhangi bir önder adı vermeden Şahseven ve Şikakî'den farklı aşiret grupları olarak söz eder. Fakat bunlar görünüşe göre Osmanlıların Karadağ valisi olarak atadıkları, ama şimdi işgale karşı direnişi yöneten Abdürrezzak komutasında hareket etmektedirler.

Mayıs ayında, Abdullah Köprülü'nün oğlu Abdurrahman Paşa yaklaşık 20.000 kişi ile bu ayaklanmalara karşı Erdebil'den ayrılmıştır. Çelebizâde'ye göre, aşiretler Araştaki normal mevzilerinden ayrılmışlar ve Osmanlı kuvvetleriyle çatıştıkları, Erdebil'den üç günlük uzaklıktaki Çay

3 Chelebizadeh (1740: 83b-85b baskıları) Şubat 1726'da Mugan'daki Safevi valisi (kâğıt üzerinde) Uğurlu Han'dı (Fragner 1975a: 205).

4 Aşağıdaki 20. nota bakınız.

boğazına kaçmışlardır. Aşiret halkı saldırıya geçmiş, fakat yenilerek dağılmıştır. Kızılağaç'taki sisler ve ormanlar arasında, bütün ikmal depolarını ele geçirmeyi başaran Osmanlı kuvvetleri tarafından takip edilmişler ve susuz bozkırlardan Erdebil'e dönmek zorunda bırakılmışlardır.⁵

Osmanlı görüş açısından yazan Çelebizâde bu çatışma konusundaki ana kaynak durumdadır ve Osmanlı zaferleriyle ilgili anlattıkları, Rusların yaklaşık iki yüzyıl sonra Kazakların Şahseven aşiretlerine karşı yürüttükleri kampanyalarla ilgili anlattıklarına benzemektedir. Bunlardan aşiretle halklarının hiç yenilmedikleri sonucunu çıkarabiliriz. Yirminci yüzyıl başlarında Kazaklarla girdikleri çatışmalarda Şahseven'in düşmanı yaz aylarında Mugan bozkırlarına kadar (eğer gerekiyorsa kış aylarında dağlara kadar) sürmüş olması iki biçimde yorumlanabilir: Amaç, düşmanı dağlarda yaşayan göçebe ailelerden ve sürülerinden uzak tutmak ve onları, daha hafif silahlarla donatılmış aşiret mensuplarının kesin olarak avantajlı olduğu iklim koşullarında savaşmak zorunda bırakmaktır. Gerçekten de, aynı savaşla ilgili bilgi veren bir başka kaynak, Şahseven'in Erdebil'i zaten almış olduğunu ve savaşın kent dışında cereyan ettiğini anlatır.⁶

Her koşulda, bu olayların coğrafyası belli değildir. Araş, Aras nehri veya Taliş'in dağlık bir bölgesi olan Arus olabilir, fakat büyük bir olasılıkla, günümüzde göçebelerin Mayıs ayında Mugan dağlarına giderken geçtikleri yol üzerinde bulunan Erdebil'in kuzeybatısındaki Arşa(k)tır. Çay (=nehir) Taliş tepelerinden aşağıya doğru inen boğazlardan biridir veya Karasu ve sonra Aras'a kavuşmadan önce Erdebil'den geçen Balıklı Çay'dır. Kızılağaç, büyük bir ola-

5 Chelebizadeh (1740: 96a-b baskısı).

6 De Clairac (1750, II: 332). M. Thomas tarafından Ekim 1724'ten Nisan 1727'ye kadar İran'da meydana gelen olayların yazılı özetlerini esas almıştır. Aşağıdaki XII. Bölüm'e bakınız.

sılıkla Mugan bozkırlarının güney sınırında Taliş'in kuzeyinde bir sahil kentidir.

Çelebizâde'ye göre, Eylül 1726'da Erdebil'den bazı Şahsevenliler Ermeni gerilla ayaklanmasına katılmışlar, fakat Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılarak Mugan Bozkırlarına kadar sürülmüşlerdir. 2000 kişinin öldüğü ve 600 kişinin esir alındığı bildirilmiştir. Yaklaşık 5000 aile talan edilmiş, kadınları ve çocukları esir alınmıştır. Bunlardan 700'ü Şahseven aşiretinden, 2000'i Taklu'dan, 500'ü Delikarda'dan, 300'ü Çandruz'dan, 400'ü Yurbur'dan, 600'ü Hacı İshaklu'dan, 200'ü Sabuncı'dandır.⁷ İlk üç ad Doğu Azerbaycan'da yirminci yüzyılda yaşayan aşiret gruplarının bilinen adlarıdır. Yurbur/Burbur ve Sabuncı ise, 1709 tarihli bir belgede Mugan'da yaşayan topluluklar arasında adları geçenlerdir.⁸ Çandruz ve Hacı İshaklu ise başka hiçbir yerde geçmemiş adlardır.

Bunlar ve Osmanlıların kuzeyde kazandıkları diğer zaferler, güneyde Eşref Gilcî'ye karşı uğranılan hezimetlerle gölgelenmiştir ve çok büyük sefer masraflarını haklı göstermeye yetmediği gibi, Osmanlı halkında kendilerinden olan Sünnilere karşı savaşma fikrine karşı oluşan karşı görüşleri yatıştıramamıştır. 1728-29'da Osmanlılar ve Ruslar İsfahan'da Afganlarla barış görüşmeleri yapmışlardır.

Şahseven Osmanlıların kendi topraklarını işgaline karşı direnmeye devam etmiştir. 1728 yazında, Şah Sultan Hüseyin'in (1726'da İsfahan'da öldürülmüştür) oğlu İsmail Mirza olduğunu iddia eden derviş Lahicanlı Zeynel yönetimindeki ayaklanmaya katılmışlardır. Zeynel ve yanındakiler Gilan'ın büyük bir bölümünü kontrolleri altına almışlar ve vali Abdallu (Ustaclu?) Muhammed Rıza Han'ı yenilgiye uğratmışlardır. Daha sonra vali, belki de Rusların yardı-

7 Chelebizadeh (1740: 123a baskısı ve 107a, 120b).

8 Musavi (1977: bejge 19); aşağıdaki IV. Bölüm'de 59. nota bakınız.

myla gücünü yeniden toplamış ve İsmail/Zeynel'i batıya (muhtemelen Mugan üzerinden) Masule ve Halhal'a sürmüştür. İsmail burada kuvvetlerini yeniden toplamış, yerel Şikakî ve Şahseven aşiretlerinden adam toplayarak Halhal'daki Osmanlı valisi Muhammed Kulı Paşa'yı yenilgiye uğratmıştır.⁹

Bu noktada kaynaklar farklılaşıyor. Çelebizade, Muhammed Kulı Paşa'nın Haziranda Halhal yakınlarındaki Kivi'de İsmail'le çok kanlı bir savaş yaptığını, bu savaşta bir Şahseven beyi (adı yok) ile Şahbende Yüzbaşı adındaki bir Şikakî beyinin öldürüldüğünü ve çok fazla ganimet elde edildiğini yazar. İsmail hayatta kalanlarla birlikte Masule dağlarına kaçmış ve Karadağ'ın asi valisi Abdürrezzak Han'la ittifak yapmıştır.

Abdürrezzak Han, bir başka asi vali olan Muganlı Safi Kulı Han yönetimindeki Şahseven'le güç birliği yapmıştır. Tebriz valisi Ali Paşa tarafından kendilerine karşı gönderilen birlikleri yenmişler ve Ağustos başlarında Erdebil'i kuşatmışlardır. On beş gün sonra kuşatmayı kaldırmak ve Mahmud (?) geçidine çekilmek zorunda kalmışlardır. Burada kuvvetleri İsmail yönetimindeki Şahseven, Muganlı, Kulukcanlu ve Teletekneli (Tekelu/Takalu/Taklı) aşiret halklarının katılımıyla 20.000'e çıkmıştır. Fakat bu ordu Rüstem Bey tarafında ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Aldığı ganimetler arasında İsmail'in davulları, sorguçları ve Abdürrezzak'ın savaş borazanları da vardır.¹⁰

9 Astarabadi (1962: 25); Mohammed Kazem (1960, I: 35a-b baskıları); Chelebizadeh (1740: 146b-148 baskıları); Lockhart (1958: 302); Perry (1971: 61).

10 Chelebizadeh (1740: 147-8 baskı). Hanmer'den "Killibedjan" için Kulukcanlu kullandım (1965, VII: 353). Killibedjan'ı tanımıyorum fakat Kulukcanlu'yu, zaten Şikakî'nin bir kolu olan Şatranlu'nun daha büyük bir kolu olduğu söylenen ve şu anda Halhal'da yaşayan Kürt kökenli (ve halen Sünni) bir aşirettir. Eichwald (1834, I, II. Bölüm: 562-3), Oberling (1964a: 35 ve sonrası) ve Fortescue (1922: 322).

İranlı tarih yazarı Muhammed Kazım, Abdürrezzak'tan söz etmez fakat Osman Paşa'nın İsmail'in ordusuyla savaşmak için Erdebil'den geldiğini anlatır. Garnizondan 2.000-3.000 Kızılbaş'ın kaçması üzerine, Osmanlılar Tebriz'e kaçmışlardır. İsmail Erdebil'e girmiş ve amcası olduğu varsayılan Şeyh Safi'nin türbesini ziyaret etmiştir. Sayıları 10.000-12.000 kişiye yükselen ordusuyla eski düşmanı, Gilan valisi Muhammed Rıza Han'la karşılaşmak üzere Mugan'a yönelmiştir. Mugan'a vardığında, burada bulunan Osmanlılar çarpışmadan Gence'ye kaçmışlar ve Şahseven beylerinden bazılarını üstün gelerek Şirvan, Azerbaycan ve Gilan'ı almayı planlamaya başlamışlardır. İsmail Masule'ye geri dönmüş, fakat yanındaki Şahsevenlilerden bazıları bir gece onu öldürmüşler ve kesik başını olayın destekçisi olan Ruslara götürmüşlerdir.¹¹

İkinci bir İran kaynağı olan Muhammed Mehdi Astarabadi, İsmail'in Erdebil'de Ruslar tarafından yenilgiye uğratıldığını, daha sonra biraz Şahseven desteği alarak Mugan'a gittiğini, fakat burada da Şahsevenli Ali Kulı Han (Rusların atadığı general) tarafından yenilgiye uğratılarak Masule'ye döndüğünü ve Muhammed Kazım'ın anlattığı gibi Masule'de öldürüldüğünü anlatır.¹²

Bu ayaklanmanın gidişatı ne olursa olsun, hak iddiasında bulunanlar ve onları destekleyenler o yıl Osmanlılar için önemli bir sorun yaratmışlardır (1728).¹³ Bu direniş çabaları (özellikle Abdürrezzak'ın İsmail'in generali olma iddiaları) Osmanlıların Tebriz garnizonunu takviye etmele-

11 Mohammed Kazem (1960, I: 35b baskı).

12 Astarabadi (1962: 25). Daha sonraki bir kaynak olan Kuhmarreh (Gülistanî 1965: 483-4), Astarabadi'nin ve Mohammed Kazem'in anlatılarını bir araya getirmiştir, fakat sadece Astarabadi'yi dikkate alır. Rabino (1917: 465), Naderi, kendisinin *Târih-i Nadirî* çok benzeyen, Astarabadi'nin *Dorreh-ye Naderi*'sinden ilgili bölümleri özetler. Ayrıca bkz. Perry (1971: 61); Lochart (1958: 301-2).

13 Abdurakhmanov, Aras'ın güneyinde Azerbaycan'ın büyük bir bölümünün ayaklanmaya katıldığından söz eder (1964: 52).

rine neden olmuştur. Kısa bir süre sonra, Ekim ayında Osmanlı Paşası Diyarbakır valisi Kürd İbrahim Şikakî aşiretine hücum etmiş, onları Mişkin'deki karargâhlarına çekilmek zorunda bırakmış, binlerce çadırı tahrip ederek kadınları ve çocukları esir alıp Tebriz'e götürmüştür.¹⁴

Gazi Kumuk'taki Lezgi aşiretinin reisi ve Şirvan'ın o sıralarda Osmanlı kontrolü altında olan bölümünün valisi Çolak Sorhay Han Şahseven'le mücadele etmek için 20.000 kişilik bir orduya kumanda etmiştir. Ocak 1792'de, Mugan'ın güneyindeki Angut'ta Ardelan ve Diyarbakır valileri ile güç birliğine gitmiştir. Karşı konulması güç bu ordu karşısında, aileleri ve mallarıyla birlikte Balharu nehri civarında kamp kurmuş olan Şahseven, kendilerini Salyan'a götürmeleri için Rus ajanlarıyla işbirliği yapmışlardır. Gece Kura nehrine götürülmüşler ve kırk elli civarında tekneyle karşı sahildeki Bagyan yerleşim yerine taşınmışlardır. Sözü edilen Rus ajanı, büyük bir olasılıkla Bagyan/Bakyan'da yaşayan Ali Kul Han'dır.¹⁵ Çelebizâde'ye göre, Osmanlı Kuvvetleri bu geçiş sırasında bazı Şahsevenlileri yakalamış, geri kalanları kesmiş ve eşyalarını talan etmişlerdir.

Bu arada, İnallu ve Afşar'dan 3.000 aile Şahseven'den ayrılmış, kuzeye, Kura nehrinin Aras'la kesiştiği noktadaki köprülere doğru kaçmıştır. Burada Osmanlılar tarafından kuşatılmışlar ve teslim olmuşlardır. Karadağlı asi vali Abdürrezzak Han ve İnallu beyleri Mirza Ali Bey ve Hüseyin Bey ve on beş yaşlı aşiret mensubu boyunlarında şallarıyla galip durumdaki kuvvetlere yaklaşmışlar ve affedilmişlerdir.¹⁶ Sohay Han'ın tavsiyesiyle Mirza Ali Bey İnallu ve Af-

14 Chelebizadeh (1740: 151-3 baskı); daha önceki raporu konusundaki kaygılar bunun için de geçerlidir.

15 Lerch (1769: 19). Butkov'daki (1869, I: 92) dipnota göre (Brosset'in), Rusya'ya geçişlerini ayarlayan Şahseven şefi Adar Han'dır, fakat bu adla ilgili başka bilgi yoktur.

16 Chelebizadeh (1740: 153-4 baskı); metindeki Anballu'yu ben İnallu olarak yorumladım.

şar'a yardımcı olarak atanmıştır.¹⁷

Şahseven Rus tebası olarak Muganlılara katılmış ve şefleri Ali Kulı Han'la birlikte üç yıl süreyle bu biçimde yaşamışlardır. Bunların Salyan'da korunmaları Şamahı'daki Sorhay Han'ı kızdırmış ve Osmanlılar Ruslara şikâyetle bulunmuşlardır. Ruslar, Sorhay Han'ın Mugan ve Salyan da dahil olmak üzere Rus bölgesinde çok rahat hareket ettiği biçiminde karşılık vermişlerdir.¹⁸

Türkiye'yle olan sınırın belirlenmesi görevi verilmiş olan Rus yetkililerden biri olan Binbaşı Garber'e göre, 1728'de (yenilgiye uğramalarından önce) Şahseven ve Mugan göçebeleri, Kura deltasındaki her yıl yükselen suların yarattığı bereketli otlakları olan Salyan bölgesine kira karşılığı hayvan otlatmaya gelirlerdi. Sahip oldukları atlar İran'ın en iyileriydi. Anlattıklarına göre, yaz aylarında, Şahsevenler Kor'un güneyinde Salyan'ın üst kısmında, Muganlılar ise Aras boyunca uzanan yaylalarda yaşarlardı.

Bu rapor doğruysa (aslında yaşananların ışığında göçebelerin yaz aylarında bozkırların kızgın sıcağında yaşadıklarını hayal etmek bile güç) Şahseven göçebelerinin yazlık otlaklar olan ve Şikaki'lerin ellerinde bulunan Erdebil ve Mugan dağları civarında yaşadıklarından hiç söz edilmemiş olmasının nedeni budur. Fakat görünüşe göre Şikakîler, kış aylarında kuzeye Mugan'a göç etme alışkanlığındaydılar ve Şahseven'in ve Mugan'dan diğer aşiretlerin yaz aylarında onlarla güneyde bir araya geliyor olmaları mümkün. Garber ayrıca Arap göçebelerin diğer gruplarla birlikte Kura nehrinin aşağı kısımlarında, Rus topraklarında kışlık otlaklar kiraladıklarından ve Osmanlı topraklarındaki yazlık yerleşim yerlerine gittiklerinden söz etmiştir.¹⁹

17 Refik (1930: 183).

18 Hammer (1965, VI: 369); Lockhart (1958: 356-7).

19 Garber (1760: 137-8); Lockhart (1958: 246, 351-5).

Garber bu göçebelerden barışsever insanlar olarak söz etmiştir. Fakat yukarıda anlatılan karışıklıkları bir tarafa bırakacak olursak, bazılarının en azından Muganlıların Ruslardan çok Osmanlılara karşı sempati besledikleri düşünülebilir. Zira 1724'te bir Rus subayını öldüren sürgündeki Salyan Sultanı Hasan Bey'in kendilerine sığınmasına izin verdiklerinde, Ruslar Salyan ve Mugan'daki topraklarını Şahsevenli Ali Kulı Han'a bırakmışlardır.²⁰ Abdurrahman, Rus arşivlerindeki kaynaklara dayanarak, Osmanlıların Sorhay Han'ın Şamahı'dan yürüttüğü saldırıları desteklemelerinin dışında 1731'de Ali Kulı Han'ın mülklerine karşı saldırılar düzenlemek için Mugan'da çeteler oluşturmak üzere bir başka görevlilerini, Mansur Han'ı gönderdiklerini anlatır.²¹ Bu, büyük bir olasılıkla daha önceleri Meşhed Genel Valisi olan Muganlı Mansur Han'dır. (1717'ye kadar). Ayrıca, aşağıda anlatılacağı gibi daha sonra Nadir Şah tarafından idam edilen kişidir.

Erdebil ve Mugan'da Nadir Şah

Erdebil ve Mugan'da Nadir Şah 1729 sonlarında, Afşar kolundan Kıklulu başarılı General Tahmasp Kulı Han Nadir Şah'ı çağırmış, Afganları oradan uzaklaştırarak Şah Tahmasp adına İsfahan'da Safevi yönetimini kurmuştur.²² Bunu izleyen yıl, bütün Batı İran'ı ve Rusların yardımıyla aldığı Erdebil de dahil olmak üzere Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü Osmanlılardan geri almıştır (Ağustos 1730). Aynı yılın sonlarına doğru Horasan'da çıkan bir Afgan

20 Garber (1760: 139); Lerch (1796: 19); Butkov (1869, I: 91); Abdullaev (1965: 186 ve sonrası).

21 Abdurakhmanov (1964: 56).

22 Nadir Şah dönemindeki İran konusunda, belli olaylar, ilgili olarak daha yeni çalışmalardan da yararlanmakla birlikte, daha çok Lochart'ın (1938) ve onun kullandığı çalışmalardan yararlandım.

ayaklanmasında geri çekilmiştir. Azerbaycan'da bulunmadığı 1732'de, Şah Tahmasp burada bulunan Osmanlılara şiddetli bir saldırı gerçekleştirmiş ve yeni kazanılmış olan Gence, Tiflis, Erivan, Nahçıvan, Şirvan ve Dağıstan topraklarını kaybetmiş ve Osmanlılarla İran arasındaki sınır, Aras nehri olarak yeniden belirlenmiştir. Fakat Nadir dönmüş ve kaybedilen toprakları geri almıştır. 1733 sonlarına doğru, Türkiye bütün toprak iddialarından vazgeçmiş ve Zohab antlaşması (1639) ile çizilen sınırlar yeniden geçerli olmuştur. 1732'de yapılan Reşt antlaşmasıyla Rusya, Mugan da dahil olmak üzere Kura'nın güneyindeki Hazar eyaletlerini bırakmıştır. Şahsevenli Ali Kulı Han Salyan bölgesini Ruslar adına tutmaya devam etmiştir, fakat Şahseven halkı İran kontrolüne geçen halklar arasında yer almıştır.

1734 Ağustosunda Nadir Erdebil üzerinden Mugan ve Şirvan'a yürümüş ve eski Osmanlı valisi ve Lezgi beyi Sorhay Han'a saldırmıştır. Dağlara doğru kaçan vali izlenmiş ve yenilgiye uğratılmıştır. Nadir Kasım ayında Gence'yi kuşatmıştır. Gence Antlaşması ile (Mart 1735), Bakû ve Derbend İran'a iade edilmiş ve geri çekilmek zorunda kalan işgal ordusu Güney Hazar iklim koşulları nedeniyle ağır kayıplara uğramıştır.

Ali Kulı Han, Salyan'da Ruslara iyi hizmetler vermiştir ve artık kaderini Nadir'in ellerine bırakmıştır. Lerch'in anlattıklarına göre, Nadir onu maiyetine almış, fakat hareket özgürlüğünü kısıtlamıştır. Bir başka kaynağa göre, Nadir onu Herat'a göndermiş (ve muhtemelen öldürtmüştür) ve bölgeyi Kuba Hanlığının hâkimiyetinden temizleyerek Salyan'da yerine Muhammed Han adında birini getirmiştir.²³

Transkafkaslarda yürütülen ve Bagavard zaferiyle (Haziran 1735) en üst noktaya çıkan diğer savaşlarla Nadir,

23 Lerch (1769: 19-20); Dälili (1974: 29), Aliev'e atıfta bulunarak (tarih yok 274); Abdullaev (1965: 187 ve sonrası).

Ekim ayına kadar Gence, Tiflis ve Erivan'ı geri almıştır. Aynı yılın sonlarında ise Lezgi topraklarını altüst etmiştir.

Ocak 1736'da Mugan'da Cevat köprüsüne yakın bir noktada büyük bir ordugâh kurulmuş ve Nadir, burada beylerin, mollaların ve yeniden ele geçirilen İran İmparatorluğu'nun ileri gelenlerinin katıldığı ünlü kurultayını toplamıştır.²⁴ Artık Şah unvanını almak zamanının geldiğine karar vermiş, fakat olaya meşruiyet kazandırmak istediğinden, kendisinin emeklilik zamanının geldiğini ileri sürerek Kurultaydakilerden kendilerine bir Şah seçmelerini istemiştir.²⁵ Muhammed Kazım, Nadir'in hiç Safevi taraftarının kalmamasını sağladığı ve kendisinin alenen en uygun yönetici olarak kabul edildiği bu entrikayı aşağıdaki biçimde anlatır:

24 Gazeteci Amer Taheri, 1970 yılında Mugan'ı ziyaret ettikten sonra, karşılaştığı Şahsevenlilerin Aslanduz yakınlarında, Nadir Tepesi olarak bilinen bir tepayı işaret ederek, Nadir'i destekleyen aşiret beylerinin onun çağrısı üzerine buraya geldiklerini ve onun halka hitap ettiği noktaya birer avuç toprak serp-tiklerini anlattıklarından söz etti. "Aşiret beyleri ilerleyip, her biri bu noktaya birer avuç toprak serptiler. Bu merasim şafaktan akşam karanlığına kadar devam etti. Güneş batarken büyük tepe daha da büyüdü. Nadir tepeye tırmanarak kendisini İran Şehinşahı ilan etti. O günden itibaren uzun yıllar boyunca, Nadir Tepesi ulusal hac noktası haline geldi. Şah-sevenler bunu yalnızca kendi birliklerinin değil, bütün ulusun birliğinin sembolü olarak kabul ettiler" (Taheri 1970). Bu hikâyeyi doğrulayan hiçbir çağdaş kaynakla karşılaşmadım ve 1965-66'da Mugan'da bulunduğum dönem zarfında kendim de bu konuda hiçbir şey duymadım (ama Aslanduz'da çok kısa bir süre kalmıştım). Bu, sonradan uydurulmuş olabilir; çağdaş kaynaklar, kurultayın yerini Cevat'tan 100 km. uzakta bir yerde gösterirler. Mugan'ın diğer topografik özellikleri hatalı bir biçimde Nadir'e atfedilmiştir. Ayrıca, söz konusu tepenin daha yakın tarihi olaylarla ilişkisi vardır ve 1812'de Aslanduz'da cereyan eden feci savaşta İran kuvvetlerinin son durdukları nokta olarak bilinir (VIII. Bölüm'e bakınız). Monteith (1833: 30), Timur tarafından oluşturulduğu söylenen bu tepenin eteklerinde kamp kurmuştur (Tablo 6'ya bakınız).

25 Astarabadi (1962: 226 ve sonrası), Mohammed Kazem (1960,II: 1 ve sonrası baskılar), Asef (1969: 203-4) ve Abraham de Crete (1876: 282-310) o kış olanları görgü tanıklarından aktarmışlardır. Çingiz Han'ın önderliği devralırken kullandığı bahane konusunda Morgan'la (1988: 55) kıyaslayın. Afganistan'da Abdali Ahmet Şah da 1747'de aynı bahaneyi kullanmıştır.

Bedir Han'ın boynuna bir ip geçirilmesini emreder ve “seni kılıçtan geçirteceğim, beni bırak ve Şah olarak en uygun gördüğün kişinin adını söyle” der. Boynuna ip geçirilmiş olmasına rağmen Bedir Han ilk söylediklerini geri almaz (yani Nadir'in Şah seçilecek en uygun kişi olduğunu). Nadir, İran halkının utanması olmadığını söyleyerek ipi Bedir Han'ın boynundan alır ve onu serbest bırakır.²⁶

Aşağıda da gözden geçirileceği gibi, Bedir Han Afgan kökenlidir ve Şahsevenli Ali Kuli Han'ın oğludur. Ali Kuli Han ise daha sonra Mugan ve Erdebil'deki Şahseven aşiretlerinin beyi olmuştur.

Lockhart, Mugan'da yaklaşık 20.000 delegenin toplandığını tahmin etmektedir. Kaynakların hiçbirinde o kış Mugan'da kışlamış göçebelerden söz edilmemekle birlikte, on bir yıl sonra oralardan geçen John Cook'a Kuli Han'ın (Nadir) İran tahtına çıktığı tarihlerde bu mutlu ovalarda yüz binlerce çadırın kurulduğu anlatılmıştır. Göçebe çobanlardan hiçbir yerde söz etmemesine karşın, Katolikos Abraham Aralık ve Ocak aylarında Mugan'da koyunlar ve diğer hayvanlar için olağanüstü otlaklar olduğunu²⁷ ve kuzuların ilkbahar'a doğru doğduğu Zagros ve Kürdistan'ın tersine, koyunların kuzuladığını ve kuzuların büyümeye başladığını anlatmıştır.

1736'da Mugan göçebelerinden hiç söz edilmemesi çeşitli nedenlere bağlanabilir. Birincisi, daha önce belirtildiği gibi Şahsevenlerin kış aylarını, Cevat yakınlarında Kurultay'ın yapıldığı yerin biraz güneydoğusunda Kura üzerin-

26 Mohammed Kazem (1960, II: 10a baskısı). En son baskısında (1990: 456) Riahi bu öyküdeki Bedir Han'la ilgili üç örneği de Baba Han (Çavuşlu) olarak değiştirmiştir (MS de çok açık). Bunu yaparken dayandığı nokta, muhtemelen, daha önceki bilgilerin Bedir Han'dan daha nüfuzlu ve daha iyi tanınan bir kişi olarak Baba Han'la ilgili oluşudur. Böyle bir değişiklik garanti edilemez.

27 Bkz. Cook (1770, II: 402-3); Kurultayda Heratlı Pir Ahmad Han'ın Moğol Han'ı olarak seçildiğini bildiren Abraham de Crete (1876: 292) (s. 289-90).

deki Salyan'da geçirmeleridir. Eğer 1736 yılında orada bulunuyorlarsa, evlerini ve sürülerini bu olaydan uzak tutmak istemiş olmaları olasıdır. İkinci neden ise, Muganlıların muhtemelen kuzeye doğru gitmeleri ve Dağıstan'daki Lezgilere sığınmalarıdır (aşağıya bakınız). Üçüncüsü, 1728 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren özellikle Şikakî, İnallu, Şahseven ve Afşar grupları gibi eskiden beri bu bölgede yaşayan aşiretlerden bazılarının 1730'da Nadir tarafından Azerbaycan'dan çıkarılmış olmasıdır. Muhammed Kazım'e göre, Nadir,

Şah kuvvetlerinin [Iran] Irak'ı ve Azerbaycan'ına geldiği tarihlerde Afşar aşiretinden (*cemaat*'inden) yaklaşık 12.000 hane ve Türkmen, Bahtiyari, Kürt, Lor ve deve (ve büyükbaş hayvan sürüleri) besleyen diğer aşiretlerden kırk, elli bin haneyi Horasan'a göndermiştir. Böylece bunlar Meşhed, Cem, Abivard ve Sultan Meydan'ın hâkimiyeti altında yaşamışlardır.²⁸

Bu hikâye, hemen hemen aynı adları ve sayıları veren Astarabadi'nin anlattıklarına dayandırılmış olabilir. Fakat Kuhmarreh, yaklaşık 1734-35'te Nadir'in Azerbaycan'dan 60.000 Kaşkay, Şahseven ve Afşar hanesini çıkardığını ve onları Horasan kentlerine yerleştirdiğini anlatır.²⁹

Bu anlatılanlar iki farklı göç olayına atfedilebilir, fakat Kuhmarreh'in anlattıkları öbür hikâyelerin yanlış tarihlerle aktarılmış olanlarıdır. 1739 civarında, Kaşkay'ın Horasan'a nakledildiği ve 1750'lerde İran'a döndükleriyle ilgili kanıtlar mevcut olmakla birlikte, burada söz edilen Kaşkay onların topraklarının çok kuzeyinde kalan bir bölgede yaşıyor olarak gösterildiğinden, bunlar büyük bir olasılıkla

28 Mohammed Kazem (1960, I: 116a baskısı).

29 Astarabadi (1962: 134-5); Golestaneh (1965: 377).

Nadir tarafından doğuya gönderildiği ve ölümünden (aşağıya bakınız) bir süre sonra geri döndükleri bilinen bir başka aşiret grubu olan Şikakîlerle karıştırılmaktadır.³⁰ Burada değinilen Şahseven, büyük bir olasılıkla Şikakîler gibi Osmanlılara verilen İnallu ve Afşarlardır. Şahseven'in geri kalan kısmı 1730'da halen Rusların tebası durumundaydı, 1732'ye kadar Nadir'in hâkimiyetine girmemişlerdi ve bu dönemde ne Acem Irak'ında ne de Azerbaycan'da Şahseven adı altında başka grupların kaydına rastlanmıştır.³¹ Ayrıca, şu andaki Karakan ve Hamse İnalluların Nadir zamanında Mugan'dan ayrıldıklarına dair kanıtlar vardır. Daha sonra Şahseven olarak anılan bölgedeki Afşar gruplarının çoğu aynı biçimde Mugan'dan ayrılmışlardır ve doğal olarak hepsinin bu kitle göçüne katıldıklarını varsaymak için geçerli nedenler vardır.³² Yirminci yüzyılda küçük İnallu grupları halen Mugan'da ve Karadağ'ın batısında göçebeler olarak yaşıyorlardı ve bazıları da Erdebil'in güneybatısında yerleşmişti. Nadir'in döneminden sonra Mugan-Erdebil bölgesinde hangi sayıda olursa olsun ne İnallu ne de Afşarların yaşadığını gösterir bir kayıt vardır.³³

30 Oberling (1974: 36-7); Mohammed Kazem (1960, III: 57a, 66b baskısı).

31 Azerbaycan'dan sürülen grupların arasında Civanşir, otuz iki ve Karabağ'dan Kebirli cemaatleri vardır (Abdullaev 1965: 90).

32 Ek Bir'e bakınız. Astarabadi'ye göre, (1962: 134-5) nakledilen 2.000 Afşar ailesi Nadir'in kendi obasındandı, fakat, çoğunun Urumiye yakınlarındaki aşiret merkezinden olması gerek. Nikitine'in Afşar tarihinde, Urumiye Afşarlarından 2.000 atının Nadir'in özel muhafızlarına katıldıkları, 12.000 ailenin Khorasan'a nakledildikleri, 6.000 mukimin (?) Azerbaycan sınırını korumakla görevlendirildikleri ve 3.000'inin Sa'in Kale bölgesine gittikleri anlatılır. Urumiye Afşarları Nadir Şahı pek iyi duygularla anımsamazlar ve tarih kayıtları onun Afşar kökleri konusuna kuşkuyla yaklaşır. (Nikitine 1929: 88).

33 Oberling (1964a: 26-7). Nadir, Şirvan'ı yönetmekle görevlendirilen eski vali (Mohammed Kazem 1960, I: 311 baskısı; Bakikhanov 1926: 113; Abraham de Crete 1876: 289). Mohammed Kulı Sadlu'nun yerine Erdebil Valiliği'ne 1735 yılında Afşarlı bir İmam-Kulı Han atamıştır. İmam-Kulı'nın oranın yerlisi bir kişi mi yoksa Nadir'in klanından biri mi olduğu belli değildir. Bu kişi

1732'de Rusların hâkimiyetinden çıktıktan sonra Şahseven'e ne olduğu belli değil. Ali Kulı Han'ın başına gelenler zaten anlatılmıştı. 1734'te, Nadir, Lezgi ayaklanmasına karıştığı için Muganlı Mansur Han'ı diğer 32 asi Azerbaycan beyiyle birlikte idam edilmek üzere Tebriz'den Şiraz'a göndermişti. Lezgilerle bozuştığı ve af dilemek üzere Nadir'in yanına döndüğü ortada. Fakat Nadir özrünü kabul etmemiş ve onu diğer asilerin arasına katmış, böylece sayıları aşağı yukarı kırka yükselmiştir. Diğer Mugan beyleri ondan daha şanslıdır. Muganlı Necef Kulı Sultan affedilmiş ve Derbend Sultanlığı'na atanmıştır. Muganlı Behbud Han ve bir başka Şahseven şefi Abbas Ali Bey 1735'te yapılan Bagavard savaşında Nadir'in muzaffer komutanları arasında yer almışlardır. 1747'de Nadir'in ölümü sırasında, oğlu Ali Kulı Han Horasan'daki asi kuvvetlere Muganlı Alem Han Türk'ü de katmış ve kısa bir süre sonra (verdiği desteğe karşılık ödül olarak?) Yezd valiliğine getirilmiştir.³⁴

1743 başlarında Nadir'in ordusu büyük bir yenilgiye uğrayarak Dağıstan'dan geri döndüğünde, askerlerin ve hayvanların kendilerine gelmeleri için 20 gün Mugan'da konaklamışlardı. Muganlılar (Necef Kulı Sultan'la birlikte) daha önce kuzeye çekilmiş olabilirler; çünkü 1743 sonlarında Kuba'daki garnizonda bulunan Muganlı birlikleri (Dağıstan'ın Kanık bölgesinde yaşayan bir aşiret) Safevi olduğunu iddia eden bir başka kişi olan Sam Mirza ve Çolak Sorhay Han'ın oğlu Muhammed komutasındaki Lezgi ayaklanmasına katılmışlardır. Sam daha önce Erdebil'de ortaya çıkmış ve Şah Hüseyin'in oğlu olduğunu iddia etmiştir. Fakat Nadir'in yeğeni İbrahim tarafından esir alınmış ve burnu kesilmiştir. Yeni ayaklanması başlangıçta da-

muhtemelen kırk yıl sonra Urumiye valisi olan İmam-Kulı Han'la aynı kişidir (Nikitine 1929: 78 ve sonrası).

34 Mohammed Kazem (1960, I: 277b, 280b, 301a); Naini (1974: 3, 287 ve sonrası).

la başarılı olmuş, yılın sonlarına doğru bastırılmadan önce Şirvan'a kadar yaygınlaştırılmıştır. Muganlıların çoğu öldürülmüş, geri kalanı kör edilerek Mugan'a veya Horasan'a kendi yerlerine gönderilmişlerdir.³⁵

Bu son bilgi, 1747'de Mugan'dan geçerken Cevat yakınlarında Sam ve Muhammed'in yandaşlarının kafalarından oluşturulmuş bir piramit gören Cook tarafından yazılan bir rapordan alınmıştır. Dönemin diğer yazarları gibi, saray atlarının yetiştirildiği söylenen Mugan'daki çok zengin otlaklardan etkilendiğinden, yakın köylerde olduğu gibi buraların da biraz terk edilmiş durumda olduğunu anlatmıştır. Ona, “bu ovaların eskiden çadırlarda yaşayan insanlarla dolup taşıdığı” anlatılmıştır... “Gerçekten de Gilan'a giderken Horasan eyaletinde bir tiranın emriyle yerleşmeye gelen iki veya üç kişi gördük” diyor.³⁶

Öyle görünüyor ki Nadir, yerleşik veya göçebe yerli halkı, Şahseven veya diğerlerini Mugan bozkırlarından atmıştır. Daha sonraki kaynaklar, izlediği aşiretleri iskân politikasının Şahseven'i de etkilediğini söylemektedir. Kuhnarreh'in, Nadir'in 1734-35 yıllarında Şahseven ve diğerlerini Horasan'a göndermesiyle ilgili olarak verdiği muhtemelen hatalı bilgisi dışında, daha önceleri Şahseven'in 1747'de buralardaki savaşlarda görevlendirildiğine dair raporlar vardır. Durrani Ahmet Şah'ın tarihçisi Ahmet El-Huseyni, Nadir tarafından Herat'a gönderilen 3.000-4.000 hanelik Şahseven ve Bahtiyari aşiret halklarının, ölümünden sonra kendi yurtlarına döndüklerini anlatır.³⁷ On dokuzuncu yüzyılın başlarında, James Morier “Nadir'in Şahseven'i İran'ın her tarafına dağıttığını” öğrenmiştir. Şirvanlı Zey-

35 Butkov (1869, I: 217); Lockhart (1938: 231, 238-9); Bakikhanov (1926: 123); Hanway (1753, I: 388). On dokuzuncu yüzyılın başlarında, Ermenistan'da 1.000 Muganlı vardı (Bournoutian 1992: 53 ve sonrası).

36 Cook (1770, II: 402-3, 406-6); Lerch (1776: 413 ve sonrası).

37 Mohammed Kazem (1960, III: 240a-b, 245b); al-Hoseini (1974: 20b).

nel-abidin ise 1831'de şunları yazmıştır: “Şu anda Şahsevenlilerin arasında farklı aşiretler var. Bunlar Mugan, Azerbaycan, Irak ve İran'da, ve Horasan, Kabil ve Keşmir'in çeşitli bölgelerinde yaşıyorlar.”³⁸ Sonuç olarak, 1747'de Horasan'da Nadir'i öldüren dört kişiden biri Şahseven beyi (*sergerde*) Musa Bey'di.³⁹

Aslında bu pasajların, yalnızca Mugan'da yaşayan, Şahseven olarak bilinen ve dağıtıldıktan sonra geri dönmeyen İnallu, Afşar ve diğer gruplarla ilgili olması gerekiyordu. Örneğin, Musa Bey Tarım Erili Afşar'ındandır ve bu aşiretin son beylerinden Emir Güne Han'ın erkek kardeşidir.⁴⁰ III. Bölüm'de özetlendiği gibi, Mugan ve Erdebil'de bulunan Şahseven aşiretlerinin sözlü anlatım geleneği bu dönemdeki olayları daha farklı biçimde aktarır. Örneğin, Ogranoviç, bu aşiretler arasında, atalarının bir yüzyıldan biraz daha fazla bir süre önce Horasan'da yaşamış olduklarını anımsayanın çıkmadığını yazmıştır. Fakat Radde ve Markov'un notlarında Yunsur Paşa'nın aşiretlerinden ayrılan bazı gruplarla İran'a geldiği ve Horasan'a geçerek orada yaşamaya devam ettikleri anlatılır. Bu anlatılanlar, Kuhmarrehi'nin, el-Huseyni'nin, Morier'in anlattıklarına ve Şirvan'daki kayıtlarda mevcut bilgilere uymaktadır. Otlakların boşluğu dikkate alındığında, eskiden buralarda yaşayanların çoğunun büyük gruplar halinde sürülmüş olduğu fikrine uymaktadır. Ayrıca, Nadir Şah yönetiminde ülkenin diğer bölümlerinde yaşayanların çektikleri sıkıntıların aynısını geriye kalan Şahsevenlilerin de çekmiş olmaları olasıdır.

Sözlü anlatım geleneğinde, muhteşem bir bey atamış olan Nadir Şah döneminde kurulan konfederasyondan da

38 Morier (1837: 237); Shirvani (1898: 346-7). 1830'da, Masoon da Kabil ve Civanşir'de Şahsevenlilere ve Nadir Şah tarafından terk edildiği söylenen birçok başka Azerbaycan aşiretine rastlamıştır (1842, II: 297).

39 Mohammed Kazem (1960, III: 249b baskısı).

40 Astarabadi (1962: 426); Lockhart (1938: 262); Perry (1979: 37).

söz edilir. Markov ve Radde'ye göre, bu bey, Nadir Şah'a bir çok seferinde eşlik etmiş ve kahramanlıklarıyla öne çıkmış olan Bedir Han Paşa'dır.⁴¹ Bu, daha önce, 1736'da yapılan Mugan kurultayında durumunu gördüğümüz Bedir Han olabilir. Muhammed Kazım kurultayda hiçbir ad vermemiş, fakat daha sonra Şahsevenli Bedir Han'dan, 1737'de Türkistan'da yapılan savaşlarda Nadir'in en büyük oğlu Rıza Kuli Mirza'nın ordusunda Çavuşlu Baba Han komutasındaki bir subay olarak söz etmiştir. Sözlü anlatım geleneklerinde Şahseven elbeylerinin Afşar kökenli olduklarından söz edilir. Kendisinden önce gelen yöneticiler gibi Nadir Şah ve ondan sonra gelenler aşiretleri daha çok kendi önderleri kanalıyla yönetmişlerdir, hatta Nadir çeşitli görevlere ve önderliğe Afşarlı aşiret mensuplarından atamalar yapmıştır. Dolayısıyla, Şahsevenli Bedir Han, Belh'in savunmasıyla görevlendirilmiş Herat beylerbeyi Afşarlı Bedir Han da olabilir.⁴²

Markov, Bedir Han'ın, Anadolu'dan geldikleri dönemlerde Şahseven'in gerçek önderi olan Yunsur Paşa'nın oğlu Sarı Han soyundan geldiğini söyler. Radde'ye göreyse Bedir Han, Yunsur Paşa'nın erkek kardeşi Allah Kuli Han'ın oğludur. Ancak şöyle bir kombinasyon daha olasıdır: Bedir Han'ın torunları Sarı Han Beyli olarak bilinir, Allah Kulı-ninkiler ise Şahsevenli Ali Kuli Han olabilirler. Ali Kuli Hanı Mugan'da toprak sahibi ve Rusların dostu olarak tanımıştık ve bu Bedir Han'ın babası olabilir.

Bu, Ali Kulı'nın Afşarlı Sarı Han Beyli olduğunu iddia eden Azerbaycanlı tarihçi Hüseyin Dälili'nin vardığı sonuçtur. Nadir Şahseven desteğini korumak istediğinden onu

41 Markov (1890: 6); Radde (1886: 421).

42 Mohammed Kazem (1960, II: 105b, 106b, 113a); Astarabadi (1962: 314). Tigranov (1909: 106) Şahseven'in Kafkaslarda Nadir'in askeri girişimlerinde hizmet ettiklerinden söz eder. Bunun örnekleri, muhtemelen daha önce söz edilen Mugan beyleri ve Şahseven Abbas Ali Bey'dir.

Horasan'a sürdüğünde, genç oğlu Bedir Han'a iyi davranmış, ordusuna subay olarak almış ve Sultan'ın muhafızları birliğine komutan yapmıştır. Bu pozisyondayken Nadir'in savaşlarına katılmış ve büyük bir ün kazanmıştır. Çok büyük olasılık olmasına karşın bu kurguyu bilinen kaynaklardan doğrulayacak kanıt yok. Dälili, Muhammed Kazım ve Astarabadi'yi atlar ve yalnızca Markov'dan alıntı yapar. Markov'un Bedir Han konusundaki yorumları ise yalnızca yukarıda verilenlerdir. Cihangir Zeyneloğlu'nun anlattıkları ise doğrudan Markov'un anlattıklarının çevirisidir.⁴³

III. Bölüm'de gördüğümüz gibi, yakın tarih anlatımı Yunsur Paşa'nın, Sarı Han'ın ve Bedir Han'ın Urumiye'den geldikleri ve Nadir Şah gibi Afşar kökenli oldukları yolunda bilgiler içerir.⁴⁴ Bu bilgiler, Yunsur Paşa'nın Azerbaycan'ın kuzeydoğusuna geldiğinde Sünni olduğu yolundaki birçok raporu doğrulamaktadır. Nadir de Mugan'da bulunduğu dönemde ve hâkimiyetinin çeşitli dönemlerinde bir tür Sünni olduğunu kabul etmiştir.⁴⁵ Düşük bir olasılık olmakla birlikte Bedir Han ve atalarının, Safeviler zamanında Azerbaycan'ın kuzeydoğusuna gelmiş Şamlu gruplarından (Acırlı, Beydili, İnallu) birinden olması mümkündür. Bazı kaynaklar Şamlu'nun iki Afşar boyundan biri olduğunu öne sürer.⁴⁶

1747'de Nadir'in ölümünden sonra Bedir Han'ın ne olduğu bilinmemektedir. Geleneksel anlatımda, kendisinden sonra Azerbaycan beyliğine oğlu Nazar Ali Han'ın geldiği anlatılır. Nazar Ali Han'ı bir sonraki bölümde Erdebil valisi olarak tanıyacağız. Belki de bu, Nadir'in son yıllarında

43 Dälili (1974: 29); Zeinaloghlu (1924: 124).

44 Dälili'ye de bakınız (1974: 26).

45 Lockhart (1938: 100, 278 ve sonrası). Ogranovich'e göre (1870: 79) Yunsur Paşa'dan türemiş olan Şahseven Koca Beyli kabilesinin 1870'te hâlâ Sünni oldukları söylenmiştir.

46 Morier (1837: 233); Houturn-Schindler (1898: 49); Nikitine (1929: 73); Lambton (1971: 1102).

doğudaki savaşlarda küçük komutan olarak anlatılan Azerbaycanlı Nazar Ali Bey ve (belki de aynı kişi) Afşarlı Nazar Ali Beydir.⁴⁷

Erdebil ve Mişkin'deki geniş yayla otlaklarında Şikakîlerin bulunmayışı, buraların Şahseven göçebelerinin ellerine geçmiş olduğunu gösterir. Nazar Ali Han ve ondan sonra yönetime geçenler, yaklaşık elli yıl boyunca Erdebil hanları olarak hâkimiyeti ellerinde bulundurmuşlardır. Bu, çok olaylı bir dönemdir; beyler ve aşiret halkları bölgedeki otlakların hâkimiyetini ellerine geçirmişler, fakat bunları koruyabilmek için, bir sonraki bölümde anlatılacak olan çeşitli rakip güçlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

47 Mohammed Kazem (1960,III: 106, 114b baskıları).

VI. BÖLÜM

Erdebil Şahseven'inden Nazar Ali Han

Nadir Şah'tan Sonra Azerbaycan Hanlıkları

Nadir Şah'ın imparatorluğu kendisinden sonra yönetime geçenlerin çatışmaları nedeniyle dağıldı. Hayatta olduğu son iki yıl süresince, yakın akrabaları diğer aşiretlerin önderlerinin çabalarına yenik düşmeden önce hâkimiyeti ele geçirmek için birbirleriyle savaştılar. Azerbaycan bir süre, İsfahan'da Bahtiyari Ali Merdan, Şiraz'da Zend Kerim Han ve Gorgan'da Kaçarlı Muhammed Hasan Han'la mücadele eden, Nadir'in Afgan generallerinden Gilcîli Azad Han tarafından işgal edildi.¹

1 Nadir Şah'tan sonra Azerbaycan konusunda özellikle bkz. Perry (1979), Golestaneh (1965), Nami (1983), Butkov (1869). On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında çeşitli Azerbaycan ve Transkafkas hanlıklarındaki toplumsal, eko-

Zend Kerim Han bir yandan Bahtiyari aşiretlerine karşı üstün duruma geçerken, diğer yandan güney İran'da Afganları yenilgiye uğrattı, Kaçarların Koyunlu kolu beyi Muhammed Hasan Han Gorgan'ın kontrolünü ele geçirdi, kuzeydoğuda Afganları yendi ve 1756 yılında Azerbaycan'a Azad Han'a karşı harekete geçti. Kaçarlar yanlarına Safevi soyundan gelen III. İsmail'i aldıklarından, Karabağlı Civanşir Penah Han, Karadağlı Kazım Han, Kubalı Hüseyin Ali Han ve Şahseven aşiretleri gibi Doğu Azerbaycan şeflerinin desteğini garantiye aldıklarını düşünüyorlardı. Fakat Muhammed Hasan Han Azerbaycan'da pek iyi karşılanmadı. 1757 başlarında Mugan'a giderken geçtiği Taliş'te Lenkaranlı Kara Han'ın saldırısına uğradı ve ağır kayıplar verdi. Mugan'da bir aydan fazla süreyle müttefiklerini bekledi, fakat yalnızca Karadağlı Kazım geldi.

İlkbahar ve yaz aylarında Tebriz ve Urumiye'yi Afşarlardan ve Afganlardan geri almak için harekete geçti ve Azad'ın Bağdat'a kaçmasını sağladı. Sonbaharda Karadağlı Kazım ile güç birliğine giderek Kazım'ın güçlü komşusu Karabağlı Penah Han'ı yeni kalesi Şuşe'de kuşatmak için harekete geçti. Fakat pek ilerleme kaydedemedi, çünkü Gorgan'daki yurtlarına yönelik Zend ve Afşar tehditleri karşısında kalan Kaçarlar kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. Burada bazı Şahsevenlilerin kuvvetlerine katılmış olduklarını sanıyoruz, çünkü Mugan'dan geçerek Tebriz'e doğru hareket ettiğinde Karabağ ve Şikakî süvarileri askerlerini o derece rahatsız etmişler ki, aralarında bulunan Şahseven ve Azerbaycanlılar firar ederek yurtlarına dönmüşlerdir. Muhammed Hasan Han geri çekilmiş ve eski Azerbaycanlı destekçilerini kindar Penah Han'ın inayetine

nomik ve siyasi koşulları konusunda, bazı monografiler için bilgiler derlenmiştir. Aras'ın kuzeyindeki Azerbaycan için Abdullaev'e bakınız (1958, 1965). Serab, Karadağ ve Erdebil hanlıkları için Dälili'ye bakınız (1979: özellikle 40-63).

terk ederek 1758'de Zend Kerim Han'a karşı bir sefer başlatmak üzere hazırlıklara başlamıştır.²

1758'de Muhammed Hasan Han Şiraz'ın güneyinde iç kısımlara kadar girmiş fakat savaşta kuvvetlerine karşı çıkamamasına karşın Kerim Han, çatışmaya girmeden çoğunu ve özellikle Afganları geri püskürtmeyi başarmıştır. Kerim Han'ın en tehlikeli rakibi olan Kaçar beyi yenilgiye uğratılmış ve 1759 başlarında Mazenderan'da öldürülmüştür.

Azerbaycan artık, bir süre Azad Han'a hizmet etmesine ve sonra Kaçar Muhammed Hasan'la ittifak yapmasına karşın, önemli bir yerel destekle 1749'dan beri eyalette hüküm süren Urumiye Afşarından Fatih Ali Han'ın hâkimiyeti altındaydı. 1760 ilkbaharında Kerim Han durumu kontrol etmek üzere Azerbaycan'a hareket etti. Fatih Ali Han, Hoylu Dunbuli Kürtlerine karşı müttefikleriyle birlikte Tebriz'i elinde tutuyordu. Serab ve Heşt-Rud bölgesinde, daha önceleri Kerim Han'a boyun eğmiş olan Şahseven ve Şikakîler, şimdi Fatih Ali Han'ı desteklemeye başlamışlardı. Fakat Kerim Han bir kuvvet göndererek onlara boyun eğdirdi ve Tahran'a dönmeden önce onları cezalandırdı. Bu arada, yaz aylarında Azad Han batıdan dönmüştü. Marage'de Fatih Ali Han'ın aşiret ordusuyla karşılaştı, bir kez daha yenilerek Gürcistan'a kaçtı. 1761'de ne Afşarlı Fatih Ali Han ne de Zendli Kerim Han bir çatışmaya hazırды. İlkbahar ve yaz aylarında Fatih Ali Han kuvvetleri Erdebil ve Miyane'i ele geçirdi. Büyük bir olasılıkla bu arada Şuşe'de Penah Han'ı yendiler ve ikinci oğlu İbrahim Halil Bey'i rehin aldılar.³ 1762 ilkbaharında, Kerim Han yeniden Azerbaycan'a saldırıya geçti. Miyane'de Şikaki beyi Ali Han ve diğer yerel Şahseven ve Şikakî önderleri bir kez daha tes-

2 Perry (1979: 67-9); Butkov (1869,I: 243-5, 418-25); Javanshir (1961: 22); Abdullaev (1965: 232).

3 Perry (1979: 86); Butkov (1869,I: 246); Bakikhanov (1926: 130-1).

lim oldular ve savaşçılarını, atlarını, ineklerini ve koyunlarını orduya hediye ettiler.⁴ Yakınlardaki Fatih Ali Han kuvvetleri güçlkle yenildi, Tebriz düştü ve Afşar beyi Urumiye'deki kalesine kaçtı. Daha sonra burası da kuşatıldı ve 1763 Şubatında teslim olmak zorunda kaldı. Bunu izleyen ayları Kerim Han Azerbaycan'a vali tayin etmekle veya valileri onaylamakla geçirdi. Eyalette artık barış hüküm sürüyordu ve hâkimiyetinin geri kalan yıllarında ona sadık kaldılar. Eylül ayında Erdebil'deydi ve kuzeydeki hanlıklara doğru hareket etmek üzere Aras'ı geçmeyi planlıyordu. Tam bu sırada, üvey kardeşi Zeki Han'ın güneyde ayaklandığı haberi geldi.⁵ Ekim ayında, rehine olarak aldığı beyler ve aileleri, bütün yerel aşiretlerden askerleri de içeren çok büyük bir grupla birlikte Kerim han Erdebil'den ayrıldı ve Halhal, Hamse ve Sultaniye üzerinden güneye doğru ilerleyerek Zeki Han'ı yendi.⁶ Artık Afşarlı Şahruh'un elinde kalan Horasan dışında İran'ın efendisiydi.

Karadağ ve Kazım Han

Nadir Şah'ın yönetiminde sürgünden nasibini almayan tek Azerbaycan bölgesi Karadağ oldu. Yerel beyleri Kazım Han 1720'lerde Azerbaycanı işgalleri sırasında Osmanlılara karşı çıkmıştı. Daha sonra, Nadir'in subaylarından biri olarak 1735'te Bagavard'da savaştığı için Karadağ valiliğine getirildi. Fakat daha sonra Nadir'in kıskançlığının kurbanı oldu ve kör edildi.⁷ Bu özrüne karşın, Nadir'in ölümünden sonra yerel aşiretleri bir araya getirdi ve stratejik ittifaklar oluşturarak nüfuzunu genişletmeye çalıştı.

4 Ghaffari (1887: 81).

5 Ghaffari (1887: 117 ve sonrası).

6 Perry (1979: 86 ve sonrası, 104 ve sonrası).

7 Chelebizadeh (1740: 149 baskısı); Mohammed Kazem (1960, I: 301a baskısı); Golestaneh (1965: 188-9).

1748'de, Afşarlar, Azerbaycan serdari arasındaki rekabetler sırasında Afşarlı Emir Arslan Marage'de, iktidarı erkek kardeşi ve Nadir'in halefi Adil Şah'tan (Ali Kuli Han) henüz devralmış bulunan kuzeni İbrahim tarafından yenilgiye uğratıldı. Emir Arslan Karadağ'da Kazım Han'ın yanına sığındı, fakat Kazım Han, Emir Arslan'ı İbrahim'e teslim etti. Daha sonra idam edildi ve İbrahim kendisini Tebriz'de Şah ilan etti.

İki yıl sonra, Gilcî Azad Han tarafından yenilen Kazım Han Tebriz valisi Afşarlı Mehdi Han'ın taraftarları arasına katıldı. Kazım Han 1752'de Karabağlı komşusu Penah Han'la ve diğerleriyle ittifak yaparak bir süre Azad'a karşı direnmeye çalıştı fakat sonradan yenilgiyi kabul ederek rehineleri gönderdi ve Karadağ dağlarına çekildi. 1757'de Mugan'a gelerek Kaçar Muhammed Hasan'a katılan yegâne yerel bey o olmuştur. 1760'ta Penah Han'ın Shuhseh kuşatmasında Hasan'a yardım etmiş ve daha sonra 1760'ta savaşçılarını Afşarlı Feth Ali Han'ın emrine vererek Azad Han'ın nihai yenilgisine katkıda bulunmuştur. 1763'te Kazım Han, Zend Kerim Han'a boyun eğen son grup içinde yer almış ve o grup rehinelerle birlikte Şiraz'a götürülmüştür. Bundan sonra başına gelenlerle ilgili bilgi yoktur. Fakat 1780'lerden itibaren yerine oğlu Mustafa Kuli (?) Han geçmiş ve ailenin Kaçarlara sadakati devam etmiştir.

Kazım Han'ın hangi Karadağlı aşirete mensup olduğu belli değildir. Gariptir ki, ne Bayburdi ne de Oberling'in tarih kayıtlarında Kazım Han'dan söz edilir. Şah I. Abbas'ın yönetiminde Karadağlı emirler Kızılbaşların dini danışmanı gibi özel bir konuma sahip olmuşlardır. Kızılbaş ataları olan (Afganların ve Zendlerin tersine) Afşar ve Kaçar hanedanlarına sadakatleri daha sonraları da devam etmiş olabilir.⁸

8 Baiburdi (1962); Oberling (1946b).

Karabağ ve Penah Han

Kazım Han'ın komşusu ve rakibi Karabağlı Penah Han'dır. Civanşir'in Sarıcalı kolundandır. Birlikte hareket ettikleri otuz ikilerle, Safevi döneminden itibaren Karabağ'ın resmi yöneticileri olan Genceli Kaçarlardan Ziyadoğlu ile yirmi dörtlerin uzun yıllar rakibi olmuşlardır.⁹

Nadir Şah, Karabağ'dan otuz iki, Civanşir ve Kebiri aşiretleri mensuplarını büyük gruplar halinde Horasan'a göndermiş, fakat Penah Han'ı rehin olarak kendi sarayında tutmuştur. Erkek kardeşi Behbud Ali Bey idam edilince (Yaklaşık 1744), Penah Han kendi hayatından kuşku duyarak kaçmış ve Lezgilere sığınmış (Nadir'e karşı direnişte izlenen ortak yol) ve Nadir'in ölümüne kadar yakalanmama'yı başarmıştır. Karabağ'a döndüğünde ise kendisini Han ilan etmiştir.

Artık sürgündeki göçebelerin çoğu geri dönmüştür,¹⁰ fakat kendisini hâlâ zayıf hisseden Penah Han, Afşarlı Emir Arslan'la ittifak yapmaya çalışmıştır. Birlikte komşu hanlıklara boyun eğdirmişler ve Nadir'in halefi Adil Şah, Penah Han'ın Karabağ'daki hâkimiyetini onaylamıştır. Fakat bir yıl içinde Penah Hanı koruyan iki Afşar önderi de ölmüş ve 1750'de Azad Han tarafından yenilen Azerbaycan beylerine o da katılmıştır.

İki yıl sonra, güçlü Şeki Hanına karşı başlatılan direnişte Gürcistan, Gence, Nahçıvan ve Karadağlı komşularına katılmıştır. Bu dönemde, Şuşe'deki yerleşim yerini başkent olarak takviye etmiş ve Penah-Ebad adını vermiştir. Buradan, Kaçar Muhammed Hasan'ın kuşatmasına karşı direnmiş ve kısa bir süre sonra Erdebil'i işgal ederek aynı boydan olan Dergâh Kulu Bey'i vali olarak atamıştır. Birkaç

9 III. Bölüm'e bakınız.

10 Civanşirlilerin bazıları Kabil'de kalmışlardır. Masson'a bakınız (1842,II: 297); Civanşir (1961: 48).

yıl sonra Penah Han'ın başkenti bu kez Afşarlı Feth Ali Han tarafından yeniden kuşatılmıştır. Urumiye'de rehin alınmış olan ikinci oğlu İbrahim Halil'i teslim ederek rüşvet yoluyla Feth Ali Han'dan kurtulmuştur.

1762'de Karadağlı Kazım Han'la savaş halindeyken, Penah Han Urumiye'yi kuşatmak üzere olan Zendli Kerim Han'a teslim olmuştur. Kentin düşmesinden sonra Kerim Han, diğer rehinelerle birlikte Penah Han'ı Şiraz'a götürmüş ve oraya gittikten kısa bir süre sonra ölmüştür.¹¹ Oğlu İbrahim Halil Karabağ'a vali olarak geri gönderilmiştir. Bir süre ülke içindeki gücünü sağlamlaştırmaya çalışmış ve komşularından bazılarının gerisinde kalmıştır. Fakat Kerim Han'ın ölümünden sonra Kuba hanının en önemli rakiplerinden ve Kaçarların en önemli düşmanlarından biri haline gelmiştir.

Kuba ve Feth Ali Han

Bu arada, Zend döneminin büyük bir bölümünde, Doğu Transkafkasya'nın, batıda Gürcistan'daki Kartli-Kakhetia krallıklarını dengeleyen en önemli gücü Kuba Hanıydı (Dağıstan ve Derbend dahil olmak üzere). Kaytaklı Feth Ali Han, 1758'de babası Hüseyin Ali Han'ın yerine geçti ve İran'da Kerim Han'ın hâkimiyeti döneminde ve sonrasında bölgeye hâkim oldu. Kerim Han'la kâğıt üzerinde dahi bir birleşmeye gitmedi. 1763'te kız kardeşinin Kerim Han'ın en büyük oğlu Ebu'l-Feth Han'la evlenmesi düşünüldü, fakat bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Zamanının büyük bir bölümünü, Derbend'de karakollar kurmuş olan Rus ticari temsilci ve konsoloslarıyla uğraşarak geçirdi.¹²

11 Javanshir (1961: 20-3); Qara-Baghi(1959: 19-24); Bakikhanov (1926: 128-31); Butkov (1869,I: 246;III: 89 ve sonrası); Dälili (1971); Huart (1972).

12 Ve aynı zamanda Gilan'da; Perry'deki özete bakınız (1979: 250 ve sonrası).

1750'lerin sonlarında, Hüseyin Ali Han Salyan¹³ ve Derbend üzerindeki eski hâkimiyetini yeniden oluşturdu ve Feth Ali Han bunu izleyen on yıl içinde güneye doğru daha fazla yayıldı. 1768'den itibaren Şirvan, Bakû hanlıklarıyla Cevat ve Mugan'daki küçük hanlıkları kontrolü altına aldı. Cevat'a Hasan Han'ı atadı ve 1770'te Şahseven'den vergi toplamaya başladı. 1771-72'de Şamahı'yı ele geçirdi, fakat 1773'te, görevden uzaklaştırılmış olan Han'ın Gürcistan Erekle'sinin himayesinde ve Şeki ve Gence hanlıklarından komşularının desteğiyle kurduğu ittifak Feth Ali Han'a karşı ayaklandı. Bunu izleyen yıl kendi kalesinde kuşatıldı ve 1775'te yardımına bir Rus birliği gelinceye kadar burada kaldı. Mugan'ın Gilanlı Hidayet Han tarafından işgal edilmesiyle geçici bir başarısızlık yaşadı, fakat 1784'te kısa bir süreyle Erdebil'i ve civar bölgeleri işgal etti. 1789'da ölünceye kadar bölgedeki hâkimiyetini sürdürdü.¹⁴

Erdebil, Mugan ve Şahseven

Nadir'in iktidarından sonra Bedir Han hakkında hiçbir haber alınamadı. Dälili'nin kaynak olarak gösterdiği 1828 arşivlerine göre, bilinmeyen bir tarihte, Erdebil Hanlığına Bedir Han'ın yerine oğlu Nazar Ali Han geçti ve kendisine bağlı olarak Mişkin, Nemin ve Mugan bölgelerinin beyleri olarak görevlendirilmiş güvenilir akrabaları ve yandaşlarıyla Erdebil, Halhal ve Mugan'ın birleşik Şahseven aşiretini yönetti.¹⁵ Bir önceki paragrafta belirtildiği gibi, Nazar Ali Han, Nadir'in ölümünden kısa bir süre önce doğuda savaşan Afşar/Azerbaycanlı subay Nazar Ali Bey olabilir. Fakat

13 Salyan Hanlığı konusunda Abdullaev'e bakınız (1965: 186-8); Gmelin (1779,I: 382-3).

14 Bakikhanov'a bakınız (1926: 129-39); Abdullaev (1958 ve 1965); Perry (1979: 209-14).

15 Dälili (1974: 29), Zapiska'ya atıfta bulunarak (1828).

Kerim Han yönetimi sona erinceye kadar Erdebil-Mugan bağlantısında bu isimden hiç söz edilmemiştir. Daha önce-leri bey olarak veya Mugan Şahseveniyle ilgili olarak başka bir çok kişinin adından söz edilmiştir. 1749'da Şahseven'den Ahmet Han adında biri ve erkek kardeşi, Şamahı hanlarıyla bir kan davasına karışmıştır. Bu arada, 1747' de Horasan'da Nadir Şah'a karşı bir ayaklanmaya katılan Muganlı Alem Han Türk, Nadir'in ölümünden sonra Yezd'e vali olarak gitmiş ve beraberinde 200 Muganlı Türkü de götürmüştür. Birkaç hafta sonra halk tarafından azledilmiştir.¹⁶

1757'de (daha önce de belirtildiği gibi), Şahseven'den bazıları, Mugan'dan geçişleri sırasında daha önce katılmış oldukları Kaçarlı Muhammed Hasan kuvvetlerinden, ayrılmışlardır. Daha sonraları, Karabağlı Penah Han, Civanşirli Dergâh Kulu Bey'i Erdebil valiliğine getirdiğinde yerine kimin geçtiği ve ne kadar iş başında kaldığı konusunda kayıt yoktur. Kısa bir süre sonra, Feth Ali Han'ın bir grup Şahseven göçebesini Mugan'dan Kuba'ya götürdüğü yolunda bilgiler vardır fakat bunların Tavabi Muhammed Han'ın Erdebil'den Kuba'ya götürdüğü grupla aynı olup olmadığı belli değildir.¹⁷

1760'la 1762 yılları arasında, Serab civarındaki Şahseven ve Şikakî aşiret halklarının Kerim Han'a bağlı kalıp kalmama konusunda tereddüt yaşadıklarını öğrendik. 1763 Ekim ayında Kerim Han ayrıldıktan sonra Erdebil'e kimin vali/Han olarak atandığı konusunda hiçbir kayıt mevcut değil. Adı bilinmeyen Şahseven beylerinin Şiraz'a¹⁸ rehin olarak gittikleri bilinmekle birlikte, bunların diğerleri gibi zaman içinde vali olarak atanıp geri gönderilmiş ol-

16 Bakikhanov (1926: 128); Naini (1974: 287 ve sonrası).

17 Butkov (1869, I: 249); Abdullaev (1958: 17, 193; 1965: 238).

18 Nami (1938: 114).

maları olası. Sarı Han Beyli Nazar Ali Han, Kerim Han yönetiminde bir süre Erdebil valiliği yapmıştır.¹⁹

1768'de Erdebil ve Tebriz'in ileri gelenleri Kubalı Feth Ali Han'a mektup göndererek hanlarının (ad verilmemiştir) zorbalıklarına karşı korunma talep etmişlerdir.²⁰ Aynı yıl, Feth Ali Han Mugan'ın kontrolünü ele geçirmiş ve Cevat'a Han olarak, 1770'te Kuba'ya vergi ödemesi istenen, Mugan'daki Şahseven göçebelerinden yandaşı Tala Hasan'ı atamıştır. O sıralarda, Mugan bölgesinin Cevat'la ortak sınırı vardı ve bozkırın kuzeydoğu kısmını içine alıyordu. Güneybatıya doğru uzanan şu andaki İran Mugan'ı ise Erdebil yönetimindeki Ucarud bölgesiydi.²¹

1773'teki Kuba aleyhtarı ayaklanmada Salyan, Şamahı ve Mugan'daki saldırılar Şahseven'in ve diğer yerel göçebelerin hayatlarını çok zorlaştırmıştı. Bu kargaşada Tala Hasan Han esir alındı. Muganlı ayaklanmacılar arasında olmasına rağmen Mugan göçbelerinin Feth Ali Han'a büyük destek sağladıkları söylenir.²² 1778 başlarında, Gilan'dan Hidayet Han, Zendli Kerim Han'ın verdiği yetkiyle ve sürgündeki Şamahı hanlarının desteğiyle Feth Ali Han'a karşı sefere çıktı. Taliş'i işgal etti, Salyan'ı talan etti, Cevat'ı aldı

19 Asef (1969: 352).

20 Abdullaev (1958: 60, 158-60; 1965: 244). Tebriz Hanı Dunbuli Nəcəf Kulu idi.

21 Butkov (1869, I: 253-4); Abdullaev (1958: 52,160; 1965: 231). Tala Hasan Han'ın kimliği bir sırdır. Şahseven soyagaçlarından hiçbirinde yer almaz. Muhtemelen, Taliş Hanları ailesindendir. Mugan'ın ekonomik önemi konusunda Abdullaev'e bakınız (1958: 58; 1965: 124 ve sonrası, 229 ve sonrası). O dönemdeki Erdebil hanlığındaki toplumsal ve ekonomik koşullar için Dälili'ye bakınız (1979: 54-63). Anlattıkları bir çeşit olasılıklara dayandırılmış kurgulamalardır ve her şeyin tutarlı olması beklenemez. Örneğin Halhal haritasında işaretlenmiştir, fakat metinde Erdebil hanlığının bir bölgesi olarak mevcut değildir. Böyle olup olmadığı veya Halhal'ın bağımsız bir hanlık olarak mı kaldığı (çok az bilgi vardır) belli değildir. Bölge, büyük bir olasılıkla daha sonra buralarda yaşadıkları bilinen Şahseven veya Şikakî'nin veya Şatranlu'nun hâkimiyetinde kalmıştır (Fortescue 1922: 322; Oberling 1964a: 53 ve sonrası).

22 Abdullaev (1958: 167); (1965: 265,521,538).

ve Gilan'a geri çekilmeden önce Hasan Han'ı esir aldı.²³ Bu esir alınma olayından sonra, Hasan Han, büyük bir olasılıkla yeniden iş başına geçmeyi başardı ve 1789'da ölünceye kadar han olarak anıldı.

Serab ve Şikakî

Şikakî Kürt kökenli bir aşiret grubudur, fakat artık Şii olmuş ve Türkleşmiştir.²⁴ Bir zamanlar Kızılbaşlar arasında sayılan Şikakîler iki kuşak halinde Ali Han ve Sadık Han olarak anılan beylerin hanedanıyla yönetilmişlerdir. 1720'lerde Osmanlı işgal kuvvetlerine karşı Şahseven'le birlikte ayaklandıklarında Erdebil'deki en büyük grup durumundaydılar ve karargâhları Mişkin'deydi.

Şikakîler, büyük bir olasılıkla 1730'da Azerbaycan'a geldikten sonra Nadir Şah tarafından Horasan'a sürgüne gönderilenler arasındaydılar ve Şah'ın ölümünden bir süre sonra geri döndüler. 1750'lerin sonlarında, Horasan'dan yeni döndüğü söylenen 6.000 Şikakî ailesi İsfahan'da Azad Han'a katılmak üzere Gilan üzerinden yola çıktılar, fakat Azad Han'ın hakaretine uğradıkları için Zendlere katılmak üzere Fars'a doğru yollarına devam ettiler. Savaşçıları, Kirmanşah ve Hemedan civarında bunlar adına birçok savaşa katıldılar. 1750'de Şikakî Ali Han, Tebriz'de Azad Han'ın yenilgiye uğrattığı Azerbaycan beyleri arasında olduğundan ya Şikakîlerden bazıları Horasan'a gitmedi veya hepsi birden aynı anda geri dönmediler.²⁵

Her iki durumda da Kerim Han Batı İran'ın kontrolünü ele geçirdi ve Şikakîler Mişkin'e ve Erdebil'e değil, gü-

23 Abdullaev (1965: 232,565 ve sonrası).

24 Şikakî için Minorsky'ye bakınız (1934b: 290); Oberling (1964a: 80); Tavahodi (1987-8).

25 Nami (1938: 33-4); Golestaneh (1965: 130-4, 301-3).

neyde Azerbaycan'a, şu anda yaşadıkları Serab (Garm-Rud) ve Miyane (Heşt-Rud) topraklarına döndüler. Şahseven artık Erdebil, Mişkin ve Mugan'daki durumunu güçlendirmiş olmalı ki, bölgeyi bunlarla paylaşmak istememiştir. 1966 yılında yaşlı Şahsevenler, atalarının Mugan'a geldiklerinde bu ovalarda Şikakîlerin hüküm sürdüğünü ve Şahseven geldiğinde Şikakîlerin gittiğini anlattılar (Şahsevenler geldiler, Şikakîler gittiler). Bu toprak anlaşmazlığı ve Kerim Han'a boyun eğme konusunda yavaş davranmış olmaları nedeni ile buradaki grupların sorunlu olarak tanımlanmış olmaları olasıdır. Diğer yandan, Şikakîlerin doğudaki ve güneydeki komşuları, Hamse ve Tarım'daki Afşarlar ve Duveyranlarla anlaşmazlık içinde olmaları da olasıdır.²⁶

1760 yazında, Şikakî Ali Han, Gilcili Azad Han'ın kesin yenilgiye uğratılması için Afşarlardan Feth Ali Han'ın ordusuna katılmıştır. Miyane'nin ötesinde Şikakîlerin ve Şahsevenlerin önderi olarak Kerim Han 1762 ilkbaharında Azerbaycan'a döndüğünde Zendlere asker ve hayvan ikmalinde bulunmuşlardır.²⁷

Azerbaycan'ın yatıştırılması ve son Afşar beylerinin teslim olması üzerine Kerim Han, Dunbulili Ncef Kulu Han'ı Tebriz ve dolaylarının genel valiliğine getirmiştir. Genel valiye verdiği talimatlar arasında, eyaletteki Şikakî aşiretlerine ve diğer aşiretlere sevgiyle muamele edilmesi, kendi yurtlarında yerleşmelerinin sağlanması ve dolayısıyla tarımla ve hükümete hizmetle meşgul olmalarının sağlanması vardır.²⁸ Bu talimatlar yalnızca buralara yeni dönmüş olan Şikakîlere değil, Mişkin ve Mugan'daki yurtlarına

26 Ek Bir'e bakınız. O dönemde, Serab Hanlığındaki toplumsal, ekonomik ve siyasi koşullar için Dälili'ye bakınız (1979: 40-2).

27 Golestaneh (1965: 455); Nami (1938: 98); Perry (1979: 86); Ghaffari (1887: 80-1).

28 Lambton (1953: 133), Nadir Mirza'yı alıntı yapmıştır (1905: 174).

dönmüş olan Şahsevenlere de uygulanmıştır. Şikakilerin yeni topraklarından ayrıldıkları veya Şahseven'le eski toprakları konusundaki anlaşmazlıklarını sürdürdükleri yolunda herhangi bir bilgi yoktur. 1772'de Zencanlı Afşar Zülfikâr Han'ın sonuçsuz kalan ayaklanmasını desteklemeleri dışında, Kerim Han'ın hüküm sürdüğü dönemde sükûnetlerini korumuşlardır.²⁹

Kaçarların Yükselişi

Yaklaşık yirmi yıl boyunca oldukça güvenli, gönenç ve barış içinde yaşadktan sonra 1779'da Zendli Kerim Han'ın ölümü İran'da yeni bir karışıklık dönemini başlatmıştır. Güneyde Zend beyleri üstünlük için mücadele etmişler ve Kaçarlı Muhammed Hasan'ın hünsa oğlu Ağa Muhammed Han kuzeyin büyük bir bölümünün kontrolünü ele geçirmiştir. Bir süre Azerbaycan yarı özerk bazı beyler arasında paylaşılmış olarak kalmıştır. Bunların en güçlüleri olan Penah Han'ın oğlu, Karabağlı Civanşir İbrahim Halil, Kaçarların en can düşmanıydı ve bir çeyrek yüzyıl önce babasının bağılıklarını sürdüren Kara Han'ın oğlu Talişli Mir Mustafa Han tarafından destekleniyordu. Halil İbrahim, ayrıca Şirvan, Şeki, Gence, Nahçıvan ve Erdebil gibi birçok komşu hanlığın, Karabağlıların dediği gibi zorla veya evlilik yoluyla ittifaklarını sağlamıştı.³⁰ Kızlarından ikisi Şahsevenli Nazar Ali Han ve Şikakî Ali Han'ın oğullarıyla evlenmişlerdi.

29 Perry (1979: 123); Ghaffari (1887: 172).

30 *Khvab ba zur khvab ba khvish* (Qara-Bagh 1959: 25); Karabağlılar da, İbrahim Han'ın Tebriz, Hoy, Marage ve Erivan'a boyun eğdirdiğini iddia etmektedirler, fakat bu olası değildir. İbrahim Han konusunda Atkin'e bakınız (1979).

Gilan ve Hidayetullah Han

Kaçarlardan Ağa Muhammed'e hemen boyun eğen, fakat bağımsızlığına kavuşmaya ve genişlemeye çalışan hanlardan biri Gilan'dan Hidayetullah'tır. Yıllar boyunca Reşt'in hâkimiyetine girip çıktıktan sonra 1763'te Kerim Han tarafından valiliğe getirilmiş, 1767-68'de kız kardeşini (Kubalı Feth Ali Han'ın kızının yerine) Kerim Han'ın oğlu Ebu'l-Feth Han'la evlendirmeyi başarmıştır. Kaçarların Mazenderan'da ayaklanmalarından korkmasına rağmen Gilan valisi olarak bir süre kargaşadan uzak yaşamıştır. 1778'de Kubalı Feth Ali Han'ın topraklarına saldırmasından sonra onunla ve 1773'te Ruslarla bazı tertiplere girmeye çalışmıştır.

Kerim Han'ın ölümünden sonra Hidayet Han, komşusu Erdebil Şahseven'inden Nazar Ali Han'ı ele geçirmiş ve Enzali'de hapse atmıştır. Fakat Gilan halkı ayaklanmış, onu görevden uzaklaştırmış ve Nazar Ali Han'ı serbest bırakmışlardır. Hidayet Han Zencan'a kaçmış ve orada vali Afşarlı Zülfikâr Han tarafından tutuklanmıştır. Hidayet Han'ın arkadaşı Zendli Ali Murat Han kuzeye gelerek onu kurtarmış ve Zülfikâr Han'ın rakibi Zencan Şahseveninden Ali Han'ın yardımıyla Reşt'e götürmüştür. Oğlu Nasir Han, Karabağlı İbrahim Halil Han'ın kızıyla evlenmiş olan Erdebil Şahseven'inden Nazar Ali Han yardımına gönderilen askerleri alarak Hidayet Han'ı Mazenderan'dan atmak için Reşt'e geri dönmüştür. 1780 Haziranında, kendisini Ağustos ayında yeniden iktidara getiren Zendli Ali Murat Han olduğu halde, Hidayet yine Ruslardan yardım istemiştir. Bir sonraki yaz (1781), Kaçarlı Ağa Muhammed Han Gilan'a hareket etmiştir. Bu kez, Hidayet Han eski düşmanı Feth Ali Han'dan yardım istemek üzere Kuba Hanlığına kaçmıştır. 1782 başlarında Karabağ, Şeki, Şamahı, Cevat, Taliş ve Erdebil Şahseven'inden derlenmiş Kaçarlar karşıtı bir kuvvet, Hidayet Han adına Gilan'ı geri almıştır. Fakat

birkaç yıl sonra Ağa Muhammed Han, Reşt'te Hidayet Han'ın düşmanlarına yardım etmek ve onu öldürmek için geri dönmüştür.³¹

1784 Ilkbaharında Kubalı Feth Ali Han uzun zamandan beri planladığı, güneye doğru hanlıkları işgal eylemini başlatmıştır. Beraberinde Şah Sultan Hüseyin'in torunu olduğu varsayılan ve Safevi olduğunu öne süren Abbas Mirza'yla birlikte Taliş'e doğru harekete geçmiş ve bir Rus kaynağa göre, hiç direnmeyle karşılaşmadan Erdebil ve Mişkin'i işgal etmiştir.³² Şahsevenli Nazar Ali Han'ı atmış ve Cevat'tan Tala Hasan Han'ı (veya Talişli Kara Han) Erdebil valiliğine getirmiş ve Hüdaverdi Bey'i Mişkin'e göndermiştir. Fakat Ruslardan aldığı ağır uyarılar nedeniyle birkaç ay sonra bölgeden ayrılmıştır. Bu arada, Nazar Ali Han Karabağlı hamisi İbrahim Halil Han'dan Hoylu Ahmet Han'la birlikte destek almış ve 1785 başlarında Feth Ali Han geri çekilince arkasında bıraktığı kukla beylerin hepsini atmışlardır.³³

Bunu izleyen birkaç yıl süresinde, Şahsevenli Nazar Ali Han, Aras'ın kuzeyinde İbrahim Halil Han'la ve birkaç yıl Güney Azerbaycan'da hüküm süren Şikakî Ali Han ve oğlu Sadık Han'la ittifaka girerek Erdebil'deki hâkimiyetini sürdürmüştür (Sadık Han ve Nazar Ali Han'ın oğlu Nasır Han bacanaktır ve her ikisi de İbrahim Halil Han'ın kızlarıyla evlidir).

31 Hidayet Han konusunda Nami'ye bakınız (1938: 229-30); Butkov (1869, II: 79 ve sonrası, 92,99, 302-4); Bakikhanov (1926: 135); Rabino (1971: 473-5); Nikitine (1929: 79 ve sonrası); Abdullaev (1958: 102); Atkin (1980: 34-5). 1779'daki olayların gidişatı belli değildir. Nami, aynı hikâye olması gereken olayın tarihini 1775 olarak verir. Çağdaş Rus raporlarına dayandırılmış olan Brosset kronolojisi (Butkov'a 1869, III) çok karmaşık bir tablo çizer. Görünüşe göre, Hidayet Han 1779'dan ölümüne kadar Reşt'te çeşitli dönemlerde iktidarda kalmıştır.

32 Abdullaev (1958: 123).

33 Butkov (1869, II: 141); Abdullaev (1958: 51; 1965: 123-4, 185); Perry (1979: 213). Bakikhanov (1926: 138) işgal tarihini 1788 olarak verir ve büyük bir olasılıkla bu doğru değildir.

Kerim Han'ın ölümünden sonra ortaya çıkan yerel mücadele sırasında, Karabağlı İbrahim Halil Han, Aras'ın ötesinde Kubalı Feth Ali Han'la mücadele ederken, Azerbaycan'ın büyük bir bölümü Şikakîlerin kontrolüne geçti. 1786'da ölen Ali Han'ın yerine en büyük oğlu Sadık Han geçti. Şahseven desteğiyle, bir sonraki yıl Tebriz'i ele geçirdi ve vali olan, Necef Kulu Han'ın valisi Zendli Kerim Han'ın oğlu Dunbuli Hûdadad Han'ı öldürdü. Sadık Han yandaşları da Gilan'da çılgın bir mücadeleye girişmişlerdi.³⁴

1791 başlarında, babası Muhammed Hasan Han'ın ölümünden yirmi beş yıl sonra, Kaçarlı Ağa Muhammed Han Azerbaycan'a doğru yola çıkınca Şikakî Sadık Han ona karşı çıktı, fakat Serab'daki karargâhını savunmak için Tebriz'i bırakmak zorunda kaldı. Kaçarlar onu yendiler, Serab'ı tahrip etiler ve civarın altını üstüne getirdiler. Sadık Han Aras'ı geçerek Karabağ'daki kayınpederi İbrahim Halil'in yanına sığındı.

Ağa Muhammed Han, Mir Mustafa Han'a boyun eğdirmek için Taliş'e bir müfreze yolladı ve Erdebil'e doğru ilerledi. Müfreze büyük ganimetlerle, fakat boyun eğdiremeden geri döndüğünde Kaçar ordusu Ahar'a doğru yürüdü. Bu kez Karabağlı Mustafa Kulu Han hoş geldin mesajları gönderiyordu. Burada, Aras'ın güneyinde bulunan, Taliş dışındaki bütün Azerbaycan hanlarından hürmet gördü ve Dunbuli hanlarını yeniden iktidara getirdi. Şikakî Sadık Han ve on erkek kardeşinden biri de dahil olmak üzere, Erdebilli Nur Ali'nin (muhtemelen Nasır) kardeşleri, Şahseven'den adı verilmeyen bir bey ve eşleri esir alındılar.³⁵

34 Busse (1974: 16); Butkov (1869, I: 307); Nami (1938: 332); Nadir Mirza (1905: 176).

35 Butkov (1869, II: 319-20).

Hatırı sayılır bir diplomasi yürüterek birleşmelerini sağladığı Koyunlu ve Davalu hiziplerini geride bırakan Muhammed Ağa Han, esirler almak ve asi bir aşiretin hiziplerinden birini diğerine karşı kullanmak biçimindeki çok denenmiş politikalar kullanarak Kuzey İran'ın tümüyle boyun eğmesini sağladı. Fakat ancak 1794'te Kerim Han'ın büyük kuzeni Lutf Ali Han'ı yenerek, bilinen aşırı zalim saldırılarıyla Şiraz ve Kirman'daki kalelerini yerle bir edip Zend hanedanına son verebildi. İran platosunun kontrolünü eline geçirdikten sonra artık komşu devletlerle ilişkilerindeki acil sorunları çözmek konusuyla uğraşabilir hale geldi.

İran'ın eski Kafkas eyaletlerinde, batıda Gürcistan'da sorunlar ve güneyde ve doğuda hanlar arasında çekişmeler vardı. Büyük Petro'dan sonra Rus saldırıları sona ermişti fakat, II. Katerina yönetimindeki Rusya'nın ticari ve emperyal nüfuzu giderek içlere, özellikle Hristiyan bölgelere doğru yayılmaya başlamıştı. Bir zamanlar Petro'nun vasal devleti olan Gürcistan, Katerina'yla Rus korumasını garanti altına alan 1783 anlaşmasını imzalayan Kral Erekle yönetiminde bağımsızlığını kazanmıştı. 1794'de, Erivan, Karabağ, Kuba, Şirvan ve Taliş hanları artık Ağa Muhammed'e bağlı yaşamayı reddediyorlardı. Kubalı Feth Ali Han'ın yerine 1789'da oğlu Ahmet Han ve 1791'de oğlu Şeyh Ali Han geçti. Babalarının Karabağlı İbrahim Halil'le olan anlaşmazlığını çözmüş gibi görünüyorlardı ve Kuba ve Karabağ hanlıkları ittifak yaptı. Ağa Muhammed kuzeybatı sınırındaki bu durumu doğudaki Türkmen ve Afğan Durrani tehdidinden daha ciddiye alıyordu. Bu arada batıda Osmanlılar Ruslarla uğraşıyorlardı.³⁶

İran'ın Gürcistan üzerindeki eski hegemonyasını yeniden kurmak isteyen Ağa Muhammed Han, 1795 yılı başlarında kuvvetlerini yeni başkenti olan Tahran'da toplayarak

36 Flambly (1963: 168).

kuzeybatıya doğru ilerlemeye başladı. Erdebil'de yaklaşık 60.000 kişilik ordu üç kısma ayrıldı: Birincisi, Şirvan ve Kuba'daki hanlara boyun eğdirmek için Mugan'a doğru ilerledi. İkincisi, Şahsevenli Ali Kulı Han önderliğinde Eri-
van'a doğru ilerledi.³⁷ Üçüncüsü, bizzat Ali Muhammed Han komutasında Karabağ'daki Şuşe kalesini zayıf düşür-
mek üzere harekete geçti. Şuşe eski düşmanlarından İbra-
him Halil Han'ın yönetimindeydi ve Transkafkasya'nın bü-
yük bir kısmını kontrolü altında tutuyordu.³⁸

Etkin bir topçu kuvveti olmadığı için Ağa Muham-
med, Erivan ve Şuşe kuşatmalarından vazgeçmek zorunda
kaldı. Onların yolunu kesmek için arkasında garnizon bı-
rakarak birinci kola katılmak üzere yoluna devam etti. Mu-
gan'dan hiç direnişle karşılaşmadan geçti ve Kuba'yı aldı.
Gence'de Cevat Han da onlara katıldı. Birleşik kuvvetler
Eylül ayında Erekle'ye doğru hareket etti. Küçük fakat güç-
lü Gürcü ordusunu yendiler ve başkent Tiflis'i ele geçirdi-
ler. Kenti yağmaladılar, yaşayanları kılıçtan geçirdiler ve
sağ kalanları esir aldılar. Bu haberler üzerine Erivan teslim
oldu, fakat İbrahim Halil Han Şuşe'de tutuldu.

Ağa Muhammed Han, Tiflis'ten Şeki ve Şirvan'a çekildi
ve Mustafa Han'ı kaçırmak ve Şamahı başkentini yağmala-
mak için geride bıraktı. Gürcistan'ı ele geçirmiş olduğu
için Karabağ ve Şirvan kırsalını yağmaladı. Halkın büyük
bir bölümü kaçtı ve çaresiz bir kıtlık hüküm sürmeye baş-
ladı. Zaman içinde Safevi hâkimiyetini kuran Ağa Muham-
med, altmış yıl önce Afşarlı Nadir'in yaptıklarından örnek
alarak, 1796 Martında Mugan ovalarında kışlağını kurdu

37 Mugan Şahsevenindeki beyler arasında yaşı tutan bir Ali Kulı Han bulama-
dım. Hamse veya Kazvin Şahseveninden olabilir. Bu, Birinci Rus Savaşı'nın
(1804-12, VIII. Bölüm'e bakınız) ilk yıllarında faal bir komutan olarak adı
geçen Şahsevenli Ali Kulı Han'la aynı kişi olabilir. Fakat Radde'de kaydedil-
diği biçim, ad benzerliği dışında, Şahsevenli Nazar Ali Han'ın torunu olma
olasılığı daha yüksek (1886: 444).

38 Qara-Baghi'ye göre (1959: 26-9).

ve taç giydi. Yeni Şah, kutsal Erdebil kentinden Safevilerin kutsal kılıcını kuşanarak Horasan'a yürüdü ve 1796 seferberlik mevsimini burada geçirdi. Şikakî Sadık Han, özellikle Meşhed'in işgalinde en güvenilir komutanlarından biri olarak faaliyet gösterdi.

Bu arada, Katerina güneydeki Rus ticari çıkarlarını artırmak, Avrupalılara meydan okumak ve Ağa Muhammed Han'ı yenmek istiyordu. Erekle'ye karşı anlaşma gereği olan görevlerini biraz geç yerine getirerek, Valerian Zubov komutasında 30.000 kişilik bir Rus ordusu gönderdi. Zubov, Salyan ve Taliş de dahil olmak üzere Doğu Transkafkasya'yı hemen ele geçirdi.³⁹ 1796 yılının sonlarında, buradan ayrılmalarından yaklaşık altmış beş yıl sonra geri dönen Ruslar Mugan ovalarında kışlık ordugâhlarını kurdular.

Fakat Kasım ayında Katerina öldü ve oğlu Pavel onun izlediği saldırgan politikayı değiştirdi. Zubov geri çağırıldı ve ilkbahar için yeni bir Kafkasya seferi hazırlamakta olan Ağa Muhammed Şah'la herhangi bir çarpışma olmadan Rus tehdidi ortadan kalktı. Yine de intikam duygularıyla hareket eden Ağa Muhammed Şah, 1797 Haziranında Erdebil üzerinden Karabağ ve Gürcistan'a doğru harekete geçti. Yaklaşmakta olduğunu haber alan İbrahim Halil Han Şuşe'ten ayrıldı ve Dağıstan'a kaçtı. Ağa Muhammed hızla hareket etti, yalnızca hafif süvari birlikleriyle Aras'ı geçerek Sadık Han ve Şikakîleriyle birlikte Şuşe'ye girdi. Burada, 16 Haziranda idam edildi.

Şikakî Yenilgisi

Suikastçılar hanedanın mücevherlerini ve hanedan armasını, kendilerini desteklediğinden kuşkulanılan Sadık Han'a teslim ettiler. Şuşe'deki ordugâh dağıldı, Sadık Han acilen

39 Atkin'e bakınız (1980: III. Bölüm).

Şikakîlerini toplayarak Aras üzerinden geri döndü ve Tahran'a doğru dağılmış olan Kaçar ordusunun ana kolunu yağmaladı. İbrahim Halil Han'ın yeğeni Şuşe'yi aldı ve Ağa Muhammed Han'ın kafasını amcasına yolladı. Amcası ise Şahseven beyleri Nasır Han ve Ata Han da dahil olmak üzere bütün Transkafkas hanlarıyla ittifaklarını yeniledi.

Bu arada Sadık Han, belirgin biçimde İran tahtına bir başka aşiret hanedanı getirmeyi planlayarak, Azerbaycan'ın geri kalan kısmını hemen hemen tamamen denetimi altına aldı. İki erkek kardeşini Tebriz ve Kâradağ valiliğine getirdi ve 15.000 kişilik bir orduyla aile mensuplarının tutulduğu Kazvin'e doğru harekete geçti.

Kaçar prensleri ve ordusu Tahran'a döndüler ve Ağa Muhammed'in yeğeni, veliaht şehzade olan Şiraz valisi Baba Han hemen başkente giderek Feth Ali Şah oldu ve ordusunu o ana kadar Kazvin'e yaptığı saldırılarda başarısız olan Sadık Han'a karşı harekete geçirdi. Şikakîler, kentin dışında sayıca kendilerinden az olan Kaçar kuvvetlerine yenildiler. Sadık Han Miyane ve Serab'a kaçmayı başardı, fakat kardeşleri Azerbaycan'da Kaçarlar adına hareket eden Hoylu Dunbuli Cefa Kuli Han tarafından yenilgiye uğratıldılar ve bizzat kendisi giderek Zencan'da Şah'a teslim olmaya razı olmak zorunda kaldı. Hanedan mücevherlerini ve armasını verince affedildi ve Garm Rud ile Serab'a vali olarak atandı.

İbrahim Halil Han, Ağa Muhammed'in cesedini Tahran'a gönderdi ve karşılığında Feth Ali Şah tarafından Karabağ valiliğine getirildi. Ayrıca kız kardeşi Ağa Beyim'le evlenmesi istendi. Ağa bacı, kardeşi Ebu'l Feth Han tarafından saraya getirildi ve Feth Ali Şah'ın on ikinci eşi oldu. Sarayda büyük saygı gören Ağa Bacı, nasıl olduysa bakire olarak kaldı.⁴⁰

40 Qara-Baghi (1959: 35); Ahmad Mirza (1976: 14).

Feth Ali Şah on üçüncü eşi olarak Şikakî Sadık Han'ın kızıyla evlendi.⁴¹ İkna yeteneği yüksek, fakat hilekâr kişi bir kez daha taraf değiştirmişti; fakat bir sonraki yıl, Şah'ın Tebriz ve Hoy'a yeni atadığı vali olarak Dunbuli Cafer Kulı Han Azerbaycan'a gelince (1798) Sadık Han ona karşı bir saldırı düzenledi. Şikakî kuvvetleri bir kez daha yenildi ve merkezleri olan Serab bir kez daha talan edildi. Sadık Han Mugan üzerinden kaçarak Şirvan'da Mustafa Han'a sığındı. Kısa bir süre sonra, Dunbuli Cafer Kulı'ya ve güçlü bir bey olan Afşarlı Muhammed Kulı Han'a galip geldi. Serab'da toplandılar ve bütün Azerbaycan'ın denetimini aldılar. Fakat Sadık Han'ın, diğer ikisine ihanet etmesi uzun sürmedi. Oralardan kaçarak yine şahın inayetine sığındılar.

Kaçarlar artık Sadık Han'ın hilelerinden ve dönekliklerinden bıktıkları için 1800'de tutuklanarak Feth Ali Şah tarafından Tahran'da, Gülistan Sarayı'nda bir odaya hapsedildi.⁴² Erkek kardeşi Sarı Han Şikakî beyliğine ve diğer kardeşi Muhammed Ali Sultan Şikakî süvari birliği kumandanlığına atandı. O tarihten itibaren Kaçar ordularının önemli bir asker kaynağı olarak kullanıldı.

Şahseven Nazar Ali Han'ın Halefleri

1790'lara ait kaynaklar pek çok Şahseven önderinin adından söz eder ve bunlar büyük bir olasılıkla Nazar Ali Han'ın halefleridir. Fakat kimin kim olduğu konusunda tutarsızlıklar ve sorunlar vardır. Butkov'a göre, 1791'de Erdebil Han'ı (Şahsevenli gibi görünmüyor), diğer Azerbaycan hanları yanında kardeşini ve eşini Ağa Muhammed

41 Sepehr (1958, I: 330).

42 Baiburdi (1962: 296), Sadık Han'ın Şahsevenli Feth Ali Bey'le kader birliği yaptığını yazar. Şahsevenli Feth Ali Bey'den başka hiçbir kaynakta söz edilmez.

Han'a rehin olarak gönderen Nur Ali'dir. 1795'te Nur Ali, Ağa Muhammed'in Aras üzerinden çıkacağı sefer için Erdebil'de hazırlanan kuvvetlerden sorumluydu.⁴³ Fakat, 1795 Ağustosunda Şahsevenli Ali Han'ın Erdebil'deki ordu-gâhından kaçarak Karabağ'da kayınpederi İbrahim Halil Han'a katıldığı konusunda bilgiler vardır.⁴⁴ 1797 başlarında İbrahim Halil, ilerlemekte olan Ağa Muhammed Şah'a katılmak için Şuşe'den ayrılmış ve Kuba'ya gitmiştir. Yanında damadı Nasır Han ve Ata Han'la birlikte diğer Şahseven beyleri de gelmiştir.⁴⁵ Erdebil ve Şahseven valisi olan Nasır Han da birkaç yıl önce İbrahim Halil Han'dan kendisini Şah ilan etmesini isteyen Şahseven beylerinden (1789'da Kubalı Feth Ali Han'ın ölümünden sonra) Şükullah'la birlikte hareket etmiştir.⁴⁶

Dälili'nin 1828 Arşiv kaynaklarına göre, Nazar Ali Han 1792'de ölmüş ve yerine Şahseven aşiretini ve Erdebil Hanlığını 1808 (tarih Dälili tarafından verilmemiştir) Rus savaşında Kaçarlar, babası gibi onu da Erdebil'den uzaklaştırmaya kadar bir arada tutmayı başarmış olan Nasır Han geçmiştir.⁴⁷ Ancak Nasır öldükten sonra (yine tarih yok) aşiret ve bölge bölünmüştür. Nasır'ın erkek kardeşi Feracullah Han, Şahseven'in bir bölümü olarak Erdebil'de kalmıştır. Nazar Ali'nin torunu Ata Han (Küçük Han olarak da anılır) Mişkin bölgesinin kontrolünü ele geçirmiştir. Hudaverdi Han Taliş dağlarına çekilerek oralara yerleşmiştir. Şükür Ali Han Mugan'daki kamp yerlerinde kalmıştır. Ata Han ve görünüşe göre, Hudaverdi ve Şükür Ali de Fe-

43 Butkov (1869, II: 319-20, 331).

44 Brosset'in kendi kronolojisinde değindiği çağdaş belge (Butkov 1869, III: 289).

45 Qara-Baghi (1959: 29).

46 Qara-Baghi (1959: 130). Nasır Han'ın İbrahim Halil Han'ın kızıyla evlenmesi konusunda Ahmed Mirza'ya da bakınız (1976: 53). Ahmad Mirza bir başka kızının Ata Han'la evlendiğinden söz eder, fakat Qara-Baghi bunu doğrulamaz.

47 Aşağıda VIII. Bölüm'e bakınız.

racullah Han'ın emrinde yaşamışlardır.⁴⁸

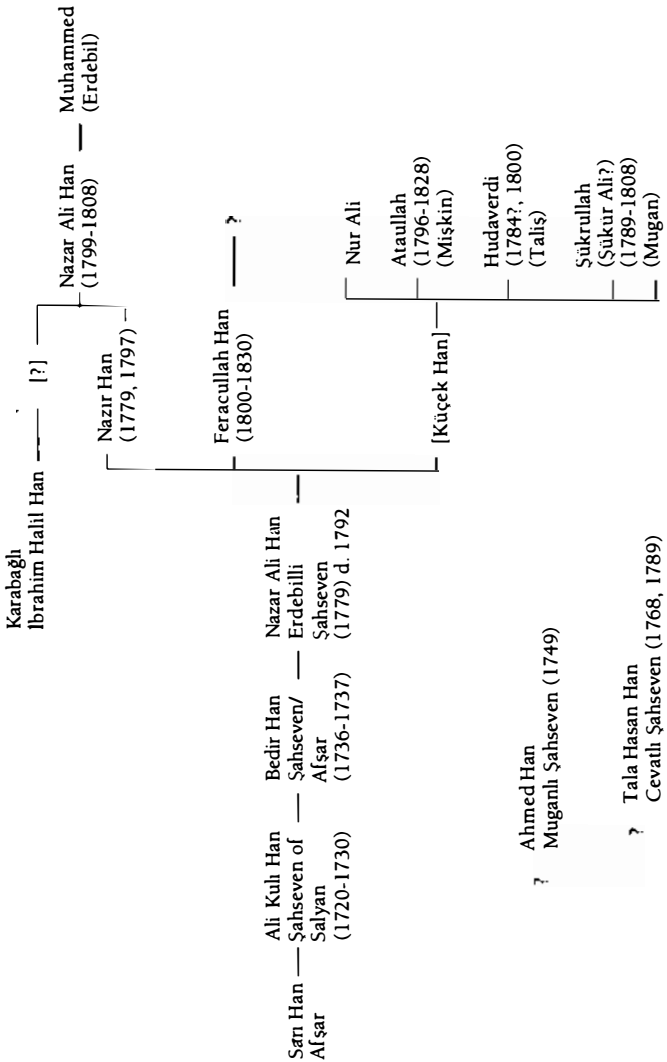
Daha önce haklarında bazı bilgiler edindiğimiz Ata Han ve Şükür Ali (Şükrullah) ile tekrar karşılaşacağız. Bu arada, Hudaverdi, yukarıda değinildiği gibi, 1784-85'te Kubalı Feth Ali Han tarafından Mişkin'e atananla aynı kişi olabilir. Taliş tepelerine gittiği için buralarda hâkimiyet sürmüş olması olası değildir, çünkü, Kara Han 1786'da Taliş'te ölmüştür ve yerine geçen oğlu Mir Mustafa Han 1814'e kadar yönetimde kalmıştır.

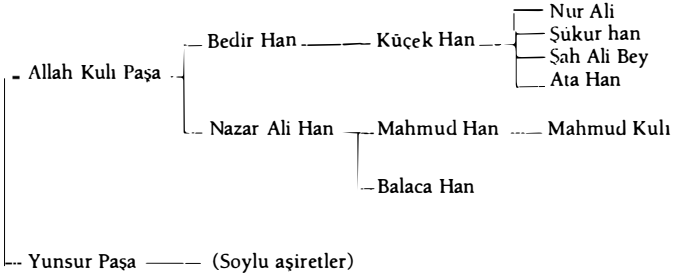
Dälili'nin Nazar Ali Han'dan hemen sonra yönetime gelenlerle ilgili verdiği bilgiler en ayrıntılı olanlardır ve daha da önemlisi yakın çağ kaynaklarına dayandırılarak derlenmiş bilgilerdir. Ne yazık ki, Dälili'nin diğer olaylarla ilgili olarak kullandığı kaynakları biraz hayali ve daha az güvenilir bulduk. Dolayısıyla, bu öyküye tamamen güvenmek yerinde bir karar olmayabilir. Yine de ben bu bilgileri, birkaç on yıl sonra Radde ve Markov tarafından derlenmiş olan bilgilere yeğliyorum.

Radde'ye göre, Bedir Han ve Nazar Ali Han kardeşler. Nazar Ali Han ve Bedir Han'ın oğlu Küçük Han Şahseven'i aralarında paylaşmışlar ve Küçük Han'ın oğlu Ata Han, Nazar Ali Han'ı, torununu ve yandaşlarını Mişkin'den uzaklaştırmaya kadar uzun yıllar birbirleriyle çekişmişlerdir. Bunlar Erdebil bölgesine yerleşmişler ve o tarihlerden itibaren Mişkin ve Erdebil'deki her birinin kendi beyi olan göçebe Şahseven bölgelerini oluşturmuşlardır. Nazar Ali Han'ın oğulları Muhammed Han ve Balaca Han'dır. Nasır Han'dan hiç söz edilmemektedir; fakat Nur Ali Han, Küçük Han'ın en büyük oğludur ve Şükür Han, Şah Ali Bey ve Ata Han'ın ağabeyleridir.

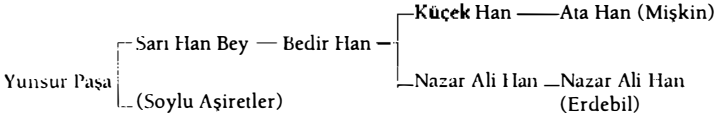
Markov'un anlattıklarına göre, Bedir Han'ın oğulları Küçük Han ve Nazar Ali Han Şahseven'i aralarında paylaş-

48 Dälili (1974: 29-30; 1979: 23,28).

Şekil 5 Radde'ye göre Nazar Ali Han'ın soyağacı

Şekil 6 Markov'a göre Nazar Ali Han'ın soyağacı

mışlardır. Küçük Han'ın oğlu Ata Han, Nazar Ali Han'ın torunu Nazar Ali Han'ı Mişkin'den uzaklaştırmıştır. Nur Ali ve Nasır'dan hiç söz edilmemektedir.⁴⁹

İkinci Nazar Ali Han'ın yaşadığı kesindir. 1799'dan itibaren Erdebil valisidir⁵⁰ ve 1800'lere ait çağdaş kaynaklara göre, Erdebilli Nazar Ali Han ve Feracullah Han ile Mişkinli Ata (Ataullah) Han ve Şukur (Şükrullah) Han, VIII. Bölüm'de görüleceği gibi, doğru yerlerde kişiler olarak gö-

49 Radde (1886: 420 ve sonrası, 444); Markov (1890: 6).

50 Abbas Mirza'nın yayımladığı, Erdebil valisi Nazar Ali Han'a, Zu'l-Hicce türbesine ulaşan vakıf gelirlerini denetlemesini emreden ferman; A. H. Morton'un envanterinde Türbenin Çilehânesi'nde No: 415). Bu alıntıyı Mr. Morton'a borçluyum.

rünmektedirler. Kaynaklarda, hepsi (Radde'ye göre) Erdebil bölgesi beylerinden olan Nur (Ali) Nasır/Nasr ve Nazar (Ali) adlarında (olasılıkla imlalarıyla ilgili) bir karışıklık vardır. Nur Ali ile Nasır aynı kişi değilse, 1790'lara ait bilgiler Nur Ali'nin güvenilir bir Kaçar taraftarı olduğunu ve buna karşılık Nasır'ın kayınpederi İbrahim Halil Han'la birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

Daha sonra meydana gelen olaylar, Erdebilli Nazar Ali Han'ın ve Feracullah Han'ın 1808'de valilikten uzaklaştırılmalarından sonra bile, Mişkin hanları kendilerine karşı çıktığı halde Kaçarlarla işbirliği yapmaya devam ettiklerini göstermektedir. Gerçekten de, Mişkin aşiretleri arasında efsanevi bir kişilik olan Ata Han, Kaçarlı Ağa Muhammed Han tarafından kör edilmiştir, fakat bunun hangi vesileyle yapıldığı belli değildir. 1965-66'da onunla ve maiyetiyle ilgili, başka yerlerde Molla Nasreddin'le ilgili anlatılanlara benzer birçok anekdot dinledim. Bunların çoğunda olduğundan daha fazla vatanperver bir kişi olarak gösterilmektedir.⁵¹ Göreceğimiz gibi, o ve kardeşi Şükür'ün 1804-12 Rus-İran savaşında oynadıkları rol muğlaktır. Bunu izleyen 1826-28 savaşında topraklarını talan eden Ruslara kucak açmışlardır.

51 Örneğin Baiburdi (1962: 102-3).

VII. BÖLÜM

Şahseven Aşiret Konfederasyonu

İlk Şahseven Örgütlenmesi

Baştaki bölümlerde Mugan'daki Şahseven aşiretlerinin atalarının bugünkü yerleşim yerlerinde ilk ortaya çıkışlarını ve buralarda aşiret konfederasyonu olarak tanımlanabilecek ilk oluşumla ilgili kanıtları bulmaya ve incelemeye çalıştık. Ulaşmak istediğimiz şey somut değildi ve anlatılanlar çoğu zaman ayrıntıdan yoksun, yetersiz ve karmaşıktı. Eldeki malzemeler doğal olarak hanedanlara ait siyasi yapıya ilişkindi ve idare seferler ve ayaklanmalarla ilgiliydi. Sonuçta, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında bölgede konfederasyonun kurulması sayesinde, elde yine kesin bilgiler olmamakla birlikte, hiç olmazsa o zamanki Şahseven halklarının toplumsal ve ekonomik koşullarını gözümüzde

canlandırmaya çalıştık. Önce, elde edebildiğimiz bilgiler çerçevesinde siyasi tarihi anlatmaya çalışmalıyız.

On sekizinci yüzyılın birinci çeyreğinde Mugan-Erdebil bölgesinde yaşadıklarına ilişkin bilgi olan gruplar ve kişiler arasında aşağıdakiler sıralanıyor:

– Mugan'da veya civarında Tekelu/Taklı, Dülkadir/Delakarda, Afşar, Şamluların (Inallu, Acırlı, Beydili dahil olmak üzere)-yaşadıklarına dair bilgiler vardır. Bütün bunlar, on dokuzuncu yüzyıl Şahsevenleri arasında bilinen veya öyle olduğundan kuşkuilanılan torunları da dahil olmak üzere eski Kızılbaş Türkmen konfederasyonlarının adlarıdır. İlk kurulan konfederasyonların hepsi büyük ve karmaşıktır ve o tarihten itibaren İran'ın birçok bölgesine dağılmış bölümleri mevcuttur. Mugan'daki bölümler, 1500'lü yıllarda İsmail Safevi'yle birlikte gelmiş olabilir. Fakat 1600'den çok sonraki tarihlerde de gelmiş olmaları olasıdır. Diğer iki Kızılbaş grubu olan Ustaclu ve Karamanlılar 1500 ile 1600 yılları arasında bölgede hâkim durumda olmuşlardır; fakat 1700'den itibaren bölgede bulunduklarını gösterir bir kayıt yoktur. Ustaclu dağılmış ve bazı bölümleri Şamlu'yla karışarak büyük bir olasılıkla Şahseven atalarını oluşturmuşlardır. On dokuzuncu yüzyılda küçük bir aşiret olan Karamanbeyli ve iki çağdaş Şahseven aşiretinin Karamanlı bölümleri eski Karamanlıların kalıntıları olabilirler.

– 1500'den önce bölgede yaşamış olan Çakırlı/Cagırlular Ustaclu'nun Karamanlı koluyla birleşmiş olabilirler. Aras-Kura havzasının kuzeyine doğru ilerlemiş olduklarından Mugan Şahsevenlileri arasında olamazlar, fakat bazıları 1800'den sonra Karadağ aşiretlerine katılmak üzere geri dönmüş olabilirler.

– Şikakî ve Kulukcanlular dahil olmak üzere Mişkin'de yerleşmiş ve Kürt kökenli olarak tanınmış gruplarla,

kısmen orada yerleşik gruplarla Mugan'ın Türkmenlerden önceki dönem sakinlerinin ahfadı olan karışık gruplar.

– Kayıtlara geçmiş ve daha sonra Karay/Karalar, Şeyhli ve şu andaki Hacı-Kocalıları oluşturmuş olan Hacı-Kazililer de dahil olmak üzere Mugan'daki Şahseven aşiretleri arasında yer alanlar.

– On sekizinci yüzyıl başlarına kadar bir veya birkaç kez Mugan'da yaşadıkları kayıtlarda yer almış adlar. Bunlara Kocaçobanlı ve Sultancalılar dahildir.

– Günümüzdeki Şahsevenliler arasında yer alan Araplı aşiretinin olası ataları olarak düşünülebilecek “Araplar”.

– 1638'de Olearius ve 1720'lerde Çelebizâde tarafından anlatılan ve özellikle 1704 şeceresinde söz edilen grupları tanımlamak güçtür. Bu halkların en azından bir kısmı, günümüzde Şahseven olarak tanınmaktadır. Eski Afşar ve Şamlu gruplarının beyleri (Acırlı, Beydili, İnallu) aşiret adlarına ek olarak bu adı kullanırlardı. Diğer ikisi ise (Şah Ali Bey ve Ali Bey) 1660'larda hiçbir aşiret adı kullanmazlar yalnızca Şahseven olarak anılırlardı (ülkenin başka yerlerinde aynı biçimde yaşayan diğer bazı kişiler gibi). 1720'lerden itibaren Mugan'daki göçebeler, Şahseven Ali Kulu Han adında bir toprak ağasının hâkimiyetinde yaşamışlardır. Daha sonra mevcut bilgiler, onun Afşar kökenli olduğuna işaret eder. Fakat bu aşamada Şahsevenlilerin ne büyüklükte bir aşiret veya konfederasyon kurmuş oldukları belli değildir.

Bu dönemde göçebelerin nasıl örgütlendiklerini anlatmak için neler söyleyebiliriz? Her şeyden önce on sekizinci yüzyıl başlarında Şahseven adını taşıyan veya bu adı üstlenenler, daha sonraki egemenlikler döneminde bu tür iddialarla ortaya çıkanlar olmadığı için, büyük bir olasılıkla ya Şah Abbas döneminde veya daha önce şahısevani olarak ortaya çıkmış olanların torunlarıydılar. Birbirine bağlı bir dizi sembolik değerler taşıdığı sanılan bu terimin anla-

minı daha ayrıntılı incelemek gerekir. Şurası kesin ki, *şahı-sevani* sözcüğü “Safevi Şahlarına sadakat” anlamı taşıyor. Ayrıca, şahların bir başka vücut içinde yeniden dünyaya gelmiş halleri değilse bile, en azından temsilcileri oldukları Ali'ye (Şah) ve İmamlara, dolayısıyla da Safevi Sufiliğine ve Şii mezhebine bağlılığı ifade ediyor. Bu inanış Şii Safevi İran'ın can düşmanı olarak Sünni Osmanlılara karşı derin bir nefret ve muhalefet de içeriyor (Safevi mezhebinin ilk hedeflerinden olan Kafkas Hristiyanları cihadının yerini alarak). Aynı biçimde bir aşiret beyinin kendisini *şahseven* olarak ilan etmesi, onun herhangi bir ödül beklemeden başındaki Şah'ının emirlerine uymayı dini ve ahlaki açıdan bir görev olarak gördüğünü gösterir. Dolayısıyla kendi beyliğinin, kendisinin (veya Şah'ın) özellikle dindar veya askeri açıdan başarılı olduğu kanıtlandığında, bunun, güçlü ve etkili ilkelerle desteklenmiş ahlaki bir görev olarak yandaşları üzerindeki otoritesini de etkileyeceği düşünülür. Bu tür ahlaki ilkelere kayıtsız bağlılık, biraz da Şah'ın veya beyin kendi yandaşlarına sağladığı maddi çıkar akışının sürekliliğine bağlıydı.

Şahseven olsun veya olmasın bölgedeki aşiret gruplarının, 1647'de Bakû'de Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği Şahseven garnizonu veya aynı yıl Horasan'da savaşan Şahseven Korçıları gibi, 1668'de Derbend'de konuşlanmış olan Şamlu Şahseven Korçıları ya da 1704'te Şeki ve Şirvan'daki Şahseven Acırlı Korçıları gibi askeri birlikler temin ettiği sanılmaktadır.¹

Korçı askeri örgütü, bir *onbaşı* ve *yüzbaşının* komutanlığına (1704'te Şahseven Acırlı Süleyman Bey gibi) karşılık gelecek biçimde genelleştirilerek yüzyıllar boyu sürdürülmüştür. Garber, 1728'de Mugan'da Arap göçebelerin yaşadığından söz eder. Bunlar *yüzbaşı* olarak adlandırılan seçilmiş reislerin başkanlığında yüzer ailelik birimler halinde

1 IV. Bölüm; Vahid Qazvini (1951: 109).

örgütlenmişlerdir.² Bunlar *taife* ve reisleri veya daha yakın tarihlerin *beyleri* olabilirler. Daha büyük aşiret örgütlerinin varlığı konusunda hiçbir bilgi mevcut değildir. Bazı yerlerde, Muganlı Mansur ve Şahsevenli Ali Kulı gibi hanlardan söz edildiğine rastladık.

On sekizinci yüzyıl başlarından itibaren, gerek göçebelerin askeri örgütlerinin ve gerekse *şahısevani* kavramının sembolik birleştirici gücünün etkilerini kaybetmiş olmaları mümkün. Bu aşiretlerin bölgeye varsayılan yerleşmeleri (on yedinci yüzyılın başları?) ile Osmanlı-Rus tehdidinin başladığı tarihler arasındaki yüz yıl boyunca, bu üç şahseven grubundan hiçbiri hakkında ciddi bir bilgiye rastlanmamıştır. Safevi hanedanı oldukça kesin biçimde hâkimiyetini sürdürmüş, Şiilik kayıtsız koşulsuz kabul edilmiş, devlet dini olmuş ve Zohab antlaşmasından sonra Osmanlılar, Mugan ve Erdebil'deki göçebelerin yaşadıkları yerlerden çok uzaklarda batıyı ele geçirmişlerdir. Bütün bu dönem süresinde, askeri örgütleri, hizmetleri ve önderlik gibi konulara değinilmesi dışında aşiretlerin askeri amaçlarla birleşmeleri için hiçbir çağrı yapılmamıştır. Minorsky, Şahseven'in (Kızılbaş) aşırı Sufi dini bir hizip olduğu anlayışına uygun olarak şu yorumları yapmaktadır: "On yedinci yüzyılın sonlarına doğru eski Şahı-sevenler yalnızca dekoratif amaçlara hizmet etmişlerdir ve *zikir*'lerini icra ettikleri *tevhidhane*'lere gönderilmişlerdir.³ Erdebil yakınındaki göçebelerin, on yedinci yüzyılın sonlarında İran'da yaşanan Şii Ortodoksluğun Sünni ve Sufi karşıtı uyanışından etkilenmişlerdir.⁴

Şah Abbas, bütün askeri kuvvetlerine yaptığı gibi kendisine bağlı Şahsevenleri maddi olarak ödüllendirmek istemiştir. Beylere *tiyul* (belli bir toprak parçasından geçici

2 Garber (1760: 146-7).

3 Minorsky (1964: 258, not 32).

4 Lockhart (1958: 70 ve sonrası); karşı. Arjomand (1984).

olarak gelir toplama hakkı) verilmiş olabilir veya göçebe çoban gruplara yaylak ve kışlak otlakları *ölka/ölge* [ülke] (toprak) olarak verilmiş olabilir. Şah Abbas zamanında, Erdebil ve Mugan'da bu tür toprak parçaları dağıtılmasıyla ilgili bilgiler çok azdır. Daha önce belirtildiği gibi, bu bölgelerdeki toprakların çoğu Safevilerin akrabaları olan Şeyhhavend ve Zahidi ailelerine verilmiştir veya dergâha bağış olarak bırakılmıştır (Vakıf).⁵ 1637-68'de Olearius dergâhın yerel Türk ve Araplardan kullandıkları zengin otlaklar için kira topladığından söz etmiştir. Bu otlaklara Mugan'dakiler, Halhal, Garm-Rud ve Heşt Rud'daki otlaklar da dahildir. Bunun yanında çiftlik arazilerinin büyük ölçüde güçlü yerel ailelerin kontrolünde olduğu sanılmaktadır.⁶

I. Şah Abbas ve ondan sonra yönetime gelenler, Kızılbaş önderleri zayıflatmak (hem *tiyul* geliri alan hem de devlet topraklarında valilik yapanlar) ve hükümdar ailesinin gelirini artırmak için mevcut arazileri devletten (*divani*) saraya (*hassa*) geçirmişlerdir. Şah Abbas zamanında, bu Gilan'ın ve Astara'nın başına gelmiş ve 1656-57'de Erdebil aynı muameleye maruz kalmıştır. 1647'de Erdebil valisi, Dülkadir Sökkan Nazar Ali Han'dı, fakat 1657'de II. Şah Abbas tarafından kötü yönetim, köylülerin şikâyetleri ve Erdebil'deki vakıf gelirlerinin kötüye kullanılması gibi nedenlerle görevden uzaklaştırıldı, hapse atıldı ve mallarına el konuldu. *Tiyulları* eski korçibaşı Bicarlu (Beydili? Acırlı?) Şamlulu Murtaza Kulu Han'a devredildi, bölge devlet toprakları (*divani*) olmaktan çıkarıldı ve doğrudan (*hassa* olarak) hanedanın kontrolüne verildi.⁷ *Divani* haline dönüştürüldüğünde Erdebil bölgesine (Mugan'ı ve Kura ile Aras nehrini kuzeyinde kalan bölgeleri içermekte miydi?)

5 Fragner (1975b: belge 2).

6 Olearius (1669: 177, 180).

7 Vahid Qazvini (1951: 109, 216).

hangi toprak parçalarının dahil olduğu ve *hassa* olarak ne kadar tutulduğu konusunda bilgi yok. II. Abbas'tan sonra bu süreçler sık sık biçim değiştirdi, çünkü savaş tehdidi oluştuğunda, doğal olarak asker toplaması beklentisi nedeniyle yine Kızılbaş valiler tayin etme gereği doğuyordu.⁸

Toprakların Kızılbaş kontrolünden sarayın mülkiyetine geçirilmesinin etkilerinden biri aşiret askerlerine (daha çok emirleri kanalıyla) münferit olarak yapılan ödemelerin giderek artmasıydı. Bunlar IV. Bölüm'de söz edildiği gibi, on sekizinci yüzyılın başlarına ait belgelerde genellikle alt rütbeli askerler olmak üzere bazı Afşar ve Şamlu Şahseven *korçılarına* verilen maaşlar şeklindeydi.

1700'lerde Mugan, Tebriz ve Azerbaycan'ın diğer bazı bölgeleri, diğerlerinin yanında İran'daki bütün aşiretlerin beyleri (riş-sefid) olan *korçıbaşı*lardan sonra en önemli askeri yetkili olan *Sipahsalar*ın yönetimine verilmişti. 1726'da yazılan *Tezkirât'ül-Mülûk* göre, Azerbaycan genel valisi Mişkin ve Mugan'ın sulak bölgelerini kontrol ediyordu, fakat, Erdebil ne kontrolü altındaki divani bölgeleri arasında ne de *hassa* toprakları arasında sayılıyordu.⁹ Fakat 1726'da, Osmanlılar Mişkin ve Erdebil'in büyük bir bölümü ve Mugan dahil olmak üzere Azerbaycan'ın büyük bir kısmını işgal etmişler ve kendi valilerini atamışlardı.

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, birçok kesinti-den sonra Mugan için geçerli olan otlak vergileri Talişli toprak sahibi hanlar tarafından toplandı. Aslında, belki de Safevi dönemlerinden bu yana asıl uygulama buydu. Soylu Şahseven aşiretleri ne tür bir veraset iddiasında bulunurlarsa bulunsunlar Mugan'daki otlaklar göçebelerin değil, yerleşik toprak ağalarının veya hükümdar ailesinin malı olmuştur.

8 Fragner (1986: 523).

9 Röhrborn (1966: III. Bölüm); Danesh-Pazhuh (1968-9, II: 80); Minorsky (1943: 101).

Toprakla ilgili yasal haklar ve on yedinci yüzyılda bölgenin yönetimiyle ilgili fazla bilgi bulamadım. Safevi yönetiminin sonlarına doğru Erdebil, Mişkin, Karadağ, Karabağ, Şirvan, Taliş, Serab ve Garm-Rud gibi bölgeler aşiret kökleri veya göçebe toplum köklerinden gelmelerine rağmen, bunlardan uzaklaşarak “kentleşmiş” ve kent merkezlerinden yöneten valiler tarafından yönetilmiştir. Bu, İbni Haldun'un aşiret seçkinlerinin dolaşımı kuramına uygundur. Böyle bir durumda, diğer yerlerdeki kent-göçebe ilişkilerinde olduğu gibi, bölge yetkilileri yerel aşiret grupları arasında birlik oluşturulmasını engellemek ve aslında aralarındaki bütün bölünmeleri ve karşıtlıkları desteklemek konusunda ellerinden geleni yapmışlardır.

On sekizinci yüzyıldan önce, göçebelerin ekonomik örgütlenmeleri veya yaşadıkları bölgelerin örgütlenme biçimleri konusunda hemen hemen hiç çağdaş bilgi yoktur. Chardin, günümüz Şahseveninin ekonomisine benzeyen bir ekonomiden, yani göçebe Türkmenlerin satmak için koyun beslediklerinden söz eder. Fakat bu, kesilmek üzere hayvan beslemekten çok deri ve süt satarak geçimini sağlayan Güney İran göçebelerinkinden farklıdır.¹⁰ Durum ne olursa olsun, göçebelerin ekonomik açıdan hayvanlarını ve hayvansal ürünlerini satmak, özellikle kendilerinin üretmediği hububat ve gıda maddesi gibi bazı temel maddeleri satın almak için pazarlara giriş olanaklarına sahip olmaları gerekliydi. Ayrıca, çok eski tarihlerde ve günümüzde göçebe beyleri yalnızca tarımsal üretim için değil aynı zamanda kendi topraklarından veya civarından geçen ticaret yollarının veya koşullar elverdiği takdirde bölgedeki pazar merkezlerinin kontrolünü ele geçirerek göçebe ekonomilerinin pek güvenilir olmayan doğal dayanaklarını destekleyen yollar yaratırlar.

10 Chardin (1811, V: 300); Barth (1961); karş. Bradburd (1990).

Mugan'da yaşayan göçebeler için en yakın pazar merkezi Salyan kasabası olmuştur. Biraz ileride ise Şamahı kenti ve Lenkaran kasabası vardı. Güneyde Erdebil ve Serab, ve hatta Ahar kenti dağ sıralarıyla çevriliydi ve o zamandan beri bu dağlar daima Karadağ aşiretlerinin yerleşim yerleriydi. En iyi tarım arazileri Erdebil'de ve daha önce değinildiği gibi hiçbir kent merkezi olmayan, fakat Ahar'la Erdebil arasında uzanan komşusu Mişkin bölgesindeydi.

Daha sonraları olduğu gibi o tarihlerde de devlet makamları, 1720'lerde Osmanlıların yaptıkları gibi asi göçbeleri bulmak ve dize getirmek için büyük ve kararlı kuvvetlere gereksinim duymuşlardır. Yerleşim yerlerinin kolayca ulaşılabilir olmasına karşın, güneydeki yüksek yerlerde konaklayan göçebeler kolayca kontrolden kaçarak dağlara sığınabiliyor, Mugan'da yaşayan göçebeler ise kolayca bozkırlara kaçabiliyorlardı. Dış etkilere en açık oldukları dönemler ilkbahar ve sonbahar göçleriydi.

Safevilerin son dönemlerinde Mugan ve Erdebil'de yaşayan aşiret halklarıyla ilgili olarak dağınık biçimde bulunan bilgiler, bunların sınır bölgelerinden uzakta olan topraklar üzerinde yaşayan oldukça önemsiz aşiret grupları olduğu fikrini vermektedir. Buraları, genellikle 1725 yılından önceki bir yüzyıl boyunca olduğu gibi, barış ve dış müdahaleden uzak dönemlerde insan ve hayvan nüfusunun düzenli biçimde doğal yollarla veya göçlerle çoğaldığı, yalnızca zaman zaman iklim koşullarından veya salgın hastalıklardan kaynaklanan sorunlardan etkilenilen çok uygun kırsal yerleşim yerleriydi. Erdebil bölgesinin *hassa* topraklarına nakledilmesi, o dönemde bir başka yerde görülen bu tür hareketlerin etkilerinden çıkarılan sonuçlara göre, giderek artan baskılara maruz kalmak anlamına geliyordu. Zira Şah'ın adamları hayvancıların refahıyla, eski yerel valilerin ilgilendiğinden daha da az ilgilenirlerdi.¹¹

11 Chardin'e bakınız (1811, V: 250-4). Roemer (1986: 295) *hassa* topraklarında, memurların köylüleri sömürsüne ilişkin daha az şikâyet olduğu halde, şaha yönelik şikâyetlerin daha fazla olduğunu iddia eder.

Dolayısıyla, on sekizinci yüzyıl başlarında, Mugan'daki aşiretlerin çok kalabalık, dağınık ve baskı altında oldukları kanısındayım. Bunun kanıtı olarak, Struys (1671'de) ve de Bruin (1703'te ve 1707'de) gibi gezginlerin gezi notları gösterilebilir. Bu notlara göre, Mugan'da ürküntü verici soygunlar oluyordu, 1714'te Şah Sultan Hüseyin'in yayımladığı belgeye konu olan Erdebil dergâhına bağlı vakıf köylülerinden köylüler kitleler halinde kaçıyorlardı ve 1717'de Mugan halkı hükümetin kendilerine uyguladığı baskı nedeniyle Han'a karşı ayaklanmıştı.¹² Bir başka dönemde ise, I. Abbas veya Nadir Şah gibi güçlü şahlar sorun yaratan unsurları ortadan kaldırarak ve bunları başka yerlere yerleştirerek durumu düzelttiler. Fakat İran daha sonraki dönemlerde böyle şahlarla yönetilmedi ve bu tür önlemler alınmadı. Daha çok, yerel görevliler bu karışık durumlarından çıkar sağlamaya çalıştılar.

Dış tehdidin olmayışı, askeri birliğe artık gerek duyulmaması, otlakların giderek kalabalıklaşması ve idari baskıların giderek artması gibi faktörler aşiretlerin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapılanmalarını değiştirdi. Yine dağınık bilgilere göre, benzeri gelişmeler aynı koşullarda iki yüz yıl sonra da yineleni.¹³

Çok yakın dönemlerde yapılan araştırmalardan çıkarığımız sonuçlara göre, büyük bir olasılıkla iki tür temel göçebe topluluk mevcut: Birincisi, günlük temas halinde yirmi ile otuz aileden oluşan (150-200 kişi) eşitlikçi göçebe hayvancı kampıdır (*oba*, *cemaat*). Bunlar aynı baba soyundan (*göbek*) gelen, soyunu izledikleri atanın adını taşıyan ve obanın en yaşlısı (*aksakal*) tarafından yönetilen çekirdek topluluklardı. İkincisi ise, bu tür birkaç oba topluluğunun bir araya gelmesiyle oluşmuş birkaç yüz aileden

12 Struys (1681: 276-8); de Bruin (1759, IV: 13-14; V: 206-9); Fragner (1975b: belge 5); Abdurrahmanov (1964: 17).

13 IX. Bölüm'den XII. Bölüm'e kadar bakınız.

oluşan daha büyük ve kalıcılığı olan bir birlik, yani iktidarını soyundan alan bir beyin yönetiminde bir aşiret (*taife*) idi. Hemen bütün evlilikler, ortak (ya da *boy*, *ocak* gibi bir atasal birliğin adıyla anılan) soy anlayışını sürdürmek amacıyla aşiret içinde yapıldı ve büyük bir kıskançlıkla korunan otlaklar beyin kontrolü altındaydı.¹⁴

Güvensizlik ve düzensizlik ortamında ve baskın hükümetlerle başa çıkmak için birkaç aşiret, koruma ve kollama yeteneğini kanıtlamış olan bir bey etrafında toplanırdı. Bin veya daha çok aileden oluşan bu topluluk *el'i* oluşturur ve *han* olarak anılabilen bir beyin aşiretinin adını alırdı. Ancak bu gruplaşma, konfederasyon olarak tanımlanabilecek kadar yeterli büyüklükte ve kurumsallaşma düzeyinde değildi. Bunu “aşiret kümesi” olarak adlandırmak daha doğru. Han'ın (ve daha küçük düzeyde aşiret beyinin) emrinde hizmetkârlar ve silahlı adamları vardır. Bu silahlı hizmetkârlar bağlı aşiretlerden, mültecilerden ve başka yerlerden kaçıp gelmiş kişilerden derlenirdi. Han, esas ika-metgâhı köyde veya kasabada olan bir toprak ağası olabilir. Otlakların yakınında mutlaka toprakları vardır ve bu topraklardan veya yakınından geçen ticaret yollarını denetimi altına almaya çalışır.

Aşiretler oldukça istikrarlı ve uzun geçmişi olan gruplardır. Fakat aşiret kümeleri için aynı şey söylenemez. Bunların birliği ve devamlılığı, hanların kümede bulunan kendilerine bağımlı aşiretlerin kaynaklarını kullanabilme ve güvenliği tesis edebilmedeki başarılarına bağlıdır. Komşu hanlar otlakların, çiftlik arazilerinin ve ticaret yollarının denetimi için yandaşları adına devamlı bir rekabet halindedirler ve kendilerine müdahale eden ortak düşmanlarına karşı kan davalarını sürdürmek için çok uzaktaki beylerle bile geçici ittifaklar oluşturabilirler. Ayrıca, hükümet gö-

14 Tapper'e (1979a), (1979b) ve XIV. Bölüm'e bakınız.

revlilerinin kayırmalarından yararlanmak için de rekabet edebilirler. Birleşik ve güçlü bir aşiret konfederasyonunun doğmasından korkan zayıf bir yönetim, daha önce belirttiğim gibi yerel rekabetleri ve ittifakları teşvik eder.

On sekizinci yüzyıl başlarına ait kaynaklarda karşılaştığımız yarım düzine veya daha fazla grup adları (özellikle İnallu, Beydili, Acırlı, Afşar, Taklı, Muganlı, Şikakî), daha önce tanımladığım gibi aşiret adları (*taife*) değil daha çok “aşiret kümeleridir” (*el*). Büyüklükleri ve terkipleri hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Çelebizâde gibi kaynakların verdiği rakamları olduğu gibi kabul etmek pek akıllıca olmaz, fakat daha sonraki yıllarda mahalli otlakların kullanılma kapasiteleri dikkate alınarak sayıları hakkında bir fikre varmak mümkündür ve her birinin yaklaşık 1.000-2.000 aile barındırma kapasitesi vardır. Bu gruplardan bazıları ve beyleri (en azından Afşar, Beydili, Acırlı, İnallu) Şahseven adını taşımışlardır. Zaman zaman tek başına kullanılan “Şahseven” adı bu grupların kümeden daha üst düzeyde bir birliğe veya bu grupların “koalisyonuna” işaret ediyor olması mümkündür. Yerel toprağa dayalı ve siyasi modeller dışında bu koalisyonun temeli, bir yüzyıl önceki *şahısevani* ortak kökeni iddialarından kaynaklanabiliyordu.

Şikakîler diğerlerinden daha sağlam temelleri olan bir grup görünümündedir ve yüzyılın sonlarına doğru yaptıkları gibi bir koalisyon, hatta bir konfederasyon oluşturmuş olabilirler. Muganlılar da bir başka koalisyon olabilirler. Bu grubun da oldukça sağlam temelleri vardır ve beylerinin büyük bir bölümü on sekizinci yüzyıl başlarında oldukça faal bir yaşam sürmüşlerdir.

Güvensizlik dönemlerine rağmen göçebelerden bazılarının, özellikle Mugan'da yerleşik hale gelmiş olmaları olasıdır. 1401'de Timur tarafından inşa edilen ve şu anda bile kullanılıyor olan eski kanal sistemi dışında, 1700'de yerel hanlardan biri Aras'tan yeni bir kanal açılmasını emretmiş-

tir. *Tezkirât'ül-Mülûk*'taki gelir kayıtları, 1720'lerden itibaren Mugan'da oldukça geniş sulama alanları (*enhar*) olduğunu düşündürüyor.¹⁵ Bu kanallar, en azından 1733'e kadar aşağı Aras ve Kura bölgesinde (Mugan, Şirvan ve Karabağ bozkırları) oldukça geniş bir araziye sulamada kullanılmıştır. Fakat, Nadir Şah kısa bir süre sonra bunları yıkıp yıkmıştır. Aynı şeyleri, 1829 ilkbaharında bu kanallardan bazılarında geriye kalanları gören Monteith de söylemiştir. Bugünün İran Mugan'ında eski şehirlerin kalıntıları civarında bu kanalların izlerini görmek olası (Ultan/Altun/Vartan gibi). Bütün bunlar yirminci yüzyılın sonlarında yapılan bütün sulama projelerini gölgede bırakacak büyüklüktedir. İşin ilginç yanı yerel halk Nadir Şah'ı yıkıcı biri olarak değil tam tersine yapıcı biri olarak tanımaktadır.¹⁶

Muganlıların göçebeler değil sulanan topraklarda yerleşmiş çiftçiler olmaları daha olasıdır. Belki de 1720'lerdeki sorunlu dönemlerde göçebe çobanlığı seçmek zorunda kalmışlar ve Nadir'in kanalları tahrip etmesinden sonra başka seçenekleri kalmamıştır. Belki de bundan sonra (gerçekten Kürt kökünden geliyorsa) Şahsevenlilerin yaptığı gibi (Mugani'ye karşı Muganlı gibi) Türk dilini ve Türk adlarını benimsemişlerdir.

Şahseven Konfederasyonu'nun Kurulması

Şahseven koalisyonunu hangi koşullar yaratmış olursa olsun, kısa bir süre sonra, bu birliğin ve bu adın içerdiği değerlerin önemi anlaşılmıştır. Safevi saltanatı aniden sallanmaya başlamış, Sünni Osmanlı gücü, Mugan-Erdebil böl-

15 Minorsky (1943: 165); de Bruin (1759, IV: 12).

16 Lerch /1769: 18-20); Monteith (1833: 30= Altan/Ultan'ı ve Aslanduz yakınlarından Karasu'nun ağız kısmına kadar uzanan Timur kanallarını (şimdi Nadir kanalı olarak bilinmektedir) anlatır. Abbott (1938 Amanat'ında: 228) da Altun'dan söz eder. Ayrıca, Minorsky'ye de bakınız (1936) ve (1938).

gesine tehlikeli bir yakınlığa kadar ulaşmış ve Rusların Güney Hazar sahillerine doğru ilerlemesi, tüm bunlara karşı bir Hristiyan faktörünü gündeme getirmiştir.¹⁷ Yerel aşiretler (veya en azından bunların beyleri) nasıl bir tepki göstereceklerdir?

Şahseven adını taşıyanlar için durum son derece nettir: Esas tehdit ve baş düşman (daha önce olduğu gibi) Sünnilik ve Osmanlı İmparatorluğu'dur. Şii Safevi iktidarı Hristiyan Ruslarla ittifaka girmiştir. Buna bağlı olarak Şahseven beylerinin görevi onların yanında yer almak olmuştur.

Ayrıca, Mugan ve Erdebil'deki otlaklarını ve çiftliklerini Osmanlılara karşı korumak arzusundadırlar. Topraklarını korumak istemelerine rağmen ister göçebe ister çiftçi olsun, diğer gruplar her iki tarafa da pek itibar etmemişlerdir. Bu nedenle, güneyden gelen Sünni Afgan işgalcilerle sorunu olan Safevi Şahı II. Tahmasp, zaten düşmanla kendi topraklarında umutsuzca mücadele etmek zorunda olan Mugan ve Erdebil aşiretlerinden yardım istemiş olabilir. 1722'den itibaren yedek milislerin çöküşü konusunda Krunski'nin anlattıkları, bu bölgedeki göçebe aşiretler için de geçerli olabilir.

Aslında Şahseven, Şikakî ve Muganlılar Osmanlılara karşı güçlü bir biçimde direnmişlerdir. Osmanlıları Erdebil'deki Safevi dergâhından uzak tutmaya çalışmışlar ve Safevi olduklarını iddia edenlerin yerel düzeyde başlattıkları ayaklanmaya katılmışlardır. Ermeni Hristiyan gerillalara katılmışlar ve başka seçenekleri kalmayınca Şahseven ve Muganlılar Mugan'ın batısındaki otlakları terk etmek zorunda kalmışlar ve doğuya doğru giderek Salyan'da Ruslara sığınmışlardır. Mişkin'deki yurtları Osmanlılar tarafından

17 Bu, o yüzyılda ilk örgütlü askeri tehdittir; Hristiyan Kazak akıncılar ve Rus tacirler Şirvan'da ve Hazar'da bir süredir tanınınaktaydılar.

tahrip edilmiş olan Şikakîler ise teslim olmak zorunda kalmışlar ve kısa bir süre sonra İnallu Şahseven ve Afşarlar da teslim olmuşlardır.

Bu felaketten kısa bir süre sonra Afşarlı Nadir, Erdebil'i ve Mugan'ı ismen Safevilerden geri almış ve İnallu, Afşar ve Şikakî gruplarını Horasan sınırlarına göndermiştir. Böylece, çeşitli nedenlerle Şah Abbas'ın aşiret politikasını canlandırmıştır. Modern çağlara kadar diğer bütün Orta-doğu devletlerinde olduğu gibi İran'da da, her düzeyden yöneticilerin bir toprak parçasıyla, ancak üzerinde yaşayan halkı kontrol edebiliyor ve sömürebiliyorsa, gelir ve insan gücü sağlayabiliyorsa ilgilendiğini unutmamak gerekir. Şah Abbas ve Nadir Şah'ın “zorunlu göç” ve “ülkeleri yıkıp yıkmak” politikalarının temel mantığı bu olmuştur.

Nadir'in halk topluluklarını Horasan'a göçe zorlamasının en önemli nedenlerinden biri belki de burada iyi savaşçı kapasitesi olan aşiret halklarını toplamak ve kendi merkezi eyaletini güvence altına almaktır.¹⁸ Ayrıca, mültecilerin oralarda konuşlanmış veya savaşmakta olan düzenli ordulara ikmal olanakları sağlamaları gerekiyordu. Bu politika sayesinde, adı geçen aşiretlerin topraklarında aşırı kalabalıklaşma ve otlak olarak aşırı kullanılmadan kaynaklanan huzursuzluklara çözüm bulunuyordu. Perry'nin tezi- ne göre, Nadir'in tek amacı özellikle Azerbaycan ve Zagros bölgesindeki kontrol altına alınamayan aşiretlerden çok sayıda insanı kontrol altında tutulabilecekleri yerlere göndermekti.¹⁹

Sürgüne gönderilmek üzere özellikle Şikakî, İnallu ve Afşarların seçilmesi, 1729'da Safevilerin davasına hizmet etmekten vazgeçtikleri için onları cezalandırmak amacına yönelikti. Bu, Nadir'in, her koşulda²⁰ ve özellikle Tahmasp

18 Lockhart (1938: 54).

19 Perry (1975: 209); krş. Morgan (1988: 87).

20 Lockhart (1938: 54).

veya diğer Safevi unsurlarıyla sonuca etkili olacak bir güç denemesinde rahatlıkla güvenilebileceği, İranlı-olmayan (ve Şii-olmayan) bir güç tesis etme politikasıyla doğrudan ilgili olabilir. Şikakîler Kürt'türler ve halen Sünnidirler. Bunun yanında, İnallu ve Afşarlar kendisi gibi Türk'tür ve Osmanlılara boyun eğmelerinden de anlaşılacağı gibi, Sünnilerle en azından bir uzlaşmaya varmaya hazır olduklarını göstermişlerdir.

İnallu ve Afşarlar Şahseven adını taşıdıkları halde, Osmanlılara boyun eğerek bu adın temsil ettiği değerlerden vazgeçmişler. Daha sonraki tarihlerde, Zencan ile Tahran arasında bulunan şimdiki topraklarına yerleştikten sonra yine bu adla anılmaya başlamışlardır. Horasan'da sürgünde geçirdikleri dönemde, 1729'daki eylemleri konusunda çok az şey bilen komşuları arasında bu adın yarattığı havadan yararlanmak işlerine gelmiştir. Diğer yandan, Osmanlılara boyun eğdiği halde Azerbaycan'a dönmeyen Şikakîler, Şahseven adını hiç kullanmamışlar ve böyle oldukları izlenimini vermek için geçerli bir nedenleri de olmamıştır.

Liderlikte devamlılık grup adlarının devamlılığıyla geçerli olduğu halde, gerek aşiret kümeleri ve gerekse büyük koalisyonların karışık ve terkibi devamlı değişiklik gösteren gruplar olduğu sanılmaktadır. Adı bilinen gruplar arasında ortak köklerin ve tahmini ilişkilerin bir tablosunu yapacak olursak, Şahseven olarak ve eski Şamluyla bağlantılı bir ana grup bulabiliriz (İnallu, Beydili, Acırlı). İkinci grup diğer Kızılbaşlar gibidir (Afşar, Taklı, Delikarda). Üçüncüsü ise, Kürt oldukları tahmin edilen Şikakî ve Munganilerdir. Her gruptan bir alt grubun (İnallu, Afşar, Şikakî) Osmanlılara boyun eğdiği ve sürüldüğü gerçeği koalisyonun oluşturulma biçimi bakımından önemli bir gösterge olarak alınabilir. Diğerleri kalmışlar ve zaman içinde Şahseven Konfederasyonu'nda bir araya gelmişler-

dir. Bir toprak boyutu da olan bu koalisyon modeli, başka yerlerde kullanılan “parçalanmamış” satranç tahtası modeline uygundur.²¹ Ayrıca, böl ve yönet biçimindeki hükümet politikasının başarısını da yansıtmaktadır.

Gerçekten de *şahsevani* değerlerine önem vererek hareket eden ve yurtlarından ayrılan bu gruplar (Şahseven [Beydili, Acırlı], Taklı, Delikarda, Mugani ve belki de başkaları) bir çıkmazla karşılaşmışlardır. Zira Nadir, eskiden Safevileri kendileri kadar güçlü destekleyen bir aşiret olmalarına rağmen Şii inançlarını değiştirmeye çalışmış ve Safevi Şah'ı II. Tahmasp'ı hapse atmıştır. Mevcut bilgi veya hiç kanıt olmayışı, Şahseven aşiretlerinin başlangıçta orarlardan ayrılan İnallu, Afşar ve Şikakîler gibi Nadir'den kurtulmaya çalışmış olduklarını fakat daha sonra otlaklarını korumak için ödün vermek zorunda kaldıklarını göstermektedir. Sadece Muganlılar direnmeye devam etmişler, kuzeye doğru kaçmışlar, fakat sonunda çok ağır kayıplar vermişlerdir.

Diğer güçlü önderlerde olduğu gibi ve başka yerlerde izlenen politikalarına uygun olarak Nadir Mugan ve Erdebil'de bulunan aşiret gruplarını Şahseven Konfederasyonu (*el*) olarak bir araya getirmiş ve başlarına bey olarak, büyük bir olasılıkla daha önce Şahseven adı altında kayıtlarda bulunan toprak ağası Ali Kulı Han'ın oğlu Afşar Sarıhanbeyli Bedir Han'ı getirmiştir. Bedir Han'a bu mevki, askeri hizmetlerine karşılık ödül olarak verilmiştir. Erdebil valisi olduğu yolunda hiçbir bilgi yoktur.

On sekizinci yüzyıl kaynaklarında görülen şimdiki aşiret adlarından hareketle ilk Şahseven Konfederasyonu'nun eski bazı Kızılbaş grupların parçalarından oluştuğu düşünülebilir: Acırlı ve Beydili (Şamlu'dan), Taklı/Tekelu ve çeşitli Afşar unsurları (Sarvanlar?) Sarıhanbeyli önderliğine

21 Karş. I. Bölüm ve altındakiler.

bağlıdır ve zaman içinde, IX. Bölüm'de de anlatılacağı gibi, “soylu” aşiretleri oluşturmuşlardır. Yeni konfederasyona sonunda Karalar, Şeyhli, Hacı-Kocalu/Hacı Kazılı, Kahramanbeyli/Karamanlu ve Muganlılardan geriye kalanların katılmış olduklarını düşünmek yanlış olmaz. Aslında, on dokuzuncu yüzyıl kaynaklarında, Muganlılara (ve Beydili, Taklı ve belki de Acırlı'ya) yer verilmektedir; fakat bölgedeki Şahseven'den farklı görülmektedirler.²² Aynı adlarla anılan diğer gruplar ise, on dokuzuncu yüzyıl boyunca Şirvan'da ve kuzeyde bazı yerlerde göçebeliklerini bağımsız olarak sürdürmüşlerdir. 1726'da Şahseven ve Taklı saflarında Osmanlılara karşı savaşıyor ve büyük bir olasılıkla Kızılbaş Dülkadirilerden türemiş olan Delikarda/Delikadar'dan bana, 1960'larda, bir kez Güneydoğu Mugan'daki Ucarud'da kışlamış ve Erdebil'de yerleşik Şahsevenlerden biri olarak söz edildi. Şahseven'le bağları daha geç tarihlerde oluşmuş ve büyük bir olasılıkla hiçbir zaman tam anlamıyla kaynaşmamışlar. Yirminci yüzyılın başlarında, Fortescue, Halhal'ın güneyinde Tarım'da bu adla anılan küçük bir aşiretten söz etmiştir.²³

Daha da önemli olanı, bir yüzyıl sonra (1870'te) münferit Şahseven aşiretleriyle ilgili yapılan ilk sayımda bu adı taşıyan gruplar en büyükler arasındaydı. Soylu aşiretler dışında, sıradan aşiretler arasında en büyük olanlar şöyledir: Acırlı (700 hane), Beydili, Taklı ve Hacı-Kocalu (her biri 600 haneliktir). Bunların sonuncusu, büyük bir olasılıkla Şamlu Konfederasyonu'nda Beydili, Acırlı ve İnallu'yla birlikteydi.²⁴

Sonuç olarak, ilk Şahseven aşiretini oluşturan Şah Abbas değil, Nadir Şah'tır. Oberling'in de belirttiği gibi, İran'

22 Bkz. Örneğin, Dupre (1819, II: 461); Eichwald (1834, I. Bölüm, 2: 589); Donboli (1972: 22) ye bakınız.

23 Bkz. Fortescue (1922: 322); Oberling'e de (1964a: 28) bakınız.

24 Bkz. Ogranovich (1870); Ek Iki ve III. Bölüm'e de bakınız.

daki aşiret halkları geçmişte yer almış bütün aşiret faaliyetlerini, eski yöneticiler arasında tanıdıkları yegâne adlar olan Şah Abbas'a veya Nadir Şah'a atfetmek eğilimindedirler.²⁵ Fakat bu cahilce yaklaşım on dokuzuncu yüzyıl aşiret beyleri için geçerli değildir, çünkü, Radde ve Markov'un yayımladıkları bilgiler bunlardan elde edilmiştir. Şahseven “resmi tarihi”ndeki hatalar konusunda Malcom'a yöneltilen eleştiriler, aslında gerçek anlamda tarihçilere yöneltilmelidir.

Konfederasyonun Güçlenmesi ve Bölünmesi

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, Sarıhanbeyli Bedir Han ailesi mensupları Erdebil kentini ve tahminen bölgedeki göçebe halkı kontrolleri altında tuttular, fakat bir noktada aile, aşiretler ve topraklar ikiye bölündü. Nadir Şah'ın ölümü ile Kaçar hanedanının kurulması arasında geçen elli yıl süresinde, bu bölümler beyler aracılığıyla Azerbaycan ve Transkafkasya'daki hanlıkları ve aşiretleri işgal etme ve bunlarla ilgili entrikalar çevirme konusunda karmaşık bir ittifak içinde hareket ettiler.

Nadir yönetimi sırasında İran'ın büyük bir bölümü ve özellikle Azerbaycan ve Kuzeybatı'da hiç kimse yaşayamadı. Grupların çoğu, seferlerinin vahşetinden ve taleplerinden, oradan oraya gönderilmekten ve katliamdan kurtulmak için sınır ötesine veya dağlara kaçtı. Arazinin genişliği ve buralarda yaşayan insanlara uygulanan kontrollerin (bu dönemde İran'ın başka hiçbir yerinde görülmemiş biçimde) sıklıkla değişmesi dikkate alındığında on sekizinci yüzyılı bir “sorunlar dönemi” olarak tanımlamak, Rick'in kentlerdeki ve köylerdeki toplumsal tabakaların biraz bozulması biçimindeki görüşünden daha doğrudur.²⁶

25 Oberling (1960: 74).

26 Ricks (1973: 116).

Nadir'in ölümünden sonraki on yıl zarfında, Mugan ve Erdebil'deki göçebe aşiretler konusunda hiçbir haber alınmadı. Bu dönemde sürgünde bulunanlar Azerbaycan'a dönmeye başladı, fakat ancak Kerim Han iktidara geldiğinde ülke halkını kendi yerlerine döndürme konusunda ciddi girişimlerde bulunulmaya başlandı. Dolayısıyla, bu bölge bir süre oldukça boş kaldı ve kaynakları yeterince kullanılamadı. Bu dönemle ilgili hiçbir bilgi bulunamadığı için, Erdebil bölgesindeki beylerin kendi konumlarını güçlendirme çabasına girdiklerini ve kendilerine ait topraklar için yandaşlar toplamaya çalıştıklarını varsayıyoruz.

Komşu bölgelerdeki hanlar kendi işleriyle ve diğer sınırlarla meşgullerdi. Şahseven'i ilk etkileyenin, Afşarlarla Gilcî Azad Han arasındaki geniş kapsamlı anlaşmazlıklara karışma cesaretini gösteren Karadağlı kör Kazım Han olduğu ve yerel komşuları arasında nüfuzunu oldukça etkili bir biçimde kullandığı sanılmaktadır. Fakat bu arada, Civanşir Penah Han Karabağ'da durumunu sağlamlaştırıyor, Şuşe'de yeni kalesini oluşturuyor, kuzeyde ve batıda rakipleriyle mücadele ediyordu. Kuzey'de Şirvan hanlığı, Kuba'nın giderek yayılan gücüne zaman içinde teslim olmadan önce, uzun yıllar istikrarsızlık içinde yaşamıştı. Kuba'nın güneye doğru ilk hareketi ancak 1757'de gerçekleşebilmiş ve Han, Salyan'ı yeniden ele geçirerek burada bir garnizon kurmuştur. Talişli Kara Han ise, zaten artık Mugan'ı kontrolü altına almıştı ve göçebelerden kira toplamaktaydı. Fakat komşusu Gilanlı Hidayet Han'ın tersine, batıya Erdebil bölgesine doğru ilerlemek gibi bir hırs beslemedi. Güneyde Halhal, Serab ve Miyane'nin üst tarafındaki vadiler, 1750'lerin sonlarında Şikakîlerin geri dönüşüne kadar göçebeler tarafından kullanılmadı.

Mugan ve Erdebil'de yaşayan göçebe aşiretler üzerindeki dış baskılar bir kez daha hafifledi. Kendi kaynakları

üzerinde baskı olmayışı, onların on yıl süreyle yaygınlaşmasını ve zenginleşmesini sağladı. Dolayısıyla, Bedir Han ailesi yeni konfederasyondaki önderliklerini sağlamlaştırma fırsatı buldular.

1757'de durum yeniden değişmeye başladı. O yıl Kaçarlı Muhammed Hasan Han bölgeyi kasıp kavurdu ve arkasından Karabağlı Penah Han buraları işgal ederek Erdebil'e bir vali yerleştirdi. Kuzeyde Salyan Kuba hanının eline geçti. Birkaç yıl sonra Zendli Kerim Han Azerbaycan'ı fethetti.

Kerim Han aşiretlerle başa çıkmak için Nadir'in başka yerlere nakletme politikasını sürdürmedi, fakat hanları bey veya bölge valisi olarak atayarak ve ailelerinden rehinelere alarak onları yandaşlarından sorumlu tutma yoluna gitti. Bir süre sonra, Kerim Han 1763'te Erdebil'den ayrıldı ve Şahsevenli Nazar Ali Han'ı kentin valiliğine ve (tahminen) yerel aşiretlerin önderliğine getirdi. Bedir Han'ın atanmasıyla ilgili çağdaş kaynaklarda bilgi olmadığı göz önüne alınacak olursa, Şahseven Konfederasyonu'nu yaratanın Şah Abbas veya Nadir Şah değil Zendli Kerim Han olduğu düşünülebilir. Zira bu konuyla ilgili tarih bilinmemekle birlikte, Nazar Ali Han'ı Erdebil valiliğine getiren odur.²⁷

Kerim Han'ın Transkafkasya'nın büyük bir bölümüne hâkimiyeti yalnızca kâğıt üzerinde kalmıştır. İktidarda bulunduğu dönemde, bölgede ihmal, anarşi ve ekonomik durgunluk hâkim olmuştur,²⁸ fakat önceki ve sonraki yıllarla kıyaslandığında siyasi açıdan oldukça sakin bir dönem yaşanmıştır. Vergilerin toplanması ve düzenin devamı beklenmişti, fakat aslında yerel beyler özerktir. Kerim Han'ın

27 Karş. Perry (1979: 224 ve sonrası), Kerim Han'ın yaptığı diğer kabile önderleri atamaları.

28 Perry (1979: 250).

rehineler aldığı bölgeler (Karabağ, Erivan, Gence, Nahçıvan ve Aras'ın güneyindeki Azerbaycan hanlıkları) ve özellikle Gürcistan krallıkları ve Kuba hanlığıyla ona bağlı olanlar olmak üzere, rehine almadığı yerlerde de aynı beklentiler hâkim olmuştur.²⁹

Erdebil ve Şahseven aşiretlerinin siyasi yapılanmaları, Atkin'in çizdiği Kafkas hanlıkları modeline uymaktadır. Han'ın geniş askeri ve adli yetkileri vardır, muhtemelen bir yaşlılar veya mollalar meclisine danışma durumundadır ve geleneksel normlar ihlal edildiğinde halk ayaklanma başlatma ve göç etme hakkına sahiptir. Kendi arazilerini ekip biçenlerden, göçebe yaşayanlardan ve diğer kullanıcılardan gelir elde eder ve ticari vergilerle diğer türden vergiler toplar. Hanların kendi emrinde çalışan hizmetkârları ve muhafızları vardır ve bunlar vergiden muaftırlar. Beyleri adına savaşan aşiret mensupları için de aynı durum geçerlidir.³⁰ Hanların karargâhları kentte görkemli bir saraydır. Burada, çeşitli idari bürolar ve muhafızlara ait barakalar bulunur. Han ailesinden gelen beylere ve hiyerarşik düzen içinde kamu görevlilerine yetkiler verilir. Hanlar, saray yönetimini ve bir devlet başkanının yaşantısını taklit ederler. Daha ılımlı ölçülerde olmak üzere, bağlı beyler de hanların yaşantısını taklit ederler. Sıradan hayvancı göçebelerin ekonomileri ve toplum yaşamları, IX. Bölüm'de anlatılacağı gibi, Rus gözlemciler tarafından bir yüzyıl sonra yazılanlardan pek farklı değildir.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, yeni Şahseven Konfederasyonu bir ara ikiye bölünmüştür. Dälili'nin 1828 tarihli kaynağına dayanarak ısrarla vurguladığına göre, Şahseven on dokuzuncu yüzyıla kadar bölünmemiştir ve en önemli bölüm Erdebil'dir. Markov ve Radde'nin yarım

29 Perry (1979: 212 ve sonrası); Lambton (1977: 126); Atkin (1980: 10-12).

30 Karş. Atkin (1980: 12 ve sonrası).

yüzyıl sonrasına dayanan bilgilerine göre, konfederasyon Bedir Han'dan sonra gelen kuşakta bölünmüş ve Mişkin Hanı Erdebil halkını ve hanını buralardan çıkarmıştır. Bu çelişki bir ölçüde şöyle açıklanabilir: Dälili'nin kaynağı Erdebilli kaynaklardan derlenmiş bilgilerdir, diğerleri ise Mişkin kaynaklarından derlenmiştir.

Hangi anlatım biçiminin daha doğru olduğuna karar vermek için, ekonomik durgunluk ve siyasi istikrarsızlık dönemlerinde bile Erdebil'in ticari ve dini açıdan önemini sürdürmüş olduğunu ve bu iki alandaki kontrolün hem kaynak hem de iktidar anlamına geldiğini göz önünde bulundurmamız gerekir. Zira bu dönemde, Mişkin bölgesinde bu büyüklükte başka bir kent veya ticaret merkezi yoktu. Yirminci yüzyıla kadar Mişkin Şahseven'i, kent merkezi bulunmayan bir bölgede yalnızca aşiretlerden oluşmuş bir gruptu. Karadağlıların Ahar'da bir merkezleri vardı. Karabağlı Civanşirlerin merkezi Şuşe'de, Şirvan aşiretlerinin Şamahı'da ve Salyan'da ve Taliş'in Lenkaranda'ydı.

Burada, elimizde İbni Haldun'un merkezden dışa doğru açılan daireler biçiminde çizdiği klasik şekil var. Erdebil hanları kent merkezleri kurmuşlar ve 1808'de bunların denetimini kaybetmişlerdir. Fakat zaman içinde “uygar” yaşam biçimine alışmışlar ve göçebelerin yollarından uzaklaşmışlardır. Yandaşlarının çoğu kentte veya kent civarında yerleşmiştir. Türkmençay (1828) anlaşmasından kısa bir süre sonra, hanlar göçebe yandaşları üzerindeki kontrollerini de kaybetmişlerdir. Bu arada, Mişkin grubu “çöl kültürü”yle yaşayan kaba göçebeler olarak aşiret dayanışması ve yapılanması içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Erdebil hanlarının iktidardan düşmesinden sonra, Mişkin beyleri göçebe aşiretler üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır.³¹

31 Tapper'e bakınız (1983b: 62 ve sonrası).

Dälili'nin Erdebil hanlarının üstünlükleri konusunda anlattıkları, muhtemelen hâlâ hâkim durumda oldukları dönemlerden kaynaklanan bilgiler ve oldukça inanılır geliyor. Elli yıl sonra yerlerini Mişkin hanlarına bırakmışlardır ve muhtemelen Markov ve Radde'nin verdikleri bilgiler buna dayanıyor. Konfederasyondaki gerçek bölünme büyük bir olasılıkla Mişkin grubunun Erdebil'den atılması veya ayrılmasıyla ortaya çıkmıştır. Yine de bu bölünmenin on sekizinci yüzyıl sonlarında gerçekleşmiş olması veya en azından başlamış olması gerekiyor zira iki bölümün beylerinin adları 1790'lardan gelen adlar.

Kerim Han'ın ölümünden sonra bölgede siyasi faaliyetlerin yeniden artmasıyla, bölgedeki hanlıklar arasında anlaşmazlıklar ve ittifaklar farklı biçimlerde yeniden oluşmaya başlamıştır. On sekizinci yüzyılın başlarında, daha önce değindiğim gibi, son yıllarındaki zayıf döneminde Safevi yönetimi yerel aşiret koalisyonlarının ve konfederasyonlarının oluşumunu engellemiştir. Bu nedenle, en önemli siyasi birimler küçük beylerin yönetiminde aşiret ve aşiret kümeleri olmaktan öteye geçememiştir. Diğer taraftan, Nadir Şah ve Kerim Han gibi güçlü yöneticiler yerel hanlar tayin edip bunların konfederasyon kurmalarına yardımcı olmuşlar veya kendileri konfederasyonlar kurmuşlardır. Böylece, yüzyılın sonlarından itibaren bu biraz daha büyük ve daha güçlü gruplar yerel ittifak ve muhalefetlerin ana unsurları olmuştur. Daha önce olduğu gibi her birimin belirgin biçimde komşularına karşı olma ve daha uzakta bulunanlarla ittifaklar oluşturma eğilimleri olmuştur ve böylece ortaya satranç tahtasına benzeyen bir model çıkmıştır.

Ne var ki, bu model hiçbir zaman kalıcı olmamış, sürekli olarak değişmiştir. Her hanlıktaki veya konfederasyondaki aşiret grupları arasındaki ittifakların terkipteki

değişikliklerden başka bazı hanlıkların kendi iç çekişmeleri olmuş (yakın akrabalar, uzaklaştırılan rakipler veya durumdan memnun olmayan aşiret mensupları) ve karşıt gruplar komşu hanlarla tertiplere girmişlerdir. Bunların çoğundan, kayıtlarda geçirilmedikleri için haberimiz yok. Karabağlı İbrahim Halil Han'ın küçük erkek kardeşi Mehr Ali Bey Şirvan'a sığınmış ve Kuba'dan Feth Ali Han'dan yardım istemiştir. Tebriz ve Erdebil'in ileri gelenlerinden bir kısmının daha önceki tarihlerde kendi hanlarına karşı Feth Ali Han'dan yardım istediklerini dinlemiştik. Diğer yerel gruplar da, Feth Ali Han'a karşı Kerim Han'dan destek istemişlerdir. Belki de bu entrikalar, Mişkin'in Erdebil Şahseven'inden ayrılmasına yol açmıştır.

Ayrıca, farklı tarihlerde Kuba'dan Feth Ali Han, Karabağ'dan İbrahim Halil Han ve Şikakî Ali Han ile oğlu Sadık Han daha geniş bir hâkimiyet alanı istedikleri için hanlar arasında çeşitli ittifaklar oluşturmuşlardır. Şahseven beylerinin böyle ihtirasları olmadığını sanıyorum. Hanlıkların hepsini veya çoğunu bir arada tutan ideoloji İslam'dır ve özellikle Şiilik'tir. Bu, kuşkusuz, yerleşik bir yöneticinin meşruluğunu güçlendiren önemli ve gerekli bir unsurdur ve Safevileri yöneten (Kerim Han'ın yaptığı gibi) veya yönetenlere halef olanlar (Kaçarlarda olduğu gibi) için oldukça önemli olmuştur.³² Fakat uygulamada, bu dini iddialar İran tahtına³³ istekli olanlar, hatta Ruslara karşı iddiaları olanlar için bile hanlıkları birleştirici bir faktör olamamıştır. Bu dönemde, hırslı yerel hanlar ve dış güçler, bölünmüş tepkileri ve daha az ideolojik bağlılık yansıtan birleşmeleri, komşular arasında oluşabilecek yerel sınır husumetlerine tercih etmişlerdir.

32 Perry (1971) ve (1979: 214 ve sonrası); Lambton (1977: 119).

33 Karş. İbrahim Halil Han'ın bütün Azerbaycan hanlarının tekliflerini reddi (Qara-Baghi 1959: 130) ve 1784'te Feth Ali Han'ın Safevi tahtı üzerinde hak iddia etmesi.

On sekizinci yüzyılın sonlarında, en başarılı komutan (Kaçarlardan Ağa Muhammed Han) bir müttefikler blokuyla güçlü bir ittifak yapmış ve bunu diğerlerini yenmek için kullanmıştır. Hoy, Karadağ, Şirvan, Erdebil Şahseveni ve Zencan ve Tarım'daki Afşar Şahsevenlerinden yardım görmüş ve bunların komşuları ve rakipleri Karabağ ve Talış hanlarından, Mişkin Şahseveninden, Serab ve Miyanedeki Şikakîlerden ve Halhal'daki Türkleşmiş Kürtlerden ise tepki görmüştür.³⁴

Yerel ittifaklarda hanlar arasındaki evlilikler daima önemli rol oynamıştır. Evlilik ittifakları bazı dış güçler tarafından da kullanılmıştır. Kerim Han oğlunu Gilanlı Hidayet Han ve Dunbuli Nəcəf Kulı Han'ın kız kardeşleriyle evlendirmiş ve Kuba'dan Feth Ali Han'ın kızı için söz almıştır. Fakat o, rehine sistemini daha güvenilir bulmuştur. Kaçarlı Ağa Muhammed Han da rehineler almıştır; fakat o ve yeğeni Feth Ali Şah çok geniş kapsamlı evlilik ittifakları yapmışlardır. Lambton'un anlattığı gibi yaptıkları evliliklerle Karabağ, Erdebil Şahseveni ve Şikakîlerle akrabalık ilişkileri kurmuşlardır,

Evlilik bağları (Kaçarlar tarafından) saltanatın gücünü sağlamlaştırmak, ittifakları güçlendirmek ve kan davaları başlatmak veya sona erdirmek için araç olarak kullanılmıştır. Kaçar kadınları yerel aşiret önderlerine, bürokrasiden önemli kişiliklere ve önde gelen dini önderlere evlilik bağıyla verilmiş, bunlardan ve diğer gruplardan hanedan ailesine gelinler alınmıştır.³⁵

34 Hambly'ye bakınız (1991a: 137). Bir yüzyıl sonra, XII. Bölüm'de anlatılacağı gibi, Kaçarlar döneminin sonunda, bu tür rekabet türlerinin hâlâ devam etmekte olduğu görülebilir.

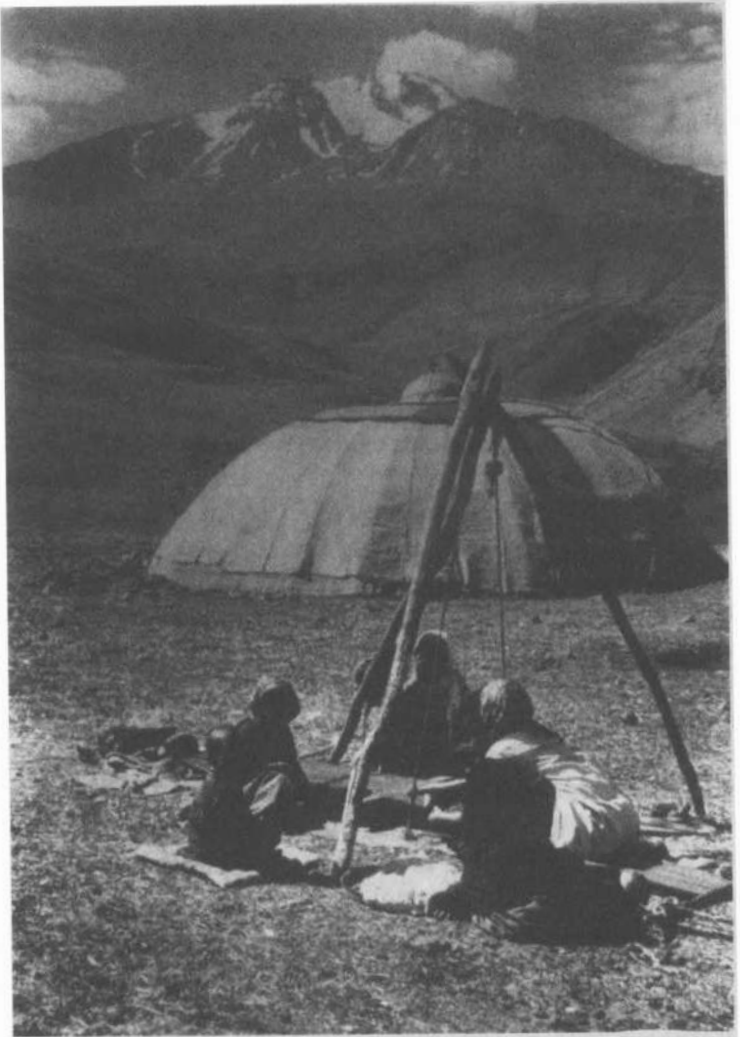
35 Lambton (1961: 127). Kaçar hükümdarlarının adları bu konuda çok çıkmıştır: Feth Ali Şah çok sayıda eş almış ve yüzlerce çocuk sahibi olmuştur. Sepehr'e (1958, I: 313 ve sonrası) bakınız. Aşiret reisleri ailelerinden yapılan saray evlilikleri konusunda Garthwaite'e (1983) bakınız.

Bedir Han ve halefleri çağdaş kayıtlarda rasgele söz edilen veya haklarında yalan yanlış bir şeyler söylenen silik kişiler olarak kalmışlardır. Gezginlerin ve tarihçilerin onlarla ilgili anlattıkları bir şey yoktur. Yaşamları hakkında ve hâkimiyetleri altında olan kişiler hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Bu hanlar nerelerde yaşadılar- Erdebil'deki Karamanlu sarayında oturdular mı? Safevi dergâhıyla ilgileri neydi? Kabiledeki yandaşlarıyla ve Erdebil'de yaşayan insanlarla ilişkileri nasıldı? Kuşkusuz, onların da Kuba ve Gilan'daki güçlü müttefikleri gibi, belki de biraz daha küçük bir sarayları vardı.³⁶ Fakat biraz daha belge bulunmadıkça veya ortaya çıkarılmadıkça bunların hepsi varsayım-
dan ibaret kalacak.

Daha önce yaşamış bazı yazarlar, başlangıçları olduğu varsayılan Şah Abbas yönetimi dönemindeki köklerinden, on dokuzuncu yüzyılda araştırma konusu haline gelinceye kadar Şahseven aşiret konfederasyonunun gelişmesi konusunda spekülasyonlar yapmışlardır. Onların fikirlerini dikkate almıyoruz ve hiçbiri burada gözden geçirilen on sekizinci yüzyıl bilgilerine uymuyor. Üretildikleri on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl koşullarında dikkate alınmalılar. XIV. Bölüm'de bunların üzerinde duracağız.

Şimdi öykümüze devam edelim ve on dokuzuncu yüzyıla girelim. Yurtlarında, uluslararası çatışmaların ve saltanat kavgalarının cereyan ettiği Şahseven ve Mugan bir kez daha can alıcı biçimde olaylara karıştı. Bu kez, kaynak bilgileri aşiretlerin ekonomik, toplumsal ve siyasi yapılanmaları hakkında bilgi vermekten uzak.

36 Gilanlı Hidayetullah Han'ın görkemli sarayı konusundaki göndermeler için Perry'ye (1979: 207-9) bakınız.

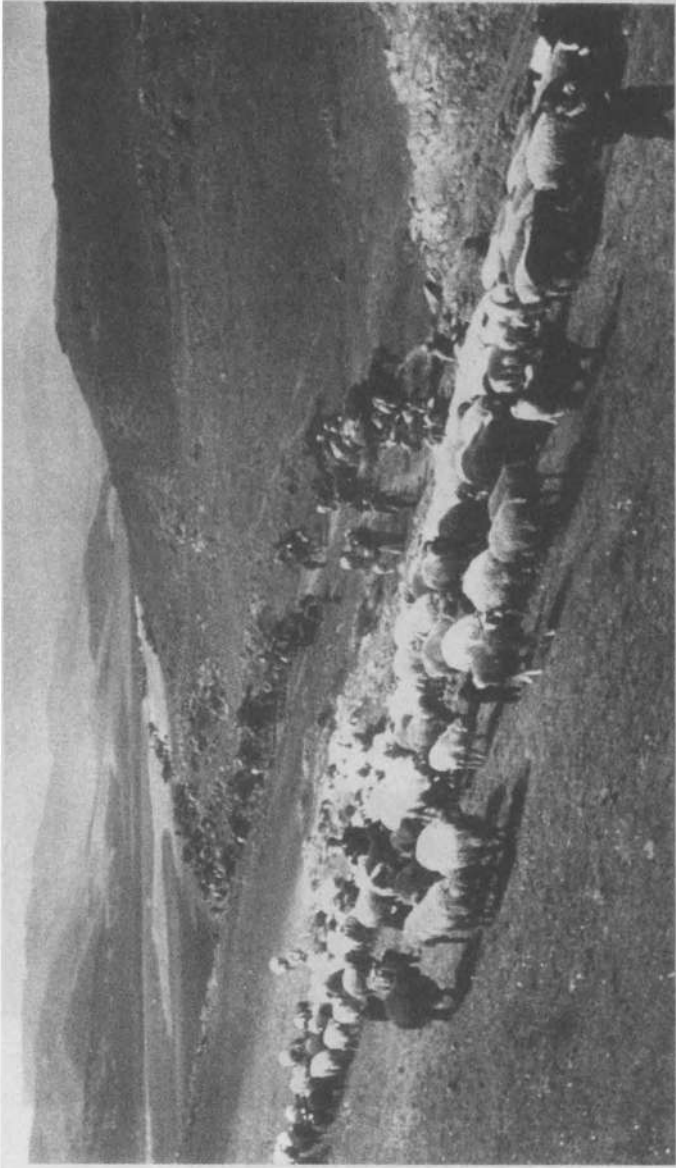
1. Savalan Dağı'nın eteklerinde yün eğiren kadınlar, Temmuz 1963.

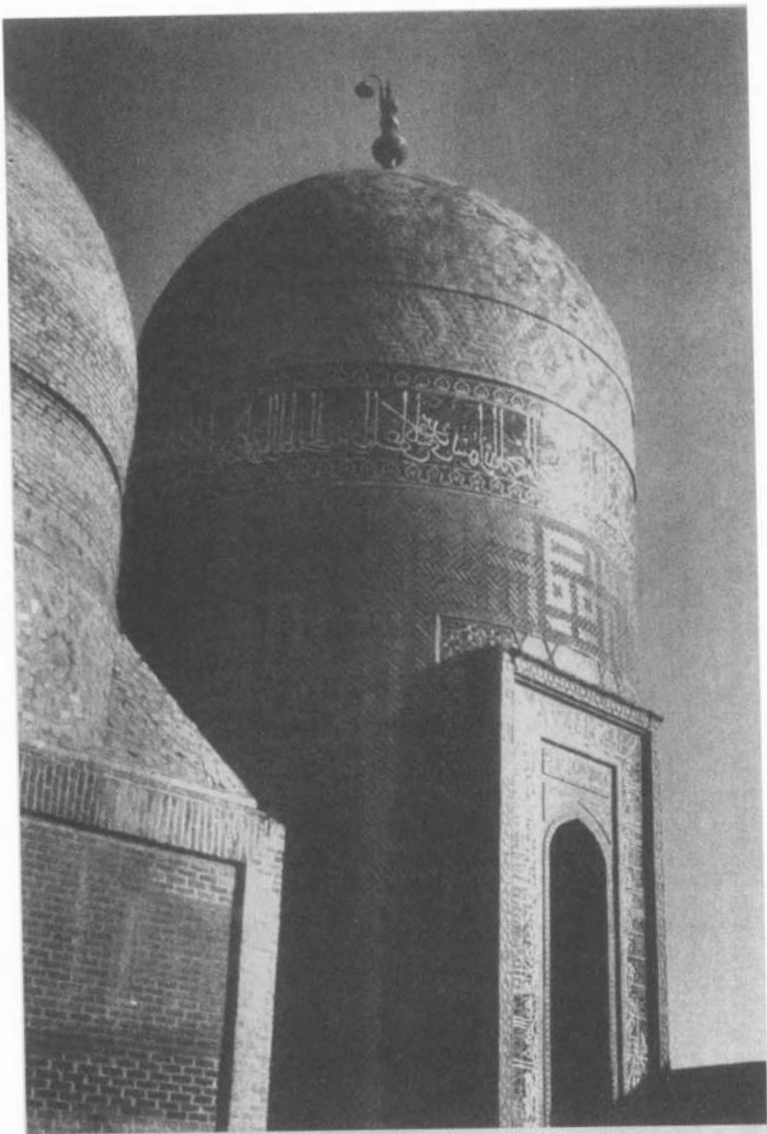
2. Kuzey'e Mugan'a göç etmeden önce, Savalan'ın eteklerindeki Geyikli aşiretinin obası, Eylül 1963.

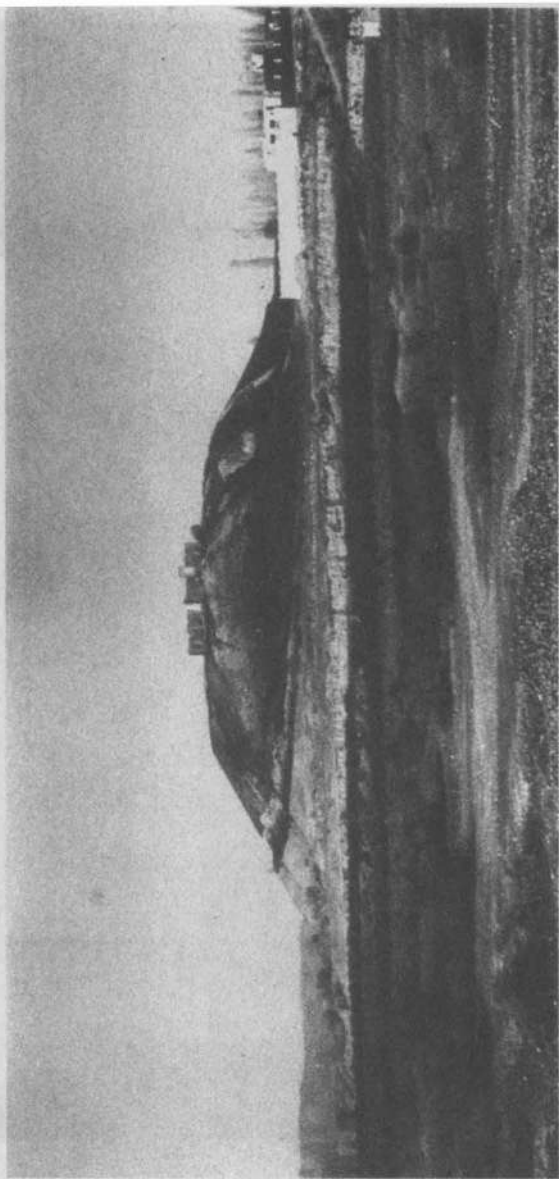
3. Mugan'a göç eden bir aile, Mayıs 1966.

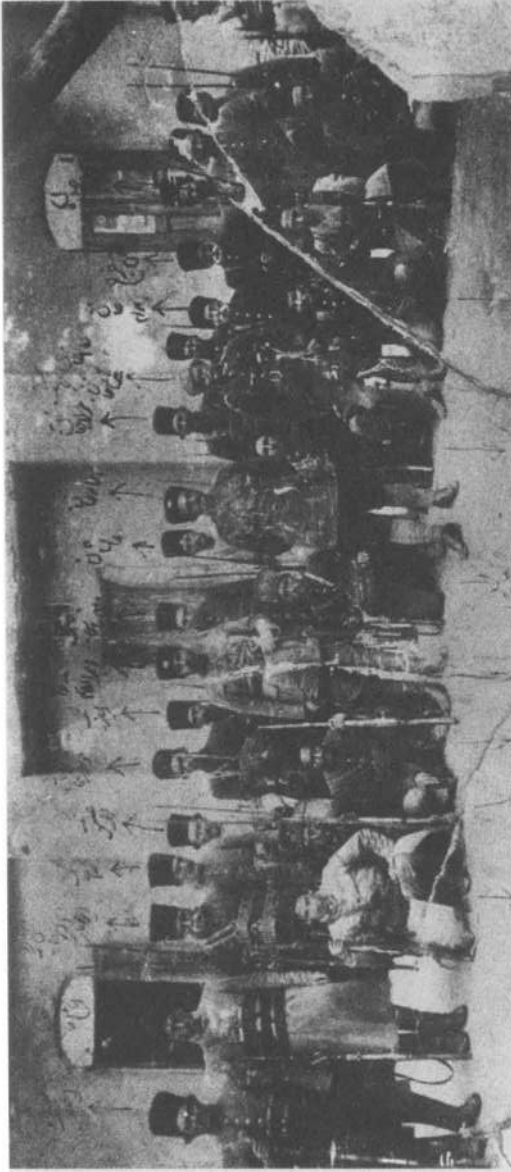
4. Salavat tepelerinde koyun sürüsü ve deve kervanı, Mayıs 1966.

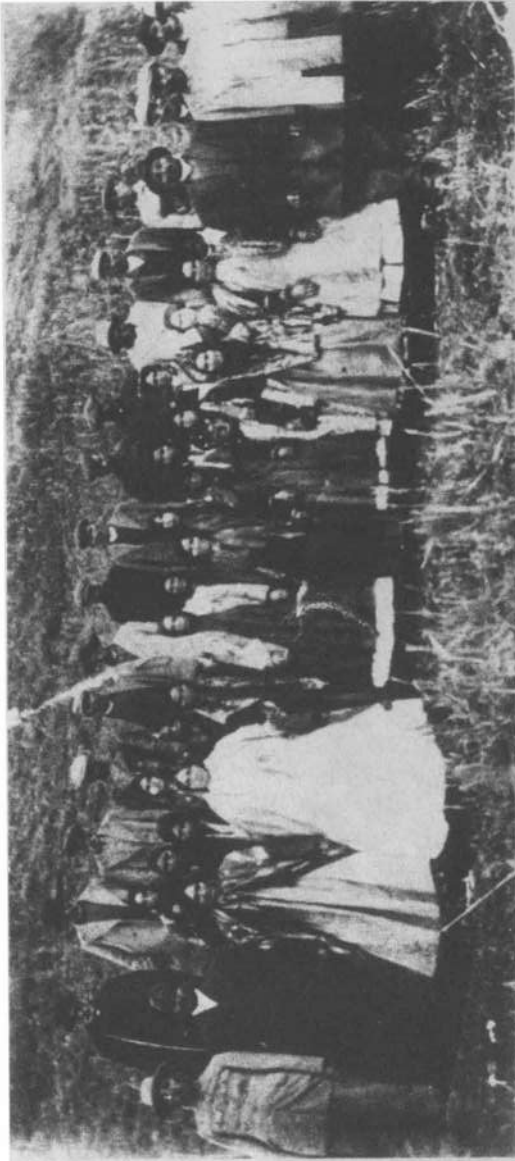
5. Erdebil'de Safevi dergahı, Kasım 1995.

6. Aslanduz'da (Mugan) "Nadir'in Höyüğü", Kasım 1995.

7. Muhtemelen 1923 Baharında Kocabeyli, Isalu, Geyikli ve Hacıkocalu aşiretlerinin beyleri, Emir Leşker Abdullah Han Tahmaspî ve diğer subaylarla birlikte.
- Arkada duranlar (soldan sağa):* İldır Bey Kocabeyli, İmam Ali Han Kocabeyli, Emir Han Kocabeyli (Emir Tomar), Muhammed Bey Kocabeyli, İsmail Bey Kocabeyli, Nevruz Han Kocabeyli, Ayaz Bey Kocabeyli, Minbaşî Bey Hacıkocalu, Alişan Han Geyikli, Cevat Han Hacıkocalu, Hatem Han Geyikli, Behram Han Kocabeyli, Hacı Farac Geyikli, Emir Aslan Isalu ve kardeşleri Musa, İsa Beyler, bilinmiyor. *Çönelmiş olanlar:* Bazı beylerin nökerleridir (soldan sağa): Eminî, Cafer Kulî Han, bilinmiyor, Gürşad Husrovlı, Aka Kîşî Pîr-Evlatlu, Eminî (Behran Han'ın nökeri), Mehmedî (Nevruz Han'ın nökeri). *Önde duranlar:* Ebu'l-Kasım Han Sartip (tuğgeneral), Abdullah Han Emir Leşken (orgeneral), Serheng (albay), Muhammed Ali Han.

8. Geyikli ve bağı aşıretlerinin (Kalaş, Hüsünhacılı, Küravazlı) önde gelenleri ve karıları (kılık-kıyafet reformundan sonra muhtemelen 1930'ların başları): *Ön sıra, soldakiler:* İsmail Han Hacıımamlı (beyaz giysili), Ağa Bey Han-Hüseyinli, *soldaki ilk kadın Sarfinaz* (Kalaşlı, İsmail Han'ın karısı). *Sağdakiler:* Alişan Han ve Hatem Han, Geyikli beyleri; *onların solunda* Gila Hanım (Alişan'ın karısı) ve Keşi Hanım (beyazlı; Hatem Han'ın karısı ve Ali Han'ın annesi). Diğer kadınlar bilinmiyor.
- Arka sıra, soldan itibaren:* Alişan Hüsünhacılı, Gulam Rıza Halilli, Hacı Ali Hüsünhacılı, Kerbelâî Ga'ib Ramazanlı, Abdullah Kalaş, Bedir Han Kalaş, Ağa Han Küravazlı, Rüstem Bey Kalaş (Küravazlı?), Paşa Bey Hüsünhacılı, Hacı Ağa Mirza'i'ye kadar olan bilinmiyor.

9. Mişkin Şahr'daki ziyarette 21 Azer 1324 (1945 Aralık) şehitleri anısına dikilmiş kitâbe, Aralık 1993. Kitâbedeki şehitlerin adları: Bölge valisi Abbas Kulı Erbabzâde, Yüzbaşı Esadullah Abid-Eminî, Yüzbaşı Kasım Erdebilî, Teğmen Keyzali Şu'eyfî, Üstteğmen Sadıkî, Gedikli Çavuş, Ali Huşyar.

III. KISIM

Büyük Oyunda Şahseven Aşiretleri

Şahseven “Şahı seven” anlamına gelen Türkçe bir sözcüktür. Geçmişte Şahı seviyor olmanın ölçüsü, merkezi devlet yeterince güçlü olduğunda devletin ve Şahın sadık hizmetkârları olmaktı, öyle olmayanlar ise, yağmalamalarıyla sürekli bir tacize maruz kalırdı...

Baba Safari, *Erdebil der Güzargâh-e Tarih*, s. 160

Rusya'nın İran'la arasındaki Kafkas sınırı, İngiliz Hindistanının Afganistan'la olan sınırı gibi on dokuzuncu yüzyıl Büyük Oyunu'nun en can alıcı arenası konumundaydı. Her ikisi de stratejik açıdan büyük önem taşıyordu ve belli başlı Asya ticaret yollarının kesişme noktasıydı. Yalnızca arazi yapısı ve halkları farklıydı. Hindistan'ın Kuzeybatı sınırında bulunan sıra dağlar tarımsal açıdan hiçbir önem taşımıyordu; engabeli, uzak ve savunulabilir durumdaydı. Transkafkasya ise en bereketli tarım alanlarını içeriyordu ve bölgeye nüfuz etme kolaylıkları nedeniyle, aşiret halkla-

rının, birbiriyle rekabet halindeki devletler ve imparatorluklar karşısında siyasi özerkliklerini savunabilecekleri bir uzaklık sağlayamıyordu.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında yaşanan iki Rus-Iran savaşı Şahseven topraklarını parçaladı ve Mugan'daki kışlık yerleşim yerlerinin en iyi bölümlerinin Ruslar tarafından işgal edilmesiyle sonuçlandı. VIII. Bölüm'de, Mugan'daki aşiretlerin ve beylerinin savaşlarda oynadıkları rol ve sonunda aşiretlerin güneye doğru uzanan hareketleri vurgulanarak, Şahseven tarihindeki dönüm noktalarını oluşturan önemli olaylar anlatılıyor.

Şahseven aşiret topluluğu konusunda ayrıntılı bilgilerin var olduğu ilk dönem on dokuzuncu yüzyılın ortalarıdır. IX. Bölüm'de, o dönemde Şahseven kültürü, ekonomisi ve toplumsal koşullarıyla ilgili olarak bilinenler, göçebelerin yerleşik hale gelmeleri ve hanların giderek azalan rolleri, bölgede değişen ekonomik ve toplumsal koşullar çerçevesinde ele alınmaktadır. Rusların Mugan'ı işgal etmeleri sonucunda, Erdebil aşiretlerinin çoğu hanları gibi yerleşik hale gelmiştir. Mişkin hanları da aynı biçimde yerleşik hale gelmişler ve daha becerikli ve mevcut koşullardan yararlanmaya daha istekli yeni önderler etrafında yeniden toparlanmaya başlayan göçebe aşiretler üzerindeki denetimlerini tamamen kaybetmişlerdir. Bu tarihten itibaren, yirminci yüzyılda Şahseven toplumsal yapılanmasını belirleyecek olan karmaşık otlak hakları sistemi oluşmaya başlamıştır. Bu arada, aşiret halkları üzerinde giderek artmış olan ekonomik ve toplumsal baskılar azalmaya başlamış ve ekonomik güç ve siyasi meşruiyet kaynakları olarak dolaylı yetki kullanma, yerini daha maddi etkenler olan refah ve insan gücüne bırakmıştır.

Birkaç on yıl boyunca Rusya, Şahseven göçebelerine eski otlak alanlarını kısıtlı olarak kullanma hakkı tanımış,

fakat onlar bu kısıtlamaların farkına varamamışlardır. Yüzyılın sonlarına doğru İran ve Rusya, Şahseven istikrarsızlığını siyasi avantajları için kullanmışlar ve bu, İran üzerindeki Büyük Devletler rekabetinin en önemli etkeni olmuştur. Avrupalı yorumcular ve özellikle İngiliz ve Rus görevliler, bu bağlamda, göçebeleri modern bir Avrupa devleti standartlarıyla yargılayarak, faaliyetleri konusunda yorumlar yapmakta tereddüt etmemişlerdir. Bunlar, toprak sınırlarının gözetilmesi, ticaret yollarının güvenliği, merkezi hükümete bağlılık ve düzenli vergi ödeme gibi hususlardır.

Ruslar Mugan'da yeni elde ettikleri toprakları geliştirmek istemişler, bu ve daha stratejik başka nedenlerle, “yasa dışı yaşayan” göçebeleri bastırma veya yerleşik hale getirme konusunda ısrarlı hareket ederek, Şahseven'deki huzursuzlukları İran hükümeti üzerinde moral ve siyasi baskı uygulamak için iyi bir bahane olarak görmüşlerdir. İran hükümetinin göçebeler üzerinde uyguladığı politika, yetkilerinden vazgeçmekten yağmacı seferler düzenlemeye kadar değişen türden olmuş ve 1860'ta toptan yerleşik düzene geçme noktasına varmıştır. Bu tipik yirminci yüzyıl önlemi, İngiliz konsoloslarından birinin göçebe aşiretlerin devlet içindeki rollerini çağdaş biçimde değerlendirme çabasına girmesine yol açmıştır. X. Bölüm'de, sınır boyunca ortaya çıkan huzursuzluklar ve bunların 1884'te Rus Mugan'ının göçebelere kapatılmasıyla sonuçlanması anlatılmaktadır.

VIII. BÖLÜM

Rus Savaşları ve Mugan'ın Kaybedilmesi

Rusların Doğu Transkafkasya'yı İşgali

Kaçarlı Feth Ali Şah, 1803 yılına kadar iç muhalefetle mücadele etti ve Rusların bu bölgeyle ilgili amaçlarından korkmasına rağmen, amcasının Gürcistan ve diğer Kafkasya bölgelerini İran'ın parçası olarak görme siyasetini sürdürdü. Çar Pavel, 1801'de Gürcistan'ı topraklarına kattı. Kısa bir süre sonra, bir suikasta kurban gidince yerine geçen I. Aleksander, yine Katerina'nın Kafkaslara yayılma siyasetini izlemeye başladı. Bunu izleyen iki yıl boyunca, her biri yoğun Hristiyan nüfusa sahip Erivan, Gence ve Nahçıvan hanlıklarının boyun eğmesi konusunda müzakere başlatma girişimleri başarısız oldu.

Rusların Doğu Transkafkasya'da İran'a bağlı topraklara karşı girişimleri çok farklı tepkiler aldı. Atkin savaşın çıkmasından önceki yıllarda, Ruslarla İran yöneticileri, ye-

rel yöneticiler ve onların yönetiminde yaşayanlar arasındaki karşılıklı yanlış anlamalar ve önyargılar konusunda güvenilir bilgiler verir. Hanların, kuşaklar boyunca kendi özerkliklerini garantilemek için komşu imparatorlukların zaaflarından nasıl yararlandıklarını anlatır. Geleneksel amaçlarına ulaşmak için çabalamışlar ve manevralarına Rusya ve İran'ı da alet etmişlerdir.¹

Bazı bölgelerde, örneğin Bakû, Şeki, Kuba ve Derbend kentlerinde askeri birlikler, hanların baskıcı boyunduruklarından kurtulma fırsatı bulan halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. 1790'ların tahribatından sonra Karabağ ekonomik açıdan çok kötü durumdaydı. İbrahim Halil Han 1797'de boyun eğdikten ve bir kızını hediye ettikten sonra, birkaç yıl süreyle Feth Ali Şah'la ittifakını sürdürmüştür. Fakat Ruslara direnecek güçte olmadığı için 1805'te onların tarafına geçmiştir. Aynı biçimde, Kaçarların ezeli düşmanı olan Talişli Mir Mustafa Han Rus işgalini desteklemiştir. Eskiye oranla çok daha fazla baskı uyguladıkları ve çok haklı olarak Rusların niyetlerinden korkan Müslüman halk ise İran kontrolü altına girmeyi yeğlemiştir. Üçüncü Han olan Şirvanlı Mustafa, komşusu ve kendisiyle aynı adı taşıyan Taliş'le her zaman kötü ilişkiler içindeydi, ayrıca Karabağlı İbrahim Halil'le aralarında kan davası vardı ve Kaçarların yanında yer alması gerekiyordu. Fakat kendi özerkliğini korumak için, işine geldiği zamanlarda Ruslarla bir olup entrikalar çevirdi.²

1 Atkin (1980: 66 ve çeşitli yerlerde). Ağa Muhammed Han'dan Rus savaşlarının sonuna kadar, Transkafkaslardaki Kaçarlar döneminin ilk yılları için Dunbuli'ye (1972), Brydges'e (1833), Bakikhanov'a (1926), Karabaği'ye (1959), Cihangir Mirza'ya (1948), Sepehr'e (1958), Dupre'ye (1819), Eichwald'e (1834), Watson'a (1866), Monteith'e (1856), Baddeley'e (1908), Javanshir'e (1961), Nafisi'ye (1956), Hambly'ye de (1963, 1991a) bakınız.

2 Qara-Baghi (1959: 34-5); Dorn (1840: 423).

**Harita 5 8.-10. Bölümlerde değinilen yerlerin bulunduğu
Kuzey-Batı İran.**

Yaşadıkları hayat tarzı nedeniyle oldukça hareketli ve özerk olan Doğu Transkafkasya hanlıklarındaki göçebe aşiretler, köylülere ve kentlerde yaşayanlara oranla daha az baskıya maruz kaldılar ve bir yöneticiden diğerine gidip

gelme konusunda daha az sorun yaşadılar. Doğru muamele edildiğinde ve eğer bağılılıkları sağlanmışsa aşiret unsuru, bir yönetici için çok değerli bir asker temin kaynağıdır ve ayrıca vergi geliri elde edilebilecek hayvancılık ürünleri ve diğer zenginlikleri arz eder. Rusların mevcudiyetinin kalıcılığı resmen kabul edilince, İran hükümeti askeri çabalarını bu göçebe aşiretleri İran topraklarına göç etmeye ve Şah'a bağlı olarak yaşamaya zorlamak üzerinde yoğunlaştırdı.

On sekizinci yüzyıldaki şiddetli hanedan çatışmalarından sonra, Şahseven'in İran'daki Kaçar hanedanının desteklemek için hiçbir ideolojik bağlantısı kalmamıştı. Büyükbabaları yalnızca yetmiş yıl önce Rus hâkimiyetini kabul etmiş ve bundan yararlanmışlardı, dolayısıyla aynı şeyi yeniden denemekten korkmaları için sebep yoktu. Fakat, Mişkin ve Erdebil bölgeleri açısından durum biraz farklıydı. Erdebil Grubu -yönetimdeki aile- kentin kontrolünün kendilerinde kalmasına izin verildiği sürece Kaçarları desteklemeye hazırdı. Halbuki, Mişkin beylerinin şehir bölgelerinde bir yatırımları yoktu ve Erdebil'deki kuzenlerine muhalif olmalarının ve beyleri Ata Han'ın Kaçarlı Ağa Muhammed'in elinden çektiklerinin, Rusların geri dönüşlerini kabul etme olasılıklarını arttırdığı söylenir.

Rusların Doğu Kafkasya'daki İran topraklarını ele geçirmeleri 1804'ten 1812'ye kadar sürdü. Bu sürenin büyük bir bölümünde Ruslar Avrupa savaşıyla meşguldü ve bu nedenle Kafkaslarda komutanların emri altında bulunan kuvvetler sayıca kendilerine karşı savaşan İran kuvvetlerinden azdı ve komutanlara güven duymak zordu. İranlılar bazı önemli askeri başarılar elde ettiler. İranlılar tatbikatlar açısından Avrupalılardan birçok şey öğrenmiş olmalarına rağmen, Rus birlikleri daha iyi örgütlenmişlerdi. Düşmanın yetersiz komutanlık becerilerinden yararlanan parlak general Kotlarevski, İranlıları Aras nehrinin güneyinden

atmakta güçlük çekmedi. Savaş, Mugan bozkırlarının batı ucunda cereyan eden Aslanduz (1812) muharebesiyle sona erdi. Bunu izleyen barış anlaşmasında bozkırların en büyük ve en iyi bölümü Rus toprağı sayıldı ve Şahseven göçebelerine ya Rus vatandağı olmak veya İran'ın güneyine çekilmek seçeneğı verildi.

İlk Rus-İran Savağı

1804 Ocak'ında general Pavel Tsitsianov³ Gence kalesini topa tuttu ve hanlığı bir Gürcistan bölgesi haline getirerek kentin adını Elizavetpol olarak değıştirdi ve Erivan'a doğru ilerledi. Feth Ali Şah, on beş yağındaki veliaht ve Azerbaycan valisi olan üçüncü oğlu Abbas Mirza'ya⁴ Erivan'a ilerlemesini ve kenti Rus işgal kuvvetlerine karşı korumasını ve Azerbaycan'ı savunmak için düzenlenmesini emretti. Haziran ayında Tsitsianov komutasındaki 5.000 kişilik Rus ordusunu Erivan dışında, Şakakî ve Şahseven süvarilerinin de bulunduğu 20.000 kişilik bir orduyla karşıladı. Şahseven ordusunun başında Şahsevenli Ali Kuli Han vardı.⁵ Bunu izleyen Eçmiadzin (Ermenistan başkenti) muharebesinde İranlılar yenildiler ve Ruslar Erivan'ı kuşattılar. Fakat aralarında Şahsevenli Ali Kuli Han'ın da bulunduğu İran hafif süvari birlikleri tarafından o derece taciz edildiler ki, Eylül ayında kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. Bu savaşta Abbas Mirza'nın ilk başarılarından söz eden bir mektupta “Azerbaycan genel valisi Mustafa Han'la birlikte önemli şeflerden Şahsevenli Ataullah Han'dan da (*Umdāt*

- 3 Kişiliğı ve davranışları konusunda Atkin'e bakınız (1980: 70 ve sonrası). İranlılar onu *İşipohtur* (rütbesi aşağı yukarı müfettiş seviyesindedir) olarak bilirler, Türkçe anlamı ise “iş i baktır”dur.
- 4 Feth Ali Şah döneminden itibaren bu makam normal koşullarda veliaht tarafından üstlenilmiştir.
- 5 Muhtemelen Hamse Şahseven'inden, fakat Erdebil Şahseven'inden Nazar Ali Han'ın oğlu da olabilir (VI. Bölüm'e bakınız).

el-havānin el-a'zam) söz edilmektedir, fakat bunların kuşatmaya katılıp katılmadıkları belli değildir.⁶

İran kuvvetlerine alışık oldukları biçimde kış aylarında dağılmaları ve ilkbaharda yeni bir sefer için bir araya gelmeleri emredilmişti. Avrupa'daki savaşa katılmış olmasına rağmen Rusya, bir sonraki yıl, Transkafkasya'da kapsamlı bir savaşa girmiş ve Tsitsianov kuvvetleri sayıca İran kuvvetlerinden az olduğu halde başarılı olmuştur. Abbas Mirza'nın ilkbahar seferleri, Mayıs ayında Kaçarlarla yapmış olduğu evlilik akdini bozan İbrahim Halil Han'a boyun eğdirmek için Karabağ üzerine yürüyerek başladı ve bir kez daha kaderini Rusların eline bıraktı. Hûda Afarin köprüsü yakınlarındaki savaşta Karabağlılar ve Ruslar yenildiler ve İran kuşatması altındaki Şuşe'ye geri çekilmek zorunda kaldılar. (Kuşatmaya katılmak için giderken Feth Ali Şah, muhtemelen vali Şahsevenli Nazar Ali Han tarafından konuk edilmek üzere Erdebil'den geçti). Fakat o yıl, Tsitsianov Karabağ ve Gence'yi geri almayı başardı ve Rus kuvvetleri Hazar denizi sahilindeki Enzali ve Sarı'ya çıktı. Bu arada, Bakû'ye yapılan bir saldırı geri püskürtüldü.

Şirvanlı Mustafa Ali Han, Tsitsianov'un Gence'den çıkarak ilerlemeye başlaması üzerine hemen İran'dan yardım istedi. Kaçarlı General Pir Kuli Han yardıma gönderildi, fakat Mugan'a vardığında Mustafa Han'ın Ruslarla birlikte olduğunu gördü. Kış aylarında Bakû'ye bir başka sefer daha yapıldı. Bu kez, bizzat Abbas Mirza Mugan'a girmek üzere Erdebil'e doğru yürümeye başladı. Tsitsionov, Bakû'den Hüseyin Kuli Han tarafından tuzağa düşürüldü ve Şubat 1906'da bir suikasta kurban gitti. Bu arada, Abbas Mirza'nın yaklaştığını gören Talişli Mir Mustafa Han Ruslara katıldı, fakat veliahtın bakanı Mirza Bozorg kendi fikrini kabul ettirdi ve Taliş sahilindeki Sarı'da Rus kuvvetlerini

6 Haziran-Temmuz 1804'ün *Rakam*'ından Kaçarlardan Figan Ali Han'a: Yazarı bilinmiyor (1992: 91).

bloke etmeye ikna etti. Ruslara boyun eğmek konusunda 1805'te yapmış olduğu antlaşmaya rağmen, Şirvanlı Mustafa Han bir kez daha bağlılık vaatlerinde bulundu.

Bu noktada (Haziran 1806'da) Rusların yaşadıkları terslikleri ve Talişli Mustafa ile varılan orta karar anlaşmayı görünce ve hiç kuşkusuz kız kardeşi Ağa Bacı ve (halen İran yanında bulunan) oğlu Ebu'l-Feth Han konusunda kaygılanan Karabağlı İbrahim Halil Han, Feth Ali Han'dan özür dilemiş ve affedilmiştir. Daha sonra Erdebil'de, Mayıs 1806'da, Napolyon'un görevlisi P. A. Jaubert'in kendisini ziyaret ettiği dönemde, kış aylarını Erdebil'de geçirmekte olan Abbas Mirza'dan yardım istemiştir.⁷ Ebu'l-Feth Han Şahsevenli Feracullah Han'la beraber Rusların çıkarılması için Karabağlılara yardım etmek üzere gönderilmiş ve Abbas Mirza'da onları izlemiştir. Fakat, torunu İbrahim Halil Han'a ihanet etmiş ve onu Şuşe'deki Rus Garnizonuna ihbar etmiştir. İran müfrezesi yardımlarına gelmeden önce Ruslar Han'ı bulmuşlar, Hanı ve ailesini öldürmüşler ve yerine oğullarından birini, Mehdi Kulı Han'ı geçirmişlerdir.⁸

Bu arada, İbrahim Halil Han'ın kayınbiraderi Şekili Salim Han, Rusları atmak için İran'dan yardım talebinde bulunmuş ve o sırada Şuşe'ye yaklaşmakta olan Abbas Mirza Şahsevenli Feracullah Han'ı yardıma göndermiştir. Brydges'in Dunbuli'den yaptığı çeviriye göre:

Halil İbrahim Han'ın katliamından sonra Karabağ aşiretlerinin çoğu bu yerlerden çıkmak ve [Karadağ'da] yerleşmek için izin istemişler, böylece Feracullah (Şahseven) ne istiyorlarsa yapmaları emrini vermiştir.⁹

7 Jaubert (1821: 169 ve sonrası).

8 Atkin'e bakınız (1979).

9 Brydges (1833: 268). Brydges'in Şahseven'i tanımadığı ortada. Bütün çeviri boyunca adlarını "Şahun" olarak çevirmiştir.

Şahsevenli Feracullah Han ve Civanşirli Ebu'l Feth Han'a tek bir aşiret karşı koymuştur. Bunlar Cebraillilerdir ve Ruslardan yardım istemişlerdir. İranlı beyler yenilmişler, fakat Abbas Mirza Karabağ'a kadar ilerlemiştir. Ruslar Şuşe'deki garnizonu bırakarak Gence'ye çekilmişlerdir.

Dunbuli'nin yayımladığı yazısına göre, bu son görev Feracullah Han tarafından değil Şahsevenli Ataullah Han tarafından yürütülmüştür. Fakat Dunbuli'ye atıfta bulunarak Sepehr'de hem Feracullah'tan hem de Ataullah'dan söz eder.¹⁰ Ataullah'ı Mişkin Şahseveninin beyi olarak zaten tanımıştık. Feracullah Han ise onun babasının (muhtemelen büyükbabasının) erkek kardeşidir ve Erdebil Sahseveni Beyi ve Erdebil valisi Nazar Ali Han'ın yardımcısıdır (naibi). Bu Feracullah Hanı, aşağıda anlatılacak olan olaylarda askeri polis şefi (*nasakçı-başı*) olarak önemli bir rol oynamış olan diğer Feracullah'la karıştırmamak gerekir. Bu, Hamse Hanı ve o bölgedeki aşiretlerin beyidir ve Morrier'e bunların “Ruslarla yapılan savaşlardaki en önemli kahramanlar oldukları” söylenmiştir.¹¹

Dunbuli'nin çeşitli metinlerindeki ad karışıklıkları oldukça önemlidir. Brydges'in çeviri yaptığı metin çok eskidir ve tamamlanmamıştır; Ataullah Han'ın adı daha sonraki metinlerde söz edilen Kaçar generalleri listesine sonradan eklenmiştir. Bunun nedeni, o dönemde Mişkin Şahseven'inin yeni yeni nüfuz kazanmaya başlamış olması ve 1827'de yaşanan Ata Han'ın sadakatsizliğinden sonra Mişkin Han ailesinin saygınlığını yeniden tesis etmek çabalarıdır. Benzeri biçimde, Feracullah Han'ın listeden çıkarılması 1829-30'da yaşanan gözden düşme olayından sonra yapılmış olabilir.

10 Dunbuli (1972: 171); Sepehr (1958, I: 87).

11 Morier (1812: 261-2). Bu Hamseli Feracullah Han, büyük bir olasılıkla yaklaşık yirmi yıl önce Nikitine'in Afşar tarihinde Halhal Han'ı olarak değinilen kişidir (1929: 29).

Bu sırada, Tsitsianov'un halefi Ivan Gudoviç yönetimi-
mindeki Rus ordusu kuzeydoğuda seferdeydi. Derbend'de
Şeyh Ali Han'a karşı başlatılan halk ayaklanması kentin ka-
pılarının Ruslara açılmasına neden oldu. Abbas Mirza Gen-
ce'yi kuşatmayı planlamıştı, fakat bu son haber alınınca,
Şirvan ve Derbend'e doğru ilerlemeye karar verdi. Sürekli
entrika çeviren Şirvanlı Mustafa Han kime hizmet edeceği-
ne bir türlü karar veremiyordu. Fakat İranlılar Şirvan'ı ta-
lan edince, Garus'tan Necef Kulı Han ve Şahsevenli Fera-
cullah Han Fit Dağ'daki kalesine gönderildi (daha sonraki
metinlerde Ataullah Han'ın adı geçmekle birlikte, Brydges
böyle aktarmış), fakat kendilerine katılmak konusunda
Mustafa Han'ı ikna edemediler. Bu sıralarda Türk sınırında
çıkan olaylar ve aynı anda ortaya çıkan diğer sorunlar ne-
deniyle, Abbas Mirza planlarından vazgeçerek ve Kaçarlı
Pir Kulı Han'ı Mugan'da bırakarak Doğu Transkafkas-
ya'dan Tebriz'e geri çekildi,

Intikam hisleriyle dopdolu bir orduyla ve akla yakın buldu-
ğu takdirde orada kalması veya Şirvan, Rudbar ve Mugan
halklarını ortadan kaldırarak Taliş'e ilerleme talimatlarına
rağmen geri çekildi.¹²

Ruslar Bakû, Şirvan ve Salyan'ı kurtarmak ve Mugan'ı işgal
etmek için harekete geçtiler. Bölgede İran'ın ayak direyebi-
lecek son müttefiki olan Şeki Salim Han kendi yandaşları
tarafından terk edildi ve Erdebil'e kaçtı ve Şahsevenli Fera-
cullah Han tarafından Tebriz'e gönderildi. Abbas Mirza,
ona ve yandaşlarına olaylar istedikleri biçimde halledilin-
ceye kadar Erdebil'de ikamet etme izni verdi. Ruslar, eski
Hoy Hanı Dunbulı Cafer Kulı'ya hanlığını geri verdiler.

Şirvanlı Mustafa Han'ın ve dostlarının Ruslar tarafın-
dan empoze edilen saldırılarına rağmen Pir Kulı Han Şir-

12 Brydges (1833: 287).

van, Rudbar ve Mugan aşiretlerini (muhtemelen Şahseven de dahil olmak üzere) güneye Taliş'e sevketti ve kendisi Karadağ'daki Ahar'a döndü. Cevat'taki Rus komutanı, Talişli Mustafa Han'ı tehdit etti, fakat o sırada İran'a karşı kendi adını taşıyan Şirvanlı Mustafa Han da dahil olmak üzere diğer herkesten daha sadık davranarak göçmenleri geri göndermeyi reddetti ve Pir Kulı Han'ı bir kez daha Mugan'a göndermiş olan Abbas Mirza'yı durumdan haberdar etti.

Kış başlamak üzere olduğu için Rus komutanıyla bir antlaşma yapıldı ve bunu izleyen yıl (1807) yeni bir ordu hazırlamakla geçirildi. General Gardanne ve Fransız subaylar, Şikakî piyade taburu da dahil olmak üzere İran birliklerini Avrupa standartlarına göre eğittiler ve barış antlaşması görüşmelerini başarılı bir biçimde sürdürdüler.

1808 sonlarında, Gudoviç Erivan'a doğru ilerledi ve Batı Kafkasya'da Abbas Mirza ve İran ordularıyla çarpışmaya girdi. Karadağ, Erdebil ve Mişkin korunmasız bırakıldığı için, Abbas Mirza'nın amcası Kaçarlı Emir Han bu bölgelerin güvenliğini korumaya gönderildi.

Bu dönemde, Şahseven beylerinin Erdebil'deki egemenlikleri kesin biçimde sona erdi. Gardanne'nin yardımıyla Abbas Mirza kentte Avrupa stilinde bir kale inşa ettirdi ve Garuslu Necef Kulı Han'ı komutanlığına atadı. Bu, Erdebil beylerinin Kaçarları terk ettiğinin bir işaretiydi ve o sıralarda Ruslarla çeşitli entrikalar çeviren ve kız kardeşi Şahsevenli Nazar Ali Han'la aşk yaşayan komşuları Talişli Mustafa Han'a katılmak üzere kaçtılar:

Bu bölgenin kalesini düzene sokmak için atanmış olan Garuslu Necef Kulı Han konusunda pek iyi duygular besleyen Erdebil Valisi ve yardımcısı Nazar Ali Han ve Feracullah Han aşiretleriyle birlikte buradan kaçmışlar ve Talişli Mustafa Han'ın ikametgâhı olan Lenkaran'a doğru ilerleyen

Rus General Tsitsianov'un ölümünden sorumlu Hüseyin Kulı Han'ı (Bakûlü) tutuklamışlardır. Serserilerle ilişkileri ve işbirliği kurması nedeniyle kendi güvenliği konusunda telaşa düşen Mustafa Han, diğerleriyle birleşerek Rusların ülkeye girmeleri için çabalamışlardır.¹³

Feth Ali Şah bu haberleri duyunca, bölgedeki birliklerine kumanda eden Emir Han'a, gerekirse kuvvet kullanarak ayaklanmış olanları yola getirmesi emrini vermiştir. Aynı yılın sonlarına doğru (1808), Abbas Mirza'ya Talişli Mustafa Hanı mağlup ettiğini bildirmiştir. Mustafa Han yaptığı hainlikten ve Şahseven kaçaklarına verdiği güvencelerden pişman olmuş ve “işledikleri bütün suçların kirlerinin Abbas Mirza'nın lütuflarıyla tamamen silinmesini” istemiştir. Bu isteği kabul edilmiş ve Nazar Ali Han yeniden valiliğe getirilmiştir.

1809 ilkbaharında, Şahseven beyi saraya gelmiş ve yaptığı bütün yanlışlıkların affını talep etmiştir. Saraya varınca, Karabağ'da Ruslara karşı harekete geçmekle görevlendirilmiş olan nasakçıbaşı Feracullah Han'ın bunu yapmak yerine Erdebil'e gönderilmesini istemiştir. Erdebil'de Nazar Ali Han'ın kendisine katılmak ve çok önemli hizmetlerde bulunmak üzere getireceği tam teçhizatlı Şahseven süvarileriyle buluşacaktır. Ayrıca, Talişli Mustafa Han'ın diğer kızını Abbas Mirza'nın erkek kardeşine vermeye söz vermiştir. Bu planlar onaylanmış ve iki han Erdebil'e gönderilmişlerdir. Erdebil'e vardıklarında, Şahsevenli Nazar Ali Han, Mustafa Han'ın kızı, âşık kız kardeşi adına pazarlık yapmak üzere Lenkaran'a gönderildi. Nasakçıbaşı Erdebil'de birkaç gün bekledi,

Vaat edildiği biçimde Nazar Ali Han'ın Şahseven süvarilerini ordugâhına getirmesini kaygıyla bekledi. Süvarilerin geli-

13 Brydges (1833: 346).

şı beklediği yerden olmadığı gibi koşula bağlanan evlilik vadi de gerçekleşmedi; zira Nazar Ali Han'ın girişimleri tamamen uydurmaydı ve olayları geciktirmek amacıyla yapılmıştı.¹⁴

Bu arada, Talişli Mustafa Han diğer olası İran akınlarını püskürtmeye ve Ruslara kapılarını açmaya hazırlanıyordu. Taliş halkını göçe zorladı ve bu arada kendisi, başkenti Lenkaran savunmasız durumda olduğundan değerli mallarını Cemişvan'daki etrafı denizle çevrili kaleye gönderdi. Oğlu Mir Hasan Han'ı ise, komşu bölge Ucarud'da konuşlanmış olan İranlı kumandanları şaşırtmakla görevlendirdi. Bunlar bozguna uğratıldı ve Beydili Muhammed Han (Şahseven?) alınan esirler arasındaydı. Erdebil'de *nasakçıbaşı* Feracullah Han'a harekete geçme emri verildi ve Taliş'e bir müfreze gönderildi. Şahsevenli Nazar Ali Han ve emrindeki Feracullah Han tutuklandı, hapse atıldı ve Saraya gönderildi. Mustafa Han Lenkaran'dan Cemişvan kalesine çekildi. Zaman içinde, Şirvanlı Mustafa Han'ın gönderdiği Rus ve Tatar takviye birlikleri İranlıları geriye, Taliş dışına püskürttüler.¹⁵

Batıda Abbas Mirza, 1808'de Erivan'a karşı giriştikleri saldırıları başarısızlıkla sonuçlanan Gudoviç kuvvetlerinin ağır kayıplara uğramasına neden oldu. Komutanlığa Gudoviç'in yerine Aleksander Tormasov getirildi, fakat 1812'ye kadar İran'a karşı kapsamlı bir harekâta girilmedi.

1809 ilkbaharında İran piyadesini eğiten ve diğer askeri yardımlarda bulunan Fransız subayları ülkeden çıkarıldı. Şah, müttefikleri olan Ruslarla vaat edilen barış antlaşması

14 Brydges (1833: 389).

15 Baddeley (1908: 78), fakat Dunbuli Talişli Mustafa Han'ın Abbas Mirza'nın bakanlarından Mirza Bozorg tarafından dize getirildiğini yazar (Brydges'e de bakınız 1833: 400 ve sonrası).

yapılamadığı için çok kızgındı. Artık Malcolm ve Brydges (daha sonra Harford Jones olarak tanınmıştır) tarafından yönetilen bir dizi İngiliz misyonunu üslendirmişti ve diğer şeylerin yanı sıra bunlara karşılık askeri eğitim ve yardım sağlanacaktı.

1809 yılında İranlılar Gürcistan üzerinden harekete geçtiler ve bu arada Civanşirli Ebu'l-Feth Han komutasındaki Beydili Şahseveni süvarilerine Bakû'deki Rus mevzileri konusunda bilgi toplamaları için keşif görevi verildi. Bir grup Rus'u tuzağa düşürdüler ve parça parça doğradılar. Abbas Mirza Nahçıvan'a ulaştı ve burada barış önerileriyle karşılandı. Tebriz'de bulunan Şah'a bir heyet gönderildi ve ateşkes sağlandı. Kış yaklaşırken Abbas Mirza Gence'de Rus birlikleriyle çatışmaya girdi ve yenilgiden kıl payı kurtuldu.

1809-10 kışında Mugan'da bir olay meydana geldi:

Şirvan'dan bir Rus birliği, sevgilinin hayali gece yarısı uyuyan âşığın kalbinde nasıl dayanılmaz hayaller oluştursa, aynı biçimde Mugan'a ani bir saldırıya geçti ve Karacadağ aşiretlerinden yaklaşık 20.000 koyun ele geçirdi.¹⁶

Aşiretler misilleme yapmadı, yalnızca şikâyetle bulunuldu, fakat Tormasov olayın sorumluluğunu üstlenmedi.

1810 ilkbaharında Ruslar, İranlıları Aras nehrinin gerisine çekilmeye zorladılar ve Karabağ'ı işgal ettiler. İran ordusu mevsim boyunca Karabağ'a akınlar düzenledi ve yeni askeri hazırlıklar yaptı. Bu hazırlıklar arasında Aras üzerindeki Abbasabad'a Avrupa tarzında bir kale inşa etmek ve İngiliz subaylar komutasında Şikakî piyadelerini de içeren birlikleri eğitmek vardı. Rus kuvvetlerini etkileyen önderlik krizinden olabildiğince yararlanmak için çeşitli planlar hazırlandı. Müctehidler İran topraklarındaki

16 Byrdges (1833: 409-10).

Müslümanlara Rusların yapmış oldukları baskılara karşı cihat ilan ettiler. Görevden azledilen Şeki Sali Han ve Bakûlü Hüseyin Kulı Han Ucan'daki saray ordugâhında bulunuyorlardı ve Kubalı Şeyh Ali Han ile Şirvanlı Mustafa Han Rusların ülkeden atılması için işbirliği yapacak gibi görünüyorlardı.

Kaçarlı Pir Kulı Han, Mugan ve Karadağ'daki düzeni tesis etmek için bir kez daha göreve getirildi. Bir kez daha Karabağ üzerine yürüdü; fakat Mehdi Kulı Han'ı ve Rusları kendisiyle savaş alanında karşılaşmaya zorlayamadı ve bunun yerine boyun eğmekte direnen Cebraili aşiretini yola getirmeye çalıştı ve mallarına el koydu. Karadağ'dan kuzeye Karabağ'a göç etmiş olan Yusufanlu ve Çelebiyanlu aşiretlerini Aras'ın güneyine dönmeye zorladı.

İranlılar bir sonraki sefer mevsimini (1811) aynı biçimde geçirdiler. Tek amaçları Karabağ aşiretlerini güneye, İran'a göçe ikna etmektir. Göçebeler büyük gruplar halinde Aras'ın karşı kıyısına getirildiler ve bu arada, Ruslarla İran birlikleri arasında önemli bir çatışmanın olmasından kaçınıldı.

1812 başlarında, bu kez emrinde Avrupa tarzı eğitim görmüş yaklaşık 13.000 kişilik bir birlikle Abbas Mirza, Karabağ'ı daha ciddi biçimde işgale karar verdi. Yeni kurulmuş olan Rus karakolunu geçmeyi başardı ve 2.000 İlyat (göçebe aşiret halkı) ailesini çıkmaya zorladı ve Karabağ bölgesini hemen tümüyle boşalttı.¹⁷ Ağustos ayında, İran ordusu Mişkin'e gitmek için Ahar'dan ayrıldı. Emir Han kumandasında İngiliz eğitimi almış seçkin bir birlik Rusları Taliş'ten çıkarmakla görevlendirildi. Mustafa Han Cemişvan'daki kalesine çekildi, fakat kendisine bağlı yaşayanlar İranlılara teslim olmaya istekliydiler, dolayısıyla küçük bir Rus garnizonu geri çekilmek zorunda kaldı. İngiliz subayların tavsiyelerine rağ-

17 Monteith (1856: 56)

men, Emir Han, Mustafa Han'ın kalesine saldırmaya yanaşmadı.

Kazanılan bu başarılar İranlıların 1812 mevsimi için besledikleri umutları güçlendirdi. O sıralarda Karabağ'daki yeni Rus komutan General Kotlarevski zaten misillemelerine başlamıştı. Napolyon'un Rusya'yı işgali İngilizlerle Rusları müttefik hale getirdi ve Ekim ayında İran ordusundaki İngiliz subayların çoğu geri çağırıldı.

Tam bu sırada, İran kuvvetleri Mugan bölgesine doğru ilerliyordu ve çok küçük bir Rus ordusu Aras üzerindeki Aslanduz'un karşısında konaklamıştı. Ruslar barış girişimlerinde bulundular ve bu bağlamda, İngiliz özel temsilcisi Gore-Ouseley, Erdebil ve Tahran'a dönmeden önce Ahar üzerinden Rus ordugâhına gitmek üzere Tebriz sarayından ayrıldı.¹⁸ İranlılar ödün vermek istemedikleri için görüşmeler başarısız oldu. Gerçekten de, Aslanduz'da konakladıklarında kendilerini Kotlarevski'den gelecek bir saldırıya karşı o derece güvende hissettiler ki, nehir boyunca karakollar yerleştirme gereği bile duymadılar.

30 Ekim 1812'de Ruslar, Delikardalı Murat Han aracılığıyla Aras üzerinden ani bir saldırı gerçekleştirdiler ve Aslanduz'da bulunan İran ordugâhını hazırlıksız yakaladılar. İlk saldırıda hazırlıksız yakalanmışlardı, fakat onu izleyen gece İran ordusunun tamamen yok olmasıyla sonuçlanan ani bir saldırı daha gerçekleştirildi. Kotlarevski zaferini sürdürebilecek durumda değildi ve Abbas Mirza Mişkin'e geri çekildi.¹⁹

Rusların bir sonraki hareketi, Taliş'teki Lenkaran'da bulunan İran garnizonunu buradan çıkarmak ve yerine müttefikleri Mustafa Han'ı getirmek oldu. Buna karşılık

¹⁸ Bu gezi konusunda Morier'in anlattıklarına bakınız (1818: 233 ve sonrası).

¹⁹ Savaşla ilgili ayrıntılar için Monteith (1856: 88 ve sonrası), Dunbuli (1972: 149 ve sonrası), Campbell (1931: 229-30), Nafisi (1965, II: 30 ve sonrası), Atkin (1980: 138-9 ve diğer göndermelerin yapıldığı).

vermek üzere Erdebil'den bir İran kuvveti gönderildi, fakat Arşak'ta kara saplandı. Aralık ayında Kotlarevski karlarla kaplı Mugan bozkırlarında ilerlemeye başladı ve yolda bir Kürt süvari birliğiyle karşılaştı.²⁰ Ruslar iyi bir manevrayla bunları yendiler ve ağır kayıplar verdirdiler. Lenkaran'da bulunan İran kuvvetine saldırmak üzere harekete geçtiler ve hiçbir direnişle karşılaşmadılar. Ancak kenti alabilmek için büyük kayıplar vermeleri gerekti. Kotlarevski başından vuruldu ve kalıcı bir felç geçirdi.

Bu arada, Ruslar Mugan'da Ata Han ve Cafer Kulı Han önderliğindeki Karabağlı aşiretler tarafından çok iyi karşılandılar. Radde'ye göre, bunlar tahminen Şahseven Mişkininden Ata Han ve adı Cafer Kulı Han olan en büyük oğluydu.²¹

Aslanduz ve Lenkaran yenilgileri aslında savaşın sonuydu. 1813 yılında birkaç ay boyunca sınır çatışmaları sürdü. İranlılar yeni birlikler eğittiler ve yaz geldiğinde eski güçlerini yeniden kazanmışlardı. Bu arada, Rusların Avrupa'da savaşıyor olmasından umutluydular ve İngilizlerin savaş yardımının devam edeceğine güveniyorlardı. Fakat İngiltere savaşın devam etmesine artık ilgi duymuyordu ve İran'ı hayal kırıklıklarıyla dolu bir barış yapmaya zorladı.

Ekim 1813'te yapılan Gülistan Antlaşması ile İran, Talış ve Mugan'ın Rusların malı sayılmasını büyük bir üzüntüyle kabul etti. Fakat bu anlaşmadan Ruslar da büyük bir hayal kırıklığına uğradılar, zira sınırlarını Batı Transkafkasya'da Aras nehrine kadar genişletemediler ve Erivan ile Nahçıvan hanlıkları İran'a bağlı kaldı.²² Anlaşmada sınırları belirleyen maddeler muğlak olduğu için daha sonraki yıllarda, her iki taraf da özellikle Mugan-Talış tepeleri ve

20 Monteith (1856: 96); "Bu Şahsevenliler nerede?", *Gezetteer* (1914), "Mughan" başlığı altında Monteith'in anlattıklarından alıntılar yapar, fakat verdiği 1828-29 kışı tarih olarak yanlışır.

21 Dunbuli (1972: 153b); Radde (1886: 444).

22 Atkin'e bakınız (1890: 139-44).

Gürcistan'daki Gökçe/Sevan gölü civarındaki bölgede sınır ihlallerini haklı göstermek için bu belirsizliklerle mücadele etmek zorunda kaldı.

İkinci Rus-İran Savaşı

Gördüğümüz gibi, İranlılar Aras'ın karşı tarafında, içerlerdeki şimdi daralmış olan sınırlarına çok sayıda göçebe göndermeyi başardılar. Fakat özellikle Mugan bölgesinde olmak üzere çok değerli otlaklarla dolu geniş toprakları kaybettiler. Birçok çağdaş gezgin genellikle ikinci el bilgilerle Mugan ovaları konusunda yorum yapmıştır. Örneğin 1822'de Ker Porter:

Kış ve ilkbahar aylarında 350 km. uzunlukta ve 120 km. genişlikteki göz alabildiğine uzanan bu toprak parçası inanılmaz verimlilikte çok zengin otlaklarla kaplıdır ve Azerbaycan dağlarında yaşayan *Eelautların* [evlatların] (göçebelerin) binlerce sürüsünü besler. İranlıların bu olanaklardan yararlanmasını engellemek, artık Rus hükümetinin yetkisindedir. Alışlagelmiş besin kaynaklarının başka efendilerin denetimine geçmiş olması kabul edilebilir değildir ve bu bölgenin yeniden ele geçirilmesi Şah'ın gönlünde yatan aslandır. Otlaklar olağanüstü zenginlikleri nedeniyle işgal ordularına, hatta barış içindeki aşiretlere her zaman çok çekici gelmiştir.²³

Mugan'ın genişliği burada biraz fazla abartılmıştır. Bu konuda Kinnier şunları söylemiştir: “İranlılar otların bir adam ve atını saklayacak, ordugâh kurmuş bir orduyu gözlerden uzak tutacak kadar yüksek olduğunu söylerler”,²⁴ fakat 1966 ilkbaharında buralarda bulunduğum sıradaki kendi gözlemlerime göre bu ifade biraz abartılıdır.

23 Porter (1821-2,II: 512-13).

24 Kinneir (1813: 153).

Şahseven İran'ın yönetimi altında kalmıştır, fakat Porter'in aktardıklarına göre Mugan'dan kış aylarında otlak olarak yararlanmaları için iki koşul öne sürülmüştür: Otlakları kontrolü altında tutan Taliş hanına otlak kirası (Çobbaşı) ödemeye devam edecekler ve Taliş'te bulunan Rus vatandaşı göçebelere, yaz aylarında, daha önce yapıldığı gibi Ucarud bölgesinden İran'a girme izni vereceklerdir.

Talişli Mustafa Han Kotlarevski'nin son seferinden sonra yeniden başa geçirilmiş, fakat 1814'te ölmüştür. Yerine, Rusların onayıyla oğlu Mir Hasan Han getirilmiştir. Doğu Transkafkasya'da bulunan üç hanlıkta (Şeki, Şirvan ve Karabağ) Gülistan Antlaşmasını izleyen dönemde Rusların kuklası olan eski yöneticiler yeniden işbaşına getirilmiştir.

Bunu izleyen yıllarda, 1826'da ikinci Rus-İran Savaşı'nın çıkmasına zemin hazırlayan iki eğilim oluşmuştur. Birincisi, Aleksis Ermolov'un Kafkaslar Kurmay Başkanı olarak yerel yetkileri doğrudan ele geçirme girişimi ve İran sınırındaki kime ait olduğu kesin olmayan bölgeler üzerindeki baskılarıdır. İkincisi, Kafkasya bölgesinin kaybedilmesine öfkelenen İran dini sınıflarının protestoları ve kaybedilen bu toprakların geri alınması konusundaki kararlılığının Abbas Mirza yönetimindeki askeri gücün ayaklanmasını teşvik etmesidir.

Azerbaycan halkı, özellikle birinci savaşın masraflarını karşılamak zorunda bırakıldığı için çok sıkıntı çekmiştir ve 1820'lerdeki kolera salgını, koşulları daha da güçleştirmiştir. Eyaletin kuzeydoğusunda kritik bir sınır üzerinde oluşları ve geleneksel kışlaklarını kullanabilmek için Rusların iznine gereksinim duymaları nedeniyle Şahseven göçebelere İran ordularının desteğinden güç alamamışlardır. 1821 başlarında bazı Şahseven ailelerinin Taliş'e kaçtıkları ve

onları İran askerlerinin izlediği bildirilmiştir. Daha sonra bu askerler yakalanmış ve komutanları tutuklanarak Gür-cistan'a gönderilmiştir.²⁵ Yalnızca Mişkin grubu, bir kez daha İran topraklarına geçen Rusları iyi karşılamıştır. Fakat Erdebil'de, 1810'dan itibaren yönetimde olan Kaçar prensleri yerel ve yarı yerleşik durumdaki Şahseven aşiret halklarından asker toplayarak düzenli bir askeri kuvvet oluşturmayı başarmıştır.

Atandıktan sonraki yıllarda Ermolov Doğu Transkafkasya'daki hanlıkları, 1819'da Şeki, 1820'de Şirvan ve 1822'de Karabağ olmak üzere birer birer ele geçirmiş ve hanlarını azletmiştir. Yalnızca Taliş'teki Mir Hasan Han'ın özerkliğine dokunulmamıştır. Ermolov, onun ve ailesinin İran'a karşı asla düzelmeyecek bir düşmanlık beslediğini anlamıştır. Buna karşılık, Mir Hasan o yıl Rusları topraklarından atmış, çatışmalar yeniden başlamış ve güçlü bir İran kuvveti yardıma gönderilmiştir. 1828'de, Türkmençay antlaşmasının imzalanmasından sonra görevden uzaklaştırılıncaya kadar Şah adına hanlığın yönetimini elinde tutmuştur.

Şirvanlı Mustafa Han ve Karabağlı Mehdi Kulı Han İran'a kaçmışlar ve sınıra yakın bir yere yerleştirilmişlerdir. Eski başkentlerindeki yandaşlarıyla yine birtakım entrikalar çevirmeye başlamışlar ve Ucarud gibi bazı İran bölgelerinin Rus birlikleri tarafından işgaline misilleme olarak Mugan Şahseveninde sınır ihlallerini kışkırtmışlardır.

Bu anlaşmazlıklar, otlakları kullanmak adına her kış Mugan ve Aras'ın iki yakasında hareket eden aşiretlerin ahlaksızca davranışlarından çıkmıştır. Her iki taraf da hırsızlıklar yapmışlar ve misillemelere neden olmuşlardır. Hasım obalar iki

25 *Papers Relative to the War* (Savaşla ilgili belgeler), (10.2.1821 tarihli 10 numaralı belge): 8.

tafta konuşlanmışlar, dahası kan dökülmeden ve yağmacılık yapılmadan geçen bir yıl olmamıştır.²⁶

Bu öykü, ilerleyen yüzyıllar boyunca giderek daha bilindik bir hale gelmiştir. Sözü edilen hasım obaların, Şahseven'in Erdebil ve Mişkin bölgelerinden olduğunu söylemeye gerek yok sanırım.

Bu arada, Batı Transkafkasya'da sınırların belirlenmesi yönünde bazı çabalar harcanmıştır. Fakat komisyon, hattın hiçbir noktası üzerinde görüş birliğine varamadığı için Aralık 1823'te çalışmalara son verilmiştir. Ruslar Gökçe bölgesini taciz etmeye başlamışlar ve 1825'te işgal etmişlerdir.

Abbas Mirza, Kafkaslarda bulunan ve eskiden İran'a ait olan toprakları yeniden ele geçirmek üzere topyekûn bir savaş başlatmak için 1826 yazını seçmiştir. Ayrıca, İranlıların Ruslara karşı başlattıkları savaşın en önemli hedeflerinden biri Karabağ ilyatlarının Şah'a bağlılıklarını yeniden tesis etmektir.²⁷ Gürcistan ve Karabağ'a karşı sürpriz bir saldırı gerçekleştirdi ve Ruslara karşı, Ermalov'un tamamen hazırlıksız yakalandığı kesin bir başarı elde etti. Karabağ Ruslara karşı ayaklandı ve Şuşe işgal edildi. İran birlikleri Gence, Şirvan ve Taliş'i hemen ele geçirdi ve Tiflis'i tehdit etti. Şirvan'da Mustafa Han yeniden göreve getirildi.

Fakat Eylül ayında Şemkir'deki önemli bir çatışmada Ruslar, Prens Madatov'un cesareti sayesinde başarı kazandılar. İranlı Komutan Mustafa Mirza (daha sonra Muhammed Şah) esir alındı, fakat bir Şahseven beyi tarafından kurtarıldı.²⁸ 26 Eylülde Gence'de cereyan eden bir başka savaşta, Süvari Generali Paskeviç Abbas Mirza'yı yenilgiye uğrattı. Birkaç aylık zaferden sonra İran birlikleri Hûda

26 10.5.1823, *age*, No 14.

27 Morrier (1837: 241)

28 Watson (1866: 214).

Afarin'de Aras üzerinden geriye püskürtüldüler ve daha önce olduğu gibi beraberlerinde çok sayıda aşiret mensubunu da getirdiler. Şirvanlı Mustafa Han yandaşlarıyla birlikte bir kez daha Aras'ın güneyine kaçtı, fakat Mir Hasan Han, Şah adına Taliş ve Mugan'ı işgale devam etti. Abbas Mirza birkaç hafta daha Aras'ın İran yakasındaki ordugâhında kaldı ve Karabağ'a saldırılarını sürdürdü, Ekim ayı ortalarında Ahar'daki saray ordugâhında bulunan babasına katıldı ve kış için Tebriz'e döndü. Doğu Transkafkasya'daki son İran askeri harekâtı da başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Bu arada General Paskeviç, kısmen İranlılara saldırmak ve kısmen ordusunun gereksinimlerini karşılamak ve başka askeri harekâtları engellemek için Aras üzerinden Karadağ'ın İran bölgesine bir sefer düzenledi. Abbas Mirza'nın zaten Ahar'ın güneyine hareket ettiğini gördü ve kuzeye dönmeden önce İranlıların oralara getirmiş oldukları çok sayıda göçebeleri toplayarak Karabağ'daki yurtlarına gönderdi.²⁹

1827 başlarında, Mugan'dan İran topraklarına giren ve Mişkin'e kadar ilerleyen ikinci bir Rus seferi düzenlendi. Amaçlar yine aynıydı. Birincisi, Karabağ ve Şirvan'da o kış çok az olan erzak temin etmek ve ikincisi, Karabağlı göçebelerin Aras'ın kuzeyine geri dönmelerini sağlamaktı.³⁰ Karabağ kökenli bir Ermeni olan Prens Madatov tarafından yönetilen bu seferde Aslanduz noktasında Aras geçildi ve zorlukla Dara-Yurt kanyonuna ulaşıldı. Şahseven "Adschalinen" (Acırlı/Hacılı?) ve diğer göçebelerin kışlık konaklarından geçerlerken 15.000 koyun ve çok sayıda deve ve at aldılar. Yaklaşık 500 Karabağ göçebe ailesi geriye gönderildi. Eichwald, Şahseven'e karşı yapmış olan bu seferde kaydedilen diğer ilerlemeleri şöyle anlatır:

29 Eichwald (1834, II, 2: 587-8).

30 Monteith (1856: 132).

Daha sonra, Tümgeneral Madatov Taliş'i işgal etmek niyetinde olduğu yolunda bir haber yaydı, fakat çok yavaş hareket etti. Böylece, Taliş'in İran tarafında oturan göçebeler (yani Şahseven'in Erdebil bölgesi) çok daha avantajlı bir konumdan saldırıya geçebileceği Mişkin bölgesine sığındılar. Planı işlemişti. 1 Ocak (13 Ocak) gecesi göçebelerin bulunduğu söylenen Mişkin bölgesine yürüdü. Hemen kaçmalarını sağlayan bir hafif süvari müfrezesi ve Ermeni piyade birliği gönderildi. Bozgun halindeki düşman kısa ve sembolik bir direnişte bulundu. Göçebeler 18 kayıp verdi ve birçok yaralı vardı. Ayrıca, 2.000 deve, 10.000 büyükbaş hayvan ve 60.000 koyun Şahseven'den çıkarıldı. Bu arada Madatov bölgedeki küçük bir kasaba olan Lari'deki kampına saldırdı. Bölgenin beyi Ata Han ve kardeşi Şükür Han Madatov'a gelerek korunma talep ettiler. Zaten Madatov bunu vermeye hazırdı.³¹

Madatov'un bu seferle ilgili anlattıkları Eichwald'ın anlattıklarının aynısıdır; fakat Lari'de Mişkin beylerinin yanı sıra, Şikakî beylerinden oluşan bir heyet kabul ettiğini de eklemektedir. Bu beylerin Ocak ayında Mişkin ve Lari gibi yüksek yerlerde ne için bulundukları belli değildir. Belki de, işgal kuvvetlerini Mugan yaylalarındaki göçebe ailelerinden ve sürülerinden Kuzeye yöneltmek için buralarda bulunuyorlardı. Madatov Ahar'a kadar ilerlemek ve Tebriz'i tehdit etmek istiyordu, fakat elindeki kuvvetler çok küçüktü ve onu Kaleibar'da karşılamak için Karadağ'a gönderilen bir müfrezeye ise İran kuvvetleri tarafından püskürtülmüştü. Bu nedenle, İranlıların güneye getirdikleri Şirvan ve Karabağ göçebelerinin çoğunu yanına alarak kuzeye, Mugan'a döndü ve İran topraklarında bir iki hafta kaldıktan sonra Yeddibölük noktasında Aras nehrini geçti.³²

31 Eichwald (1834, II, 2: 589-90).

32 Madatov (1837: 123-7).

Erdebil'deki İran kuvvetlerinden sorumlu olan Abbas Mirza'nın oğlu Cihangir Mirza, Madatov'un yapmış olduğu sefer, amaçları ve sonuçları konusunda bambaşka şeyler anlatır. Madatov'un kısa bir süre için başında komutanı olmayan Erdebil'e doğru ilerlediğini, Cihangir Mirza'nın Serab üzerinden yardıma geldiğini, Madatov'u Mugan yönünde püskürttüğünü ve arkasındaki Şikakî birliklerinin onu yakalayarak elinden atlarını, silahlarını ve esirlerini alıp Karabağ üzerinden dışarı attıklarını yazar.³³

Monteith'e göre, İranlıları yılın çok uygunsuz bir mevsiminde toplanmak zorunda bırakarak taciz eden Madatov, ülkeyi yakıp yıkmak ve mültecilerin ellerinden hayvanlarını alarak onları Karabağ'a dönmeye ikna etmek konusunda başarılı olmuştur. Buna ek olarak, Madatov Hiroy'daki Safevi dergâhından altın kubbeyi çalmıştır.³⁴

1827 ilkbaharında, Ermolov'un yerine komutanlığa Erivan üzerine yürüyen Paskeviç getirilmiştir. Abbas Mirza'nın, Eylül ayında Echmiadzin yakınındaki Abaran'da pahalıya mal olan son olağanüstü çabasına ve İran'ın kazandığı zafere rağmen, bu kent ve Nahçıvan'la yeni kale Abbasabad hemen teslim olmuştur. Paskeviç, İran kuvvetlerini Aras nehrinin karşı yakasına sürmüş ve Ekim ayında Tebriz'i ele geçirmiştir. Abbas Mirza teslim olmuş ve Kasım ayında Ruslarla görüşmelere başlamıştır.

Cihangir Mirza, Şahseven ve diğer yerel aşiret halklarından oluşan İran kuvvetlerini Erdebil'den Taliş'e nasıl getirdiğini ve Mir Hasan Han'la birlikte Salyan'ı Ruslardan nasıl geri aldığını anlatır.³⁵ Bu arada Prens Vadibolski Aslanduz'dan Aras'ı geçmiş ve iki gün içinde Erdebil'e ilerlemiştir. Daha sonra, Tebriz'in düştüğünü haber alınca görevinin sona erdiğini düşünmüş ve Karabağ'a geri dönmüştür.

33 Cihangir Mirza (1948: 65-8).

34 Monteith (1856: 132); Eichwald (1834, II, 2: 590).

35 Cihangir Mirza (1948: 73-7).

Fakat kış aylarında Culfa yolunun karlarla kaplı olabileceği düşüncesiyle Paskeviç, Rus ordusunun geri çekilme olasılığına karşı Tebriz-Ahar-Erdebil yolunun açılmasını istediği için, Vadibolski'ye Aras'ı geçerek geri dönmesi emrini vermiştir. Yaklaşık 5.000 kişiyle Vadibolski, yolların yoğun yağmurlar ve kar yağışı nedeniyle zaten harap olduğu Aralık ayının başlarında bir kez daha Aslanduz noktasında Aras'ı geçmiştir. Mugan'da Mişkin bölgesi halkı tarafından çok güzel karşılanmışlardır. Yerel vali Ata Han Ruslara teslim olan halkın başında gelmiştir ve bu nedenle Paskeviç onu Mişkin valiliğine getirmiştir. Bölgedeki bütün göçebe aşiretler onu izlemiştir.³⁶ Vadibolski, Ahar ile Erdebil arasındaki yolun açılmasıyla görevlendirilmiş, fakat bu ikmal kaynaklarının yetersizliğinden oldukça zor olmuştur. Hava koşulları korkunçtur, adamları hastalanmıştır ve hayvanları ölmüştür.

General Paskeviç de ordusunu Tebriz'de ikmal etme konusunda büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Erdebil Şahseven'i Kaçar mirzalarına sadık kaldığı halde, o ana kadar Rus nüfuzuna karşı direnmiş olan Halhal ve Tarım aşiretleri ve Serab ve Garm-Rud'daki Şikakiler ortaya çıkarak Rus ordusuna yük hayvanları temin etmişler, hatta askeri destek önermişlerdir. Paskeviç, Sadık Han'ın oğlu olan Şikakî beyini Erdebil'e vali olarak atamıştır.

Abbas Mirza ve Paskeviç Tebriz'de bir antlaşmaya varmışlardır, fakat Feth Ali Şah 20 milyon ruble tazminat ödeyeceğini duyunca antlaşmayı reddetmiştir. Bunun sonucunda ve Navarino savaşıyla ilgili haberler üzerine Ruslar görüşmeleri kesmişler ve kış ortası olmasına rağmen Tahran'a ilerlemek için hazırlıklara başlamışlardır. Paskeviç, Ahar ve Erdebil üzerinden hareket etmeye kararlı görünmesine rağmen, Vadibolski komutasındaki birliğin burada

36 Nafisi (1965, II: 146, 155), görünüşe göre Rus kaynaklarını kullanmaktadır.

kara saplandığını duyunca, Miyane ve Kafaln-Kuh üzerinden hareket etmeye karar vermiştir. Kendisine bağlı yarbay Pankratiev de bir tümeni Murage'ye götürecektir ve orada Mukaddem aşireti hanıyla buluşacaktır. Kont Sukhtelen ise Serab üzerinden Erdebil'e gidecek ve burada Şahseven ve Şikakî askerleri tümenine katılacaktır. Tebriz düşünce Hoy, Salmas, Urumiye ve Azerbaycan'ın geri kalan bölgele-ri teslim olmuştur. Dolayısıyla, Monteith'in tahminine göre, Ruslar 10.000-12.000 süvari dahil olmak üzere 20.000 çok iyi yetişmiş İran askerini kendi insanlarına karşı kullanabilir duruma gelmiştir. Cihangir Mirza'ya göre 2.000-3.000 Mişkin Şahseven atlısı Erdebil'i tehdit etmek üzere toplanmışlardır.³⁷

Sukhtelen, Erdebil'i ele geçirmek üzere harekete geçmiştir. Şubat başlarında kenti işgal etmiş, fakat Abbas Mirza Paskeviç'le anlaşarak resmen teslim olmaları emrini içeren bir mektup gönderdiği halde, Abbas Mirza'nın kenti yöneten iki oğlu Muhammed Mirza (sonra Şah oldu) ve Cihangir Mirza kaleyi teslim etmek istememişlerdir. Cihangir Mirza'ya göre babaları gizlice mirzalara kaleyi savunmaları emrini vermiştir. Kaleyi teslim etmeleri için bir iki top ateşi yetmiştir.³⁸

Nefisî'nin anlattığına göre, o sıralarda Erdebil eskiden sahip olduğu ticari önemi artık taşııyordu, ama sonra yeniden o gücüne kavuştu. Buna rağmen, önemli bir askeri yol üzerinde bulunduğu için Ruslar burayı ellerinde tutmak istemişlerdir. Diğer yandan İranlılar, buradaki Safevi dergâhını ziyaret etmek için bütün Şii dünyasından hacılar geldiği için kenti korumaya daha da istekliydiler. Sukhtelen, daha sonra “ödünç olarak” St. Petersburg'a götürülen dergâh kütüphanesinin önemli bir bölümünü almıştır. Alı-

37 Monteith (1856: 148-50); Cihangir Mirza (1948: 104-8); Nafisi (1965,II: 163-8).

38 Cihangir Mirza (1948: 107-8).

nan ciltler hiçbir zaman iade edilmemiştir, fakat Çar dergâhın onarımı için 800 tümen vermiştir. Paranın zimmete geçirildiği sanılmaktadır.³⁹

Şah, Rusların Azerbaycan'ı ilhak etme tehditlerinden ve bu yöndeki faaliyetlerden telaşa kapılmıştır. İngilizlerin de yardımıyla Abbas Mirza istenen tazminatın ilk taksitini ödemiş ve İran Azerbaycanının hemen hemen bugünkü biçimiyle kuzey sınırını belirleyen Türkmençay Antlaşması 18 Şubat 1828'de imzalanmıştır. Şah Tebriz ve Erdebil'i geri almış; fakat Aras'ın kuzeyindeki topraklarla ilgili bütün iddialarından vazgeçmiş, Taliş'in ve Mugan'ın kaybedildiğini onaylamıştır.

Savaşların Sonrası

Savaşlar sırasında, yukarıda da anlatıldığı gibi, İran askerleri Aras'ın güneyine çok sayıda göçebe getirmişlerdir. Bunlardan bazıları Rus uyruğuna geçmişler, fakat bugünkü büyük Karadağlı grupları olan Çelebiyanlu, Yusufanlu/Muhammed-Hanlu ve Hacı Alili'nin bazı bölümlerini ataları da dahil olmak üzere birçoğu eski bağlılıklarını korumuştur.⁴⁰ Günümüz Caferli aşiretinin ataları ve muhtemelen Husrovlular ve diğer aşiretlerinden bazı grupların ataları Şahseven'e katılmışlardır.

İran Azerbaycanının yerlisi olan pek çok aşiret, Paskeviç'in eyaleti işgali sırasında Ruslarla işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Türkmençay Antlaşmasının on beşinci maddesinde bunlar affedilmiş ve istedikleri takdirde bir yıl içinde Rus topraklarına göç etme ve Rus uyruğuna geçme hakkı verilmiştir.

39 Nafisi (1965, II: 166-8); Abbott (1844: 32-3).

40 Baiburdi (1962); Oberling (1964b). Çelebiyanlu konusunda Muhammed Mirza'nın vermiş olduğu emre bakınız. Tarih 1830'ların başları, yazarı belli değil (1992: 167-8).

Kuzey yönünde gerçekten de çok fazla faaliyet olmuştur. Seidlitz, o dönemlerde Şahseven aşiret halklarının Taliş, Salyan, Şirvan ve Bakû bölgelerinde bulunan yirmi bir köyde ya kısmen veya tamamen yerleştiklerini anlatır. Taliş'te yerleşik bazı göçebeler (belki diğer bölgelerde de) eskiden Şahseven Konfederasyonu'na bağlıyken, artık Rus uyruğuna geçmeyi seçmişler, fakat bazıları yaz aylarında yine İran topraklarına dönmeye devam etmişlerdir.⁴¹ Eichwald, o dönemde İran topraklarından ayrılan diğer göçebelere, özellikle Kuzey Azerbaycan'daki Kürtlerden söz etmektedir. 1833-34 döneminde İran yönetiminin vatandaşları üzerindeki baskılarından söz ederken şöyle der:

Göçebe halkların İran topraklarından Rus topraklarına göçü sık sık yaşanırdı. Yerleşik durumda olanlar ise, Rus yönetiminin koruması altında olmayı hayal ederek, bunun özlemini duyarak yaşarlardı.⁴²

Fakat Atkin güney yönündeki hareketin daha fazla olduğunu düşünmektedir. İki savaş sonucunda “İran'a göç eden Müslümanların sayıları geri dönenlerden çok daha fazlaydı... Savaşın bitiminde, Doğu Kafkasların büyük bir bölümünde yaşayanların sayısı Rus işgalinin başladığı tarihteki sayılarından çok daha azdı...”⁴³ Antlaşmanın on beşinci maddesine ve yapılan baskılara rağmen, köylülerin ve göçebelerin (Şahseven dahil) İran Azerbaycan'ında kalmasının nedeni Müslümanların Hristiyan efendilerin emrine girme olasılığından duydukları rahatsızlıktı.

Bu arada, Karabağlı Mehdi Kuli ve Şirvanlı Mustafa, Rus yönetimini kabul ederek hanlıklarına döndüler ve her ikisi de eski toprakları üzerinde kısmi bir denetim ve aske-

41 Seidlitz (1879: 498); karş. İsmailzâde (1960) ve aşağıdakilere bakınız.

42 Fraser (1838, II: 404).

43 Atkin (1980: 149-50).

ri rütbe sahibi oldular. Fakat on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Şirvanlı Mustafa Han'ın torunlarından Hasan Han İran Mugan'ının ta kuzeyinde, Aras kıyılarında Tazekend gibi bazı yerleşim yerleri kurdu. Bu köyler ve buralarda yaşayanlar, bugün Hasan-hanlu olarak bilinir.

1862'de, Rusları dışarı atan Talişli Mir Hasan Han (Mir Mustafa Han'ın oğlu), şimdi Lenkaran'ı boşaltmak biçimindeki antlaşma maddelerine uymak zorunda kalmıştı. Önce kabul etti ve Astara ve Erdebil'e geldi, fakat daha sonraki yıllarda çeşitli vesilelerle eski topraklarında karışıklık çıkarmak için kaçtı, fakat yakalandı. Sonuçta, üzerine Rus ve İran kuvvetleri gönderilince Mazenderan ve Tahran'a kaçtı ve ödemden öldü. Abbas Mirza'nın kızlarından birini gelin verdiği oğlu Mir Kazım Han, Erdebil civarında aynı adlı bir köyde kurulan yeni Namin hanlığına atandı. Üç bölge, Ucarud, Velkic ve Astara onun sorumluluk alanı oldu (Erdebil valisine bağlı olarak). Bunların, babasının eski hanlığı olan Taliş'le sınırları vardı. Bu bölgelere ve Arşak bölgesine vali tayin etme yetkisi verildi. Böylece, kendisi ve halefleri, çoğu yarı yıl göçleri sırasında bu topraklardan geçmek zorunda olan Şahseven göçebeleriyle ilgili konularda da bir ölçüde söz sahibi oldular.

Mir Kazım Han'ın yerine oğlu Mir Sultan Ahmet Han ve 1876 yılında onun yerine kendi oğlu Mir Lütfi Han geçti. Bu arada ailenin bir başka kolu, Rus topraklarında resmi bir statü elde etmişti. Radde, 1880'de, Mir Mustafa Han'ın torunu Mir Taki Bey'i Rus Talişinin Han'ı olarak saptadı. Mustafa Han tarafından alınan komşu İran hanlığı Kargan Rud, Türkmençay'dan sonra kendi rızasıyla Astara bölgesinden ayrıldı ve İran'ın Gilan eyaletine katıldı. Taliş ve Kargan-Rud Han aileleri arasında her zaman bir kan davası süregeldi.⁴⁴

⁴⁴ Rabino (1917); Nikitine (1922).

Mugan'da, Türkmençay Antlaşmasıyla çizilen Rus-İran sınırı o tarihten sonra pek fazla değişmedi, fakat Şahseven göçbeleri, 1813 yılındaki Gülistan Antlaşmasından sonra olduğu gibi, yaklaşık olarak altmış yıl boyunca sınırı geçerek kendi geleneksel kışlaklarını kullandılar. 1828'de İran Hükümeti, Kafkas yönetiminden Şahseven göçbelerine eskiden olduğu gibi Mugan'a göç etmelerine izin verilmesini talep etti ve eskiden Taliş hanına ödenen otlak kirası gibi, 700 tümene eş değerde yıllık 2.000 ruble (o zamanın kuru üzerinden 350 sterlin) ödemeyi önerdi. 1831 yılında, Tiflis'te Kont Paskeviç ve Abbas Mirza'nın özel temsilcisi Mirza Salih arasında bu konuda bir ön sözleşme imzalandı. Sözleşmede, göçbelerin göç sırasında uymaları gereken koşullar ve ödemeleri gereken kiralar belirlendi. Sözleşmenin üçüncü maddesinde, Şahseven aşiretlerinin yalnızca eskiden Taliş hanlığına ait olan bozkır bölümünü kullanabilecekleri ve özellikle bozkırın Şirvan bölümünden hiç yararlanamayacakları hükme bağlandı. Aras ve Kura nehirlerinin güney kıyılarındaki toprakların büyük bir bölümünü içeren bu bölge, Rus göçbelerinin ve köyde yaşayanların sürülerine tahsis edildi. Sözleşmenin bir sureti, Şahseven'in Mugan otlaklarını parasız kullanmasıyla ilgili madde karara bağlanmamış olarak, onaylanmak üzere Tahran'a gönderildi. Markov'a göre, İran hükümeti otlak kullanma bedelinin birinci taksitini 1847 yılına kadar ödemedi.⁴⁵

Bu arada, bozkırlar Ruslar tarafından hızla sömürge haline getirildi. 1828'den sonra durum kökten değişti ve Çar hükümeti toprak kazançlarını süratle garantilemek yoluna gitti. Bu göçebe Rus uyrukluların yerleşik hale gelme süreçlerinin hızlanmasıyla aynı zamana rastlar.⁴⁶

45 Markov (1890: 23).

46 Rostopchin (1933: 98).

Fakat yenisömürgeciler başlangıçtan itibaren ürünleri tahrip eden, hayvanları çalan ve köyleri yağmalayan Şahseven göçbeleri yüzünden tarım faaliyetlerinin engellendiğinden yakınmışlardır. Zaman içinde, Mugan'ın Şirvan ve Taliş bölgelerinde kalan bölümleri kullanılmaz hale gelmiş ve Kura ile Aras'ın güneyindeki bütün topraklar kış aylarında Şahseven'e bırakılmıştır. Ayrıca, İran göçbelerinden bazıları eskiden olduğu gibi Kura ve Aras nehirlerini geçerek kuzeyde Mil (Karabağ) ve Şirvan bozkırlarında kışlamaya başlamışlardır. Fakat Rus makamları otlakları tahsis ettiği yerel göçbelerle anlaşmazlığa düşmüştür. Her iki grup da oralardadır ve nehirlerin güney kıyılarında artık sürekli kan dökülmektedir.⁴⁷

47 O dönemde Rus topraklarındaki göçbeler konusunda İsmailzâde (1960) ve Kobychiev'e (1962) bakınız.

IX. BÖLÜM

On Dokuzuncu Yüzyılın Ortalarında Şahseven Göçebeleri

Bölgedeki Ekonomik Durum

Iran ekonomisinin on dokuzuncu yüzyıldaki durumuyla ilgili oldukça ateşli tartışmalar yapılmış ve nüfus artışı, kentleşme, kıtlık ve kuraklık, üretimdeki ve ticaret modelindeki değişiklikler gibi etkenler üzerinde önemle durulmuştur.¹ 1953'te Lambton, Kaçarların ilk dönemlerdeki toprak gelir sistemlerini ve yönetimlerinin durumunu bozulmuşluk, kötü yönetim, baskı ve güvensizlik üzerine kurulmuş olarak tanımlamıştır. Fakat Hambly'nin en son nüfus sayımı sonuçlarından hareketle çizdiği tabloya göre, “Feth Ali Şah yönetimi, sonunda, belli ölçüde ekonomik düzelme sağlamaya yeterli bir düzen ve yetkin bir hükü-

1 Örneğin Bakhash (1978); Amanat (1983) ve Issawi'ye atıflar (1971), Pakdaman (1983); Avery ve arkadaşları (1991).

met oluşturmayaı başarabilmiştir...” Feth Ali Şah'ın İran'ı, Safevilerin etkenliklerinin sona ermesinden bu yana geçen zaman içinde en sakin ve müreffeh dönemini yaşamıştır.²

Azerbaycan, en azından siyasi açıdan, İran'ın en önemli eyaleti olma durumunu korumuştur. Kaçar ordularına asker temini açısından ve tarımsal üretim açısından en önemli kaynaklardan biri konumunda olmuştur. Yaklaşık 200.000 nüfusuyla Tebriz, ülkenin en büyük ve en önemli kentidir ve Rusya ile Batı arasındaki hızla gelişen ticaretin başkenti olmasının yanı sıra, genellikle Veliaht'ın yaşadığı kenttir. İngilizler, Tebriz'de bulunan konsolosluk görevlileri kanalıyla belli ölçüde baskı uygulamalarına rağmen, Rusya eyaletin siyasi ve ekonomik işlerinde her zaman en önemli dış etken olmuştur.

Tebriz, özellikle Abbas Mirza zamanında çok büyük bir gelişme göstermiş, fakat yüzyılın sonlarına doğru, büyüklük ve önem açısından Tahran öne geçmiştir. Görünüşe göre, on dokuzuncu yüzyıl Azerbaycan için sürekli bir düşüş dönemi olmuştur. Zira kendi servetlerini oluşturmak için işbaşına gelen her kademedeki görevliler eyaletin kaynaklarını tüketmişlerdir. Bunların maaşları, saraya ait topraklarından (*halise*, daha önceleri *hassa*) veya özel mülkiyet olan arazilerden toplanan vergilerden (*tiyul*) ödenirdi ve saray arazilerinin çoğu görevlilere ve zengin tüccarlar gibi halka satılarak özel mülk haline getirilmişti. Toprak sahiplerinin oluşturdukları sınıflara, tarımla uğraşan köylülerden verebilecekleri her şeyi alan hükümet görevlileri, tüccarlar, aşiret reisleri de giderek artan biçimde dahil olmaya başlamışlardır. Şahseven aşiret reisleri otlaklarını, giderek artan bedellerle kiralamaya başlamışlardır. Vergi ve diğer harçların ödenme zorunluluğu, sıradan göçebelerin peşin ödeme yapmaları kuralını koyan aşiret reislerinin ve

2 Lambton (1953: 150); Hambly (1991a: 144).

vergi memurlarının başlattıkları bir uygulamadır. Bu beylerin ailelerinin belli dönemlerdeki askerlik hizmeti yapmak dışında hiçbir görevleri yoktu ve düzenlenen seferler en belirgin meşguliyetleriydi. Toplumsal ilişkilerinin temelini, genellikle toprak sahibi beylerle (üretici olmayan) çok baskı altında yaşayan kırsal halk, baskıcı görevlilerle onların kurbanları, göçebelerle köylüler arasındaki kutuplaşmalar oluşturmaktaydı.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar, Erdebil alt-eyaleti aşağıdaki bölümlerden (*mahal*'lerden) oluşmuştur: Erdebil, Mişkin, Arşak, Ucarud, Astara ve Velkic. Daha önce belirtildiği gibi, son dört eyaletin ast yöneticileri (*na'ib ül-hükûmet*) eski Taliş Han hanedanından gelen Namin Han tarafından atanırdı. Şahseven beyleri yönetimde bulundukları sürece, İran Mugan'ındaki yaylalar doğrudan Erdebil valisinin (*hâkim*'inin) yönetimindeydi. Ucarud'un batısı ve Karasu nehrinin doğusundaki Angut bölgesi, Zeyve köyünde ikamet eden ve Ahar'daki Karadağ valisine bağlı olan hanın yönetimindeydi. On sekizinci yüzyılın büyük bir bölümünde, yarı özerk beyler tarafından yönetilen Erdebil, Serab ve Karadağ alt-eyaletleri, on dokuzuncu yüzyılın büyük bir bölümünde en zalim insanlar olarak anılan Kaçar hanedan ailesi tarafından yönetildi.³ Kentlerde ve civar köylerde yaşayan insanlara en ağır baskıları yaptılar ve sonuçta buralarda yaşayan kimse kalmadı.

Rusların Mugan'ı kendi topraklarına katmalarını izleyen yıllarda, buralardan Avrupalı bazı gezginler geçtiler. Buraları, Abbas Mirza adına ziyaret eden William Monteith, 1828-29 kışını Erdebil'de geçirdi ve daha sonra Mart başlarında, Taliş sınırından kuzeye, Mugan'a doğru giderken aşağıdaki gözlemleri yaptı:

3 Abbott (1844: 11).

Erdebil'den başlayan bu yolun büyük bir bölümü çok zengin topraklardan geçiyor. Fakat tamamen boş ve büyük Shah Sewund aşireti tarafından otlak olarak kullanılıyor. Bunlar Gurney, Alzer ve Burgund'daki [Garmi, Alazar, Barzandyani Ucarud bölgesi] zengin toprakları kendilerinden başka kimsenin ekip biçmesine izin vermiyor.

Balharu nehrinin kuzeybatısında bulunan İran Mugan'ında “ilyatlar ovanın orta kısımlarını boşalttıkları için kimseyle karşılaşmamış, yalnızca Aras nehrinin yatağında birkaç ilyat gördüğü(m) için” bahar yağmurlarının henüz başlamadığını düşünmüştür. “Atları besleyecek ot bulamadığımız için, ne yazık ki yem temin etmek zorunda kaldım...”⁴ Aras nehrine Yeddibölük'teki sınır karakolu noktasında ulaştı ve nehrin yukarı kısmına doğru ilerledi. Aslanduz yolunda Altun/Ultan harabelerinden ve Timur kanalından geçti.

1837 kışında, d'Archy Todd, Ahar, Mişkin, Erdebil ve Taliş üzerinden hareket ederek Tebriz'den Tahran'a geçti. Ahar ve Mişkin'deki ekinlerin zenginliğini anlattı. Mişkin'deki en büyük köyler, Ahmedbeyli, Barzıl (Mişkin beyi Rüstem Han'ın ikametgâhı) ve Ali'dir. Ahar'ın tahminen 700 hanelik olduğunu ve evlerin çok kötü durumda olduğundan söz etti. Aynı biçimde, iki yıl önce yaşanan veba salgınından etkilenen Erdebil'de de durum aynıydı. Çok az kişi yaşamaktaydı ve her yer harap durumdaydı. Erdebil'den kuzeye yönelmiş ve Monteith'in izlediği yoldan giderek Garmi'ye kadar ulaşmıştır. “Garmi, Ucarud bölgesinin nehir kıyısındaki en kalabalık ve büyük köylerinden biridir ve köyde yaşayanlar daha çok hayvancı yaşam sürdürmekte, büyük koyun ve büyükbaş hayvan sürüleri beslemektedirler.” Bu bölgedeki otlakların çoğu “İranlı *Peranbili* aşiretine” aittir (Perambel, Taliş'te ikamet eden Rus vatandaşları). Ayrıca, bölgede *Mirankuh* (Moranlu?) ve *Dil-*

4 Monteith (1833: 29).

loghardalu (Delikarda) aşiretlerini de görmüştür. Muğan'dan geçmemiştir ve Şahseven adını hiç duymamıştır.⁵

Yedi yıl sonra Keith Abbott, Kasım 1843'te Tebriz'den yola çıkarak Ahar, Mişkin ve Erdebil üzerinden Hazar'a giderken yolda gördüklerini anlattığı raporunda, Kuzey İran'ın bu bölgelerindeki toprak mülkiyeti ve gelir durumuyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Kuzeydoğu Azerbaycan konusundaki izlenimleri, Todd'un anlattıklarıyla örtüşmektedir. Ahar'ı harap vaziyette bulmuştur. Her biri buradan ayrılmadan önce olabildiğince ganimet toplamaktan başka bir şey düşünmeyen Kaçar mirzalarının baskılarından geriye harap bir kent kalmıştır. Bu baskılara dayanamayan halkın büyük bir bölümü kaçmış, 1500 aileden geriye kalan 600 aile ticari harçlarla birlikte 1.000 tümene varan vergiler ödemişlerdir.

Öte yandan, Mişkin bölgesi daha kalabalıktır ve dağ yamaçları hariç, oldukça zengin topraklara sahip müreffeh ve iyi ekilmiş bir bölgedir. Bu bölge, Karasu ve Akarçay nehirlerinin suladığı ovalarda yetişen pirinciyle ünlenmiştir. Göz alabildiğine meyve bahçeleriyle kaplıdır. Lari kentinde 500 hane olduğundan söz edilmiştir. Ekilenlerin beşte biriyle 700 tümen vergi ödeniyordu ve bunun yarısı hükümete veriliyordu. Buğday mahsulünün, sulama yapılmayan yerlerde on ile yirmi katı, sulama yapılan yerlerde ise yirmi ile otuz katı olduğu anlatılmıştır.

Erdebil bölgesinde sulama olanakları iyi ovalar ve birçok köy bulunmasına rağmen yalnızca 1.000 aile yaşamaktaydı; ne kalabalık vardı ne de iyi ekim yapılmıştı. Toprak çok verimli değildi ve iklim koşulları birçok ürünün yetişmesi açısından elverişli değildi. Erdebil'de durum çok kötüydü. Son kolera ve veba salgını yüzünden halk çok yoksul düşmüştü ve 3.000 aile, indirim yapılmış olmasına

5 D'Arcy Todd (1838: 30-34).

rağmen gümrük harçları nedeniyle birlikte 8.000 tümen ödemişti. Erdebil'in, Hazar'la (Rus ve İran limanları) İran'ın iç kısımları arasındaki transit ticarete oldukça önemli bir yeri olmuştur.

Abbott'un saptamalarına göre, köyler aidiyet durumuna göre üç tipe ayrılıyordu. Doğrudan saraya bağlı olan birinci tip köylerden, Kuzey İran'da birkaç ve Erdebil'de biraz daha fazla sayıda vardı. Hükümet gelirleri toplayan tek el durumundaydı ve toprağın kalitesine, yetiştirilen ürünün cinsine ve arazinin sulanıp sulanmadığına bağlı olarak üretilenlerden pay alırdı. Hükümetin payı genelde beşte bir olurdu, işgücü köylülerden sağlanır ve masrafları onlar üstlenirdi. Hükümet tohum, öküz ve saban verdiği takdirde ürünün yarısını alırdı. İnek, koyun, keçi, at, eşek (at veya öküz buna dahil değil), hatta meyve ağaçları vergilendirilir ve köylülerden kişi başına vergi alınırdı (kentlilerden alınmazdı).

İkinci tip köyler özel mülkiyetti, kişiler tarafından kurulur, satın alınır veya miras yoluyla elde edilirdi. Bu köylerde de hükümet ürünlerden pay alır ve hayvan sürülerinden peşin vergi toplardı, fakat toprak sahibinin payı daha fazlaydı. İşgücünü köylüler sağladıkları ve diğer masrafları üstlendikleri zaman, toprak sahibi ürünün onda üçünü ve hükümet bunun yedide dördünü alırdı. Böylece, hükümetin payı ürünün % 17'si ve toprak sahibinin payı ürünün % 13 olurdu. Hükümetin aldığı başka ödentiler de vardı; örneğin, hububatın her *kharvar*'ından (600 kg) 5 kran (tümenin yarısı) "saman parası" olarak toplanırdı. Hükümet payının yalnızca % 10 olduğu durumlar da olurdu. Yeni bir köy kuran veya sahipsiz, boş arazileri ekime açan toprak sahibi olurdu; fakat bu tür topraklarda veya diğer özel mülkiyet topraklarda yaşayanlar serf değillerdi; yer değiştirme özgürlükleri vardı. Çoğu zaman baskıya karşı tepki olarak bunu yapmışlardır. Bu durumda, toprak ağasının

onlara yol vermekten başka çaresi kalmazdı; çünkü onları bastırmak veya zarar vermek için çok fazla çaba harcamak gerekirdi.

Üçüncü gruba giren köyler, hükümetin maaş ödemek veya bir başka yükümlülüğünü yerine getirmek zorunda olduğu kişilere *Teule* (tiyul) veya tahsis olarak verilir. Bu sistem İran'ın kuzeyinde çok yaygındır ve hükümeti vergi toplama masrafından kurtarır. Bazen de, bir köyün sahibi, hükümet gelirlerini kendisi alır. Bu uygulama ona özel bir avantaj sağlamaz, fakat köylüler ve kendisi zaman zaman gönderilen vergi toplama memurlarıyla muhatap olmaktan kurtulur ve onların işlerine karışmaları bu yolla engellenmiş olur.⁶

Abbott, otlak arazilerindeki otlak kullanma haklarının sahipleri veya bazı Şahseven göçbeleri dışında, bölgedeki *tiyuldâr*'ların başka sahipleri olup olmadığı konusunda bilgi vermez. Abbott'un yol arkadaşı Holmes, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, Erdebil ve Tebrizli görevlilerin ve tüccarların, Lari'de ve Tebrizli Menuçer Han'a bağlı diğer bazı yakın köylerde⁷ önde gelen toprak sahiplerinden olduklarını anlatmıştır.

Mişkin'de *tiyul*'un, İbrahim Halil Han'ın soyundan olan Civanşirli Hüseyin Ali Han'a verilmiş olduğunu gösteren ve 1830'ların tarihlerini taşıyan bazı belgeler yakınlarında yayımlanmıştır. Bunlara Perihan, Kurttepe ve Saruhanlu köyleri dahildir. Görünüşe göre, Saruhanlu köyü, Hüseyin Ali Han'a, köyün kurucusu olan Şahsevenli Saru Han'ın (belki de eski Mişkin Şahseveninin hanı olan Sarıhanbeyli'nin oğludur) oğlu Cafer Kulı Bey'in başına karşılık *tiyul* olarak verilmiştir.⁸ Söz konusu belgelerin çoğu,

6 Abbott (1844: 21-5); Amanat (1983).

7 Holmes (1845: 27).

8 Yazarı belli değil (1992: 295, 302, 309-11, 314-18).

muhtemelen İbrahim Halil Han ailesinin sürgündeki bir başka ferdi olan Civanşirli Kazım Han'ın görevleriyle (ve Karadağ'daki tiyullar) ile ilgilidir. 1838-39 yıllarında, komşu Halhal ve Şatranlu bölgelerine vali olarak atanmıştır. İbrahim Halil Han'ın en büyük oğlu Ebu'l-Feth Han'ın oğlu olan bir başka Civanşirli, Abbas Kulu Han, 1849-50 yıllarında Erdebil, Mişkin ve Karadağ valiliği yapmıştır.⁹ Lambton'un gözlemlerine göre, saray toprağı olan Azerbaycan'daki Şahseven ülkesinin en büyük bölgesinin, yüzyılın ortalarına doğru, bir ara Karabağ beyi olan Ebu'l-Feth Han'ın ailesine *tiyul* olarak verilmesi şaşırtıcıdır. Zira Rawlinson, Lambton'un alıntı yaptığı yazılarında, Urumiye gölü ile Marage arasında uzanan zengin çiftliklerden söz eder. Rawlinson bundan söz etmemesine ve esas Şahseven ülkesi olan Erdebil ve Mugan'dan çok uzak olmasına rağmen, bu bölgelerde yerleşik düzene geçmiş Şahsevenlilerin yaşıyor olmaları mümkündür.¹⁰ Fakat Ebu'l-Feth Han'ın Mişkin'de de toprakları olabilir.

Abbott ve Holmes, Mugan'daki kışlak bölgelerine giderken yolda gruplar halinde Şahseven göçebeleriyle karşılaşmışlardır. Bilindiği kadarıyla Mişkin bölgesinde 6.000-7.000 ve Erdebil bölgesinde yaklaşık 5.000 aile yaşıyordu. Mişkin'de yaşayanlar sayıca daha kalabalık ve daha zenginlerdi. Erdebil bölgesindekiler 1.500 tümen vergi öderken, bunlar 4.000 tümen ödüyorlardı. Fakat,

Erdebil bölgesinde aşiret halklarıyla karışık olarak sıradan köylülerin yaşadığı birçok köy vardı. Hükümet bu köylülerden yıllık 1.000 tümen vergi toplardı. Anlaşılan o ki, yukarıda sözü edilen meblağ aşiret reislerinden talep edildi ve aşiret başları kendi halklarından çok daha fazla para toplu-

9 Bambad (1968, II: 227-8) Abbas Kulu Han'ın ve babasının fotoğraflarıyla.

10 Lambton (1991: 491); Rawlinson (1841: 5). Karş. Lambton (1953: 139, 155) o dönemde *tiyul*-sahibi olmak konusunda.

yorlardı... Köyde, bir bütün olarak çok fazla sayıda inek ve hayvan sürüleri vardı, fakat köylüler yoksuldu... küçük hırsızlıklara ve soygunlara düşkünlüler, fakat yağmacılık ve soygunculuk yapmakla suçlanmamışlardı.¹¹

Abbott'un bu iyi niyetli yargısını değiştirmesi için kısa bir süre yeterli oldu. Gerçekten de, Şahsevenliler Mugan'da yaşayan Rus halkıyla çatışmalara giriyorlar ve onlara karşı akınlar düzenliyorlardı, fakat bu konudaki raporların henüz İngiliz görevlilere ulaşmamış olduğu ortadaydı.

Hayvancı Ekonomisi ve Toplum

Şahseven'de yaşayan hayvancı halkın kullandığı temel hayvancılık yöntemleri, içinde bulunduğumuz yüzyılda kullanılanlara benzemekteydi ve yine aynı ölçüde ürün daha yüksek maliyetle ve ağır vergilerle elde edilebildiğinden tüketim standardı düşüktü. Yüzyılın başlarında Şahseven'le yakından ilgilenmiş olan James Morier, o dönemdeki İran göçebeleri konusunda şunları yazmıştır:

Orta gelir seviyesinde bir ilyatın, yaklaşık yüz koyunu, üç ile dört yüz devesi veya dört kısağı, on eşiği olurdu ve bunların sağladığı gelir kırk ila elli tümen civarındaydı. Bin koyunu, otuz devesi, yirmi kısağı olan bir adam zengin sayılırdı. Bir koyunun değeri iki piastra (kuruş) [qrans?], bir devenin on, bir kısırağın sekiz ve bir eşiğin üç piastra idi. Böyle bir varlık dört yüz tümen gelir getirirdi. Bu, koyunlardan yün ve süt, develerden yün ve kira bedeli, kısraklardan ve eşeklerden tay alarak sağlanabiliyordu. İlyatların obaları genellikle yaklaşık olarak yirmi ila otuz çadırdan oluşurdu. Bunlar düzene dikkat edilmeksizin bir arada gelişigüzel yerleştirilirdi.

11 Abbott (1844: 19, 28-9).

Çadırlar birbirine çok yakındı, fakat farklı obalar otlak ve su durumuna göre birbirinden uzak mesafelerde kurulabilirdi. Giyim eşyaları, bakır kaplar, semerler ve süs eşyaları dışındada bütün gereksinimlerini kendileri tarafından karşılanırdı. Mal varlığı hesaplama ölçüleri koyundu. Bir çoban üç yüz koyuna baktığında, karşılığında yün ve kuzu alırdı.¹²

1840'larda, Rus Doğu Transkafkasyası için de aynı gelir oranı verilmiştir. Yani, 100 koyundan elde edilen yıllık gelir, 35 ila 50 tümene karşılık gelen 100 ile 150 rubleydi. Morier'in verdiği bilgiler oldukça genel anlamdaydı.¹³ Küçük değişikliklerle, bunlar, yirminci yüzyılın ortalarında bile Şahseven'e uyarlanabilir.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Şahseven göçebeleriyle ilgilenen iki Rus görevli, toplumsal örgütlenmeleri konusunda oldukça fazla bilgi derlemişlerdir (bunların verdikleri bilgileri III. Bölüm'de aktardım). 1869 yılında, Bilesuvar'a Şahseven sınır komiseri olarak atanmış olan Albay I. A. Ogranoviç, bunlar hakkında bazı yazılar yazmıştır. 1877'den sonra Tebriz'de Rus Başkonsolosu olarak bulunmuş olan E. Krebel'in Kafkasya yönetimine gönderdiği bir rapor, Alman doğa bilimci Gustav Radde ve Rus görevli VI. Markov tarafından kapsamlı bir biçimde kullanılmıştır. Her ikisi de 1880'lerde Şahseven'i bizzat ziyaret etmişler ve bilgi toplamışlardır. Rusların Mugan'daki varlıklarının Şahseven'in tutumuna ve kurumlarına doğrudan veya dolaylı etkileri konusunda bir değerlendirme yapmamış olmalarına rağmen, anlattıklarından alıntılar yapmaya değer.

Ogranoviç, 1870'te, Mugan Şahseven'inde, 47 topluluk (*obşçestvo*) da, yani *taife*'de, 12.000'in üzerinde hane, Mişkin'de, 9.000 hane (32 aşiret) ve Erdebil grubunda 3.200

12 Morier (1837: 239-41).

13 İsmail-zade (1960: 111).

hane (15 aşiret) bulunduğunu saptamıştır. Aşiret halkının, her sürüde yaklaşık olarak 300 baş olmak üzere 6.000'den fazla koçu, yaklaşık 30.000 devesi ve aynı sayıda atları vardı. Bu bilgiler, o zamanlarda da bugünkü ölçülerde sürüler beslendiğini ve göçbelerin satmak üzere bir-iki yaşında koç beslediklerini göstermektedir. Bir hanenin yaklaşık 150 baş hayvanının olması, yirminci yüzyıl ortalarında iyi koşullarda geçen bir yıl için geçerli sayılara uymaktadır.

Fakat o yıl, İran'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi kıtlık ikinci kez yaşanmış ve bunu izleyen iki kış çok şiddetli geçirilmişti. Ogranoviç, 1875 itibarıyla, göçebe nüfusu konusundaki tahminlerini yaklaşık 6.000 hane olarak düzeltmiştir. Fakat, 1884'te Şahseven yine yaklaşık 10.000 haneye çıkmıştır ve sürüleri 1870'lerdeki seviyelerine yaklaşmıştır.¹⁴

Bu bilgiye dayanarak, 1828 ilâ 1884 döneminde Mugan'a göç eden toplam Şahseven hane sayısı 6.000 ile 12.000 arasında değişmektedir. Sınırdan Rus Mugan'ına geçen Şahsevenlilerin sayıları toplamdan daha fazla değişkenlik göstermektedir. Avdeyev'in değindiği Rus istatistiklerine göre, 1860'ların sonlarında Rus Mugan'ında kışlayan Şahsevenlilerin hane sayısı 3.500'den fazla değildi. Fakat Ogranoviç'in 1870 tarihli ilk raporunda bu sayı üç katı daha fazladır. Krebel, 1878'de 3.500'den daha az sayıda hane saptamıştır. Ogranoviç ise, 1884'te, Rusya'da kışlayan yaklaşık 5.500 hane vermektedir. Abbott'un 1860 tahminleri birçok açıdan Ogranoviç'inkilere uymaktadır. Fakat Artamonov ve Tigranov'un göçebe halklarla ilgili doğru bilgi toplama güçlüğünden söz ettikleri dikkate alındığında, bu sayıların her iki biçimde de % 50 hata payı taşıma olasılığı-

14 Ogranovich (1870: 71-2); 1876: 210 ve sonrası); Markov (1890: 7-13); Radde (1886: 442); kıtlık konusunda Gilbar'a bakınız (1976: 134, 143 ve sonrası), Okazaki (1986).

nı kabul etmek gerekir.¹⁵

Aşağıda, yaşantıları ve ekonomik faaliyetleriyle ilgili olarak verilen bilgiler, göçebelerin Rus topraklarında bulunan pazarlara giriş olanaklarına ne denli bağımlı oldukları hakkında biraz fikir veriyor:

Göçebelik, Şahseven'in özgün yaşam biçimi... Bazı aşiret mensupları çiftçilikle uğraşüyor, fakat onlar da göç etmiyorlar. Mişkin, Erdebil ve Mugan yakınlarındaki diğer yerlerde bulunan köylerde yaşıyorlar. Şahseven'in esas meşguliyeti sürü yetiştirmek. (i) Süt ve yün elde etmek, süt ve kendileri kullanmak ve kalanları satmak için süttten üretilen gıda maddeleri üretmek için koyun yetiştirmek, (ii) genellikle taşıma işlerinde kullanmak üzere sığır yetiştirmek, (iii) deve yetiştirmek ve (iv) at yetiştirmek, Şahsevenlilerin esas uğraşlarıdır. At ve deve yetiştirmek pek çekici bir iş değilse de, bunlar çok dayanıklı hayvanlardır. Şahsevenliler ticaret, el sanatları veya ticaretin genel anlamda hiçbir türüyle uğraşmazlar. Yalnızca kadınlar koyun ve develerden elde edilen yünlerle kaba kumaşlar, düşük kalitede halılar ve çadırlar için keçe dokurlar.¹⁶

Kış için Mugan'daki otlaklarını hazırlamaları ve düzenlemeleri gerektiğinde, Şahsevenler develeri ve yük hayvanlarıyla İran'daki köylerine dönerler ve buralardan ekmek, un, buğday, pirinç ve arpa alarak kendi tüketimlerinde kullanmak üzere otlaklarına getirirler. Erdebil eyaletindeki köylerinde

-
- 15 Artamonov /1890: 445 ve sonrası); Tigranov (1909: 126 ve sonrası); Avdeyev (1927: 11); Abbott için yukarıdaki III. Bölüm'e ve Amanat'a bakınız (1983: 229); Erdebil 6.200 aile, Mişkin 5.400 aile. Muhtelif aşiret listeleri ve nüfus tahminleri konusundaki ayrıntılar Ek Iki'de verilmiştir. Rostopçin (1933), 1815'te 6 aşiretten (3.500 çadır) 1872'de 48 aşirete (92.500 çadır) artışı bildirir; büyük bir olasılıkla Ogranoviç'in raporunu birebir çevirmiştir.
- 16 Radde (1886: 424); Markov (1890: 19). Son madde muhtemelen yanlıştır. Yirminci yüzyılda keçe yalnızca erkekler tarafından yapılırdı.

kalan bir kısım Şahsevenli ise, gerek kendileri kullanmak ve gerekse kendi topluluklarından olan diğer göçebelilerin gereksinimlerini karşılamak üzere hububat ekimiyle uğraşırlar. Şahsevenlilerin, kendi yurtlarına bu tür gidiş gelişleri gereklidir, zira kendi altı-aylık buğday gereksinimlerini ve atları için gerekli arpanın tamamını bir seferde taşımaları mümkün değildir. Taşıdıkları bu maddelere ek olarak, özellikle İran'da hasadın kötü olduğu yıllarda, bizim insanlarımızdan buğday satın alırlar. Aras yakınlarındaki Taliş'te bulunan değirmenlerde ve Belisuvâr'da bulunan iki değirmende ithal edilmiş olan buğday öğütülür. Kış aylarında, Şahsevenliler kendi ürünlerini satmak için Karadonlu, Cevat, Abdullan, Salyan, Masalin ve Asulin'de bulunan pazarlarımıza gelirler. Kalın keçe, *palas*, *mafraş*, *cicim* (hepsi de yün dokumalar), hayvan postları, deriler, yün, tereyağı, peynir, sığır, at, koç, keçi ve deve gibi malın ticaretini Rus maliyesine hiç vergi ödemedi yaparlar.¹⁷

Un, pirinç, soğan, sarmısak, kuru meyve, *doşab* (üzüm suyu) satın alırlar. Tütün içmezler ve çok az kişi *kalyan* (nargile) kullanır. Kümes hayvanı olarak sadece horoz beslerler ve bu hayvanları ibadet, süt sağma, sürüleri otlaklara götürme saatlerini ayarlamak için kullanırlar. Her kişinin birkaç köpeği olur. Göç zamanında, bütün malları ve eşyaları develere ve öküzlere yüklenir. Koyunlar yılda iki kez kırılır: Nisan başlarında keçe yapmak ve Ağustos sonunda satmak için.¹⁸

Kendileri için ürettikleri dışında aşağıdaki maddeleri satarlar:

Koyun yünü, batmanı 2-5 kran

17 Markov (1890: 24).

18 Ogranovich (1870: 81). Kırkma konusunda verilen ayrıntılar yanlış olabilir. Günümüzde ilkbahar kırkması satılır, yaz kırkması keçe yapımında kullanılır (Tapper 1979a: 57).

Deve yünü, batmanı 2 kran
Keçe 1 metreye 1.5 metre ebadında olmak üzere 5 kran
At 45 ila 400 kran
Nar Devesi (yük için) 400 kran¹⁹
Bugur Devesi (çift hörgüçlü) 250 kran
Boğa 25-100 kran
İnek 15-65 kran
Koç 7-13 kran
Dişi koyun 7 kran
Kuzu 3 kran
Eşek 35-50 kran
Halı 10-50 kran
Keçe dokuma 7-15 kran.

Erdebil, Karabağ ve Salyan'da silah satın alırlar; barutunu, Cihan Hanumlu aşiretinden temin ederler. Bu aşirette insanların yarısı barut imalatıyla meşguldür. Atışta kullanılan kurşun Tebriz ve Erdebil'den satın alınır. Serab'dan satın alınan tuzun batmanı çeyrek krandı ve bakır kaplarını Lehic köyünden ve Erdebil'den temin ederlerdi.²⁰

Bu fiyatların, bir yüzyıl sonraki fiyatlarla kıyaslanması şaşırtıcı değilse bile çarpıcı bir gözlem. Farklı hayvanların ve ürünlerinin fiyatları ve hububat ticaretinde geçerli kurallar aynı, 1960'ların ortalarında her şeyin fiyatı, İran para değerlerine göre yüz katı daha fazlaydı. Ogranoviç tarafından

19 Nar çok pahalı bir deve türüdür; çift hörgüçlü Bahter devesi ile tek hörgüçlü Hecin devesinin çaprazlamasından elde edilir. Genellikle yarım ton yük taşıyabilir. Şahseven develerinden yalnızca bir türü tam bir çadırı taşıyabilecek güçtedir. (Tapper'e bakınız, 1985).

20 Ogranovich (1870: 20-2). Ogranoviç'in verdiği bazı sayıları, Rus ölçülerinden İran ölçülerine çevirdim. Bir kran, bir tümen'in onda biridir: Günümüzde resmen riyal olarak bilinmektedir. O dönemde kran, yaklaşık bir şilin değerindeydi ve tümen üç Rus gümüş rublesine eşitti (onluk). Şahseven topraklarında kullanılmakta olan batman yaklaşık 6 kg. 14lb veya 0.4 Rus pudu'na eşitti.

söz edilen ticari mallara ek olarak, o zamanlar buğday ununun batmanı yaklaşık yarım kran (1965-66'da ortalama 5 tümen = 50 kran'dı); pirincin batmanı 1 kran'dan fazla (1965'te cinsine bağlı olarak 90-180 kran civarındaydı). Bir yüz yıllık zaman içinde, yalnızca pamuğun fiyatı yüz katından fazla arttı.²¹

Hayvan üretimi ve pazarlaması açısından, göçebe ekonomisinin genel çerçevesinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Fakat şeker, çay, yağ, kömür gibi tüketim maddelerinin fiyatları, gelirin zorla alınan vergi ve harçlarla dengelendiği o dönemlerde şimdilere göre daha düşüktü. Ogranoviç anlatımını şöyle sürdürüyor:

Şahsevenliler yazları ve kışları yuvarlak keçe çadırlarda yaşarlardı ve her aileye bir çadır düşerdi. Ailenin oğlu evlendiğinde, koyu mavi bir pamuklu parçası asardı. Baba ailenin reisiydi. Eğer oğlunun ayrı yaşamasında karar verilirse, ona ayrı bir çadır ve hayatını sürdürecektir bir miktar mal verilir. Babanın ölümünden sonra mal paylaşımı aşağıdaki biçimde yapılırdı: Evin en büyük oğlu, en iyi atı ve boğayı, babasının silahını, savaş kılıcını ve bıçağını alırdı; geriye kalanlar diğer oğulları arasında eşit olarak paylaşıldı. Babanın en büyük erkek kardeşi, babanın yerini alır ve aile reisi olurdu. Anneye, kendi cenazesi için iki yarı-imperial [?] verilir. Oğullarıyla yaşamaya devam ederdi ve ayrı yaşaması için, oğulları tam çeyizini (*kabın-ıştahı* [?]) vermek durumundaydılar. Yaklaşık bir yıl olan yas döneminden sonra tekrar evlenirse, oğulları giyim eşyalarını ve yatağını verirdi. Kız çocuklar mal paylaşımından yararlanamazlardı. Erkekler sürüyle ilgilenirler, kadınlar ise ev işlerini yaparlardı.²²

21 1860'la ilgili sayılar FO 248/192'den alınmıştır (Abbott'tan Alison'a 29.11.1860 tarih ve 38 sayılı); Karş. Gilbar (1978, 1893). 1965-66 için Tapper'e bakınız (1979a).

22 Ogranovich (1870: 80-2).

Ogranoviç ve Krebel, Şahsevenlilerin ibadet biçimleriyle ilgili ayrıntıları verirler ve onlara göre göçebeler, Şii inançlarını ve geleneklerini tam olarak uygulamaktan uzak, bu konuda bilgisiz ve ihmalcidirler. Düğün ve cenaze törenlerinde uygulanan âdetleri bugünkülerle aynıydı. Örneğin, düğün törenine gelen konuklara şeker ikram edilir, onlar da hayvan veya para hediye ederlerdi.

Düğünler genellikle yaz aylarında *yaylak*'larda yapılırdı. Her toplumdaki, Lenkaran ve Cevat'ta yaşayanlardan bile kız alırlar ve kız verirlerdi. 16 yaşında bir erkek ve 15 yaşında bir kız yetişkin sayılırdı. Çocukken nişanlanırlardı. Çok evlilik serbestti, fakat iki eşi olan erkek çok azdı.²³

Krebel'e göre, Şahsevenlilerde “şeref” kavramı yoktu. Verilen sözlerin veya edilen yeminlerin yerine getirilmesi kaygıları çok azdı ve “bu nedenle de mülkiyet haklarına saygılı değillerdi ve onlar için geçerli olan tek şey soygunlardaki beceri ve cesaretti (suç işlemek değil)”. Bununla birlikte, Şahsevenliler eşi bulunmaz ölçüde konukseverdiler; dost ya da düşman bütün konuklarını aynı istekle ağırlar, korurlardı. Kadınlarda ahlak kaygısı çok yüksekti: Bunun nedeni, belki de ahlak anlayışlarından çok, yanlış davranışları nedeniyle alacakları cezanın büyüklüğüydü. Her aşiretin kendine özgü farklı nitelikleri vardı. Kimi aşiret daha dürüst veya daha temiz, kimi daha dindar veya diğerlerine oranla daha savaşçıydı. Krebel, Şahsevenlilerin yasadışı davranışlarından baskıcı, yetersiz ve aç gözlü İran yönetimini sorumlu tutarak bu konuda şunları ekler:

Şahsevenlilerin esas uğraşlarının, aralarındaki yaygın kan davalarından kaynaklanan soygunlar ve şiddet olayları olduğu söylenebilir. Bir aşiret diğer bir aşiretin sürülerine saldır-

23 Ogranovich (1870: 82-3); karş. Tapper (1979a: 45-6).

dığı sırada (ki sık sık olagelen bir durumdur) aralarından biri öldürüldüğü takdirde, öldürülen adamın aşireti diğer aşiretin tamamıyla kan davasına girer (*kanlı* olur). Bu düşmanlık kan dökülmeden çözümlenemez. Kurbanın aşiretinden olanlar, katilin aşiretinden herhangi birini öldürmeyi veya öldürmeye çalışmayı görev kabul ederler. Bu nedenle aralarındaki mutat buluşmalar kesilir ve birbirlerinden olabildiğince uzak kalırlar. Katilin cezai soruşturmaya uğraması veya ceza alması, kurbanın aşiretini asla tatmin etmez veya yatıştırmaz. İki aşiret arasında barışın tesisi için tek yol kan davası geleneğinin yerine getirilmesidir. Uzlaşma şöyle olur: Katilin aşiretinin veya bir başka aşiretin ileri gelenleri veya en saygın kişisi araya girer ve kurbanın aşiretine gidecek barış girişimlerinde bulunur. Bu arada hediyeler verilir, katil özür diler ve kan parası verir. Sorun, çoğu zaman iki aşiret arasında bir evlilik yapılarak çözümlenir ve kurbanın aşireti saldırganın aşiretinden gelin alır.²⁴

Önce anlatılmış olan kan dökülmeden düşmanlık sona ermez yargısı, uzlaşma yoluyla ilgili olarak anlatılanlarla çelişmektedir. Belki de Krebel, bunları “intikam alındıktan sonra”ki aşama olarak anlatmıştır. Radde'nin, Şahseven düğünlerinde masrafların hemen tümünün damat tarafından karşılandığı biçimindeki anlatımında ise, suçu işlemiş olan aşiret zarara uğramış olan aşiretten kız alır, alışılmış alışverişler yapılır ve böylece zarar gören taraf maddi olarak tazmin edilir. Fakat bu, benim anlattığım ve Krebel'in anlatımını doğrulayan ayrıntılara uygun değildir.

Şu ana kadar anlatılmış olan ekonomik ve kültürel özellikler, o tarihten bu yana çok az değişikliğe uğradı. Dolayısıyla, bu bilgilerin on sekizinci yüzyılda derlendiği düşünülebilir. Fakat on dokuzuncu yüzyılda, Rusların Mughan'ın en iyi bölgelerini ele geçirmeleri ve daha sonra sı-

24 Ogranovich (1870: 84); Radde (1886: 423-4); Markov (1890: 21).

nırları göçebelere kapatmaları sonucunda Şahseven'in ekonomik durumunda köklü değişiklikler olmuştur. Bunun sonucu olarak da, aşiretlerin siyasi yapılanmaları, daha sonra göreceğimiz gibi tümüyle değişmiştir.

Şahseven Beyleri

Şahseven hanları on sekizinci yüzyılın sonlarında güçlerinin en üst noktasında ulaşmışlardır. Daha sonra, VII. Bölüm'deki şemalarda gösterildiği gibi, gerek bey hanedanının iç bölünmeleri ve gerekse VII. Bölüm'de anlatıldığı gibi, Rusların topraklarını ele geçirmeleri sonucunda, kesin bir çöküş yaşamışlardır. İran'da katı bir merkezi hükümetin işbaşına geçmesiyle bu çöküş sürmüştür.

Lambton'un anlattığı gibi,

Aşiretlerin yaşadığı bölgelerde denetim kurmak, Kaçarların karşılaştıkları en ciddi sorunlardan biriydi. Bu dönemde, kendilerinden önceki yöneticilerin yapmış oldukları gibi, aşiretleri aşiret beyleri aracılığıyla yönetmeye çalıştılar. Fakat bu yolla ender olarak sağladıkları denetimler de riskli ve istikrarsız oldu. Bu nedenle, büyük aşiretlere il hanlar ve il beyler atandı. Hükümete ödenmesi gereken vergileri bunlar topladılar ve bütün aşiret işlerinden sorumlu tutuldular. Bu görevliler, genellikle aşiret reisleri arasından seçildiler ve bu makamın miras yoluyla aktarılması benimsendi.²⁵

Krebel'e göre, Şahseven *elbeyliği* makamı 1839'da, Rusların aşiretler arasındaki çekişmelerden şikâyet etmesi üzerine tesis edildi. Ondan önce, Şahseven aşiretleri kendi önderleri ve zaman zaman hükümet tarafından gönderilen görevliler tarafından yönetiliyordu. *Elbeyler* dışında (bir veya iki el [Erdebil ve Mişkin bölgeleri] için bir elbey olmak üzere)

25 Lambton (1953: 158-9).

her aşiretin (*taife*) kendi *bey*'i vardı ve bu görevliler ya Erdebil valisi tarafından atanıyordu veya ona karşı sorumluydular.²⁶

Görevden uzaklaştırılması, ayaklanması ve bunların sonucunda tutuklanarak 1809'da saraya götürülmesinden sonra, kayıtlarda Nazar Ali Han'ın adından hiç söz edilmedi. Lambton, "önderlerin yakın akrabalarının, hatta kendilerinin aşiretin iyi halini kalıcı hale getirmek için sarayda rehin tutulduklarından" söz eder. Bu arada, aşiret önderleri de, "başkentte veya eyalet merkezinde bir temsilcilerinin bulunmasının işlerinin doğru yürümesi ve çıkarlarının korunması açısından yararlı olduğunu düşünürlerdi."²⁷ Erdebil beylerine gelince, güç merkezlerine yakın oldukları durumlarda Şahseven üzerindeki bütün hâkimiyetlerini kaybederlerdi. Bu açıdan ciddi bir nüfuz kaybına uğradıkları kesin. Aşiretlerin çoğu, olasılıkla, Ata Han ve Şükür Han başkanlığındaki Mişkin Konfederasyonu'na katılmışlardır, fakat Erdebil aşiretleri, ikinci Rus savaşı sona erinceye kadar Erdebil'i yöneten Kaçar mirzalarına asker vermişlerdir.

Nazar Ali Han'ın kızlarından biri, Feth Ali Şah'ın çok sayıda olan oğullarından, 1813 doğumlu olan ve 1825-30 yıllarından önce evlenebilmesi mümkün olmayan biriyle evlenmiştir. Ahmet Mirza, Mirza Seyfüddevle, Hacı Sultan Muhammed'e eş olarak Erdebil'den getirilen, Şahseven Sarıhanbeyli Nazar Ali Han'ın kızı Şah Beyim Ağa ile evlenme düzenlemeleriyle ilgili bazı bilgiler verir. Yapılan diğer olağanüstü harcamaların yanında, bu, gelinin saraya fil üzerinde getirildiği ilk Kaçar düğünüdür. Düğünün bu kadar görkemli olmasının nedeni, gelinin anne tarafından teyzesi olan Ağa Bacı'nın Şah'ın çok saygı duyduğu eşi ve

26 Radde (1886: 424); Markov (1890: 17).

27 Lambton (1961: 130).

Karabağlı müteveffa İbrahim Halil Han'ın kızı olması ve damadın annesinin, Şah'ın en gözde eşlerinden ve Ağa Bacı'yla çok iyi ilişkiler içinde olan Tacüddeve olmasıdır. Ağa Bacı, bütün yabancı ülkelerin kraliçelerine düğün davetiyesi yollamıştır. Gelen düğün hediyeleri arasında en görkemli olanı, İngiltere kraliçesinden gelen mücevheratla işli koku şişesiydi.²⁸

Hanedanın Erdebil kolunun ne denli görmüş geçirmiş olduğunun bir başka kanıtı da, Erdebil ve Mişkin valisi Abbas Mirza'nın oğlu Cihangir Mirza'nın, babasının 1828-29 kışında St. Petersburg'a giderken, Erdebil soylularından, en süslü koşumlarda donatılmış, en iyi atları kullanan 50 gencin Tiflis'e kadar kendisine eşlik etmesi yolunda emir verdiğini anlattığı rapordur. Aslında, Tahran'daki Rus temsilcisi Griboedov'un öldürüldüğü haberi alınınca bu gezi iptal edilmiştir.²⁹

Nazar Ali Han'ın yerine kimin geçtiği bilinmemektedir. Görünüşe göre, eski yardımcısı (amcası) Feracullah Han, 1829 civarında Erdebil'e dönmüş, bir Şahseven beyini öldürmüş ve Cihangir Mirza tarafından hapse atılmıştır. Cihangir Mirza'nın göz yumması sayesinde kaçmıştır; fakat daha sonra, babasının baskısıyla Cihangir Mirza tarafından yeniden yakalanmış ve saraya getirilmiştir.³⁰ (Kısa bir süre sonra, Cihangir Mirza'nın yerine valiliğe büyük er-

28 Bu çiftin kimlikleri konusunda bazı belirsizlikler var. Ahmet Mirza, Mirza Seyfütdevle Sultan Muhammed'in eşi olarak Şahseven Sarıhanbeyli Nazar Ali Han'ın kızı Gelin Hanum'dan da söz eder; belki de iki ayrı kadın söz konusudur. Veya bunlardan biri, Feth Ali Şah'ın öbür oğlu olan Seyfütdevle Mirza'yla evlenmiştir (Ahmet Mirza 1976: 16-17, 53, 186). Fasai (Busse 1974: 139) 20.000 tümen değerinde, üzeri mücevherlerle işli bir parfüm şişesinin, İngiltere Kraliçesi adına özel temsilci Gore-Ousley'in eşi tarafından Kasım 1811'de, Civanşir İbrahim Han'ın kızı Banu'ya hediye edildiğini anlatır.

29 Cihangir Mirza (1948: 124).

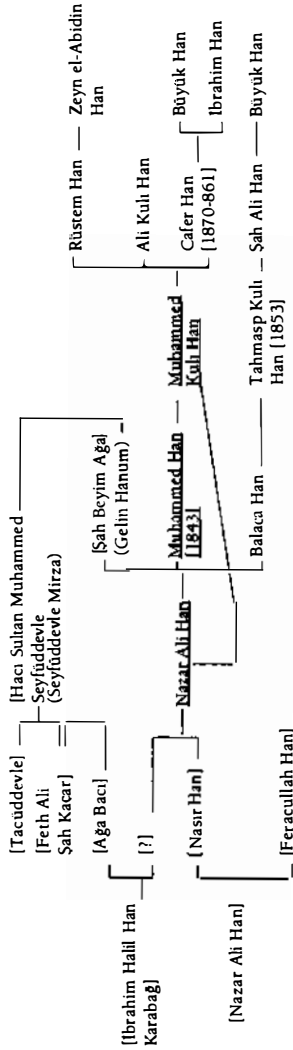
30 Cihangir Mirza (1948: 130-1).

kek kardeşi, Muhammed Mirza getirilmiştir. Abbas Mirza'nın 1833 yılında ölmesi üzerine, Muhammed Mirza veli-aht ilan edilmiş ve Azerbaycan valiliğine getirilmiştir. Bir sonraki yıl, büyükbabası Feth Ali Şah'ın ölümü üzerine onun yerine geçmiştir. Bu arada, Cihangir Mirza ve diğer prenslerden bazıları, İran'ın devlet hapisanesi haline gelen Abbas Mirza'nın Erdebil kalesinde hapsedilmişlerdir.)

Abbott, 1843 yılında, Erdebil beyinin Muhammed Han olduğunu yazar. Radde'nin soy tablosuna göre, “*Mamed Chan II-begi*” Nazar Ali Han'ın oğludur. 1853'te, aşiret mensuplarının şikâyetleri üzerine, Tahmasp Kulu Han (Radde'nin tablosunda, *elbey* değil, fakat Muhammed/Memed Han'ın erkek kardeşinin oğlu) *elbeylikten* uzaklaştırılmış ve yerine Rüstem Han getirilmiştir. Radde, Rüstem Han'ı, *elbey* Mahmud Han'ın torunu ve 1870'te onun yerine geçen ve 1880'lerin sonuna kadar *elbey* olarak kalan *elbey* Cafer Han'ın büyük erkek kardeşi olarak gösterir.³¹ Buraya kadar her şey iyi, fakat Radde Memed Han'ın oğlunu (ve Rüstem ve Cafer'in babasını), *elbey* Memed Kulu Han olarak adlandırırken, Ogranoviç, Cafer Han'ı Nazar Ali Han'ın oğlu olarak gösterir. İki tane (veya daha fazla) Nazar Ali Han olduğunu ve “oğul”dan aynı soydan geldiklerinin kastedildiğini varsaysak bile, bu çelişkiyi çözmek yine çok güç.

Erdebilli Nazar Ali Han'ın düşüşünden sonra Şahseven aşiretleri üzerinde hâkimiyet kurmuş olduğu varsayılan Mişkin beyleri, bir önceki bölümde görüldüğü gibi, ikinci savaş sırasında belirgin biçimde Rus yanlısı bir rol oynamışlardır. Ata Han ve Şükrullah/Şükür Han, Madatov ve Vladibolski'ye yalnızca destek vermekle kalmamışlar, aynı zamanda Erdebil'de kenti Sukhtelen'e karşı savunmaya hazırlanan Kaçarlı Muhammed Mirza'yı tehdit etmişlerdir.

31 Maraghei (1877, II: 123); Garusi (1910: 94-6); Ogranovich (1870: 70).

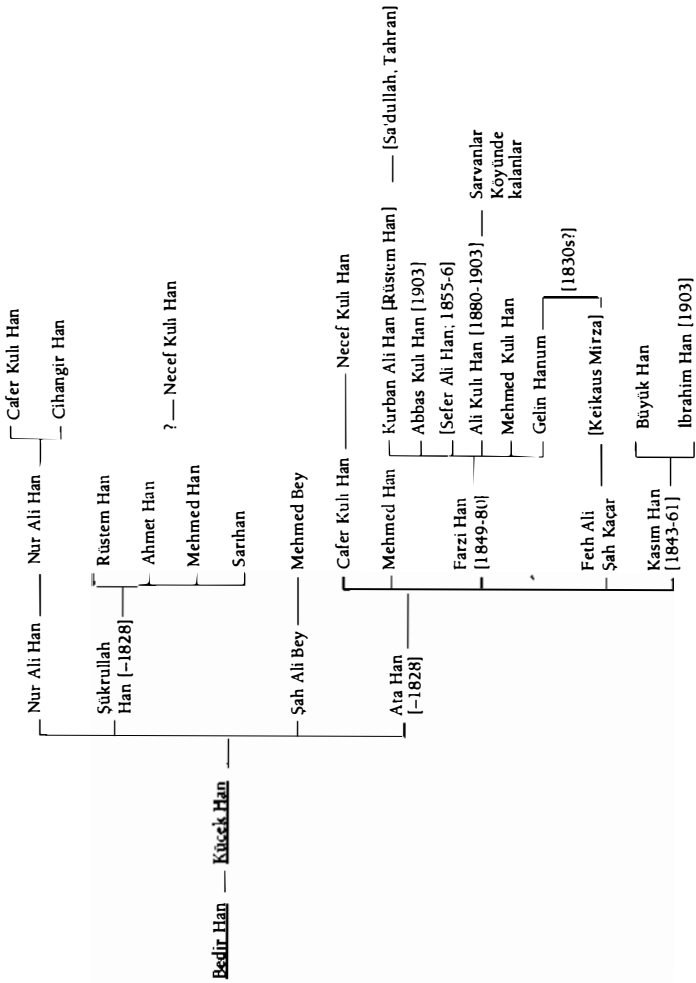
Şekil 7 Erdebil Elbeylerinin soyağacı.

Mirza Muhammed'in Nisan-Mayıs 1828 tarihli fermanında (Türkmençay Antlaşması'ndan sonra) Ata Han'dan yine Mişkin valisi olarak söz edilmiştir.³² Fakat bu tarihten sonra, ne kendisinden ne de erkek kardeşinden söz edildiği duyulmuştur ve büyük bir olasılıkla Rus topraklarına sığınmışlardır fakat oğulları yerlerinde kalmışlardır. Ogranoviç ve Radde, Ata Han'ın oğlu Farzi Sultan'ın Mişkin beyliğine geldiğinden söz ederler. Fakat 1837'de D'arcy Todd, Rüstem Han'ı (Radde'nin tablosunda Şükür Han'ın oğlu olarak gösterilmektedir) Mişkin beyi olarak görmüştür. Buna karşılık, Abbott'un kayıtlarında, 1843'te, bu makamda, Farzi Han'ın küçük erkek kardeşi olduğu tahmin edilen Kasım Han (Radde) bulunmaktadır. Fakat Farzi Han, 1849'dan, Nasreddin Şah'ın tahta çıkışından kısa bir süre sonra görevden uzaklaştırılınca kadar bu görevde kalmıştır. Kendisinden hemen sonra göreve gelenle ilgili hiçbir kayıt yoktur. 1853'te Kasım Han yeniden *elbey* olarak atanmış ve oğlu Büyük Han'a (Radde'nin tablosunda da vardır) Mişkin Şahseven süvarilerinin komutanlığı görevi verilmiştir. Krebel'e göre (Radde ve Markov'da), Farzi Han 1850'den 1880'e kadar, kısa kesintilere rağmen *elbey* olarak kalmıştır. Radde, yerine iki kez kısa sürelerle oğlu Mehmed Kulı Han'ın geçtiğinden söz eder. Mehmed Kulı 1880'de öldüğünde, yaşlı ve sefih durumdaki Farzi Han bir kenara çekilmiş ve Tebriz'de göz altına alınmıştır. Yerine, en azından 1903 yılına kadar bu makamda kalan oğlu Ali Kulı Han getirilmiştir.³³

*Elbey*lerin aşiret halkları üzerinde sınırsız yetkileri vardı. Vergi toplamak, asker derlemek, aşiretlerde düzeni sağlamak ve ciddi durumlarda mahkeme etmekle yükümlüydüler. Suçluları, dini vecibeler (*şeriat*), yerel adetler (*adât*) ve törelerle (*maslahât*) yargırlar ve cezalandırırlar-

32 Karimzadeh-Tabrizi (1971: 186).

33 Maraghei (1877-80, II: 123); Radde (1886: 434); Tigranov (1909: 112-13).

Şekil 8 Mişkin Elbeylerinin soyağacı.

dı. Fakat suçluları para ve dayak cezası vermek, hapse atmak, mallarına el koymak ve ölüm cezasına çarptırmak yine de onların kendi kişisel kararlarıydı. Hırsızlık suçlarıyla ilgili kararlarda büyük kârlar sağlardı ve kararların temyizi olanaksızdı. Ogranoviç'e göre elbeyler, kendi tebaasından (*raiya*) istediği kızı eş olarak alma hakkına sahipti. Aşiret beylerinin görevleri daha azdı ve yalnızca kendi aşiretlerinin düzeninden sorumluydular. Bunlara oba cemaatlerinden seçilen yaşlılar (*ak-sakallar*) yardımcı olurlardı.³⁴

Lambton bu konuda şunları yazar:

Şah'ın askeri kuvvetlerinin esas bölümü, aşiretlerden derlenen askerlerden oluşurdu. Her yıl yeni yıl kutlamaları için sarayda toplanmaları gerekirdi. Eğer o yıl hizmetlerine gereksinim duyulmuyorsa, evlerine dönme izni verilirdi. Eyalet valileri, ihtiyaç durumunda kendi yönetimleri altındaki köylerden ve aşiretlerden asker toplarlardı.³⁵

Mugan Şahseveninin askerlik hizmeti için 500 tam donanımlı süvari toplaması gerekirdi. Fakat Rus savaşları sırasındaki başarı seviyeleri, İran Azerbaycan'ında kalmış olan Şahseven aşiretlerinin Kaçar hükümeti açısından önemli bir yerde olmalarını engelledi. Ayrıca, birkaç on yıl sonraki tarihleri taşıyan Rus raporlarındaki bilgilerden, yüzyılın ortalarında Şahsevenlilerin üçte ikisinin alışkanlıkları doğrultusunda Rus Mugan'ında kışladıkları, dolayısıyla yılın yarısını Rus topraklarında geçirdikleri ve bu nedenle iki hükümetin de iyi niyetine gereksinim duydukları dikkate alındığında, vatanseverliklerine pek güvenilemeyeceği ortaya çıkar ve bunların askeri kapasitelerinden kapsamlı biçimde yararlanılması şaşırtıcı olur.

34 Ogranovich (1870: 80); Radde (1886: 424-5); Markov (1890: 17-18).

35 Lambton (1961: 131); Hambly'ye de bakınız (1991a: 159-60).

O dönemde Şikakî, İnallu, Bağdadî ve Afşar Şahseven aşiretlerinden birlikler daha ön plana çıkmış olmalarına rağmen, Horasan ve Afganistan'da yürütülen Kaçar seferlerinde Mugan Şahseven'inden asker derlenmemiştir.³⁶ 1271/1854-55'te, Afşarlı Hasan Ali Han Erdebil ve Mişkin alaylarında albaylık yapmıştır. 1278/1861-62'de yardımcı komutanlığa (general) yükselmiştir. Minorsky, Rus Türkmen tarihinden yaptığı alıntılarda, 1856-67'de Astarabad Türkmenlerine karşı yapılan bir sefere bir İnallu generalinin ve bir Afşar generalinin katıldığından ve her ikisinin de Mugan'dan geldiğinden söz eder. Afşar generalinin Hasan Ali Han olması olasıdır ve alaylarında Şahseven savaşçıları vardı.³⁷

Göçebe vergileri “at-standardına” (*at-malı*) göre hesaplanırdı: 1 at (değeri 3 tümendi) = 2 deve = 5 inek = 100 koç. Göçebe çadırı başına ödenen vergi oranları 10 tümenden 100 tümene kadar değişirdi. Ogranoviç, neye göre değerlendirdiklerini belirtmemiştir. Yapılan hesaplarda, hayvanların esas değerleri veya beklenen yıllık üretimleri dikkate alınmamıştı. 1843'te, göçebelerden, 4.000 tümen Mişkin'den ve 1.500 tümen Erdebil'den olmak üzere, resmen 5.500 tümen toplanmış ve hükümete verilmişti. Erdebil bölgesinde yaşayan çok sayıdaki Şahsevenliler vergilerini ayrı ayrı ödemişlerdi. Kırk yıl sonra, rakamlar iki katından fazlaya ulaştı. Rus görevliler, göçebelerden yıllık peşin olarak toplanan vergilerin, hazineye ulaşan resmi ra-

36 Ek Bir'e bakınız. Alıntıları Şahseven alayları ve o dönemin ordu listelerindeki ilgili Şahseven gruplarının önderleriyle kıyaslayınız; örneğin Maraghei (1877-80: muhtelif ve 1889: Ek- s. 6-26). Andreski'nin tanımlamasına göre (1954), Mugan Şahseveninden askeri katılım oranı düşüktü.

37 Bambad (1968, V: 72); Minorsky (1951-2: 3); karş. 1875'te Horasan'dan geçmiş olan M. MacGregor, Meşhed'deki birliklerde Şah Sevund'dan alınmış bir süvari birliği görmüştür. İfadesine göre bu, Azerbaycan eyaletindeki Mişkin ve Erdebil'den gelen Türk soyundan büyük bir aşirettir (1879,I: 297); Gurney'in alıntısıdır (1983: 173).

kamların iki ya da üç katı daha fazla olduğunu duyduklarında şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir. Valiler, *elbeyler*, *beyler* ve vergi toplayıcılar (*muhasıl*'lar) kendi paylarına düşen yasal yüzdelerini alırlar ve *elbeyler* ise, yük develeri, çadır keçeleri, tereyağı, koyun, “ev masrafları” olarak peşin para ve hükümet görevlilerine verilmek üzere “hediye-ler” biçiminde alışlagelmiş usule aykırı harçları toplarlardı. Ruslar almaktan vazgeçtikten sonra, uzun süre *elbeyler*, Mugan'daki otlaklardan, hane başına bir tümen olmak üzere, otlak harcı (*çopbaşı*) toplamaya devam ettiler. Mol-laların da topladıkları birtakım harçlar vardı: bunlar, hane başına yıllık bir kran (muhtemelen *zekât* olarak) ve her düğün ve cenazeden bir tümendi.³⁸ Aksi belirtilmedikçe, bu harçlar nakit olarak ödenirdi ve kırsal üretimin ve pazar faaliyetlerinin hızlandırılmasına yönelikti.

Şahseven Aşiret Örgütü

Bazı Şahseven aşiretleri (*taife*) bir hiyerarşi oluşturmuşlardı: *Elbey* hanedanlarına mensup olanlar ve Bedir Han'ın atası Yunus Paşa soyundan geldiklerini iddia eden yarım düzine kadar aşiret “soylular” (*beyzade*'ler) olarak sınıflandırılıyor ve geriye kalanlar “sıradan aşiret halkları” oluyordu (*raiye* veya *hempa*).

Her soylu aşirette iki sınıf vardı. İktidardaki grubun soyundan gelenler aşiretin çekirdeğini oluşturur ve atalarının adlarını taşırlardı. Kendilerine görev olarak verilmiş yetkiler ve otlak kontrolü biçimindeki hâkimiyetleri dışında bir de büyük atalarından gelen hakları vardı. Bunlar, emirleri altında yaşayan hizmetkârlarla (*nöker*), “çalışmayan, vergi ödemeyen, her şeyin sahibi olan ve her aşirette

38 Ogranovich (1870: 72-3).

toplam nüfusun yarısını veya yarısından fazlasını oluşturan *beyzâde* sınıfıydı. Soylu aşiretin geriye kalan halkı *hem-palar* (Radde'ye göre) veya *hemralardı* (Markov'a göre). Her iki terimin de anlamı “yoldaş”tı. Benim derlediğim bilgilere göre ise, “köylü” anlamına da gelen *hempa* kullanılıyordu. Bunlar, çiftlik arazisi ve otlaklar üzerinde hiçbir kontrolleri olmayan, sürülere bakan, vergileri ödeyen, beyzâdelerin sahip oldukları çiftlik arazilerini ekip biçen “işçiler” ve köylülerdi.³⁹ İran'daki diğer aşiret gruplarında, hizmetlilere *amele* (işçi) denirdi. Şahseven beylerinin hizmetlileriyle ilgili olarak bu adın kullanıldığını hiç duymadığım halde, Rusların *hempa* sözcüğünün karşılığı olarak kullandıkları “işçi” sözcüğünü kullanmak bana daha uygun ve daha rahat geldi.

Ayrıca, sıradan halklardan oluşan her aşiret, soylu beylerden birine bağlıydı ve kendi beyiyle aile fertleri o soylu beyin hizmetlileri olurlardı. Tek tek aşiretleri içeren ilk kayıtlardan, o dönemlerde soyluların sıradan aşiretler üzerindeki hâkimiyetinin kısmen soy iddialarından ve kısmen de *elbeyin* onlara bu yetkiyi vermesinden kaynaklandığı sonucuna vardım. Ayrıca, sıradan aşiretlerin otlakları üzerinde de bir ölçüde denetimleri vardı.

Bu soylu aşiretler veya onların yönetimindeki aşiret kümeleri içindeki siyasi ve toprağa dayalı yapılanmasının mahiyeti konusunda çok az bilgi var. Bu, büyük bir olasılıkla, aşağıda anlatılacak olan, hâkim durumdaki aşiretler için de aynı şey söz konusuydu. Soylu aşiretleri, sıradan aşiretlerden ayıran belirgin ve önemli farklılıklar vardır. İşçiler de sıradan aşiretlere mensup kişiler de ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar soylu bir aşiretin beyliğini yapamazlar. Bağlılıkları beylik soyunadır, saptanmış olarak beylere de-

39 Radde (1886: 424 ve sonrası); Markov (1890: 17).

ğildir. Beylikte istihlaf konusunda eski beyin baba soyundan gelmek dışında saptanmış geçerli başka bir kural yoktur. Hizmetkârlar ve sıradan aşiret mensupları, hangi aday daha büyük ekonomik ve siyasi avantaj sağlıyorsa onu izlerler. Soylu soylarda da bölünmeler olabilir ve olmuştur. Böyle bir durum söz konusu olduğunda, işçiler ve sıradan aşiret mensupları buna göre bölünürler ve her soylu aşiret yine soylu bir grubun hâkimiyetinde kalır.

Aşağıdaki soylu aşiretler, muhtemelen hepsi esas itibarıyla Sarıhanbeyli aşiretinden olmak üzere, bölünmelerle oluşmuşlardır: Balabeyli, Bendalibeyli, Nevruzalibeyli, Kocabeyli, Demircili ve Polatlu. Kaynaklar bu aşiretlerin hepsini soylu olarak tanımlama konusunda tutarlı değildir, fakat en olası olanların listesini verirler. 1843'te Polatlu dışında hepsi Mişkin grubuna bağlıydı, fakat Erdebil'in çöküşünden önceki dönemde bunlardan bazıları Erdebil elbeylerine bağlı olabilirler. Erdebil'deki diğer soylu aşiretlerin hepsi yerleşik hale gelmiştir. Daha sonra yaşanan bir bölünme sonunda Bendalibeyli, Mestalibeyli, Alibabalu ve Karakasımlı olmak üzere üç farklı aşirete ayrılmıştır. Isabeyli/Isalu Kocabeyli'den, Hamseli, Asefli ve Curuğlu Polatlu'dan, Kurtlar ise Demircili'den ayrılmıştır. Mestalibeyli ikiye bölünmüş ve bir yarısı Rusya'ya göç etmiştir.

Sıradan aşiretlerde beylik soylarının meşruiyet iddiası olmamıştır. Sıradan aşiretler arasında, bu onların otlakları kullanma olanaklarını düzenlemek açısından kolaylık sağlayacak bir durum olmasına rağmen, soy adlarını taşıyanların ve aynı soydan gelme ideolojisi güdenlerin sayıları çok azdır. Aslında, bütün soylar aşiret adını kullanma ve yönetime gelme konusunda eşit haklara sahiptir. Beylik soylarının yetkileri büyük ölçüde soyluların ve elbeyin desteğine bağlıdır ve bölünmenin getireceği zayıflığı kaldırır-

cak güçte değildir: O zaman bütün aşiretin bir başka soyun yönetimine geçmesine olanak tanımış olur. Sıradan aşiretlerde bölünmeler olduğu yolunda bir kayda rastlamadım, fakat bu tür aşiretlerde önderliğin bir başka soy grubunun eline geçtiği durumlar vardı. Bu, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Geyikli'de ve yüzyılın bitişine yakın bir dönemde Taliş-Mikelli'de görüldü.⁴⁰

1850'lerden itibaren, sıradan aşiretlerin beylerinin çoğu kendi adamları üzerinde bağımsız bir ekonomik güç oluşturdular. Rusların Mugan'ı almalarından önceki dönemde otlak mülkiyetinin ve ayrıcalıklarının (Taliş hanlarının hiç olmazsa bir kısmının sahibi olmaları ve onlara kira ödenmesi biçimindeki uygulamadan farklı olarak) niteliği konusunda bilgi elde edemedim. Fakat bu olayın ve bunun sonucunda Şahseven otlaklarının yasaklanmasının, ekonomik ve siyasi yapılanmaların modellerinde ciddi değişikliklere yol açtığı ortada. Krebel ve Ogranoviç bu değişiklikler konusunda çok az bilgi verdiği halde (XI. Bölüm'de ele alınmıştır), on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Mugan'daki otlak ayrıcalıklarının ana hatlarını detaylı olarak anlatırlar.

Eldeki bilgiler, bütün kullanılabilir otlakların aşiret beylerinin denetimine geçtiğini gösteriyor. Bu, onlara, otlakları giderek artan kira oranlarıyla kendi adamlarına kiralama ve böylece, onlar üzerinde büyük ölçüde güç elde etme olanağı vermiştir.

1850'de veya hemen sonra bu beyler:

Mugan'ı hemen *kışlak*lara ayırmışlar ve sınırları belirlemişlerdir. Bölünme işlemi tamamlandıktan sonra, beyler *kışlak*ları kendi adamlarına ve diğerlerine kiralamaya başlamışlar-

40 XII. Bölüm ve XIV. Bölüm bakınız.

dır. Beylerin *kışlaklar* üzerindeki denetimleri o noktaya varmıştır ki, bunları Mugan'a yıllık Şahseven göçü başlamadan önce dağıtmışlardır. Her kişiye belli bir *kışlak* kullanma hakkı verilmiş ve otlak hakkı yazılı bir belgeyle güvence altına alınmıştır. Bir *kışlak*'ı zorla alan ve kullananlar, zorla terk etme kirası olarak iki, bazen de üç katı para cezası ödemek zorunda bırakılmışlardır. Mugan'a gelen yoksul Şahsevenliler bu garip durum karşısında, önce Rus vatandaşı olan ve bunları göçebelerden ve köylülerden kiralayanlardan ve Rusya'da yerleşik durumda olanlardan parasız *kışlak* temin etmeye çalışmışlardır. Bunlarla yazılı sözleşmeler yapmışlar ve Mart ayı sonuna kadar bu *kışlaklarda* kalmışlardır. Bu yoksul insanlar göçebelerimize katılmışlar, onlarla evlilik antlaşmaları yapmışlar, gönüllü olarak beylerimizin ve zengin göçebelerin koyunlarına çobanlık yapmışlar, hatta sürülerine yem bulabilmek için başka işlerinde de çalışmışlardır.⁴¹

Ogranoviç, diğer yerlerde bulunan 736 *kışlak*ın listesini vermiştir. İddiasına göre, Şahsevenliler bütün kendi *kışlaklarını* kiraya verirler, Rus makamları tarafından belirlenen sınırı geçerek nehir kıyılarında Rus vatandaşlarına ait olan toprakları işgal ederek bunları da kiraya verirlerdi. Hasadın kötü olduğu yıllarda kendi otlak alanlarını Cevat ve Lenkaran'da bulunan Rus vatandaşlarına yüksek paralar karşılığı kiralarlar veya kendi *kışlaklarıyla*, Serab, Savcbulag, Urumiye, Hoy ve Hemedan'dan gelmiş olan İran göçbelerinin topraklarını ellerinden alarak kiralarlardı. Yüzyılın ikinci yarısında Mugan'a getirilen hayvanların sayıları (deve, at, koyun) 2 milyon baştan fazlaydı. Dolayısıyla, otlaklar kalabalıklaştıkça kiralar da yükseliyordu. Başlangıçta, 15 ilâ 40 ruble arasında

41 Ogranovich (1872: 130 ve 144 numaralılar). Rostopchin tarafından alıntı yapılmıştır (1933: 101). Radde (1886: 429-30) ve Markov (1890: 26).

kiralanan *kışlaklar*, 1860 sonlarından itibaren 40 tûmene kiralanmaya başlandı (yaklaşık 120 ruble).⁴²

Aşiret grupları, sınıfları ve beylik yetkileri için geçerli olan eski hiyerarşi yıkılmaya başlamıştı. Kısmen, ekonomik ve siyasi ortamda, Rusların Mugan'a gelmeleriyle başlayan köklü değişikliklere tepki olarak, kısmen de kendi iç çekişmelerinin sonucu olarak yeni bir yapılanma oluşmaya başlamıştı. Otlakların sayısı kısıtlandıkça, otlak sahipleri ile onları kiralayanlar arasındaki uçurum giderek genişledi. Beylik hanedanının Erdebil kolu zaten yönetimle ve kent hayatıyla kaynaşmıştı ve aşiretlerle bağlantılarını kaybetmişlerdi. Mişkin *elbeyleri* ise, en dikbaşı çeteleri ya denetleyemiyor veya denetlemek istemiyordu ve bu nedenle Ruslarla kötü ilişkiler içindeydiler. Bu arada, soylu aşiretler, beylik grubu içindeki çekişmeler nedeniyle zayıflamıştı. Her ne kadar kendi işçileri üzerindeki denetimlerini sürdürüyorlarsa da, çoğu sayıca azalmıştı ve sıradan aşiretlerin oluşturduğu “küme” üzerindeki denetimlerini kaybetmişlerdi. Yine de her grupta bir soylu aşiret, yani Mişkin'de Kocabeyli ve Erdebil'de Polatlı olmak üzere diğerlerine hâkim durumdaydı. Daha büyük ve zengin olan yarım düzineden fazla sıradan aşiret, soylulara karşı bağımsızlıklarını ilan etmişler ve daha zayıf aşiretleri kendi gruplarında toplamışlardı. Daha zayıf olan ve soylu olmayan beyler (ve soylu olanlar) yalnızca kendi işçileri üzerindeki denetimlerini sağlamaya yarasa bile, hâkim durumda olan beyin desteğine sığınmışlardır. 1884'te sınırın Şahseven'e kapatılmasından itibaren, aşiretlerin soylu ve soylu olmayanlar biçimindeki sınıflandırılması değişmiştir. Buna karşılık, soy iddialarından ve verilmiş olan yetkilerden çok sayısal

42 Ogranovich (1872 130 ve 144 numaralılar); Rostopchin tarafında alıntı yapılmıştır (1933: 101), ve (1870: 74-5).

güce, maddi kaynaklara, toprak ve siyasi ittifaklara dayalı yeni bir oluşum ortaya çıkmaya başlamıştır.

XI. Bölüm'de sınırın kapanmasına yol açan olaylardan söz edildikten sonra, bu değişiklikler daha ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

X. BÖLÜM

Mugan'daki Göçebeler ve Komiserler

Sorunlar Başlıyor

Savaşların sona ermesinden sonra, Ruslar yeni Transkafkasya topraklarını sömürgeleştirip yerleşik hale getirerek yerel ayaklanmalarla uğraştılar. İran Azerbaycanının kendi topraklarına eklenmesiyle ilgilenmiyorlardı. Kendi sınır göçebelerini yerleşik hale getirmeleri için İranlılar üzerinde baskı uyguladılar, fakat iki taraf için de, Şahseven göçebeleri gibi grupları olduğu gibi muhafaza etmenin kazançlı yolları vardı. İran, göçebelerin kırsal üretimlerine ve sınır muhafızı olarak hareket etmelerine gereksinim duyuyordu. Ruslar ise Şahseven'in Mugan'da yaşayanların ekonomisine yapmış olduğu katkılardan büyük kazanç sağlamakla kalmayıp, buralarda yaşayanların Şahseven akınlarından şikâyetlerini siyasi araç olarak kullanıyordu. Ko-

nuyla ilgili görevliler ve diplomatlar bu faktörlerin farkındaydılar. Ruslar göçebelerin yerleşik hale getirilmeleri için baskı yaparlarken, İranlıların bunu istemediklerinin farkındaydılar ve İngiliz görevlilerin İranlılara bu politikaya karşı tavsiyelerde bulunacaklarından emindiler. Dolayısıyla, İranlı görevliler yarım yamalak önlemler olarak kendi ceplerini doldurdular ve göçebelerin daha hasmane duygular beslemesine neden oldular.

Radde ve Markov'a göre, İran makamları 1839'da, Rusların Şahseven saldırıları ve huzursuzluklarıyla ilgili şikâyetlerine karşılık olarak Mugan Şahseven aşiretlerinin iki bölümünde *elbeylik* makamı oluşturdu. 1849'dan önce Şahseven'le ilgili olarak bilgi sahibi olduğum diğer tek İran faaliyeti ise Mohammed Şah'ın erkek kardeşi Azerbaycan genel valisi Bahman Mirza'nın, Kasım 1843'te sınırları düzenlerken Erdebil, Mişkin ve muhtemelen Mugan'a yaptığı ziyaretlerdir.¹

1849'da Şeki'deki askeri vali Baron Wrangel, Şahseven göçebelerini Mugan'daki yerleşik sömürgecilerden ve Rus göçebelerinden uzak tutmak için, İran göçebelerinin kullanmalarına izin verilen hattı tam olarak belirlemek amacıyla önlemler aldı. Bu girişimin tarihi, bir önceki yıl Eylül ayında ölen babası Muhammed Şah'ın yerine işbaşına geçmiş olan genç Nasreddin Şah yönetimindeki İran hükümetinin pek güçlü olmamasından yararlanmak için böyle ayarlanmıştı. Ayrıca, İran hükümetinin Şahseven'e karşı aşağıda anlatılacak olan bazı baskıcı önlemler almasıyla aynı zamana rastladı.

Ogranoviç kararlaştırılmış olan sınırları belirledi. Göçebelerin izledikleri yol ile Aras, Kura, Akosha ve Balharu nehirlerinin kıyıları arasında, buralarda yaşayanların ve sürülerinin kullanması için 5-7 km. genişliğinde bir şerit ay-

1 FO 248/107 (Bonhain'dan Sheil'e muhtelif).

rıldı. Şahseven göçebelerinin otlak olarak kullanmaları için Rus Mugan'ı bölgesinde yaklaşık 250.000 hektarlık bir alan ayrıldı. Ayrıca, Şahseven'e nehirler üzerinde sürülerine su içirebilecekleri noktalar ve buralara iniş yolları gösterildi. Bu son sınırlamalar kesinlikle gerekliydi; çünkü yüzyıllar önce Mugan'da çok rahat sulama olanakları olmasına karşın, artık yaylaların orta kısımlarındaki su yüzeyi tuz gölü görünümündeydi. Fakat konulan bu kısıtlamalar, nehir kenarlarında konaklamaya ve nehir kıyılarındaki kolay ulaşılabilen otlakları kullanmaya alışık olan Şahseven'i tatmin etmeye yeterli olmadı ve yaylaların susuz orta kısımlarını kullanılabilir otlaklar olarak görmediler.²

Rusların izlediği politika ve Wrangel'in aldığı önlemler daha ilk günden itibaren anlaşmazlık konusu oldu. 1849 sonlarında, Tebriz'deki Baş Konsolos Richard Stevens, Tahran'daki İngiliz temsilcisi Albay Farrant'a Rusların Şahseven'e Mugan'da kışlama izni vermeyi reddettiğini yazdı. 1850 Ocağında ise Stevens, Farrant'ın yerine gelen Yarbay Sheil'e şunları yazdı:

Mugan'ın Rus tarafında kışlak yerlerine gitmeye hazırlanan Şahseven'e Rus hükümeti artık buna izin verilmeyeceğini bildirdi. Soğuklar alışılmıştan önce ve sorun çözülmeden başladı. Bu yüzden aşiretler çok sıkıntı çektiler ve sürülerinin büyük bir bölümünü kaybettiler. Her zaman kullanmakta oldukları yerleri işgal edince, Ruslar yasaklamaları kaldırmak zorunda kaldılar.

Bu mesaj Londra'ya ulaştı ve Dışişleri Bakanlığı, St. Petersburg'da bulunan Lort Bloomfield'dan Rus Şansölyesi Kont Nesselrode'un konuyla ilgili dikkatini çekmesini istedi. Kont'un Lort'a yaptığı açıklama şöyleydi:

2 Ogranovich (1870: 73); Radde (1886: 429); Markov (1890: 25).

Aşiretlere Rus sınırını geçmeleri için verilen izin kaldırıldığı doğrudur ve bu önlem, onların yanlış davranışları ve yağmacılık eğiliminde olmaları yüzünden alınmıştır. Fakat bazı görüşmelerden sonra kısıtlamalar kaldırılmış ve eski imtiyazları iade edilmiştir.

Şahsevenle ilgili Rus şikâyetlerini sıralayan Markov da, yukarıda anlatılan olayların nedeninin göçebelerin kendilerine tahsis edilmemiş bölgeleri işgal etmeleri ve bu nedenle ortaya çıkan anlaşmazlıklar olduğunu yazmıştır.³

1850 sonbaharında Sheil, Londra'ya Rusların yeniden Şahseven'in Mugan'a girişlerini yasaklamak niyetinde olduklarını yazmış ve Dışişleri Bakanlığı bir kez daha Broomfield'a bilgi vermiştir. Bu kez Rus hükümeti bu tür bir talimat verildiğini yalanlamıştır: Onların ifadesine göre Kafkaslar genel valisi bu önlemleri kendi yetkisi dahilinde almıştır.⁴ Ogranoviç'e göre, Şahseven beyleri Mugan otlaklarını işgal etmiş, aralarında paylaşmış ve IX. Bölüm'de değinildiği gibi oraları kiraya vermiştir.

Bu arada, İran hükümeti kendi zorlayıcı önlemlerini almaya başlamıştı. Eylül 1848'de Muhammed Şah'ın ölümünden sonraki bir-iki yıl, Azerbaycan'daki diğer yerlerde olduğu gibi Erdebil'de de kanunsuzluk hüküm sürdü. Başa geçen genç yönetici Nasreddin Şah, Civanşirli Abbas Kul Han'ı (Karabağlı İbrahim Halil Han'ın torunu) Erdebil, Mişkin ve Karadağ bölgesine yönetici olarak gönderdi. Sınırları soygunculardan ve eşkıyalardan temizlemesi, Mişkin Şahseveninden Iskender Han ve erkek kardeşleri Şah Palang ve Şah Mar'ı ve Erdebil Şahseveninden Hacı Muhammed Ali'yi yakalayarak tutuklaması yolunda kesin

3 FO 248/142 (Stevens'dan Sheil'e 13.1.1850 tarih ve 3 numaralı); FO 97/345 (FO'dan Bloomfield'a 29.1.1850 tarih ve 25 numaralı); FO 65/376 (Bloomfield'dan Palmerston'a 8.3.1850 tarih ve 77 numaralı); Markov (1890: 27).

4 FO 65/380 (Bloomfield'dan Palmerston'a 22.10.1850 tarih ve 324 numaralı).

emir vardı. 1849 yazında başkentten ayrıldı. Yolda, Azerbaycan Genel Valiliği görevini almak üzere Tebriz'e gitmekte olan Hamza Mirza Hesmatüddeve'yle karşılaştı. Zencan'a geldiklerinde Hacıkocalu ve Demircili aşiretlerinin (her ikisi de Şahseven'in Mişkin bölümünden) çarpışmakta oldukları ve birçok insanın öldüğü yolunda uyarıldılar. Erdebil bölgesine yaklaştıklarında Şahseven ve Karadağlı beylere mektuplar göndererek kuvvetlerini toplamalarını ve Hacıkocalu'yu yola getirmelerini istediler. Bu hareket kesinlikle başarılı oldu. Daha sonra, valiler Tebriz'e doğru birlikte yola çıkarken Karadağlı yöneticilere Şahseven beylerini tutuklayarak Tebriz'e göndermeleri talimatını gönderdiler ve bu amaca hizmet etmek üzere 500 süvari görevlendirdiler. Hamza Mirza, kapsamlı bir yağmalama hareketi yürütmeye başlamış olan Mişkin *elbeyi* Farzi Han'ı görevden uzaklaştırdı.⁵

1849'un sonlarına doğru, Abbas Kulı Han'ın bizzat kendisi Karadağ ve Mişkin'e gitmek üzere Tebriz'den ayrıldı. Buralarda çok sayıda Şahseven beyini esir aldı. 1850 Ocak ayında Stevens Sheil'e "Abbas Kulı'nın vermiş olduğu ağır fakat gerekli cezaların o anda oldukça sakin durumda olan bu bölgelerde çok iyi sonuç verdiğini" bildirmiştir.⁶ Şahseven'in bu üçe katlanmış saldırılar karşısında şaşırılmış olduğu kesin: Zira gördüğümüz gibi Ruslar sınırı geçmelerine izin vermemişti ve şu anda çok ağır kış koşullarıyla mücadele ediyorlardı.

1851 ilkbaharında, Rusların Şahseven'in Mugan'da kışlamasına izin vermedikleri ikinci kıştan sonra, Nasredin'in başbakanı Mirza Taki Han Emir Kebir'in, Şahseven'i

5 Sepehr (1958, III: 76, 11 ve sonrası).

6 FO 248/142 (Stevens'dan Sheil'e 13.1.1850 tarih ve 3 numaralı). Aynı yıl, daha sonra Erdebil'de Abbas Kulı Han'ın yerine Kaçarlı Muhammed Rıza Han ve Karadağ'da Kaçarlardan Kasım Han geçmiştir (Sepehr 1958, III: 130).

güneye, Hemedan ile Zencan arasındaki “Irak-ı Acem” (Iran Irak'ı) bölgesine taşımaya çalıştığı söylendi. Yaz mevsiminde Hamza Mirza, Şahseven aşiretlerinin Mugan'ın Rus kesiminde kışlamasını engelleyici önlemler almak üzere Erdebil ve Mişkin'e gönderildi. O Eylül ayında Stevens şunları anlattı:

Azerbaycan Valisi Prens Hamza Mirza, Mişkin'e yaptığı ziyaret sırasında Şahseven aşiretlerinin önde gelen beylerini görüşmeye çağırdı ve onlara, aşiretlerinin refahı için bazı önlemler almak üzere danışmak için çağırıldıkları ve evlerine dönmelerine izin verileceği yolunda güvence verdi. Prens'in ordugâhına gelir gelmez hepsi tutuklandılar, zincirlere vurularak Tebriz'deki halk hapisanesine gönderildiler. Bunlara neyle suçlandıkları konusunda neler söylendiğini bilmediğim gibi, Prens valinin kendisine duyulan güveni bu derece sarsmasının nedenini de anlamış değilim.⁷

Adı geçen beyler şunlar: Farzi Han, Iskender Han, Salim Han, Ruşen Han, Şeki Kasım Han, Şah Palang, Şah Mar ve Molla Mümin. Hangi aşiretlerin söz konusu olduğu ise belli değil. Farzi Han, büyük bir olasılıkla görevden alınmış olan Mişkin *elbeyidir*. Iskender Han, Şah Palang ve Şah Mar'dan yukarıda söz edilmişti. Sepehr'in tarihinde, Iskender Han'dan Şükür Han'ın oğlu olarak söz edilir. Radde ise, Mişkin *elbeylerinin* soy tablosunda ondan hiç söz etmez. Kasım Han, Abbas Mirza'nın 1808'de Erdebil'de yaşamasına izin verdiği Şeki Salim Han'ın akrabası olabilir. Sepehr Molla Mümin'in öyküsüne değinmektedir. Sali Şah Mar ve kardeşi Şah Palang büyük bir olasılıkla ünlü soygunculardır. Ruşen Han hakkında başka hiçbir bilgi mevcut değil.⁸

7 FO 248/145 (Stevens'dan Sheil'e 12.6.1851 tarih ve 51 numaralı ve 4.9.1851 tarih ve 80 numaralı); FO 60/166 (Sheil'den FO'ya 26.6.1851 tarih ve 19 numaralı ve 24.9.1851 tarih ve 35 numaralı).

8 Sepehr (1958, III: 111).

Emir Kebir 1851 Kasımında uzaklaştırılınca, Şahseven tutuklularından bazıları Şah'ın affından yararlanması düşünülen kişiler arasına girdiler. Hamza Mirza, sınırlarda güvenliği sağlamak için bütün Şahseven beylerinin göz altında tutulması gerektiğini düşünüyordu. İngiliz Başkonsolosu Stevens ise, yalnızca Salim Han ve kardeşleri Palang Han ve Şah Mar'ın hapiste tutulmasının yeterli olacağı görüşündeydi.⁹ Bu tutuklulara ne olduğu hakkında hiçbir bilgi yok, fakat en azından Farzi Han'ın belli bir süre sonra serbest bırakıldığı ve Mişkin aşiretlerine *elbey* olarak gönderildiği biliniyor.

Markov'a göre 1852'de, Azerbaycan yönetimi Ruslara bağlı olarak çalışmak ve sınırlarda düzeni sağlamak için Şahseven komiseri olarak Haydar Ali Han'ı aday gösterdi. İran hükümeti yeni görevlisine Rusların Şahseven'le ilgili iddialarını tatmin edecek bir talimat vermediği gibi, bunlarla başa çıkmak için bir yetki de tanımadı ve dolayısıyla bu önlem onlara hiçbir avantaj sağlamadı.¹⁰

Bu arada, İran Mugan için otlak kirası olarak 2.000 ruble ödemeye devam etti. Ruslar Türkiye ile savaşa girince, Tahran'daki özel görevlileri kanalıyla İran'ın kendi yanlarında yer almasını sağlamaya çalıştılar. 1853'te, Emir Kebir'in yerine başbakan olan Mirza Aka Han Nuri, İran'ın yabancıların siyasi nüfuzlarından kurtulmasını istediği için Rusların bu kötü durumundan yararlanarak Mugan için ödenmekte olan vergiyi ödemeyi reddetti. Şahseven'in namına, göçebeler gelmeden çok önce çimenlerin Rus uyrukular tarafından yakıldığını öne sürdü. Ruslar ise otlakların bizzat Şahsevenliler tarafından yakıldığını savundu. Markov'a göre, bu nedenle yapılan incelemeler sonucunda Rusların iddialarının doğru olduğu anlaşıldı. Mirza Aka

9 FO 248/145 (Stevens'dan Sheil'e 10.12.1851 tarih ve 195 numaralı).

10 Markov (1890: 27).

Han hemen Rus yanlısı bir tavır benimsedi ve 1856'da İran hükümeti borçlu olduğu bütün vergileri ödedi, fakat bir yıl sonra ödemeler tümüyle kesildi.¹¹

Mirza Aka Han İngilizlere karşı entrikalar çevirdi ve Aralık 1855'te İngiliz özel temsilcisi Charles Murray İran'daki misyonunu geri çekti. Bunu izleyen Ekim ayında, Tahran'daki İngiliz Temsilcisi Konsolos Stevens (1854'te İran'ın içişlerine müdahale ettiği gerekçesiyle, özellikle yaygın işkence uygulamaları konusunda ilgili olarak yapmış olduğu şikâyet sonucu Tebriz'den ayrılmak zorunda kalmıştı) ülkesine şunları yazmıştır:

Gürcistan'daki Rus yetkilileri sınırdaki güvensiz durum karşısında İran Şahseven aşiretlerinden oldukça kalabalık çetelerden açıkça ve yüksek sesle şikâyet ediyorlardı. Lenkaran valisi, kargaşanın bölgesindeki vergileri toplamasını engelleyecek ölçüde arttığından şikâyet edecek kadar ileri gitti. Tebriz'deki Başkonsolos (Keith Abbott) temsilciliğine (Azerbaycan genel valisinin emrindeki) kaymakamın ay boyunca kendisine gönderilen ve hemen hepsi yukarıda anlatılan olaylarla ilgili olan kırk resmi yazının çoğunu dikkate almadığını bildirir. Eskiden olayların bu hale gelmesi, zorlayıcı önlemler olmasa bile en azından Rusya'nın ciddi tehditlerde bulunmasına yol açardı. Fakat şimdi Maslahatgüzar yalnızca İran başbakanının dikkatini çekmekle yetinmiş ve bu şikâyetlerin inceleneceği sözünü almıştır.¹²

1856'da İran, Hindistan'la ilgili olarak İngilizlere karşı bir antlaşmayla üstlenmiş olduğu sorumluluklar nedeniyle Herat'ı ele geçirmek için askeri bir birlik göndermiştir. Bunun üzerine İngiltere, Körfez bölgesindeki İran topraklarını işgal etmiştir. 1857 ilkbaharında onaylanan Paris antlaşma-

11 Markov (1890: 24).

12 IOL L/P&S/20 (A.7, 2: İran İşleri, Ocak-Aralık 1856, s. 237).

sından sonra Murray Tahran'a dönmüştür. Nasreddin Şah Mirza Aka Han Nuri'yi görevden uzaklaştırarak hükümetin ve dış işlerinin doğrudan kontrolünü kendisi üstlenmiştir. Bu dönemde Ruslarla ilişkiler kararlı bir biçimde soğuklaştırılırken, İngilizlerle olan ilişkiler oldukça düzeltilmiştir; zira, İran İngilizlerin yapacağı mali yardıma her zamandan daha fazla gereksinim duymaktadır.

Çözüm Girişimi

Ruslar, Azerbaycan sınırında o tarihe kadar hiçbir hak iddia etmedikleri taleplerinin karşılanmasını istemeye başlamışlardır. Örneğin, Tebriz'deki Rus başkonsolosu, Azerbaycan valisi Vezir Nizam Mirza Feyzullah Han'dan (Mirza Aka Han Nuri'nin erkek kardeşi) sınır ihlallerinin tazmin edilmesi yolundaki Rus taleplerinin karşılanması gerektiği konusunda ısrar etmiştir. Markov'a göre, Mirza Feyzullah Han, Sultan Ahmet Han'a rüşvet vermiş ve ayrıca başbakan olan erkek kardeşi kanalıyla gizlice Namin Han'ı rahatsız etmemesini emretmiştir.

Mugan'daki Şahseven işlerine gelince, 1857 yılının sonlarına doğru Kafkas yönetimi, İran hükümetinin yetkilisi olan Hacı Muhammed Han nezaretinde sınırda düzeni tesis etmek için özel bir görevle, Albay Bartholomey'i göndermiştir. Markov bu önlemle ilgili olarak şunları yazmıştır: Hacı Muhammed Han, kendisinden önce gelenler gibi, yerel halk arasında nüfuzu olmayan, yetkileri sınırlı ve maaşı yetersiz bir kişidir ve karar verme durumunda olduğu anlaşmazlıklardan “yüzde” alarak kendi geçimini sağlamak zorunda kalmıştır.¹³

Çağdaş İngiliz diplomatik raporlarında biraz daha farklı bir tablo çizilmektedir. Şubat 1858'de Başkonsolos

13 Markov (1890: 27-9).

Keith Abbott'un Murray'a Tebriz'den yazdığına göre, ortak sınır komisyonu 1857'de toplanmış ve kısa bir süre sonra yeniden toplanmak üzere dağılmıştır. Büyük bir olasılıkla, bu nedenle Tebriz'den Erdebil'e bir miktar topçu gizlice gönderilmiştir. Fakat bir hafta sonra Abbott'un yazdıkları şöyledir:

İranlı görevli ve bakanlar gerçekten de Erdebil'de biraz zaman geçmesini beklediler ve Gürcistan genel valisi bir Rus subayını burada görevlendirdi, fakat, görevli Mugan'a hiç gitmedi. Tiflis'teki İran konsolosu genel valinin buraya bir görevli göndermek fikrinden tamamen vazgeçtiğini ve sorunların oradaki konsolosluk tarafından çözümlenmesine karar verdiğini bildirdi. Ayrıca, Rus yetkililerin konuya son derece ilgisiz kaldıklarını da ekledi.¹⁴

İran başbakanı da St. Petersburg'taki özel görevliye 16 Haziran 1858'de bir mektup yazarak olayları bir de İran gözüyle anlattı ve Rusların konuya giderek daha ilgisiz kalmalarından duyulan kuşkuları dile getirdi. Gürcistan'daki genel valinin ve Tahran'daki Rus misyonunun Şahseven'in Rus topraklarında yarattığı karışıklıklardan şikâyet etmekte olduklarını, ayrıca İran yetkililerinin serseri grupların kış aylarını geçirmek için Rus Mugan'ına gitmeleriyle ilgili sorumluluğu üstlenmediğinden yakındıklarını ve adları verilen bazı kişilerin çıkarılmalarını istediklerini yazdı.

İran Bakanları, Hacı Muhammed Han'ı sınıra giderek konuları uygun bir biçimde çözmekle görevlendirdiler. Ayrıca, Tebriz'deki yetkililere, bu konunun çözümlenmesi için ellerinden gelen her türlü yardımı yapmaları yolunda günlük talimatlar gönderdiler. Sonuçta Tebriz'den bir yazar gönde-

14 FO 248/177 (Abbott'tan Murray'a 23.2.1858 tarih ve 11 numaralı ve 3.3. 1858 tarih ve 13 numaralı). Keith Abbott, 1857 Temmuzunda başkonsolos olarak atanmıştı. Amanat'a bakınız (1983).

rildi, Rus tarafından bir temsilcinin hazır bulunması ayarlandı ve sorunun tümüyle onun fikirlerine göre çözümlenmesi sağlandı. Bu görev için bir Rus temsilci belirlendi, fakat ne yazık ki görevini yerine getiremedi. Sözü edilen serserileri saptama gereği bile duymadan, kendi elindeki listede adları bulunan kişilerin hemen ve kesinlikle teslim edilmesini ve Şahseven aşiretlerinin Mugan'daki (İran?) kışlaklarına gitmelerine izin verilmemesini istedi. Ayrıca, aşiret reisi Kasım Han'ın [muhtemelen görevden uzaklaştırılan Farzi Han'ın küçük erkek kardeşi] ve aynı biçimde Sultan Ahmet Han'ın [Naminli] görevden uzaklaştırılmalarını istedi. İran bakanları konuyu dikkatle incelediler, fakat Rus yetkililerin bu görüşlerine uymalarının pek yararı olmadı ve yeniden şiddet kullanmaya başladılar.

Mektupta, St Petersburg'taki bakana, İngilizler karşısında Ruslara iyi niyet gösterilecektir denmekteydi.¹⁵

Fakat bundan hemen sonra İran ve İngiliz hükümetleri arasındaki ilişkiler düzeldi ve Ruslar kıskançlık içinde, özellikle Şahseven konusundaki şikâyetlerinin dikkate alınmadığı gerekçesiyle sert bir tutum benimsediler. 1860 Ocak ayında, Tebriz'deki İngiliz Başkonsolosu William J. Dickinson, Azerbaycan genel valisi Serdar Aziz Han'la konu hakkında görüştü. Serdar Aziz Han kendisine:

İran İngilizlerin dostluğuna kayıtsız kaldığı sürece, Rusya'nın gerçek ve hayali iddiaları konusunda baskı yapmaya çağını ve yalnızca herhangi bir karışıklık olduğunda İran hükümetini uyarmakla yetineceğini ve bunları kendi görevlerinin tuttuğu bir deftere kaydedeceğini söyledi. Böylece uzun bir liste oluştu.

15 Londra'ya gizlice gönderilen çeviri: FO 60/232 (Murray'dan Malmesbury'ye 3.7.1858 tarih ve 17 sayılı).

Bir önceki sonbaharda bir başka İranlı görevli, Cafer Kulı Han araştırma yapmak üzere Mugan'a gönderildi, fakat Rus meslektaşısı gelmedi. Dickinson Serdar Han'a, İran yetkililerinin bazı iddiaları çözmek için hiçbir çabadan kaçınmamaları ve kendilerini her türlü anlaşmazlığı ortadan kaldırmaya istekli göstermelerini şiddetle tavsiye etti. Yine de Serdar, Rusların amacının bir sonraki yaz aylarında aşiretler Mugan'dan çıktıklarında, İran hükümetine baskı yaparak isteklerini kabul ettirmek olduğundan korkuyordu, dolayısıyla bir anlaşmaya varma olanağı yoktu.¹⁶

1860 Martında Serdar Aziz, oradaki görevli Cafer Kulı Han'la yakın temasta olmak için yanına bir piyade ve bir topçu birliği alarak Erdebil'e geldi. Dickinson, Rusların taleplerini karşılamak için ellerinden geleni yaptıklarına inanıyordu. Bu arada, General Bartholemey'nin sınıra gönderildiği haberi geldi. Mayıs ayında Şahseven göçebeleri Mugan'dan ayrılırken ortada hiçbir Rus subayı görülmedi, fakat Gürcistan makamları yaz aylarında Cafer Kulı Han'la buluşmak üzere bir Ağa Bey görevlendirdiler ve Temmuz ayında bazı önemli taleplerin karşılandığı bir ortak komisyon kuruldu.

Bu, Haziranda izinden dönen Başkonsolos Abbott tarafından bildirildi. Fakat kısa bir süre sonra Serdar hakkındaki bütün iyi düşünceleri yok oldu. Genel vali Temmuz ayına kadar Erdebil'de kaldı ve çok sayıdaki Şahseven göçebesini bu bölgeye ve Mişkin'e yerleştirmeye ve sınır boyunca bir sorun çıkarmalarını engellemeye çalıştı. Mugan'ın her iki tarafında da kışlamalarını engellemeyi planlıyordu, Şahseven beylerinden bazılarını hırsızlık ve adam öldürmek suçlarından tutukladı ve onlardan kurtulmak için çok zalimce davrandı. Ayrıca, göçebelerin malla-

16 FO 248/192 (Dickson'dan Rawlinson'a 22.1.1860 tarih ve 3 numaralı). Serdar Aziz konusunda Calmard (1989) ve Eqbal'e (1947) bakınız.

rının büyük bir kısmına el koydu. Sınırın Rus tarafında kalan iç yollarda bazı yağmalama hareketleri olmasına rağmen İranlılar umursamaz davrandılar.

Eyaletteki diğer yetkililerle birlikte Serdar Aziz öylesine spekülasyonlara girmişti ki 1860'ların ortalarında gıda maddelerinin fiyatları 1857'dekilerin beş-altı katına çıktı ve halkın büyük bir bölümü açlık içinde kıvrandı. Abbott, Serdar'ı özellikle açlık sorunuyla ilgili olarak çok ciddi bir şekilde protesto etti. Sonuçta, yılın sonlarına doğru Tebriz'de eskiden çok yakın olan İran-İngiliz ilişkileri tümüyle bozuldu ve Abbott'la bütün ilişkiler kesildi.¹⁷

1859 yılının kışı bilinen en şiddetli kış oldu, Mugan üzerinden kar bir ay boyunca kalkmadı, Kura nehri dondu ve Şahseven göçebeleri bütün mal varlıklarını kaybettiklerinden, pek fazla dayanamadılar. O yıl “kıran yılı” olarak bilinir.¹⁸ Şahseven tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden 1860 olayları, Markov ve diğer Rus tarihçilerin sınır olaylarıyla ilgili hikâyelerinde hiç söz edilmez. Bunun nedeni, belki de Serdar'ın göçebeleri yatıştırmak için aldığı önlemlerde Rus parmağının olmasıdır. Bunun yanında, Abbott'un o yıl ve 1861 yılıyla ilgili olarak Tahran'a verdiği bilgilerde bu olaylar çok ayrıntılı olarak anlatılmıştır. 1860 Haziranında Serdar'ın yatıştırma politikasıyla ilgili olarak şunları söylemiştir:

Farz edelim ki bu önlemler başarıyla uygulandı, ki bu tartışılır, zira aşiret korkutularak göçebe alışkanlıklarından vazgeçirilebilir ve zaman içinde tarımla uğraşır hale getirilebilirler, fakat koşulları o denli kesin ve büyük bir değişikliğe uğrayacak ki, her şeyden önce büyük bir huzursuzluk içine düşecekler ve bu İran hükümeti için asla huzur verici bir

17 FO 248/192 (Abbott'tan Alison'a 23.7.1860 tarih ve 13 ve 14 numaralı ve 29.11.1860 tarihli ve 38 numaralı).

18 Ogranovich (1876: 201).

durum olmayacak. Hayvancı bir aşiret olarak yararlılıkları sona erecek, İran Mugan'ındaki eski yerleri terk edilecek ve sonuçta belki de toplumun Rusya'ya ait olan kesiminin eline düşecek.

Abbott böyle bir değişikliğin kalıcı olabileceğine inanmıyordu; ona göre göçebeler er ya da geç eski yaşam tarzlarına geri döneceklerdi.¹⁹

Serdar Temmuz ayında Tebriz'e döndüğünde, Abbott'a 15.000 aileyi yerleşik hale getirdiğinden övgüyle söz etti. Abbott gerek kendisine verilen sayıdan ve gerekse köylerdeki bu yerleşik durumun kalıcılığından kaygılıydı. Gerçekten de göçebeler:

Programa uymalarına karşılık İran hükümetinden bazı koşulların sağlanmasını istediler, fakat bunların İran hükümeti tarafından yerine getirilip getirilmeyeceği belli değil. Gerçi, Şah, koşulları değiştirilerek uğrattıkları kayıplar ve içinde bulundukları rahatsız durumu tazmin etmek için on ila on iki tümen tutarındaki bir yıllık vergi borçlarını affetmeye razı oldu. Serdar, aşiretin tamamının, büyük bir bölümü Rusların elinde bulunan Mugan'daki kışlak yerlerine gitmelerinin yasaklanmasını önerdi. Ancak bana göre, bu insanları köylerde yerleşik hale getirme programının temel güçlüğü burada yatıyor. Bu aşiretlerin büyük sürüleri, develeri ve inekleri var, bunlardan vazgeçmek onlar için yıkıcı olur; fakat bunları muhafaza etmek için ise, kış aylarında Mugan'ın zengin otlaklarını kullanmaları gerekiyor.

Serdar, sınırları korumak ve aşiretler tarafından terk edildiğinde hemen güneydeki ülkesini korumak için Mugan'da karakollar oluşturmak istedi. Abbott'un kendi bilgilerine göre (1844'de, IX. Bölüm'de uzun uzun anlatılan bir rapor

19 FO 248/192 (Abbott'tan Pelly'ye 13.6.1860 tarih ve 1 numaralı).

yazmıştır) Aras'ın güneyinde ikamet eden Şahseven göçebelerinin sayıları 12.000 aileden fazla değildi ve bunların yaklaşık 5.000'inin Erdebil ve Mişkin bölgelerinde yerleşik durumda oldukları köyleri vardı. Dolayısıyla, bu yerleşim planından çoğu Mişkin bölgesinde çadırlarda yaşayan 7.000 göçebe ailesi etkilendi.²⁰

Bu, yakınlarda yayımlanan 1277 tarihli (Temmuz 1860 ve Haziran 1861 arasında, ay belirtilmemiş) bir belgeyle doğrulandı. Belgede Şah'ın Sartip *elbeyi* Farzi Han namına Serdar Aziz'den (adından söz edilmemekle birlikte), bir yıl önce yerleşik hale gelmiş olan (yani 1276 İlkbaharı, 1860) Mişkin Şahsevenine devamlı ikametgâh olarak bazı yerlerin tahsis edilmesi yolundaki isteği yer almaktadır. Bu görev, Civanşirli Hüseyin Ali'ye (IX. Bölüm'de Mişkin'de tahsis ettiği yerlerden söz edildi) ve Mişkin Şahseven'i valisi Kasım Han'a (ve Farzi Han'ın küçük kardeşine, IX. Bölüm'e bakınız) verildi. Belgede Mişkin aşiretlerinin adları ve nerelere yerleşecekleri sıralanıyordu, fakat yenden basım kalitesi kötü olduğu için birçok adı çözmek güç.²¹

Kasım ayında Serdar'ın gözünden düştükten sonraki dönemde Abbott, özellikle yerleşik hale geldikten sonra göçebelerin eyalet ekonomisine katkılarındaki düşüş başta olmak üzere zaten bilinmekte olan bazı noktaları yinlemiştir. Erdebil'de Serdar'ın sert tavrı ve Şahseven'i yerleşik hale getirmek için aldığı önlemler hakkında şunları yazdı:

Bu önlemler aşireti daha mutsuz etmiş ve hükümete çok sayıda düşman kazandırmıştır ve zaman içinde eyalete yarar-

20 FO 248/192 (Abbott'tan Alison'a 17.6. 1860 tarih 12 numaralı).

21 Şahsevend-Baghdadi (1991: 198-201). Kopyaları üzerindeki notlar, orijinalinin (ben ulaşamadım) Firuzi Zargar'a ait olduğunu ve Taliş-Mikelli'de Cevadi Hacı Hüseyin Kütüphanesi'nde bulunduğunu söylemektedir. Ayrıca, Muzaferreddin mührünü taşımaktadır.

dan çok zarar vereceği ortadadır. Aşiretin Rus Sınır makamları için sürekli bir sorun kaynağı olduğundan hiç kuşku yok ve giriştikleri küçük çaplı soygunlar sürekli şikâyet konusu oluyor. Ancak aşiret maruz kaldığı muamelenin öcünü almak için yakın uzak her yerde çapulculuk yaptığından, bunları yerleşik hale getirmek gibi önlemlerle sorunun en azından bir süre çözümlenemeyeceği de ortada. Mugan civarına bir alay ve iki top gönderilerek bu yaylalara girişleri engellenmeye çalışıldı. Aşiret, alışkanlıkları ve yaşam tarzlarında yapılmaya zorlanan değişikliklerden zaten kötü durumda kaldığı için bir parça direndiler.

Aslında büyük göçebe aşiretlerini yerleşik hale getirmeye çalışmanın İran hükümetinin siyaset bilmemesinden kaynaklandığı inancındayım. İran'ın içinde bulunduğu koşullar diğer ülkelerinkinden çok farklı. İklim özellikleri ve ülkede yaşayan halkın genel alışkanlıkları, bu halkın dağların ve yaylaların değişken koşullarına kolayca uyum sağlayabilmelerini ve bu koşullardan, yerleşik halkın sağlayamayacağı ölçüde yarar sağlayıp yaşamlarını sürdürebilmelerini gerektiriyor. Kentlerde ve yaylalarda yaşayan yerleşik halk, İran'da çok fazla tüketilen tereyağı, peynir ve diğer süt ürünleri açısından bu büyük hayvancı toplulukların hayvan sürülerine bağımlı. Ayrıca, üretilen yün ve diğer maddeler de yine takas konusu oluyor. Aşiretler, ayrıca ellerindeki develer sayesinde ülkenin çok uzak kısımlarına daha ucuz taşıma kolaylıkları sağlıyor. Ne var ki, devlet aşiretleri göçebe alışkanlıklarından vazgeçmeye ve toprak ekip biçme işiyle uğraşmaya zorlayarak elindeki avantajları büyük ölçüde yok ediyor. Ayrıca devlet, bu değişikliklere işerlik kazandırarak askeri açıdan çok önemli bir kaynağını da zayıflatıyor, zira göçebe aşiretlerdeki gençler askerlik için çok elverişli. Bu tür toplumlarda işlerin çoğu kadınlar tarafından görülür ve toprak ekip biçme işi erkeklere kalır. Ayrıca, İran'da yaşayan ırklar çok dayanıklı ve göçebe konumunda yaşayan aşiretler askerlik görevleri için çok uygundur.²²

22 FO 248/192 (Abbott'tan Alison'a 29.11.1860 tarih ve 38 numaralı).

İran'daki göçebe-çobanlar konusundaki bu gözlemler oldukça çağdaş ve yakın tarihlere kadar, zorla yerleşik hale getirme politikalarına karşı fikirlerin ve göçebe aşiretlerin değerlendirilmesinde önemli bir ölçüt olarak kullanılmıştır. Bunu yaparken Abbott'un, Şahseven göçebelerinin kış aylarında Rus Mugan'ında kaldıkları sürede ne kadar ürün sattıkları ve ne derecede ikmal yaptıkları konusunda, bir önceki bölümde Ogranoviç'ten alıntılarla ayrıntılı biçimde anlatılanlar hakkında hiçbir fikri yoktu. XI. Bölüm'de ele alınacak olan daha sonraki raporlara dayanarak anlaşıldığına göre, yüzyılın ikinci yarısında, Mugan'da yerleşik yaşayan halkın, Şahseven ürünlerine talepleri giderek artmıştır.

Aynı raporda Abbott iyi hasadın fiyatları aşağıya çektiğinden söz etmiş, fakat eyaletin yönetim sisteminden yakınmıştır. Bu, öyle bir sistemdir ki, eyaletteki tüm baskıların kaynağıdır ve kâğıt üzerinde hanedan ailesinden bir şehzâde, fakat gerçekte onun bakanı tarafından (bu örnekte Serdar Aziz) yönetilir. Ayrıca, uyguladığı baskılar yüzünden neredeyse bir ayaklanma çıkmasına neden olan Erdebil valisi Muhammed Rıza Han'ın bir başka göreve gitmek zorunda kaldığından ve yerine ataları Urumiye valisi olan genç şehzâde Ekber Mirza'nın getirildiğinden söz etmiştir. Aslında, genel olarak ahlaksız olduğu izlenimini bırakmış birinin bu göreve atanmasından pek fazla bir şey beklenmemiştir. Bunun yanında, çevresinde çok iyi izlenim bırakmış olan Karadağ valisi Husrov Han ise, yıllarca aşırı baskıya ve sömürüye maruz kalmış bir bölgeye atanmıştır.²³

Birkaç hafta sonra Abbott, Serdar'ın mali durumuyla ilgili bilgiler verebilmiştir. 3.500 tümenlik tahsisat ve 3000 tümen maaşla atanmıştır. Ayrıca, kendi kişisel gelirine ek olarak, daha önceki dokuz aylık çalışması sırasında eyalet-

23 Age.

te kendisine bağlı çalışanlardan “hediye” biçiminde (peş-keş) en azından 40.000 tümen daha almıştır. Bu miktara aşağıdaki katkılar dahildir:

Karadağ Valisi Husrov Han	500 tümen
Erdebil Valisi Ekber Mirza	500 tümen
Şahseven <i>elbeyi</i>	6.000 tümen

Son görevlinin adı verilmemiştir, fakat eyaletteki en yüksek bağışı yapan kişidir.²⁴

1861 Mart ayı başlarında, Tahran'daki İngiliz görevli Charles Alison, Serdar Aziz Han'la Azerbaycan'ın durumuyla ilgili olarak görüşmüştür. Serdar gösterdiği ilgiye teşekkür etmiş, fakat sınırda durumun son derece sakın olduğunu söylemiştir.

Iran ile Rusya arasındaki anlaşmazlıkların kaynağı kış aylarında Mugan yaylalarına gelen göçebe aşiretlerin yağmacılığından kaynaklanmaktadır. Iran aşiretleri Rus topraklarında, Rus aşiretleri ise Iran topraklarında yağmacılık yapmaktadır. Bunun tek çaresi onları göçebelik alışkanlıklarından vazgeçmek zorunda bırakmaktır. Iran aşiretlerinden yalnızca birinin (Şahseven) 12.000 den fazla aile içerdiği ve atalarının ve kendilerinin yüzyıllar boyunca yararlandıkları ayrıcalıklardan vazgeçmemek için sürekli mücadele verdikleri göz önüne alınacak olursa bunun pek kolay olmayacağı açıkça görülür. Onları bir başka eyalete nakletmek ise sınırdan güçlü bir engeli kaldırmak anlamına gelir. Bu nedenle, Serdar bizzat Erdebil'e gitmiş ve çevrenin uygun olduğunu görünce aşireti toplayarak uygun öneriler ve tehditlerle yaklaşık 9.000 ailenin ev kurarak yerleşmesini sağlamıştır. Geri kalanların ise zaman içinde bu örneği izleyeceğini düşünmüştür. Dolayısıyla, Rusya'yla savaş olasılığı kendiliğinden ortadan kalktı. Bu devlete aşiretlere Aras'ın diğer yakasındaki otlakları kullanmaları için yıllık olarak ödenmesi gereken

24 FO 248/199 (Abbott'tan Alison'a 6.1.1861 tarih ve 3 numaralı).

5.000 tümen kurtarılmış, ve bir zorunluluk halinde ise aşiretin kendi evlerini korumak için sınırı da korumak zorunda kalması sağlanmıştır. Buralara yerleşenler İran ordusuna 500 at bağışlamışlardır ve Serdar bir sonraki yıl bu sayının bine çıkacağını umut etmektedir. Ayrıca, Rus yetkililerin de kendi sınır aşiretleriyle ilgili olarak benzeri önlemleri alacaklarını söylediklerine değinmiştir. Böylece, iki ülke arasında sürekli sürtüşmeye ve kızgınlıklara yol açan bir durum tümüyle ortadan kaldırılmıştır.²⁵

Alison, Tebriz'de bulunan Abbott'a yorumunu almak için bu konudaki görüşme notlarını göndermiştir. Abbott kendisinden istenileni yapmış ve eski görüşlerini yeniden vurgulamıştır. Eyalet dehşetli bir güvensizlik ortamı içinde olmakla birlikte, Mugan sınırında durumun sakin olduğunu kabul etmiştir. Şahseven, önceleri “korku içinde ve istemeden” bu çözümü kabul etmiştir, fakat plan henüz başarılı olmaktan uzaktır. Aşiretin büyük bir bölümü Mugan'da konuşlanmış olan yetersiz bir kuvvetle dağıtılmıştır. Aslında, bu kuvvetin yaptıkları aşiretin kararlara karşı direnen saygın bir bölümüne ait bütün malları yağmalamaktan öteye geçmemiştir. Abbott'un izlenen bu siyasetle ilgili ciddi itirazları vardır:

Bu büyük ve gelişmiş hayvancı topluluğun çöküşü ve tahrip edilmesini anlamak için her türlü neden var. Göçebe alışkanlıklarından vazgeçmeye zorlanırlarsa, bu, şu anda onları mevcut zenginlik ve refah kaynaklarından mahrum etmek anlamına gelecektir. Eğer direnmeye devam ederlerse Hükümet, halihazırda bir bölümüne yapmış olduğu gibi yağmalama için bunu bir bahane olarak kullanacaktır. Aşiretin durumunda, Serdar'ın niyet ettiği gibi bir değişiklik yapıldığı takdirde ise, bunun ülke üzerinde genel olarak çok zarar

25 FO 248/201 (Wm J. Dickson'nın 12.3.1861 tarihli memorandumu, Alison'dan Abbott'a giden 13.3.1861 tarih ve 2 numaralının ekinde).

verici etkileri olacaktır. Örneğin, bu insanların sağladıkları et ve hayvandan elde edilen diğer ürünlerin fiyatları artacaktır. Aşiretlerin karmakarışık bir durumda olmaları nedeniyle, Azerbaycan'da hayvan ürünleri zaten çok yüksek fiyatlarla satılmaktadır.

Abbott, Serdar'ın sınırdaki Şahseven akınlarının ciddiyeti konusundaki yargılarının sağlıklı olduğundan pek emin değildir. Buralarda gerçek bir savaş olasılığı yoktur. Rus Şahseven aşiretleri de bu akınlardan aynı derecede sorumludur, fakat İranlı kuzenleri hem sayıca onlardan daha kalabalıktır hem de mal varlıklarını korumakta onlardan daha beceriklidir. Kendilerini taciz edenlere karşı çok ağır saldırılar gerçekleştirmektedirler. Otlak vergisi olarak söz edilen 5.000 tümen ise çok abartılı verilmiştir. Gerçekte ödenmekte olan para yalnızca 750 tûmendir.²⁶ Abbott göçebelerin Aras'ı geçmediklerine ve oralarda, nehrin güney kıyısındaki Mugan yaylalarında kaldıklarına inanmaktadır. Abbott, 500 süvarilik kalıcı asker alma konusunda ise şunları söylemektedir: “Aşiretler kendilerinden böyle bir hizmet istendiğinde genellikle devlete asker vermeye hazırdırlar ve Şahseven yerleşik olmadığı takdirde 1.000 asker dahi verebilir. Rusların kendi aşiretlerini yerleşik hale getirmek niyetleri olup olmadığı hakkında hiçbir fikri yoktur (fakat Rus kaynakları bu tür bir yerleşimin yapılmakta olduğundan söz etmektedir).

Sonuç olarak Abbott, Şahseven'in sınır bölgesinden uzaklaştırılmasının buradaki durumu düzelteceğini gözlemlemiştir, fakat asıl sorun yeni yerleşim yerlerinin neresi olacağıdır.

26 Rus kaynakları, 2.000 ruble olduğunu belirterek bunu doğrulamaktadır (=750 tûmen), fakat daha önce belirtildiği gibi ödemeler 1857'den sonra kesilmiştir.

Böylece İran bölgeleri, doğasında var olan ve adeta kök salmış durumdaki, komşularının topraklarına el koyma alışkanlıklarından hemen vazgeçme olasılığı olmayan yerleşik veya gezgin insanların yağmalarına her zamankinden daha fazla maruz kalacaktı. Şikakî aşireti buna örnek olarak alınabilir. Eskiden hayvancı olarak yaşamış olan halkların, göçebe yaşam tarzından edindikleri yağmalama ve başkalarının malına el koyma alışkanlıklarından tümüyle vazgeçmeleri beklenemez.²⁷

Bu son yorumlar, Abbott'un on sekiz yıl önce, henüz tam anlamıyla yağmacılığa ve başkalarının malına saldırmaya başlamamış olan Şahseven konusundaki değerlendirmelerine ters düşmektedir; fakat hayvancılığın kleptomaniyle bağlantılı düşünölmeye başlanması o sıralardaki Şahseven'le ilgili yapılan farklı değerlendirmelere gölge düşüren yegâne durumdur. Aslında, sorunu çözmek için daha etkin ve farklı ne tür önlemler alınması gerektiği konusunda yorum yapmaktan kaçınmış ve yalnızca, Azerbaycan'da daha iyi bir hükümetin işbaşında olmasının ve görevlilerin daha az yolsuzluk yapmasının Şahseven'i yasadışı faaliyetlerde bulunmamaları yolunda ikna etmek açısından işe yarayabileceğini söylemekle yetinmiştir.²⁸

Hükümette herhangi bir düzelme olmamıştır, fakat, Serdar Aziz bir süre eyaleti denetim altında tutmayı başarmıştır. 1862'de, 1861'de Merv Türkmenlerine karşı yürütölen korkunç savaşın ardından, Ucan'da bulunan İran ordusundan geriye kalanlar ve yeni askere alınanlar gözden geçirilmiştir. Ucan, Serab'la Bostanabad arasında kalan ve Kaçarların yazın kullandıkları ve ordularının toplanmalarına uygun bir yaylaydı. Serdar Aziz, Eylül ayında askeri bir birliği Ucan'daki ordugâhtan alarak bazı sınır konularını

27 FO 248/199 (Abbott'tan Alison'a 17.4.1861 tarih ve 14 numaralı).

28 Örneğin, Radde (1886: 423-4); Markov (1890: 21).

çözmek üzere Erdebil'e götürdü. Aslında, gerçek amacı ülkeyi kendi avantajları için uygun hale getirmektir. Nitekim, yaklaşık iki yıl önce bu bölgeye aynı amaçla yapmış olduğu bir seyahat bu açıdan çok başarılı olmuştur.²⁹

Abbott'un Serdar Aziz'in politikalarının etkinliğiyle ilgili değerlendirmesi doğru görünüyordu. 1864'te Şahseven'le ilgili şunları yazdı:

Erdebil'den gelenler, yılın bir bölümünde köylerde yaşıyor ve geri kalan aylarda ise Sevalan'da geçiriyorlar. Mişkin'den gelenler ise yakın zamanlara kadar bütün yıl göçebe durumda yaşıyorlardı, fakat üç yıl önce İran hükümeti bunları Mungan'a gidip gelmek yerine sabit yerlerde yaşamaya zorladı. Zira bu düzensiz yaşam tarzı nedeniyle sürekli olarak Rus sınırını ihlal ediyorlardı. Önceleri bu durumu kabul etmiş göründüler, fakat zamanla baskılardan sıyrılıp eski alışkanlıklarına geri döndüler. İnek ve koyun varlığına dayanan zenginlikleri zaten bunu gerektiriyordu. Aşiret İran ve Rus sınır makamlarına çok büyük bir sıkıntı kaynağı olan yağmacılıklarıyla kötü bir şöhret sahibi oldu.³⁰

Şahseven huzursuzlukları 1867'de Ziyaüddeve Muhammed Rahim Mirza'nın Erdebil valiliğine atanmasına kadar sürdü. Adil ve çalışkan olarak ünlenmiş bir kişi olmasına karşın bu durumu pek az değiştirebildi.

Ruslar Baskıyı Artırıyor

Tebriz'deki İngiliz başkonsolosunun raporları daha öncekilerin esas kaynağıydı, fakat Abbott'un 1868 Temmuzunda Odesa'ya atanmasından sonra gelen İngiliz temsilcileri, 1883'e kadar Şahseven'in farkında bile olmamışlardır. Bu-

29 FO 248/207 (Abbott'tan Alison'a 9.9.1862 tarih ve 41 sayılı).

30 FO 60/286 (19.4.1864 tarihli Abbott), Amanat'ta yayımlanmıştır (1983: 229).

nun tersine, 1860-61 çözüm girişiminde sessizliklerini koruyan Rus kaynakları, hikâyenin bir sonraki bölümünü oldukça ayrıntılı biçimde anlatmışlardır.

Büyük bir olasılıkla, Gorçakov'un Orta Asya sınırlarıyla ilgili olarak yayımladığı 1864 memorandumunda tanımlanan yeni siyasetin etkisiyle Ruslar, Mugan sınırındaki konulara da çözüm getirmek için kararlı davrandılar. İlk kez, 1869 yılında Albay Ogranoviç'i daimi sınır komiseri olarak atadılar ve Şahseven aşiretleri konusunda on dokuzuncu yüzyılda en çok bilgi veren kaynak oldu.

Cafer Kulı Han'ın 1859'da ilk kez atanmasına kadar İran birçok komiser atamıştı; fakat hepsi de o ana kadar Bakû hükümetinin geçici görevlileri, yerel beyleri ve onların yardımcılarıyla muhatap olmuşlardı. Artık her iki komiserin de, Şahseven'in Mugan'da ikamet ettiği Ekim ayından Nisan ayına kadar Bilesuvar'da bulunması gerekiyordu. Ogranoviç ise meslektaşının Şubat ayına kadar gelmemiş olduğundan yakındı; böylece sorunları çözmek için geriye yalnızca bir ay kalıyordu. Mevsim başlarında, Şahseven'in yasalara aykırı davranışları anında ve sorunsuz çözümlenebilecek boyuttaydı. Aslında, İran komiserlerinin göreve gelişlerindeki gecikme, Rus görevlilerin daha önceleri gösterdikleri devamsızlıklar dikkate alındığında daha anlaşılabilir oluyordu. Markov, İranlı görevlilerin rüşvet yeme alışkanlıkları konusunda yazdıkları vardır. Bir İranlı görevlinin maddi bir çıkar sağladığı sürece her davayı kabul ettiğinden söz eder, ancak verdiği örnek farklı bir yerde yaşayan farklı kişiler tarafından anlatılanlardır.

Suçların ve anlaşmazlıkların çözümlenmesinde kullanılan kurallar yerel olarak geçerli yasada yer alıyordu ve tarafların davayı açmak için tanıklar kullanmaları gerekiyordu. Davanın çözülmesinde bu yol işe yaramazsa hakemlere başvuruluyordu. Yine bir sonuç elde edilemezse,

konu şeriat'a göre, yeminler ve “halkın eğilimi”ne (*maslahat'a*) göre hareket eden Mollalar mahkemesine götürülüyordu. Ogranoviç'e göre, resmi olmayan İran ve Şahseven uygulamaları çok karmaşık işlemleri içeriyordu. Örneğin, davacılar “muhabirlerin” ve “detektiflerin” (*müştülükçi*) ücretlerini karşılayabilmek için iki veya üç katı daha fazla tazminat isteme durumunda kalıyorlardı. Bir de sorunu kendi başına çözme biçimi vardı. Soyguna maruz kalan kişi hırsızlık yaptığından kuşkulanan kişinin veya bir başkasının malına, kendi malı geri verilinceye kadar tutmak üzere teminat olarak (*gerov*) el koyuyordu. Eğer hırsız beyin kendisi veya yanında çalışanlardan birisi ise, “detektiflere” rüşvet verilerek davanın düşmesi sağlanabiliyordu. Kurban kendisi ortaya çıkıp hak iddia ederse tazminatını aldığına dair yemin edinceye kadar dövülüyordu. Sonuçta, İranlılar için medeni kanunla ceza kanunu arasında fark yoktu. Yakalanması durumunda hırsızlar cezalandırılmıyorlar, çaldıkları malı iade etmeleri yeterli oluyordu. Rus yasalarına göre, cezası idam olan adam öldürme konusunda da durum aynıydı. İran yasalarında uzlaşmaya varmak ve tazminat ödemek yeterli oluyordu.

Ogranoviç bu durumla başa çıkma konusundaki direktiflerinin tam olarak uygulanmamasından çok rahatsız olmuştu. O döneme ait İran raporlarında da aynı rahatsızlık görülmektedir: 1870 Şubatında, artık Mugan özel görevlisi olan General Hasan Ali Han, Dışişleri Bakanı Mirza Said Han'a, Erdebil ve Mişkin valisi Ziyaüddevle'nin Şahseven'i baskı altında tutma gücü olmadığından çalışamaz hale geldiğini yazmıştır. Herkesin köpekler gibi korktuğu *Elbey Farzi Han*'ın Mişkin'den ayrılıp Bilesuvar'a gitmesinin ve Şahseven'in sorumluluğunu üstlenmesinin sağlanması için saray emri yayımlanmasını talep etmiştir. Hasan Ali Han ise, şunun bunun hangi aşiretten (*taifeden*) geldiğini nereden bilebileceği konusunda şikâyet etmiştir. Şahsevenliler

Farzi Han'ı kendi *ocak*larından (ata ocağı) kabul ettiklerinden, ona yalan yere yemin etmeleri olası değildir.³¹

Yine de birçok sorun çözümlenmiş, yasa ve düzen tesis edilmiştir. Mugan'da, İran tarafında bile yeni yerleşim yerleri oluşturulmuştur. Örneğin, Taliş-Mikelli aşireti, Belisavar'ın İran tarafında 100-200 hanelik bir köy kurmuştur. Zargar aşireti ise, aynı işi Balharu Çayı³² civarında yapmıştır. Bütün bu köyler, büyük bir olasılıkla İran'da 1870 yazında yaşanan görülmemiş kuraklık, onu izleyen korkunç kıtlık ve 1871-72'de yaşanan kolerayla zorlu kışlardan sonra yerleşik hale gelmiştir. Ogranoviç'e göre, Şahseven göçebe nüfusu neredeyse yarıya inmiştir:

Mallarının neredeyse yarısını kaybetmişler; inekleri, devele-ri, atları, koçları ve koyunlarının üçte ikisi ölmüştür. Şahseven hanelerinin üçte biri yok olmuş, hane halkının büyük bir kısmı açlık ve koleradan ölmüş, diğerleri ise yiyecek bulmak ve yerleşmek için Lenkaran, Cevat, Şamahı ve Şuşe bölgelerine dağılmışlardır. Şu anda (1875) çok iyi kontrol edilmiş bilgilere göre, Şahseven göçebelerinin sayısı 6.000 ailedir.³³

1872 Ekiminde, Erdebil'den geçen von Thielmann birkaç Şahseven göçbesiyle karşılaşmış, fakat onların perişan durumda olduklarını anlatmıştır. Aralık ayında *Kavkaz* gazetesi "binlerce koyunu olan zengin göçebelerin şu anda elle-

31 Hasan Ali Han'dan Mirza Said Han'a Zilka'da 1286 (Safi 1974: 167-9; özel görevli Cevat'tan gelen Rebi'ülevvel 1286/Haziran-Temmuz 1869 tarihli rapora da bakınız, *age*: 149-50). Safai, daha sonra Erdebil ve Mişkin valiliğine getirilen General Hasan Ali Han ile daha sonra Emir Nizam olarak ünlenen Garusi Hasan Ali Han'ı karıştırmaktadır. (Aşağıya ve Bamba'da bakınız, 1968, V: 72). Safai, dipnotunda, Vali Ziyaüddöyle'yi, Muhammed rahim Mirza olarak değil de Anuşirvan Mirza olarak vermiştir.

32 Markov (1890: 33 ve sonrası); Radde (1886: 435-6).

33 Ogranovich (1876: 201).

rinde birkaç yüz hayvanlık sürüleri kaldığını ve ineklerin tamamen yok olduğunu” bildirmiştir. Aynı yazıda, Mugan'da tam bir yerleşim yeri kurmak niyetlerinden söz edilmiştir. Öyle ki, orta kısımlardaki susuz bozkırların sanayileşeceği, muhtemelen eski kanal sistemleri kullanılarak bir kanal şebekesi oluşturulacağı, pirinç, pamuk, kök boya, dut (ipek için) ve benzeri bitkiler ekilerek girişimciye inanılmaz kârlar sağlanacağı anlatılmıştır.³⁴

1870'lerde Mugan'da yaşanan sınır olaylarıyla ilgili raporlarda Mişkin'den Kocabeyli aşiretinin adı geçmiştir. Bu dönemde Halhallı Şatranlular güneye giden kervanların yolunu keserek soyarken, Kocabeyli Şahseven göçebe aşiretleri arasında en güçlü ve en kabadayı aşiret olarak isim yapmıştır.³⁵ 1879-80 kışında Azerbaycan'da yine korkunç bir kıtlık yaşanmış ve ekmek ender olarak bulunan değerli bir madde haline gelmiştir. Erdebil ve Ahar bölgeleri en çok zarar gören yerlerdir ve Şahseven'den gelen haberler, düzenledikleri saldırılar sayesinde bu felaketlere çok iyi dayanmakta olduklarını göstermiştir. 1880'de Erdebil'den Savalan tepelerine tırmanışı sırasında ziyaret ettiği Şahseven köylerinin gelişmekte olduklarını gözlemlemiştir. “Bana söylendiğine göre, Şahseven'in zenginliği inanılmaz, zira hem yönetime nasıl ödeme yapacaklarını biliyorlar hem de büyük ün kazandıkları soygunlar ve cinayetleri oldukça yaygın.”³⁶

1883 yazının sonlarında, veliaht Şehzâde Muzaffereddin Mirza Şahseven beylerinden “hediye” olarak büyük meblağlar toplamak üzere Serab ve Erdebil'i ziyaret etmiştir. Beraberinde getirdiği askerler ve topçu birlikleri isteklerine direnmemenin yerinde olacağı işaretini vermiş, hatta

34 Von Thielman (1875,II: 29); Rostopchin'in *Kavkaz*'dan alıntı (1933: 104-5).

35 Ek İki'ye bakınız; yukarıda sözü edilen İran raporları (not 31); Markov (1890: 29-30).

36 FO 450/8 (muhtelif); Radde (1886: 173).

çok kötü ünü olan üç beyi (ad verilmemektedir) rehin olarak beraberinde Tebriz'e götürmeyi başarmıştır. William Abbott'un izin nedeniyle bulunmadığı bir dönemde, Fransız konsolosu Bernay, Tahran'daki İngiliz bakana, şehzâdenin Erdebil'deki tebasının Erdebil konusunu rahatlıkla çözümlemesinden ve seferi sırasında hiçbir muhalefetle karşılaşmadan sağ salım Tebriz'e dönmekten şaşkınlık duyduğunu bildirmiştir.³⁷

Sonbaharda, Ruslar Şahseven sorununu kökünden çözmek için yıllardır planlamakta oldukları etken önlemleri yürürlüğe koymuşlardır. İngilizlerin Afganistan'da kazandıkları başarıları ek olarak, St. Petersburg'da yaşanan sıkıntılar ve başarısızlıklar Çarı, özellikle Orta Asya'da olmak üzere doğu sınırları boyunca daha saldırgan politikalar izlemeye yöneltmiştir.³⁸ 1876'da Kafkas hükümeti E. Krebel'i Şahseven sorunuyla görevlendirmiş ve bir sonraki yıl Tebriz'e başkonsolos olarak atanınca, Mugan'a giderek buradaki olaylar konusunda bilgi vermesi ve izlenecek Rus politikası konusunda yol göstermesi talimatı verilmiştir.³⁹

Krebel, 1878 Ekim ayında Karadağ ve Mugan'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Karadağ'ı ziyaret etme nedenlerinden biri, Çelebiyanlu aşiretinin Karabağ ve Mugan bozkırlarına akınlar düzenliyor olması ve bu bölgelerde Rus koruması altında yaşayan Ermeni topluluklarına sorun yaratıyor olmasıdır. Tebriz'de bulunan Abbott, bunun yalnızca İran ve Rus göçebelerinin karşılıklı tacizleriyle ilgili olmayıp, İran'ın Şahseven'in Mugan'a yalnızca otlakları kullanmak için değil, aynı zamanda vergi ödemekten kaçmak için gitmiş olduğu yolundaki şikâyetleriyle ilgili bir görev olduğu

37 FO 248/400 (Bernay'dan Thomson'a; 2.10.1883 tarihli, Thomson'dan Granville'e gidene eklenmiştir). Keith Abbott'un yerine geçen kuzeni William Abbott 1863-65'te konsolos vekili, 1865-75'te Reşt de konsolos olmuş ve 1877'de Tebriz'de bu görevi devralmıştır (Amanat 1983: xxviii).

38 Kazemzadeh (1968: 57 ve sonrası).

39 Markov (1890: 37).

gerçeğinden hareketle Krebel'in yola çıkışını bildirmiştir. Bu seyahatin sonucu hakkında bir bilgi almamıştır.⁴⁰

28 Şubat 1879'da yazdığı raporda, Krebel, Şahseven konusunda Rusların iki tür politika izleyebileceklerinden söz etmiştir. Ya Mugan'da bulundukları sırada göçebeleri tamamen denetimleri altına alacaklar ve İran makamlarının veya Şahseven *elbey*lerinin bütün müdahale olanaklarını yok edecekler ya da Şahseven'i Mugan'a gelişini kesinlikle engelleyeceklerdir.⁴¹ Bu aşamada, Kafkasya hükümeti ikinci seçeneğe pek sıcak bakmamıştır; zira bu göçebelerin sürülerini kaybetmelerine yol açacak ve bunu huzursuzluklar ve yoğun saldırılar izleyecektir:

Sınırlarımız üzerinde, birleşik göçebe grupları yerine birbiriyle kavgalı sayısız çeteler ortaya çıkacak ve Rusların sınırlarda yaşayan insanları bunlara karşı koruması daha güç olacaktır. Ayrıca, İran hükümeti şu anda böyle bir önlemi hemen uygulamaya koyacak durumda değildir.⁴²

Rusların sınırı açık tutmak için başka nedenleri de vardı. Örneğin, Mugan'da yerleşik durumda olanlar, daha sonra daha açık biçimde görüleceği gibi, ekonomik açıdan Şahseven'in kırsal üretimine bağımlıydılar. Amerikan özel görevlisi S. G. W. Benjamin'in de düşündüğü gibi, Şahseven gerek duyulduğunda çok değerli düzensiz süvari birliği oluşturulabilecek bir potansiyele sahipti.⁴³

40 FO 450/8 (Abbott'tan Thonson'a 21.10.1878 tarih ve 55 sayılı).

41 Şahseven'le ilgili olduğu için Krebel'in raporu Markov'un anlattıklarının temelini oluşturmuştur. 1890: 37 ve sonrası) Ogranovich'e göre, 1874'te Şahseven'in denetimi resmen elbeylerden alınmış ve aşiretler doğrudan Erdebil valisinin hâkimiyeti altına girmişlerdir (1876: 204). Eğer durum böyleyse, o halde elbeyler kısa bir süre sonra denetimi yeniden ele geçirmişler ve Rusları taciz etmeye devam etmişlerdir.

42 Markov (1890: 38).

43 Benjamin (1887: 479-80).

Böylece siyaset benimsendi. Kafkas makamları, 21 Aralık 1882'de Çar tarafından da onaylanan 13 maddelik Şahseven Yönetim Tüzüğü'nü hazırladılar. Markov bunun tam listesini vermektedir. Ana hükümler şöyledir: Şahsevenliler Rus topraklarında bulundukları süre zarfında Belisuvar komiserinin emrinde olacaklardır; komiser *elbey*lerle değil, her aşiretin kendi *beyi* ile muhatap olacak ve bunlar Rusya'da bulundukları süre zarfında göçebelerin işlerine karışmayacaklardır; komiserin belli bir aşirete giriş izni vermesi veya reddetmesi kendi yetkisi dahilindedir; kabul edilenlere otlak olarak kullanacakları alan gösterilecek ve ellerine bu alanın sınırlarını belirleyen bir belge verilecektir; Bakû'ye karşı sorumlu olan komisere aşiret beyleri ve iki polis yardımcı olacak ve yine emrinde (düzenli sınır garnizonlarına ek olarak) yüz kişilik özel Kazak müfrezesi bulunacaktır ve küçük şikâyetleri, anlaşmazlıkları dinleyecek ve karar verecek, daha ciddi davalar ise sıkıyönetim kanununa göre çözümlenecektir; yasaları ihlal etmekte ısrar eden Şahsevenliler İran'a geri gönderilecektir. Sınır makamları yasaları ihlal eden Şahsevenlileri Rusya'da sürgüne göndermek istemişler, ancak mevcut uluslararası anlaşmalar buna izin vermemiştir.

Rus Mugan'ı, her biri otuz Kazaklık özel bir garnizondan oluşan ve biri Cevat, diğeri ise Lenkaran'a bağlı iki bölgeye ayrılmıştır. Olayların olması kaçınılmazdır, zira 6.000 den fazla Şahseven ailesinin sınırı geçmesi beklenmektedir ve Kazakların oluşturdukları ince kordonun ötesinde ise elbeylerin ve İran makamlarının kontrolü altında 17 aşiretten 7.000 aile daha olacaktır. Bu arada, Ruslar kendi göçebelerinin yaz ayları boyunca İran topraklarına girmesini engellemek için önlemler almışlardır. Perembel ve Dervişli-Penahvand, yani 500'den fazla aile içeren bu iki grup zaten kısmen yerleşik durumdaydı ve hayvancılık-

la uğraşmaktaydı. Dolayısıyla, Rus topraklarında yaz aylarında yeterli otlak bulabilecek durumdaydılar.

1883 yılında, İran makamları bu önlemler hakkında bilgilendirildi. Rus komiserle işbirliği yapmak üzere bir görevli gönderme istekleri reddedildi; zira bu, tüzüğün ana amacına ters düşecekti. Mugan'da bir İran konsolos yardımcısı bulundurma talepleri de reddedildi, zira Bakû'de zaten istediği zaman Mugan'ı gözlemci olarak ziyaret edebilecek bir konsolos yardımcısı bulunuyordu. İran hükümetine göçbeleri yeni durumlarıyla ilgili olarak uyarmak için zaman tanıyan ve bu yeni önlemin İran hükümetinin, İran Şahseven'inin Rus topraklarına göçüne son vereceğini ve İran topraklarında Şahseven için kışlak yer ayarlayacağını uman Kafkas komutanlığı, 1883 sonbaharında yeni siyasetini uygulamaya koydu.

Göçbeler sınırdan geçer geçmez, komiser onlara yeni sistemi anlattı. Fakat aşiret beyleri kendilerine bu konuda bir uyarı yapılmadığını iddia ettiler. Aslında, Erdebil Valisi Ekber Mirza onlara her konuda *elbeylerine* itaat etmeye devam etmelerini söylemişti, ayrıca en dik başlı iki aşiret olan Polatlu ve Curuğlu'ya sınırı geçme izni vermişti. Buna ilaveten, Kocabeyli'ye de, Rusların yasaklamalarına rağmen, Barzand'daki yerleşim yerlerine dönme izni vermişti. Komiser beylerden bu konuda hiç yardım alamadı ve saldırı ve soygun biçimindeki suçlar giderek artıp eski seviyesine yükseldi. Markov'a göre, komiser Ruslardan Şahseven'e karşı 1883-84 mevsiminde yaklaşık 35.500 rubleye varan para talepleriyle karşılaşmıştır.

Yeni sistem işlememiştir. Kafkas yönetimi kesin bir çözüm bulma zamanının geldiğine karar vermiştir: Sonuç ne olursa olsun Şahsevenlilerin Mugan'a gelmeleri engellenmelidir.⁴⁴

44 Markov (1890: 41-9).

Sınırın Kapatılması

Ruslar bu yasağın, istenen bir şey olmasa bile, kaçınılmaz olduğunu daima düşünmüşlerdir, fakat diplomatik yollarla İran'ın bunu sağlamasını beklemişlerdir. Rus göçebelerinin artık İran'a girişleri yasaklanmıştır ve Şahsevenlilerin karşılıklı haklardan söz etmeleri mümkün değildir.

1884 Mart ayında, Mugan'da uygulanan yeni sisteme karşılık olarak Veliaht:

Söz konusu aşiretlerin bu bölümlerinin yerleşik düzene geçmelerinin sağlanması için her şey yapılmalıdır. Bunu yapması, içinde bulundukları koşullar açısında olanaksız olanlara ise yıllık göçlerde kullanmaları için İran topraklarında bir yer tahsis edilmelidir,⁴⁵

talimatını vermiştir. Bir önceki yıl kıl payı kurtulduğunu düşünen Veliaht yeniden Şahsevenlilerle karşılıklı gelmek için babasından Mugan'a gidiş masrafları olarak 100.000 tümen istemiştir. Bunun yerine Emin Nizam, Kaçarlı Muhammed Sadık Han bu göreve atanmış ve Mayıs ayında bu görevi yerine getirmek için Mugan ve Mişkin'e gitmek üzere Tebriz'den ayrılmıştır. Bu konuda bilgi veren Konsolos Bernay, Şah'ın adamları tarafından sık sık aldatılan ve baskı altında tutulan Şahsevenlilerin İran topraklarında yerleşmeyi kabul edeceklerinden pek emin olmadığını yazmıştır.⁴⁶

Markov'a göre, Rus özel görevlisi Melnikov, 1884 sonbaharında, Erdebil valisini Şahsevenlilerin İran topraklarında yerleşik düzene geçirilmesi sorununu çözmekle görevlendiren İran hükümetiyle görüşmeler başlamıştır.

45 FO 60/460 (Thomson'dan FO'ya 5.4. 1884 tarih ve 57 numaralı).

46 FO 248/413 (Bernay'dan Thomson'a 31.8. 1884 tarih ve 31 sayılı).

Sonuçta, Kasım ayı başlarında İran Dışişleri bakanı, Melnikov'a beklediği notayı göndermiştir. Buna göre, İran hükümetinin Çar'ın 1882'de onayladığı hükümleri kabul etmesi olanaksızdır.

Göçebe aşiretlerin alışlagelmiş kışlaklarına göçlerini yasaklanması büyük güçlükler doğurduğu ve göçebelerin büyük kayıplara uğramalarına neden olduğu halde İran Hükümeti, Rus topraklarında kalan Mugan bölgesine dönmelerini ve oralarındaki kışlaklarda kalmalarını yasaklamıştır. Şahsevenlilerin hiçbir koşulda Mugan'a göç etmemeleri ve buralardaki kışlakları kullanmamaları bildirilmiştir. Şahsevenlilerin Mugan'a geri dönmelerini engellemek ve mevcut düzenin korunmasını sağlamak için Azerbaycan makamlarına ve Erdebil ve Mişkin valilerine gerekli talimatlar verilmiştir. Azerbaycan makamları imparatorluk kararını özellikle ve ciddiyetle uygulamak için halihazırda gerekli önlemleri almış bulunmaktadır. Fakat her zaman olduğu gibi, bazı Şahsevenliler hükümetin emrine aykırı olarak gizlice Mugan'a kaçmıştır. Rus hükümeti mevcut anlaşma çerçevesinde bu kaçakları iade etme durumundadır ve ekselansları Rus sınır makamlarını bu aşiretlerin Rus topraklarında kalmalarına izin verilmemesi konusunda uygun bir biçimde uyarmalıdır. Öte yandan İran makamları Kocabeyli, Curuğlu ve diğer Şahseven aşiretlerinin Mugan'a geçmelerini engellemek ve konmuş olan kurallara uymalarını sağlamak için büyük özen gösterecektir.⁴⁷

Bu arada Bernay, İran'ın durdurma çabalarına rağmen Şahsevenlilerin alışılmış biçimde sınırı geçmeye hazırlandıklarını bildirdi. Görünüşe göre, göçebeler sınırı geçtikleri takdirde Ruslar bir sonraki ilkbaharda onları geri gönderme-

⁴⁷ Markov'dan alıntı yapılmıştır (1890: 49-50).

yebilecekti. Kendi insanlarını kaybetmek korkusuyla Şah, veliaht şehzâdeye ne pahasına olursa olsun bu göçü durdurmasını emretti. Şehzâde, sınıra en yakın noktada olan ve geçtiği takdirde onu diğerlerinin izleyeceği Polatlu aşiretinin sınırı geçmesini engellemek için bizzat gitmekten başka seçeneği olmadığını bildiğinden, Ahar üzerinden Mugan'a gitmek niyetiyle Tebriz'den ayrılmak üzereydi. Gerekirse kuvvet kullanmaktan çekinmeyecekti ve göçebe beylerini öldürmek zorunda kalma riskini göze almıştı. Bernay'ın raporunu Londra'ya gönderen Ronald Thomson, Tahran'daki yetkililerin kendisine veliaht şehzâdenin amacına ulaştığını bildirdiklerini söyledi. İran tarafındaki kışlak bölgeler adı geçen aşirete tahsis edilmişti.⁴⁸

Abbott Aralık ayında Tebriz'deki görevine döndü ve Thomson'a, elde ettiği bilgilere göre veliaht şehzâde Mugan'a gittiğinde olup bitenlerle ilgili uzun bir rapor gönderdi. O andaki durumu ve Rusların Şahseven'i denetim altında tutmak için aldığı en son önlemleri ayrıntılı olarak anlattı. Yıllar önce (1860'ta) böyle bir girişim başarısızlıkla sonuçlanmış olmasına rağmen, veliaht şehzâde, Rusların önerisiyle göçebeleri yerleşik düzene sokmayı planlıyordu. Prens, Ahar ve Erdebil üzerinden Aras üzerindeki Aslanduz'a ve sonra nehir boyunca sınıra yakın Hasanhanlu'ya kadar gitti.⁴⁹ Abbott'un verdiği bilgilere dayanarak, böyle geç bir mevsimde Şahseven'i yerleşik düzene sokma konusunda pek başarılı olunamayacağını düşündüyse de, şehzâdeye mevcut güçlüklerle etkin çözümler bulunabileceği söylendi. Abbott durumu şöyle özetledi:

48 FO 60/461 (Thomson'da Bernay'dan FO'ya 27.11.1884 tarih ve 27 numaralı).

49 VIII. Bölüm'de belirtildiği gibi Hasanhanlu, Aras nehri boyunca, Şirvanlı Mustafa Han'ın ahfadı tarafından kurulmuş küçük bir yerleşim yeridir.

Azerbaycan hükümetinin mevcut durumda işi çok güç. Biryandan Rusya'nın kabul edeceği önlemleri almak zorunda, diğer taraftan ise Şah'ın aşiret halklarının sadakat ve sevgisini garantiye almak istiyor.⁵⁰

Markov, Ogranoviç'in İran veliahtıyla Hasanhanlu'da buluştuğunu ve ona halihazırdaki durumu ve Şahseven'in kendisinden başka bir şey düşünmeyen baskıcı yöneticilerinden neler çektiğini anlattığından söz eder. Veliaht, Erdebil valisi, Emin Nizam Muhammed Sadık Han'a bu aşırılıkların sona ereceğini umut ettiğini söyledi. Mart başlarına kadar sınırda kaldı ve bu arada hemen bütün Şahseven aşiretlerini bu iş için ayrılmış olan bölgelere yerleştirdi. Şahsevenliler kış boyunca sükûnetlerini muhafaza ettiler ve sınırı geçme girişiminde bulunmadılar.⁵¹

Tebriz'de bulunan Abbott 1885 yılı boyunca Şahseven'dan hiç söz etmedi. Yazmaya başladığı yıl ise: “Elleri ve ayakları Ruslar tarafından bağlı olan Azerbaycan'ın ticareti berbat, ordusu perişandı, üzerinden arabayla geçilebilecek tek bir yol bulmak olanaksızdı ve her gözenekten rüşvet fışkırıyordu” demektedir.⁵² Emir Nizam Garusi Hasan Ali Han, veliaht şehzâdenin bakanı (*pişkâr*) olunca eyalet valiliğine dört elle sarıldı ve bu karmaşayı temizlemeye başladı.

Fakat Şahsevenliler, 1885 yılının sonlarında kışlaklarına döndüklerinde perişan haldeydiler. Ne yazık ki, o kış Mugan'daki olayların kaynağı, tek amacı Rus eylemlerini haklı göstermek, yapılan haksızlıkları ve yanlışlıkları örtbas etmek olan Çar'ın Markov adındaki bir görevlisiydi.

50 FO 450/8 (Abbott'tan Thomson'a 28.12.1884 tarih ve 28 numaralı); FO 248/413 ve FO 60/464 'e de bakınız.

51 Markov (1890: 50-1). Bu yerleşimle ilgili ayrıntıları için XI. Bölüm'e bakınız.

52 FO 248/425 (Abbott'tan Thomson'a 21.9.1885 tarih ve 25 numaralı).

Markov'un anlattıklarından birçok ayrıntı elde etme fırsatını buldum, ama hepsinin doğrulanmaya gereksinimi vardı.

7 Aralık'ta (Markov'un anlattıklarında Rus takvimine göre 25 Kasım), 700'den fazla aile yetersiz Rus ve İranlı muhafızları aşarak Karadonlu'da Aras'tan başlayıp Belisivar'da Balharu'ya kadar uzanan yolun belirlediği sınırı geçti. Bunları binlerce başka aile izledi. Bunlardan bazıları İran yetkililerinin tacizlerinden kaçmak istediklerini söyleyerek Rus vatandaşlığına geçmek istemişler veya geri dönmektense ölmeyi tercih edeceklerini söylemişlerdir. Rus makamları böyle bir şeye izin veremezdi; zira bu, yalnızca Şahsevenlileri göçmen olarak kabul etmek istememelerinden kaynaklanmıyordu, ayrıca İran makamlarının buna izin vermesi gerekiyordu. Hemen önlemler almaya başladılar. Salyan'dan takviye olarak 500 Kazak gönderildi. Tahran'daki temsilci İran hükümetinden saldırıların durdurulmasının ve Şahseven'in sınırdan çekilmesinin sağlanmasını talep etti.

Bu arada, Bakû valisi olan komiserle birlikte Şahseven otlaklarına giderek göçbeleri İran'a geri dönmeye ikna etmeye çalıştı. Şahsevenliler bu talebi reddedince, kendilerine kuvvet kullanmak zorunda kalmadan önce iki gün süre tanındı. 22 Aralık'ta 500 Kazak geldi ve göçbelerin ordugâh kurdukları söylenen bölgelere doğru ilerlemeye başladı. İlk gün dağınık haldeki obaların bulunduğu yere geldiler. Burada bulunan yaklaşık 100 hanelik Sarıhanbeyliler, Kazakları görür görmez çadırlarını ve diğer eşyalarını topladılar, sınıra doğru harekete geçtiler ve İran'a girinceye kadar hiçbir yerde durmamaya söz verdiler. Diğer iki aşiretin, Nevruzalibeyli ve Cihankaramanlı'nın yaşlılarına ertesi gün hareket etmeleri haberini gönderdiler. Daha sonra, bozkırların ortasında Acı olarak bilinen bir yerde göçbelerin gruplar halinde oba kurdukları yolunda haberler gel-

meye başladı. Konuyu araştırmak ve oba sakinlerine İran'a dönmelerini söylemek üzere bir görevli gönderildi. Askerler otlakları hemen temizlediler ve iki gün sonra vardıkları Belisivar'a kadar yolda hiçbir göçebeyle karşılaşmadılar. Gönderilen görevli geri döndüğünde, gerçekten de Belisivar'da 1.500 göçebe ailenin Acı'da konaklamış olduğunu anlattı. Beraberinde beylerden bazılarını da getirmişti. Beyler, hayvanlarının kardan ve yemsizlikten bitkin düştüğünü söyleyerek kendilerine birkaç gün daha süre verilmesini istediler. Ayın 28'ine kadar, dört gün daha süre verildi ve bu sürenin sonunda Daran sınır karakolundan Mugan'ı terk etmeleri istendi. Burası, İran yetkilileri tarafından saptanmış olan yerlere en yakın nokta olarak göçebeler tarafından seçilmişti.

27 Aralıkta çadır sayısı 500'le 1000 arasında değişen büyük, fakat en sakin aşiretlerden biri olan Muganlı Daran'da kordonu yararak Rus Mugan'ına girdi. Karşılıklı açılan ateş sonucunda göçebelerin çoğu öldü (Kazak muhafızların kaybı bir ölü ve bir yaralıydı) fakat geri kalanlar hayvanlarının ve mallarının çoğunu Kazaklara bırakarak bozkırın içlerine doğru kaçtılar. Rus komutan peşlerine 200 kişi taktı ve 35 km. ötede Muganlıları yakaladılar ve etraflarını sardılar. Yorgun olmalarına rağmen göçebeler, geriye dönerek gece yeniden sınırı geçtiler. Bu arada bütün yeni doğmuş kuzular da dahil olmak üzere hayvanlarının çoğunu kaybettiler. Polatlu ve Kocabeyli aşiretlerinin baskı ve tacizlerinden bıktıkları ve ilkbahara kadar kendilerine buraları kullanmaları için izin verildiğini duydukları için buralara geldiklerini öne sürdüler. Yeddioymak karakoluna perişan haldeki kadınlar ve çocuklardan oluşan kalabalık bir grup ve bunlara ait 6000 hayvan alındı. Kadınlar ve çocukların konak yerlerine dönmelerine izin verildi, fakat hayvanlara el konularak Belisivar'a götürüldü.

Ayın 30'unda Acı'daki obaların henüz harekete geçmediği öğrenildi ve bir haftalık daha süre istiyorlardı. Komutan bölgeyi bunlardan temizlemek için bir müfreze gönderdi. 1 Ocak 1886'da, müfreze önce Acırlı ve Alibabalu aşiretleriyle karşılaştı. 2 Ocak akşamı bütün ordugâhlar toplandı ve Erkekkoyun ve Yeddioymak karakolları arasındaki bir noktadan sınırı geçmeleri sağlandı. Cevat ve Lenkaran bölgelerindeki Rus ordugâhları ve köyleri arasında çok sayıda göçebenin saklanmakta olduğu bilindiğinden, bunları bulmak ve bütün eşyalarıyla birlikte İran makamlarına teslim etmek üzere çok acil tedbirler alınarak hemen yürürlüğe konuldu. Markov'un iddiasına göre, beş gün içinde bütün İranlı göçebeler bulundu ve geriye gönderildi. 8 Ocağa kadar (eski takvime göre 27 Aralık) Rus Mungan'ı Şahseven göçebelerinden temizlenmişti.⁵³

En yoğun kar yağışlarının olduğu kışın geri kalan kısmında Şahseven İran'da kaldı. Rusların tavsiyesi üzerine Erdebil valisi Mir Penc Mustafa Kulı Han, 1886 yılı başlarında düzeni tesis etmek ve yasadışı grupların hepsini sınırdan uzaklaştırmak için Rus makamlarıyla işbirliği yaparak gerekli bütün önlemleri almak üzere sınıra gönderildi. Şah'a yazdığı bir mektupta Emir Nizam, Mir Penc'in Polatlu ve Kocabeyli aşiretlerini talan ettiğinden yakındı. Fakat gönderdiği bir başka mektupta ise daha nazikti ve Erdebil Şahseven'i *elbeyi* Cafer Han'ın tutuklandığını bildiriyordu.⁵⁴

1886 sonbaharında Emir Nizam, bütün taraflarca Rus hayranı bir kişi olarak tanınmaya başlamıştı ve artık Şahseven konusunda Rusya'yla mevcut anlaşmaya göre üzerine düşenleri hakkıyla yerine getiren İran, yeni bir sınır ihlali-

53 Markov (1890: 51-7).

54 Garusi (1910: 182, 94-6); Cafer Han'a yapılan gönderme biraz karışıktır; bir süre gözaltında kalmış olabilir.

ne meydan vermemek için Mir Penc'i 1.000 özel piyade, 500 süvari ve birkaç parça topçuyla yeniden Mugan'a göndermeye karar verdi.⁵⁵

O kış Mir Penc öldü ve yerine Rusların aday gösterdiği bir başka kişi olan ve St. Petersburg'taki İran bakanlığı görevinden ayrılmaya ikna edilen Vekilülmülk Esadullah Han Erdebil Valiliğine getirildi. Şahseven'e karşı çok sert önlemlerin alınması gerektiğini savunan Asadullah Han tutuklamalara başladı ve Kocabeyli reisi Ali Baba Han'ı ve Polatlu (?) beyi Cevat Han'ı topa bağladı, Erdebil'de ileri gelen on veya on iki Şahseven beyini tutukladı. Bunların hepsi de Rusya ve İran'da büyük olaylar çıkarmışlardı.

1887 Temmuzunda Abbott hüznünlü bir biçimde şunları yazdı:

Erdebil ve Mugan sınırlarında soygunlara, diğer olaylara son vermek ve düzeni sağlamak mümkün değil. Rusya ve İran bu sorunlardan aynı derecede sıkıntı yaşıyor. Zaman içinde sonuç ortak sınıra sahip bu devletlerden zayıf olanın köşeye sıkıştırılması biçiminde olacak. Rusya, Erdebil de dahil olmak üzere Şahseven bölgelerini sınırlarına katacak ve bu aşiretleri değerli düzensiz süvari birlikleri haline getirecek ve Türkmen aşiretlere yaptığı gibi onları kullanacaktır.

Anlaşmazlıkların çözümlenmesini Vekilülmülk enerjisine ve dirayetine bırakmış olan Rus makamları düzenin sağlanmış olmasından memnundu. Fakat Şahseven sorunu yok olmamıştı, yalnızca uyuyordu ve Rusların bir işaretiyle her an yeniden canlanabilirdi.⁵⁶

55 FO 248/438 (Abbott'tan Nicolson'a 29.8.1886).

56 FO 248/449 (Abbott'tan Nicolson'a, 5.7.1887 tarihli özel not, 16.7.1887 tarihli 6 numaralı ve 27.7.1887 tarih ve 8 numaralı). Tutuklu durumdaki beyler, Fransız arkeolog Jacques de Morgan'ın gördükleri olabilir (1912: 179).

Geriye artık satılmış olan el konmuş mallar sorununun çözümlenmesi kalmıştı. Markov'a göre, Bakû valisi ve sınır komiseri, Rus Maliye Bakanlığı'ndan göçebelere ödemek üzere tazminat parası isteyen Kafkas hükümetinin dikkatini bu konuya çekti. Fakat bu talepleri malların zaten ganimet olduğu ve yasal yollarla satıldığı gerekçesiyle reddedildi. Şahseven'in bu kayıptan iyi bir ders alması gerekiyordu. 1886'da Emir Nizam Şah'a şunları yazdı:

Mugan'a giden Şahseven aşiretlerinin çoğu, ya Rusların aldıkları önlemler veya bizim kendi görevlilerimizin gayretleriyle geri döndüler. Geriye dönmeyen yalnızca dört aşiret kaldı; fakat Mir Penc, bana yazdığı mektupta ve gönderdiği telgrafta bunların da geri dönmelerini sağlayacağını söylüyordu. Fakat daha önce de bildirdiğim gibi Rus görevliler sınırı geçen aşiretlere karşı çok aşırı sertlik gösterdiler. Yalnızca mallarına ve eşyalarına el koymakla kalmayıp 20.000 koyunlarını da ellerinden aldılar ve onları büyük zarara uğrattılar. Mir Penc'e Rus sınır görevlilerinin Şahseven'den aldıkları malları ve hayvanları iade etmeleri talebinde bulunması için ısrar ettiğim ve bütün yapılanları ayrıntılı biçimde anlatan bir mektubu Tiflis'teki Mu'inülvezire'ye [İran konsolosu] gönderdiğim halde Kafkas Hükümeti Şahseven'den alınan malların ve sürülerin iadesi yönünde henüz hiçbir girişimde bulunmadı. Bakanlığın bu konuda başka girişimlerde de bulunması büyük önem taşıyor, zira Şahseven'in büyük bir bölümü tahrip edildi.⁵⁷

İran hükümeti, göçebelerin otlak olanakları ellerinden alındığı takdirde soygunculuk yapmak zorunda kalacaklarını öne sürerek tazminat talebinde ısrar etti. Sonuçta, Çar konudan bizzat haberdar edildi ve Mayıs 1886'da Şahseven'e tazminat ödenmesi kabul edildi. Bu ödemenin yapıl-

⁵⁷ Garusi (1910: 182).

dığını gösteren bir kayıt olmamasına karşın Markov, Rusya'nın İran göçebeleriyle doğrudan temaslarının bu noktada sona erdiğini söyler. 1885'ten 1889'a kadar Şahseven çok barışçı hareket etmiş ve sınırlarımızı geçme girişiminde bulunmamıştır.⁵⁸ Yalnız gönül rahatlığıyla bu tür iddialarda bulunmak için henüz erken.

58 Markov (1890: 57).

IV. KISIM

Aşiret Konfederasyonunun Sonu

Eşrarlık zamanlarında asi aşiretler için hayat güzeldi. Neden oldukları tahribatın boyutlarına inanamazdınız. Başka ülkelere gider, yağmalar ve yağmaladıkları mallarla geri dönerlerdi. Beylerin emirleri onlar için hiçbir anlam taşımazdı. Kendileri dışında hiç kimsenin söylediklerine ve yaptıklarına kulak asmazlardı. Beyler bir araya gelmeli ve anarşiye bir çözüm bulmalıydılar, ama anarşinin kaynağı zaten kendileriydi. Her genç adamın ağzından başka bir söz çıkardı ve bu da *eşrarlıktı*.

Halifeli Hacı Vali Han, Ağustos 1964'te
yaylada yapılan bir söyleşiden.

Elli yıl önce ayaklanma zamanıydı (*eşrarlık*), *hükümet* yoktu, Şah yoktu, zaman hanların zamanıydı. Kim daha güçlüyse o yağmalar, çalar ve soyardı; bu, *hanhan*'dı. Eğer bir adamın nüfuzu (*parti*) ve süvarisi varsa o ilerlerdi. Bu durum

1340'ta (1921-22) Rıza Şah İran Şahı oluncaya kadar böyle sürüp gitti. Rıza Şah hükümeti kurdu, Şahseven silahlarını topladı ve hanhanlar ortadan kayboldu. Köyler yeniden zenginleşti ve yiyecek maddesi bolladı.

Eminullah Gobadi, Pirevatlu köyünde söyleşi,
Ağustos 1963.

Mugan sınırının kapanmasından sonraki birkaç yıl süresinde, Şahseven aşiretleri açısından merkezi hükümetin dikkatini çekecek veya iki büyük güç temsilcilerinin durumla ilgilenmelerini gerektirecek hiçbir siyasi huzursuzluk olmadı. Fakat o sıralarda, kapanmış olan Mugan ve Erdebil bölgeleri ve Şahseven kabileleri, ancak yirminci yüzyılın başlarında siyasi faaliyet haline dönüşebilecek kapsamlı bir toplumsal ve ekonomik değişim kalkışması içindeydiler. Bunun nedenlerini ise yalnızca kapanmalarında değil, aynı zamanda Kaçar yönetiminin görevlileri tarafından giderek artan biçimde uygulanan baskılarda aranmalıdır.

XI. Bölüm'de bu ayaklanma ve esas nedenleri, özellikle, Rus yetkililerin çizmiş oldukları oldukça ayrıntılı ve iç karartıcı tabloya dayanarak anlatılmıştır. Doğal olarak bunlar, on dokuzuncu yüzyıldaki ve Rus emperyalizminin İngiltere'yle olan rekabetin hem sınır olaylarında hem de İran yönetiminin sömürülerinde ne denli önemli rol oynadığını dikkate almadan veya bu durumu kabul etmeden aktarılmıştır. Sınırdaki cereyan eden olaylarla ilgili ilk kaynağımız olan Markov, yalnızca Rus eylemlerini ve bunların Rus Mugan'ında yaşayanlara sağladığı yararları haklı göstermekle ilgilenmiştir. Bunların İran tarafında yaşayanlar üzerindeki etkilerini dikkate almamıştır. Fakat 1889 Kasımında askeri-coğrafi bir araştırma yapmak üzere Markov'dan bir yıl sonra bölgeye gelen Artamonov, sınırların kapatılması sonucunda göçebelerin maruz kaldıkları yoksulluk ve köylüler üzerinde uygulanan baskılar karşısında

büyük şaşkınlığa uğramıştır. Gözlemleri yalnızca Mişkin Şahseveni'yle ilgilidir. On dört yıl sonra, Rus genelkurmayından Albay Tigranov, bölgede bir araştırma yapmış ve Erdebil eyaletindeki ekonomik ve toplumsal koşulları, göçebelerin ve yerleşik düzene geçmiş Şahseven aşiretlerinin, özellikle Erdebil bölgesinde yaşayanların toplumsal ve ekonomik koşullarını anlatan ayrıntılı bir rapor yayımlamıştır.

Siyasi açıdan yanlı olmakla beraber, Artamonov ve Tigranov'un ayrıntılı raporları diğer kaynaklarca da doğrulanmıştır. Bunlara bölümün sonlarına doğru değinileceği gibi, 1960'larda Şahseven ileri gelenlerinin, Şahseven'in toplumsal ve ekonomik yapılanmasındaki değişiklikler ve beylerin etrafında toplanan kişilerin bir yaşam tarzı olarak giderek daha çok artırdıkları soygunları anlatan kayıtları da dahildir.

Dünyanın diğer yerlerinde de çok önemli olayların yaşandığı yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, İran'da toplumsal ve siyasi yapılanmalarda köklü değişiklikler olmuştur. 1906-09 Anayasa devrimi, ülkenin bazı bölgelerinin Rus, İngiliz ve Türk kuvvetlerince işgali ve 1921 hükümet darbesi Kaçar hanedanının sona ermesine ve Pehlevilerin iş başına geçmelerine yol açmıştır. Hâkim durumda olan Rus ve İngiliz nüfuzu İran'ı siyasi ve ekonomik bağımsızlıktan mahrum etmiştir. Fakat bütün bunlar, Bolşevik Devrimi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra denizaşırı ülkelere taşan İngiliz ekonomileri, kuzeyde yeni Sovyetler Birliği'ne yakınlığı ve güneyde İngiltere'nin petrol çıkarlarını giderek daha fazla önemsemesine rağmen Rıza Han'ın yükselişiyle denetim altına alınarak siyasi ve ekonomik açıdan bağımsız bir İran devletinin oluşturulması ve birlik içinde hareket eder hale gelmesi sağlanmıştır.

XII. Bölüm'de, bu kritik dönemde oluşan bazı önemli olaylara Şahseven aşiretlerinin nasıl dahil olduğu ayrıntılı

biçimde anlatılmaktadır. 1908 ilkbaharında, Şahseven aşiretlerinin ve Rus sınır muhafızlarının karıştıkları sınır olayları, Rusların Azerbaycan'da, Tahran'daki Anayasa yanlısı hükümetin düşmesine yol açacak kapsamda bir askeri harekâta girişmesi için zemin oluşturmıştır. 1908-09 kışında, bazı Şahsevenliler Tebriz'i kuşatan Rus birliklerine katılmışlardır. 1909 sonlarında yeni milliyetçi hükümet ülkede denetimi sağlamaya çalışırken, Şahseven beylerinden çoğu, Anayasaya karşı olduklarını ve Tahran'a yürüyerek Muhammed Ali Şah'ı yeniden tahta çıkarmak niyetinde olduklarını açıkça ilan eden Doğu Azerbaycan Aşiretler Birliği'ne katılmışlardır. Bunlar Erdebil'i talan etmişler ve olaya Avrupa basınında büyük bir yer verilmiştir. Kısa bir süre sonra, Tahran'dan gelen milliyetçi kuvvetlere yenik düşmelerine rağmen, Şahseven savaşçıları işgalci Rus kuvvetlerine karşı gerilla direnişini sürdürmüşler ve diğer güçler ise bunları yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Rıza Han başkanlığında merkezi hükümetin kurulmasına kadar, nüfuzlu beyler bölgeyi denetimleri altında tutmuşlar, kendi yerel hırslarını ve rekabetlerini sürdürmüşler ve Erdebil kenti üzerinde odaklanarak 1920 ve 1921 yıllarında Bolşevik akınlarına karşı birleşik cephe oluşturmuşlardır. 1922-23 kış ve ilkbaharında, Rıza Han ordusunun bastırması ve silahsızlandırması gereken başlıca aşiret grupları arasında Şahseven birinci sırada geliyordu.

XIII. Bölüm'de, 1960'ların ortalarında benim alan araştırması yaptığım döneme kadar olanlar ve sonuçta Şahseven aşiret konfederasyonunun dağılması anlatılmaktadır. Başlangıçta aşiretler resmen tanınmış ve sadık beylerin başkanlığında eşit birimler halinde bu yeni ulus-devlet etrafında birleşmişlerdir. Daha sonra, zorla kabul ettirilen yerleşik düzene geçmenin yol açtığı ekonomik ve toplumsal çaresizliğin sıkıntılarını yaşamaya başlamışlardır. 1940'lardaki kısa bir canlanmadan sonra, İkinci Dünya Savaşını izleyen

yıllarda, Muhammed Rıza Pehlevi yönetiminde ayrımcılık yeniden ortaya çıkmıştır. Alınan bir dizi önlemlerle beylerin hâkimiyetine son verilmiş ve kırsalda yaşayanlar giderek artan biçimde milli ve daha geniş ekonomik ve siyasi yapılanmaların içine çekilmişlerdir. 1960'ların başlarındaki toprak reformuyla otlaklar millileştirilmiştir. Göçbeleri yerleşik düzene sokmak, 1930'lardaki hataların tekrarlanmaması dileğiyle hükümet politikasının doğal bir parçası haline gelmiştir. Mugan'da sulamayla tarım yapma ve endüstrinin geliştirilmesiyle, göçbelerin hepsi değilse bile büyük bir bölümüne yerleşim yerleri sağlanabilecek hale gelinmiştir. Bölüm, 1995'e kadar olan gelişmeleri özetleyen bir notla bitmektedir.

XI. BÖLÜM

Yeni Otlaklar: Sınırın Kapatılmasının Etkileri

On Dokuzuncu Yüzyılın Sonlarında Azerbaycan

Bu dönemde genel olarak İran, özellikle aşiret bölgelerinde ve sınırlarda giderek artan bir güven duygusu içinde yaşamıştır. Ekonomik üretim artmış ve köylülerin yaşadıkları yerlerin çoğunda gelişmeler gözlenmiştir.¹

Azerbaycan ve Şahseven ülkeleri bu eğilime dahil olamamıştır. Çağdaş raporlar, Azerbaycan'da çiftçiliğin giderek kötüleşen ve çöken yönetim nedeniyle zarar gördüğünü ve en önemli görevlilerin adaylığını ve atanmasını pratikte denetim altında tutan Rusya'nın etkisiyle felç olduğunu anlatır. Yerel bölge valilerinden vergi memurlarına kadar uzanan daha küçük memurların atamaları ise, bağlı

1 Gilbar (1978: 360 ve sonrası); Lambton (1991: 481); Pakdaman (1983).

oldukları en yakın üstleri tarafından yapılır ve bu mevkiller çoğu zaman açık artırmayla verildiğinden bir rekabet söz konusu olurdu. Şahseven bölgesinin güney kısmı, yani Mişkin, Arşak, Velkic ve Erdebil bölgelerindeki tarım yerleşim yerleri ya zengin kentlilerin (Erdebil ve Tebriz'deki resmi görevliler, tüccarlar ve din adamları) veya buralarda, özellikle Erdebil'in kentten uzak bölgelerinde yerleşik düzene geçmiş aşiretlerin beylerininindi. Toprak sahipleri (*mülkdar*) köyün hasılatından pay alırlar. Ayrıcı, hükümet köylerin veya bütün bölgelerin vergilerini ya resmi veya diğer hizmetleri karşılığında bedel olarak veya yapılacak peşin bir ödeme karşılığında *tiyul* olarak kişilere kiralar. Çoğu zaman, toprak sahipleri de *tiyul* bulundurur ve hükümdarın arazisi olarak (*Halise*) bırakılmış birkaç köyde ise *tiyul* sahipleri hem vergileri hem de üründen hükümetin alacağı payı toplarlar. Diğer durumlarda, toprak sahibiyle *tiyuldar* sürekli birbirleriyle çekişme halindedirler. Toprak üzerinde daha kalıcı çıkarları olan toprak sahipleri köylülerin refahı ile *tiyuldardan* daha çok ilgilenir. Güçlü olduğu durumlarda toprak sahipleri kendi köylülerini *tiyuldarın* ve diğer hükümet görevlilerinin baskılarından ve müdahalelerinden korur veya *tiyulu* kendisi alır. Fakat her iki halde de, güçlü bir toprak sahibi eğer eğilimleri bu yöndeysen denetimsiz sömürüler yapabilir. En şanssız köyler, *tiyuldarların* zorla para toplamalarına direnemeyen zayıf toprak sahiplerinin yönetiminde olanlardır. Bu tür köyler, kraliyet arazisi olan köyler gibi *tiyuldarların* kendilerine özel mülk olarak satılırlar ve normal koşullarda bu köylülerin durumlarını düzelten bir uygulamadır.² Sayıları çok az olan aydın toprak sahipleri ve *tiyuldarlar* bile, üstlerine atamalar için ve hediye olarak çok fazla ödeme yapmak zo-

2 Tigranov (1909: 82 ve sonrası); Karş. Lambton (1953: 155); Tagieva (1969: çeşitli yerlerde).

rundadır ve bu dayanılmaz yükün altında ezilen köylüler çoğu zaman köylerini terk ederler.

Uzun yıllar kamu düzeni ve güvenliği, en azından Azerbaycan'daki Rus nüfuzunun etkilerini ve Şah'ın otoritesini değerlendirmekle yükümlü olan Tebriz'deki İngiliz başkonsolosunun eleştirel bakışlarını tatmin edecek ölçüde, Emir Nizam'ın demir yumruğuyla sağlanmıştı. 1890 da Albay C. E. Stewart Tebriz'den şunları yazmıştır:

Aşağı yukarı beş yıl önce Emiri Nizam bu eyaletteki hükümetin başına geçtiğinden beri hayat ve mallar daha güvende ve gerek Tebriz kentinde gerekse genel olarak eyaletlerde ayaklanmalar bastırıldı. Önceleri sık olurken, artık ender olarak ayaklanma oluyor.³

Şahseven konusunun sakin olduğunu ve Mugan sınırında düzenin sağlandığını, ancak sınırın her iki tarafında Çelebiyanlı aşiretinin yürüttüğü akınlar nedeniyle Karadağ'a komşu bölgelerde durumun oldukça karışık olduğunu yazmıştır. Rus makamları, bu tür aşiretler ve Karadağ dağlarına sığınan Rus göçebeleri konusunda bir şeyler yapılması için İran üzerinde büyük bir baskı uyguluyordu.

Fakat bir sonraki yıl, Emir Nizam kendisine tanınan yetkileri aştı. Onun desteği ve dini sınıflarla Rus başkonsolosunun kışkırtılarıyla Tebriz halkı, 1890'da bir İngiliz şirketine tütün tekeli veren Nasreddin Şah'a karşı şiddetli bir ayaklanma başlattı. Sonuçta tütün tekeli iptal edildi ve Emir Nizam görevden uzaklaştırıldı. Bunu izleyen beş yıl kamu düzeni sağlanamadı ve buna ek olarak eyalet bir de açlık ve kolera salgınıyla uğraştı (1892'deki korkunç salgın).⁴ Zayıf kişilikli veliaht Muzaffereddin Emir Nizam

3 FO 60/511 (Stewart'tan Wolff'a 25.4.1890 tarihli rapor, Wolff'un 4.5.1890 tarih ve 163 numaralı yazısıyla gönderilmiştir).

4 1890 yılında İran'daki durumla ilgili olarak Sir Mortimer Durand'ın FO 60/581 de Aralık 1895 tarihli memorandumuna bakınız.

üzerinde hiçbir zaman otorite kuramadı ve ondan sonra işbaşına geçenlerin eyaleti kötü yönetmelerine göz yumdu.

Muzaffereddin 1896'da Şah oldu ve bunu izleyen on bir yıl boyunca Azerbaycan, babasının zayıflığı kadar kötü huylu ve bağınaz olan oğlu Muhammed Ali Mirza yönetimi altında ezildi. Yönetim mekanizması çökmüştü. Tütün ayrıcalıkları konusunda kazandıkları zaferden sonra tüccar ve din sınıflarından yabancı düşmanı devrimci unsurların kışkırtıları arttı ve bu zaferin kazanılmasına katkıda bulunduğu halde, Rusya muhalefetin tek hedefi haline geldi. Muhammed Ali kendisini Rus yanlısı ilan etti ve Rus nüfuzuna kayıtsız koşulsuz teslimiyeti nedeniyle, Şahlıktan düştü. Çok az etkisi olmakla birlikte, karışıklık içindeki eyaletin denetim altına alınması konusunda Karadağlı Rahim Han Çelebiyanlu gibi aşiret önderlerine güvenmişti; aslında uygulamada, Rus birlikleri sınırda düzeni tesis etmek için çağırılmayı beklerken, o sınır aşiretlerinin soygunlar yapmasını teşvik etmişti.

Azerbaycan pazarlarına Rusların ticari açıdan sızmaları çok çabuk oldu. Rusya'dan ana trafik Astrahan üzerinden ve Hazar üzerinden Astara'ya geliyor ve buradan karayoluyla Tebriz'e uzanıyordu. Erdebil bu ticaretin yoğun bir antreposu haline geldi. Bu arada, Erdebil bölgesinden çok sayıda İranlı Bakû'deki petrol kuyularında ve yılın birkaç ayı doklarda çalışmak üzere Bakû'ye göç etti. Bazıları kaldılar ve kazançlarını İran'a bağışladılar.⁵ 1960'larda, çağın başlarında Rusya Mugan'ında ve Karabağ'daki yeni pamuk tarlalarında çalıştıktıklarından söz eden Şahseven ileri gelenleriyle görüştüm.

Elbey hanedanı, sonuçta Şahseven aşiretleri üzerindeki bütün kontrolünü kaybetti. 1886'da Cafer Han'ın tutuklan-

5 Arfa (1964: 41) Swietochowski, petrol patlamasının 1900'de yaşandığını söyler (1985: 37).

masından sonra Erdebil *elbeyi* ortalıkta görünmedi. Fakat Farzi Han'ın üçüncü oğlu Ali Kulı Han en azından 1903'e kadar Mişkin *elbeyi* olarak anılmaya devam etti. Farzi Han'ın ilk iki oğlu Kurban Ali Han (1886'da öldüler) ve Sefer Ali Han'ın Nasreddin Şah'ın sarayında saygınlıkları vardı ve Sefer Ali Han, 1859'larda doğudaki bazı savaşlarda başarı kazanarak temayüz etmiş aynı adı taşıyan bir general olabilir.⁶ Ahmet Mirza'ya göre, Farzi Han'ın kızı Gelin Hanım, Feth Ali Şah'ın oğlu Keykavus Mirza ile evlenmişti.⁷ Tigranov 1903'te Mişkin ve Ucarud'da görev yapan iki bölge valisinin adını İbrahim Han ve Abbas Ali Han olarak verir. Bunlar Kasım Han ve Farzi Han kardeşlerin oğulları olabilirler.⁸ Bedir Han'ın soyundan gelen diğerlerinden bazıları Erdebil, Tebriz, Tahran gibi kentlere dağılmışlar, bir kısmı ise ya Şahseven aşiretlerine katılmışlar (Sarvanlar ve Cilavdurlular gibi) veya yoksul köylüler olarak yaşamışlardır. Göçebeler arasında gerçek güç uzun süre Kocabeyli aşiretinin elinde kalmıştır.

1870'lerden sonra, Kocabeyli Nurullah Bey ve ondan sonra gelenler, Mişkin bölgesindeki göçebelerden ve Mungan'a göç etmeye devam eden Erdebil aşiretlerinden vergi toplamışlardır. Bu sembolik olarak önem taşır. Aşiret beyi veya hükümet görevlisine vergi ödemek onun otoritesini kabul etmek anlamına gelir. Ayrıca, vergiyi toplayan da bu değerlendirmeden kaynaklanan aşırılıkları kullanarak bundan önemli bir kâr sağlar.

Sınırın kapandığı tarihlerde, aşiretler arasında en zengin, en büyük ve yasalara en çok uyan bir aşiret olan Mu-

6 Maraghei (1877-80, I: ek 13); Baiburdi (1962: 103).

7 Ahmad Mirza (1976: 53), Gelin Hanum'u Sarıhanbeyli Şahseven Farzi Bey'in kızı olarak gösterir. Fakat Sepehr, Keykavus Mirza'nın babasını Civanşirli Fazl Ali Bey (Farzi?) olarak verir (1958, I: 321). Daha önce söz edildiği gibi, Gelin Hanum olarak adlandırılan birçok hanedan gelinlerinden bir Nazar Ali Han'ın kızıdır.

8 Tigranov (1909: 95, 100); Radde (1886: 444).

ganlu'nun beyi Murat Ali Bey, hükümetin bütün direktiflerini diğer beylere iletme yükümlülüğüyle bütün göçebe Şahsevenin yöneticiliğine getirilmiştir (*Serperest*). Fakat göçebeler üzerinde hâkimiyetini sürdüren Kocabeyli beyleri üzerinde hiçbir zaman otorite tesis edememiştir.⁹ Kocabeyli'nin en önemli rakipleri, önce Ahmet Han Bey ve sonraları Hazret Kulı Bey yönetimindeki Hacıkocalular olmuştur. Bunların geleneksel kış otlakları İran Mugan'ının en iyi yeri olan Aslanduz civarındaydı ve Kocabeyliler kendilerine Rus Mugan'ının yasaklanmasından itibaren Hacıkocalularla çatışma halindeydiler.

Bana, yüzyılın sonlarına doğru Hazret Kulı'nın, büyük bir olasılıkla Emir Nizam'ın kışkırtmasıyla, Kocabeylilerle çatıştığı ve hâkimiyetlerine son verdiği anlatıldı. Beylerden hiçbirinin diğerleri üzerinde otorite kurması söz konusu olmadığından, Muzaffereddin Şah aşiretleri yönetmek için Erdebil valisinin yardımcılarından birini *elbey* olarak atadı. Safari'ye göre, bu Erdebil'in ileri gelenlerinden Mutemenülrüeya idi ve Anayasal Devrim başlarında öldürüldü. Yerine gelen amcası vekilülrüeya bu görevde yıllarca kaldı.¹⁰

Hükümetin herhangi bir Şahsevenliyi bütün aşiretlerin beyi olarak kabul etme politikasından vazgeçmesi *hanhanlık* olarak bilinen hanların dönemi koşulunun doğmasına yol açtı. Bu terimin önemi şöyle anlatılabilir: Genellikle hükümet tarafından verilen *beylik* ve *elbeylik* unvanlarına karşılık hanların bir derece daha az bağımlı bir hâkimiyetleri olurdu. Bu eşanlamlı sözcük, Şahsevenliler, *eşrarlık*, asilerin ve yasadışı kişilerin zamanı olarak bilinen dönem-

9 Artamonov (1890: 448-9)

10 Safari (1971: 249); bu iki kişiliğin Mugan'ı Ruslara kaptıran eski Mugan hanlarından olduklarını söyler; örneğin, Taliş/Namin hanları, Sarıhanbeyli hanedanı değil.

leri anarlarken kullanılır. Aslında izlenen politika böl ve yönet politikasıydı.

Otlaklar ve Üretim

Sınırın kapanmasının Şahseven üzerindeki ilk etkileri ekonomik kriz biçiminde oldu. İran Mugan'ına girişi yasaklanan hayvanlar için mevcut otlaklar ve su kaynakları yetersiz kaldı, çoğu hastalığa ve açlığa yenik düştü ve üretim ciddi biçimde azaldı. Ayrıca, kırsalda yaşayanların yeni buğday kaynaklarına ve diğer mallara gereksinimleri vardı ve ürünleri için yeni pazarlara girmeleri gerekiyordu. Bu nedenle de İran Mugan'ına giderek daha fazla ölçüde bağımlı oldular. Çoğu Şahsevenlinin hayatta kalmak için alternatif kaynaklar bulması gerekti.

Sınırın kapanmasından önce göçebeler Rus Mugan'ında, 1849'da Wrangel'in belirlediği yasal kuşak ve o tarihten beri onlara bırakılmış olan Kura, Aras ve Akuşa nehirlerinin kıyıları boyunca uzanan arazi de dahil olmak üzere 300.000 hektarlık alanı kullanabilmişlerdi. O tarihten itibaren ise, yalnızca İran Mugan'ında bazı su yollarına ulaşılacak konumda olan yaklaşık 150.000 ile 200.000 hektarlık bir alanı kışlık otlaklar olarak kullanabilir hale geldiler. Artamonov, işe yarar otlakların yalnızca kuzeyde Aras'a doğru ve Rus sınırında ve batıda, vadisi sınırın İran tarafındaki bütün otlakların incisi olarak kabul edilen Karasu'nun alt kısımlarında bulunduğunu kabul etmektedir.¹¹ Ayrıca, İran Mugan'ının güneyindeki bölgenin bataklık ve kayalık olması ve su bulunmayışı nedeniyle otlak olarak bir işe yaramadığını düşünmektedir. Yine de, yeterli sulama yapıldığı takdirde hububat ekimine uygun hale gelebilir demektedir. Fakat sınırın kapanmasından sonra, 1.5

11 Artamonov (1890: 450)

ila 2 milyon baş koyun ve keçi ve 100.000 civarında büyük baş hayvandan oluşan sürülerini beslemek için bu bölgelere açılmak zorunda kalmışlardır.

1960'larda, Şahseven göçbeleri, İran Mugan'ında bulunan bu otlakları dağıtım planına göre kullanmak zorunda kalmışlardır. İlginçtir ki, onlardan ve birkaç on yıl önce onlarla ilgilenen bazı görevlilerden dinlediklerime göre, bu otlakların dağıtımını Azerbaycan Genel Valisi Garusi Hasan Ali Han, yani Emir Nizam yapmıştır. Belli bir otlağın kullanım haklarının kaynağını sorduğumda ise bana *Emrenizam-sepki*'ne (Emir-Nizam'ın kayıtlarına-sept'ine) bakmam söylendi.

Aslında, ilk dağıtım Emir Nizam genel vali olarak atanmadan önce 1884-85 tarihlerinde aynı unvanı taşıyan bir başka görevli, yani Erdebil valisi Emin Nizam Kaçarlı Muhammed Sadık Han tarafından yapılmıştır. Krebel'e göre, Emin Nizam, 1872'de bütün Şahseven'in *ilhanı* (komutanı) olarak belirsiz bir süreyle bu göreve getirilmiştir, fakat sonraki faaliyetleriyle ilgili hiçbir kayıt yoktur.¹² Ne var ki, son paragrafta, 1884 ilkbaharında İran kesimindeki Şahsevenlilere toprak dağıtmak üzere Mugan'a gönderildiğini biliyoruz. Aralık ayında burada veliaht Muzaffereddin'le buluşmuş ve göçbeleri plana göre kış için ayrılmış olan topraklara yerleştirmiştir.

Bu dağıtımla ilgili çağdaş hiçbir kayıt bulamadığım gibi, konuştuğum aşiret mensuplarından hiçbirinin bu konuda kişisel bilgisi olmadığını öğrendim. Fakat yakınlarda, İçişleri Bakanlığı arşivlerinde, Aralık 1922'de Emir Leşker Tahmaspi tarafından derlenmiş bir liste ortaya çıkarıldı (XII. Bölüm'e bakınız). Bu listede,

Erdebil ve Mişkin'deki Şahseven göçebe aşiretlerin adları, Hicri 1304 yılında iş başında olan hükümetin emriyle Rus

12 Markov (1890: 26).

Mugan'ındaki kışlakların kaldırılmasından sonra Mugan'daki ileri gelenlerle birlikte (okunamıyor) müteveffa Emir Nizam'ın da bulunduğu kışlakların adları bulunmaktaydı. Devrimden sonra hiç özen gösterilmediği için Kocabeyli ve diğerleri aşiretlerin ve kışlakların adlarını yok ettiler ve hiçbir belge kalmadı. Yüksek Ordu Konseyinin talimatıyla ben aşağıdaki bilgileri bir araya getirdim.¹³

Arşak ve Mugan'daki kışlaklarının adları ve yerleriyle birlikte kırk üç aşiretin listesini çıkarmıştır. Buna, otuz sekiz aşiretin (çoğu birinci listedeki adların tekrarı) ve otlakların adlarını ve daha sonra Emir Tümen Hemedani Mustafa Kulı Han tarafından uygulanan değişiklikler ve ayarlamaları da içeren bir liste daha eklemiştir. Bu kişi, büyük bir olasılıkla belgede verilen tarih olan Hicri 1304'te sınırın kapanmasından bir yıl sonra Emir Nizam Hasan Ali Han tarafından Şahsevenlilerin yeni otlaklarında düzeni sağlamakla görevlendirilen ve diğer kaynaklarda Mir Penc Mustafa Kulı Han olarak söz edilen kişidir. Emin Nizam ilk dağıtımı iki yıl önce yapmıştır. Dağıtımda Emin Nizam ve Emir Nizam'ın katkıları olduğu ortadadır, ancak Emir Nizam daha tanınmış olduğu için dağıtım işi tümüyle ona mal edilmiştir.

Dağıtımda hem otlak hem de yerleşim yerleri için arazi tahsis edilmiştir. Bu arazilerin o zamanki yasal durumlarının tam olarak nasıl olduğunu bulamadım. İdari açıdan güneybatı Mugan Karadağ alt-eyaletinin bir bölümü olan Angut bölgesindeydi, fakat Mugan'ın geri kalan kısmı, Arşak gibi, Erdebil alt-eyaletinde Namin hanlığının bir kısmı olan Ucarud bölgesindeydi. Ucarud'daki ekili arazilerin çoğu bir zamanlar Namin hanlığına bağlıydı, fakat artık yerel

13 Rabi i 1341 tarihli belge (Ekim-Kasım 1922), Mizban'da yeniden basılmıştır (1992: 13-22).

beylere satıldı. Örneğin, 1960'larda Alarlu aşireti beyleri, on dokuzuncu yüzyılda Namin hanlığından satın alınmış (bana söylenen) olan Garmi yakınlarındaki geniş topraklarda tarım yapıyorlardı.

Bu otlaklar muhtemelen on yedinci yüzyılda kullanılan bir statü olan hükümdar arazisi (*halise*) olarak geçiyordu ve ekip-biçme hakkı devletten alınmıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında ülkenin her tarafındaki kraliyet arazilerinin büyük bir kısmı kişilere satıldı ve kronik parasızlıktan yakınan Kaçar hazinesine gelir elde edildi.¹⁴ O sıralarda Mugan'daki toprakların ekilip biçilmek üzere Şahseven beylerine devrinin kaydedildiği birçok ferman vardır. 1965'te böyle bir belge gördüm ve bir kopyasını çıkardım. Bu belge Cilavdarlu aşiretinin beyinin elindeydi, fakat aslında 1309/1892 tarihinde *elbey* Ali Kuli Han ve ortakları için verilmişti. Bu belgeyle, belirlenen vergileri ödemeleri koşuluyla özel mülk olarak ekip-biçmek ve yerleşmek üzere çoğu Mugan'da ve bir kısmı Mişkin'de olmak üzere bazı tarlalar ve mezralar verilmişti. Aslında sözü edilen bu toprakların bir kısmı, en az elli yıl süreyle daha ekilip biçilmiştir.

Mugan'ın geri kalan kısmı kâğıt üzerinde hükümdar arazisi biçiminde olmak üzere otlak olarak kalmıştır, fakat çeşitli aşiretler ve onlara bağlı gruplar arasında paylaşılmıştır. 1960'larda bana, Mugan'ın 364 *kışlak*'a bölündüğü söylendi. Bunlar yalnızca bozkırlar değil aynı zamanda Angut, Barzand, Ucarud ve Şahsevenli Hacıkocalu aşiretinin bazı otlaklara sahip olduğu Karadağ'daki Aslanduz'dan Dereyurt'un karşı kıyısına kadar uzanan Garmaduz'un bir bölümüydü. Emir-Leşker'in ilk otlak dağıtım listesinde (1884-85) çoğu Arşak'ta olmak üzere 274 *kışlak* adı verilmektedir. İkinci listede ise (1886-87) tümü Mugan'da olmak

14 Tigranov (1909: 3, 84); Lambton (1953: 147, 152).

üzere 264 *kışlak* adı verilir. Fakat iki listede de bazı aşiretlerin otlakları kullanmaya devam edeceğinden söz edilerek isim ve sayı verilmez. Fakat, hepsi bir araya getirildiğinde, sayıları 364'e ulaşabilir. Bir veya iki tanesi daha küçük aşiretlere olmak üzere, Muganlı aşiretine otuz iki veya daha fazla kışlak tahsis edilmiştir.

Aslında dağıtımın her yıl yenilendiği anlaşılmaktadır. 1889 Kasım ayında Mugan'da bulunan Artamonov'a göre,

Genellikle Kasım ayının başlarında dağlardan inen göçebeler, yanında kalabalık askeri bir müfrezeyle Erdebil Valisi gelinceye kadar kışlık otlakların sınırları civarında bir süre kalarak dağınık biçimde Mugan steplerine yayılırlardı. Daha sonra, vali kendisine yetki verilen otlakları göçebe aşiretlere tahsis ederdi. Bu süre zarfında vergileri toplar, aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları giderir, temyiz olanağı olmayan bir mahkeme kurar ve çoğu zaman verilen cezaları infaz da ederdi. Vali yanındaki askeri müfrezeyle birlikte kışlık otlaklarına yerleşmiş olan Şahsevenleri denetlemek üzere sınırımız üzerindeki Belisuvar köyü civarında kalırdı. Aslında, iki devlet vatandaşları arasında sınırda ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek ve olayları bastırmakla görevli sınır komiserimizde burada kalırdı.

Artamonov'un yazdıklarına göre yerleşik ve göçebe durumdaki Şahseven için yaklaşık 15.000 tümen vergi tahakkuk eder fakat vali 35.000 tümen toplardı. Her aşiret için nüfusuna göre, her hane 2 tümen olmak üzere vergi tahakkuk ederdi. Doğal olarak, beyler nüfusu her zaman gerçek rakamların altında hesaplarılardı.¹⁵ Nüfus sıklığı en iyi ot-

15 Artamonov (1890: 450-1). Bana bu sistemin Rıza Şah dönemine kadar sürdüğü anlatıldı, fakat 1900'den hemen sonra vergilerin düzenli toplanması sona erdi ve 1923'te ateşksten sonra ödenmemiş borçların ödenmesi gerekti. 1889-90 tarihli yeni yasayla ilkbaharın başında her köyün ve kabilenin develerinin, koyunlarının ve keçilerinin yıllık olarak sayılması ve deve başına 3 kran, koyun ve keçi başına 1 kran vergi ödenmesi öngörülürdü (Lamb-

laklar için rekabet yaratır ve vali bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak, göçebelerden zaten fazlasıyla almakta olduğu yasal vergiler ve diğer hediyelere ek bir gelir kaynağı elde ederdi. Dağıtımın ne zaman kalıcı hale geldiği bilinmemekle birlikte, daha zengin ve daha güçlü aşiretler doğal olarak çok zengin otlaklardan yararlanırken, yoksul ve güçsüz olanlar su kaynakları olmayan, yetersiz, çorak ve kayalık otlaklarla yetinmek zorunda kalırlardı.

Mugan'ın batısında ve doğusunda koşullar birbirinden farklıydı. Erdebil göçebelerinden bazıları da dahil olmak üzere Ucarud ve doğudaki bazı gruplar yıllarca bir tür vergi ödeyerek sınırı geçmeyi ve Rus topraklarında kışlamayı başarmışlardır. 1887 temmuzunda Abbott şunları yazmıştır:

Duyduklarım doğru ise, Rus sınır görevlileri Şahsevenlerin periyodik olarak Rus sınırındaki Mugan'a hayvanlarını otlatmak için gelmelerini engelleyememiş, hatta buna göz yummak durumunda kalmıştır. Zira Mugan'da yaşayan köylüler Rus komiserini yaşamlarının göçebelerin yıllık ziyaretlerine bağlı olduğu konusunda ikna etmişlerdir.¹⁶

Diğer yandan batıda, yeniden dağıtım yapılarak, başta batıda Ucarud'daki sınır bölgesinden Angut ve Dereyurt bölgesine doğru gitmek zorunda kalan Kocabeyliler olmak üzere, yeni gelenlere yer açmak için bazı aşiretlerin (daha çok Hacıkocalu) bir zamanlar kullandıkları zengin otlakları kullanmaları engellenmiştir. Bu otlakları kullanma hakkıyla ilgili olarak, bunlarla Hacıkocalu, batıda Hacıkocalu ile komşuları Karadağlı Çelebiyanlu aşireti arasında sürekli

ton 1953: 168), fakat bu yasanın Ardabil bölgesinde uygulandığını gösteren hiçbir kanıt yok.

16 FO 248/449 (Abbott'tan Nicolson'a 27.7.1887 tarih ve 8 numaralı); Tigranov'a da bakınız (1909: 123-128).

çarpişmalar olmuştur. Hacıkocalu beyi Ahmet Han Bey'in erkek kardeşi Mahmut Han Bey 1889'da Artamonov'a şunları anlatmıştır:

Şimdi kışlakları aşiretler arasında paylaştırdılar... Bizim otlaklarımız az, fakat tanrıya şükürler olsun ki sürülerimiz bunlara rağmen çoğaldı; dolayısıyla, toprakların her bir metresi için savaştık. Hiçbir dönemde, son dört yıldır yaşadığımız kargaşayı yaşamamıştık. Hemen hemen bütün aşiretler birbirleriyle savaştılar. Özellikle kötü yıllarda ve kış sonlarında hayat bizim için daha zorlaşıyor, çünkü, bu dönemlerde bütün aşiretler bu otlaklarda toplanıyor ve birbirini buralardan atmaya çalışıyor. Örneğin, bizim kışlık yerlerimiz çok güzel. Bütün Mugan'da Dereyurt'tan daha iyi bir yer bulunabileceğini sanmıyorum. Ne yazık ki, bize düşen yer azaldı ve Çelebiyanlu aşiretinde çok ciddi düşmanlarımız var ve her iki tarafta en azından 50 kişi kan davası peşinde... Artık silahsız hayvan otlatmamız olanaksız. Aramızdaki husumet otlaklar konusunda başladı. Onların koyunları bizim otlaklarımıza geçti ve biz onlara el koyduk. Kısa bir süre sonra, Çelebiyanlular geceleri bizim sürülerimize saldırıya başladı. Allahtan adamlarımız uyanıktilar. Herkes silahını kaptı ve çatışma başladı. Adamlarımız onlardan iki kişi öldürdü. Birkaç gün sonra, bir gece biz saldırıya uğradık ve üç adamımız öldürüldü. Ondan sonra, artık ölenlerin sayısını biz de unuttuk.¹⁷

On yıl sonra buralardan geçen Averyanov şunları yazmıştır:

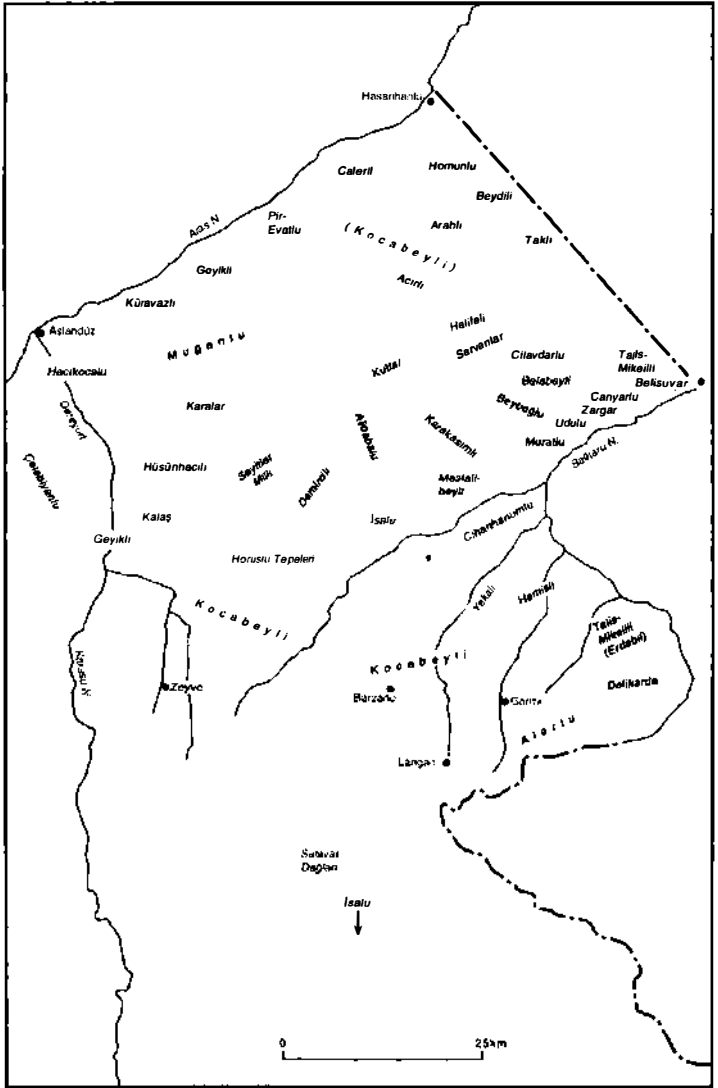
- 17 Artamonov (1890: 452). 1889'da olduğu gibi, 1960'larda da otlak kullanma hakları yalnızca sürü sahiplerinin bir kez ot toplamalarından (*ham*) sonra gözetilmiş, bir daha dikkate alınmamıştır. Ondan sonra, ikinci büyüme döneminde (*ören*) bütün gelenlere açık olmuştur. Bu normal koşullarda yağmurun bol olduğu, dolayısıyla otların da bol olduğu ilkbahar aylarına rastlar. Kurak yıllarda anlaşmazlıklar çok şiddetli olurdu ve çeşitli vesilelerle yinelenildiği gibi çok yaygındı. Komşunun hayvanlarının otlağa girmesi halinde hayvanı yakalayıp dövmek alışılmış bir uygulamaydı (karş. Tapper 1979a: 51-2)

Bütün sonbahar ve kış boyunca Karasu vadisinde, Şahsevenlilerle köyleri Şahseven otlaklarına bitişik olan [Çelebiyanlu] Rahim Han'ın süvarileri arasında çatışma olmuştur. Aşiretler birbirine düşmandır ve otlaklar üzerindeki haklarla ilgili olarak devamlı anlaşmazlık halindedirler ve sürekli bir yanlış anlama durumu vardır.¹⁸

1880'lerde hazırlanmış olan listelerde aşiretlerin yerleri ve büyüklükleri, 1903'te Tigranov'un vermiş olduğu daha az ayrıntılı listelerde verilenlere uymaktadır. Tigranov'a göre, 1903'te İran Mugan'ındaki otlakları kullanan göçebelerin sayıları tahminen toplam 5.595 hane, yani kışlak başına yaklaşık 15 hanedir. Bir aşirete otlak tahsis ediliş biçimi konusunda 1966'da yapılan dağıtımdan ve geleneklerden çıkarılan sonuçlardan yapılandan fazla bir tahminde bulunmak güç. Zaten 1966'da yaklaşık 15 göçebe ailesi tarafından kullanılmaktaydı. Konuştuğum kişiler, aşiretlerine kışlak tahsisiyle ilgili bir belgeden haberdar değildi, fakat, bey kendi aşiretine tahsis edilmiş olan kışlakların adlarını biliyor olabilirdi. Bu yolla veya bir başka biçimde, her aşirete tahsis edilen kışlakları denetleme ve kendi adamlarından ödeme yapmalarını isteme olanağı bulabilirdi.¹⁹ Doğal olarak daha büyük ve daha zengin aşiretlerde, beylerin ve akrabalarının sürüleri ve obaları birkaç kışlak işgal ederdi; fakat sıradan göçebelerin 20 ile 30 hanelik bir oba topluluğuna bir kışlak düşerdi. Hakkında bilgi derlediğim kışlaklar, daha çok Mugan'ın kuzey ve batı kısımlarındaydı; genişlikleri yaklaşık 1.000 hektardı ve değişik boyutlardaydı.

18 Averyanov (1900: 66), Rostopchin'de alıntı yapılmıştır (1933: 108).

19 Gürcistan Merkezi Tarih Arşivlerine gönderme yaparak Tagieva, kabileleri üç kategoriye ayırır: Toprakların hepsinin beylere ait olduğu büyük bir bölüm; toprakların bir bölümünün beylerin ailelerine de ait olduğu az sayıda aşiret ve otlakların ortak mal sayıldığı göçebe kabileler (1964: 92). Fakat burada, açık olmamakla beraber, çiftlik arazilerinden söz edildiğini sanıyoruz.

Harita 7 1900 civarında İran Mugan'ında bulunan aşiretlerin olası yerlerini göstermektedir. (Aşiret adları kalın italiklerle verilmiştir)

Dağıtımdan sonraki yirmi yıl içinde güçlü gruplar zayıf grupların otlaklarını işgal ettiklerinde bazı topyekûn değişiklikler ve gerçek sınırlardan taşmalar olmuştur. Örneğin, Kocabeyli Nevruz Han adamlarını Ucarud ve Horuslu'dan kuzeye götürmüş ve Pirevatlu, Araplı, Caferli ve Acırlı aşiretlerinin otlaklarını işgal etmiştir. Acırlı'nın büyük bir bölümü, Beydili ve diğerleri ile birlikte Mugan'ın kuzeyinden Ucarud'daki Alarlu'ya çekilmişlerdir. Daha sonra, Geyikli aşireti yavaş yavaş Dereyurt/Karasu vadilerindeki Kocabeyli topraklarına yerleşmeye başlamıştır. Fakat, daha sonra bu hareketlenmelerin çoğu tersine dönmüştür. Harita 7 ve 8'e göre, aşiretler arasında oldukça az sayıda kışlak yeniden dağıtıma tabi olmuştur ve değerlendirebildiğim kadarıyla aynı şey her aşirete tahsis edilen kışlaklar için de geçerlidir.

Artamonov'a, sınırın kapatılmasından önce her Şahseven hanesinde en az üç at, iki veya üç deve ve kırk ila elli baş koyun ve keçi (oldukça ılımlı ölçüde bir sürü) bulunduğu; fakat artık otlakların azlığı nedeniyle çadır başına ancak bir at ve bir deve düşmekte olduğu söylenmiştir.²⁰

Gerçekten de, büyük baş hayvan sürüleri sayıca koyun ve keçilerden daha fazla kayıp vermiştir: Zira koyun ve keçi sürüleri Mugan'ın güneyinde ve Horuslu tepelerindeki seyrek otlaklardan Artamonov'un düşündüğünden daha fazla yararlanmıştır. Her şey bir tarafa, en önemli sorun su kaynaklarının yetersizliğidir ve her yerde kuyular açmak gerekmiştir. Eldeki bilgilere göre, Şahseven sürüleri Rus Mugan'ındaki zengin otlaklardakinden daha kalabalık gruplar halinde otlamak zorunda kalmış olmalarına rağmen, sınırın kapanmasından sonraki yıllarda, uzunca bir süre, sayıları yaklaşık 1.5 milyonun altına düşmemiştir. Rus Mugan'ında 1850 civarında beylerin aralarında paylaş-

20 Artamonov (1890: 200).

tıkları yasal çıkışı olan ve büyüklükleri 350 hektarın altında olmayan 700-800 otlak kullanılmıştır. Bunların her biri 1000 koyunun otlamasına elverişli²¹ yerlerdir, yani bir başka deyişle hektar başına üç hayvan düşecek yoğunlukta bir otlak kullanma söz konusu olmuştur. Emin Nizam, İran Mugan'ında ve civarındaki bölgelerde daha önce çok düşük seviyede kullanılan 400.000 hektardan fazla araziye kış otağı olarak dağıtmıştır. Buraları, hektar başına dört veya beş hayvan düşecek biçimde 1.5 milyon koyun ve keçiye beslemiştir (buraları az sayıda büyük baş hayvan için de otlak olarak kullanılmıştır) ve bu, günümüzde geçerli otlatma yoğunluğundan biraz daha fazladır.²²

Yıllar içinde sürülerin sayılarından çok niteliklerinde bozulmalar olmuş ve zorlu yıllarda hastalık, soğuk ve kuraklığa dayanıklılıkları azalmıştır. Yağmurun çok az yağdığı 1888-89 yılında, çok sayıda hayvan telef olmuş ve hayvan sahipleri yoksullaşmışlardır. Bunu izleyen sonbaharda, Mugan'dan geçerken Artamonov mutsuz hayvanlar ve maruz kaldıkları felaketten şaşkına dönmüş, kendilerini eski topraklarından mahrum ettiği için hükümete karşı kızgınlıkla dolu aşiret halkları görmüştür.²³ Daha iyi geçen yıllarda bile sürüler önceki yıllara oranla daha az verimli olduğu için hayvancı ekonomi çok ciddi bir sıkıntı içine düşmüştü.

Pazarlar

Göçebeler ürünlerini İran kadar Rus pazarlarında da satmaya alıştı. Doğu Kafkasya'da siyasi ve ekonomik nedenlerle ve alışkanlıklardaki değişiklikler yüzünden ve kırsalda yaşayan Ruslar küçük baş hayvandan büyük baş hayva-

21 Radde (1886: 429).

22 Tapper (1979a: 48).

23 Artamonov (1890: 200,451 ve sonrası).

na geçtikleri için, Doğu Kafkasya'da giderek artan talep ve Şahseven'in hayvancı hayat döngüsü içinde en verimli dönem ilkbahar olduğundan, göçebeler güneye gitmek üzere Mugan'dan ayrılmadan önce, kışın ürettikleri süt ürünlerini, ilkbaharda kırıktıkları yünleri, kışın ürettikleri yünlü mamullerini ve (hepsinden önemlisi) yağ stoklarını satışa sunarlardı. Rus topraklarında konaklamış olanlar Kura ve Aras kıyılarındaki pazarlardan alışveriş ederlerdi; İran Mugan'ında kalanlar ise mallarını pazarlamak için Belisuvâr'a veya Aras'ı geçerek Karadağ'a gelirlerdi. Bu konuda bilgim olamamakla birlikte, Rusların bu obalardan alışveriş ettiklerini sanıyorum.

İran Mugan'ındaki kışlık otlakların düşük kalitede olması Şahseven'in ilkbaharda satışa sunduğu ürünlerin miktarının azalmasına yol açmış ve sınırın kapanması mallarını doğrudan Rus müşterilere satmalarını engellemiştir. Abbott'un Şahseven göçebelerinin 1887'de bile Rus topraklarına girmelerine izin verildiği yolundaki kuşkuları doğrusa bile, bunun küçük çapta olması olasılığı yüksektir. Ruslar kendi taraflarındaki bozkırları hemen tarıma açmışlardır. Markov, 1889'daki yazılarında, hükümetinin İran göçebelerini Mugan'dan çıkarmakta haklı olma nedenlerini özetlemiş ve bozkırların gelişmeye çok elverişli özelliklerinin bulunduğuna değinerek, kolaylıkla yeniden açılacak kanalların varlığından, bir zamanların zengin ve büyük kentlerinin kalıntılarından söz etmiştir.

Şahsevenlilerin Mugan otlaklarından uzaklaştırılmaları Bakü eyaletinin büyük bir bölümü için iyi bir gelecek habercisidir. Mugan varoşlarıyla iletişimin geliştirilmesi sayesinde tümüyle ekilip biçilecek, ekili tarlalar ve pamuk plantasyonlarıyla kaplanacaktır. Aslında, Mugan'daki toprakların ekilip biçilmesi için karmaşık bir mühendislik çabasına veya büyük yatırımlara gerek yoktur.

Dolayısıyla, İran göçbelerinin topraklarımızdan tümüyle çıkarıldığı bu dönemde Rusya'nın, İran'la yapmış olduğu Türkmençay anlaşmasından sağladığı toprak kazançlarından yararlanması gerekir. Bu amaçla, Mugan'ın her tarafına yayılmış olan kanallara özel bir önem verilmeli ve sulama yoluyla bu, hemen hemen hiç suyu olmayan ova Transkafkas bölgesinin en zengin tahıl ambarı haline getirilmelidir.²⁴

Bir başka yazar ise, daha sonraları “bu bozkırların ekilip biçildikten ve yerleşimcilerle dolduktan sonra yüzünün nasıl değişmeye başladığını anlatmıştır.²⁵ Sınırın kapanmasından sonra, Şahsevenlilerin Rusya'da yerleşmiş olanlar üzerine düzenledikleri saldırılarda artış olmuştur, fakat göçbeler, Bolşevik devrimine kadar Rus Mugan'ındaki otlakları kullanma girişiminde bulunmamışlardır.

Mugan'daki durumun tersine, Şahseven dağ otlaklarındaki durum göçbelerin besledikleri hayvanların sayısındaki azalma nedeniyle biraz düzelmiştir.²⁶ Buralarda sürüler kışın zorlu koşullarından zarar görmeden yaşayabilmişlerdir. Yaz ayları zaten, özellikle hayvan satışları açısından daha verimli hale gelmiştir. Göçbeler yazlık otlakları civarındaki Erdebil, Ahar ve Serab gibi yerel pazar kentlerini daha yoğun biçimde kullanmaya başlamışlardır. Bu arada Rusların, Şahseven ürünlerine taleplerinde bir deği-

24 Markov (1890: 58-62); Monteith de İran Muganındaki Timurlenk kanalından söz etmiştir: “Çok küçük bir harcamayla yeniden açılabilir ve *Mojan* (sic) İran'ın küçük, fakat çok verimli bir bölgesi haline getirilebilir (1833: 30).

25 Avdeyev (1927: 15).

26 Emir Leşker'in kabile ve kışlık otlakları listelerine eklediği mektubu (yukarıdaki 13 numaralı nota bakınız), Emin Nizam'ın yazlık otlakların listesini de çıkardığını göstermektedir. 1960'larda, aynı şey bana da söylendi. Fakat bu mektubun bir sureti henüz ortaya çıkarılamadı (Mizban 1992: 24).

şiklik olmamıştır ve yaz aylarında İran topraklarında satılan sürülerin çoğu Erdebil'den kuzeye Belisuvar'a ve Rus Mugan'ına kesilmeden götürülmüşlerdir.²⁷

Rus pazarları ise yalnızca Şahseven ürünleri için çıkış noktası olmakla kalmayıp aynı zamanda gereksinim duydukları, özellikle tarım ürünleriyle silah ve mühimmat gibi mamul maddelerle çeşitli malları temin ettikleri bir kaynak olarak kullanılmıştır. Sınırın kapatılmasından sonra, özellikle Mişkin aşiretlerinden göçebeler bu tür mallar için alternatif ikmal kaynakları bulmak zorunda kalmışlardır. Tahıl açısından ise, çok azının göç yolu üzerinde veya otlaklarına yakın yerlerde çiftlikleri vardır ve Mişkin ile Arşak'ta köy arazisi satın alma olanakları yoktu; çünkü bunlar zaten büyük toprak sahiplerinin elindeydi ve onlar da çok kârlı ve gelecek vaat eden yerleri ellerinden çıkarmak niyetinde değillerdi. Bu köylerin ürünlerini ekenlerden veya toprak sahiplerinden satın alabiliyorlardı, fakat arz durumu ve ürün fiyatları tüccarların ve toprak sahiplerinin spekülasyonları nedeniyle sürekli iniş çıkışlar yaşayan Azerbaycan'ın ekonomik yapısındaki istikrarsızlık, bu seçeneğin onlara cazip gelmesini engelleyen faktörlerdendi. Yönetimin tutumundan cesaret alan göçebelerin çoğu iki alternatif tahıl kaynağı kullanıyordu: Tarım yapmak için yeni topraklar açmak ve köylere saldırarak veya “koruma parası” olarak onlardan ürün gasp ederek soygunlar yapmak.

Yerleşim

Artomonov ve Tigranov Mişkin göçebelerinin kendi başına tarım yapmaya yöneldiğinden söz ederler. Artomonov:

27 Aubin 1908: 107); *Routes in Persia* (İran'da yollar) (II: 609).

Rus sınırı onların girişine kapandıktan sonra Şahsevenliler kendi deyimleriyle “kazana düştüler”. Hepsine yetecek ölçüde otlak yoktu, fakat yerleşik ve tarımla iç içe bir yaşam tarzıyla ilgilenmiyorlardı. Kendi otlakları içinde bir yerlere yerleşmek fikri onlara aykırı geliyordu; zira ekime elverişli küçük bir toprak parçası dahi bulmuş olsalar, çok fazla çalışmaları ve yapay sulama için çok fazla harcama yapmaları gerekecekti. Şahsevenliler kesin olarak bu bölgeden ayrılmak istemiyorlardı ve Rusların ısrarıyla İran hükümetinin bu amaçla harcadığı yoğun çabalar bir işe yaramadı.²⁸

Tigranov'un göçebelerin bu tavırlarıyla ilgili başka bir yorumu vardı:

Gerçek bir Şahsevenlinin gözünde tarım saygın bir iş değildir ve yerleşik düzen onda tepki yaratır. Aslında çevresinin gerçekleri bu görüşü destekler niteliktedir, zira onun gözünde yerleşik halk kırılmaya karşı koymayan koyun gibidir. Bu halkın dışında, bir de korunmaya muhtaç çaresiz ve umutsuz halk vardır, dolayısıyla kölelerinin bu durumunu bile kabullenmeye hazırdır.²⁹

Kendileri tarımla uğraşma disiplinine sokulan ve kendi adamlarını buna ikna edemeyen zengin Şahsevenliler, Erdebil'in güney kısımlarından ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden çaresiz ve topraksız köylüleri çağırmışlar ve onları Mugan'da ve Arşak'taki göç yolları boyunca yerleştirmişlerdir. Göçmenlere toprak ve ev (toprağa yarı gömülü durumda ve sazlarla örülmüş kulübeler)³⁰ vermişler, onları on-yirmi hanelik küçük köyler halinde gruplaştırmışlar, tohum, alet ve yük hayvanları vermişlerdir. Böylece, onları

28 Artamonov (1890: 455).

29 Tigranov (1909: 134).

30 Artamonov (1890: 201); 1960'larda, bölgenin kuzeyindeki kışlaklarda bu tür yerleşimler (*tam*) standart donanımdı.

(nehir kenarlarında) buğday, arpa ve pirinç yetiştirmeye, hayvan beslemeye ve meyve yetiştirmeye hazırlamışlardır. Onları, sağladıkları bu olanaklarla bir ölçüde yönetimden korumuşlar ve karşılığında ürünlerinin yaklaşık üçte ikisini almışlardır.

Tam gelişmemiş yerleşimler olduğu halde, bu küçük köyler hükümete vergiler ödemiştir. Bunun neticesinde, ekonomik durumları İran standartlarına göre bile çok bozulduğundan gelişmeleri olanaksız hale gelmiştir. Valinin Erdebil ile Belisuvar arasında seyahat ettiği sonbahar ve ilkbahar onlar için daha da güç dönemler olmuştur.³¹

Yönetimler, göçebelerin desteğindeki bu yerleşimlere sıcak bakmışlar, fakat uyguladıkları baskılar yüzünden bunların gelişmeleri engellenmiştir. Yalnızca, Batı Salavat'ta olduğu gibi yönetimin ilgi alanının dışında kalanlar ve Mişkin'de olduğu gibi güçlü toprak sahipleri tarafından korunma şansını elde etmiş olanlar biraz daha katlanılabilir koşullarda yaşamışlar, hatta yoksul göçebelerin buralarda yerleşmelerini sağlayarak sayıca artmışlardır.³²

Artomonov, “Çiftçi için en korkunç cezanın göçebelerin hayvanlarının verdikleri zararlar” olduğundan söz eder. Bu durumun, oralarda yaşayanları, topraklarını terk etmek ve daha az verimli, fakat daha sakin yerlere yerleşmek zorunda bıraktığı olmuştur. Göç dönemlerinde, göçebelerle yerleşik durumda olanlar arasında şiddetli çatışmalar olması alışlagelmiş bir durumdur.³³

Sınırın kapanmasından önceki ve sonraki kışlaklarının konumu ve çiftlik arazisi gibi alternatif kaynaklara ulaşılabilirlik derecesi gibi iki faktör, aşiretlerin ekonomik buna-

31 Tigranov (1900: 121).

32 Age.

33 Artamonov (1890: 442).

lımlara katlanabilme durumunda etkili olmuştur. Erdebil ve Mişkin bölgelerindeki aşiretler arasında bu açıdan büyük farklar vardır. Mişkin bölgesinde yaşayan aşiretlerin çok azının köyleri veya tarlaları vardır, fakat çoğunun sınırın İran tarafında kalan bölümlerinde otlakları olmuştur. Diğer yandan Erdebil aşiretleri yerleşik düzene daha yatkındır ve göçebe grupları tümüyle eskiden Rus Mugan'ına göçenlerden oluşmuştur. Dolayısıyla, pek azına İran'da yeni otlaklar tahsis edilmiş olmasına rağmen, çoğu Erdebil civarında sahip oldukları köylerde yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Uzun süreden beri Erdebil aşiretleri arasında yavaş yavaş başlamış olan yerleşik düzene geçme süreci, sınırın kapatılmasıyla hızlanmıştır.

Kendi köyleri olmayan daha zayıf bazı Erdebil aşiretleri, zaten sınırın kapatılmasından önce ortadan kaybolmuşlardı. Bunların bir kısmı daha güçlü göçebe aşiretlere katılmışlar ve geri kalanlar ise diğer aşiretlerin köylerinde yerleşik düzene geçmişlerdi. Tigranov, artık işlevi kalmamış olan Tefecullahhanlu, Mirzarahimli, Fethullahhanlu ve Paşahanlu aşiretlerini örnek olarak verir. Köylerde yerleşmiş olan veya uygun yerler bulmuş olan diğer küçük aşiretler bir blok oluşturmuşlar ve oturdukları köylere aşiretin adını vermişlerdir. Tigranov, Abubeyli ve Udulu'yu buna örnek olarak verir.

Sayısız köyleri olan Dursunhocalu, Şehyli ve Kozatlu gibi daha büyük aşiretlere gelince, bunların yerleşim yerleri zaten ya aşiret adını veya kurucusunun adını taşır ve sınırın kapanmasından sonraki dönemde adlarını ve kimliklerini kaybetmeden buralarda yerleşmişlerdir. Köylerin bulunduğu yöreler de aşiret adlarıyla anılır. Fakat ad, eski göçebe toplumun diğer kültürel özelliklerinden daha uzun dayanmış ve buralara yerleşenler kendi göçebe kimliklerini, çoğu zaman bilinçli olarak unutup çiftçi kimliğine bü-

rünmüşlerdir. Fakat köyleri geniş bir alana yayılmış ve birleşik bir grup oluşturamamış olan Rızabeyli ve Beybağlı'nın aşiret kimlikleri yerleşik düzene geçtikten sonra da kalıcı olmuştur. Bunun tek nedeni, adlarının valinin vergi kayıtlarında bulunmasıdır (Rızabeyli küçük bir grup olarak varlığını yakın tarihlere kadar göçebeler olarak korumuştur).³⁴

Şu ana kadar ele alınmış olan aşiretlerin hepsinde de (Tigranov'a göre) eskiden, eşit sayıda beylik erkânı ve çiftçilikle uğraşan köylüler (*raiyet*) bulunmaktaydı. Tam yerleşik düzene geçildikten sonra, miras yoluyla köy arazisinin parçalanması nedeniyle bey ailelerinin çoğu yoksullaştı, bazıları daha güçlü beylerin erkânına katıldı, bir kısmı köylülerle kaynaştı veya göçe zorlandı ve bu arada güçlü durumdaki yabancı unsurlar (mollalar, tüccarlar, görevliler) aşiret arazilerini satın alarak yerleşik göçebelerin denetimlerini ele geçirdiler.

Güçlü aşiretler olan Polatlı ve Yortçı farklı bir kategori oluşturdu. Beylerinin daima çok geniş arazileri olmuştur ve binlerce köylüyü denetimleri altında tutmuşlardı; dolayısıyla, bir süre ekonomik açıdan güvende yaşadılar. Ayrıca, köyleri korunmalı topraklarda olduğundan eşkıyalara, görevlilere ve olası alıcılara karşı rahat korunabildi. Fakat bu köylerde de durum, *tiyuldârların* açgözlülüklerinin denetlenemez halde olduğu daha zayıf toprak sahiplerinin bulunduğu köylerinkinden pek farklı değildi. Zira beyler kendilerini toprak sahibinden çok *tiyuldârlar* olarak görüyorlar, dolayısıyla köylülerin refahını hiç düşünmüyorlardı. Sadece hükümetin koyduğu toprak vergisini toplamakla yetinmiyor, valiye bu hakkı kullanmak için bir ödeme yaparak yerleşik düzene geçmiş olanlardan eski göçebe değerleri üzerinden para topluyorlardı.

34 Ek İki'ye bakınız.

Tigranov Yortçı aşiretinin içinde bulunduğu kötü durumu şöyle anlatır: 1901'de bu aşiretin, yıllarca, eski göçebe değerlendirmesine göre 1.140 tümen toplama hakkını satın almış olan ünlü eşkiya reisi Husrov Han tutuklandı ve Tebriz'e getirildi. Onun sahip olduğu vergi toplama hakkını almayı uman halefi Erdebil valisi İmam Kulı Mirza'ya 5.000 tümen önerdi. Bu miktarı ödeyebilmek için bir tüccardan yıllık % 80 üzerinden borç alması gerekiyordu. Kendisine bir kâr payı bırakmak için, bu bey aşiretten esas değerlendirmenin neredeyse on katı daha fazla olan yaklaşık 11.000 tümen almak istedi. Aşiret bu parayı temin edemediği için bey eşkiyalık yapmaya başladı. Tigranov, diğer beyler de aynı durumda olduklarından Erdebil eyaletindeki eşkiyalık müessesesinin varlığının pek şaşırtıcı olmadığını yazar.³⁵

Diğer bir deyimle, Erdebil beyleri baskıcı yönetime uymak zorunda kalmışlar ve kendi aşiret halklarından giderek daha fazla uzaklaşmışlardır. Baskı altında yaşayan köylülerin tek umudu, kuzeyde Yortçı ve Polatlu topraklarının sınırları boyunca olduğu gibi köylerinin güçlü bir toprak ağası tarafından satın alınmasıydı.³⁶

Bu arada, Erdebil aşiretlerinden birkaçı hayvancı konumunu korudu, ve İran Mugan'ının doğu ve güneydoğu kısımlarında kendilerine tahsis edilen otlaklara göç etmeyi sürdürdüler. Bu aşiretler Cihanhanumlu, Hamisli ve Taliş-Mikailli, Taklı, Kozatlu, Yekali ve Rızabeyli'nin Erdebil bölümleri idi ve hepsi beraber 1000 hanede 1900'den daha az sayıdaydılar. Göçleri ve Mugan'daki ikametleri sırasında bu gruplar, o sırada Arşak'ın kuzeyinde bütün bölgeyi de-

35 Tigranov (1909: 139-40); Safari'ye de bakınız (1971: 175 ve sonrası).

36 Yerleşik düzene geçmiş Ardabil kabilelerinin durumu konusunda şimdiye kadar yapılan analizlerde Tigranov'un verdiği bilgiler esas alınmıştır (1909: 135-9).

netimleri altında tutan önemli Mişkin beylerinden birinin tebası haline gelmişlerdir.

Göçebe yerleşimcilerden çok, Mişkin aşiretlerinden olan köylülerin göçebe konuma geçmeleri biçiminde bir süreç yaşanıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, Mugan ve Arşak'taki köylerde göçebe aşiret halklarından çok, başka yerlerden getirilmiş yardıma muhtaç köylüler yerleşmişlerdi. Tiyulların kaldırıldığı Anayasal Devrim'e kadar (1905-11) bölgede toprak sahibi olmak kesinlikle güvenli bir konum değildi. Toprak ağalarından ancak birkaçı köylülerini koruyabilecek veya “koruma” parası vermeden üründen pay alabilecek güçteydi. Yönetimin gaspları ve aşiretlerin akınları karşısında Mişkin'de ve kuzeydeki bölgelerde yaşayan köylülerin çoğu topraklarını terk ederek göçebe beylere katılmışlar ve bunlardan bir kısmı ise yeni küçük hayvancı köylü aşiretleri oluşturmuşlardır. Bunlara örnek olarak Larili (küçük Lari kentinden), Hioylu (Hioy'dan), Seyitler/Sedat-Zarinci (yerleşik Seyed köyünden) ve Tirit (Aslanduz'dan) verilebilir.

Şahseven Aşiret Örgütündeki Değişiklikler

1900'larda, *elbey*lerin zayıflaması ve *hanhanlıklar*ın ortaya çıkışıyla, çeşitli Şahseven aşiretlerinin yapılanmalarında değişiklikler olmuştur. Zaman içinde izlenen hükümet politikaları, Mugan'da çaresizlikten kaynaklanan aşırı nüfus artışına ve aşiretlerin karşılıklı yağmalamalarına olanak tanıdığından güçlü beyler arasında denetimsiz bir husumet durumuna zemin hazırlamıştır. Ayrıca, bu yolla aşiretlerin eşgüdümlü bir ayaklanma başlatması engellenmiş ve topladıkları haraçların ceza, rüşvet ve vergiler biçiminde bizzat hükümet görevlilerine geçmesi sağlanmıştır. Hükümet görevlileri daha önceleri *elbeyler* denetiminde sağlanmış olan

güven veya adalet tesis etmek için hiç çaba harcamamışlardır.

Soylu aşiretlerde iktidardaki soy, “işçileri” denetlemeyi sürdürmüş fakat bunların çoğu sayıca çok azalmışlar (çoğu zaman bölünmeler nedeniyle) ve sıradan halklardan oluşan aşiretlerin bağlılıklarını kaybetmişlerdir. Yine de, her bölümde bir soylu aşiret diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Erdebil'deki Polatlu ve Kocabeyli beyleri ve onların Mişkin İsalu'daki torunları geleneksel otoritelerini bir ölçüde korumuşlar ve kendilerine bağlı beylerden ve ileri gelenlerden oluşan bir hiyerarşi içinde soyluluk sembollerini kullanmayı ve yandaşlarını yönetmeyi sürdürmüşlerdir. Bu arada, geleneksel soy iddialarından çok sayıca üstünlüğe, maddi kaynaklara, toprak ve politik ittifaklara dayalı yeni bir elit ortaya çıkmaya başlamıştır. Mişkin'deki Geyikli ve Hacıkocalu, Erdebil'deki Yurtçı ve Ucarud'daki Alarlu gibi dört büyük ve zengin aşiretin beyleri kendi soylularının bağımsızlıklarını ilan etmişler ve kendi yandaşları olan daha zayıf aşiretleri etraflarında toplayarak, eski soylu aşiretlerin özelliklerini taşıyan aynı türden bir hanedan yönetimi ve hiyerarşik yapılanma oluşturmaya çalışmışlardır.

Hâkim durumdaki aşiretlerin ortak özellikleri, hepsinde beylerinin gücünün esas kaynağının, sınırın kapanmasından önce hepsinin ya çok kapsamlı bir köy tabanının olması veya İran Mugan'ında veya her iki Mugan'da da otlaklarının bulunması olmuştur. Hemen hemen tamamen yerleşik düzene geçmiş olan Polatlu ve Yortçı'yı gözden geçirmiştik. Kışlak ve yazlaklarda komşu olan Hacıkocalu ve Geyikli'nin Batı Mugan'da Rus ve İran yetkililerinin kısmen dışında kaldıkları güzel otlakları vardı. Bölgenin ortasında bulunan Kocabeyli ve İsalu beyleri ise diğer aşiretlerin Mugan'a girişlerini ve Ahar, Erdebil ve Belisuvar arasında işleyen ticaret kervanlarının geçişlerinin denetleyebi-

lecekleri bir konumdaydılar. Garmi yakınlarındaki verimli tarlalar üzerinde yerleşmiş olan Alarlu ise Ucarud'a ve Ucarud ile Erdebil arasındaki sınıra hâkim durumdaydı.

Daha zayıf konumdaki sıradan aşiretlerin beyleri, yalnızca aşiret üzerindeki kendi hâkimiyetleri açısından bile olsa güçlü durumdaki aşiretin desteğini isterdi. Hepsi içinde en büyük aşiret olan Muganlu bir ölçüde bağımsızlığını elde etmiş ve diğerlerine hükmetmeye çalışmamıştır. Hâkim durumdaki her aşiretin kendi beylik soyu ve sıradan halkı vardır. Aynı durum bağlı aşiretler için de geçerlidir. Her “aşiret kümesinin” hiyerarşik yapılanması aşağıda anlatılmaktadır:

Beyzâde (bu terim artık yalnızca soylu olanlar için değil hâkim durumdaki bütün aşiretlerin bey soyları için kullanılmaktadır) hâkim durumda olan aşiretin beyini (*han*) ve onun akrabaları ve hane halkından oluşan yakın çevresini içerir. Bunların çoğunun otlak ve çiftlikleri kullanma olanakları vardır veya bunların sahipleridirler. Ayrıca, yine bey soyundan gelen veya başka yerlerden gelen mültecilerden oluşan hizmetliler (kişisel hizmetçiler, sekreterler, öğretmenler vs.), grup halinde bağlı aşiretlerin beyleri ve onların yakın çevresinden seçilmiş birkaç kişi de (çok küçük bir grup) bu gruba dahildir.

Beyzâdeler istendiğinde hükümete asker temin ederlerdi. X. Bölüm'de anlatıldığı gibi, yirmi beş yıl önce, 1886'ya kadar, Şahseven'in sağladığı asker sayısı 500 atlıya kadar çıkıyordu. Fakat sınırın kapanmasından sonra ortaya çıkabilecek zorlukları dikkate alarak asker sayısı 450 ye indirilmiştir. Erdebil ve Mişkin Şahsevenlerinin sağlaması gereken asker sayısı 400 süvari, ayrıca Kocabeyli'den 50 atlıydı.³⁷ 1902'de İran Kazak tugayı için hiz-

37 FO 251/57 (Herbert'ten Nicolson'a, 7.6.1886 tarihli ordu raporu).

mete çağırılan asker sayısı 440 kişiydi ve bunun aşiretlerle dağılımı şöyleydi:

Erdebil Aşiretleri		Mişkin aşiretleri	
Hamisli (Polatlu)	80	Isabeyli (Kocabeyli)	50
Yortçı	50	Hacıkocalu	50
Dursunhocalu	25	Talış-Mikailli	40
Taklı	25	Geyikli	30
		Hüsünhacılı	15
		Demircili	15
Langan Alarlusu	50	Acırlı	10

(Polatlu ve Kocabeyli'nin Erdebil valisinin o yıl adam toplama girişimlerinden kaçtıkları anlaşılıyor; fakat Muganlı'dan adam alınmayışı şaşırtıcı). Bir önceki yıl hizmet etmiş olanlar her yıl değiştirilirler ve bir sonraki yıl tekrar göreve çağırılırlardı. Dolayısıyla, Şahseven'den yaklaşık 880 atlı düzenli olarak bu faaliyetin içinde olurdu.³⁸

Her beyin silahlı ve atlı uşaklardan ve hizmetkârlardan (*nökerlerin*) oluşan bir maiyeti olurdu. Bunlara, aşiretin sıradan mensuplarının yaşlıları tarafından verilenler de dahildi ve bunlar beyin obasının ve mallarının korunması, korunma amaçlı saldırılar ve muhalif aşiret mensuplarını baskı altında tutmak gibi muhtelif iç askeri görevlere tahsis edilmişlerdi. Beyin maiyetine ortalık hizmetçileri ve çobanlar da dahildi ve bunların çoğu yasadışı veya mülteci köylüler veya kendi malları ve nüfuzlu akrabaları olmayan göçebeler olurdu.

Eskiden *hempa* (yoldaş) olarak bilinen sıradan aşiret halkı, artık *raiye*t (teba) olarak anılmaya başlanmıştı. Bey soyundan olmayan bu aşiret halkları Şahseven göçebe nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturuyordu ve bu dönemde hayvancılıkla uğraşmaya, sürülerini Mugan'la güneydeki dağlar arasında götürüp getirmeye devam ettiler.

38 Tigranov (1909: 109,121, 144 ve sonrası). Alarlu'nun halen Şahseven kabileleri sayılmadığını vurgular. Bu kimliği çok kısa bir süre sonra almışlardır.

Bu hayvancılar başında genellikle bir soy (göbek) oluşturan kişilerin bulunduğu yirmi ile otuz hanelik topluluklar (ce-maat) halinde yaşarlardı. Başlarındakiler ise ortak bir soydan gelen, birlikte konaklayan ve kendilerine 1880'lerde verilmiş olan kışlakları ve kendi geleneksel yazlık otlaklarını yöneten kişilerdi. Bey, bu toplulukları aşiretin bölümleri (tire) olarak kabul eder ve başındaki yaşlıyı (ak-sakal) kampı ve hayvanları korumak ve aynı zamanda beyin maiyetine gönderilmek üzere silahlı atlılardan oluşan küçük bir birlik bulundurmakla görevlendirirdi. Bunu yapmak için aksakalın kendi emrindeki halktan bazı talepleri olurdu ve ayrıca, kendisine ait geniş bir sürü barındırırdı.

Sıradan hayvancılar için hayat koşulları ağırdı ve gereksinimlerinin yeterli ölçüde temin etmekte bile güçlük çekerlerdi. Ürettiklerinin çoğunu “haraç” olarak veya “korunma parası” olarak beylerine verdikten sonra kalan ürünlerini pazarlamaları gerekiyordu. Ayrıca, genç silahlı ve atlı aşiret mensuplarını (iyid veya kızılbaş) beyin maiyetine göndererek gelirlerine katkıda bulunmak zorundaydılar. Bunun ölçüsü, gereksinimlerini para ödemedi ne ölçüde karşılayabildikleri idi. Bununla, sürülerinin azalan verimini ve kendilerine verilmeyen yerleşim yerlerinin yarattığı eksiklikleri telafi etmeleri gerekiyordu. Bana bilgi verenlerin anlattıklarına göre, özellikle beyin civarındakiler arasında geçerli oldukça kapsamlı bir değişim biçimi vardı. Çobanlar sürülerine bakmaya ve işverenlerine tarım ürünleri ve mamul ürünler temin etmeye devam ederler ve karşılığında bazı geçim kaynakları sağarlardı. Eski aşiret mensupları, soygunlar nedeniyle birçok çiftlik arazisinin terk edildiği dönemlerde yiyecek maddesi sıkıntısı olduğundan söz etmişti.

Hayvancı aşiret halkları güçlü aşiret beylerinin korumasına muhtaçtı. Küçük bir aşiretin veya göçebe topluluğunun civardaki güçlü durumda olan bir beyin etrafında

toplanmış olan aşiretler kümesine katılmadan kırsal yaşamını sürdürmesi olanaksızdı. Güçlü beyler bazen kendi yandaşlarını ve daha zayıf düşmanlarını Mugan'da kendilerine tahsis edilmiş olan otlaklardan atar ve onların elindeki büyük deve, at ve koyun sürülerini de yararlanmak için kullanırdı.

Aşiret kümelerinde merkeze bağlı yapılanma yeterince etken değildi. Her kümede nihai güç sıradan aşiret halklarının karşı çıkamayacağı kadar kökleşmişti, fakat hâkim durumdaki her aşiret hanedan hiziplerine bölünmüştü. Özellikle beyin ölümünden sonra bunlar arasında şiddet olayları yaşanırdı. Başa geçme konusunda yerleşik bir kural yoktu, fakat beylik her zaman yakın akrabalara geçerdi. Her beylik ailesinin doğasında, hayvancı hanenin ve kampın yapılanmasını etkileyen aynı akrabalık ilkelerinden kaynaklanan bir bölünme eğilimi mevcuttu. Bir yandan, baba ve oğul, tam kardeşler ve genellikle baba tarafından amca ve yeğenler sorgusuz işbirliği yaparlar ve daha küçük olanlar, büyükler bundan feragat etmedikleri sürece onların otoritelerini kabul ederlerdi. Öbür taraftan ise, baba tarafından üvey kardeşler ve birinci dereceden kuzenler arasında rekabetlerin olması kaçınılmazdı.³⁹

Dolayısıyla, aşiret kümesinin beyi gücünü oğullarına ve erkek kardeşlerine dayandırır ve onlarla paylaşırdı, fakat üvey kardeşleri ve birinci dereceden kuzenleriyle uzlaşma içinde olmaya özen gösterirdi. Bu, özellikle eski beylerin kaynaklarından büyük hisseler edinmiş ve kendisninkinden uzak yerlerde toprak sahibi olanlar ve buralarda yaşayanlar için geçerliydi zira onlar, rakip olarak daha uzak kuzenlerin yaratabileceklerinden daha büyük bir tehdit oluşturmurlardı. Bu rakiplerini ezmek veya ellerinden mallarını almak gibi bir umutları olamazdı. Onların da, ye-

39 Tapper'e bakınız (1979a: 104, 126 ve sonrası).

rel olarak temin edilmiş ve karşılığında dış tehditlere açık kırsal kaynaklarının korunması vaadiyle önderlerine sadakatle bağlı silahlı hizmetkârlardan oluşan bir maiyetleri, çobanları ve hizmetçileri vardı. Daha küçük ve zayıf aşiretlerin beyleri ise kendi aşiretlerinin ileri gelen yaşlılarından biraz daha yetkili konumda kişilerdi. Kümenin beyi akrabalarına yeterli haracı verdiği ve gerektiğinde silahlı takviye sağladığından onlara da güvenmesi doğaldı.

Yakın akraba, kendisine bağlı tehlikeli beyler veya aşiretin soylu olmayan zengin yaşlıları gibi rakipler Mekke'ye hacca gitmek zorunda bırakılabilirlerdi. Bunun hâkim durumdaki beye siyasi açıdan iki faydası vardı: Rakibin zenginliğini bir ölçüde harcamasını sağlamak ve siyasi faaliyetlerden elini eteğini çektiğini göstermek. Gerçekten de, hâkim durumdaki beye bağlı diğer beyler ve aşiretin yaşlıları arasında sayısız hacı vardı. Beylerin soyundan gelenler arasında hacca giderek iktidar iddialarından vazgeçmiş sayısız kuzen ve amcalar vardı. Bunlardan, hacca gittiği halde halen görevde olan yalnızca iki kümenin beyini tanıdım: Geyikli'den Hacı Farac ve Hacıkocalu'dan Hacı Hazret Kulu. Her ikisinin de, siyasi sorumluluklarının çoğunu devrettikleri güçlü kardeş çocukları vardı (sırasıyla Alişan Han ve Cevat Han).

Bey soyundan gelenler arasındaki hanedan rekabetleri genellikle hâkim durumda olan aşireti bölünmekle tehdit eden bir faktördü, fakat aynı soydan geliyor olmak, topluluk oluşturmuş soy gruplarında olduğu gibi, bir dış tehdide karşı kendisini, aşiretini ve kendisine bağlı olanları bir araya getirmek anlamındaydı. Bu tür rekabetlerin, Şahseven aşiretlerinin Bedir Han'ın torunları arasında bölünmesine yol açtığı sanılmaktadır. Bunlar, önce Erdebil ve Mişkin arasında bölünmüşler ve daha sonra, IX. Bölüm'de anlatıldığı gibi çeşitli soylu aşiretlere ayrılmışlardır. 1900'de, hâkim durumdaki eski soylu aşiretlerden olan Kocabey-

li'den Isalu ayrılmış ve Hamisli'nin Polatlu'dan ayrılma süreci başlamıştır. Daha sonra, Kocabeyli Behram Kahn ve Serdar Bey arasında bölünmeye başlamış; Isalu ise Ağa Bey'in oğlu Emir Aslan ile üvey kardeşi İsa Bey arasında bölünmüştür. Sonraları ortaya çıkan aile kavgaları soylu olmayan hâkim durumdaki aşiretlerin bölünme sürecini başlatmıştır. Hacıkocalu, Hazret Kulu'nın oğulları ve yeğeni Cevat Han arasında paylaşılmış, Geyikli Farac'ın oğlu Hatem Han'la yeğeni Alişan Han arasında bölünmüştür. Alarlu ise kuzenler Necef Kulu Han ve Gulam arasından bölünmüştür. Bu tehlikeli bölünmelerden hiçbirinin 1923'e kadar tamamlanamamış olması, belki de, soylu olmayan her bey hanedanının tehdidi doğru kavramasının ve eski soylu hanedanlarda olduğu gibi otoritesini yeterince güvende hissetmeyişinin işaretidir.

Hanedan rekabetlerinin, hâkim durumdaki yedi aşirette (Polatlu, Yurtçı, Kocabeyli, Isalu, Hacıkocalu, Geyikli, Alarlu) cereyan ettiği dikkate alınacak olursa, o dönemde olaylara karışan aşiretlerin adlarından çok beylerinin adlarının önemli olduğu anlaşılır. Bir iki önemli olayda, grup beylerinin büyük bir bölümü ortak bir amaç uğruna ittifak yapmışlardır, fakat XII. Bölüm'de göreceğimiz gibi, bunların her biri komşularıyla kan davası şeklinde değilse bile husumet halindeydi ve bölgedeki ve komşu bölgelerdeki diğer beylerle ittifaklar oluşturmuşlardı: Bunlar Karadağ'dan Çelebiyanlılar ve Hacılalililer, Halhal'dan Şatranlı, Taliş'den Galiş, Serab'dan Delikanlı ve Miyane'den Şikakîlerdir.

Eşkıyalık

Egemen olan aşiretlerin beyleri bölgedeki otlakları ve köyleri kendi aralarında paylaşmışlar ve silahlı adamlarını Rusya ve İran'da bulunan komşu bölgelere göndermişlerdir. Soygunlar ve tarım, hayvancılık ve ticaretin “korun-

ması”, giderek artan biçimde, Şahseven beylerinin gerek gereksinim duydukları maddeleri temin etmek ve gerekse bölgedeki halk üzerinde hâkimiyet kurmak için başvurdukları bir yol haline gelmiştir.

Soygunlar yönetimin gelir kaynağı ve aynı zamanda beylerin maiyeti için bir çeşit gelir kaynağıydı. İran yönetiminin talepleri arttıkça, bunun yükü göçebe ve yerleşik durumdaki daha küçük ve zayıf toplulukların omuzlarına yüklendi ve zengin ve güçlü olanlar bu durumdan olabildiğince yararlandılar. Aşiretler arasında birbirine yönelik saldırılar vergi toplama yolu olarak kullanıldı,⁴⁰ diğer kaynaklardan elde edilen haraçlar görevlilerin ceplerine indi ve ele geçirilen eşkıyalar affedilerek serbest bırakıldılar. 1889'da bir Mişkin beyi Artamonov'a:

Hiç düzenimiz kalmadı. Zengin bir adam çok ağır bir suç işlediği zaman bile bundan kurtulmanın yolunu buluyor, bizim aramızda ise yalnızca tembel adamlar yoksullara baskı yapmıyor ve onları soymuyor. Bizim topraklarınıza girmemizi engellediğinizde, Vekilülmülk ve Mutemen elimizden tuttu. Yıllardan beri böyle bir soygun görmemiştik. Herkesin bir fiyatı vardı. Evinizi soymak ve sizi öldürmek istersem, bunu yaptıktan sonra Mutemen'e gidip topladığım ganimetin yarısını ona verip ondan sonra onunla açıkça ve şerefli bir biçimde pazarlık edebilirim.

1887-89 döneminde Vekilülmülk Esadullah Han Erdebil valisiydi. Artamonov'a göre, görevde bulunduğu üç yıl zarfında, alt-eyalette otuz köy sahibi oldu. Mutemenülrüeya'dan daha önce, Şahseven aşiretleri konusunda özel sorumlulukları olan vali yardımcısı olarak söz edilmişti.⁴¹

40 Rostopchin'in (1933: 103-4) alıntı yaptığı Maslovsky'den alınmış bölümlere bakınız (1914: 7); aynı zamanda Markov (1890: 30-2).

41 Artamonov (1890: 452); Safari (1971: 193, 249); FO 248/449 (Abbott'tan Nicholson'a 16.7.1887 tarihli ve 6 numaralı) ve 27.7.1887 tarihli ve 8 numaralı); FO 248/722 (22.11.1900 tarihli ve 9 numaralı Wood).

Beylerin silahlı adamları, özellikle Mişkin, Arşak ve Erdebil bölgelerindeki uzun zaman önce kurulmuş olan köylerde yaşayan yerleşik halkı korkutmuştu. Köyler takviye edilmiş, fakat birçoğu boşaltılmış, çaresiz köylüler, Lari veya Hioy gibi daha büyük ve daha iyi korunmalı yerleşim yerlerine veya kentlere veya göçebe beylerin kiracıları olarak kuzeye doğru kaçmışlardır. Daha yoksul göçebeler daha da zor durumda kalarak, giderek daha zenginleşen ve güçlenen beylerin hizmetine girmişlerdir.

Tigranov durumu şöyle irdeler:

Aşiretlerin yerleşik köylerini oluşturan muhacir unsurlar onlara yalnızca ihtiyaç duydukları hububatı vermekle kalmamış, aynı zamanda kültürel açıdan daha üst düzeyde bir yaşam biçimi sunmuştur. Aşirete bağlı köylerin sayısındaki artış ve yerleşik nüfusun giderek artması nedeniyle kaynakların sistematik biçimde azalması, aşiretin yerleşik düzene geçerek tarımla uğraşmasını zorunlu hale getirmiştir. Yerleşik düzene geçenlerin çekirdeğini oluşturan gelir düzeyi düşük ve ruhen çöküntü içindeki köylülere aynı biçimde “zayıf” aşiret halkları katılmış ve sonuçta, geriye ruhen daha güçlü durumda olan beyler ve az sayıda maiyeti ve onların aileleri kalmıştır. Bu insan grupları yaşam kaynaklarını köylerden temin ederek bolluk içinde yaşamışlar ve sonuçta göç etme gereği giderek azalmış ve göçebe unsurlar ortadan kalkmışlardır. Göçler durunca, aşiretin askeri eğitim okulu yok olmuştur. Göç yolları üzerindeki kışlık ve yazlık otlaklar için yapılan düzenli çatışmalar giderek azalmış ve aşiretin devamını garanti altına alan askeri duruma alışkanlıkları yok olmuştur. Güçlü kalan ve tarım ekonomisi hakkında hiçbir bilgisi olmayan beyler ise kullanılmayan enerjilerini eşkıyalığa yöneltmişlerdir.⁴²

Aslında, göçebelerin ekonomik durumları yalnızca soygunlarla kaim değildi. Muganlı ve Demircili gibi bazı aşi-

42 Tigranov (1909: 134-5).

retler ve diğer aşiretlerdeki soylu olmayan halklar hayvancılık faaliyetleriyle uğraşırdı. Fakat güçlü aşiretlerde bile hayvancılık faaliyetleriyle uğraşan halklar güvende değillerdi, zira aşiretler arası akınlardan en çok onlar zarar görüyordu.

1960'larda, o dönemlerden geriye kalanların en canlı anıları, 1923'ten beri yaşadıkları barış ve güven ortamının tersine, eşrarların (yasadışı ayaklanmaların) ve hanhanların (bağımsız beylerin) neden olduğu anarşi idi. IV. Bölüm'ün başında bu konuda anlatılmış pek çok şeyden alıntılar yaptım. Bu anılar, doğal olarak o sıralardaki düzen, devamlılık ve tutarlılık eksikliklerinin daha belirgin hale getirmekte, zira ne olursa olsun, bunlar temel bilgi kaynakları niteliğinde. Aksakal, yasa (*kanun*), düzen (*idare*), hükümet (*hökümet*), devlet (*dövlət*), hatta Şah'ın olmadığı yerde egemen olanın atlı silahlı adamların denetimindeki kaba kuvvet (*güç*) olduğunu söyledi. Eğer bir adam bir grup atlı toparlayıp başarılı akınlara yapabiliyorsa, etrafında toplananların sayıları artıyor ve sonuçta han olabiliyordu. Bu arada, zayıf ve korunmasız olanlar zarar görüyordu ('elsiz ayahsız aradan getdi'). Caferli aşiretinden yaşlı bir köylü kendisine o zamanlar yardım eden genç bir İranlı ziraat mühendisiyle yaptığı konuşmayı aktardı:

Şimdi nasıl ki kaleminle bir yere geliyorsan, o zamanlar akıllı olan bir rütbe alıyordu. Örneğin, ben bir gün bir obaya saldırıp beş adamı öldürebilirdim. O zaman bana *eşrar* diyecekler ve peşimden örneğin elli atlı gelecekti. Bu, aynen senin şimdi kaleminle emir vermen, insanların seni mühendis diye çağırmaları ve seni önemli bir adam kabul etmeleri gibi bir şey; o zaman da sistem aynıydı. Eline silahını alan ve geceleri başarılı saldırılar yapan kişilere akıllı adam deniyor, bey deniyordu, önemli kabul ediliyordu ve elli atlı peşinden gidiyordu. Geyikli, Pirevatlu, Caferli, Husrovlı gibi

büyük aşiretlerin *eşrar* oluş öyküleri böyle.⁴³ Alarlu, Isalu, Hacıkocalu gibi başkalarından da söz edilebilir. Muganlı, Demircili gibi diğerlerinden de güçlü *eşrar* aşiretleri olarak söz etmek mümkün. *Eşrarlar* beylerdi, gözündeki kirpiği bile alabilirlerdi ('gözde tüg oleydi onu vurup aparacağdılar').

Aşiretteki sıradan gençlerin tek hayali başarılı bir saldırı grubuna katılmaktı. "Her genç adamın ağzından aynı yüksek ses çıkardı." Saldırı gruplarına *encini* denirdi.⁴⁴ Bunlar iki çeşitti: Birincisi, bölgedeki diğer aşiretlerin korumasında olan kervanlara, obalara veya köylere yapılan iki taraflı saldırıydı ve bunlara karşı misilleme beklenirdi; diğeri ise tek yanlı saldırıydı. Bunlar, genellikle bölge dışına, doğrudan misillemenin mümkün olmadığı ve haracın büyük olduğu İran veya Rus topraklarına karşı girişilen uzun menzilli seferlerdi.⁴⁵

Süregelen bir kan davası yoksa veya hemen ulaşılması gereken politik bir amaç söz konusu değilse, beyler yandaşlarının karşılıklı bir saldırıya girmelerini istemezlerdi. Akıncılar düşmanlarının en zayıf kamplarını veya köylerini kurban seçerlerdi ve güçlü bir haminin misillemesine neden olmadıkları sürece yapacakları beyleri tarafından engellenmezdi. Bedevi anlayışında girişilen saldırının şerefle bir ilgisi yoktu.⁴⁶ Güçlünün zayıfı soyması utanılacak bir şey değildi; fakat adam öldürmeden olabildiğince kaçı-

43 Son üç kabile aslında küçük kabilelerdir; fakat Kocabeyli, bağlı oldukları ve onunla birlikte hareket ettikleri için güçlü durumdadırlar.

44 *Encümen*'den (anayasa yanlılarının devrimci ve bölgesel komiteleri için kulanılan bir terim) bozma.

45 Kullanmış olduğum "mütekabiliyet" ve "karşılıklı" terimleri Sweet'in (1965: 1140) kullanmış olduklarıyla aynı değildir. O, Kuzey Arabistan'daki bedevi deve soygunlarını çok farklı bir kapsamda ele alır (deve soygunları konusunda Rosenfeld 1965 ve Asad 1973'e de bakınız).

46 Karş. Abou-Zeid (1965: 246).

nırlar ve kadınlara, çocuklara ve yaşlılara zarar vermemeye çalışırlardı. Alınmaya çalışılan haraç çoğu zaman at, deve, koyun ve sığırdı. Fakat zaman zaman çadır, giyim eşyası ve ev eşyası da alınabilirdi. Caferli'den aynı kişi şöyle anlattı:

Hayır beyi dinlemezdik, herkes kendi obasının beyiydi... Eğer obalardan birinde akıllı bir adam varsa hemen on, on beş atlı toplar ve sefere çıkardı... Geri ganimetlerle döndüklerinde, bu at, koyun vs. bile olsa büyük bir pay alırdı. Diğerleri ise paylarını alabilmek için kura çekerlerdi. Ölen olursa onun payı da hisselerle eklenirdi. Birinin bir at ödünç alması halinde, diyelim ki atıyla on koyun getirdi. Bunun beşini at sahibine verirdi. At sahibinin payı ganimetin yarısıydı.

Tek taraflı saldırılarda daha iyi bir örgütlenme gerekirdi. Beyler, bazen saldırı gruplarını İran'ın Zencan, Hemedan ve Tebriz gibi uzak bölgelerindeki kervanlara ve köylere saldırmak üzere gönderirlerdi. Fakat en saygın seferler Rus topraklarına, obalardan hayvan ve tahıl çalmak için yapılanlardı. Fakat özellikle sınırın kapanmasını izleyen yıllarda, Kazak sınır karakollarına saldırmak ve silahlarını ele geçirmek sıkça yapılan bir eylemdi ve bu sayede göçebeler 1900'e kadar silah sıkıntısı çekmediler (çoğu İranlı ve diğerleri Rusların, İran makamlarını taciz etmek için, Şahseven'e silah ikmali yaptığından kuşkulanmıştı ve gerçekten de en azından yüzyılın sonlarında böyle bir desteğin yapıldığını gösteren kanıtlar vardı). Saldırganlar, kervanlardan nakit para, değerli eşyalar ve çeşitli eşyalar (elbise gibi) alırlardı. Fakat en geçerli ganimet kolayca ve çabuk getirilebildiği için atlardı. Yine de, Karabağ'a yapılan ve bir kerede binlerce koyunun Aras'ın karşı tarafına getirildiği yaz akınlarıyla ilgili öyküler anlatılır. Şahsevenlilerin Rusya'ya

karşı giriştikleri saldırılarla ilgili olarak dinlediğim öyküler 1904'ten kalma aşağıdaki bilgilerle doğrulanmaktadır:

Şahsevenlilerin Transkafkas topraklarına karşı giriştikleri saldırılar hemen hemen günlük bir olay haline geldi. Zira göçebeler, artık sürülerini Rus Mugan'ına götüremediklerinden hayvancı ekonomisi kısıtlandı ve çok fazla sayıda aile perişan oldu... 1884'ten bu yana yeterli ot ve yem bulamayan hayvanlar çok komik fiyatlarla satıldılar. Atların sayıları o derece azaldı ki, çoğu aileler artık bu değerli hayvanın bir tanesine bile sahip olamıyorlar. Artık at sahipleri atlarını, aldıkları ganimetin yarısı karşılığında eşkıyalara ödünç veriyorlar. Bu koşullarda biri kendi hayatını, diğeri ise atının hayatını tehlikeye atıyor.

Rus topraklarına saldırılar genellikle beylerin desteğinde oldukça etkin biçimde düzenleniyor. Her başarılı saldırıdan sonra, ganimetler aslan payını alan, gerisini dağıtan beylere getiriliyor. Dağıtım işi yaşlıların da bulunduğu bir ortamda saldırıyı düzenleyen grupta yapılıyor. Her partide çeşitli soy gruplarından kişiler bulunur.

Genel saldırı planı beylere sunulur. Beyler her gruptan belli sayıda atlılar görevlendirir ve onların belli bir saatte sınıra yakın bir yerde toplanmalarını emreder. Bu atlılar obalarından grup halinde çıkamazlar; çoğu zaman geceleri bir veya iki kişi olarak çıkarlar ve böylece dikkat çekmezler. Lider grubunu topladığında, sınır gruplarından rehberlerin nezaretinde sınıra getirilirler. Burada küçük gruplara ayrılırlar ve önderleri birkaç atıyla sınırdaki kalırlar, diğerleri ise Rus topraklarına girerler. Rus topraklarına girenler dağınık olarak önceden planlanmış noktalara dağılırlar ve pusuya yatarak, öncü grubun geri çekilme hattını korurlar. Amacına ulaşan, at veya büyük baş hayvanları toplayan veya bir kervan veya köyü soyan bu çete hemen önceden planlanmış olan yola döner. Takip edilirse, geri çekilme yolunu korumak için pusuya yatmış olan diğer çeteler yanlardan ateş

açarak takip edenleri geri püskürtür. Böylece, soygunu yapanlar kayıp vermeden geri çekilirler. Şahseven'in bu alandaki başarıları yalnızca kullandıkları taktikler sayesinde değil atlarının mükemmel eğitilmiş olmasındandır.⁴⁷

Tigranov, Türkmençay antlaşmasında Rusların Kaçar hanedanının yönetimde olmasını garanti etmesini sağlayan maddenin, eski rakip aşiretlerin artık hanedan hayalleri kuramayacakları anlamına geldiğine ve bu nedenle artık enerjilerini eşkıyalığa yöneltmiş olduklarına dikkat çekmiştir. Azerbaycan'ın Rusya'ya yakın mesafede oluşu ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru sınır denetimlerinin artırılması, Şahseven gibi aşiret gruplarının bu tür faaliyetlerden vazgeçmelerine ve zaman içinde hareket yeteneklerini ve askeri etkenliklerini kaybederek yerleşik çiftçiler haline gelmelerine yol açmıştır. Fakat Azerbaycan yönetimi bu düzenlemeyi kasten engellemiştir. Tigranov'a göre, Veliaht Muhammed Ali Mirza Rusların kendi yanlarında oluşuna hiç güvenememiş ve yerleşik halkı baskıyla karşı çıkmaya zorlamıştır. Böylece, daha güçlü göçebe aşiretleri ve beylerini kendi yanına çekerek gerektiğinde kullanılacak bir askeri destek olanağı yaratmıştır. Yüzyılın başlarında düzensiz aşiret askerlerinin yerini düzenli birliklerin almasından sonra İran ordusu bozulmaya başlamıştır ve artık sıradan bir savaş gücü durumundadır. Yalnızca kendi topraklarını savunurlarken en güvenilir unsurlar olmalarına rağmen, göçebe aşiretler yine de tek etkili milis gücü olma durumlarını korumuşlardır. Sınırdaki bir şerit halinde yöresel aşiret kargaşasını koruma biçimindeki eski politikalar, eyaletin batısından Kürtler ve Türkler veya kuzeyinden Ruslar tarafından gelecek olası saldırılara karşı bir tür

47 Özgün ifade, Sh-f M-z-fden (1908) Rostopchin tarafından alıntılanmıştır (1933: 112-3) ve von Hahn (1910: 67) tarafından düzeltilmiş açılımı verilmiştir. Bu çeviri orijinalinin biraz kısaltılmış ve gözden geçirilmiş biçimidir.

savunma mekanizması olarak yeniden canlandırılmıştır. Yönetim yalnızca yerleşik halkı baskı altında tutup göçebelere yerleşik düzene geçmelerini engellemekle kalmamış, aynı zamanda bunları, göçebelerin tek hayatta kalma alternatifleri olan soygunculuğu teşvik biçimindeki kendi politikalarına alet etmişlerdir. Şahsevenliler açısından soygunculuk yaygın bir yaşam biçimi olma durumunu korumuştur. Zira bu durum, Mugan sınırının kapanması ve buna bağlı olarak hayvancı ekonominin kısıtlanmasıyla ve ikisi de farklı nedenlerle olmak üzere Şahseven'in akınlarından yarar sağlayan Rus ve İran yönetimlerinin tavırları yüzünden daha da artmıştır.⁴⁸

Azerbaycan'ın en azılı çete reislerinden olan Çelebiyanlı Rahim Han, faaliyetlerini Muhammed Ali Mirza'nın tam desteğiyle sürdürmüştür. Aslında, Muhammed Ali'nin Ruslarla ilişkileri her zaman onlardan yana olmuştur ve kendisinin yönetime geçişinde onlardan yana hiç kaygısı olmamış ve daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi kısa ve sorunlu iktidarı sırasında ve sonrasında Ruslar ve Rahim Han gibi beyler en güçlü destekçileri olmuşlardır.

48 Tigranov (1909: 106 ve sonrası).

XII. BÖLÜM

Şahseven, Anayasa, Birinci Dünya Savaşı ve Sonrası

Azerbaycan ve Anayasa Devrimi Karşısında Aşiretler

1890-92 yıllarında Tütün Tekeli skandalının İngilizlerin saygınlığına vurduğu darbeden sonra, Rusya kuzeydeki hâkimiyetini giderek artırmış, İran hükümetinin mali açıdan giderek daha ağır biçimde borçlanmasıyla önemli ekonomik tavizler elde etmiştir. İngilizler Hindistan'ın savunması ve 1908 yılında ticari açıdan önemli miktarda petrolün bulunması üzerine daha büyük önem taşır hale gelen Basra Körfezi'ndeki güçlerini sürdürme gayretine girmişlerdir. Rusya, sıcak denizlerde bir limana giriş olanağı ve gelişen ticareti için başka çıkışlar arayışı içinde bunu, ancak İran'a daha fazla boyun eğdirerek sağlayabileceğini kavramıştır. 1905 yılında Japonlar karşısında uğranılan yenilgi ve Çar'ın Duma'ya boyun eğişi, Rusya'nın İran ile ilgili yürütmekte olduğu yayılma siyasetini pek durdurmamıştır. Rusya ve Britanya 1907 yılında İran'a danışmadan,

“nüfuz alanları” oluşturmalarını sağlayan bir Konvansiyon imzalayarak ülkedeki konumlarına açıklık kazandırmıştır. Kuzeyde ve kuzeybatıda en büyük bölge Ruslara, güneydoğudaki en büyük bölge Britanya'ya verilmiştir. Güneybatı ve kuzeydoğuya uzanan bir koridor tarafsız bölge olarak bırakılmıştır.

XI. Bölüm'de tanımlandığı şekilde, Muhammed Ali Mirza'nın Şah'ın naibi olarak hüküm sürdüğü yıllarda (1896-1907) Azerbaycan eyaletinde sürekli bir karışıklık ve huzursuzluk ortamı hâkimdi ve Rus nüfuzu en üst noktadaydı. Erdebil bölgesi karışıklık içindeydi. Sık sık yinelenen tahıl kıtlığı yaşanıyordu, ama kıtlığın nedeni her zaman kötü hasat ve güvensiz koşullarda ekin yapma zorunluluğu değildi. Toprak sahipleri konuyu kendi çıkarları için kullanıyorlar ve tahıl istifliyorlardı. Bunlara, diğer İran kentlerinde olduğu gibi Ne'matî ve Haydarî hiziplerine bölünmüş olan ve kent halkını, çoğu zaman sığınma talebinde bulunmak zorunda kalan yabancılara ve valilere karşı kıskırtan ve kendi aktif, çoğu zaman şiddet içeren rekabetlerini sürdürme çabasındaki dini önderler de dahildi.¹ Bu arada, Şahseven çeteleri bölgede ve zaman zaman kent içinde baskınlar yaparlardı. Muhammed Ali Mirza'nın kentteki huzursuzlukları yatıştırmak ve aşiretleri bastırmak için Rahim Han Çelebiyanlı'yı görevlendirdiği olmuştu. En dikkat çeken olaylardan biri 1896-97'de meydana geldi. Ne'matî önderleri müctehid Mirza Ali Ekber'in kıskırtısı ile Begüm Paşa kumandasındaki bir grup kadın sokaklara döküldü, pazarı zorla kapattı, bellerine sarılmış çarşafların içine sakladıkları taşlarla Cürüg Bey komutasındaki Polatlu aşireti mensuplarının muhafızlığını yaptığı Vali Nazım'es-Saltanat'ın (Muhammed Ali Mirza'nın yakın akrabası) kalesine saldırdı. Polatlular olayı seyretmeye gelen erkeklerin üstü-

¹ Mir jafari'ye bakınız (1979a)

ne ateş açınca kalabalık dağıldı.² Mirza Ali Ekber kaçtı, birkaç ay ortalarda görünmedi. Ertesi yıl Nazım'es-Saltanat azledildi ve 1899 yılında görevinde kısa fakat başarılı bir performans gösteren Emir Nizam Garusi'nin yerine Azerbaycan genel valiliğine getirildi.

Erdebil'de, yeni vali Ali Han Vali, Polatlu'nun en önemli rakiplerinden olan Yurtçılardan Husrov Han tarafından desteklenen Mirza Ali Ekber kumandasındaki ayaklanmaları bastırmak için Çelebiyanlu Rahim Han'dan yardım istedi. Mart 1899'da, Rahim Han Mirza Ali Ekber'i yakalayarak Tebriz'e gönderdi, fakat bir yıl sonra, Husrov Han Ali Han Vali'yi tutukladı ve azledilmesini sağladı.³ Ali Han'ın yerine Samed Han Şucaüddevle vali olarak atandı ve Kasım 1900'de bölgeye gelir gelmez çok ciddi önlemler almaya başladı. Çete başlarından Polatlu Cürüg Bey ve Hamisli Faruk Bey, 'Erdebil Muhtemeni'nin araya girmesine rağmen topa tutuldu. İngiliz Başkonsolosu Wood'un gözlemlediği gibi, Şahsevenliler Samed Han'ın bu kararlı tutumundan çok etkilendiler ve sükûnet sağlandı.⁴

1901'de Şahseven'e karşı düzenlenen iki önemli akın kısa süre için başarılı oldu. Şubat ayında Samed Han'ın Çelebiyanlu Rahim Han'ın yardımıyla Hacıkocalu reisi Hazret Kuli, Alarlu'dan Muhammed Kuli Han, Kocabeyli'den Serdar Bey ve Delikarda'dan Kara Bey tutuklandı. Fakat bun-

2 Safari (1971: 172 vd.); Fo 248/654 (Wood'dan Hardinge'ye 12.8.1897 tarih ve 25 numaralı). İran'da kadın protestolarının uzun bir tarihi olmakla birlikte, bu kadınlar birkaç yıl önce Tütün Protestosu sırasında öncü bir rol oynayanlarca yönlendirilmişlerdi. Bu sıralarda Erdebil'in siyasi konumu hakkında bkz. Safari (1971: 160-202).

3 Safari (1971: 174-5); FO 248/698 (Özellikle Wood'dan Hardinge'ye 27.3.1899 tarihli) ve /722 (Wood'dan Hardinge'ye 23.4.1900 tarih ve 5 numaralı).

4 FO 248/722 (özellikle, Wood'dan Hardinge'ye 22.11.1900 tarih ve 9 numaralı); Safari (1971: 176-9). Samed Han Marageli bir toprak sahibidir; o dönemde oynadığı rol için Mojtahe'di'ye (1948: 95 ve sonrası) ve Good'a (1977) bakınız.

lar kendilerini yakalayanlarla, büyük bir olasılıkla Rusların araya girmesiyle, bazı anlaşmalar yaptılar ve serbest bıraktılar. Bu başarıya rağmen, ne nedenle olduğu belli olmadan Samed Han görevden uzaklaştırıldı. Yerine vali olarak atanan İmam Kulı Mirza yanında yeterli gücü olmadan Tebriz'den ayrılmayı reddetti. Şahseven tahribatından en çok zarar gören toprak sahiplerinden çoğu Tebriz'in ileri gelenlerinden olduğu için birkaç bin kişilik bir kuvvet oluşturma gücü olmadı. Yaz sonlarına doğru Karadağ valisinin yardımıyla bütün aşiretleri bastırdı, yalnızca Kocabeyli Serdar Bey'le birkaç muharebeye girmek zorunda kaldı. Yortçılardan Husrov Han boyun eğmeye razı edildi ve Tebriz'e gönderildi. Ancak burada Muhammed Ali Mirza tarafından çok kapsamlı bir hediye karşılığında serbest bırakıldı. Ne var ki, kısa bir süre sonra tekrar tutuklandı ve idam edildi.⁵

Hükümetin bu başarılarına karşın, Şahseven çetelerinin eylemleri bunu izleyen yıllarda da denetimsiz biçimde sürdü gitti. Kocabeyli ve Alarlu Erdebil'in kuzeyindeki sınırlara ve Polatlı bizzat kente yönelik akınlarını sürdürdüler. Bütün bu yıllar boyunca, Rus Kafkas yönetimi ve bunların Tebriz'deki temsilcileri Şahseven'i kıskırtmayı sürdürdü. Bunlara silah temin ettiler, izlendikleri zaman sınırlarda sığınma olanakları tanıdılar ve yakalandıkları zaman araya girerek onları kurtardılar. Bu arada, sınır boyunca Astara ve Hûda Afarin gibi noktalarda Kazak garnizonlarını kurdular ve 1901'de İmam Kulı Mirza olayında olduğu gibi, bunları ancak kuvvet göndererek reddedebilen İran Hükümetine hizmet verdiler. Ayrıca, Ruslar sınır üzerinden alenen akınlarını sürdüren aşiretlere (en belirginleri Kocabeyli ve Alarlu) karşı kendilerine özgü misillemelerde

5 1901 olayları için Tigranov'a bakınız (1909: 139-144); FO 248/745 (Wood'dan Harding'e 7.2.1901 tarih ve 7 numaralı); FO Prints, *Persia and Arabia* V'ten VII'ye (1901: Çeşitli aylık özetler); Aubin (1908: 105).

bulundular. İzledikleri politika çok açıktı: İran topraklarındaki ayaklanmaları desteklemek, kendi askeri yardımlarını ve bunun sonucunda işgali kaçınılmaz hale getirmek. Fakat uzun yıllar bunda başarılı olamadılar.⁶

Rus askeri keşif heyetleri istihbarat yapmak amacıyla Şahseven'e ziyaretler yaptı.⁷ Rus tüccarları ve Rus malları Azerbaycan ticaretinde önemli bir yere sahipti ve Tebriz'den sonra Erdebil, eyaletin en önemli ticari merkezlerinden biri oldu. Rus vatandaşları yasal kısıtlamaların üstesinden gelebilmek için İran'daki Rus uzantılarını kullanarak özellikle Erdebil, Ahar ve Serab bölgelerinde olmak üzere, eyaletteki pek çok köyü satın almışlardır. Eyalet içinde yeni yollar ve demiryollarının yapımı planlanmıştır. Fakat Aslanduz'dan Güneye gidecek demiryolu inşaatı tekli, demiryolunun çetelerin tehdidi altındaki topraklardan geçeceği gerekçesiyle reddedilmiştir.⁸

1905 yılında Rusya'daki olaylar İran'da yaygın bir reform hareketinin başlamasını sağladı. Şah'ın otokrasisine ve ülkenin yabancılara satılmasına karşı çıkan Tahran'daki mollalar ve tüccarlar bir devrime öncülük ettiler ve 1906 yılında Muzaffereddin Şah'ı bir Temsilciler Meclisi'ne olanak sağlayan Anayasa'yı onaylamaya zorladılar. 1 Ocak 1907'de Anayasa'yı onayladı ve birkaç gün sonra öldü. Kendisinden sonra yönetimi devralan Muhammed Ali, Anayasa'yı koruyacağına dair birkaç kez yemin etmesine rağmen bunu yapmamıştır. Rus danışmanların da desteğiyle entrikalar çevirmeye başlamış ve Haziran 1908'de Meclis'in bombardımanı ve zorla kapatılmasına kadar uzanan

6 Safari'ye bakınız (1971: 181-200) ve Taherzadeh-Behzad'da Amir-Khizi (1955: 472 ve sonrası).

7 Örneğin, 1899'da Averyanov ve Shkinski, 1903'te Tigranov, 1904'te Sh-f-M-z-f.

8 Sumbatze vd. (1985: 72) bakınız. *FO Prints, Persia and Arabia* XV, No. 199 (Kasım 1903), s. 204.

bir dizi zorlayıcı önlemler almıştır. Anayasa yanlısı önderler tutuklanmış ve Anayasal hareketin çekirdeğini oluşturan yerel komiteler yani *Encümenler* yasadışı ilan edilmişlerdir.

Ne'matî Müctehid Mirza Ali Ekber yönetimindeki Erdebil halkı, 1906 sonlarında olayları değiştirmiş ve Anayasa'ya işlerlik kazandırmıştır. Gerici Vali Saidülmülk'ün azledilmesi ve Tebriz'den gelen talimatlar doğrultusunda yerel Encümen'in kurulması için baskı yapmışlardır. Fakat Haydariler rakip bir *Encümen* kurmuşlar ve hizipler arasındaki husumet giderek artmıştır. Bu durum Şahseven savaşılarından Haydarî'nin Ne'matî ve Polatlı'dan Kocabeylilerden oluşan çetelerin ortaya çıkararak sokakları şiddet ve ölüme bulmasına kadar devam etmiştir. Önceleri Anayasa yanlısı sanılan, fakat sonraları Rusçu olarak tanınan Naki Han Reşidülmülk Tebriz'den vali olarak gönderilmiştir. Rakip *encümenleri* bastırmış ve her hizipten eşit sayıda kişinin yer aldığı yeni bir *Encümen* oluşturmuştur. Fakat Şahseven'i yatıştırmayı başaramamış ve bu konuda fazla bir gayret de sarf etmemiştir.⁹

İlk yıllarda aşiretlerin Anayasal Devrim'e karşı tutumları pek belli olmamıştır. Babası Rahim Han'ın kışkırtması ile Çelebiyanlı Büyük Han Mayıs 1907'de Tebriz *Encümeni*'ne son vermeye çalışmış, fakat Tebriz üzerine yürüyüşü Hacıkocalu aşireti mensupları tarafından durdurulmuştur. Hacıkocalu aşireti mensupları akını durdurmak için yoklугundan yararlanarak Karadağ'daki köylerini talan etmiştir. Ancak bu eylem, Anayasa'yı desteklemekten çok, (ki bu daha sonraları bariz şekilde anlaşılacaktır), iki aşiret arasında yıllardır süregelen düşmanlıkların bir sonucuydu.¹⁰

9 Safari (1971;187-200). Reşidülmülk ve İran tarihinde oynadığı rolle ilgili olarak Mojtahidi'ye bakınız (1948: 198-200).

10 FO *Prints, Affairs of Persia* (İran konuları) XI (Spring Rice'tan Gray'a 15.6.1907 tarih ve 128 numaralı); Browne (1910: 141-2); Farzad (1945: 91-2); Taherzadeh-Behzad (1955: 472 ve sonrası); Hedayet (1965: 170).

Tebriz'deki Rus başkonsolosu Pokhitonov, Rus birliklerinin “barışı sağlamak” için gönderilmeleri için yaptığı isteklerde her türlü huzursuzluğu olduğundan daha geniş kapsamlı göstermiştir. Anayasa yanlıları, Rahim Han'ın rakibi Kerim Han'ı Çelebiyanlu'nun reisi olmak üzere göndermişler, fakat Kerim Han Karadağ'ı sakinleştirmesine karşın Böyük Han'ın ele geçirilmesi vaadini tutamamıştır.

1907 yazında, ilk kez Erdebil'e bir Rus Konsolos yardımcısı atanmıştır. Bir sonraki kış kent halkı Reşidül-mülk'ün azledilmesi için ayaklanmaya başlamış ve 1908 başlarında Şahseven savaşı (büyük bir olasılıkla Polatlı veya Yurtçılar) Erdebil'e zorla girerek valiyi kaçmak zorunda bırakmışlardır. Daha sonra, Nisan ayında bölgenin Kuzeyinde meydana gelen sınır olayları Şahseven'i Tahrân'daki Anayasa yanlısı hükümetin düşürülmesine kadar uzanan bir dizi olayın tam ortasına itmiştir.

Belisuvar Olayı

Mugan'ın doğusuna gidip gelen Şahseven göçbelerinin daha önceki yıllarda Deman civarındaki Rus topraklarından geçen bir yolu kullanmalarına izin verilmişti. Alarlulu Muhammed Kulı Han yol kenarında küçük bir yerleşim yeri oluşturdu. Rus makamları, kale olarak tanımladıkları bu üsse akınlar düzenlediler ve burayı boşaltmasını istediler. Bu isteğe uymadığı için Deman ile Belisuvar arasındaki sınırda devriye gezmek üzere bir Kazak müfrezesi görevlendirildi.

11 Nisan 1908'de müfrezeden bir subay (Yüzbaşı Dvoyeglazov) kaçan bir atın peşinden Belisuvar yakınlarındaki sınırdan İran topraklarına girdi. Kocabeyli aşiretinden bir grupla karşılaşan subay vurularak öldürüldü ve yanında bulunanlardan birkaçı yaralandı. Buna misilleme olarak

Belisuvar'da bulunan Kazak garnizonu hemen sınırdan İran tarafına geçti, gümrük karakolunu yerle bir ederek yaklaşık 40 kişiyi öldürdü. Birkaç hafta sonra, Bakû'den takviye kuvvetleri geldi. Birkaç yüz kişiden oluşan bir kuvvet oluşturuldu ve iki gruba ayrıldı. Belisuvar yakınlarından İran'a giren bir grup bir veya iki İran köyünü yaktı, yıktı ve Kocabeylilerin peşine düştü. Aşiret mensuplarıyla ciddi bir çatışmaya giren grup ağır zayıat vererek geri çekilmek zorunda kaldı. General Snarski komutasındaki ikinci grup, Deman yakınlarındaki Muhammed Ali Han yerleşimini tahrip etti, sınırı geçerek, geri çekilmeden önce diğer İran köylerini yerle bir etti. Daha sonra Tebriz'i işgali sırasında yapmış olduğu aşırılıklar nedeniyle kötü bir şöhet sahibi olan Snarski, 16 Mayıs'ta İran makamlarına bazı talepleri karşılanmadığı takdirde yeniden İran'a girecekleri ve bu isteklerini kendileri gerçekleştirecekleri yolunda bir ültimatom verdi. Talepleri arasında, Dvoyeglazov'un katillerinin teslim edilmesi, çalınan toprakların iadesi, aşiret mensuplarının yeniden bir akın düzenlemeyeceği yolunda güvence verilmesi ve 80.000 ruble ödenmesi vardı ve büyük bir olasılıkla İran'ın bu parayı bulması olanaksızdı.

O ana kadar, Kocabeyliler yıllarca Rus sınır karakollarına silah temin etmek için ve Rus köylerine başka gereksinimlerini karşılamak için sık sık akınlar düzenlemişlerdi; fakat ilk kez gerçek bir Kazak garnizonu sınırı geçmekle kalmıyor, aynı zamanda ilk ateşi açarak kendi geleceğini saptıyordu. Birkaç yıl önce Kocabeyli reisinin iki oğlu öldürülmüş ve sonuçta kan davasından kurtulmak için tahliye teklif edilmişti. Ayrıca, İran'ın misillemeleri vahşice ve adaletsizdi. Bu aşırılıklardan rahatsız olan Rus heyeti Tahran'da İngiliz meslektaşlarına bir subaylarının sınır ihlalinde bulunduğunu itiraf etti. Fakat olayı çarpıtan Kafkas Yönetimi ortak bir soruşturma komisyonu kurulmasına izin vermedi, olayın boyutlarını artırarak Snarski'nin seferini

çetelerin Rus sınır muhafızlarına karşı süregelen saldırılarına, özellikle en son ve en kötü olanına karşılık alınmış yasal bir önlem olarak gösterdi.

İran hükümeti, taleplerin bazılarını karşılamak için ciddi önlemler aldı. Aşiret mensupları dağlara kaçmayı başarmışlardı; ama Kocabeyli ve Alarlu beyleri Mayıs sonunda gözaltına alınarak Erdebil'e getirildiler ve istenen tazminatın büyük bir bölümü ödendi. Tahran hükümeti artık Kazakların ve Snarski'nin giderek artan saldırılarında bıkmıştı ve olayları yorumlayış biçimleri artık inandırıcılığını yitirmişti. Olup bitenler hakkında çok iyi bilgilendirilmiş olmasına ve kimi suçlaması gerektiğini çok iyi bilmesine karşın, İngiliz özel temsilcisi Marling protestolardan kaçınarak İran hükümetine 1907 anlaşması çerçevesinde Rus taleplerine rıza göstermelerini tavsiye etti. Şah bizzat olaya müdahale ederek yumuşaklık istedi, fakat çoğu İranlı Şah'ın Şahseven'i kışkırtarak Ruslara Anayasa yanlılarını ezmek için birliklerini gönderme olanağı verdiğiinden kuşkulandılar. Mayıs ayının sonunda Kabine bu olay nedeniyle istifa etti. Ruslar İran kamuoyunu kendilerine düşman edecek kadar ileri gittiklerini fark ettiler ve Haziranda yumuşadılar. Snarski'nin askerleri sınırdan çekildi ve tazminatın ödenmemiş bölümü daha sonraki yıllarda hükümete baskı uygulamak için kullanılmak üzere İran'ın uzun vadeli borçlarına eklendi. Kısa bir süre sonra Şah, Meclis'i top ateşine tutarak kendi diktatörlük yönetimini kurdu.¹¹

11 Belisuvur olayıyla ilgili olarak FO 248/792 (Wratislaw'dan Hardinge'ye 22.10.1903 tarih ve 18 numaralı) bakınız. FO Prints, *Persia and Arabia*, XV (Ekim-Aralık 1903: Grand Duff'tan Lansdowne'ye 30.12 tarih ve 296 numaralı); FO Prints, *Affairs of Persia* XIV (Nisan-Haziran 1908: Marling'den Grey'e 23.4 tarih ve 95 numaralı, 20.5 tarih ve 115 numaralı, 22.5 tarih ve 135 numaralı, 29.5 tarih ve 138 numaralı 30.5 tarih 128 nolu ve 3.6 tarih 129 nolu telgraflar. S.D.D.I (139-88); Khakhanov (1908); von Hahn (1910); sh-f M-z-f (1908; Safari (1971: 203); Hedayet (1965: 170-2); Kazemzadeh (1968: 517-19).

Çelebiyanlı Rahim Han, Muhammed Ali'nin maiyetinde Tahran'a gitti. Fakat oğlunun *Tebriz Encümeni*'ni kurma girişiminden sonra çıkan ayaklanmada Şah tarafından 1907 Haziranında mecburen hapse atıldı. Nisan 1908'de, Tahran Meclis'i tarafından serbest bırakıldı ve Şahseven'i düzene sokmak görevi verilerek Tebriz'e gönderildi. Aynı yılın Mayıs ayında *Tebriz Encümeni*'ni milliyetçi-Anayasacı davaya bağlı olduğuna inandırdı ve yerine getireceği görevler karşılığında silah ve para verilmesine ikna etti. Bu katkılarını Temmuz ayında derhal Şah yanlısı güçleri, zaten girmiş olduğu ve yağmalamaya başladığı Tebriz'de bulunan milliyetçilere karşı harekete geçirmek için kullandı.

Meclis'te en önemli rol Azerbaycan temsilcileri tarafından oynandı. Zira Azerbaycan, onlarca yıl kral naibi durumundaki Muhammed Ali'nin baskılarından yılmıştı ve Şah'ın darbesi Tebrizlileri Muhammed Ali'ye karşı bir ihtilal yapma ve yönetimini yasadışı ilan etme konusunda yüreklendirmişti. 1908 yazında, *Tebriz Encümeni* aşiretlerden kaynaklanan krallık karşıtı hareketleri engellemek için girişimlerde bulundu. Anayasa yanlısı olan Mişkinli Molla İmam Verdi, *Encümen*'e çağırıldı ve Erdebil Valisi yürüttüğü faaliyetlerden yakındı. Tahran'da Şah darbesinden sonra, Molla İmam Verdi, milliyetçi destek sağlamak ve Şahseven'i Tebriz'e saldırılarda bulunmaktan vazgeçirmek üzere Mişkin'e gönderildi, fakat Erdebil hükümeti tarafından tutuklanarak asıldı. O yörelerde şehit olarak anıldı.¹²

Bunu izleyen kış ve ilkbaharda, devrimcilerin desteği ve Jön Türklerin yüreklendirmesiyle Tebriz milliyetçileri kendilerini kuşatmış olan Şah yanlısı kuvvetlere karşı kahramanca direndi. 1909 Mayısında yiyecek ikmali yapması ve orada yaşayan yabancıları koruması istenen Rus birlikleri kuşatmayı kaldırdı ve kenti aşırı yoksulluktan ve kıtlık-

12 Amir-Khizi (1960: 40,145); Saedi (1965: 88 ve sonrası).

tan kurtardı. Fakat kısa bir süre sonra işgal kuvvetleri Tebrizlileri desteklemekten vazgeçerek kendilerinin ve Rus başkonsolosunun tamamen karşı olduğu milliyetçilerin faaliyetlerini engellemeye başladı. Bu arada, Tebriz örneğinden esinlenen Reşt ve İsfahan milliyetçileri Tahran'a yürüdü ve Temmuz ayında Muhammed Ali Şah'ı resmen tahttan indirdiler.

1909 Mayısına kadar Tebriz'i kuşatma altında tutan Şah yanlısı kuvvetler, Rahim Han ve Karadağlılara katılmayan Şahseven'deki Yurtçu ve Polatlulardan yaklaşık 500 süvari dışında daha çok Kuzey Azerbaycan aşiretlerinden oluşuyordu. Hemen hemen bütün kuşatma süresince Muga'daki göçebeler ortada görünmemişlerdi, ancak ilkbahar aylarında Erdebil Şahsevenindeki yerleşiklerin çoğunun kuşatma altındaki milliyetçilerden yana olduklarını gösteren gelişmeler oldu.¹³

Aşiret Birliği ve Erdebil'den Atılma

Mayıs 1909'da Rus birliklerinin gelmesinden sonra Tebriz kuşatmasını kaldıran Rahim Han Karadağ'a çekildi. O yaz, Karadağ'daki Rahim Han yanlılarının, Erdebil ve civarındaki ve Tebriz-Tahran yolu üzerindeki Şahsevenlilerin akınları nedeniyle Kuzey Azerbaycan hiç güvenli bir yer değildi. Haziranda Anayasa yanlıları Erdebil'in kontrolünü ellerine geçirerek aşiret mensuplarını kentten attı ve önde gelen gericileri, muhafız kuvvetleri yüz Kazakla takviye edilmiş olan Rus Konsolosluğuna sığınmak zorunda bıraktı. Temmuz ayında Şah'ın tahttan indirilmesinden sonra, Milliyetçiler Tebriz'den Erdebil'e gelerek yeni bir Encü-

13 Tebriz'in kuşatılması konusunda FO Prints, *Affairs of Persia* XV-XVIII'e bakınız; S.D.D: I ve II; Browne (1910); Moore (1914); Wratislaw (1924). Çağdaş araştırmacılar tarafından kaleme alınmış İran'la ilgili başka kaynaklarda var. Örneğin, Amir-Khizi (1960).

men kurdu ve kenti ele geçirdi. Bu arada, Tahran hükümeti Muhammed Kulı Alarlu'yu Vali yardımcılığına atamıştı. *Encümen* muhalefeti ortadan kaldırmak ve Muhammed Ali Han'ın şehri yağmalamasını engellemek için harekete geçti. Eski Vali Reşidülmülk'ün de aralarında bulunduğu birçok Erdebili Rus Konsolosluğuna sığındı. Ruslar Snarski'nin bir önceki yıl yapmış olduğu taleplerin karşılanmadığı bahanesi ile Eylül ayında Şahseven'e ceza niteliğinde bir sefer yapmayı planladı.

Ağustos ayında Erdebilliler, bir kısım halkı yeni *Encümen*'in tiranlığından kurtarmak üzere Tebriz'e gönderildiler. Rahim Han'ın eşkıyalıklarına son vermeyi düşünen Tebriz valisi Mehdi Kulı Hidayet Muhber'es-Saltanat, Erdebil ve Ahar'dan ortak bir operasyon yürütmeye karar verdi. Zaman içinde, bir önceki yıl Tebriz'in savunmasında kahramanlıkları olan, fakat artık bir sarhoş ve baş belası durumundaki Settar Han'ı göndermeyi başardı. Settar Han birkaç yüz milliyetçiyle birlikte Eylül başlarında Erdebil'e gitmek üzere yola çıktı. Serab'ta eski dostu Alarlulu Muhammed Kulı Han, Husrov Han'ın erkek kardeşi Yortçılı Nasrullah Han, Polatlı Hüseyin Ali ve diğer Şahseven beyleri tarafından karşılandı. Bu yolculukta Settar Han'a eşlik eden Emir Hizi'ye göre, Alarlu Muhammed Kulı, Milliyetçi kahramanı Şahseven'in başına geçirerek Tahran'a gitmeye ve Şah olmaya ikna etmeye çalıştı. Erdebil'e varan Settar kuvvetleri buradaki düzeni yeniden oluşturmada bir ölçüde başarılı oldular. Raşidülmülk, Rus Konsolosluğundan ayrılmaya ve Tebriz'e dönmeye ikna edildi. Kısa bir süre sonra, hemen hemen bütün Şahseven beyleri Erdebil dışında konaklamış olan ve Rahim Han'a karşı bir sefer hazırlığında olan Settar Han'a bağlılıklarını sunmaya geldiler. Fakat Eylül sonlarına doğru kabalıkları, entrikaları ve sarhoşlukları yüzünden hepsi bağlılıklarını geri çekmeye başladı. Şatranlu Emir Aşayir önderliğinde beyler birer birer Set-

tar'dan ayrılarak Rahim Han'a katıldılar. En son olarak, Rahim Han'ın en acımasız rakiplerinden olan Hacılalili Zergem ve Hocalu Hazret Kuli Hacıkocalu'nun oğlu (*Tebriz Encümeni* tarafından Rahim Han'a ve Kocabeyli'ye muhalefet görevi verilmiş olan) Settar'dan ayrılarak yeni Aşiret Birliği'ne katıldılar. Settar Han talepleri ile Erdebillilerin de husumetini kazandı ve çoğu Şahseven'e katılmak üzere ondan ayrıldılar.

Ağustos ayı sonlarında, Rus müfrezeleri Ahar'a gitmek üzere Tebriz'den ayrıldı. Görünüşte Tebriz kuşatması sırasında Rahim Han tarafından yağmalananların iadesini isteyeceklerdi, fakat Karadağlı rakiplerinden biri olan ve Rahim Han'ı Kuzey ve Güney Azerbaycan'daki aşiretleri şu anda azledilmiş olan Muhammed Ali Şah lehine ayaklandırdığı ortaya çıkan Ali Han'ı öldürdüler. Eylül ayı sonlarında Tebriz'deki Rus Konsolosluğuna eski Şah'a ve Tahran'daki milliyetçi önderlere iletilmek üzere telgraflar gönderildi. Anayasa'ya karşı olduklarını ve niyetlerinin önce Erdebil'i yağmalayıp sonra Muhammed Ali'yi tahta geçirmek için Tahran'a yürümek olduğunu teyit eden telgraflar Rahim Han, Karadağ ve Kocabeyli ve diğer Şahseven aşiretleri beyleri tarafından imzalanmıştı.¹⁴ Telgraflar çok geç kaldı ve Şah 1 Ekim'de İran'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Birkaç hafta sonra Rus Başkonsolosu Miller felç tedavisi için doktorunu Rahim Han'a gönderdi ve (İngiliz meslektaşına söylediği gibi) ılımlı davranmalarını tavsiye etti. Fakat doktorun Rahim Han'ı aşiretleri birleştirme konusunda daha çok çaba harcanması konusunda kışkırttığına inanıldı, zira doktorun ayrılmasında iki gün sonra Rahim Han Erdebil'e yürüdü. Rus desteğini gerçekten alıp almadı-

14 İmzalayan on beş kişinin adlarından bazıları seçilebilmektedir. Telgrafların metinleri Kasravi'de (1938,III: 119-20) ve daha birkaç yerde bulunmaktadır. İngilizce çevirileri FO 248/974'tedir (Smart'tan Barclay'e 14.11.1909 tarih ve 35 numaralı).

ğı bir tarafa, gerek müttefiklerine gerekse muhaliflerine elindekileri tamamen verdiği bir gerçektir.¹⁵

Ekim sonlarına doğru, aşiret mensupları Erdebil'i kuşattılar ve kentin dış mahallelerini tamamen yağmaladılar. Biraz direnen kent halkı sonuçta mühimmatsız kaldı. 1 veya 2 Kasım'da Settar Han Serab ve Tebriz'e kaçtı. İran kaynaklarında, Settar Han'ın ayrılış tarihi ve gerçekten kaçtığı mı yoksa istemediği halde kentten ayrılmaya ikna mı edildiği konusunda çelişkili bilgiler var. Tebriz'deki İngiliz Başkonsolosu Smart'ın, Settar Han'ın Erdebil'den kaçışını 2 Kasım'da bildirdiği gerçeğinden hareketle tarihle ilgili kuşku giderildi.¹⁶ Browne'nin Settar Han konusunda almış olduğu ve aşağıdaki yorumları içeren rapor büyük bir olasılıkla Smart tarafından gönderilmiştir:

Settar Han konusuna gelince, umarım Anayasal Tarih eserinde onunla ilgili övgülerinde biraz ılımlı olursun. Ben Tebriz'e Settar'ın ateşli bir taraftarı olarak gittim ve büyük bir düş kırıklığıyla geri döndüm. Settar, Anayasa'nın ne olduğu konusunda Rahim'den daha fazla bir fikri olmayan cahil, bilgisiz Karadağlı bir at satıcısından başka bir şey değil. Erdebil'de yaptıkları iğrenç ve beyleri Erdebil'e bağlılıklarını sunmak için gelen Şahsevenlerin ayaklanmasından tamamen o sorumlu. Settar sarhoş bir halde en ağza alınmayacak sözlerle onlara hakaret etti. Aşağı tabakadan gördükleri bir adamdan böyle bir muamele görünce kentten büyük bir öfke ile ayrılarak Rahim Han'a katıldılar. Daha sonra Settar bu talihsiz kenti şerefsizce terk ederek Tebriz'e kaçtı.¹⁷

15 Rusların Aşiret Birliği'ni teşvik etmeleri konusunda FO 248/1004'e bakınız (Smart'tan Barclay'e, 4.1.1910 tarih ve 3 numaralı); FO *Prints, Affairs of Persia* XXI (Barclay'dan Grey'e 27.1.1901 tarih ve 8 numaralı); Amir-Khizi (1960: 428 ve sonrası); Kasravi (1938,III: 112-13, 118-19, 126 ve sonrası); Hedayat (1965: 218); Safari (1971: 230 ve sonrası)); Browne (1910: 347).

16 FO 248/974 (Smart'tan Barclay'e, 2.11.1909 tarih ve 206 sayılı telgraf).

17 Browne (1910: 441-2).

İki ya da üç gün sonra savunma çöktü ve aşiret mensupları kente girerek yağmaladılar. Anayasa yanlıları Rus Konsolosluğuna sığındılar ve Konsolosluk bunları, ısrarlarına rağmen Rahim Han'a teslim etmedi. 3 Kasım'da Rahim Han ve belli başlı Şahseven, Karadağ ve Halhal beylerinin çoğu aşağıdaki İttifak Anlaşması'nı imzaladılar:

Bağışlayan ve merhamet eden Allah adına. 19 Şevval 1327 de, Beş Vilâyetin [Karadağ, Erdebil, Serab, Halhal, Astara] aşiret beyleri olarak bizler İran'da güvenliğin ve Şahlığın tesisi ve kötü ruhlu insanların yaptıkları kötülükleri ortadan kaldırmak, asilerin gerçek dinlerine ve Caferiliğin (ki ona binlerce kere şükürler olsun) yayılması inancına geri dönmelerini sağlamak için bu birliği kurarak bu anlaşmayı yapıyoruz. Her şeyden önce Erdebil vilayetinde gelecekte topyekûn reform yapmak için bütün önlemleri aldık ve kendi aramızda Tanrı adına yemin ettik. Şimdi bunu sağlamak için bütün koşulları yaratarak bütün varlığımızla kanımızın son damlasına kadar bu projeyi hayata geçirmek için uğraşacağız. Serdar Nusret'i [Rahim Han] kendimize önder olarak seçtik ve emirlerini yerine getirmek üzere buradayız. Kim anlaşmadan dönerse ve yağmacılığa kalkırsa bu birlikten atılacak ve bütün dini ve aşiretle ilgili haklarını kaybedecektir. Allahın laneti üzerine olsun ki, bütün malını mülkünü talan edeceğiz ve kendi canına kıymak zorunda kalacaktır.¹⁸

Anlaşmayı imzalayan otuz dört imzacının adları parantez içinde aşiret kimlikleriyle birlikte Şekil 9'da verilmiştir. Çoğunun kimliğini belirlemek güç, fakat önemli Şahseven beylerinin hemen hepsi mevcut. İmzası olmayanlar Rahim Han'ın Şahseven ve Karadağlı iki ana rakibi Hacıkocalu

18 Kuran'ın kenarlarında yazılı olan metin daha sonra Tebriz valisi tarafından anılarında yayımlanmıştır. Bkz. Hedayat (1965: 218-19) ve ayrıca Amir-Khizi (1960: 429 vd.).

Hazret Kulı ve Hacıalili Emir İrşad'dır. Kim olduğu takma adlardan veya ünvanlardan çıkarılamayan ise Kocabeyli Serdar Bey, Behram Han ve Nevrus Han, Delikarda Kara Bey, Polatlı Rıza Bey Hamisli Kılıç Geyikli Farac, Kocalu İmran idi.

Erdebil'in kuşatılması ve yağmalanması sadece Tahran'da değil, Avrupa'nın birçok başkentinde büyük şaşkınlık yarattı. Gazetelerde haftalarca Rahim Han'ın ve Şahseven aşiretlerinin niyetleri, Rusların bu Anayasa karşıtı aşiret birliğini destekleyip desteklemedikleri ve eğer destekliyorlarsa Tahran'ı ele geçirme projesini desteklemeye devam edip etmeyecekleri konusundaki spekülasyonlarla dolu makaleler yayımlandı. Bu arada, vakit geçirmeden İran ve Rus Birlikleri Erdebil'i kurtarmaya sevk edildi. Ekim sonlarına doğru, 3.000 Azerbaycan milliyetçisinden oluşan karma bir güç Settar Han'ın arkadaşı Bekir Han ve Samed Han Şücaüddeve komutasında Serab'da toplandı. Bu arada Tahran 1.500 kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu özel çaba, yeni hükümetin zaten çok az olan kaynaklarını oldukça azalttı.

Serdar Nusret [ÇELEBİYANLU Rahim Han]

Emir Eşayir [ŞATRANLU İsmail Han]

Salar Esad [?]

Salar'essultan [YURTÇI; belki DELIKANLU Aka Han]

Salar Nusret [? ŞATRANLU Şükrullah Han; ? Rahim Han'ın oğlu]

Sartip Lütfullah Han [DURSUNHOCALU/YURTÇI]

İktidar Nazım [?]

Esad'es-Saltanat Hazar Han [KOCABEYLİ Emir Tümen]

Fatih'el-Memalik [ÇELEBİYANLU Hâbibullah Han Şücaleşker, Rahim Han'ın oğlu]

Salar Eşayir [HACIALILI Zetgam, muhtemelen ÇELEBİYANLU Reşidüddeve]

Seyf'essultan [?]

Serim'essultan [NAMINLI Mir Said Han]
Salar Firuz [ŞATRANLU Isfendiyar Han; Emir Eşayir'in ağabeyi]
Reşid'ül-Memalik [ŞATRANLU Habibullah Han; Emir Eşayir'in
kardeşi]
Salar Divan [POLATLU Hüseyin Ali Han; Emir Eşayir'in kayınbi-
raderi]
Müstean'ül-Mülk [?]
Bedel Han [ZARGAR]
Hüseyin Kulu [Ali ?] Han [Talışli GALIŞ]
Ibadullah [Abdullah ?] Han [YORTÇI, belki ACIRLI? veya GEYIK-
LI]
Ebu'l-Feth Bey [PAŞAHANLU]
Kudret Han [?]
Maşallah Han [RIZABEYLI; belki YURTÇI]
İzzetullah Han [ALARLU?; belki ÇELEBİYANLU Rahim Han'ın
oğlu]
Bedir Han [?]
Muhammed Kulu Han [ALARLU]
Muhammed Han [MESTALİBEYLI?, PIREVATLU?]
Cevat Han [HACIKOCALU]
İnşallah Han [?]
Nusretullah [Nasrullah] Han [YORTÇI; belki Rahim Han'ın oğul-
larından biri]
Aka Han [DELIKANLU; belki ISALU]
Fethullah Han [belki ISALU]
Muhammed Nasır Han [belki ŞATRANLU]
Haşim Han [KOCABEYLI; belki YORTÇI]

Şekil 9 İttifak Anlaşması'nın imzacı Şahseven, Karadağ ve Halhal beyleri
(19 Şevval 1327-3 Kasım 1909)

7 Kasım'da Rus müfrezeleri Astara'dan gelmeye başladı ve aşiret mensupları kent dışındaki bir kampta toplandılar. Şayet silahlı bir müdahale için bahane teşkil etmek üzere Ruslar Rahim Han başkanlığındaki Aşiret Birliği'ni desteklemişlerse, ki durum öyle görünüyordu, bu amaca ulaşmıştı ve gerçekten de Rahim Han'a Erdebil'deki aşırı dav-

ranışlarıyla ilgili sert uyarılarla dolu mesajlar gelmeye başlamıştı. 9 Kasım'da Serab'da seçilerek işbaşına gelmiş vali (yine Reşidülmülk) ile buluştu ve ona Ruslara bağlılığını ve Tahran'a doğru ilerleme niyetinde olduğunu bildirdi. Fakat, 14 Kasım'da Karadağ, Şahseven ve Halhal aşiretlerinden oluşan büyük Aşiret Birliği dağılmaya başlamıştı. Tek amaç haline gelen yağmalama gerçekleştirildi ve uzun vadeli olasılık olan Tahran'da kışlama ertelendi. Aslında, Şahseven göçebeleri Mugan'daki olağan kışlık yerlerine geri dönmek istiyorlardı ve kısa bir süre sonra buradan ayrıldılar. Zaten aşiretler Rahim Han'ın kullanmaktan hoşlandığı Rus desteği konusunda hayal kırıklığına uğramıştı. Zira yerli halk tarafından sıcak bir şekilde karşılanan Albay Averyanov kumandasındaki 3000 Rus askeri artık Erdebil'i işgal etmişlerdi. Reşid'ül-Mülk bir kez daha Valiliğe getirildi.¹⁹

Yeprem Han'ın Şahseven'i Yenmesi

Aralık ayı ortalarında, Polis Şefi Yeprem Han ve Bahtiyarî Beyi Serdar Bahadır kumandasında Bahtiyarî aşireti, milliyetçi gönüllüler, İran Kazakları ve topçulardan oluşan 600 kişilik bir müfreze bölgeye geldi ve Serab'da Tebriz kuvvetlerine katıldı. Ruslar disiplin önlemlerini bu kuvvetin almasına karar vererek Erdebil'de bulunan garnizonlarının yarısını geri çektiler.

Aralık sonlarında ve Ocak başlarında girişilen bir dizi çatışmada hükümet kuvvetleri yenildi ve Rahim Han'ın iki büyük oğlu karlarla kaplı bir yöreden Serab'ın kuzeybatısı-

19 Erdebil'in düşüşü ve kurtarılışı konusunda Safari'ye (1971: 230-306) bakınız; ayrıca, Amir-Khizi (1960: 410-39); Kasravi (1938,III: 111-32); Hedayet (1965: 196 ve sonrası, 226); FO *Prints, Affairs of Persia*, XIX ve XX (çeşitli maddeler); S.D.D. III (çeşitli yerlerinde); *The Times* (3 Kasım-18 Kasım 1909 tarihlerinde hemen hemen her gün makaleler halinde); FO 248/974 ve /1004 (Tebriz'de Sınart ve Shipley'den telgraflar ve mesajlar); Browne (1910: 441 ve sonrası).

na kadar sürüldüler. Tebrizliler Serab civarında kalırken, Tahran müfrezesi Ahar'ı işgal ederek üs haline getirdi. Ocak ayı boyunca burasını Rahim Han'ın savaşıllarının birbiri ardına yaptıkları saldırılara karşı korudular. Bu saldırılarda Rahim Han'ın savaşılları iki güçlü makineli tüfek ateşi altında büyük zayıat verdiler, çünkü bu daha önce deneyim sahibi olmadıkları bir silahtı. Bu arada Şahseven'den hiç yardım gelmedi. Mişkin aşiretleri Mugan'daki kışlaklarında, Erdebil ve Halhal aşiretleri kendi köylerindeydi ve Yortçı gibi bazıları ise Erdebil'de Reşid'ül-Mülk'le görüşmeler yapıyordu.

1 Şubat'ta Tahran müfrezesi Ahar'dan saldırıya geçti. Rahim Han bozguna uğratıldı, maiyetiyle birlikte Aras nehrini geçerek Rusya'ya sığındı. Karadağlı rakiplerinin çoğu ve konfederasyonlar hükümete bağlılıklarını bildirdiler. Karadağlı beyler Hacıalili Emir Irşad ve erkek kardeşi Zergam refakatindeki hükümet kuvvetleri Tebriz'e çekildi ve muzaffer bir biçimde karşılandılar.²⁰

Şubat ve Mart aylarında Ruslar Şahseven'e boyun eğdirmek ve silahsız hale getirmek amacıyla, ilkbaharda yapacakları diğer hareketlere hazırlık olarak ve Snarski'nin iki yıl önceki taleplerinin karşılanması için baskılarını artırdılar. Cezalandırma niteliğinde bir sefer başlatmakla tehdit ettiler. Tebriz'de, Erdebil'deki ölüm tuzağına gönderilmekten çok fazla rahatsız olan Settari Han'ın kışkırttığı önemli bir karışıklık yaşanıyordu. İngiliz ve Rus temsilcileri Tahran'a gönderilmesi için ısrar ettiler ve istekleri Mart ortalarında karşılandı.

Bu arada Erdebil Şahsevenindeki Yortçı ve Polatlı Şahsevenleri ile Halhal Şatranlı aşiretleri huzursuzdu ve Ruslara göre Erdebil'in güneyi ve batısındaki yollar güvensizdi.

20 Karadağlılara karşı girişilen seferler için bkz. S.D.D. IV (4-27); FO 248/1004 (çeşitli); FO *Prints, Affairs of Persia* XXI (çeşitli); Amir-Khizi (1960: 443-8); Kasravi (1938,III: 138-41); Hedayet (1965: 199).

Reşidülmülk aşiretlere başvurarak boyun eğmelerini ve Kasım ayında zorla aldıklarını geri vermelerini istedi. Misilmelerin planlandığı söylentilerinden telaşlanan aşiretler, güvendikleri biri çıkmadıkça boyun eğmeyeceklerini açıkladılar. Tebriz'deki hükümet kuvvetleri bahar aylarında sefere hazırlanıyordu. Plana göre, Mişkin'den gelenler Mugan'a ulaşım yardım sağlamadan önce Erdebil ve Halhal aşiretlerine ulaşılacaktı.

12 Nisanda Yeprem Han ve Serdar Bahadır kumandasındaki Tahran müfrezesi, Erdebil'e gitmek üzere Tebriz'den ayrıldı. 19 Nisanda Serab'dan geçerken Yortçılı Nasrullah Han, Polatlulu Hüseyin Ali Han ve Şatranlulu Emir Eşayir'in savaşılarına karşı bir hareket başlatıldılar ve Polatlu beylerinden Rıza Kulu Han öldürüldü. Nasrullah Han ve Emir Eşayir Halhal'a Hüseyin Ali Han yakınlarındaki yurdu na kaçtı. Ertesi gün, Nurullah Han'ın önemli rakiplerinden Yortçı/Dursunkocalı Lütfullah Han Reşid'ül-Mülk geldi ve diğer yerel birliklerle beraber Nir'de Tahran müfrezesine katıldılar. Kısa bir süre sonra, Serab'daki komşu Delikanlı aşiretinden Ağa Han da onlara katıldı. 22 Nisanda Nasrullah Han'ın Akçay'daki evi tahrip edildi. Reşidülmülk Hüseyin Ali Polatlı'ya koşullar öne sürdü fakat reddedildi, Böylece ordu Halhal'a hareket etti ve Hüseyin Ali, Emir Aşayir ve Nasrullah Han'a teslim olmaları, aksi halde hayatlarını ve mal varlıklarını kaybedecekleri yolunda bir ultimatom verildi. 23 Nisanda Emir Eşayir teslim oldu ve onu Nasrullah Han ile Hüseyin Ali izledi. Muzaffer ordu Erdebil'e ilerledi ve Polatlu, Yortçı, Dursunkocalı (Lütfullah Han hariç) Delikanlı ve Şatranlu aşiretlerinin beyleri yakalandılar ve kaleye hapsedildiler. Erdebil aşiretlerinin ayaklanmaları bastırılmıştı.²¹

21 Onlara karşı seferler konusunda S.D.D. IV (139-55,215 ve sonrası)'na bakınız; Amir-Hizi (1960: 481-3); Kasravi (1938, III: 149-51); Hedayet (1965: 200), Safari (1971: 300-2); Ravai (1984).

O sırada Mişkin aşiretleri güneye dağlara doğru yıllık ilkbahar göçlerine başlamak için Mugan'dan ayrılmak üzereydiler. Beylerden en tanınmış ve en zor denetim altına alınabileni olan yetmiş yaşındaki Kocabeyli Serdar Han, başlangıçta Reşidülmülk'ün teslim olması yolunda yaptığı isteği dikkate almadı. 2 Mayıs'ta hükümet ordusu bazı yerel derleme askerlerle birlikte Erdebil'den ayrılarak Mişkin'e hareket etti. Önce batıya, sonra kuzeye Mugan'a doğru yürürken, Serdar Bey'in muhaliflerinden bazıları (Aka Bey ve Isalu Alish Bey ile Hacıkocalu Hazret Kulu) hükümet kuvvetlerinin ordugâhına gelerek teslim oldular ve hizmete hazır olduklarını bildirdiler. Aşiretlerden hiçbiri direnmek için birlik oluşturmadı.

Sonunda, 8 Mayıs'ta Langan'ın kuzeyinde bir çatışma başladı ve makineli tüfek ateşi altında Kocabeyliler ağır kayıplar verdiler. Serdar Bey'in, oğlu Hazar da dahil olmak üzere yakın silah arkadaşlarının çoğu öldürüldü ve yaklaşık 200 savaşçı esir alındı. Ertesi gün, Serdar Bey'in kuzeni ve rakibi Behram Han teslim oldu. Artık, önemli aşiret beylerinden yalnızca Serdar Bey, oğlu Nevruz Han (sonra bey oldu) ve Hazret Kulu'nun yeğeni Hacıkocalu Cevad Han serbest durumdaydı. Hükümet kuvvetleri 16 Mayıs'ta Mişkin'e ilerledi ve 23 Mayıs'ta geri kalan beyler de ya teslim oldular veya esir alındı. Hazret Kulu ve birkaçı serbest bırakıldı, fakat daha önce aşiretlerin üç yıldan beri ödemiş olduğu vergiler karşılığı büyük miktarda para vermek zorunda kaldılar ve diğerleri zincirlenerek Erdebil'e gönderildiler. Ayın sonunda ordu Erdebil'e döndü ve görkemli bir karşılama töreni yapıldı. Toplam olarak doksan üç bey, artık tutuklu durumdaydılar. Yeprem ve Serdar Bahadır kazandıkları başarıdan çok memnundular.

10 Haziranda hükümet ordusu, yanına önemli beylerden doksan dokuzunu alıp diğerlerini Erdebil kalesinde bi-

rakarak Tahran'a doğru yola çıktı. Haziran sonlarına doğru vardıkları Tahran'da coşkulu bir karşılama gördüler. Erdebililerin yağmalanan mallarının çoğu geri alınarak sahiplerine iade edilmişti, fakat Yeprem ve Bahtiyari'nin Tahran'a büyük miktarda para ve mal getirdikleri söylendi. Şahseven beyleri boyun eğmeleri için hile yapıldığını ve kendilerine verilen sözlerin yerine getirilmediğini ileri sürerek bu seferin gidişatı konusunda bir soruşturma yapmak istediklerini açıkladılar. Gerçekten de, Yeprem daha sonra olanaksız gibi görünmekle beraber, aşiretleri silahtan arındırmamakla eleştirildi. İran hükümeti hâlâ bir çeşit sınır muhafızı olarak Şahseven'e güvenmeyi umuyordu.²²

Şahseven'e Karşı Kazaklar: 1912 Savaşı

Milliyetçi hükümet ülkenin diğer bölgelerinde düzeni sağlamak konusunda güçlüklerle karşılaşılıyordu; zira Ruslar ve İngilizler, resmi destek sağlamakla birlikte gerekli kuvvetleri oluşturmak için para toplamasına izin vermiyorlardı. Erdebil bölgesinde, 1920 yazı boyunca, aşiret beylerinin tutuklanmasıyla sağlanan belli bir sükûnet hüküm sürdü. Reşid'ül-Mülk Kocabeyli ve diğer müttefiklerini silahsızlandırmayı planladı ve Eylülde Erdebil önlerinde Yurtçı, Polatlı ve Rızabeyli aşiretlerinden süvariler ve yerel derlemelerden oluşan 1000 kişilik düzensiz bir kuvvet toplandı.

Ayın 25'inde Kocabeyli ordugâhını ele geçirdi ve darmadağın etti; kuvvetlerinin bir kısmı saldırganlara katıldı, bir kısmı ise esir alındı. Aralarında Reşid'ül-Mülk'ün de bulunduğu birkaç kişi ise toplarını ve mühimmatlarını bırakarak kente kaçtı. Rus konsolosu bu kez Kazak garnizo-

22 Mişkin kabilelerinin boyun eğdirilmesi konusunda Amir-Khizi'ye (1960: 483 ve sonrası) bakınız; Kasravi (1938,III 151 ve sonrası); Safari (1971: 303); S.D.D. IV (161-204, 216 ve sonrası, 232).

nu adına, Erdebil'in bir kez daha yağmalandığını söyleyerek kalede bulunan esir beyleri serbest bıraktı.²³ Şahseven Mişkin, Erdebil ve Serab bölgelerinin denetimini ele geçirdi. Bu arada Şatranlu ve Galiş de Halhal ve Astara bölgelerine girdi.

İlkbahar'da serbest bırakılan Hacıkocalu Hazret Kulu milliyetçi hükümet adına Ahar'ı ele geçirdi. Eylül ayında, Çelebiyanlu Rahim Han'ın oğlu Habibullah Han ve Büyük Han Rusya'dan geri döndüler. Habibullah Han Hazret Kulu'ya boyun eğdi ve hemen sonra geniş bir yağmalama hareketi başlatarak 23 Ekimde Ahar'a saldırdı, fakat Hazret Kulu'nun adamları tarafından bölgeden çıkarıldı. Ekim sonlarına doğru Hazret Kulu Çelebiyanlu'yu yendi ve bu paktın sayesinde, diğer Şahseven aşiretleri, Kasım ayında Mugan'a gidinceye kadar hiç sorun çıkarmadılar. Kasım ayından sonra Erdebil civarında düzen tesis edildi. Aralık ayında Rahim Han biraz Mugan'da kaldıktan sonra İran'a döndü. Geri döndüğünde, kendisine katılmaya isteksiz ve katılmayan, isyan halinde bir Şahseven'le karşılaştı. 1911 Ocak ayında sözde tutuklu olarak Tebriz'e götürülmeye razı oldu.

Reşid'ül-Mülk Erdebil'de kuvvetlerini topladı. Ahar ve Mişkin'de Hacıkocalululara, Erdebil'de Yortçı ve Polatlu'ya güvenebileceğini sanıyordu. Bu arada, Tahran'da bulunan Emir Eşayir'in erkek kardeşi Abiş Han'ı (Habibullah Han Reşidülmemalik) kaleden serbest bırakarak Şatranlu desteğini alacağı inancındaydı. O kışın başlarında, Tahran'da tutuklu olan Şatranlu Abiş Han, Sedar Bey, Dursun Kocalu/Yurtçı Lutfullah Han, Hazret Kulu, Hacıkocalu Ahmet Han ve Cevad Han, Alarlu Hamid Bey, Polatlu Firuz Han (Hüseyin Ali Han'ın oğlu) ve Geyikli, Hamisli, Demircili, Taliş-Mikeilli, Acirli, Beydili ve Zargarlı (ve diğer Kocabeyli beyleri) Şahseven beylerinden bazıları sözde *İlbeyi Salar-*

23 Bkz. S.D.D. V (106, 108, 135-9); FO Prints, *Affairs of Persia* XXIV (Grey'den Barclay'e 3.10.1910 tarihli); Kazemzadeh (1968: 578).

Movakkar Gaffar Han'a katıldılar ve Meclis'e bir telgraf göndererek aptal genç savaşçıların yapmış oldukları hataların tekrarlanmayacağı konusunda teminat verdiler. Ayrıca, Reşid'ül-Mülk'ün sadık hizmetkârları olduklarını, yabancı güçlerin işgaline karşı ülkelerini savunmak yolunda Meclis ve ulemanın emirlerine uyacaklarını belirttiler.²⁴

Kış boyunca Mugan'da durum oldukça sakindi, fakat Rusların ısrarı ile Reşid'ül-Mülk Kocabeyli'ye karşı bir akın düzenledi. O sırada bu aşiret Karadağ aşiretleri, Hacıkocalu ve Erdebil'deki Polatluların oluşturdukları ittifaka karşı ayaklanmıştı. Erdebil'de huzursuzluk arttı. Milliyetçi unsurlar Rus birliklerine karşı gösteriler başlattılar. Abiş Han ve diğerleri, Reşid'ül-Mülk'ün Erdebil'den uzaklaştırılmasını isteyen ve Tahran'da tutuklu bulunan diğer aşiret beylerinin İran'dan geri gelmeleri için entrikalar çevirmeye başladılar. Galiş Hüseyin Ali Han ve Alarlu Mohammed Kulu Han ve onlara bağlı çeteler Astara bölgesinde sorun yaratınca Rus birlikleri İran'a doğru harekete geçerek misillemede bulunmaya başladı.

1911 Nisan sonlarına doğru, Reşid'ül-Mülk, aşiretleri silahtan arındırmak için yeni bir sefer başlattı. Başlangıçta, Isalu ve diğer aşiretlerin çetelerine karşı bazı başarılar kazanmasına karşın, ayın sonlarına doğru Mişkin'de kendisini oldukça güç bir konumda buldu. Hacıkocalu ve Şatranlu'nun söz verdiği yardım, büyük bir olasılıkla Rusları desteklemesinden duyulan rahatsızlık nedeniyle gelmemiştir. Karadağ Valisi yardıma gönderildi, fakat Mayıs ayının sonlarına doğru Kocabeyli her iki gücü de Mişkin'de ağır bir yenilgiye uğrattı ve Karadağ valisini esir aldı. Kocabeyli Erdebil'i yine tehdit etmeye başladı, fakat burada bulunan

24 Telgraf, Torkman'ın (1991: 186) verdiği biçimiyle 2 Zilhicce Pazartesi No: 38= 5 Aralık 1910 tarihli olarak *Iran-e Now*'da yayımlandı. İmzalayanlardan bazıları ilkbaharda tutuklananlardı ve Ardabil'e dönmüş oldukları görülüyor.

yaklaşık 1000 kişilik Rus garnizonu yüzünden bu tehditleri hayata geçiremedi. Reşid'ül-Mülk önce Ahar'a oradan da Tebriz'e kaçtı. Tebriz'de milliyetçiler tarafından tutuklandı ve birçok hizmette bulunduğu Rus başkonsolosu bir Kazak müfrezesini gönderip hayatını kurtarmasaydı, Muhammed Ali'yi başa geçirmek için Şahseven'le işbirliği yapmakla suçlanarak idam edilecekti.

O yaz kuraklık ve kötü hasadın etkileri, Erdebil ve Serab bölgesini Tebriz kapılarına kadar yağmalayan Karadağ ve Şahseven çeteleri yüzünden daha kötü hissedilir hale geldi. Erdebil'deki Rus garnizonun mevcudu yaklaşık olarak 2000'e çıkarıldı ve Tebriz, Miyane, Erdebil ve Astara arasındaki çetelerin işgalindeki yollarda gezici kervanlar görevlendirildi.

Temmuz ayı başlarında, Muhammed Ali'nin has adamlarından Mücellâl'es-Saltanat'ın Erdebil'den geçtiği ve artık Yortçı aşiretiyle birlikte kalmakta olduğu ve eski Şah'ın geri dönmesini sağlamak için Şahseven'in desteğini almaya çalıştığı öğrenildi. Ruslar aşiret mensuplarını kışkırtmaya başladılar. Temmuz ayı sonlarında, belirgin biçimde Mücellâl ve Rus Başkonsolosu Belyaev'in istekleri doğrultusunda, Erdebil'de bir halk beyannamesi yayımlandı. Beyanname, Muhammed Ali'nin büyük bir ordu ve geniş imkanlarla Tahran'da veya Tahran yakınlarında olduğu, af ilan ettiği ve Anayasa'yı devirdiği söyleniyordu. Milliyetçiler hemen saklandılar ve hiç kimse bunun uydurma olduğunu düşünemedi. Ağustos ayında Mücellâl hiç direnişle karşılaşmadan kente girdi. Fakat kısa bir süre sonra gerçek ortaya çıktı ve Şahseven'in zaten pek geniş kapsamlı olmadığı anlaşılan desteği, eski Şah'ın ordusunun Tahran yakınlarında Yeprem Han tarafından kesin bir yenilgiye uğratıldığı duyulunca, Eylül ayında hemen hemen tamamen kesildi.

Milliyetçi hükümetin Erdebil bölgesinde düzeni tesis etmek için aldığı önlemler biraz başarısız oldu. Temmuz ayı sonlarında, Samed Han Şücaüddevle bir kez daha Şahseven'i cezalandırmak üzere buraya gönderildi. Serab'da birkaç bin kişiden oluşan bir kuvvet topladı, fakat Ağustos ayında ordusu için Şahseven'den adam toplamaya başladı. Topladığı bu kuvvetle Tebriz'i tehdit etti ve kendisini eski Şah adına Azerbaycan genel valisi ilan etti. Tahran'dan Şahseven beylerinin serbest bırakılmasını istedi ve 15 Eylülde Tebriz'i kuşattı. Fakat ülkenin diğer kısımlarında eski Şah'ı dayatma çabalarının ters gitmesinin yarattığı avantajını kullanamadı. Bu arada Tahran hükümeti eski gericilerden Aynüddevle'yi Azerbaycan genel valiliğine atadı. Şahseven'le ilgili planı Tahran'da esir tutulan beylerin serbest bırakılmaları ve onlardan yandaşlarını yatıştırmalarının istenmesiydi. Bu biçimde hareket edecekleri, Mücellâl'i esir alacakları ve kendisinin sağ salım Tebriz'e gitmesini sağlayacakları yolunda verilen teminatlara inanarak Azerbaycan'a giderken onları da yanına aldı. Aralarında Şatranlu Emir Eşayir, Kocabeyli Behram ve Delikanlu'dan Salar vardı.

Çelebiyanlu Böyük Han savaşçılarını Samed Han'ın ordugâhına getirdi, fakat Tebriz'deki milliyetçiler, yandaşlarını kışkırtmasını engellemek için babası Rahim Han'ı hemen idam ettiler. Samed Han'a ilk önce gelmiş olanlardan Hacıalili Emir İrşad Karadağ'a geri döndü ve milliyetçilere haber verdi. Ekim ayında arkasından gönderilen Büyük Han ağır bir yenilgiye uğratıldı ve esir alındı. Emir İrşad'ı Karadağ'ın efendisi olarak bırakmak zorunda kaldı. Samed Han, Şahseven de yalnızca birkaç Erdebil aşiretine karşı başarılı oldu. Şatranlu Abiş Han Şah yanlılarına ve Rus destekçilerine karşı birçok Mişkin aşiretini birleştirdi ve Samed Han'ın tekliflerini geri çevirerek artık serbest bırakılan beylerinin gelişini beklemek üzere Miyane'ye gitti.

İngilizler Ekimden beri Ruslara birliklerini İran'dan çekmeleri için baskı yapıyordu, fakat Ruslar kuzey eyaletlerinde durumu düzeltmek için hemen çok sert önlemlerin alınması gerektiğini öne sürüyorlardı. Gerçekten de Eylül ayı sonlarında General Fidarov komutasında geniş bir Rus müfrezesi Erdebil'e geldi. General Fidarov'un görevi inatçı Şahseven aşiretlerini cezalandırmak ve silahsızlandırmak için bir sonraki baharda bir sefer başlatmaktı. Söz konusu aşiretler (Erdebil bölümünden büyük bir kısmı Ruslara tabi oldukları için esas olarak Kocabeyli ve Mişkin'den diğerleri) o sırada Mugan'daydı ve kış aylarında beyleri onlara katılmıştı.²⁵

Rus birlikleri, artık Kuzey İran'ı işgal etmişlerdi. Tahran Meclis'i Aralık ayında dağıldı ve Rus konsüller, ordu komutanları ve onlara bağlı İranlılar artık denetimi ele geçirmişlerdi. 1 Ocak 1912'de Samed Han, Rus desteğiyle vali olarak Tebriz'e girdi. Milliyetçiler artık Rus işgal kuvvetlerince maruz kaldıklarından daha ağır öldürme, işkence ve yağmaya maruz kalıyorlardı. Ilkbaharda beklenen genel ayaklanmayla Reşid'ül-Mülk gibi Samed Han'ın adamları da Muhammed Ali'yi destekleyerek ayaklandılar. Fakat kendisi böyle davranmaktan kaçındı, zira Rus destekçileri Avrupa'daki olaylar nedeniyle (bir restorasyonu kabul etmeyeceklerdi) İngiltere'yle bir uzlaşmaya varma çabası içinde, artık eski Şah davasını desteklemekten vazgeçmişlerdi. Ruslar İngilizlerin taleplerine sıcak bakıyorlardı, fakat bu Samed Han'ın vali olarak resmen tanınması noktasına vardırılmamıştı. İngilizler onu bulunduğu eyaleti denetleyebilen sade bir İranlı olarak görüyorlardı ve böylece Tahran'ın atamış olduğu valinin ayrılışı ertelendi.

25 1911 olayları konusunda FO 248/1033 ve /1038'e bakınız; FO Prints, *Affairs of Persia*, XXV-XXVIII; S.D.D. VI ve VII; Kasravi (1938, III: 208-32, 252-7)

Sonuçta, bütün umutları kırıldı ve Muhammed Ali, Mart 1912'de son kez İran topraklarından ayrıldı. O yıl, onu tutan birçok hareket olmuştu, fakat hepsi olgunlaşmadan engellendi. İran'daki yabancı nüfuzu en üst noktadaydı. Ülke genç Sultan Ahmet Şah adına sözde bir naip tarafından yönetiliyordu. Avrupa'ya kaçmamış olan milliyetçiler ön planda değillerdi ve kabine büyük ölçüde Bahtiyarî hanlarından oluşmuştu.

Beklenildiği gibi, kış aylarında intikam almak hırsıyla geri dönen Azerbaycan beyleri, 1912 ilkbaharında geniş çaplı bir faaliyet başlattılar. İlk karşılaşma Nisan ayında Fidarov'un birlikleriyle Halhal'daki aşiret savaşçıları arasında cereyan etti. Her iki taraf da ağır kayıplar verdiler. Fidarov, aşiretlere karşı girişeceği harekâtı erteledi. Bunun nedeni, büyük bir olasılıkla kendisini yetersiz görmesi ve aşiret mensuplarının kışkırtma hareketine başlamalarını (böylece takviye kuvvet isteyebilecekti), İran'ın kuvvet göndermesini ve yetersiz olduklarını göstermeyi beklemesiydi.

Haziran ayı başlarında, Kazaklar yakınlardaki yazlık yerlerine gitmek üzere Erdebil'den ayrıldılar ve Kocabeyli ceza niteliğinde olmak üzere onlara saldırıya geçti. Daha sonra, Fidarov gerçekten ceza niteliğinde olmak üzere üstlerine bir kuvvet gönderdi. Mişkin'de çatışmalar oldu ve iki taraf da ağır kayıplar verdi. Bölgeye Tebriz'den, Karadağ'dan ve Astara'dan takviye kuvvetleri getirildi. Rusların isteği üzerine, yine Rusların ebedi hizmetkârı durumunda-ki Reşidülmülk kumandasında 1000 kişilik bir İran kuvveti gönderildi. Beklenildiği biçimde ağır yenilgiye uğradılar ve geriye kalanlar Fidorov komutasında kesinlikle şerefli bir rol üslenecekleri Erdebil'e Temmuz ortalarına kadar ulaşamadılar. Bir rapora göre, Reşidülmülk'ü yenen Şahseven aşağıdaki mesajla birlikte Samed Han'ı Tebriz'e gönderdi: "Bize karşı başka Müslümanlar göndermeyin. Müs-

luman kardeşlerimizi de öldürmekten çekinmeyiz. Eğer gönderebiliyorsanız, bize Rusları gönderin. Sarı köpeklerle kozumuzu paylaşalım.”²⁶

Fidarov'un artık Kazaklar, piyade ve topçulardan oluşan, yaklaşık 5000 kişilik bir kuvveti vardı ve birkaç ay sürececek bir seferberlik başlattı. İran makamları, aşiretleri yok etmek niyetinde olmasından duydukları kaygıyı dile getirirken, Rus gazeteleri bu seferberliğin siyasi yüzünü yansıtıyordu: Şahsevenliler ülkelerini savunan vatanseverler değil, kendi insanlarına ve Ruslara felaket getirdiği kanıtlanmış yasadışı serserilerdi ve daha fazla haydutluk yapmaları engellenmeli, çaldıklarını geri vermeleri sağlanmalıydı.

Bu arada Şahseven, iki yıl önce milliyetçi kuvvetlerin yenilgisinden öğrendiği derslerle örgütleniyordu. İki güçlü aşiret olan Hacıkocalu ve Kocabeyli'nin reisleri aralarındaki görüş ayrılıklarını gidermişler ve savaşçılarını toparlamışlardı. Kendilerine bağlı bazı aşiretlerin tarafsızlığını ilan etmelerini ve sürüleriyle ailelerini yanlarına alarak güvenli yerlere gitmelerini sağlamışlardı. Böylece, savaşçılara hiçbir şekilde teslim olmamaya yemin ettikleri Ruslarla mücadele etmeleri için fırsat tanınmıştı. Artık gözden düşmüş bir konu olan Şah yanlıları davasıyla ilgilenmiyorlardı, hatta hâlâ o görüşte olanlar Samed Han'ın Muhammed Ali'nin Tebriz'i işgalini açıkça ilan etmemesinden rahatsız olmuşlardı. Gerçekten de, Tahran'dan geri dönen beyler oradaki nüfuzlu kişilerden Samed Han'ı Azerbaycan'da oyalamak ve eski Şah adına başkente yürümesini engellemek için destek ve mali yardım almış olmalıydılar.

Temmuz ve Ağustos ayı boyunca Şahseven Ruslarla savaştı. Seferberliğin gidişatı, hatta sonucu hakkında bir şey söylemek güçtü. Ruslar sonuçta kesin bir zafer kazandıklarını iddia ettiler, fakat Tebriz'deki gözlemciler zayıf-

²⁶ Mirza Firooz Han (1912), Cottam tarafından alıntılanmıştır (1964: 57).

tın büyük olduğunu gözlemlediler. Bunun yanında, Şahseven savaşçılarının binlerce Rus öldürdüğünü ve yalnızca birkaç aşiret mensubunun teslim olduğunu iddia ettiler.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Erdebil'deki Rus Müfrezesinin Komutanı (Fidarov?) Şahseven'in savaş taktikleri konusunda şu yorumları yapmıştı:

Araziyi çok iyi tanıyan, mükemmel konuşlanan, her kaya parçasını, her çukuru çok iyi kullanan, hareketli, hafif, dağ koşullarına göre yetiştirilmiş atlarıyla dağlık arazide uzun hareketlere alışık olan Şahsevenliler, saldırırken veya saldırıları püskürtürken hiçbir karışıklık ve kopma yaşamadan cephede şaşırtmacalar yapabilirler. Her zaman düşmanın arkasına geçmeye çalışır ve düşmanı hemen arkasından çevirirler, yakın mesafeden ender olarak darbe alırlar, baskının en yoğun olduğu yerlerde geri çekilerek, hemen yandan ve arkadan ortaya çıkarak sürekli artan sayısal üstünlüklerini kullanarak düşmanı yayılmak zorunda bırakmaya ve bu yolla düşman kuvvetlerini yayararak yok etme fırsatı bulmaya çalışırlar. Bir harekât veya çarpışma sırasında düşmanı mükemmel bir eşgüdümle denetim altında tutmak için düşmanın etrafındaki her yükseltide birkaç gözlemci bulundururlar... Savaş alanındaki direngenlikleri, eğer kaçırmayı başaramamışlarsa sürülerinin, ailelerinin ve mallarının maruz kaldığı tehlikenin derecesine veya düşmanın sayısal üstünlüğüne bağlı olarak değişir. Çatışma halindeki Şahseven çeteleriyle gerideki karargâhları arasındaki mesafe arttıkça direnişleri zayıflar; diğer taraftan, bu mesafe azaldıkça kararlılıkları artar.²⁷

1960'larda, Şahsevenlilerin gerilla taktikleri ve araziyi çok iyi tanımaları ve kullanmalarının Rus birlikleriyle yaptıkları savaşlarda çoğu zaman başarılı olmalarını nasıl sağladığı konusunda buna çok benzeyen hikâyeler dinlemiştim. Bir

27 Rostopchin (1933: 113) tarafından alıntılanmıştır.

harekât için hiçbir zaman tek bir yere asker yığmazlar, fakat tepelere yerleştirdikleri askerlerle düşmanı devamlı gözlem altında tutarlar, küçük çatışmalar ve vurkaçlara başvurarak örgütlenmiş askerlerin küçük gruplara ayrılmasını ve dağılmasını sağlayarak küçük parçalar halinde haklarından gelirler. Eğer bir kuvvetin saldırısına maruz kalmışlarsa, hemen dağılırlar ve bozguna uğramış görüntüsü verirler. Rusların zafere ulaştıklarını iddia ettikleri durumlardır bunlar. Fakat kısa bir süre sonra, aynı savaşçıların kendilerine saldırdığını görürler. Bazen Şahseven savaşçıları felakete sürükleyen en ciddi askeri eksiklikleri ölümlerini kurtarmak gibi kesin bir kurala uymalarıdır.

Savaşçıların kararlılıkları ve kahramanlıkları çoğu zaman düşmanın evlerine ve mallarına yönelik tehlikenin boyutlarına bağlıdır. Bu nedenle ve doğal olarak, askerlerin alışık olmadıkları koşullarda yıpranmalarını sağlamak için yaz aylarında Rusları Mugan'ın sıcağına, kış aylarında da dağların karına çekmeye çalışırlar. Makineli tüfeklerin neden olduğu katliamla başa çıkmayı hemen öğrendiler; tüfeklerin üstüne geçirdikleri şapkalarını sallayarak ateş açılmasını sağlıyor ve tüfeklerin yeniden doldurulması gerektiği anı kollayarak bu yeterli süreyi saldırıya geçmek için kullanıyorlardı. Bu yolla çok sayıda Rus makineli tüfeği ve dağ tüfeği ele geçirdiler.

Fidarov kuvvetlerini dört ana kol halinde Hacıkocalu, Kocabeyli, Alarlu ve Halhal'a karşı konuşlandırdı. Temmuz ayı ortalarında, Geyiklili müttefikleriyle birlikte Hacıkocalu Cevad Han, Rusları önce güneşten kavrulmuş çorak Mugan topraklarına çekti ve daha sonra Ağustos ayında Koşa Dağı'na geçmelerini sağladı; burada güçlü bir Kocabeyli grubu kendilerine katıldı ve Fidarov'un büyük üstünlüğü olan kuvvetlerine karşı Kaşka-Meşe ormanını kendilerine siper aldılar. Söylendiğine göre, Fidarov zaman içinde yenilgiye uğrayarak Mugan'a ve sınırın öbür tarafına çekilmek zorunda kaldı.

Bu arada, binlerce Kocabeyli savaşçısı ve onlarla birlikte hareket eden aşiretler, bölgenin kuzeydoğusunda Rusların onları tuzığa düşürmeye çalıştığı bir kordonu delerek Kazvin'deki küçük bir Rus garnizonunu tehdit ederek güneye Miyane'ye yöneldiler. Hükümetten, Ruslardan uzak bir kışlak bulabilmek için Kürdistan'a veya Türkiye'ye göç etme izni istediler. Daha sonra, Samed Han'ın gönderdiği bir İran kuvveti tarafından kuzeye gönderildiler.

Deman'da Alarlu'ya karşı gönderilmiş olan kol ağır zayıyat verdi ve aşiret mensupları çoğu silahlarını ele geçirdi. Fakat Eylül ayında Ruslar, Alarlu'dan Muhamed Kulı'yı ele geçirip idam ederek ve Şatranlu'dan Emir Eşayir'i esir alarak (öldürmeden) kısmi bir başarı sağladılar. Bu arada göçebelerin Mugan'a geri çekilmelerini engellediler. Hacıkoçalu ve Kocabeyli'nin tahsis ettiği kuvvetler de dahil olmak üzere, mallarını korumak için teslim olan veya yenilgiye uğratılan bütün aşiretler Erdebil yakınlarındaki Karasu mevkiindeki Samyan köprüsünde toplandı ve bir İranlı görevli denetiminde Ruslar bütün mallarını ikiye böldüler. Hayvanlar, silahlar, çadırlar ve giysiler dahil olmak üzere her şeyin yarısına el koydular.

Bu olay Şahseven'de *Bölgi-yılı*, *bölünme yılı* ve *Çarlık Rusyasına karşı mücadele yılı* olarak hatırlanır. Kocabeyli, Geyikli ve Hacıkoçalu savaşçılarının teslim olmadıkları, fakat vermektense ölmeyi tercih edecekleri atları, silahları ve kadınları dışında her şeylerini teslim ettikleri söylenir. Ekim ayında Fidarov ganimetleriyle birlikte ordusunu geri çekti.²⁸

28 1912 seferi için FO 248/1055 ve /106-59'a bakınız; FO *Prints, Affairs of Persia* XXX-XXXII; Mirza Firooz Han (1912); Rostopchin (1933: 114 ve sonrası); Baiburdi (1962: 105); Saedi (1965: 84-6, ve 1968: çeşitli yerlerinde); Safari (1971: 327-31); Fidarov'un seferi konusunda Şahseven'den katılanların ve Fidarov'un topçu komutanını tanıyan İranlı bir subay olan Aka Bozorg Ebrahimi'nin kaydettikleri bilgileri kullandım; Saedi'nin Fidarov'un seferi

Birinci Dünya Savaşı'nda Şahseven

1912'nin sonlarından 1917'ye kadar Şahseven çeteleri bölgedeki akınlarını sürdürdüler,²⁹ fakat 1914-15 kışındaki küçük bir boşaltma dışında Erdebil'deki garnizonlarını muhafaza eden Rus kuvvetleri için önemli bir sorun yaratmadılar. Tahran'da işler İngiliz ve Rus nüfuzu altındaki Bahtiyarîlerin hâkim oldukları bir kabine tarafından yürütülüyordu. Ülkede Bahtiyarî karşıtı duygular giderek artıyordu. 1912-13 kışında, İngiliz ve Rus büyükelçiliklerine Saidüddeve başkanlığında bir hükümet ve Bahtiyarîlerin görevden uzaklaştırılmalarını isteyen bir telgraf kampanyası başlatıldı. Bunlar arasında, Erdebil'deki Şahseven beylerinden birinin çok yaygın bir aşiret deyişi olan “tahtadan ip, Kürtten aziz ve aşiretten (ilat) bakan olmaz” sözlerini

konusunda yazmış olduğu romanı *Tup'un* (top) yazın değeri, içindeki pek çok tarihi hatayı affettirir niteliktedir. *Bölgi-ili*'ni anlatan yegâne çağdaş kaynak *Gazetteer*'dir (1914: 554). Rostopchin, Fidarov'un 1912 seferinin sonuçsuz olduğunu söyler, fakat daha sonra 1916'daki seferi için “Harekât başarıyla yürütüldü ve Şahseven kışlık otlaklarından uzaklaştırıldı. Fakat General Fidarov kabul ettiği büyük rüşvet yüzünden Şahseven'in geçmesine izin vermek zorunda kaldı ve sefer Şahseven lehine sonuçlanmış gibi oldu” der (1933: 114 ve sonrası). 1916'da yürütülmüş bir başka seferle ilgili hiçbir kayda rastlamadım, fakat bazı bilgiler *bölgi-ili*'nin bu konuda olduğunu gösterdi. Saedi bunun 1896'da (1275 AHS), Anayasal Devrim'den çok önce olduğunu anlatır. Fakat bu tamamen yanlış (diğer kronolojilerinde olduğu gibi). Tanavoli (1985: 23), Saedi'nin 1858 olarak verdiği tarihi kabul eder (1275 AHQ) ve Opie onu izler (1992: 253).

- 29 Karş. Cyren (1913: 306-7); Arfa (1964: 54). 1915-23 dönemi için, FO 248/1117, 1188, 1215, 1216, 1224, 1225 (özellikle 17.1.1919 tarihli 291 numaralı adsız rapora bakınız), 1226, 1278, 1323, özellikle Bristow'un 31.12.1921 tarihli 102 nolu raporlarına bakınız. IOL *Persian Affairs* 1920-3; IOL *LP&S*/10, 56. İstihbarat özetleri 1921-3; Tagevia (1956: 99-100, 108-13); “İranskiy” (1924: 107); Saedi (1965: 92-5); Safari (1971); Ravai (1984); Afshar (1995: 194-8). Şahsevenli bilgi kaynaklarıyla yaptığım söyleşi kayıtlarını, Cihanbani tarafından kişisel olarak Şahseven silahlarını toplamakla görevlendirilmiş İran ordusundan bir subay olan Aka Bozorg'la yaptığım söyleşilerin kayıtlarını kullandım.

içeren bir telgraf da vardı. İmzalayan taraflar Şekil 10'daki listede verilmiştir. Bunlar arasında 1909 Anlaşması'ndan daha tanınmış ve doğrulanabilir adlar vardı.³⁰

Salar Divan, FULADLU *taifesinin kethûdası* [Hüseyin Ali Han]

Esad'es-Saltanat Emir Tümen KOCABEYLİ

Reşid'es-Saltanat, YORTÇI *taifesinin reisi*

Ahmed Han, HACIKOCALU *taifesinin reisi*

Aka Bey, ISABEYLİ *taifesinin reisi*

Alişan Bey KOCABEYLİ, NASRULLAHBEYLİ *tiresinin reisi*

Fulad Han Bey KOCABEYLİ, ŞAHBARBEYLİ *tiresinin reisi*

Saadet Han KOCABEYLİ CURUGLU

Behram Han Seham'ül-Mülk KOCABEYLİ

Hazret Kulu Bey HACIKOCALU

Lütfullah Han, TALİŞ-MIKAILLI *taifesinin reisi*

Hatem Han, GEYIKLI *taifesinin reisi*

Bala Han HACIKOCALU

Rahim, SEYYIDLÜ *taifesinin reisi*

Kılıç Han, HAMISLI *taifesinin reisi*

Aliş Bey, Şükür Bey, Enver'in *kethûdası*

Yadullah Han min taife-i ALARI

Mehmed Ali [-Kulu] Beylu, Ruh taife-i ALARI [??]

Ahmed Han Bey, DURSUNHOCALU *taifesinin reisi*

Zergam Hümayûn, TEKELİ *taifesinin reisi*

Şeci'ül-Memâlik, RIZABEYLİ *taifesinin reisi*

Dadaş Han TAKLI

Ali Kulu Han, ATAHANLU *taifesinin reisi* [muhtemelen Mişkin'in eski elbeyi]

Esadullah Han, CANYARLU *taifesinin reisi*

Cevad Han, KURABBASLU *taifesinin ve HÜSEYİNHACILU'nun reisi*

Mehmed Bey, MESTALİBEYLİ *taifesinin reisi*

30 Afşar (1995: 168-70).

Kale Mirza [Gulam Rıza] Bey, PIREVATLU taifesinin reisi
Haydar Bey, ALİBABALU'nun Kethûdası
Kahraman Bey, DELİGARDALU taifesinin reisi
Kahraman Bey, MUGANLU taifesinin reisi
Musa Han, HALAFLI [Halifeli] taifesinin reisi
Musa Bey, KUZATLU taifesinin reisi ve Ucarud'un vekili
Abdülhüseyin Bey KOCABEYLİ
Rüstem Bey KALAŞ
Bala, Tait [TRİT] taifesinin reisi
Haydar Kulı Bey HACIKOCALU
Muhtar Bey KOŞABEYLİ
Ruhullah Bey ALARI

*Şekil 10 Erdebil'den Rus ve İngiliz Büyükelçiliklerine gönderilen
14 Cedi 1331 (Ocak 1913) tarihli telgrafi imzalayanlar*

1914 Temmuzunda genç Şah taç giydi, Ocak ayında Meclis açıldı, Bahtiyarî hâkimiyeti zayıfladı ve yabancı karşıtı Demokratlar ve Milliyetçiler biraz nüfuz sahibi oldular. Bunu izleyen birkaç yıl Tahran'daki hükümet, Müttefikler tarafından genellikle kabul edilebilir kişilerce yönetildi, aşiret Hanları ülkenin büyük bir bölümünü denetim altında tuttular ve halk isyanlarıyla bölücü hareketler yaygınlaştı.

Savaş başladığı zaman İran hükümeti tarafsızlığını ilan ettiği halde, bu gerçek ilk günden itibaren artık müttefik olan İngilizler ve Ruslar ve hemen Mihver Devletleri'ne katılan Türkiye tarafından yok sayıldı. Kış aylarında Türk kuvvetleri kısa bir süre için Azerbaycan'ı işgal etti, fakat Kazvin'e kadar ilerlemiş olan Ruslar tarafından yenilgiye uğratıldı. 1915 yılında, Ruslar İngilizlerin İstanbul'u işgale rıza göstermeleri karşılığında 1907 Konvansiyonu'yla belirlenmiş olan tarafsız bölgeyi İngilizlere bıraktılar. İngilizleri ve Rusları ülkeden atmak umuduyla demokratlar ve

milliyetçiler destek için Almanya'ya döndüler. Bu çabalar, 1915 Kasımında Meclisin dağılmasıyla sona erdi. Almanya'nın desteğindeki milliyetçi-demokrat geçici hükümet, Rus birlikleri tarafından atılincaya kadar kısa bir süre Kermanşah'ta işbaşında kaldı. 1916 yılında, Alman ajanlarının sızmalarına rağmen, Sir Percy Sykes ve onun Güney İran Piyade Birlikleri güneye ve doğuya biraz denetim getirdiler.

Rusya'daki 1917 devrimi ve İran'da Çar kuvvetlerinin dağılmasıyla ülkenin batısında ve kuzeybatısında Türklerle karşı karşıya kalan İngilizler, Kazvin ve Hazar Denizi üzerinden Körfez'den Bakû'ye kadar uzanan bir koridor oluşturdular. Azerbaycan'ın kuzeyi ve doğusu Karadağ'dan Hacıalili Emir İrşad, Halhal'dan Şatranlu Emir Aşayir ve Erdebil ile Mişkin'den önde gelen aşiret beylerinin eline geçti. Bu beyler ve rakipleri bir süre bölgenin denetimi için mücadele ettiler ve birbirini izleyen kötü hasat ve kötü kış koşulları bu rekabeti artırdı. 1916'dan sonra, Kocabeyli'den Behram Han bazı göçebeleri yine Rus Mugan'ına getirdi, Kura kıyılarını işgal etti ve burada yaşayanların tarlalarını sulamalarını engelledi. Çar kuvvetlerinin bölgeden çekilmesinden sonra, 1917-22 döneminde uzun menzilli akınlar çok yaygınlaştı. Sınırın iki yanında da yoksulluk ve korkunç bir kıtlık hüküm sürdü ve Doğu Kafkaslarda, önemli ölçüde Şahseven'in yağmalanması yüzünden olmak üzere durum giderek kötüleşti.

1917'den itibaren Mirza Küçek Han'ın Cangalıları Gilan eyaletinin çevresini denetimi altında tuttu. Bu arada, 1918 yılında Türk kuvvetleri Tebriz'i ve Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü işgal etti ve yönetimi ellerinde tuttu. Cangalıları ve Türkler Şahseven'den ve civardaki diğer aşiretlerden destek sağlamaya çalıştılar ve bir ölçüde başarılı oldular. Küçek Han, Şatranlu Emir Aşayir'i Reşt kenti valiliğine getirdi; fakat Türklerin Tebriz'e yaklaşmaya başlama-

ları üzerine Halhal'daki evine döndü. Kendisi ve kardeşi tutuklandılar, fakat kaçmayı başardılar. Bu arada, Türkler Hacıkocalu Cevad Han'ı ve muhtemelen Geyikli ve İsa-lu'daki mütteliklerini, veliaht tarafından imzalandığı takdirde emirlere uymaları için ikna etti. Zencan ve Miya-ne'de faaliyet gösteren İran Kazakları ve İngiliz ajanları Erdebil Şahseven aşiretlerinin, Şikakî Salar Muzaffer'in ve zaman içinde Şatranlu Emir Aşayır'ın desteğini kazandılar.³¹

Eylül 1918'de Türkler ve Azerbaycanlılar Rus Azerbaycanını ele geçirdiler ve bağımsız bir cumhuriyet kurdular. Aynı yılın sonlarında, Türklerin geri çekilmesinden sonra, Bakû'deki İngiliz kuvvetlerinin desteğiyle ilk Azerbaycan parlamentosu açıldı. İran Kazakları 1919 ilkbaharında İngiliz desteğiyle Küçük Han'ı yenilgiye uğrattı. Aynı yıl, aşiret mensupları Karadağ, Mişkin, Erdebil ve Tebriz-Miyanc yolu üzerinde denetimsiz akınlar düzenlediler. Bunlara karşı bir sefer düzenlemeyi göze alamayan Tebriz'deki İran yetkilileri, Kazvin'deki İngilizlerden, bunların ve Kürt asi Simko'nun (İsmail Han Şikakî) üzerinden bir uçak uçurmalarını istedi. Her iki grup da hemen yatıştılar. Gönderilen uçağın (Şahsevenlilerin gördükleri ilk uçaktı) istenilen sonucu sağladığı ortadaydı.³²

İngilizler 1919 Ağustos ayında Bakû'den ayrıldılar. Parlamentoda hâkim durumda olan çoğu burjuva Musavatçılar İran'a kaçtılar ve Kızıl Ordu 1920 ilkbaharında burada bir Sovyet tesis etti. Savaşın sonra, savaşın taraf olmayan İran Heyeti Versailles Konferansı'na kabul edilmedi. Curzon, İran'ın yararına olabilecek, fakat İngilizlere işlerine müdahale etme hakkı verecek, tarihsel bir hata olan İngiliz-İran Koruma anlaşmasını hazırlamakla meş-

31 Safari (1971: 370); Ravai (1984: 77, 108); FO 248/1216 ve 1188 (muhtelif); Dunsterville (1920: 126, 130, 189).

32 FO 248/1225 (Bristow 28.9.1919 tarih ve 496 numaralı) ve 1226 (12.11.19 tarih ve 554 numaralı).

guldü. Aylarca süren çıkarıcı müzakereler ve İranlıların canla başla karşı çıkmalarından sonra, 1920 yılında İngilizlerin Gilan'ın ve Mazenderan'ın Bolşevikler tarafından işgaline karşı koymak için Küçük Han'ı desteklemek üzere kuvvet ikmaline yanaşmaması üzerine anlaşma suya düştü.

Erdebil'de Polatlı Hüseyin Ali Han, (1900 yılında Şucaüddevle tarafından öldürülen) Curug Bey'in dul eşi ve Şatranlu Emir Aşayir'in kardeşi olan nüfuzlu karısı Azamet Hanım'ın biraz gölgesinde kalmıştı. Alarlu Necef Kulı'yla ittifaka girerek, 1920 Mayıs ayı sonlarında Astara ve Erdebil'de büyük gruplar halinde toplanan Bolşevik birlikleriyle kısa süren bir tertibe girişti. Diğer Alarlu beyleri olan Ruhullah, Gulam ve Erdebil ulemasından gelen tepkiler karşısında biraz gerilediler. Erdebil'deki müctahid Mirza Ali Ekber, Bolşevik karşıtı cihat ilan etti. Alarlulu Ruhullah ve Gulam, Kocabeyli Nuruş, Ayaz ve Rahim, Geyikli Hatem ve Hacıkocalu Cevad sınırın iki yanından Bolşevik kollarına karşı başarılı saldırılar gerçekleştirdiler. O yaz Halhalı Emir Aşayir, Miyane'den Şikakî Salar Muzaffer, Hamisliler, Kocabeyli Behram Han, Alarlu Necef Kulı, Rıza Beyli Maşallah, Yortçı Nasrullah, Taliş ve Namin hanlarıyla birlikte kendi Şatranlu antisosyalist birliğini kurdu.

1920 Nisanından Eylülüne kadar demokrat şeyh Muhammed Hıyabanî Tebriz'in ve Azerbaycan'ın büyük bir bölümünün denetimini elinde tuttu ve bağımsız Azadistan'ı ilan etti. Bolşeviklerin desteğiyle Hacıkocalu Cevad Han'dan ve müttefiki Çelebiyanlı Büyük Han'dan da biraz destek gördü. Fakat Hıyabanî tarafından Cevad'ın yardımına gönderilen bir kuvveti yenen Hacı Alili Emir Irşad karşı çıktı. Tagieva'ya göre, aşağıda adları verilen Şahseven beyleri Hıyabanî'ye karşı çıkma konusunda bir İngiliz ajanına galip geldiler: Yortçılı Nasrullah, İsalu Emir Arslan, Geyikli Hatem ve Hacıkocalulu Cevad. İngiliz raporları bu

beylerden yalnızca birincisinin olaya katıldığını doğrulamaktadır.³³ Hiyabanî'nin kurduğu devlet Eylül ayında İran Kazakları tarafından bastırıldı.

1920 sonbaharında Şahseven çetelerinin devamlı olarak sınırlarını ihlal ettiği ve kuvvetlerine saldırdığı bahanesiyle Sovyet yetkilileri İran Azerbaycanını işgal etmeye hazırlandılar. 1921 Ocak ayında bir kol Astar'a'yı geçti, fakat ağır bir yenilgiye uğradı. İlkbaharda bir başka kol Mugan'ı işgal etti ve Kafkaslardan gelen Musavatçı mültecilerin desteklediği Kocabeyli Serdar Han'ın oğlu Nevruz Han'a bağlı aşiretlerden Araplı, Caferli ve Pirevatlu'dan gelen savaşçılar tarafından dışarı atıldı.³⁴

Hanlar Zamanında Aşiretler Arası İlişkiler

Sınırların kapanmasından sonra birkaç güçlü Şahseven aşiretinin (veya daha çok başlıca ailelerin) daha zayıf ve daha küçük aşiretleri bir araya getirerek onların başı olarak nasıl ortaya çıktıklarını gözledik. Yönetim *elbey*lerin iktidardan düştüklerini resmen kabul ettikten ve *Hanhanlık*'a izin verdikten sonra bu kümeler arasında bir güç dengesi yaratmaya ve bu dengeyi sürdürmeye gayret etmiş, biri diğerlerinin üstüne çıkınca veya diğerlerini birleştirtince, dolayısıyla yönetim için bir tehdit oluşturduğunda kaynaklar ve hegemonya yarışını denetim altında tutmaya çalışmıştır.

Yaşlıların 1960'larda hatırlamaktan hoşlandıkları gibi, herhangi bir kişinin ortaya çıkıp başarılı bir çete olarak ünlenmesi, etrafında birilerini toplaması ve küçük bir bey haline dönüşmesi olasıydı; ama bu, ancak kümenin hâkim durumda olan beyinin onayıyla yapılabilirdi. Küme beyleri zaman içinde daha geniş otlakları ve tarım zenginliklerini denetleyerek *hanhanlık* dönemine girdiler. Silahlı adamlarla

33 Tagieva (1956: 108) bir Sovyet Arşiv kaynağından alıntı yapmıştır.

34 Tapper'a (1966) ve Ek Üç'e bakınız.

rının sayısını hemen artırdılar ve etkili bir önderlik için gerekli olan kaynaklar edindiler. Özellikle, önemli hükümet çevreleri sayesinde bilgi ve iletişimin denetimini ele geçirdiler. Her küme beyinin Erdebil, Tebriz ve Tahran'da casusları ve temsilcileri bulunuyordu. Ayrıca, güçlü hükümet yetkililerine nüfuz edebilmek için kullanılacak temasları vardı. Kümenin beyi kendi adamları ve aşirette yaşayan diğer sıradan insanlar üzerinde kesin söz sahibiydi. Rakiplerini yeterli ölçüde şımartıyorsa ve diğer yandaşlarını etkili bir önderlikle ve koruyuculukla tatmin ediyorsa, onlar üzerinde de kesin bir otorite uygulamasına izin verilirdi ve hatta bunu yapması beklenirdi. Hırsızlık veya ihanet gibi suçlarla karşısına getirilenlerin yargılanmasında kullanılan bir mahkemesi olurdu ve suçlulara fiziki cezalar verilir veya kendi adamları tarafından işlenmiş suçlarda mallarına el konulurdu.

Hükümet otoritesinin yok olmasıyla önemli aşiretler bölgenin denetimini ele geçirdiler. Mişkin'deki dört ana göçebe aşiretinin beyleri bir araya gelerek bir anlaşma yaptılar. Mişkin ve Arşak köyleri (ve içinde yaşayanlar) dört "nüfuz sahasına" ayrıldı. Böylece, batıdan doğuya doğru: Hacıkocalu Ahar'ı ve Mişkin'in batısının büyük bir bölümünü, Geyikli Mişkin'in geri kalan kısmını, Kocabeyli doğu Mişkin'in hemen hemen tamamını ve Isalu Mişkin'in geri kalan kısmını ve Erdebil'e kadar ülkenin büyük bir bölümünü denetimi altına aldı. Bu arada, Kocabeyli ve Alarlu beyleri Angut, Barzand ve Ucarud'u denetledi. Daha güneşe doğru olan Erdebil ve Halhal yerleşimleri Alarlu, Polatlu, Yortçı ve Şatranlu beylerinin denetimi altındaydı. Her bir nüfuz bölgesi kendi topraklarını ve bu topraklardan geçen kervanları diğerlerinin akınlarına karşı korumakla yükümlüydü.

Daha sonra beyler ana karayollarının üzerindeki ve yakınlarındaki ticaret merkezlerinin ve stratejik önem taşı-

yan pazar kentleri veya büyük köylerin güvenliğini üstlendiler. Barzand ve Langan köyleri Belisuvar-Erdebil ticaret yolunu ve Mugan göçebelerinin doğu göç yolunu denetimi altına aldı. Angut'taki Zeyve batı göç yolunu idare etti. Önemli yeni pazar merkezlerinden olan (dış köylerden gelmiş mültecilerle dolup taşan) Hiroy ve Lari/Lahrud ise Ahar-Erdebil yolunu denetimi altına aldı. Nir hayatı önem taşıyan Tebriz-Serab-Erdebil yolunun tam ortasındaki bir noktada bulunuyordu. 1900'de bunların çoğu zaten işgal altındaydı. Kocabeyli Nurullah Bey Barzand'ı takviye etmişti, fakat zamanlama biraz erken olmuştu, zira hükümet hemen kalesini yerle bir etti. Oğlu Behram Han ve kuzeni Serdar Bey, Zeyve ve Barzand'ı sırayla ele geçirdiler. *Hanhanlık*'ın son yıllarında, Serdar Bey'in ölümünden sonra Behram Han o tarihe kadar bağımsız kalmış olan Hiroy'u ele geçirdi, fakat kısa bir süre sonra kaybetti. Zeyvey'i ise Geyikli'den Hacı Farac ve yeğeni Alişan aldılar. Isalu'dan Emir Arslan ve baba tarafından üvey kardeşi İsa Bey Lari'nin ve civar köylerin denetimi için birbirleriyle savaştılar. Langan, Alarlu tarafından, Nir ise Yortçı tarafından denetlendi.

Daha büyük kentlerin denetimini ele geçirmek için mücadeleler verildi. İki esas ödül konumundaki Erdebil ve Ahar (Serab Şikakî ve civar aşiretlerin hâkimiyetinde kaldı) tek bir aşiret kümesinin ve onlara rakip olarak oluşturulmuş koalisyonların denetiminden uzak kaldı. Bir yüzyıl önce, Sarıhanbeyli Nazar Ali Han'ın karargâhı olan Erdebil *hanhanlık* aşiretlerinden hiçbirinin kontrolünde uzun süre kalmadı. 1909 ile 1917 yılları arasında Rus işgal birlikleri tarafından bu denetimler uzak tutuldu, diğer zamanlarda ise yerel valiler, kentin ileri gelenleri ve zaman zaman girişilen İran akınlarıyla her zaman farklı Şahseven beylerinin ittifakına konu oldu. Daha sonraki yıllarda, Polatlulu Aza-

met Hanım, İran hükümetine karşı ayaklanarak şehrin denetimini eline geçirmeye çalıştı. Polatlu ile Halhal'dan kardeşi Emir Aşayir'in kumandasındaki Şatranlu ve Alarlu'dan Necef Kulı Han'la ittifak yaptı; fakat Yurtçı, Kamışlı ve Kocabeyli beyleri Serab'dan Delikanlılarla birlikte rakip bir koalisyon oluşturarak bunu başarılı bir biçimde engellediler. Ahar'da Çelebiyanlı Rahim Han iktidardan düştükten sonra Hacıkocalu Hazret Kulı kenti ele geçirdi, fakat Hacı Alili Emir İrşad yönetimindeki Karadağ koalisyonuna karşı uzun süre direnemedi. Fakat bunlar da Ahar'ı Hazret Kulı'nın yeğeni Cevad Han ve müttefiki olan Geyikli ve Çelebiyanlı'ya karşı uzun süre koruyamadılar.

Mişkin ile Erdebil Şahseven'i arasında var olan eski farklılığın siyasi açıdan artık pek anlamı kalmamıştı ve aynı biçimde Şahseven, Karadağ ve Halhal arasında da böyle bir fark yoktu. Artık bölgede faal durumda dört aşiret koalisyonu hüküm sürüyordu: Hacı Alili ve Karadağlı müttefiklerinin, Hacıkocalu+Geyikli+Çelebiyanlı ile Ahar konusunda anlaşmazlıkları vardı. Polatlu+Alarlu+Şatranlu ise Yortçı+Hamisli+Kocabeyli ile Erdebil konusunda anlaşamıyordu. Bu arada, Kocabeyli Behram Han, aslında ortak bir düşmana karşı hiçbir zaman bir ittifak oluşturamamış olan komşuları Hacıkocalu, Geyikli, İsalu ve Alarlu'yla yıllar süren bir husumeti sürdürüyordu

Aşiretler arasında tek bir amaç için güç birliği yapmak ender görülen bir durumdur. 1909'da birkaç hafta süreyle Rahim Han aşiretlerin çoğunu Anayasa'ya karşı ve Erdebil'i ele geçirmek için bir araya getirmeyi başarmıştı, fakat Ruslar hemen kenti ele geçirdiler ve Yeprem Han komutasındaki oldukça küçük bir kuvvet bu birliği hemen dağıtmayı başardı. Bundan ders alan aşiretler, 1912 yılında Rus Kuvvetlerine karşı eşgüdümlü ve oldukça başarılı bir direniş gösterdiler. Dış etkenler bazen ittifaklarda önemli değişik-

likler yaratabiliyordu. Örneğin, 1910 yılında Çelebiyanlu Karadağ'ın denetimini kaybettiğinde, yeni Karadağ iktidarı Hacıalililere karşı geleneksel düşmanları olan Hacıkocalularla ittifaka girdiler.

Başta gelen hanedanlar arasındaki rekabetler sonucunda iktidar değişiklikleri oluyordu. 1910 yılında Kocabeyli Serdar Bey Anayasa'ya ve Milliyetçilere karşı amansız bir mücadeleye girdiğinde, Hazret Kulı başkanlığındaki Hacıkocalu, Muhammed Kulı başkanlığındaki Alarlu ve Hüseyin Ali başkanlığındaki Polatlu onu desteklemeye hazır dılar. On yıl sonra, Hacıkocalu Cevad Milliyetçi hükümet adına hepsine karşı savaştı. Silahsızlanmadan kısa bir süre önce dört koalisyon iki bloğa ayrıldı: Alarlu+Polatlu+Şatranlu koalisyonu Hacıkocalu+Geyikli ve kısa bir süre için Isalu ile, Kocabeyli+Yortçı+Hamisli (Emir İrşad'ın ölümüne kadar) ittifakına karşı ortak bir amaç için ittifaka girdiler. Fakat bloklardaki müttefikler birbirlerine malzeme desteği vermedi. Önemli aileler, aynı blok içindeki ittifaklar çerçevesinde birbirleri ile evlilik anlaşmaları yaptılar, fakat bu evlilik bağları ittifakların sürekliliğini garanti edemedi.

Bu dönemlerde aşiret içinde adam öldürme olayları küme içindeki aşiretler arasında kan davalarına yol açtı ve yine küme beylerinin araya girmesiyle uzlaşmaya varıldı. Farklı kümelerden olan aşiretler arasında cereyan eden adam öldürme olaylarının sonuçları ilgili kümenin siyasi amaçlarına bağlıydı. Beyler arasında uzlaşma veya tazminat düzenlemeleri yapılabildiği gibi, zaten bir husumet söz konusuysa, bu husumetin yeniden alevlenmesi için vesile teşkil ederdi. Caferli'den bir yaşlının anlattığı gibi, çatışmalar karşılıklı saldırlılarla başlar ve er geç birinin öldürülmesiyle sonuçlanırdı:

Örneğin, göçebeler koyun ağıllarına yaşlı adamları bırakırlardı... Örneğin sen beni bir ağıla bıraktın diyelim. Ağılı

soymaya biri gelir ve beni öldürür. Bir sonraki gün, kimin gelip öldürdüğü ve kimin öldüğü hemen duyular ve iki taraf birbirine düşman olurlar ve kan davası başlardı. Ya da göçebelerden biri bir köye saldırır ve bir adam öldürür. O köyden biri gider öbürünün koyununu çalar ve adamlarından birini öldürür. Koyun çalındığında bey veya köyün ileri gelenlerinden biri, benim koyunum çalındı, siz burada oturuyorsunuz, gidip bir şeyler yapın... derdi. Sonra yirmi-otuz kişi toplanır veya yüz kişilik bir atlı grup oluşturulur ve öbür köye saldırılırdı. Koyun geri alınır, muhtemelen bunu bir çatışma izler ve sonunda birbirlerini vururlardı. Kim güçlüyse o en az beş-altı adam öldürürdü.

Barış sağlamak gücü. Birbirlerine saygıları olan güçlü beyler, (Kocabeyli Nevruz Bey, Arallu Nec'î Kulı Han, Hacıkoçulu Cevad Han, Geyikli Alişan Han) bir araya gelirler veya birbirlerine haberler gönderirler ve aşiretler arasında barış sağlanırdı. Daha sonra beyler mutlaka bir araya gelirler, birbirlerini selanılarlar, dökülen kanlar için tazminatlar belirlerdi. Yüz koyun, bir veya iki deve veya bir kısarak verirler; eğer bu da yeterli olmazsa kan karşılığında kız verirlerdi. Kız öldürülen adamın oğlu veya kardeşiyle evlendirilirdi. Allah korusun, işte size kan parası denirdi (*kanpulu*). Şahseven'in adeti buydu.

Kümeden küçük bir aşiretin bir başka kümeden bir aşiretle kan davası varsa ise (*kanlı*), genellikle kendi kümesinden olan diğer aşiretlerden ve özellikle en güçlü olan aşiretten destek alırdı. İki küçük aşiret olan Caferli ve Pirevatlu'nun güçlü Geyikli aşiretiyle kan davası vardı. Birlikte hareket ederek ve Kocabeyli'den yardım alarak sorunu çözmeyi başardılar. Aşağıda anlatılan kan davası öyküsü de aynı Caferli yaşlı tarafından anlatıldı. Daha sonra, Pirevatlu'nun verdiği yardımın aşiretinin başarısında önemli rol oynadığını söyledi:

Kan davası nedeniyle Caferli'nin Geyikli'yle kan davası vardı. Beyimiz Samed Han'ın kardeşini öldürdükleri için onlarla

kan davasına girmiştik. Adamlarımız bir grup topladı ve Serab'a doğru yola çıktılar. Yolda, Alişan'daki [Geyikli topraklarında] kayalık bir tepe olan Örkelek'te yedi kişiyle karşılaştık. Hemen kaçmaya başladılar, Biz kovaladık, adamlarımız etraflarını çevirdiler, bir kayanın arkasında saklandılar. Altısını vurduk ve yedinciye esir aldık. Onu getirip Nevruz Bey'e [Kocabeyli] teslim ettik. Adam dehşete düştü, fakat evine dönmesine izin verdik. Sonra bizim aşiretimizden daha çok kişi öldürdüler, çatışmalar devam etti. Kan davası daha şiddetlendi. 200'den az hanesi olan küçük bir aşirettik, onların ise 500 veya daha fazla haneleri vardı. Onları yenmemiz mümkün değildi. Fakat Caferli aşireti cesur adamlardan oluşuyordu ve içimizden bazıları yüz adama bedeldi.

Sonuçta savaştık. Hiioy'un üst kısmında Kaynarca'da kamp kurduk. Gece Geyikliler geldiler ve kendilerine siperler kazdılar. Kocabeyli'nin sabah buradan geçeceğini ve onların da hepsini öldüreceklerini hesaplamışlardı. Fakat Kotursu'da bulunan Nevruz Bey'e haber götüren casuslarımız vardı. Geyiklilerin geldiğini, Caferlilerin karşısında siperler kazdıklarını ve Kocabeyli'yi beklediklerini haber verdiler. Geyikli, öldürülen adamların öcünü almak için bize saldıracaktı. Sabaha karşı, Geyiklilerin siperlerde yattıklarını gördük. O sıralarda ellerinde 3 ile 10 atışlık, eski berdanlardan olmayan yeni tüfekleri vardı. Menzillerini göstermek için havaya ateş ettiler ve mermiler konak yerimize kadar ulaştı. Zavallı Samed Han önce biz saldıralım dedi. Siperlerine hücum ettik ve siperden sipere kovaladık. Kovalamaca Savalan'ın batısında bulunan yazlaklarında büyük bir dağ olan Ay Dağ'a kadar devam etti. Onları yenilgiye uğrattık, siperlerinden attık ve siperlerini biz işgal ettik. Az sonra büyük bir Kocabeyli atlı grubu geldi, sanki binlerce kişi var gibiydi... Neler olduğunu gördüler. Abdullah Han Emir Leşker Tahmaspi'nin gelişine kadar Geyikli'yle kan davamız devam etti [bkz. s. 448].

Halfalı'dan bir yaşlının anlattığı gibi, hâkim durumdaki aşiretler sürekli savaşlar yaptılar:

Kocabeyli Hacıkocalu'yla savaşmak istedi. Zeyve yakınlarındaki Mali-Kışlak'ta savaştilar. Behram Han'ın en büyük oğlu Köntö oraya gitti ve kendisine, Geyikli ve Hacıkocalu'da göç yolu üzerinde bir kale inşa etti. Yolu kapadı ve buradan göç etmelerine izin vermeyeceğim dedi. Geldiklerinde üzerlerine ateş açtı. Hacıkocalu'dan Hacıkocalu Hazret Kulı kızını, yakınlardaki Salimağaç'ta yaşayan Kocabeyli Şükür Bey'in oğlu Bağış Bey'le evlendirdi. Şükür Bey iki tarafı barış görüşmeleri yapmaya ikna etti. Hazret Kulı'yı Köntö ile görüşmek için üç adamını göndermeye ikna etti. Fakat görüşmeler sırasında Köntö'yü vurdular. Bundan sonra Kocabeyliler, Hacıkocalu Cevad Bey'in erkek kardeşi Bala Han Bey'i öldürdüler. Artık iki taraftan da birer önemli adam öldürülmüştü. Çarpışmalar yıllarca sürdü. Her iki tarafta saldılar yapıp diğer tarafın adamlarını öldürdü. Fakat Köntö'nün ölümünden sonra yol yeniden açıldı ve insanlar gidip gelmeye başladılar.

Beyle rakipleri arasındaki husumet bazen çok ciddi bir savaş haline dönüşebilir, ama er geç barış sağlanır. Aynı Halfalı mensubu yaşlı, çok iyi bilinen böyle bir savaşı anlattı:

Bir başka kan davası da Emir Aslan Bey'le İsa Bey [her ikisi de İsalu'dan] arasında patlak verdi. Aynı babadan farklı aneden iki kardeştiler. Her zaman kavgalıydılar, dört-beş yıldır birbirlerinin evlerine saldırıyorlar, talan ediyorlardı. İkisi de birbirlerinin öz kardeşlerini öldürmüşlerdi. Topraklar ve Mişkin'deki Onar, Arzan, Lari, Fahrivar gibi köyler için kavg ediyorlardı. Her ikisi de patron olmak istiyordu.

Esas Şahseven beyleri, kendi bürolarındaki danışmanları ve kentlerdeki temasları kanalıyla, İran'ı sarsan olayların

gidişatı ve etkileri konusunda bilgi sahibiydiler ve siyasi gelişmelerden de haberdardılar. Giriştikleri eylemler sadece kısa vadeli kazançlar için değil, kendi yerel çıkarlarını ilgilendiren uzun vadeli ulusal sorunları da dikkate alarak planlanmış eylemlerdi. Seferlerinde birkaç binden fazla süvari ancak çıkarabilirlerdi. Rus Kazaklara ve diğer hasım güçlere karşı savaşımlar birkaç yüz kişilik çeteler halinde hareket ediyorlardı. Çağdaş Rus ve İngiliz görevliler bunları yenilmesi güç savaşçılar olarak tanımlarlar. Hükümet açısından, ülkedeki diğer herhangi bir aşiret grubu kadar askeri tehdit oluşturabilecek güçteydiler. Kendi savunmaları için 10.000-12.000 süvari, kendi toprakları dışındaki seferler için ise bu sayının ancak yarısından fazlasını toplama kapasiteleri vardı. Güçlü bir önderliğin veya siyasi bağlantının eksikliğinden çok, Şahseven otlaklarının ve mülklerinin Rus ve İran hükümet güçlerine karşı biraz hassas bir konumda olmaları, Şahseven'in, herhangi bir davada, Tahran'daki Bahtiyarîlerin başarılarıyla rekabet etmek için birleşik ve uyumlu bir hareket başlatmasını engellemiştir.

Rıza Han'ın Yükselişi:

Şahseven Ayaklanmasının Sona Erişi

1921'de, İran tam bir karışıklık içindeydi. O sırada yabancı güçler belirsizlikler içindeydi: Türkler savaşta yenilmişlerdi, İngilizler gözden düşmüşler ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum nedeniyle birliklerini geri çekmek zorunda kalmışlardı. Bolşevikler ise, Gilan'dan atılmışlardı. Bu dönemde, İran ordusundan bir Kazak subayı olan Rıza Han, bir entelektüel olan Seyid Ziyaeddin Tabatabaî ile birlikte gerçekleştirdiği 1921 darbesiyle iktidara geldi.

1921'de Erdebil bölgesindeki aşiretler hâkimiyet mücadelesi içindeydiler. Polatlı Azamet Hanum'un savaşçıları kenti birkaç kez yağmaladılar, fakat kentteki dini önderler

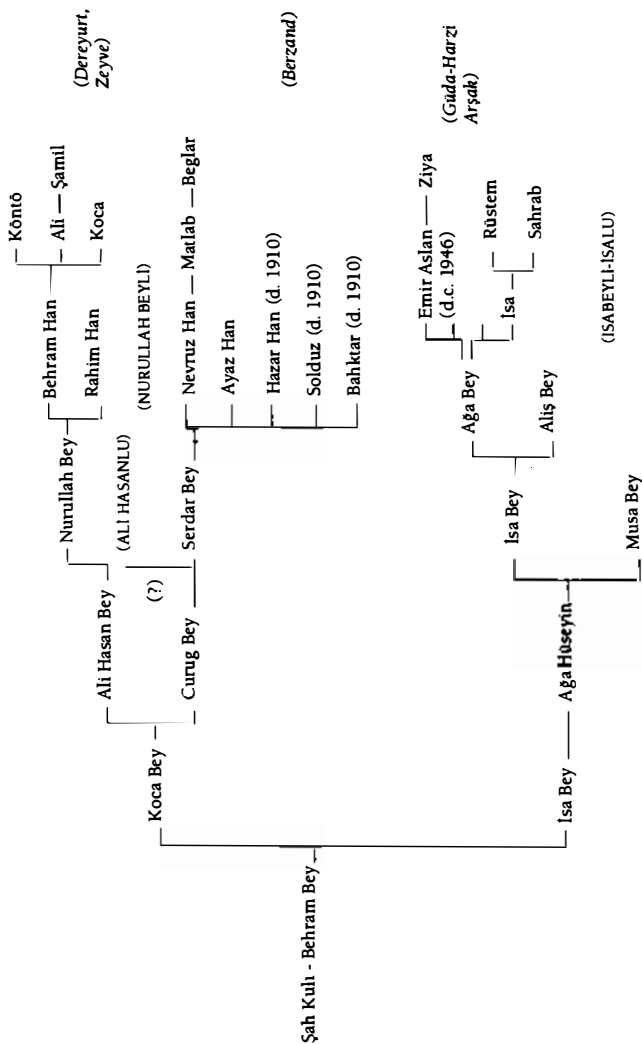
Kocabeyli'nin de yardımıyla düzeni bir ölçüde muhafaza etmeyi başardılar. Sonbahara doğru, Polatlu yine Alarlu'yla birleşerek hükümete karşı alenen ayaklandı. Rakipleri Kocabeyli ve Yurtçılar ise hükümet tarafını tuttular. İki taraf arasında yapılan sayısız çatışmalardan kesin bir sonuç alınamadı.

Kasım ayında, Karadağ'dan Emir İrşad, Hiyabanî'nin iktidardan düşmesinden bu yana Tebriz'de yeni kurulan hükümete güvenen savaşılarıyla birlikte yanlarına 600 Yurtçı süvarisini de alarak, asi Kürt Simko'ya karşı çıkmaya ikna edildi. Fakat ordusu yenildi ve kendisi, muhtemelen düşmandan kaçmalarını engellemeye çalışırken kendi adamları tarafından vuruldu. Bunu izleyen ilkbaharda erkek kardeşi ve oğlu tutuklandı ve kısa bir süre sonra Karadağ hükümet denetimi girdi.³⁵

1921-1922 sonbahar ve kışında, o sırada savaş bakanı olan Rıza Han ordusunu yeniledi ve asi aşiretleri yatıştırma ve silahsızlandırma planlarını uygulamaya koydu. Bu planın uygulanmasını, eyaletlerde merkezi hükümetin denetimini tesis etmek için gerekli görüyordu. Gilan'daki Küçük Han da dahil olmak üzere, kuzey bölgelerindeki ayaklanmaları başarılı bir biçimde bastırdı ve 1922 yılında, çabalarını Kürdistan'daki Simko'dan başlayarak Azerbaycan üzerinde yoğunlaştırdı.

Erdebil bölgesindeki huzursuzluklar 1922 yılında başladı. Belki de Bolşevik desteğiyle, Polatlu, Şubat ve Hazeranda yeniden kente saldırmaya başladı. Diğer aşiretler de Bolşeviklere saldırdı. Yaz aylarında Simko'nun yenilmesiyle, Rıza Han Şahseven'e karşı harekete geçme emri verdi. Silahsızlandırılmaları ve yıllardır ödemedikleri vergilerini ödemeleri gerekiyordu. Toplanan silahlar ise yeni kurulan

35 Bkz. Emir İrşad ve Ahar konusunda Mojtahedi (1948: 184-5); Arfa (1964: 121-2, 439-40); Taherzadeh-Behzad (1955: 505-7); Bahrami (1965: 588-92); Baiburdi (1962: 105-7).

Şekil 11 Koca-Beyli aşiretinin beylerinin soyağacı.

ulusal ordunun silah gereksinimini karşılamak için kullanılacaktı. Eylül ayında, Tebriz bölümü Komutanı General Cihanbani 800 kişilik bir kuvvet hazırlayarak bu göreve gönderdi.

Kasım ve Aralık aylarında ordu, Hacıkocalu, Polatlu ve Alarlu'ya karşı başarılı hareketler gerçekleştirdi: Hazret Kuli'nin oğlu öldürüldü ve Alarlu Necef Kuli tutuklandı. Aralık ayında, Necef Kuli'nin Tebriz'de idam edilmesi Alarlu'nun bir kez daha ayaklanmasına neden oldu. Şubat 1923'te, yeni Kurmay Başkanı Emir Leşker Abdullah Han Tahmaspi (Şahseven her zaman tam adını ve unvanını kullanır) Erdebil'e takviye kuvvetleri getirdi.³⁶ Süvari, piyade ve topçulardan oluşan yaklaşık 1.800 kişilik ordu artık savaş alanındaydı. Hacıkocalu Cevad, Geyikli Alişan, Kocabeyli Behram ve Nevruz ve Yortçılı Nasrullah gibi beylerin büyük bir bölümü, artık saygı duyabilecekleri ve şerefle teslim olabilecekleri bir İran önderiyle karşı karşıya olduklarını anladılar ve savaşmadan teslim oldular. Şahseven'den sadece Alarlu ve Polatlu bunun dışında kaldılar. Alarlu'nun nedeni, Necef Kuli'nin idamından duydukları kızgınlık, Polatlu'nunki ise Bolşeviklerin kışkırtılarıydı. Ayrıca, eskiden birlikte çevirmiş oldukları entrikalara misilleme yapılmasından korku duyuyorlardı. Asiler Halhal'a kaçtılar, fakat Nevruz'da (21 Mart) hepsi yenildi. Emir Aşayir, erkek kardeşi Abiş Han, kız kardeşi Azamet Hanum ve kocası Hüseyin-Ali yakalananlar arasındaydılar. Nisan ayında Abdullah Han erkekleri idam ettirdi ve Azamet Hanum'un kafasını kazıttırdı.³⁷

36 Bir önceki bölümde değinilen kabileler ve kışlık otlaklar listelerini zaten derlemişti.

37 Azamet Hanum konusunda Safari'ye (1971: 450), Ravai'ye (1984 muhtelif) bakınız. Ona verilen cezadan sadece bir İngiliz kaynak söz etmiştir: IOL L/P&S/10 (566/1921: 28.4.1923 tarihli 17 nolu Istihbarat özeti). Seferler konusunda, bazı olaylara tanık olan kent halkının verdikleri ayrıntılı bilgiler için Safari'ye (1971: 437-48), Ravai'ye (1984: 149-68) bakınız.

İlkbaharda, Şahseven 30.000 civarında tüfek ve çok sayıda dağ silahı ve makineli tüfeği teslim etti. Rıza Han'a sunulmak üzere, üzerine Şahseven aşiretlerinin adları kazılmış bir şeref kılıcı hazırlandı. 19 Temmuzda Tebriz'de halka gösterildi Abdullah Han, Reza Han'ı ve Şahseven'in vatanseverliğini öven bir konuşma yaptı. Daha sonra, yaklaşık 200 atlı Şahsevenli kılıcı Tahran'a götürdüler.³⁸

38 Melzig (1938: 56), Sheean (1927: 72).

XIII. BÖLÜM

Yerleşik Düzene Geçiş ve Aşiret Düzeninin Yok Edilişi

Rıza Şah ve Aşiretler

Rıza Han 1923'te ön plana çıkmış ve 1926 yılı başlarında Kaçar hanedanına son vererek Rıza Şah Pehlevi olmuştur. İran'daki aşiretlerden nefret ettiği bilinen bir gerçektir ve aşiret sisteminin belkemiğini kırdığı yaygın bir düşüncedir. İran'ı birleştirme ve modern, laik, bağımsız ve Farsça konuşan bir ülke yaratma programı çerçevesinde, göçebe aşiretlerde değiştirmek istediği her şeyi, yani yabancı kültürleri ve dilleri, ırsî beylere bağlılığı, “ilkel” yaşam tarzını ve yönetimin nüfuzunu ve yasaların uygulanmasını zorlaştıran bir hareketlilik biçimindeki bütün özellikleri bir arada görmüştür. Aşiretlerin yabancı güçlerin kullanımına bu denli açık olmaları onu kaygılandırmıştır. Aşiretlerin yapılanmalarının ve önderliklerinin siyasi açıdan sürekli

bir tehdit unsuru oluşturacağı ve göçebeliklerinin modern devlet anlayışına ters bir durum olduğu düşüncesiyle, aşiret sistemini tümüyle yok edecek devrimci bir adım atmaya karar vermiştir.¹

Rıza Şah'ın aşiret politikasının iki vechesi vardır ve bunlar iki farklı aşamada uygulamaya konulmuştur. Büyük bir bölümü Şah olmadan önceki dönemde gerçekleştirilmiş bir yatıştırma ve silahsızlandırma kampanyası ve diğeri ise, son on yılı zarfında yürürlüğe koyduğu göçebelerin yerleşik düzene geçirilmeleri programıdır. Konulara kararlı yaklaşımına başarılı bir örnek olarak verilen uzlaşma kampanyası iyi belgelendirilmiştir, fakat uyguladığı zorla yerleşik düzene geçirme programı konusundaki kayıtlar ayrıntıdan yoksundur. Uzlaşma kampanyasının tersine bu kampanya, vahşi ve felaketle sonuçlanan başarısızlıklar nedeniyle haklı olarak büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Bu politikaların uygulanmalarıyla ilgili birçok husus ve bunların aşiretler üzerindeki etkileri konusunda çok az şey bilinmektedir ve araştırılmaları gerekmektedir. Bunlar, ülkedeki aşiret gruplarının çok çeşitli yapıda olmaları ve devlet güvenliği açısından oluşturdukları tehdit, grupların Rıza Şah'ın uygulamaya koyduğu politikalara gösterdikleri tepkiler, hangi uzlaşma girişiminin aşiretlerin politik yapısını ne ölçüde bozduğu ve yerleşik düzene geçmenin aşiret ekonomisi ve toplumu üzerindeki etkileri biçiminde sıralanabilir.²

1921'den önce merkezi hükümet yalnızca Tahran ve civarını denetliyordu. Ülkenin büyük bir bölümü, Tahran'a vergi ödemeyen ve kendi iyi donanımlı ordularını yöneten

1 Karş. Oberling (1964b: 89 ve sonrası); Cottam (1964: 59-62); Brooks (1983: 340-342); Abramian (1982: : 141-3); Hambly (1991b: 226-9).

2 Örneğin Garrod'a bakınız (1946: 298-9); de Planhol (1968: 250-1); Oberling (1974: 149 ve sonrası); Beck (1986: 129 ve sonrası); Tapper (tarih yok); ayrıca, *Iranian Studies* 26 (3-4), 1993'teki makalelere bakınız.

aşiret beyleri, sosyalist veya gerici önderlerin hâkimiyetindeydi. Toplam nüfusun üçte biri değilse bile dörtte birini oluşturan göçebe ve yarı-göçebe aşiretler tümüyle hükümet denetimi dışında yaşıyorlardı. Aşiret gruplarının çoğunun başında güçlü beyler vardı, fakat Yamut Türkmenleri gibi bazı grupların başında bir önderleri yoktu.³

Tahta çıkışını izleyen beş yıl zarfında, Rıza Han etken bir ordu kurdu ve ulusal yeniden yapılanma programı için gerekli olan birliği tesis etti. Savaş bakanı olarak ülkede düzeni tesis etmek için ilk yaptığı iş, küçük bölgesel hanelardanlar ve asi aşiretlerle ciddi bir biçimde mücadele etmek oldu. Çoğunu uzlaşmaya razı etti, silahsızlandırdı ve doğrudan hükümet denetimine girmelerini sağladı. Şunu vurgulamak gerekir ki, yalnızca ordusunu teçhiz etmek için değil, evrensel olarak vergilendirme ölçüsüne dayandırılmış siyasi sembolizm açısından, silahlarını ve ödenmemiş vergilerini toplamaya şiddetle gereksinimi vardı. Zira, vergi ödeme eylemi yetkinin tanınması anlamına geliyordu. 1926 yılına kadar tamamlanamamasına rağmen, bu kampanya çok etkili oldu ve aşiret kökenli olsun olmasın halkın büyük bir çoğunluğu tarafından benimsendi.

Şahsevenliler Arasında Sağlanan Barışın İlk Yılları

Yeni ordu, 1922-23 döneminde, Mugan ve Erdebil Şahseveninde uzlaşma ve silahsızlandırma konusunda diğer büyük aşiret gruplarına kıyasla çok çabuk ve çok kesin bir başarı kazandı. Eşkıyalık faaliyetleri ve aşiretler arası silahlı çatışmalar anında kesildi ve bölgede eşine az rastlanır bir düzen ve hükümet denetimi tesis edildi. Bir subay, siyasi güvenlikten sorumlu *elbey* ya da *Reis-i aşayir* (aşiretler rei-

3 1921'de ülkenin muhtelif yerlerindeki durumla ilgili olarak Arfa'ya bakınız (1964: 439-46).

si) olarak atandı. Güçlü garnizon birliklerinin desteğiyle düzeni tesis etti. Bu birlikler 1924 yılından sonra kırsal polis gücü olarak jandarmayla takviye edildi ve daha sonra sınır güvenliği de sorumluluk alanları arasına girdi.⁴ Bütün bunlara rağmen, aşiretlerin etken biçimde yönetilebilmele-ri için geleneksel önderleriyle işbirliği yapmak gerekiyordu ve beyleri olabildiğince yatıştırmak resmi politika haline geldi. Bunlardan bazıları savaşta öldüler veya Abdullah Han Tahmaspi'nin seferleri sırasında idam edildiler. Dik başlı hareket edenler aşiretlerden uzaklaştırıldılar, fakat yıllarca *eşrarlık*'tan yorgun düşmüş çoğu aşiret beyi,⁵ yeni ordunun gücünden etkilendi ve Pehlevi rejimiyle işbirliği yapmak ve onlara destek vermek konusunda gönüllü davrandılar.

Silahları ellerinden alınmış aşiret halkları, artık ateş gücü ve kaynakları sürekli artan ve güneydeki asi aşiretlere karşı kazandıkları başarılar dilden dile dolaşan ordudan çok fazla korkuyorlardı. Koyun çalma olayları artık hemen hemen tamamen yok olmuştu. Jandarma da ordudan korkuyordu ve ne zaman bir subay bölgeyi ziyaret etse, ne kadar dikkatli olduklarını kanıtlamak için aşiret mensuplarından birkaçını tutukluyorlardı. Aşiretler arasındaki kan davalarının ve düşmanlıkların çoğu çözümlenmişti, tazminatlar alınıp verilmiş ve bu olaylara taraf olanlar arasında evlilik akitleri yapılmıştı. Geriye kalan birkaç husumet ise daha çok beylik aileleri arasındaydı. Artık savaş ve saldırılar kesinlikle yasaklandığı için, bu anlaşmazlıklar bazen eskisinden daha sert oluyordu.

- 4 Karş. Monaco (1928: 157). Rostopchin (1933: 15) 1925 yasasına göre Şahse-ven'in Meclis'te temsilcisi olan beş kabile grubundan biri olduğunu söyler; buna değinen hiçbir bilgi kaynağım olmadı.
- 5 Yakınlarda yayımlanan bir belgede, 1928'de Hazrat Kulı Han'ın oğlu Savad Han'ın Beydili kabilesi beyi Cihangir Bey'in yardımcısı olarak ordu tarafın-dan atandığı yazılıdır (Begdili 1988: 501). 1965'te Mugan'da onun köyün-den Cihangirzâde Savat Han'la konuştum.

Başlangıçta, Şahsevenliler arasında, çoğu subayların basiretsizliğinden ve acımasızlığından kaynaklanan bazı ayaklanmalar oluyordu. Bunlardan, Alarlu Gulam ve Kocabeyli Behram Han 1926'da ayaklandılar. Alarlu Gulam hemen bastırıldı, fakat Behram, Geyikli aşireti halkının desteği ile hükümet birlikleri tarafından kovalanmaya başlایncaya kadar Hiroy'u ele geçirdi ve garnizonu buradan attı. Sovyet Azerbaycanına kaçtı ve burada, sürgündeyken öldüğü söylendi. Ailesi daha sonra geri döndü. Mugan'da çoğu Sovyet tarafından kaynaklandığı sanılan birkaç küçük olay yaşandı. Örneğin, 1931-33 döneminde Kafkaslarda yaşanan kıtlık nedeniyle güneye gelen mültecilerin çoğu Şahseven topraklarında yerleşti. Buradan sınır aşırı saldırılarda bulundular ve 1932'de Belisuvur'da kısa süreli bir Sovyet işgaline neden oldular.⁶ Kocabeyli ve diğerlerinin ve dağlarda yaşayıp köylere ve obalara saldıran yasadışı bazı çetelerin Sovyet topraklarına saldırılarını sürdürdükleri, fakat Şahsevenlilerden derlenen askerlerin yardımıyla ordu veya jandarma tarafından yakalandıkları yolunda bazı öyküler dinledim. Kürt beyi Simko gibi asilere karşı kullanılmak üzere, 1920'lerde bir ya da iki kez Şahseven süvari milisleri yardıma çağrıldı.

Aşiretlerin durumuyla ilgili çağdaş kayıtlar bulamadım, bilgi verenler ise konu hakkında yalnızca genel anlamda konuştular. Bu nedenle, silahsızlanmanın ve yeni düzenin Şahseven'in aşiret politikalarını ve ekonomik hayatını nasıl etkilediğini saptamanın güç olduğu ortaya çıktı. Ellerin altındaki güç kaynakları (silahlı atlıları toplamak ve konuşlandırmak) sınırlanmış olmasına rağmen, yeni rejimle işbirliği yapan beyler, güç odaklarını oluşturan diğer kaynaklar üzerindeki denetimlerini sürdürdüler. Bu yolla, tarım arazilerinden, sürülerden ve otlaklardan bü-

6 FO 416/90 ve /91, muhtelif.

yük gelirler elde etmeyi ve geçimlerini bu kaynaklardan sağlayan kiracılar, çobanlar ve hizmetkârlar üzerinde denetim uygulamayı sürdürdüler. Şatranlu Emir Aşayir, Polatlu Azamet ve Kocabeyli Behram gibi hükümet tarafından cezalandırılmış olan beylerin aileleri, büyük çabalarla eski topraklarından hiç olmazsa bir kısmını geri almayı başardılar.⁷

Eski aşiret kümelerinin ve ittifaklarının geliştiği bir ortam kalmamıştı ve hâkim durumda olan beyler, artık kendilerine bağlı aşiret halkları üzerinde baskı uygulayamıyor ve haklarını geri alamıyorlardı. Bunların çoğu, özellikle Kocabeyli reislerine bağlı olan Muganlu, Demircili ve Taliş-Mikailli gibi daha büyük aşiretler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Her bağımsız aşiretin beyi, artık özellikle vergi toplama gibi sembolik konularda doğrudan *elbeyle* veya diğer yetkililerle karşı karşıyaydı. Örneğin, aşiret ileri gelenlerinden birinin ifade ettiği gibi, küçük Halfalı aşireti Muganlu'dan ayrılmıştı.

Biz Muganluyla birlikte yaşamaya alışmıştık. Atalarımız da birlikteydiler. Emir Leşker gelip silahlarımızı topladıktan sonra herkes kendi aşiretine gitti. Şimdi, ödenmemiş olan yirmi dört-yirmi beş yıllık vergi borçlarımızı ödemek zorundayız. Muganlular Halfalı aşiretinin de bizim bir parçamız olduğunu ve onların otlaklarının paralarını da bizim ödememizi, böylece onların denetiminin bizde olacağını söylediler. Biz buna karşılık, kadınlarımızın ve çocuklarımızın giysilerini bile vermek zorunda kalsak topraklarımızdan vazgeçmeyeceğimizi söyledik. Böylece, vergilerimizi topladık ve Muganlu'dan ayrıldık. Hacı Molla Hasan [aşiretin yaşlılarından biri] topraklarımızda özgür yaşamak istiyorsak vergilerimizi ödememiz gerektiğini söyledi. Böylece, bir araya

7 Ravai (1984: 175-7); Safari (1971: 450); FO 248/1416, Albay Galloway'ın 25.7.1942 ve /1417 raporu; Macann'dan Millspaugh'a 30.7.1943 tarihli ve Macann'dan Nizameddin Imami'ye 17.8.1943 tarihli.

geldik ve kuzenlerimizden biri olan Meşhed Musa Han'ı *aksakal* olarak seçtik.

Aksakal terimi, aşiret beyi de dahil olmak üzere, seçilerek işbaşına gelmiş önderler için kullanılırdı. Hükümet veya daha yüksek bir makam tarafından atanmışsa veya onaylanmışsa *bey* olarak anılırdı. 1931 yılında *Han* ve *Bey* gibi unvanlar kaldırıldı, fakat halk arasında kullanılmaya devam etti. “Herkes kendi aşiretine gitti” deyişi, hâkim durumdaki beylerden bağımsızlığın kazanılması ve *eşrarlık* döneminde atılmış oldukları topraklarının 1880’lerde kendilerine iade edilmesiyle aşiretlerin münferit olarak kendi topraklarına kavuşmaları anlamında kullanılır. Yine de, birkaç küçük grubun, Kocabeyli reisleri tarafında atıldıkları Mugan otlaklarına geri dönmeleri dışında, yazlık ve kışlık otlakların dağıtımında çok az değişiklik olmuştur. “Otlak vergisi” konusuna gelince, bana, Rıza Şah döneminde, gerçekten de 1963’e kadar, Mugan’daki Şah topraklarında sürülerini otlatanlardan hayvan başına belli bir harç alındığı söylendi. Hükümet bunu kira olarak tanımlıyordu, fakat göçebeler bunu vergi olarak kabul ediyorlardı.⁸

Yeni bağımsızlık durumuna karşın, Halfalı gibi küçük aşiretler orduyla veya diğer yetkililerle muhatap olmayı

8 Şahseven konusundaki bu bilgiler, genellikle daha yakın tarihli kaynakların İran konusunda vermiş olduğu bilgilere pek uymamaktadır. Monaco’ya göre (1928: 49), 1926 Ocak ayında bütün ülkede çiftlik hayvanlarına yeni bir vergi sistemi uygulanmaya başlamıştır. Her tip hayvana yıllık vergi olarak belli bir riyal değer biçilmiştir, fakat belli bir yaştan altında kalanlar muaf tutulmuştur. Hayvanların sahiplerine de belli ölçüde bir vergi muafiyeti getirilmiştir. Bu vergiden elde edilen gelirin yüzde onu hayvan hastalıkları mücadeleye ayrılmıştır. 1934’te bu sistemin yerine yeni bir sistem uygulamaya konulmuştur. Buna göre, hayvanlar ve onlardan üretilenler, satılacakları kente getirildiklerinde vergilendirileceklerdi (Lambton 1953: 184). 1960’larda da buna benzer bir yöntem değişikliği uygulamaya konulmuştur. Aşağıda 45 nolu nota bakınız.

daha güvenli buluyorlardı. Çoğu, Geyikli'den Hatem Han ve Alişan Han, Isalu'dan Emir Aslan Bey, Hacıkocalu'dan Cevad Han, Alarlu'dan Hüseyin Ağa Han, Kocabeyli'den Nevruz Han ve Taliş-Mikailli'den Fezlullah Han gibi beylerin koruması altında olmayı tercih ediyordu. Bu beylerin hepsi Mişkin aşiretlerindendi. Erdebil göçebe gruplarından hiçbirinin güçlü bir beyi olmadı. Kış aylarında, Mugan'da yaşarken Mişkin beylerinden birinin koruması altına giriyorlar; yaz aylarında ise, Erdebil bölgesinin en güçlü yerleşik beyi konumundaki Yortçı'dan Nasrullah Han'la ittifak yapıyorlardı.

Uygulamada Geyikli, Isalu, Hacıkocalu ve Alarlu beylerinin koruması altında olanlar eskiden başkanlık ettikleri kümelerinkinden farklı değildi. Fakat Kocabeyli kümesinden olan bazı küçük aşiretler artık diğerlerinden birinin veya yeni bir güç odağı olan Taliş-Mikailli'den Fazlullah Bey'in grubunu tercih ediyorlardı. Bu beylerin hepsi devlet görevlileriyle kendi aşiretlerinden veya diğer aşiretlerden kendi korumaları altında olan insanlar arasındaki siyasi ilişkilerde arabuluculuk yapıyor ve bu hizmetleri karşılığında gayri resmi harçlar talep edebiliyordu.

Yeni güven ortamı sayesinde çiftçiler uzun zamandan beri terk edilmiş olan toprakları yeniden ekip biçmeye başladılar ve kentlere sığınmış veya aşiret beylerinin hizmet-kârlarına katılmış olan eski köylülerin çoğu kendi köylerine geri döndüler. Beylerin yanında çobanlık yapanlar hayvancılığı tercih ettiler. Gerçekten de, göçebeler, Rıza Şah'ın iktidara gelişini izleyen on yılı, ondan önceki karışıklık ve onun getireceği yerleşik düzene geçme zorlamasına kıyasla altın çağ olarak hatırlarlar. 1963'te, o dönemde yerleşik düzene geçmiş olan eski bir aşiret mensubu o dönemi şöyle anlattı:

Rıza Şah geldi, İran Şahı oldu, hükümeti kurdu, Şahsevenlilerden silahlarını topladı ve *hanhanlık* sona erdi. Köyler ekilip biçildi, gıda maddeleri arttı ve insanlar yazlaklarına güven içinde gittiler ve kışlaklarına aynı biçimde geri döndüler ve huzur içinde hayvanlarını beslediler. Zayıflar ve güçsüzler artık ezilmiyorlardı, her şey düzene sokulmuştu. Suçlular hemen tutuklanıp cezaevlerine konuluyorlar veya idam ediliyorlardı. Hırsızlık olayları sona erdi, insanlar rahatladılar ve rahat içinde yaşamaya başladılar.

Çiftçilikle uğraşan halk için hayat yine de pek rahat değildi. Rıza Şah'ın iktidara gelişiyle, Azerbaycan'ın siyasi önemi azaldı ve Tebriz ticari merkez olarak eski önemini kaybetti.⁹ Şahseven bölgesi gibi kırsal bölgeler önceleri endüstriyel, ticari, toplumsal ve yasal reformlardan ve yeni düzenle gelen yeniliklerden çok az etkilendi. Aşiretlerin saldırıları sona ermekle birlikte, ülkenin en zengin ve verimli topraklarında çiftçilik yapan köylüler, eskiden olduğu gibi toprak ağalarının ve hükümet görevlilerinin haraç taleplerinden yine sıkıntı çektiler. Rıza Şah'ın endüstrileşme ve modernleşme programında, ülke ekonomisinin yine odak noktası olma özelliğini koruyan tarıma çok az yer verilmişti. Wilber'in yazdığı gibi “tarım ve sulama ihmal edilmişti” ve bu nedenle, çiftçilik yapan halk yeni endüstrinin yararlarından çok az pay alıyordu ve yaşam standardı düşmüştü.”¹⁰

Köylüler ve göçebeler, yeni askere alma kanununa bağlı olduklarından kültürüne yabancı oldukları uzak noktalara gönderiliyorlar ve kendi aşiret mensuplarından yardım alamıyorlardı. 1928'de erkeklerin kendi aşiretlerine özgü giysileri giymeleri yasaklandı ve Batılı giysiler giyme zorunluluğu getirildi. 1935 yılında ceket, pantolon ve keçe

9 Cottam (1964: 124-5).

10 Wilber (1948: 100).

kenarlı şapka yerine “Pehlevi” tepelikli şapka kullanma zorunluluğu getirildi. Diğer yandan, Şahseven kadınları, yeni kurallardan pek etkilenmediler, zira 1935'te yasaklanan peçeyi zaten hiç kullanmamışlardı. Eskiden olduğu gibi farklı tipteki eşarplarını kullanmaya devam ettiler ve satın aldıkları kumaşlardan yapılmış renkli elbiseler giydiler.

Rıza Şah'ın, başta şiddetle karşı çıkılan elbise reformları şaşırtıcı biçimde yaygın ve kalıcı hale geldi. Oberling bunu şöyle açıklıyor: Göçebeler pazarlarda satılan hazır giyim eşyaları kullanmaya alışık olduklarından, hükümetin dayatmasıyla tüccarların yalnızca yeni tip giysiler satması üzerine, kendilerini buna alıştırmak zorunda kaldılar.¹¹

Zorunlu Yerleşik Düzen

1930'ların başlarından itibaren, Rıza Şah'ın aşiret politikası hemen hemen tamamlanmıştı. Tutuklama, idam etme, sürgüne yollama veya diğer yollarla çok güçlü aşiret önderlerinden çoğunu etkisiz hale getirerek, unvanlarını ve makamlarını kaldırarak, topraklarına el koyarak veya ülkenin uzak köşelerindeki topraklarla takas ederek, aşiret önderliğinin ve özerkliğinin yaratabileceğinden kaygı duyduğu siyasi tehlikeyi bertaraf etti. Aşiret siyasi yapısının en alt kademelerinde bile doğrudan hükümet denetimi uygulanılabılır hale geldi.

Artık göçebelige son vermenin zamanı gelmişti. Göçebe aileleri göç etmekten vazgeçmeli, kendi evlerini inşa ederek, otlakları ekip biçmeye başlamalı ve diğer köylerde geçerli olan kırsal yönetim sistemini benimsemeliydiler. 1930'larda, zorunlu yerleşik düzen politikası uygulanmaya başlandı.¹²

11 Oberling (1964b: 92-3). Karş. Chehabi (1993).

12 FO 416/91/92/93 ve/95'teki muhtelif raporlara göre, yerleşim 1931-32'de başlamıştır (Saveh Şahseven'i için Rostopchin'e de bakınız, 1933: 115). Fa-

Bu, kasabalarda ve kentlerdeki hayvan üretiminin çok ciddi şekilde azalmasıyla sonuçlandı. Bunun ulusal ekonomi üzerindeki etkileri görülmeye başlanır başlanmaz, bu politikadan hemen vazgeçildi. Yerleşik düzene geçmiş göçebelere, gerekli olan yerlerde mevsimlik otlaklara göçlerini sürdürmek için özel izinler verilerek, sürülerini çobanlara vermelerine olanak sağlandı. Yeniden düzenlenen bu politika, ülkenin çeşitli yerlerinde yarı-göçebe, köy merkezli hayvancılıkla uyumluydu. Ayrıca, Şahseven aşiret gruplarından bazılarının yaptığı gibi, yerleşik düzene geçmiş olanların sürülerini göçebe yaşayan aşiretlerin bulunduğu yerlerdeki otlaklara göndermeleri ve karşılığında bunlara aşiret köylerinde elde edilen tarım ürünlerinden vermeleri biçimindeki *Cain* ve *Abel* tipi çift yönlü ekonomiye de uygundu.

Diğer aşiret gruplarında olduğu gibi, yerleşik düzene geçirme politikasının Şahseven aşiretlerinde yapmış olduğu toplumsal ve ekonomik değişikliklerle ilgili hiçbir çağdaş kayıt yok. Aşağıda verilen bilgiler, 1963-66 döneminde konuştuğum kişilerin (hepsi Mişkin aşiretlerinden) hatırlayabildiklerinden derlenmiştir.

Şahseven aşiretlerinde yeni politika 1933-34 döneminde uygulamaya konulmuştur. Burada resmi amaç, göçebelere, o ana kadar yalnızca otlak olarak kullanılmış olan topraklarda yerleşik düzene geçirmektir ve gerçekten de bölgenin kuzeyindeki kışlık otlaklar yeni ekim alanları haline getirildi. Horuslu, Angut, Barzand ve Ucarud bölgelerinde, yine de bazı köyler kaldı, fakat bu bölgelerin büyük bir bölümü otlak olarak tahsis edildi. Özellikle Kocabeyli ve aşi-

kat kıtlık ve kötü kış koşulları nedeniyle, Şah, ülkenin büyük bir bölümünde bu uygulamayı 1933-34'e kadar ertelemiştir. Görünüşe göre, ülkenin pek çok yerinde yerleşik düzene geçme işi 1937'ye kadar parça parça yapılmıştır. Tapper'e de bakınız (tarihsiz) ve Kaşkay konusunda Magee'e (1998) bakınız.

retleri olmak üzere, göçebelerin çoğu, hükümetten yeni çiftlik arazileri için izin alarak buralarda yerleştiler:

1311'in 7. günü tarihini taşıyan kanunla (Aralık 1932), Maliye Bakanlığı'na, karşılık almaksızın Azerbaycan eyaletindeki, Şahseven bölgesindeki otlakları ve Şah'a ait toprakları, ne kadar gerekiyorsa, hanlara ve bu aşiret halklarına tahsis etme yetkisi verilmiştir.¹³

Mugan ovalarında, Dereyurt, Aras ve Balharu nehirlerinin kıyılarında bu tür birkaç köy vardı. Su kaynağı bulunmadığından başka yerlerde yerleşim pek uygun değildi, fakat göçebeler yine de denemeye çalıştılar. Taliş-Mikailli ve diğer aşiretlerden göçebeler, eski Belisuvar ve Babaşkendi köylerinde kuru tarım denemesi başlattılar ve Orufkendi, Polatlu-kuyusu ve diğer yeni yerleşim yerlerini kurdular.

İran basınında, 1935-36 kışında uzmanların Mugan yaylalarında araştırmalar yaptıkları ve Şahseven aşiretlerine yerleşim yerleri oluşturmak için sulama projeleri hazırladıkları yolunda haberler çıktı.¹⁴ Fransız uzmanlar, eski kanal sistemlerinin yeniden açılması ve Dereyurt'un Aras'la birleştiği noktada bir baraj inşa edilmesi önerisinde bulundular. Ayrıca, Azerbaycan'daki Mugan topraklarını sulamak ve geliştirmek amacıyla 5 milyon riyal (55.550 Sterlin) sermayeli bir şirket kurma planını yürürlüğe koydular.¹⁵

1936 Eylül ve Ekim aylarında Şah bizzat kendisi Erdebil, Hiroy ve Ahar'ı ziyaret etti, fakat herhangi bir Şahseven-

13 Lambton (1953: 241).

14 Bkz. FO 416/93 (14 Aralıkta sona eren bir dönemi kapsayan 25 numaralı İstihbarat Özeti) şöyle devam eder: "Bu keşifin petrole ilgisi olmaması gerekir, zira bu bölgede petrolün var olduğu zaten biliniyordu ve 1932'de yapılan Rus-İran görüşmelerinin temelini oluşturmuştu.". ODDM (1966), *Hawaiian Agronomics* (1971).

15 6.1.1936 tarihli *Ettela'at*, Knatchbull-Hugessen'den Eden'a giden 41E sayılı ekte, 24.1.1936 (FO 416/94).

liyle karşılaştığına dair hiçbir kayda rastlamadım. Tebriz'de bulunan İngiliz başkonsolosu R. W. Urquhart, Kürtlerle yaptığı uzun görüşmelerden sonra bir Memorandum yayımladı:

Şahsevenliler: Şahseven sorunu Kürt sorunundan daha basittir, zira bu konuya karışabilecek diğer yegâne hükümet Rusya'dır ve Rusya 1912'de onlara o denli kötü davranmıştır ki, ondan yardım istemeleri söz konusu değildir. Yani, konu tümüyle bir iç sorundur.

Aşiretin İran'ın en güçlü aşiretlerinden biri olarak tanımlandığı dönemler olmuştur. Fakat doğru söylemek gerekirse, birçok küçük aşiretten oluşmuş dağınık bir federasyondur ve sık sık merkezi hükümete karşı ortak bir düşman tarafından güçlü bir birlik halinde bir araya getirildikleri olmuştur. Yollarda eşkıyalık yapmak ve haraç almak onlar için günlük olaylardır. Bu, tümüyle durdurulmuştur ve bilgi almak güç olmakla birlikte, onların topraklarından geçen yollarda güvenlik tamdır ve hiçbir olay bildirilmediği için, Merkezî Hükümet tarafından tam olarak denetim altına alındıkları düşünülebilir.

Asimilasyon konusuna gelince, diğerleri gibi onlarda da bu sağlanmaya çalışılmıştır. Tuttuğum günlüklerde göçebe aşiretlerin hareket halindeki çadırlardan çok evlerde yerleşik düzende yaşamaları, kaydedilmeleri ve sürülerinin numaralanması gibi girişimlerde bulunulmuş, bir süre bu girişimlere son verilmiş, fakat hiçbir zaman bundan vazgeçilmemiş olduğundan söz ettim. Görünüşe göre, yerleşik düzene geçmek için geniş arazi parçaları var ve bu arada, sınırın İran tarafındaki Mugan yaylalarında yapılması planlanan sulamayla daha fazla toprak kazanılacak.¹⁶

16 FO416/94 (Azerbaycan'daki Siyasi İşler konusunda memorandum; Butler'dan Eden'a giden 467 nolu yazının 2 nolu eki, 12.10.1936, s. 82). Urquhart'ın anılarını henüz bulamadım.

Öneriler o dönemde gerçekleştirilememişse de, Ultan yakınlarında, burada yerleşik düzene geçen Pirevatlu aşiretinin işine yarayacak eski bir kanalın kazılması için çalışmalara başlatılmıştı. Dar fakat çok verimli olan Aras nehri kıyıları, çoğunun civarda kışlık otlakları olan Muganlu, Acırlı, Beydili, Caferli, Balabeyli'den gelen yerleşimcilerle dolup taşmıştır. Dereyurt vadisinde Kocabeyli, Hacıkocalu, Muganlu ve diğerleri yerleşmiştir. Bölgenin kuzey kesimlerindeki muhtelif yerleşim yerlerinde bir aşiretin tam bir bölümü veya bir göçebe grup yerleşmiştir; bütün bir aşiretin tek bir yerleşim yerine sığabildiği durumlar çok azdı.

Göçebelerin çoğu, güneyde Mişkin ve Arşak bölgelerinde yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bazen çiftçilik yapmaya elverişli tamamen boş yerler bulabilmişler, fakat çoğu zaman köylülerin (Tat olarak bilinir) veya yerleşik göçebelerin yaşadıkları köylerin nüfusuna katılmışlardır. Bu bölgelerde bulunan köylerin çoğu, ya tamamen veya kısmen aşiret beylerine veya ileri gelenlerine aitti ve çok sayıda akrabaları ve adamları onlarla birlikte yaşıyorlardı. Kullanabilecekleri fazla toprak ve su olmadığından, oralarda zaten yaşamakta olan köylüler ekip biçmeye devam ettiler ve yeni yerleşenler boş gezerek onların veya yaşlıların üründen aldıkları paylara ortak oldular.

Rıza Şah'ın uyguladığı aşiret politikasının amaçlarından biri çiftçileri göçebelerin tacizlerinden korumak olmasına rağmen, çoğu durumda toprak ağalarının ve görevlilerin baskılarına eskiye oranla daha fazla maruz kaldılar. Zengin eski-göçebelerin eline düşen köy sayısı gün geçtikçe arttı ve daha yoksul göçebelerle baskı altındaki Tatlar bölgedeki kasabalara hücum ettiler. Özellikle pazar kenti Hiroy (resmi adı 1938'de Mişkinşehr olmuştur) sayıca giderek daha büyüdü ve bölgenin pazarı ile askeri merkezi olarak önem kazandı.

Taliş-Mikailli'den bir yaşlı şunları hatırlamaktadır:

Herkese evlerini yapmaları emredildi; artık *alaçıklarda* yaşanmayacaktı. Herkes köylerde toplandı, çadır direklerini sakladılar ve herkes kendi toprağında kendi evini inşa etmeye başladı. Daha sonra, çobanlara koyunların “denetimi” *serperest* verildi. Örneğin her sürü sahibi bir çoban tayin etti ve bu çobanlar hayvanları otlaklara götürdüler. Doğal olarak, koyunları idare edemediklerinden herkes çok sıkıntı çekti. Beş ya da altı yıl sonra sürü sahiplerine kendi sürülerini otlatma izni verildi.

Sürü yöneticilerine sadece küçük *küme* tipi çadırlar kullanma izni verildi. Fakat göç etmesine izin verilenlerin sayıları sürüleri etkin biçimde idare etmeye yetmedi. Artık yanlarında vahşi hayvanlara (veya yeniden ortaya çıkmaya başlayan hırsızlara) karşı korunmak için silah taşıyamıyorlardı.

Göçebelerden bir kısmı *alaçıkları* kullanmama talimatına önceleri uymadılar. Jandarmalar yakaladıklarının çadırlarına el koydu, direkleri ve keçeleri yaktılar. Anladığım kadarıyla, bazı aileler, yolları üzerindeki jandarma denetim noktalarını atlatarak eskiden olduğu gibi *alaçıklarıyla* göç etmeyi bir süre daha sürdürdüler. Diğer bir kısmı ise *küme*’leri genişleterek hepsi sürü yöneticisi gibi görünen birkaç aile bir arada yaşadılar. Fakat bunlar istisnai durumlardı ve kurallar ciddi biçimde ve bazen şiddet kullanarak uygulandı.

Bazen haneler bölündü, aileden sadece bir veya iki kişinin sürüyle birlikte gitmesine izin verildi. Bu tür bölünmeler huzursuzluk yarattı. Araplı’dan yaşlı bir adam bu konuda şunları anlattı:

Aileden bir veya iki kişi, koyunlarla ve *küme* ile *yaylak*’a girdi. Kardeşlerden biri kalır, diğeri giderdi. Kardeşler için birbirlerinden ayrılmak çok üzücü ve acı vericiydi. Bu yüz-

den o kadar çok ağladık ki, savaş yaptığımızı ve birçok insanın öldüğünü düşünmek gibi bir şeydi bu... Şu genç adamı görüyor musun? Bir zamanlar, o küçük bir çocukken babasıyla beraberdim. Onu alıp beraberimde Arşak'taki *yaylak*'a götürdüm. O günlerde, ayakkabı olarak sadece bu çarıkları giyerdik. Oğlanın çarıklarını heybeme sakladım. Yani benimle gelirken yalın ayaktı ve *yaylak*'a gittiğimizi fark etmedi. Biraz gittikten sonra çarıklarının ucunu gördü ve sordu. Yanlışlık olmuş gibi yaptım. Onları oraya başkası koymuş gibi falan. Fakat o anda *yaylak*'a gittiğimizi anladı ve ağlayarak kaçımaya başladı.

1960'larda, köylerde yerleşmiş Şahseven hanelerinde bu tip ayrılıklar hâlâ yadırganıyordu, fakat birbiriyle çok yakın olan iki evin (kardeşler veya yakın akrabalar) bu işbirlikçi ikili ekonomiyi sürdürmeleri alışılmış bir şeydi. Biri köyde kalıp ortak arazide çiftçilikle uğraşır, diğeri ise sürüleri otlağa çıkarırdı.

Yerel olarak *tahtakapu* olarak bilinen yerleşik düzene geçme politikası Şahseven aşiret kimliğini kökünden sarstı. Bunun nedeni yalnızca göçün yasaklanmış olması değildi, Şahsevenlilerin kendilerini evlerde yaşayan köylülerden ve İran'daki diğer aşiret gruplarından (Karadağlılar hariç) farklı görmelerini sağlayan ve giderek sembolleri haline gelen keçe kaplı *alaçık*'larının yasaklanması onlar için büyük önem taşıyordu. 1960'larda, Rıza Şah döneminden kalan birkaç kişi, geleneksel giysilerinin yasaklanması gibi diğer reformlar konusunda konuşurken "tahtakapı" politikasından dehşetle söz ettiler.

Komşuları Karadağlılardan biraz daha fazla olmakla beraber, Şahsevenliler, diğer aşiret gruplarına oranla daha az sıkıntı yaşadılar, zira yılın yarısını yerleşik düzende geçirmeye zaten alışkıntılar.¹⁷ Özellikle Arşak ve Horuslunun

17 Oberling (1964b: 90-1).

bereketli ve daha sulak kesimlerindeki yeni yerleşimlerden bazıları daha kalıcı oldu ve bugün bile oralarda. Buralarda yaşayanların çoğu ve özellikle yeni yerleşik düzene geçmiş olan Şahsevenlilerin büyük bir çoğunluğu 1940-41'lerdeki göçebe yaşam biçimlerine geri döndüler. Göçebe çobanlar yerleşik düzene geçmiş eker biçerler haline dönüşmediler.¹⁸ Aşiret mensupları hiçbir yeniliği öğrenmediler. En iyi öğrendikleri şey, yaşamak zorunda oldukları köylü hayatıydı. Saklanmış olan *alaçıklar* ortaya çıkarıldı ve tahrip edildikleri yerlerde yenileri kuruldu veya yerlerine kümeler inşa edildi. Otlaklar yeniden işgal edildi, aşiretler yeniden oluştu ve beyleri kontrolü ele geçirdiler. 1941 tarihli bir Sovyet belgesine göre, Erdebil bölgesinde 1.870 ve Mişkin bölgesinde 5.026 göçebe ailesinin yaşadığı tahmin ediliyor.¹⁹

Siyasi açıdan, yerleşik düzene geçme politikası başarıdan çok toplumsal ve ekonomik bir felaket oldu. Lambton bu konuda şunları söyler:

Bu siyaset yeterli hazırlık yapılmadan uygulamaya konuldu. Yerleşik düzene geçme olanakları veya aşiret unsurunun yok edilmesinin ülke ekonomisi üzerindeki olası etkileri ayırtılı olarak incelenmedi. Aşiret önderlerinin çoğu sürgüne gönderildi ve aşiretlerin kışlık otlaklarla yazlık otlaklar arasındaki yıllık göçleri büyük ölçüde yasaklandı. Aşiretleri yerleştirmek için uygun görülen yerler seçilerek kararlaştırılmadı, yeterli sağlık ve eğitim koşulları hazırlanmadı ve daha da önemlisi aşiret mensuplarının hayvancılıktan tarımsal yaşama geçmelerini sağlayacak tarımsal eğitim ve tarımsal araçlar yeterince sağlanamadı.²⁰

18 Koetsz'e bakınız (1983: 171).

19 Wehrmacht (1941: 211); Halhal/Garus'ta 1.190 aile ve Karadağ'da 2.700 aile verilmiştir.

20 Lambton (1953: 285).

Tarımsal üretimde sağlanan küçük artışın yanında hayvancı üretimde büyük düşüş yaşandı. Alışık olmadıkları ölçüde hareketsiz bir hayat yaşayan göçebelerin sağlıkları bozuldu ve yeterli sağlık ve eğitim hizmetleri sağlanamadı. 1966 yılında Rıza Şah'ın ordusundan bir subayın bana anlattığı gibi sistemde başka bozukluklar da vardı:

Rıza Şah hazretleri İran'da göçlerin tamamen durmasını, aşiretlerin yerleşik düzene geçmelerini ve bilimsel biçimde hayvan yetiştirmeye başlamalarını istedi. Doğal olarak bu sadece bir başlangıçtı... Ama plan hiçbir zaman istendiği biçimde uygulanamadı. Koyunların bütün ailenin bakımına gereksinimleri vardı. Bakılacaklar, sütleri sağılacak, tereyağı yapılacak ve diğer süt ürünleri elde edilecekti. Ne yazık ki, planın arkasındaki fikirler yeterli bilgiye sahip olmadan ortaya atılmıştı. Onlar koyunların bir kişi tarafından yazlık otlaklara götürülmesinin, otlatılmasının ve geri getirilmesinin kolay bir iş olduğunu sandılar. Ama bu, Rıza Şah'ın emriydi ve kimse bu konuyu tartışmadı. Programı başlatmak için çalışmalar başlatıldı, fakat daha sonra Rıza Şah bunun bir hata olduğunu anladı, çalışmaları yavaşlattı ve konuyu eskisi kadar ciddiye almamaya başladı.

Lambton, zorla uygulanan yerleşik düzene geçme planını şöyle özetler: “Rıza Şah'ın kötü planlanmış ve kötü uygulanmış aşiret politikası, çiftlik hayvanlarında ağır kayıplar verilmesine, aşiretlerin yoksullaşmasına ve sayılarının azalmasına neden oldu.”²¹

Fakat Rıza Şah'ın izlediği politikanın gerçekte hangi veçhesinin, aşiretlerin toplumsal yapılarında köklü değişikliklere yol açtığı belli değil. İran'daki aşiretler, kültürel ve toplumsal açıdan karışık yapıdalar ve Rıza Şah'ın reformlarının hepsinin üzerinde farklı etkileri olmuştur. Şah-

²¹ Lambton (1953: 286).

seven tipik bir örnek değildir. Sınırdaki olmaları ve hükümet kuvvetlerinin topraklarına kolay ulaşabilir olması sayesinde diğer aşiret gruplarından daha çabuk ve daha kolay yola getirilebilmişlerdir. İklimin ılıman oluşu ve yerel çiftliklerin verimliliği sayesinde, zorunlu yerleşim döneminde daha az sıkıntı çekmişlerdir.

İnsan ve çiftlik hayvanları ölümlerine rağmen, İran'daki göçebe-çobanlar toplumunun bu işin içinden genellikle oldukça az zararla çıkmış olduğu düşünülebilir. Rıza Şah'ın aşiretlere karşı yürüttüğü askeri harekâtların, varlığının sıradan göçebeler için kesinlikle hiçbir anlam taşımadığı siyasi üst yapılanmayı yok ettiğini ileri sürenler var. Ayrıca, yerleşik düzene geçme dönemi, anı olarak kötü bir rüyadan öteye geçmeyecek kadar kısa.²² Yirminci yüzyılın sonlarında, İran'daki göçebe-çobanların hayatta kalabilme becerileri ve her duruma uyum gösterme kapasiteleri bu varsayımı destekler niteliktedir. Rıza Şah dönemindeki aşiret hayatı belirsizlikler doludur ve daha derin araştırmalarla ortaya çıkarılacak pek çok gerçek olduğu kesin.

Rıza Şah'tan Sonraki Dönem: Sovyet İşgali ve Demokratlar, 1941-1946

İran'ın Alman ajanlarına yataklık ettiği bahanesiyle, İngiliz ve Sovyet birlikleri 1941 Ağustosunda ülkeyi işgal ettiler. Sovyet uçakları propaganda broşürleri atarken, Şahseven göçebeleri dağlardaydı. Çok az okuma-yazma bildikleri halde, yukarıdan gelenleri görünce ellerinde sapanlar ve sopalardan başka silah olmadığına esef ettiler. Silahları olan birkaç göçebe ise sınırdaki İran ordusunda görevlendirildi.²³ Fakat (ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi) bu

22 Örneğin Brooks'a bakınız (1983).

23 Yekrangian (1957: 324 ve sonrası); Mostoufi'nin fikrinin tersine (1947, III, bölüm 2: 298 ve sonrası).

direnış, Erdebil ve Tebriz üzerinden Tahran'a kadar ilerlemiş olan çok üstün bir gücün karşısında yalnızca bir tavır olarak kalmaktan öteye geçemedi. Eylül ayında Rıza Şah, oğlu Muhammed Rıza lehine tahttan feragat etti.

Beş yıl süreyle Kuzey İran siyasî ve ekonomik olarak ülkenin diğer bölgelerinden tecrit edilmiş olarak yaşadı. Zaten genellikle Azerbaycan'dan alınan, fakat artık Sovyetler Birliği'nin yararlanmakta olduğu tarımsal ve hayvansal fazlalıklarını da kaybetmişti. Başlangıçta, Sovyet görevlileri Erdebil ve Serab Şahseven'iyile ilgili küçük olaylar yarattılar.²⁴ Fakat işgalin ilk üç buçuk yılı zarfında aşiret konularına pek müdahale etmediler. Erdebil bölgesinin güvenliği, sözde dahi olsa, yine İran jandarması tarafından sağlanıyordu. Erdebil'de İran ordusundan bir tugay ve Mişkinşehr'de bir bölük konuşlanmıştı. Bölük komutanı olan yüzbaşı, göçebe Şahseven beyleriyle siyasî ilişkilerden sorumluydu.

Bu arada, 1942-43 döneminde Tahran'da İran Hükümeti sahipsiz aşiret arazilerinin iadesi iddialarını araştırmak üzere bir Aşiret Komisyonu kurmuştu. Komisyon belli aralıklarla toplanır ve eski Şah dönemindeki Emlak İdaresi tarafından arazilerine el konulanlar da dahil olmak üzere, her sınıftan aşiret mensuplarının iddialarını incelerdi.²⁵ Hemen bütün iddia sahiplerinin arazileri İran'ın İngiliz kesimindeydi. Bu taleplerden biri ise, Mugan'daki arazilerinin iadesini isteyen Kocabeyli Behram'ın varisleri tarafından yapılmıştı.

Savaşın sona ermeye başladığı 1945 ilkbaharında Sovyetler, Sovyet ve İran Azerbaycanının birleştirilmesi planla-

24 FO 248/1410 (muhtelif). Karş. Aralık 1941'de Mişkinşehr yakınlarında, Şahseven'in bir jandarma birliğini yakalayıp silahlarını alması konusundaki rapor (*Zahayir-i İnkılâb* 5, 1988, s.247-8).

25 Ayrıca bkz. FO 248/1416 (TG27, Hollman'dan bütün konsoloslara, 4.7.1942); 248/1417 (muhtelif).

rını yürürlüğe koydular. 1920 Gilan Sovyet Cumhuriyeti mensuplarından Sovyetler'de eğitim görmüş Cafer Pişevari önderliğindeki Azerbaycan Tudeh Komünist Partisi, Pişevari İran'dan ayrılmak niyetinde olmadıklarını iddia etmesine rağmen, bölgesel özerklik programı için halk desteği sağladı. Toprak sahibi ve kesinlikle Sovyet karşıtı olan güçlü Şahseven beyleri, onların muhalefetini etkisiz hale getirmek ve belki de aşiret gruplarının desteğini sağlamak amacıyla hareket eden Sovyet ajanlarının ve görevlilerinin ağır baskılarına maruz kaldılar. Mayıs ayı başlarında, Sovyet görevlileri çeşitli bahanelerle Geyikli Hatem ile İsalu Emir Aslan'ı göz altına almaya çalıştı. Hatem Han kaçmayı başardı, fakat oğlu Bala Han, Emir Aslan, Acırlı Nusrat Bey, Taliş-Mikailli'den Fazlullah Bey ve Muganlu'dan Büyük Bey'le beraber tutuklandı. Birkaç hafta sonra, Emir Aslan dışında hepsi serbest bırakıldılar, fakat Tudeh'i desteklemeseler bile, partinin faaliyetlerine karışmamaları yolunda uyarıldılar.²⁶

O sıralarda Tahran'da İran ordusu Kurmay Başkanı olan General Hasan Arfa, 1945 yazında Doğu Azerbaycan'da yürütülen Tudeh faaliyetlerinin çok az etkili olduğunu yazdı:

İşgal kuvvetlerinin doğrudan kontrolü altında olmayan Sovyet işgali altındaki bölgede bulunan bu yerlerde, Sovyet desteğindeki Tudeh grupları saldırıya uğradılar ve kaçmak zorunda bırakıldılar. Halk, bu bölgede bulunan köylerde Ruslar tarafından gösterilen Sovyet yanlısı propaganda filmlerini boykot etti. Aynı durum, vatansever ve savaşçı Şahseven aşiretlerinin yaşadığı, Sovyet sınırına yakın Erdebil, Halhal, Arasbaran ve Ucarud bölgelerinde de geçerliydi.

26 Pesyan (1949: 82-4), o dönemin muhtelif askeri raporlarını ve muhaberatını kullanarak; FO 248/1463 (muhtelif). Ek Üç'e bakınız. Pişevari 1890'larda Halhal'da doğmuştur. 10-12 yaşlarındayken, köyüne yapılan bir Şahseven baskını yüzünden ailesiyle birlikte Rusya'ya gitmiştir (Bayat 1991: 119,160).

Şahsevenlilere boyun eğdirmek için, Sovyetlerin güçlüklerle dolu dağlık bölgede kapsamlı bir harekâta girişmeleri gerekiyordu. Arfa'ya göre, bu nedenle, İran makamlarından aşiretlerin silahsızlandırılmasının ve düzenin tesis edilmesinin sağlanmasını istediler. Arfa, bu önlemlerin gerekli olduğuna inanıyordu, fakat Sovyet işgalinin bunu olanaksız hale getirdiğinden yakınıyordu. Talepten vazgeçildi.²⁷

Eylül ayı başlarında Tudeh Partisi, yeni kurulan Azerbaycan Demokrat Partisi'ne katıldı. Kısa bir süre sonra, Sovyet ajanı Muhammed Celilî (esasen Sarıhanbeyli aşiretindendir) Geyikli Hatem, Taliş-Mikailli Fazlullah ve İsalu Rüstem de (Emir Aslan'ın erkek kardeşi) dahil olmak üzere bazı Şahseven beylerini, Rusya'ya satılan koyunların parasını vermek bahanesiyle Erdebil'deki Sovyet Konsolosluğu'na çağırıldı. Fakat Sovyet konsolosu, Sovyet Azerbaycan'ı Başbakanı Cafer Bakırov'la görüşmek üzere Bakû'ye götürüleceklerini söyledi. Burada, kendilerine, İran'daki Azerbaycan'ın özerkliğinin tesisi konusunda talimatlar verildi.²⁸

Pesyan beylerin Bakû'ye hiç gitmediklerini ima eder; fakat güvenilir bazı kaynaklar bana, Şahseven beylerinden bazılarının Bakû'ye gittiklerini söylediler. Anlatılanlara göre, önce birkaç gün hücrelerde tutuldular, daha sonra çeşitli tehditlere ve hakaretlere maruz kaldılar. Sovyet ve İran Azerbaycan'ının ırk, kültür ve dil benzerliklerini vurgulayan Bakırov, Demokratları desteklemek için ayaklandıkları takdirde silah verileceği teklifinde bulundu. Beyler dini farklılıklara değinerek (Sovyet ateizmine atıfta bulunarak), daha önemlisi aralarında geniş bir kültürel uçurum olduğunu vurguladılar. İşgal kuvvetlerine hizmet eden kadınlar görmüşlerdi ve bu Şahseven'in kesinlikle kabul ede-

²⁷ Arfa (1964: 340).

²⁸ Pesyan (1949: 53-5).

meyeceği bir şeydi. Beylerin çoğu işbirliği yapmayı reddetti, fakat hepsi (bana söylendiği kadarıyla) İran'a döndü.²⁹

1945 Ekiminde, hazırlanmakta olan darbeyi desteklemek üzere Sovyet takviye birlikleri Azerbaycan'a girdi ve içişlerine karışmaya başladı. 16 ve 17 Kasım'da Demokrat kuvvetler Tebriz ve Miyane'den İran ordu birliklerini attı ve Pişevârî iktidara geçti. Tahran'dan gönderilen kurtarma birlikleri, Kazvin'i geçerken Sovyet Birlikleri tarafından engellendi.

Bu arada, Şahseven göçebeleri Mugan'daydı. Kasım ayı başlarında, Tebriz'deki Sovyet başkonsolosu, Hatem Han'ı Mişkinşehr'deki (Hiyo) evinde ziyaret etti ve Demokratlara karşı çıkmaktan vazgeçmeleri için, Emir Aslan (artık serbest bırakılmıştı) ve diğer beylere iletilmek üzere tehditler savurdu.³⁰

Erdebil'de Demokrat yanlıları silahlı bir ayaklanma başlattılar; polis ve jandarma teslim oldu, fakat firarlara rağmen ordu garnizonu birkaç gün direndi. Yortçı Nasrullah Han, demokratlardan bazılarını öldürüp ellerindeki Sovyet kaynaklı silahlarını alarak direniş gösterdi, fakat yakalanarak diğer beylerle birlikte Erdebil'e götürüldü. Alarlu beyi Ruhullah Emir-Fatih, Şahseven'e örnek olsun diye öldürüldü. Acırlı Nusret Bey ve Kocabeyli Matlab işbirliği yapmaya karar verdiler ve İran ordusundan Şahseven'de görevli yüzbaşı Edib-Eminî'nin tutuklanmasına göz yumdular.³¹

Aralık ayından itibaren, bazıları silahlı olan Şahseven aktif direnişine son verdi. Serab ve Erdebil'i ele geçirmiş

29 Milliyetçi Kürt beyleri, çok farklı nedenlerle Bakû'ye aynı zamanda getirilmişlerdir; Eagleton'a bakınız (1963: 43 ve sonrası).

30 Pesyan (1949: 59-61). Bu hakaretlerin Hatem Bey ve diğerleri tarafından çok şerefli bir biçimde karşılandığı yolunda birçok öykü anlatıldı; Ek Üç'e bakınız.

31 Pesyan (1949: 71-6, 101); Safari (1992: 88-90).

olan Demokrat güçler Mişkinşehr'deki İran birliklerine karşı harekete geçtiler. Ağır kayıplar vermelerine rağmen jandarmayı etkisiz hale getirdiler ve komutanıyla birlikte hepsini öldürdüler. Ordu garnizonları teslim oldu, kısa bir süre önce öldürülen esir Edib-Eminî gibi diğer subaylar da öldürüldüler. Bana bilgi veren diğer kaynaklar gibi Pesyan da, Demokratların altın yüzüğünü almak için Edib-Eminî'nin parmaklarını kestiklerini anlattı. Bir de, Pesyan'ın gerçek olmadığını iddia ettiği, fakat çok anlatılan öyküye göre Erdebil jandarma komutanı kadın elbiseleri giyerek kaçtı, daha sonra ihanet etmesine rağmen yakalandı ve öldürüldü. Ne zaman ve nasıl öldürüldüğü bir tarafa, Şahseven bir yıl sonra Edib-Eminî'nin öcünü aldı.³²

Bir yıl sonra, Pişevârî rejimi Azerbaycan'ı denetim altına aldı, özerklik iddialarını sürdürdü, fakat İran'dan ayrılmadı. Başlangıçta çiftçi köylülerden ve kentte çalışan işçilerden önemli bir destek alarak, toprak dağıtılması gibi bazı toplumsal ve ekonomik reformlar yaptılar. Bazı bölgelerde toprak ağalarını elinden arazileri alındı, fakat Demokrat hükümet köylülerden aynı harçları almaya devam etti.³³ Demokratlar, Acırlı Nusret Bey'i *reis-i aşayir*, Şahseven beyi olarak tayin ettikleri halde, Şahseven aşiret halklarının büyük bir bölümü pasif düşmanlıklarını sürdürdü. Hatem Han ve Tahran hükümetine sadık beylerin büyük bir bölümü işlere daha fazla karışmaktan kaçındılar. Arfa, Sovyet işgali sırasında bulunduğu Tahran'dan, Şahseven'e moral desteği sağlamak dışında yapabileceği fazla bir şey olmadığını savundu.³⁴

32 Pesyan (1949: 86-8); Safari (1992: 90-2). Ek Üç'e bakınız. Mişkinşehr'deki türbenin yakınlarında Erdebili, Edib-Eminî ve diğer direniş şehitlerinin anısına dikilmiş bir abide vardır (Tablo 9'a bakınız).

33 Lambton (1969: 37).

34 Arfa (1964: 342).

Tahran, Moskova ve Birleşmiş Milletler'de yürütülen diplomatik manevralar sonunda, Sovyet işgal kuvvetleri, Mayıs 1946'da, Demokrat rejimi kendi başına bırakarak geri çekildi.³⁵ Vaat edilen birçok reformdan vazgeçilmesi gerekiyordu. Halk desteği eski heyecanını kaybetmişti. İran hükümeti, Şahseven aşiretlerine ve diğer sadık aşiretlere silah ikmal yaparak kaybettiği eyaletini geri almaya hazırlandı. Aralık ayında, General Razmara emrindeki İran ordusu Azerbaycan'a ilerledi ve eyaleti çabucak işgal etti. Sovyet Azerbaycanına kaçmış olan Demokratlar halk tarafından yakalanmış ve idam edilmişlerdi. Şahseven intikamcı halkın başında geliyordu. İran ordusu kente girdiğinde coşkulu bir karşılama yapıldı.³⁶ Şahseven'e demokratların atadıkları Nusret Bey hapse atıldı ve bir veya iki yıl sonra öldü. Cottam, Azerbaycan halkının İran'dan ayrılmayı pek istemediğini öne sürmüştür. Aslında bu doğru olabilir, fakat kısa süreli bir demokrat rejim deneyimi, geride, kent halkı arasında olduğu kadar kırsal halk arasında da siyasî ve toplumsal açıdan sağlıklı bir bilinçlenme mirası bırakmıştır.³⁷

1946-1966 Dönemindeki Gelişmeler³⁸

Savaşın sonra, İran hükümeti göçebe aşiretlerle ilgili olarak Rıza Şah'ın politikasının biraz değişik biçimini izlemiş-

35 Pesyan'a (1949) bakınız; Rossow (1956); Cottam (1964: 124-9, 196-9); Avery (1965: 378-401); Fawcett (1992).

36 Arfa (1964: 368, 378, 380); 26.12.1946 tarihli *Journal de Tehran*, FO 248/1463'te alıntı yapılmıştır.

37 Cottam (1964: 124 ve sonrası); karşı. Philips Price (1946: 195); Lambton (1969: 37, 127); Tapper (1979a: 31).

38 Acırlı, Geyikli, Muganlı, Araplı, Taliş-Mikailli ve diğer bazı küçük kabilelerde (Jonathan Parry'nin yayımlanmamış notlarını da içeren) 1963 ile 1966 arasında yapmış olduğum araştırmalardan derlediğim alan çalışması notlarının dışında, 1961 ve 1962 yıllarında çeşitli tarihlerde Mugan'a kısa ziyaretler yapmış olan Op't Land, Besagnet ve Rakhshorshid'in hazırladıkları ra-

tir. Hayvancılık yeni koşullarda devam edecek ve ihmal edilmiş olan, göçebelerin yerleşik düzene geçirilmesinin planlandığı uzun vadeli kalkınma politikası uygulanacaktır. Aşiret önderleri uzaklaştırıldı, otlaklar millileştirildi, ticari hayvancılık yapanların sürülerini aşiretlere ait otlaklarda otlatmalarına izin verildi. Bu arada, geleneksel hayvancı hayat ihmal edildi ve aşiretlere ait topraklar üzerinde kapsamlı sulama projeleri ve tarıma dayalı endüstriyel projeler başlatıldı. Hükümet, başka biçimde ulaşılamayan toprakları kullanmak ve iç piyasada giderek artan et gereksinimini karşılayabilmek için, göçebe hayvancıların ulusal ekonomiye yaptıkları katkıları bilinçli bir biçimde görmezlikten geldi.³⁹

Mugan'da, Şahseven göçebelerinin çok uzak olasılık olarak gördükleri değişiklikler başladı. 1940'ların sonlarında Kuzey Azerbaycan'da hasat çok kötü oldu ve çok sert bir kış geçirildi. Özellikle 1948-49 kışı Şahsevenlilere felaket getirmişti. Mugan'da, bütün yük hayvanları da dahil olmak üzere, çiftlik hayvanlarının % 80'inin öldüğü ve sahiplerinin açlıktan kırıldığı ve hareket dahi edemedikleri bildirildi. Yüzlerce göçebe öldü. Rıza Şah'ın iktidarı döneminde bırakmış oldukları çadırlara geri dönmüş olanlar, yaşamlarını sürdürebilmek için yine kasabalara döndüler; bir kısmı ise, Mugan'da ve bölgenin kuzeyindeki diğer yerlerde kurmuş oldukları köylerde yaşamaya devam ettiler.⁴⁰

porlardan da yararlandım. Çoğu Tebriz Üniversitesi'nden olmak üzere, 1950'ler ve 1960'ların başlarında hazırlanmış muhtelif mezuniyet sonrası tezleri; Saedi'nin bir önceki yaz bölgeye yapmış olduğu ziyareti esas alan kitabı (1965) ve 1969 yılında Muganlı ve Geyikli'ye yaptığı kısa ziyaretlerden yararlanarak Schweitzer'in yazdığı makaleler.

39 Stauffer (1965) ve çok daha önceleri Abbott (IX. Bölüm'e bakınız) tarafından ileri sürülen husus.

40 FO 248/1492 (Özellikle Dr. R. H. Burns ve V. B. Maitland tarafından Charles F. Bookwalter'a yazılmış 5.5.1949 tarih ve G.122/19a/49 sayılı); Douglas (1952: 45).

Kısmen bu felaketi telafi etmek için hükümet, 1949 yılında birinci Yedi Yıllık Plan çerçevesinde Mugan'daki kraliyet topraklarından bir kısmını, kalkınma ve göçebe yerleştirme projesi için yeni Planlama Örgütü'ne (PO) devretti. Bazı ticari şirketler tarafından desteklenen ve FAO gibi diğer organlardan yardım alan Azerbaycan Ekim Arazisi Şirketi (*Şirket-i Şiar-ı Azerbaycan*) kuruldu ve Taliş-Mikailli, Taklı, Sarvanlar ve Cilavdarlu aşiretlerinin kışlık otlaklarında, Şahabad yerleşimi haline getirilmiş olan Doğu Mugan'da makineli kuru tarım başlatıldı.

Doğu Mugan'da yağmur beklenen ölçüde yağmadığı için ilk sonuçlar tatminkâr olmadı. Ve bu nedenle, Şirket çalışmalarına, Aras üzerinden sulama yaparak devam etti. Merkezi Alırzaabad olan Şirket, 1953 yılına kadar Geyikli ve Pirevatlu aşiretlerinin kışlık otlaklarını kapsayan 4.000 hektarlık alan üzerinde kanal sistemiyle sulama çalışmasını tamamladı. Bundan sonra Acırlı, Caferli, Petili, Beydili, Guvaşlı, Homunlu, Araplı, Ayvatlu ve Taklı aşiretlerinin kışlık otlaklarına kapsayan 28.000 hektarlık alan üzerinde daha büyük bir sulama projesi başlatıldı. 1958'de, Şiar Şirketi, sulama projesini tamamlanmak üzere bağımsız *Organisation du Développement du Dachte Moughan'a* (ODDM) devretti, fakat Şahabad ve Belisuvâr'daki kuru tarım çalışmalarını sürdürdü.

1962 yılındaki seller ana kanalda büyük hasara yol açtı. Onu izleyen yıl fon yetersizliği, personel eksikliği ve ODDM ile PO arasındaki ilişkilerin bozulması Mugan kalkınma çalışmalarını duraklattı. 1964 yılında, hükümet bir kez daha Azerbaycan Su ve Elektrik Dairesi'nin projeyi üslenmesini sağladı. İki yıl sonra mühendislik çalışmaları tamamlandı. Ne yazık ki, elde edilen su, planlanmış olan 32.400 hektarlık alandan yalnızca 18.400 hektarını sulamaya yetebildi. Aksaklık, Aras nehrinde aşırı mil birikme-

sinden ve su seviyesinin hızla alçalmasından kaynaklanıyordu. Bu arada hükümet, biri Aslanduz, diğeri ise daha yukarıda Hûda-Afarin'de olmak ve suyu iki ülke tarafından paylaşılmak üzere Aras üzerinde iki baraj inşası konusunda SSCB ile bir anlaşma imzaladı.

Sulanan araziler önce 12 hektarlık arsalara bölündü. Toprak parçalarının dağıtımı (takistile satış olarak), kışlık otlaklarının boşaltılması projesinden etkilenen 1.000 göçebe aileyle sınırlı değildi. Şahseven göçebeleri önceleri projeye pek istekli bakmadılar ve kuşkular devam etti. Fakat daha sonra, özellikle 1963-64 yılında sert geçen kıştan sonra ve Toprak Reformu sırasında, önceleri az olan talepler çığ gibi arttı. Arsa büyüklükleri altı hektara (ve daha sonra üç hektara) düşürüldüğü halde, listeler hemen doldu ve taleplerin çoğu bir sonraki projede karşılanmak üzere geri çevrildi.

1966'dan itibaren, 12.500 hektarlık arazi, 12 ve 6 hektarlık parçalar halinde çiftçilere dağıtıldı ve geri kalan arazi üzerinde binalar, bahçeler, yollar ve sulama çalışmaları yapıldı. 2.500 Şahsevenli tarım işçisi olarak kullanıldı, diğerleri ise projede çalıştırıldı. Çiftçilerin hepsi ya da işçiler hane reisi değillerdi ve Şahseven göçebe kökeninden gelmiyorlardı. Yine de, eskiden göçebe olan yaklaşık 3.000 Şahseven ailesi Mugan sulama projesi bölgesinde yerleştirildi.⁴¹

Yeni Sovyet-İran projesi olan Aslanduz bendi inşa çalışmaları hemen başlatıldı. Bu barajın, esas projeden (çoğu Tazekend ve Belisuvar arasında kalan ve 1957'de Sovyetler tarafından bırakılan sınır bölgesi⁴²) geriye kalan 14.000

41 Bkz. ODDM (1966), *Hawaiian Agronomics* (1971) ve Schweizer (1970, 1974) e bakınız. Şahseven'de yerleşim süreçlerinin öyküsü ve ODDM köylerindeki koşullar konusunda, esas olarak 1963 yazında yapılmış araştırmalara dayanılmış olarak, Tapper'a (1972: 821-47); ayrıca Bessagnet (1961), Rakshkhorshid (1962) ve OP't Land (1961, 1962).

42 Karş. Jahanbani (1957).

hektar alanın ve İran Mugan'ındaki 58.000 hektarlık alanın sulanmasında kullanılması planlandı. Bu, önemli bir tarım-endüstri kompleksinin temelini oluşturacak; bütün bölgedeki santrallere ve diğer tesislere ikmal yapacak ve geriye kalan Şahseven göçebelerinin yerleştirilmesine olanak sağlayacaktı.

Bu kalkınma projeleri, Mugan'da kışlamayı ve Savalan'daki yazlık otlaklara göçlerini sürdüren göçebelerin yaşam koşullarını geliştirdi. Tahminlerime göre, 1966 yılında bu göçebelerin sayıları 5.000-6.000 haneydi (yaklaşık 40.000 kişi).⁴³ Ana kanal boyunca, göçebelerin hayvanlarını sulamaya getirebilecekleri çeşitli noktalar vardı. Persabad'da, göçbeleri tedavi etmek ve ucuz ilaç vermek için bir Sağlık Merkezi açıldı. Mişkinşehr, Erdebil ve bölge dışıyla iletişim olanakları geliştirildi ve artırıldı. Persabad ve Belisuvar'daki pazarlar ve Mugan'daki köylerin çoğunda açılan dükkânlarla, uzun sürelerle civarla irtibatları kesilen göçebelerin kış aylarında gereksinimlerini satın alabilmeleri sağlandı. 1949 yılındaki feci kıştan sonra hükümetin sağladığı hizmetlerinin yaygınlaştırılması sayesinde, göçebeler ve sürüleri 1955-56 ve 1963-64 yıllarındaki kötü kış koşullarına daha rahat katlanabildiler. Merkezi, Şahabad yakınlarında olan Çiftlik Hayvanları Dairesi Muganî ile *Rambouillet* soyunu çaprazlayarak deneysel bir koyun cinsi üretmeyi başardı. Bunlar her yaz, Savalan yamaçlarındaki Şahbel yakınlarındaki Halfalı aşiretiyle otlaklara çıkarıldılar. Ayrıca, uzman veterinerlerle danışma ve tedavi olanakları sağlandı. Fakat, bunlardan, komşu aşiretlerin felaket anlarında başvurmaları dışında pek yararlanmadılar.⁴⁴

43 Tapper (1979a: 269-70).

44 1946 ile 1966 yılları arasında Şahseven göçbelerini etkileyen diğer altyapısal ve ekonomik değişiklikler için bkz. Tapper (1979a: 31-3).

Bu arada, hükümetin göçebeler üzerindeki denetimleri giderek arttı. 1947'den 1963'e kadar, Maliye Bakanlığı (daha sonra, 1962-63'te Orman Dairesi, Cengelbani) Şahsevenlilerden, ilkbahar göçü için Mugan'da otlak harcı topladı. Bu görevliler, askerler ve jandarmalar eşliğinde Langan, Damdabaca ve Salavat boyunca, sürülerin geçtiği yol üzerinde karakollar oluşturdular. Genellikle, her göçebe grubun ileri gelenlerinden biri, ödemedi bir önceki gün dolaşarak para toplar, gereken durumlarda borç verir ve toplanan parayı, geçtikleri yol boyunca kurulmuş olan harç toplama noktalarına teslim ederdi. Görevliler, sürü miktarı konusunda göçebelerin kendi tahminlerine güvenmek zorundaydı ve görünüşe göre toplanan paranın çok küçük bir bölümü hükümete ulaşabiliyordu. Vergiyi ödeyenlere, kullandıkları otlakın adı, hayvanların sayısı ve ödenen vergi miktarını gösteren bir makbuz veriliyordu. 1963 yılından sonra, bütün otlak vergileri kaldırıldı ve vergiler kesim evlerinde toplanmaya başlandı. Bu, kırsalda yaşayanların hayvanlarını biraz daha düşük fiyatlarla satmalarını sağladı.⁴⁵

1963 yılında, Toprak Reformu Programı'nın bir parçası olarak hükümet, İran ormanlarını (*cengel*) ulusal arazi ilan etti. Mugan ve Savalan gibi devlet arazileri "orman" olarak kabul edildi ve hükümet mülkiyetin ve otlakların kullanımı gibi durumların kaydedilmesini planladı (vergi makbuzlarında olduğu gibi). Burada amaç, etken kullanımı sağlamak ve bir otlak kullanma sistemi yerleştirmektir.⁴⁶ Bu

45 Otlak harçları ve vergileri aşağıdaki gibiydi (riyal olarak):

	1960'a kadar	1961-3 (ilkbahar göçü)	1964'ten itibaren (kesim evlerinde)
Koyun	5	20	12
Keçi	4	22	12
İnek	10	45	25
Eşek	5	50	-
At	30	50	-
Deve	50	60	30

46 Daha fazla ayrıntı için bkz. Tapper (1979a: 273-5).

görev Orman Dairesi'ne verildi ve Orman Dairesi görevlileri, o yaz dağlardaki otlaklarda bulunan Şahseven obalarını gezdiler ve kullanılan otlaklar için makbuz vererek, yeniden bir otlak vergisi topladılar. Bu Daire'nin, kayıt işini etkin bir biçimde ve adil biçimde yapabilecek personeli veya deneyimi olmadığı için, çalışma 1966 yılına kadar tamamlanamadı. Doğru haritalar eksikti ve hiç kimsede eski kayıtlar, örneğin 1880'lerde yapılmış olanlar bulunmadığı için, zengin beyler ve aileleri görevlilere rüşvet vererek, geleneksel olarak kendilerinin veya adamlarının kullandıkları otlakları kendi adlarına tescil ettirdiler. Bu arada, köylerde yaşayanlar toprak reformunun sonuçlarını bekliyordı. Toprak reformu ve bu reform kapsamında diğer arazilerin millileştirilmesi, giderek önemini kaybeden beylik makamının son durumunu belirledi.

Beylerin Alacakaranlığı

1946'daki Demokrat dönemde Tahran'a bağlılıklarını göstermiş olan Şahseven aşiretlerine teşekkür edildi ve bazı beylere madalyalar verildi. Bu, muhtemelen Şah'ın 1947 ilkbaharında Erdebil'e yaptığı resmi ziyaret sırasında, çok sayıda aşiret mensubunun karşılama törenlerine katılması sayesinde gerçekleşti.⁴⁷ O yılın başlarında beyler, gruplar halinde Tahran'ı ziyaret ettiler ve aynı durum, 1948 yılında, askeri ve siyasi konuları görüşmek üzere toplanan Aşiret Kongresi'ne katılmaları sırasında yaşandı.⁴⁸ Bunun sonucunda, göçebelerin çadırlarda kurulan okullarda eğitilmeleri için öğretmenler gönderildi. Fakat öğretmenler, koşullara katlanamadıkları için, bu, ancak bir iki yıl devam

47 Safari bazı ayrıntılar vermiştir (1992: 126-8).

48 FO 248/1472 (Tebriz'deki Başkonsolos'tan Tahran'daki le Rougetel'e, 29.1.1947 tarih ve TG 19); Arfa (1964: 380); Digard (1979: 45).

etti. Bunlardan iki üç tanesi eğitimli aşiret mensupları tarafından 1966'da halen çalışır durumda tutulmaktaydı.⁴⁹

1950 Eylülünde, devlete bağlılıklarını bir kez daha göstermek isteyen aşiret beyleri, ülkenin dört bir tarafından gelerek Rıza Şah'ın yeniden gömülme törenlerine katıldılar. Şahseven'den gelenler Isalu'dan Emir Aslan, Geyikli'den Hatem, Taliş-Mikailli'den Farzullah, Alarlu'dan Hüseyin Aka Vatandust, Halfalı'dan Mir Abdülhüseyin, Kocabeyli'den Kerim Zend, Sedat-Zarenci'den Mir Kerim Farzane, Yortçı'dan Emir Hazal, Rızabeyli'den Ferman Şücai ve Alarlu'dan Büyük Emir-Fatih'ti.⁵⁰

Sınırdaki gerginliğin devam ettiği yıllarda, aşiret halkı silahlarını teslim etmediler ve beylere, vergi toplamak ve savaş halinde aşiretleri seferberliğe hazırlamakla yükümlü bir albay olan *elbey* onaylamadıkça kullanılmamak koşuluyla silah verildi. Her aşirete iki küçük rütbeli subay “denetçi” (*serperest*) olarak tayin edildi. Merkezleri Mişkinşehr'de olan bu subaylar, aşiretler arası sorunları çözmede yardımcı olmak üzere belli aralıklarla köyleri ziyaret ettiler. Beyler yine her türlü siyasi veya idari temasları sürdürdüler ve aşiretlerde düzeni sağlamak ve vergi toplamak onların sorumluluk alanları olarak kaldı.

Beyler, gruplar arasında cereyan eden hırsızlık, otlak ihlali veya kişisel tacizler gibi olaylarla ilgilenebilirlerdi, fakat aşiretler arasındaki anlaşmazlıkları grubun ileri gelenler çözümlerdi. Bu tür durumlarda, oldukça pahalıya mal olduğundan beylerin işe karışmaması tercih edilirdi. Bir davacı (veya onun grubundaki yaşlılardan biri) bir olayı beye ilettiğinde, yanında onu destekleyen ve Kuran üzerine yemin eden görgü tanıklarının bulunması gerekir ve na-

49 Kaşgay kabilelerinde çadırılı okullar konusunda karşı. Barker (1981).

50 FO 248/1506'da liste halinde verilmiştir (Yüksek Mahkemeden konsolosluklara, 28.9.1950 tarih ve P.88/10/50).

kit para veya mal biçiminde hatırı sayılır bir hediye (rüşvet) vermesi gerekirdi. Bey, suçluyu huzuruna çağırırdı. Suçlu olduğunu gösteren yeterli kanıt olmasa bile, para veya dayak cezasına çarptırma yetkisi vardı. Dayak atma işini yanında çalışanlar yaparlardı. Hırsızlık olaylarında, bey gerek görürse, tahkikat yaptırabilirdi. Sonuçta, hırsızlık yapan, yarısı bey ve detektiflerine verilmek üzere, çaldığı malın iki katı değerinde ödeme yapmak zorundaydı. Miras ve mülkiyet konularında Mollalara danışılırdı. Aile sorunları veya toplumun şerefini ilgilendiren olaylar karşılıklı intikam cinayetleriyle çözülür, sonunda beyin karar vereceği bir uzlaşma yapılır ve tazminat ödenirdi. Fakat aşiretler arasında cereyan eden bu tür olaylarda bir “denetçinin” veya jandarmanın müdahalesi gerekirdi.

Adamları için yaptığı seyahatlerin masraflarının ödenmesi ve kendilerine getirilen davalarla ilgili aldıkları “hediyeler” dışında, Yeni Yıl'da aşiretteki büyük aileler ve diğer adamları beye, kuzu veya koç hediye ederlerdi. Aşiretlerin çoğunda beylerden evlenmek için izin alınırdı ve her düğünden önce beye hatırı sayılır bir hediye (adetlere göre bir at) verilirdi. Kendi grubunun ileri gelenleri, aile fertleri ve bazı durumlarda sıradan aşiret mensupları, istedikleri zaman beyi ziyaret edebilir; aynı biçimde bey onların eğlencelerine katılır ve harcamalara katkıda bulunurdu.⁵¹ Artık vergi toplama işinde bir komisyon alma olasılığı olmadığından, beyler bu görevi aşiretin ileri gelenlerine bırakmışlardı. Ayrıca, yetkili makamların adına yürüttükleri diğer görevler için de kendilerine bir ödeme yapılmazdı. Yine de bey olmanın pek çok avantajı vardı. Bu nedenle, bir bey öldüğünde yerine geçecek kişi konusunda, yetkililer, bey aileleri ve sıradan aşiret mensuplarının öne sürdükleri adaylar arasında kıyasıya bir rekabet olurdu. Yeni bey, yetkililer hiç olmazsa çoğunluk tarafından tercih edi-

51 *Heyr ü şerr* [Hayır ve şer] ağırları konusunda karşı. Tapper (1979a: özellikle 150-2).

len bir aday seçmeye çalışmalarına rağmen, hemen her zaman eski beyin akrabaları arasından seçilirdi.

Bu makamın getirdiği avantajların yanı sıra, beyler çiftliklerin, otlakların ve sürülerin mülkiyeti üzerinde hak sahibiydiler. Daha önce anlatıldığı gibi, yüzyılın başlarında bölgedeki köylerin denetimi onların ellerindeydi. Silahsızlanmadan sonra, eski toprak sahipleri veya onların akrabaları malların büyük bir kısmını geri aldıkları ve görevlilerle birlikte başka insanlar bölgede yasal olarak mülk sahibi oldukları halde, aşiret beyleri ve aşiretin ileri gelenleri yine de birçok köyün denetimini ellerinde tuttular ve çoğu zaman yasal mülkiyetini de ele geçirdiler. Beylerden bazıının hisseleri on veya daha fazla köy, aşiret ileri gelenlerinki ise, en az altıda bir veya ikiydi (*akça, deng*). Başka yerde yaşayan bir toprak sahibinin yıllık geliri her altı kişi başına ortalama 5.000 tümen olarak kabul edilirdi (250 Sterlin). Göçebe toprak sahiplerinden bazıları, çoğunluk hissesine sahip oldukları köylerde ev inşa ederlerdi. Fakat yerleşik düzene geçme zorunluluğu getirilince, hiçbir Şahseven toprak sahibi (bildiğim kadarıyla) kendi arzusuyla köylerde yaşamadı ve kendi aşiret mensuplarının yaşadıkları yerleri tercih etti. Tat kiracıları (yani Şahseven olmayan) bir hâkimin denetimine bırakıldılar. Zaman zaman bu görevi mülk sahibinin aile fertlerinden biri üstlendi ve arada sırada mülk sahibi kendisi gelip gitti. Tat'larda yaşayanlar genellikle taciz ve baskıya maruz kaldıkları için beylere ve göçebelere uzak kaldılar. Demokrat yönetim döneminde sosyalist fikirlerle tanışmaları kızgınlıklarını daha da artırdı. Bunu izleyen yıllar zarfında, bir Şahseven toprak sahibi köy kiracıları tarafından öldürüldü.

Şahseven beylerinin ikinci güç kaynağı ise, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar pazarlanabilen bir mal olan otlak haklarıydı. Beyler ve aileleri, her zaman kendi

gereksinimlerinden fazla otlakları denetimleri altında tutmuşlardır. Bunlardan bazıları kendilerine 1880'de tahsis edilmiş olanlar, bazıları resmi işlemlerle satın almış oldukları ve bazıları da el koydukları otlaklardır. Daha önceki bölümlerde, çok güçlü beylerin, silahsızlanmadan önceki yıllarda Mugan'daki en iyi otlakları nasıl kendilerine ayırdıklarını, daha zayıf olanları nasıl buralardan attıklarını ve atamadıklarından nasıl ödemeler yapmalarını istediklerini gördük. Daha sonraları, eski dağıtım biçimi yeniden uygulandı ve göçebelerin çoğu kira açısından bir ölçüde güvenceye kavuştular ve harçlarını yalnızca hükümete öder hale geldiler. Fakat göçebe grupları yerleşik düzene geçtiğinde, otlak haklarını satın alabilecek (veya ele geçirebilecek) konumdaki kişi genellikle beyleri olurdu. Beyler, ellerindeki fazlalıklarını kira ödemek için kullanırlar, kendi aşiretinden arazisi olmayan kişilere verirlerdi. Yabancılar veya ticari olarak sürü besleyenlere de verdikleri olurdu.⁵²

Beylerin üçüncü güç kaynakları besledikleri hayvanlardan sağladıkları gelirdi. İklim değişikliklerine karşı duyarlılıkları dışında sürüler, toprak sahibi olmaktan daha verimli, daha az sorunlu ve hükümetin kısıtlamalarına daha az maruz kalan bir gelir kaynağıydı. Savaştan sonra, hükümet veterinerlik hizmetlerini sürü, yün ve süt ürünlerini pazarlamak için gerekli iletişim ve diğer olanakları geliştirdi. Göçebelerin çoğu bu gelişmelerden yararlandılar. Güçlü beylerin, çoğu zaman sayıları bine ulaşan büyük hayvan sürüleri vardı ve bunları akrabalarından bir gencin denetiminde kiralanmış çobanların yaşadıkları kamplara (*bine'ye*) teslim ederlerdi. Sürü kampları için iklim koşullarının en iyi olduğu yerler seçildiğinden, ekonomisi çiftçilik ağırlıklı olan beyler, yılın büyük bir bölümünü evleri kabul ettikleri sürü kamplarında geçirirlerdi.

52 Daha fazla ayrıntı için bkz. Tapper (1979a: Ek IV).

Hükümet, 1956 yılında aşiretlerden sorumlu subaylara büyük yetkiler verdi. Beylerle yine işbirliği yapıldı, fakat artık belirgin biçimde ikinci derece önemli konuma düştüler.⁵³ 1960 yılında, *Bey* ve *Han* gibi unvanlar, aynen *elbey* makamında olduğu gibi, kaldırıldı ve göçebelerin denetimi ordudan alınarak, köylülerle ve çobanlarla olduğu gibi göçebelerle ve onların aşiretlerinin ileri gelenleriyle de doğrudan muhatap olan jandarmaya geçirildi. 1963-64 yılından itibaren, ordunun sınırlarda asker bulundurma yükümlülüğü jandarmaya geçti. O tarihten itibaren aşiretlerin orduyla pek alışverişleri kalmadı. Belisavar'daki garnizonun görevi asker toplamak olduğundan daha çok yaşlı göçebelerle ilişki içindeydi. Hükümet 1960'larda, Şahsevenlilerin tamamen ulusal yönetimle bütünleşmelerini önören bir politika izledi. Fakat yetkililerle göçebeler arasındaki, özellikle adli ve siyasi konulardaki ilişkilerde, bir aracı kullanılması gereği daima hissedildi. Göçebeler bir bilinmezle ve bürokratik bir taleple karşılaştıklarında oldukça çaresiz ve bilgisiz kalıyorlardı. Hükümet görevlileri ise, Şahseven önderlerinin (ana aşiretlerin ve beylerinin bulundukları yerleri bilmelerine karşın grupların ve bunların ileri gelenlerinin yerlerini bilemedikleri durumlar oluyordu) yardımı olmadan göçebelerle temas kuramıyorlardı.

Aşiretin ileri gelenleri çoğu zaman çok önemli rol oynarlardı. Fakat özellikle görevlilerle temaslarında, kendilerinden talep edilen görevler ve harcamalar kendi kapasitelerinin ve kaynaklarının üzerine çıktığı hallerde, daha nüfuzlu kişilerden ve çoğu zaman eski beylerinden patron ve arabulucu olarak yardım isterlerdi. Beylerden bazıları, güç kaynaklarını oluşturan unsurlar üzerindeki denetimlerini

53 Savad Cihangirzâde'nin Beydili reisliğiyle ilgili son yayında olduğu gibi bütün beylerin resmi tayinleri yapılmıştır. Bu, 1957'de Şahseven ve Arasbaran kabileleri *serberest'i* Albay Nikham tarafından doğrulanmıştır (Begdili 1988: 513).

ve bölgede önemli adam olma durumlarını sürdürdüler. Hem yetkili makamların hem de göçebelerin onlardan arbuluculuk yapmalarını istemeleri pek şaşırtıcı olmadı. Beylerin bu taleplere yanıt verme derecesi, büyük ölçüde, bu işten sağlayacakları ekonomik çıkarların oranına bağlıydı.

1960'larda uygulamaya konulan toprak reformuna kadar, köylerdeki çiftlik arazilerinde ve fazlalık olan otlaklarda hak sahibi olmak çok kârlı bir iş ve zengin göçebelerin yatırım alanı olma özelliğini korudu. Toprak reformundan sonra, başka yerlerde yaşayan toprak sahipleri toplam bir köy dışında kalanları satmak ve bu topraklarda çiftçilik yapanlarla ilişkilerini yeniden ayarlamak zorunda kaldılar. Reformun uygulanmasında eşitsizlikler oldu, fakat toprak ağalarının güçleri önemli ölçüde zayıfladı.⁵⁴ Çok geniş arazi parçaları millileştirildi, zengin göçebelerin çeşitli bahaneler ileri sürmelerine rağmen, otlak hakları kalıcılığı olan bir geçim kaynağı olmaktan çıktı.⁵⁵

1960'ların ortalarında, önde gelen Şahseven beylerinden çoğu bu kaynakların birleştirilmesi sayesinde oluşmuş büyük iş imparatorlukları kurdular. Hatta bu işlerde, bölgenin en zengin adamları haline gelmelerini sağlayan yüz binlerce tümen kazandıkları söylendi. Böyle bir gelir sayesinde, aşiret önderleri olarak onlardan beklenen tüketim ve harcama düzeyini kolayca tutturabildiler. Ayrıca, kendi aileleri (görevliler, ev hizmetçileri ve çobanlar) dışında çok sayıda insanın yaşamlarını ve faaliyetlerini doğrudan denetleme hakları hâlâ vardı. Bu insanların hepsi, sadece kaynaklara ulaşma olanakları açısından değil siyasi patronluk açısından da işverenlerine-beylerine bağımlıydılar. Beyler yanlarında çalışanlara, görevlilere ve diğer beylere

54 Bu bölgedeki toprak reformu konusunda bkz. Tapper (1979a: 28-34) ve Lambton (1969: 100-1).

55 Buradaki toprakların millileştirilmesi konusunda bkz. Tapper (1979a: 273-5).

yazılar yazmak ve kendilerine aktardıkları anlaşmazlıklarında arabuluculuk yapmak gibi ufak tefek patronluk hizmetleri yaparlardı. Artık resmi yaptırımlar uygulama ve “hediye” istemek gibi bir yetkileri olmasa da, kendilerinden böyle taleplerde bulunanlara uygun bir ödeme biçimi bulurlardı. Aşiret beylerinin çoğu seyahat etmek ve aşiretinin insanları adına kişisel ziyaretler yapmak için para ve zaman harcamaktan yana değildi. Beylere, artık eskisi gibi Yeni Yıl hediyeleri verilmiyor, ziyaretler yapılmıyordu. Çok önemli politik bir amaca hizmet etmiyorsa, aşiret mensupları artık evlenmek için izin de istemiyorlardı. Güçlü aşiret beyleri de aşiret halklarına karşı yerine getirmek zorunda oldukları toplumsal görevler konusunda daha ihmalkâr davranmaya başlamışlardı.

Zenginlik kaynakları, obaların ve adamlarının yerleşim yerlerinin yakınlarında bulunan otlaklar ve çiftlik arazileri olan zengin çiftçiler, bunların politik hayatında önemli ve faal rol oynamaya devam ettiler. Amaçları, kendi kaynaklarının civarında güvenli koşullar yaratmaktı; bir başka deyişle, bunu kendi çıkarları için yapıyorlardı. Az sayıda zengin bey ise, siyasi hayattan özellikle uzak kaldı. Bunların ilgi alanları aşiret topraklarından uzaklardaydı ve eski yandaşları onların kendi işleriyle ilgilenmelerini sağlamadı. Pek fazla zenginliği olmayan ve kendi yandaşlarına yakın yerlerde veya onlarla birlikte yaşayan beyler, resmi konumlarını kaybettikten sonra aşiretlerin ileri gelenleri olarak kabul edildiler. Bazı hallerde, yakınlarında bulunan ve eskiden aşiret kümesi içinde bağlı oldukları daha güçlü beylerden gelen ufak tefek beylik hizmeti taleplerini yerine getirdiler.

Beylerin kendi aşireti içindeki anlaşmazlıklarda karar verme yetkileri artık yoktu. Her çeşit suç ve toplumsal olaylar jandarmanın görev alanı içindeydi ve beyle hiçbir ilgisi yoktu. Aşiret içindeki anlaşmazlıkların çözümlenme-

si için izlenen yol, beyin konumuna göre değişirdi. Bey güçlü konumdaysa, suç teşkil etmeyen anlaşmazlıklar jandarmaya iletilmezdi. Anlaşmazlık konusunun jandarmaya iletilip iletilmemesi, anlaşmazlığa taraf olanlar arasındaki ilişkilerin durumuna bağlıydı. Genel olarak, daha önce iyi ilişkiler içinde olan taraflar arasında ortaya çıkan sorunlar, aşiret ileri gelenlerinin düzenledikleri bir toplantıda, her iki tarafı da tatmin edecek biçimde, fazla uzamadan çözümlenirdi. Arabulucu, çoğu zaman konuyla ilgisi olmayan gruptan bir hacı, bey veya aile mensuplarından biri olurdu. Bir hırsızlık veya taciz olayı birbiriyle düşmanca ilişkileri olan gruplar arasında cereyan ederse, davacının doğrudan jandarmaya gitmesi gerekirdi. Bu, durumu oldukça güçleştirir ve iki tarafa da pahalıya mal olurdu. Tarafların beyleri veya patronları, jandarmaya sunulmak üzere, olayı iki taraf açısından anlatan ayrıntılı bir dosya hazırlamak zorunda kalabilirlerdi. Çok ciddi anlaşmazlıklarda veya yerel jandarmanın açıkça taraf tuttuğu durumlarda, nüfuzlu beyler yerel görevlilerin bağlı oldukları merkeze mektuplar gönderirlerdi.

İki ayrı aşiretin mensuplarını ilgilendiren anlaşmazlıklarda, beyler ya yazışırılar veya birbirlerini ziyaret ederek konuyu aralarında çözümlerlerdi. Cezai durumlarda, beyler bir dosya hazırlarlar ve suçlularla birlikte jandarmaya teslim ederlerdi. Böyle durumlarda davacı, karşısındakilerin her koşulda, kendi beyine veya patronunu başvuracağını bildiği için doğrudan jandarmaya başvurmazdı ve jandarma bile işini bey veya patron kanalıyla hallederdi. Göçebelerle köylüler arasında çıkan anlaşmazlıklarda da aynı yol izlenirdi. Jandarma bir şikâyet aldığı anda, sorunu sorgulama yoluyla çözmesi gerektiğinden, önce aşiret beyinin, çok uzakta olmadığı takdirde nezaket gereği iznini alırdı ve çoğu zaman soruşturmada ve dosya hazırlamada yardımcı olurdu. Bir tutuklama olmuşa, tutuklular duruşma

için Mişkinşehr'deki tutukevine götürülürlerdi. Normal koşullarda, tutuklunun aşiretinden ileri gelenlerden biri ve bazen beyi, yasal yardım almak ve gerekli desteği sağlamak için gerekenleri yapardı.

Beylerin arabulucu ve temsilci olarak hareket etmelerini teşvik eden maddi ve siyasi ödüller, artık hiçbir yerde eski seviyesinde olamıyordu. Ancak kendi kişisel çıkarlarını doğrudan ilgilendiren konularda veya bölgede veya kasabada nüfuzlarını olumlu etkileyecek temaslar söz konusu olan durumlarda canla başla çaba harcarlardı.⁵⁶

Sıradan göçebeler bana, beylerin düzenden sorumlu tutuldukları durumlarda hırsızlık ve adi suçların çok az işlendiğini anlatmışlardı. Zira böyle durumlarda, suçlu hemen saptanıp yakalanır, ağır ve zorlayıcı yaptırımlar uygulanırdı. Artık yüksek makamlar işe karıştığı durumlarda devletin sıkı denetimi söz konusu olduğundan, eşkıyalık ve saldırı gibi olaylar söz konusu olamazdı ve cinayet olaylarına ise hemen el konulurdu. Aksi takdirde, aşiret halkı daha baskıcı ve otoriter beylerden kurtulmuş olmalarına rağmen, yasa ve düzenin bozulduğunu ve bunun yerel jandarmanın yetersizliğinden ve bozukluğundan kaynaklandığını düşünürlerdi. Onlarla uğraşmak, beyleriyle uğraşmak kadar pahalıya mal oluyordu ve beylerinden daha zayıf davranıyorlardı. Hükümetin ve hükümet desteğindeki şirketlerin ve kişilerin hayvanlar üzerinden talep ettikleri rastgele vergilere ve otlaklar üzerindeki giderek artan tehditlerine maruz kaldıklarının bilincindeydiler.

56 1963 ile 1966 yılları arasında yaptığım alan çalışmalarının belli noktalarında, özellikle Acırlı ve Geyikli'de olmak üzere, beylerin faaliyetlerine katıldım ve onları izledim. Bu beylerin önemli rol oynadıkları, kendi kabilelerinin ve diğer kabilelerin mensuplarının dahil oldukları yerel, bölgesel ve bazen de eyalet seviyesinde jandarma ve idari makamların işe karıştığı bazı önemli sorunların çözülme süreçlerini gözlemledim.

1966 yılında, beylerle birlikte aşiret sistemi kâğıt üzerinde resmen kalkmış görünüyordu. Yaklaşık 20 civarında faal ve nüfuzlu eski bey, kendi aralarında evliliklerle ve toplumsal bağlarla bir araya gelmiş bir seçkin grup oluşturmuşlardı. Sürüleriyle ilgilenecek, topraklarını ekip biçecek ve evlerinin işlerini yapacak birçok işçi ve hizmetli çalıştırıyorlardı. Erdebil'de, Mişkinşehr'de veya Ahar'da oturuyorlardı. Araba sahibi olmuşlardı; oğulları ve bazen de kızları on iki yıllık okullarda eğitildiler ve bazı durumlarda yurtdışındaki üniversitelerde eğitim gördüler. Kendileri ve oğulları Tebriz ile Tahran arasında devamlı seyahat ediyorlardı. Beylerden bazılarının oğulları subay oldu ve saygın görevlerde bulundular. Çoğu ise, eğitimlerini tamamladıktan sonra baba evine dönerek kendileri için hazırlanmış olan rolü üstlendiler. Sürülerin veya çiftliğin denetçisi veya sekreter veya kişisel yardımcılık görevleri yaptılar. Bu beyler, bölgedeki seçkin insanlarla (toprak ağaları, işadamları, üst düzey görevliler) eşit statüdeydiler ve evlilik, çocukların sünnet düğünleri ve benzeri eğlencelere davet ediliyorlar ve kendileri de aynı türden eğlenceler düzenliyorlardı. Bu tür eğlenceler aşiret kimliğinin bir ölçüde canlı tutulmasını sağlıyordu. Ama artık bu gösterilerin yapıldığı grup aşiret halkları değil, beylere istedikleri saygıyı duyan seçkin konuklardı.

Şahseven ileri gelenleri (*aksakallar*) önemli bölgesel veya ulusal konuları tartışmak veya törenlerde Şahseven'i temsil etmek üzere toplantılar düzenlerlerdi. Seçkin eski aşiret beyleri, aşiret gruplarının veya kümelerinin zengin ve nüfuzlu önderleri de bu grup içinde yer alırdı. Zengin beylerin üç veya dördü beyler arasında en saygın konumda (beylerin *aksakalları*) olurlardı. Bunlar; Geyikli'den Haji Hatem, Taliş-Mikailli'den Fazlullah Paşa (1965), Acırlı'dan Kutaz Şan'ın ve bazen Hacıkocalu'dan Said Han ve Aralulu'dan Hüseyin Aka Vatandust'du. Bu beyler, Tebriz ve Tahran'daki nüfuzlu görevlilerle yakın temas halindeydiler

ve resmi ziyaretler gibi törenlerde Şahseven'in temsilcisi ve sözcüsü olarak hareket ederlerdi. Her birinin patronluk yaptığı bir aşireti grubu vardı. Nüfuz ve ellerindeki kaynaklar açısından Muganlu ve Kocabeyli gibi nüfuzu olmayan bazı büyük aşiretlerle hemen hemen eşit kapasitede daha küçük aşiret beyleri de vardı.

Dipnot: 1966-1995

Pehlevi yönetiminin son on yılında, hasım hükümet politikaları ve hayvancılık ürünleri açısından elverişsiz piyasa koşulları nedeniyle Şahseven göçebe hayvancılığı hızlı bir çöküş yaşadı. 1971 yılında, hükümet Mugan'ın tarımsal-endüstriyel kalkınmasını *Hawaiian Agronomics Company*'ye ve İran'ın Tarımsal Ekonomiler Şirketi'ne havale etti. Kısa bir süre sonra, Aslanduz barajı ve yeni kanal sistemini yapımı tamamlandı ve toplam 90.000 hektarlık alan sulanmaya başlandı. 42.000 hektarlık alan üzerinde (eski proje arazileri de dahil olmak üzere) çiftçi arazi sahipleri, yaklaşık 4.000 hisseli dokuz tarım şirketi kurdular. Geriye kalan sulama altındaki topraklar (48.400 hektar) yeni kurulan Tarımsal-Endüstri Şirketi'ne (*Şirket-i Keşt ve Sanat-ı Mugan-KSM*) devredildi ve çoğu Geyikli, Acırlı ve Muganlu gibi büyük aşiretlerden olmak üzere 1800 Şahsevenli daha kışlık otlaklarından çıkarıldı.

Artık en iyi kışlık otlaklar kanallar altında yok olmuştu. Geriye kalan göçebeler KSM ile çatışma halindeydiler: Diğer gruplar ve insanlar, Mugan'da gelişmekte olan kalkınma hamlesinden fayda sağlamaya çalışıyordu. Kendi yaşadıkları yerlerde de sorunları vardı. Mugan ve Savalan için otlak izni verilmişti, fakat kiracı olma ve otlaklarını ekip biçme güvencesinden yoksun kalmışlardı ve göç yolları boyunca köy tarımının gelişmesi nedeniyle otlak ve konak yerlerini kaybetmişlerdi. Giderek artan sayıda göçe-

be, develerinden vazgeçmek tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Hayvanlarını ve evlerini taşımak için artık kamyon, çekici ve pikaplar kiralityorlardı. Yüksek otlaklardaki su kaynaklarından daha fazla su kullanmak isteyen ve dağların eteklerindeki otlakları ekip biçen köy çiftçileriyle anlaşmazlıklar büyük boyutlara ulaştı.

Hawaian Agronomics'in Çiftlik Hayvanları Örgütü için yaptığı etütler, yüksek yerlerdeki ekip biçme faaliyetinin ekonomik olmadığını ortaya çıkardı. Ayrıca, bütün bölgenin hayvancılık potansiyelinin devam ettiğini de gösterdi ve çiftlik hayvanları yetiştirme işi ile yem üretiminin, sulama yoluyla yapılan tarımla birleştirilmesi gerektiği tavsiye edildi. Mugan ve Savalan, her biri 300.000 hektar olmak üzere, mevsimlik 1.5 milyon koyun kapasiteli kullanılabılır otlaklar teklif ettiler.⁵⁷ Ne yazık ki, hükümet kırsal gelişmeyle ilgilenmiyordu. 1970'lerin ortalarında petrol patlamasını müteakip, devlet yardımıyla yapılan et ve süt ürünleri ithalatı nedeniyle İran çiftlik hayvanları ekonomisi zayıflamaya başladı. Bu kısmen, tahıl destekleme fiyatlarıyla bertaraf edilmeye çalışıldı, fakat eskinin göçebe hayvancıları yoksullaştı ve yerleşik düzene geçti, birçoğu da kitleler halinde kentlere göç etti. Göçebe Hayvancı Kırsal Halklar Örgütü'nün (*Sazman-ı Damdaran-i Müteharrik*) kurulmasına rağmen, ilgilendiği konular Yerleşim ve Kent Kalkınması Bakanlığı'nın bir parçası olduğunu gösteriyordu. Ne kaynakları ne de personeli olan bu örgüt, Azerbaycan'da göçebeler için hiçbir şey yapamadı ve göçebeler, başka yerlerde kırsal altyapı ve hizmetler açısından ulaşılan kalkınma seviyesinden hiç pay alamadılar. 1978-79 İslam Devrimi'ni izleyen yıllarda, Mugan'da eski beyler, jandarma, Hayvancılık ve Orman Dairesi görevlileri ve KSM müdürleri arasındaki danışıklı dövüş işler ve hileli işlemele-

57 *Hawaian Agronomics* (1971).

rin, ülkenin diğer yerlerinde de hâkim durumda olan refahın ve gücün kutuplaşmasına yol açtığı ileri sürüldü.⁵⁸

Aşiretler, artık, İran toplumunun siyasi bir unsuru değillerdi, göçebe hayvancılar o derece bir kenara itilmişlerdi ki, turistler için çekici, renkli, ve geçmişin folklorik kalıntıları haline gelmişlerdi. Pehlevi rejiminin göçebeleri ve diğer azınlıkları yenilgiye uğratması, 1977 Ekiminde İsfahan'da yapılan bir Halk Gelenekleri Festivali'nde kutlandı. İranlı bir antropologun anlattığı gibi, bir kültür pazarı görünümündeki festivalde göçebelerin kültürlerini toplumsal ve özellikle siyasi özellikleri müze parçaları gibi halka sergilendi.⁵⁹ Şahseven kültürü, yerel Bahtiyarî ve diğer Zagros aşiret gruplarının kültürlerinin yanında geri planda kalmıştı ve “aşiret dansları” halk gösterilerine Şahseven gruplarının katılmayışı o zaman büyük ses getirmişti. 1970'lerde, Şahseven, Kaşkay gibi grupların dahil olduğu “pazarlama” çabalarından kaçmak istedi, fakat uluslararası şark halıları ticareti, artık, daha önceleri “Kürt” veya “Kafkas” aşiret işi olarak kabul edilmiş olan bütün kategorilerin aslında Şahseven göçebelerinin ürünleri olduğunu resmen kabul etmişti.⁶⁰

1978-79 İslam Devrimi, bütün olarak bir kent olgusuydu ve Şahseven göçebeleri bunda çok az rol oynadılar.⁶¹ Yerleşik düzene geçmiş olan aşiret halkları, Mişkinşehr gibi yerlerde olaylara katıldılar. Devrimci unsurlar, çatışmalarda üç eski beyi öldürdüler, diğerleri bölgeden kaçtılar, bazıları ise kırsala döndüler. Mugan'da, yerleşik ve göçebe Şahsevenlilerin çoğu çatışmalara katıldılar ve eski

58 Örneğin Taimaz'a (1979: 35 ve sonrası) bakınız.

59 Shahshahani (1986: 75-6). Cf. Beck (1982).

60 Özellikle Housego'ya bakınız (1978). Şahseven dokümanları konusundaki en yeni çalışmalara Tanvoli (1985), Azadi ve Andrews (1985) dahildir.

61 İran'ın diğer yerlerinde olduğu gibi: Karş. Beck (1980).

otlaklarının geri verilmesi veya KSM'de daha çok söz hakkı almak talebiyle KSM çiftliklerini işgal ettiler. 1979 ilkbaharında, 30 farklı aşiretten 400 Şahseven ileri geleninden oluşturulmuş bir heyet, ellerinde bir istek listesiyle, Ayetullah Hümeynî ve Şeriat Medarî'ye saygılarını sunmak için Kum'a gittiler. İstekleri arasında Orman Dairesi'nin kaldırılması, Jandarmanın temizlenmesi, göçebelere kendi topraklarını ekip biçme hakkının verilmesi, sağlık, eğitim, kredi ve yol konuları da dahil olmak üzere kırsalda yaşayanların ve çiftçilerin durumlarının düzeltilmesi konuları vardı. Şeriat Medarî'den gelen yanıt, yalnızca KSM mallarının işgalini kınadığı yolundaydı.⁶² Fakat KSM topraklarından bir bölümü, resmen Şahseven göçebelerine ve köylülerine verildi ve çoğu işgal altında kaldı. Bu arada dokuz tarım şirketi dağıtıldı ve bunlara ait topraklar, eski sahipleri olan çiftçilere özel mülkiyet olarak geri verildi. Şahseven adı resmi olarak *Elseven* (Halkı Sevenler) olarak değiştirildi.⁶³ Göçebeler yeni adlarını hiçbir zaman kabul etmediler, fakat 1992'den itibaren, artık yaygın biçimde resmen kullanılmaya başladı.

Yirmi yıllık bir aradan sonra 1993 yazında Şahseven topraklarını ziyaret ettim ve daha sonra 1995 Kasımında tekrar gittim. Çok fazla değişiklikler olduğu ortadaydı. Erdebil, çeyrek milyonluk bir kent ve aynı adla yeni kurulan bir vilayetin başkenti haline gelmişti. Mugan'da, Tarım Bakanlığı'nın desteğiyle KSM yine bir şeyler yapmaya çalışıyordu. Zaten 1986'da, yani bakanlığın yirmi yıl önce el koymuş olduğu 18.000 hektar Muganlı ve Acırlı kışlık otlakları Yeni kurulan Fars Tarımsal Endüstri Şirketi'ne (Şir-

62 Taimaz (1979: 36-7); Beck (1986: 320); Safizadeh (1984: 18).

63 Devrim sonrası dönemde bütün yer ve grup adlarından "Şah" sözcüğünün çıkarılması sürecine uygun düşmektedir. Benim açımdan ise, bunun yerine neden "İmam" veya "İslam" gibi alışılmış dini sözcüklerin seçilmemiş olması anlaşılır gibi değil.

ket-i Keşt û Sanat-ı Pars, KSP) devredilmişti. Mugan'da, ay-çiçeği yağı üreten, şekerpancarı işleyen, süt pastörize eden ve pamuk işleyen dört fabrika kurulmuştu. Yeni alt eyaletin merkezi olan Persabad, 30.000'in üzerindeki nüfusuyla eyaletin ikinci büyük kenti olmuştu. Proje alanında Amerikan parselleme modeline göre inşa edilmiş iki yeni kent (*şekrek*) vardı. Hûda-Afarin barajı ve geniş kapsamlı sulama şebekesi çalışmaları Sovyetler Birliği'nin parçalanması ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan arasında patlak veren savaş nedeniyle durdurulmuştu.

İslam Cumhuriyeti'yle birlikte göçebe aşiretlerin şansları da yeniden açıldı. Ayetullah Humeynî, önceki rejim tarafından özellikle baskıya maruz kalmış iki halk kesiminden birinin göçebeler (diğerleri de Mollalar) olduğunu ilan etti. Onları Devrimin Hazineleleri (*Zahayir-i Inkılâb*) ve dördüncü silahlı güç olarak tanımladı. Resmen, ülkenin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasında hayati bir rol oynadıkları kabul edildi. Sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarını desteklemek ve diğer halkın yararlandığı olanaklardan yararlanmalarını sağlamak için özel çaba harcandı. Bu, 1983'ten beri var olan, fakat yeni kurulan Cihad/Kırsal Yapılanma (*Cihad-ı Sazandegi*, MOJ) Bakanlığına bağlanan Göçebe İşleri Örgütü'nün (*ONA-Sazman-ı Umur-ı Aşayir*) sorumluluğuna verildi. Görevlileri aşiret mensuplarından seçilmiş olan ONA, eyalet düzeyinde, göçebelerin altyapı hizmetlerini sağladı ve göçebelerin yerel ve bölgesel temsilciliklerini örgütledi. Göçebeler için sağlık, eğitim, güvenlik ve otlak arazilerinin denetimi gibi hizmetler diğer Bakanlıklar tarafından sağlandı, fakat temel altyapı çalışmaları ONA tarafından yürütüldü.

Göçebe hayvancı yaşamın sürdürülmesi hâlâ bazı çevrelerde destek bulmaktadır. 1993'ten itibaren, yerleşik düzene geçme fikri yine hükümet gündemine girdi ve göçe-

belerin kendilerinin de bir biçimde yerleşik hale gelmeyi istedikleri söylendi. Bu fikir, Tarım Bakanlığı ve MOJ'daki Planlama Örgütü'nde bulunan gelenekselciler tarafından şiddetle desteklendi.⁶⁴ Resmi tutumlardaki bu önemli değişiklikleri, ulusal düzeyde ortaya çıkan ve Şahseven gibi göçbeleri de etkileyen ekonomik, toplumsal ve demografik değişiklikler izledi.

Hükümet Mugan'ın geleceğinin tarıma ve endüstriye bağlı olduğuna ve göçbelerin yerleşik düzene geçmelerinin zorunlu olduğuna kesinlikle karar verdi. Tarım Bakanlığı, KSM ve KSP arasında Mugan'daki topraklar ve Şahseven'in geleceği üzerinde yapılan ve kaybedilen mücadelede kırsal hayvancıların koruyucusu (*mütevelli'si*) gibi davranan yerel ONA, kendi hazırladıkları yerleşim planlarında büyük ilerlemeler kaydetti. Geriye kalan kışlık otlak arazileri dokuz kırsal yerleşim yerine bölündü (*zist-bum*). Her birine enerji ve su ikmal kaynakları, hamam, iletişim merkezi, sağlık kliniği, okul ve diğer tesisler kuruldu. MOJ, merkezden yerleşim yerindeki her konak yerine yollar açtı. ONA göçbelerin isterlerse konak yerlerinde kalmalarına ve yine isterlerse, gelip merkezde yerleşmelerine olanak tanıyan bir plan hazırladı. Bu merkezler 1995 yılında tam kullanıma açıldı.

ONA'nın Şahseven topraklarında yürüttüğü faaliyetlerin en belirgin unsuru yollardı. Artık Savalan dağlarının en ulaşılması güç noktalarına jiplerle ulaşılabilirdi. Bağımsızlık anlayışı en fazla olan aşiretlerin yerleştiği noktalara sağlanan ulaşım kolaylıklarıyla hükümetin bu unsurları kontrolü de kolaylaşmıştı. Şahseven ise bu gelişmeye daha olumlu yaklaşıyordu. Zira bu sayede göçlerini motorlu araçlarla yapabiliyorlardı. Artık develer hemen hemen ta-

64 Tapper'e bakınız (1994). ONA'da 1987'de başlayan araştırmalar yürütmüş ve bunlar kitaplar ve raporlar halinde ve *Zahayir-i İnkılâb* gazetesinde yayımlanmıştır.

mamen kullanımdan kalkmıştı. ONA, daha dayanıklı ve ucuz bez çadırlar sattı ve yazlık ve kışlık kesimlerde dükkânlar ve veterinerlik istasyonları açtı. Hayvancılık ürünlerini pazarlama olanaklarını geliştirmek için, bu amaçla yapılan girişimleri destekledi. Göçebelere kiralama güvencesi vermek ve onlarda otlakları koruma sorumluluğu geliştirmek için otlak kullanma izni sisteminin geliştirilmesi planlandı.

1990'larda, Şahseven göçebe çobanları, kökten değişmiş ve değişmekte olan koşullarda halen yaşamlarını sürdürüyorlardı. Çiftçilerin yazlık otlaklarına tecavüz etmesi ve hükümet desteğinde et ve peynir ithali gibi eski sorunlarının çoğu aynen devam ediyordu,⁶⁵ fakat 1995 yılından itibaren hayvancılık çok kârlı bir iş haline geldi. Hayvancılık ürünlerinin fiyatlarına yapılan zamlar maliyetin çok üstüne çıktı. Şahsevenlilerin 1987 yılında yaklaşık 7.000 tümene sattıkları koyun 1995'te 30.000 tümene satılır oldu. Sütün kilosu, 1975'teki 75 tünden 1995'de 110 tümene çıktı. Kısmen bu nedenle ve kısmen de, İran'daki hızlı nüfus artışı ve Şahseven topraklarına uygulanan genel baskılar nedeniyle yerleşik düzene geçme ve kentlere göç etme oranındaki ani artış nedeniyle göçebelerin ve hayvanlarının sayıları arttı. 1987'de yapılan nüfus sayımında Şahsevenliler 5.897 aileydi ve bu sayı, bir önceki yüzyılda yapılan sayımda elde edilmiş olan sayının dörtte biri oranında daha fazlaydı.⁶⁶ 1995'ten sonra ONA, çoğu yarı-yerleşik konumda, 7.800 Şahseven ailesi saptadı.

65 Janebolahi'nin 1989 yazı başlarında yaz otlaklarındaki gezisi sırasında duyduğu gibi, ben de 1993'te bu tür şikâyetler duydum; karş. Şahsevend-Baghdadi (1991).

66 Karş. Benim tahminime göre, 1966'da 5.000-6.000 aile ve Taj-Gardun'a (1959) göre, 4.800 aile ve Sadeq'e göre (1961) 1950'lerin sonlarında 5.500 aile vardı; Tigranov'un (1909) 1903 için 5.925 aile tahminiyle kıyaslayınız. Bu birbirine belirgin şekilde yakın olan rakamları kıyaslarken, listeye alınanlar için farklı ölçütlerin kullanılmış olduğu dikkate alınmalıdır.

Pehlevîler döneminde göçebeleri sömürenler olarak hükümetin (ONA da dahil olmak üzere) sürekli karşı çıktığı eski beylerin çoğu, 1980'lerde kapitalizmin yeniden saygın hale gelmesiyle beylik ailelerinden bir kısmının çiftçilik ve hayvancılık gibi eski ekonomik faaliyetlerine yeniden başlamış olmalarına rağmen, artık mevcut değildi. 1990'larda, göçebeler arasında önderlik konuları, topluluğun ileri gelenleri ile ONA görevlileri arasında müzakere edilen bir konu haline gelmişti. I. Bölüm'de belirtildiği gibi, göçebe aşiretlerin tanımlamaları yapılırken artık beylerden çok kırsal üretim, mevsimlik göçler ve akrabalık duygularına ağırlık verilir olmuştu.⁶⁷ Şahsevenliler arasında yaşanan bütün ekonomik ve politik değişikliklere rağmen, aşiret (*taife*) ve aşiret grubu (*tire*) ana göçebe-çoban topluluklar olarak varlığını sürdürdü ve son bölümde de anlatılacağı gibi bu, hem aşiret halkları ve hem de hükümet tarafından bu başlıklar altında benimsendi.

67 Tapper (1994). İslam Cumhuriyeti'nde göçebe yaşamla ilgili İngilizce araştırmalar hâlâ çok az; Beck'le kıyaslayınız (1992). Şahseven'e yapılan çeşitli ziyaretlerle ilgili yazılanlar dahil olmak üzere, Farsça birkaç yazı *Zahayir-i İnkılâb*'da yayımlanmıştır ve ayrıca, Shabsavani-Baghdadi'ye bakınız (1991).

Sonuç: Şahseven Kimliği ve Tarihi

Etnisite ve Kimlik

Başlangıçta, I. Bölüm'de, merkezi devlet yapılanmasına temelde karşıt bir sosyal örgütlenme biçimi olarak, bir “düşünce tarzına” en çok uyan yerli kavram ve en iyi kullanılan analitik kavram olarak “kabile”nin özsel bir tanımlamasını yaparken, antropologların belli bir tanımlama şekli üzerinde anlaşmaya varamadıklarından söz etmiştim.* Antropologların “kabile” kavramıyla ilgili sorunlarından bazıları “etnisite” ve “kimlik” kavramları üzerinde yapılan tartışmalara yansımıştır. Burada, bu tartışmalardan söz et-

* İngilizce ‘tribe’ kavramı etrafında gelişen tartışmalardan söz ediliyor. Bu metinde, ‘tribe’ karşılığında bölgenin terminolojisine uygun olarak ‘aşiret’ yeğlendi. ‘Tribe’ karşılığında ‘kabile’ kavramının yetersizliği Türkçe yayının önsözünde tartışıldı. Ancak burada yazar, yeniden antropoloji-içi tartışmaya döndüğünden ‘kabile’ karşılığı, literatüre uygun biçimde yerinde bırakıldı (Türkçe yayın editörünün notu).

meyeceğim, yalnızca benim “kabile” anlayışıma uygun düşenlere değinmekle yetineceğim.¹

Tarihte ve antropolojide “etnik gruplara” en etken yaklaşım, onları, mensupları ortak bir kültürün unsurlarını paylaşan ve kendilerini ayrı bir kategoriden insanlar olarak tanımlayan veya başkaları tarafından böyle tanımlanan, ortak soy kökeni bakımından kendilerini bu biçimde idame ettirdikleri varsayılan gruplar olarak kabul etmektir. Temelde olumlu ve yansız olan bu “primordiyalist” yaklaşım, “kültürlerin” “kabileler”, “toplumlar” ve “halklar”la sınırdış olarak görüldüğü eski antropoloji geleneğinin daha gerçeğe yakın hale getirilmiştir. Bu yaklaşımı benimseyenler genetik savları olduğu gibi almamakla birlikte, yine de halk topluluklarını resmen sınırları olan, kesin çizgilerle birbirinden ayrılmış, her insanın bağlı olduğu farklı bir topluluk olan etnik gruplar olarak görmek eğilimindedirler. Bu anlayışta titizlikle çizilmiş haritalar, her grubun bağlı olduğu özelliklerle ilgili kesin listeler, tiplerin tam tamina yapılmış sınıflandırmaları ve kültürler arası kıyaslamalar geçerlidir.

Böyle bir kavramlaştırmadaki yanlışlar giderek daha belirgin hale gelir. Ele alınan halkların kimlik iddialarını yok saymakla kalmaz, insanları bölümlere ayıran sınıf gibi diğer ayırıcı gruplaşmaları da dikkate almaz. Daha da kötüsü, etnik grupların doğru istatistiklerini ve haritalarını edinme arzusu, bir akademik ve siyasi düzen arzusunu yansıtır; buradaki tehlike yaratılmış olan bu düzenin gerçek ve yetkili ağızlardan yapılmış saptamalar olarak kabul edilmesidir. Böylece, bir grup bu biçimde tanımlanır ve bu tanım sabitleştirilir. Sonra da, bu işleme maruz kalanların kategorik denetim politikalarına bağımlı olmaları, hatta

1 Tapper (1988a, 1988b); Digard'ın (1988) diğer bölümleri ile kıyaslayınız. Çoğu zaman “etnisite” ile “milliyetçiliği” eş tutan çok fazla sayıda yayın vardır.

mahk m olmaları beklenir, yirminci yüzyıl trajedilerinin çoğunda en aŖırı biçimiyle gördüğümüz gibi.

Ne var ki, bir süre algılama biçimlerinde ve yaklaŖımlarda bir deęiŖiklik olmuŖ, etnik grupları, nüfusun nesnel olarak algılanmıŖ bölümleri olarak görmekten vazgeçilerek, etnisiteye, kimlik konusundaki eŖitli olası önerilerden biri olarak bakılmıŖ ve daha nesnel, kültürel bir yaklaŖım benimsemiŖtir. İstatistikler ve haritalar, ancak bu konuda kabaca yol gösteren vasıtalar olabilirler; farklı kimlik tanımlamalarının istatistiklere ve haritalara aktarıldığı gerçeği dikkate alındığında, aynı “yanlıŖlıklarla” karŖılaŖmak olasıdır. Hiçbir yerde “gerçek” rakamlar ve sınırlar yoktur. Ortadoğu'nun daha önceki yıllarda yapılan tanımlarında, halkların ve kültürlerin mozayiği terimi kullanılmıŖtır. Ortadoğu konusunda yapılan savaŖ-sonrası tartıŖmalarda özellikle gözde olan bir baŖka model de, Ortadoğu'nun eŖitli kültürlerin kaynaŖtıęı bir pota olduğu savıydı. Her ikisinin de oldukça yanlıŖ olduğu ortaya ıktı. “Etnik” veya diğer kimlikler ve farklılıklar, ne mozayik tanımında olduğu gibi sabitti ne de bir potada kaynaŖma fikrinde olduğu gibi sona erme noktasındaydı. Bu, bir tanım bulma çabasında olanların, yeni ortaya çıkan koŖullar, fırsatlar ve zorluklarla baŖa çıkmak için sürekli yeni bir Ŗeyler üretmelerinden, yeni savlar ortaya atmalarından ve yeni tanımlamalar getirmelerinden baŖka bir Ŗey değildi.

Etnik etiketlerin ve etnisite kavramlarının özünde, “bilimsel” olarak haritalarla, soy listeleri ve soy atıflarıyla sabitleŖtirilememeleri yatar. Bunlar, konuyla ilgili insanların, “ tekilerin”, yöneticilerin, tarihçilerin ve antropologların kurgulamaları ve kimlikler üzerinde oyunlar oynamalarına uygun belirsiz ve deęiŖken malzemelerdir. Etnik, kabilevi ve diğer türden kimlikler (din, dil, akrabalık, soy, meŖguliyet, b lęe, sınıf, milliyet...) temelde tartıŖmalı, deęiŖken, çok yönlü ve esnek kavramlardır. Bir gruba veya

kişiyi “etnik” bir kimlik vermek, konuşmacı, dinleyici ve içerikle bağlantılı olarak değişen bir durumdur. Etnik gruplar nesnel olarak “var olmaz”, bunlar daha çok şu veya bu biçimde, aynı topluluk içinden evlenme eğilimi ve ortak değerler ve geleneklerle belirlenmiş kendi kendini tanımlama gibi, etnisiteyle bağlantılı özellikler gösteren bütün gruplar ve birliklerdir.

Bir başka deyişle, herhangi bir insan topluluğuyla ilgili olarak yapılan tarihsel veya antropolojik tartışmalarda hemen sorulan “bunlar kim?” bir sürü sorunlar içeren bir sorudur. Bazı arşivlerde ve resmi elkitaplarında daha önce verilmiş olan sınıflandırmaları olduğu gibi kabul edip geçemeyiz. Hem bu sınıflandırmaya giren insanların hem de bunları gözlemleyen ve haklarında yazan insanların geniş kapsamlı yanıtlar üretmelerine izin vermemiz gerekir. Bu yanıtlar, doğal olarak farklı sınıflarla, soylarla ve nüfusun diğer kategorileriyle ilişkili olacaktır.

Böyle bir görüş açısı, “kabile”* ile “etnik grup” arasında ayrım yapmaz ya da bir ikisini özdeşleştirmez. “Etnik grup” veya “kabileyi”, aynen bu biçimde etiketlenmiş grup veya kişileri tanımladığı gibi, bir konuşmacıyı ve onun dinleyicilerle ilişkisini tanımlayan siyasi bir ifade biçimi olarak kabul eder. Benzer biçimde, “kabilecilik” ve “etnisite” kategorilerini ideolojik kavramlar olarak alıp bunları analitik kullanımdan çıkarır. Aynı çıkarım, bir insan topluluğunun belli bir adla anılması olgusuna da uygulanabilir.

Şahseven konusunda olduğu gibi, tarihsel simgelerin ve halk topluluklarının kimliklerinin karmaşıklıklarını anlamaya çalışırken bu görüş açısı gereklidir. Şahseven ne bir “kabile”dir ne de alışılmış anlamda bir “etnik grup”tur. Bunlar karışık köklerden gelmiş, ortak bir soy ideolojisi olmayan, siyasi olarak birlik oluşturmamış veya sınırları ke-

* Burada aşiret (t.y.e.).

sin çizgilerle belirlenmemiş insanlardır, Şahseven olmayan komşularıyla dillerini ve dinlerini paylaşmışlardır. Ad dışında, Şahseven kimliğini oluşturan özellikler zaman içinde değişiklikler göstermiş ve bunu oluşturan unsurlara bağlı olarak çeşitlenmiştir.

İlk monografimde, Şahsevenliler arasında temel bir göçebe topluluğa bağlı olmanın ne anlama geldiğini ayrıntılı olarak irdeledim. Bu kitap ise, yaşanmaktan çok “hayal edilmiş” daha büyük toplulukların tarihleriyle ilgili:² (*taifeler*), *taife* toplulukları, bir bütün olarak Şahseven Konfederasyonu ve bunların beyleri. Bu son bölümde, önce Şahseven'in köklerini, bu konudaki farklı anlatımlar, kimliklerinin farklı kurgulanmaları ve konfederasyonun siyasi tarihiyle ilişkilendirmeye, ikinci olarak, farklı *taife*'lerin gösterdikleri dikkat çekici sürekliliğin nedenlerini araştırmaya ve sonuçta, bu araştırmanın, aşiret topluluklarının, daha geniş, devlet düzeyindeki siyasi süreçlerle ilişkileri konusundaki tartışmalar üzerindeki etkilerini anlamaya çalışarak, daha büyük ortaklıklara mensubiyetle ilgili kimlik unsurlarını ele aldım.

Şahseven Konfederasyonu: Birbiriyle Çatışan Kökler, Siyasi Değişme

I. Bölüm'de gördüğümüz gibi, yirminci yüzyıldan itibaren Şahseven aşiretleri, Mugan ve Erdebil bölgelerindeki konfederasyonun kökleri açısından üç farklı anlatıma konu olmuşlardır. Malcolm'un öyküsünde, Safevi Şahı Abbas'ın özel aşireti olarak kurulduğu anlatılmıştır. Yunsur Paşa'nın Anadolu'dan göç ettiği ve Afşarlı Nadir Şah'ın adamı olan akrabası Bedir Han tarafından bir aşiretler topluluğu olarak bir araya getirildiğinden söz edilen bir başka öykü

2 Anderson (1983).

vardır. Ve bir de, yakınlarda söz edilen, merkezi otoritesi olmayan otuz iki bağımsız aşiretten oluştuğu savı.

Şahseven'in kökleri konusundaki bu farklı anlatımlar, gerek kendileri gerekse dışarıdan gözlemcilerin, siyasi davranış biçimlerine bakarak kurguladıkları farklı kimliklerde ortaya çıkar. Ayrıca, özellikle Ruslar ve çoğu Şahseven'le kişisel yakınlık kurmuş olan çeşitli yazarlar, Şahseven tarihini büyük farklılıklar gösteren biçimlerde kurgulamışlardır. Baştaki bölümlerde bu kurgulamalarda kullanılan belgeler ele alındı. Burada, bu kurgulamaların gerisindeki varsayımları ele aldım ve bunların bir yandan tarihi kaynakları, diğer yandan Şahseven kültürünü ve öz tanımlamalarını ne ölçüde aydınlayabileceğini veya aydınlatmış olduğunu irdledim.

Şah Yanlılarından Eşkiyalara

Şahseven konusunda sadece adın anlamını bilmekle ve kökleri konusunda anlatılan resmi öykülerle sınırlı bilgisi olanlar, onları Şahçı ideolojiyle bağlantılı görmek ve daha sonraki dönemlerde, kimliklerini ve davranış biçimlerini bu açıdan yargılamak eğilimindedirler. Nadiren de olsa gerçek bağlılıklarının sadece Şah Abbas'a olup olmadığını veya bunun Safevi hanedanlığına veya daha genel anlamda İran devletine veya Şiiliğe bağlılık anlamına gelip gelmediğini irdelerler. Şahseven'den, Şah Abbas zamanında var olmayan diğer aşiret hanedanlıkları (Afşarlar, Zendler, Kaçarlar) veya Ruslar gibi faktörlere nasıl davranmalarının beklendiğini sorgulamazlar. Şahseven'in var olduğu düşünülen siyasi-dini ideolojisini göçebe çobanların sosyal ve ekonomik koşullarıyla ilişkilendirmezler.

Şahseven'in kökleri konusunda, Şah Abbas tarafından kendisine sadık olmak üzere kurulmuş bir aşiret olduğu biçimindeki resmi anlatımı benimseyen tarihçiler, doğal

olarak Şah Abbas dönemini Şahseven'in en görkemli dönemi olarak görürler. Şahseven'in hüznünlü bir bozulma olarak tanımlanan kayıtlara geçmiş bazı eylemlerini, taşıdıkları isme ihanet olarak gösterirler. Bu açıdan en çok sözü edilen üç grup olay on sekizinci, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların ilk dönemlerinde, hepsi de Şahseven'in Ruslarla ilişkilerinde yaşanmıştır. Her üç durumda da, gerçek davanın göz ardı edilmesi bir tarafa, olayların bozulma ve sadakatsizlik olarak yargılanması adil olmayan bir saptırma ve olayları çok basite indirgemedir.

II. Bölüm'de anlatılan birinci olay, Krusinski'ye göre, Tahmasp Mirza'nın, Afgan işgalcilere karşı yedek milislerden sonuçsuz kalmış yardım talebidir. Krusinski'nin anlatılarının İngilizceye çevirisinde bu milislerden Şahseven olarak söz edilmiştir. De Chirac ve Hanway tarafından tekrar ele alınmıştır ve muhtemelen Malcolm'un Şahseven'den “özel bir aşiret” olarak söz etmesinin kaynağı budur. Herhangi bir kaynağa atıfta bulunmadan, Malcolm Şahseven'den Tahmasp Mirza'nın başarısızlığı olarak söz etmiştir. Malcolm'dan esinlendiği kesin olan Sykes de, geniş okuyucu kitlesine ulaşmış olan *History*'de “Şahseven aşireti bile yeminine sadık kalmadı” diye yazar.³

Bu da iftira olabilir. V. Bölüm'de irdelendiği gibi, burada değinilen “yedek milisler” özellikle Şahseven değil, genel anlamda Kızılbaş toprak ağalarıdır. Ayrıca, bu yardıma çağırma döneminde, Mugan ve Erdebil'deki Şahseven Osmanlı ve Rus ordularının yaklaşmakta olduğu yol üzerindeydi ve İsfahan'da kuşatma altında bulunan Safevi yöneticisine yardım gönderebilecek durumda değildi. Üçüncü olarak, VII. Bölüm'de değinildiği gibi, eğer Şahseven adı Safevi Şahlarına sadakat anlamı taşıyorsa, temsil ettiği birbirine bağlı iki değer daha vardır: Şiiliğe sadakat ve Sünni

3 Malcolm (1815: 637); Sykes (1930,II: 318); Gazetteer (1914,II: 554).

Osmanlılara husumet. Aslında, çağdaş tarih kayıtları, 1720'lerde Erdebil ve Mugan'ın büyük bir bölümü Osmanlılar tarafından işgal edildiğinde, yerel Şahsevenlilerin ve diğer aşiret gruplarının Safeviler adına sürekli Osmanlılara karşı ayaklandığını ve sonuçta, Safevi Şahlarının baş düşmanlarına teslim olmaktansa 1728'de yenilmeyi tercih ettiklerini ve bazı Şahsevenlilerin Kura nehrinin karşı kıyılarında Ruslar tarafından yeni işgal edilen topraklara sığındıklarını anlatır. Birkaç yıl sonra Afşarlı Nadir, Tahmasp Safevi adına bunları toparlayınca Şahseven kayıtsız şartsız boyun eğmiştir. Bir başka deyişle, Şahsevenlilerin 1720'lerdeki bilinen davranış biçimleri, adlarına layık biçimde ve Malcolm ve Sykes tarafından çizilen farklı görünümünün tersine Safevilere kesin bir sadakat göstermek olmuştur.

Sözü edilen ikinci “ihamet” olayı, on dokuzuncu yüzyılın başlarında, Rus-İran savaşları sırasında meydana gelmiştir. Ağa Muhammed Han 1790'larda Kaçar hanedanını kurduğunda, Rus kuvvetleri Transkafkasya'ya dönmüştü ve Şahseven bir kez daha önemli bir uluslararası çatışmanın ortasında kalmıştı. VIII. Bölüm'de anlatıldığı gibi, 1806 ile 1828 tarihleri arasında, Şahseven savaşçıları gerek kendi otlaklarını savunmak gerekse diğer yerlerde Kaçar ordularına yardımcı olmak için kahramanca savaşmışlardır. Fakat zaman içinde, 1826-27 ve 1827-28 kışlarında kendi topraklarına yönelik iki Rus saldırısı sırasında, Mişkin beyleri teslim olmuşlar ve işgalçilere ikmal yapmışlar, hatta İran ordusunu soymuşlardır.

Birçok kayıta yer alan bu taraf değiştirme, Şahseven'in güvenilemez bir sınır muhafız gücü ve eşkıyalar olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Aşiret halkları, bu olayları izleyen yıllarda bu şöhretlerini güçlendirmek için ellerinden geleni yapmışlardır; fakat Erdebil beylerinin Kaçarlara sadık kaldıklarını ve Mişkin beylerinin, ancak baskı altında kaldıkları zaman teslim olduklarını unutmamak gerekir.

Bu insanları suçlayanlar, bu davranışlarının ve diğer kanunsuz davranışlarının arkasındaki bilinmeyen gerçekleri dikkate almamışlardır. Bu gerçeklerden bildiklerimiz ise, kışlaklarının denetimini kaybettikleri ve Kaçar görevlilerinin doymak bilmez taleplerine maruz kaldıklarıdır.

Safevi hanedanlığının çöküşünden ve bunu müteakip Mugan ve Erdebil'de Afşarlı Nadir tarafından Şahseven aşiret Konfederasyonu'nun kurulmasından sonra, özgün Şahseven değerlerinin (Safevilere sadakat, Şiiliğe bağlılık ve Sünni Osmanlılara husumet) hızla bozulmaya başladığını unutmamak gerekir. Rusların Mugan'ı topraklarına kattıkları dönemde, bu değerlerden hiçbiri aşiretlerin siyasi davranış biçimlerini etkileyecek ideolojik bir anlam içermiyordu. On sekizinci yüzyılda, Şahseven'in yönelimleri ve dini eğilimleri konusunda hiçbir şey bilinmiyor, fakat Safevi tasavvufu bir süre devam etti. Afşarlı Nadir Şah, Bedir Han'ı Şahseven beyi yaparken muhtemelen Safeviler adına hareket ediyordu. Zend Kerim Han Safevilerin temsilcisi olduğu iddiasındaydı. Safevi olduğunu öne sürenlerden İsmail Mirza (1728) ve Sam Mirza Şahseven'in ve Muganlı'nun kendilerine bağlı kalmasını sağladılar. Kaçarlı Muhammed Hasan da aynı biçimde, himayesi altındaki III. İsmail için destek bekledi ve 1784'te Kuba'dan Feth Ali Han Abbas Mirza için destek talebinde bulundu. Güvenilir olmayan bu desteğin giderek artan bir hayal kırıklığı yaratmış olması gerek. Şahseven, en azından ilk birkaç on yıl zarfında, Kaçarlı Ağa Muhammed tarafından kurulmuş olan hanedana bağlılık göstermemiştir. Diğer on sekizinci yüzyıl iktidarları için de aynı duyguları beslemişlerdir. Bunlar: Afşarlar, Afgan ve Zend beyleri, Nadir'in tahtı için ve Azerbaycan'daki diğer hanların ve aşiret gruplarının kendilerine katılmaları için mücadele halinde olan Gilan, Karabağ ve Kuba hanlarıdır. Ayrıca Şahseven, kendilerine bir yüzyıl kadar önce Osmanlılardan kurtulmak için sığınma hakkı

vermiş olan Ruslardan nefret etmeyi henüz öğrenmemişlerdi.

Sadakatsizlik olarak tanımlanan üçüncü olay ise, yirminci yüzyılın başlarında Anayasa Devrimi sırasında yaşanmıştır. Bu dönemdeki Şahseven hareketleri de ekonomik faktörleri, olası yönelim ve ideoloji karmaşalarını dikkate almadan yargılanmıştır. Diğer göçebeler gibi, gerek tarihçilerin ve gerekse o dönemin gazetecilerinin ağır baskısı altında kalmışlar; bunlar tarafından müzmin eşkıya muamelesi görmüşler; Tebriz kuşatmasına katılmaları ve Erdebil'in yağmalanması onları amansız Anayasa karşıtları olarak damgalamaya yetmiştir.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarındaki ve yirminci yüzyıl başlarındaki yazarların çoğu, onları herhangi bir siyasi ve dini yönelimden uzak varlıklar olarak görmek ve “hırsızlık ve eşkıyalık müptelası” olarak gösterip onları etkileyen ekonomik faktörleri görmezlikten gelmek konusunda adeta fikir birliği yapmışlardır.⁴ Çoğu durumda çelişkili ve birbirinin karşıtı geleneklerden etkilenen Avrupalılar (Iskoç klanları, Hintli dağ aşiretleri, İngilizler açısından Pathanlar ve Rusya açısından göçebe çobanları ve Kafkas dağlıları) genel olarak Hobbes görüşlerinin etkisi altında Şahseven'i vahşiler olarak görmüşler, bazen de tersine Rousseau görüşünden hareketle göçebelere sıcak bakmışlardır. Yabancı görevlilerin ve gazetecilerin çoğu, İranlı görevliler ve yerel tarihçiler, eşkıyalığı, Erdebil'de giderek tırmanan bir sorun olarak görmüştür. Bunların arkasında ekonomik nedenlerin ve siyasi yönelimlerin olduğunu düşünmek bile istememişler, bunu uygar saygıyı hak etmeyen ilkel kültürel bir olgu olarak yorumlamışlardır.⁵

4 Sir G. Buchanan, 27.7.1912 tarihinde St. Petersburg'dan Reuters'e, Rossiya makale üzerine yorumu Londra'da Grey'e gönderdiği *Further Correspondence*, Kısım XXXI'de Dp 237.

5 Belki de bu kaynakların etkisi altında kalarak Oberling bile, “on dokuzuncu

İranlı yazarlardan, Rıza Şah'ın aşiretleri silahsızlandırma ve yerleşik düzene sokma politikasını haklı göstermeye çalışan Mustovfi, Şahseven'in bu adı, Safeviler ve Afşarlı Nadir Şah döneminde devlet için çarpışarak kazandığını vurgulamıştır. Fakat Kaçarlar döneminde ve özellikle Anayasal dönemde, devlet için ekonomik veya siyasi açıdan hiçbir önemleri yoktu ve yaptıkları saldırılarla kendilerini oyalıyorlardı.⁶ Çoğu yerel görevliler veya akademisyenler tarafından olmak üzere, bölgedeki kentlerde *eşrarlık* deneyimleri hakkında yayımlanan ve Şahseven'e hasım bir görüş açısından yazılmış olmaları hiç şaşırtıcı gelmeyen yazılar, bazen misafirperverlikleri ve savaş becerilerine geleneksel bir hayranlık ifadesi taşır, fakat çoğu durumda eğitimsiz ve dinsiz olmakla suçlanırlar; ekonomik koşulları ve olası siyasi değerleri pek dikkate alınmaz. Örneğin, Safari, Erdebil başlıklı tarihi eserinde, cesaret, şeref ve misafirperverlik gibi Şahseven değerlerinden övgüyle söz etmesi yanında, en azından aşiret mensuplarından bazılarının soygunculuk ve yırtıcılık yönelimlerinin var olduğunu da vurgular. Gerek aşiret insanların barbarlık ve cehaletleri konusuna kentli yaklaşımı ve gerekse 1909 olaylarında kendi kent insanların suçsuz gösterme gayreti ile, aşiret mensuplarının Erdebil pazarını yağmaladıklarında bazı Erdebillilerin ne kadar sevindiğinden söz eder; zira bu davranışlarının arkasındaki nedenin siyasî ve dini olduğu iddialarının yanlış olduğunu ortaya koymuştur.⁷

yüzyıl Şahseveninin bozulduğunu ve kanun dışı eşkıyalar haline dönüştüğünü" söyler (1964a: 44). Ekonomik gerçekleri gözardı ederek yapılan bu yorumlara istisna teşkil edenlere, X. Bölüm'de alıntı yapılan konsolos Abbott'un birkaç uzun vadeli gözlemi dahildir.

6 Mostoufi (1947,III/2: 306).

7 Safari (1971: 280 ve çeşitli yerlerde, özellikle 160; 1974: Özellikle 2-7). Mişkin için Saedi'ye bakınız (1965: Özellikle 79 ve sonrası). Karadağ için Baiburdi'ye (1962), Halhal için Ravai'ye (1984: Özellikle 146) bakınız.

1903'te Tigranov'un Şahseven'in siyasi potansiyeli konusundaki yargısı, biraz farklı bir tanıya dayandırılmakla birlikte hemen hemen aynıdır:

Şahsevenlilere ancak maddi bir kazanç vaat edilmişse, bir saldırı operasyonu cazip gelebilir. Kendi vatanlarına karşı bir vatanperverlik duygusu veya aşiretler arasında anlaşmazlık yaratıp onları tahrip etmeye yönelik politikalar yürüten hükümetlerine ve yönetimlerine inançları yoktur. En iyi yapabildikleri şey açıkça veya gizli yollarla nefretlerini göstermektir. Bunlarda dini bir fanatizm yaratma olasılığı söz konusu değildir. Mülklerini Şahseven toprakları ve Şahseven köylüleri pahasına genişletmeye başlayan korkak ve çıkarıcı din adamlarından nefret ederler ve onları küçük görürler. Sonuç olarak, yönetimin sadece din adamlarına saygı göstermesi Şahseven beylerinin onlara karşı nefret ve içten içe öfke duymalarına yol açar. Şahsevenlilerin, güvenleri kazanılmışsa ve maddi çıkar veya bir çeşit saygı gösterilmişse, hoşlandıkları herkese hizmet edebileceklerini rahatlıkla söylemek mümkün.⁸

Avrupa, özellikle (1907 antlaşmasından sonra) İngiliz gazeteleri, Rusların, Şahsevenlileri “soygunculuk güdülerini” geliştirmiş eşkiyalar ve İngilizlerin Kuzeybatı Hindistan sınırında yaşadıklarına benzer sınır sorunları olan insanlar olarak görme eğilimlerinden güçlü bir biçimde etkilenmişlerdi. Örneğin, St. Petersburg'daki *Times* muhabiri, Rusların 1909 Erdebil olaylarını yorumlama biçimlerinden ve “nihai çözüm” planlarından etkilenecek şu yorumu yapmıştı:

Rus İmparatorluğu'nun çıkarları sınırlarındaki kargaşanın sona ermesine dayalıdır. Hindistan sınırımızdaki akınlarına kendilerini kaptırmamış olsalardı, Şahseven'i cezalandırmak için girişecekleri saldırıları çok önceden başlatırlardı.⁹

8 Tigranov (1909: 146)

9 *The Times* 7.11.1909.

1912 yazında, *Times* muhabiri, Fidarov'un Şahseven'e karşı giriştiği savaşı aşağıdaki sözlerle haklı göstermişti:

Bu yasadışı aşiretler, aynı topraklarda yaşadıkları barışçı insanlar için gerçek bir tehdit oluşturuyor ve sözde işgalcilere karşı vatansever direniş kisvesi altında, Kuzey İran'daki varlıkları bu bölgeye, Güney'de İngiliz kesiminde yarattıklarından daha barışçı bir ortam yaratan kuvvetlerin onları rahatsız eden müdahalesinden kurtulmaya çalışıyorlar.¹⁰

Bu yorumlar Rusya'da da ses getirdi ve Rossiya şunları yazdı:

Operasyonların siyasi açıdan hiçbir önemi yoktur. Bu saldırılar, fiili himayeyi gerektiren yerel çıkarların taleplerinin emrettiği eylemlerdir. Şahsevenler bir siyasi parti değildirler. Daha çok, bu yörede ve Rus sınırı boyunca eşkıyalık yapan vahşi insanlardır.¹¹

1920'de, bir Bolşevik kolu Astara'dan Erdebil'e giderken Şahseven savaşçıları kılığında (muhtemelen Alarlu) soyguncuların arasına düşmüşlerdir. Tahran'daki *Times* muhabiri bu konuda şunları yazmıştır:

Şahseven, hatırlanamayacak kadar eski tarihlerden itibaren, kendi bölge halklarını ve hükümet görevlilerini soyup soğana çevirdikten sonra, sonunda kazaen vatansever olmuşlar ve Tahran bunu buruk bir gülümsemeyle karşılamak zorunda kalmıştır.¹²

Bu tür yorumlar yıllardır yapılıyordu. Bunlar arasında tek karşı ses Arfa'dan geldi. 1914'te Şahseven'in yol kesip eşkı-

10 *The Times*, 18.7.1912.

11 Yukarıdaki not 3'e bakınız.

12 *The Times*, 1.6.1920.

yalık yapımları konusunda yazdığı yazıda Őu açıklamayı yaptı:

Göçer aşiretler acımasız ve eşkıya olabilirler, fakat aynı zamanda kendi adlarının da işaret ettiğı gibi Şah'a sadıktırlar. 1911'de Rus işgal kuvvetlerine karşı amansız bir mücadele vermişlerdir. Çok ağır kayıplara uğramalarına rağmen, kendilerine karşı gönderilen büyük Rus kuvvetlerine hiçbir zaman teslim olmamışlardır.¹³

Olaylarda Şahseven'in oynadığı rol dikkatle incelendiğinde ve aşiretlerin tarihi ve sosyolojik geçmişleriyle ilgili bilgiler dikkate alındığında, siyasi davranışları çok daha karmaşık bir yorum gerektirir. Anayasal dönemdeki Şahseven eylemleri, kör bir tepki ve önüne geçilmez eşkıyalık eğilimleri olarak değil de, aşağıda verilen üç temel unsur ışığında yorumlanmalıdır: Yirminci yüzyılın başlarında Doğu Azerbaycan'daki “eşkıyalık eylemlerinin” nedenleri; aşiret halklarını kendi yanlarına çekmek için çeşitli kişilerin ve güçlerin çağrılarını, aşiret halklarının Şah yanlısı ideoloji ve İslam siyasi ideolojisi bağlamında nasıl yorumladıkları; dahası aşiretler içinde ve arasındaki rekabetlerin karmaşık yapıları ve şekilleri.

XI. Bölüm'de anlatıldığı gibi, eşkıyalık oldukça yaygın bir eylem biçimi ve özellikle Ruslar tarafından çok abartılmış olmasına rağmen, bölgeye çok ciddi zararlar verdi ve sıkıntılara neden oldu. Fakat bunu sadece bir iptila, kültürel bir mecburiyet veya sosyal bir yapılanmanın gereğı olarak görmek hatalı olur. Bu, daha çok kırsalda yaşayan insanların güç ekonomik ve sosyal koşullara verdikleri bir tepkidir.¹⁴

13 Arfa (1964: 54-5).

14 Karş. Hobsbawm (1965).

Güneybatı Asya'da yaşadıkları bin yıl boyunca, Türkî aşiretler eşkıyalıklarıyla ünlenmişlerdir. Türkî “kabilenin” etnik veya soy grubu değil siyasi bir grup olduğunu vurgulayan Oberling gözlemlerini şöyle aktarmıştır:

Bir kabile beyinin geleneksel görevi, kendi kabilesinin insanlarını, onların önderleri de aynı eğilimde olan diğer kabilelerden korumak için savaşmaktır. Kural olarak, beyin askeri cesaretiyle etrafındaki adamların sayıları doğru orantılıdır.¹⁵

Safeviler ve Kaçarlar gibi başarılı hanedanların aşılamaı başardıkları manevi görev anlayışları güçlü olmasına rağmen, kendilerine bağlı aşiret beylerinin sadakatlerini ancak maddi ödüller (rüşvetler) vererek sağlayabilmişlerdir. Beyler de aynı biçimde, kendi aşiret ahalisinin desteğini sağlamak veya en azından kendi emirleri altındaki adamlarına gereken ödemeleri yapmak için bu rüşvetlere güvenmişlerdir.

Kaçarların ilk yıllarındaki aşiret politikaları, bazı açılardan Safevilerin ilk yıllarına benzer. Kendilerinin çok sadık olan adamlarına kazançlı valilikler, toprak parçaları ve vergi ödümleri vermişlerdir. Aşiretleri, beylerine yetkiler, meşruiyet ve sorumluluklar vererek denetim altında tutmuşlardır. Başlangıçta, bir başka rüşvet kaynağı olan askeri akınlarda başarılı olmuşlardır. Bu benzerlik kısa zamanda sona ermiştir, fakat Safeviler bir buçuk yüzyıl boyunca en parlak dönemlerini yaşamışlardır ve daha sonra I. Şah Abbas'ın sayesinde, bir yüz yıl daha aniden Afgan, Osmanlı ve Rus saldırılarına yenik düşmeden, barış içinde bir çöküş yaşamışlardır. Kaçar hanedanı ise karşı koyamayacağı ağırlıkta bir saldırıyla karşı karşıya kaldığında neredeyse iki on yıl geçirmişti. Fakat bu hanedanı kolayca yok edebi-

15 Oberling (1964b: 61). Ayrıca IV. Bölüm'de alıntı yapılmış olan Nikitine'in uyarılarına bakınız.

lecek güçteki emperyalist güçler, işbirliği yaparak bir yüzyıl daha yaşamasına izin verdiler. Bununla birlikte, Oberling'in gözlemlediği gibi:

On dokuzuncu yüzyılda İran yenilgi üstüne yenilgi yaşadığından, rüşvetlerin arkası kesildi ve kabile halkları çok zengin (ve yasal) ganimet kaynaklarını kaybettiler. Bunun sonucunda, özellikle üç Kaçar iktidarı döneminde eşkıyalık daha geçerli hale gelmiştir.. Hırslı kabile önderleri artık ünlerinin eşkıyalık yaparak kazanmaktadırlar.¹⁶

Ülke genelinde düşünüldüğünde bu, biraz abartılı bir anlamdır; fakat Kaçar döneminin sonlarına doğru hâkim olan ekonomik ve siyasi koşullar açısından doğru bir yorumdur. Hâkim olan durum iki yüz yıl önce Safevilerin son dönemlerini (farklı nedenlerle olsa bile) hatırlatmaktadır: Aşırı kalabalık otlaklar, aşiretler arasında bölünmeler, birbiriyle rekabet halindeki kümeler ve konfederasyonlar ve eşkıyalık. Fark, 1700'de Şahseven Konfederasyonu'nun henüz kurulmamış olmasında ve 1900'de dağılmış olmasındadır.

Mugan ve Erdebil'deki eşkıyalık faaliyetleri, bölgenin on dokuzuncu yüzyıldaki ekonomik ve siyasi tarihini açıklayıcı nitelikteyse, bu, yirminci yüzyılın ilk yıllarındaki Şahseven davranışlarının çapulculuğa düşkünlük biçiminde algılanmasını da açıklar mı? Şahseven'in sahip olmakla ünlendiği değerlerin ve siyasi ideolojilerin etkilerinin bir kez daha gözden geçirilmesinde yarar var.

Safevi Şahlarını desteklemek biçimindeki birinci değer uzun süre önce modası geçmiştir; fakat Safeviler gibi Kaçarlar da bizzat Şah'ın halkın gözünde kutsal olan imajını büyötmüşlerdir. Bu arada, Türkmençay anlaşmasından

16 Oberling (1964b: 62).

sonra İran'da kalan Şahseven aşiretleri, kendi atalarının Sa-fevilere gösterdiği bağlılığı, bir ölçüde, İran'da kalışlarını borçlu oldukları monarşiye göstermek durumunda kalmışlardır. Diğer ikisi ise Şahseven'e özgü karmaşık değerlerdir ve aynı biçimde aktarılmıştır. Şiiliğe sadakat İslam'a genelleştirilmiş ve zaman zaman, eskiden Sünni Osmanlılara karşı besledikleri nefreti, yeni ve saldırgan komşuları sadakatsiz Rusya'ya yöneltmişlerdir. Şahsevenliler, temasta oldukları idari görevlilere ve mollalara karşı, duydukları saygı nedeniyle tepkisiz kalmışlardır ve en yüksek laik güç olan Şah'a ve dini otorite olan ve baş Müctehidlerin temsil ettikleri İslam'a inançlarını ikrar etmekten geri kalmamışlardır. Birkaç olayda, Şah ve İslam adına yapılan çağrılar, aşiretlerin kısa süreli de olsa birlik oluşturmalarını sağlamıştır.

Bu göreceli değerler, o dönemde ortaya çıkan karmaşık dış güçlere gösterdikleri tepkilerde Şahseven'e yol göstermesi açısından pek işe yaramamıştır. Kaçarlara ve İslam'a görevlerini yerine getirmeleri gerekiyorsa, Hristiyan ve saldırgan olan, fakat sadece müttefik olmakla kalmayıp hanedanı koruyan ve kollayan komşuları Rusya'ya karşı takınmaları gereken tavır ne olmalıdır? Aynı şekilde, Muhammed Ali Şah'a karşı çıkan ve onu iktidardan düşüren ve ondan sonra iktidara geçene bağlılık yemini eden Anayasa yanlılarına karşı nasıl bir tavır takınmaları gerekmektedir? Muhammed Ali taraftarı olarak bilinen, ama artık neye göre hareket ettiği belli olmayan ve önemli Şahseven aşiretleriyle ölümüne rekabet halinde olmuş bir yerel eşkiya geçmişine sahip Rahim Han'a karşı nasıl davranmaları gerekmektedir? Anayasa kahramanı ve önderi olan ve Erdebil'e geldiğinde kişiliği ve davranışları Şahseven değerlerinin hiçbirine uymayan Settar Han için ne söylenmelidir?

1905-56 Anayasa Devrimi'ne yol açan reformist hareketler, tüccarlar ve aydınlar gibi, Şah'ın ülkeyi sadakatsiz-

lere ve yabancılara satma politikasına karşı çıkan dini önderlerden de (ve onların arkasından gelen kitleler) önemli bir destek görmüştür. Şahseven aşiretlerinin, Devrimin ilk bir iki yılında kararlı hareket etmemelerinin nedeni, Şah'a muhalefeti ve Anayasa'yı desteklemekte olan dini önderlerin bu davranışlarındaki çelişkiyi görmüş olmaları olabilir. Devrimden sonra, dini sınıflara mensup kişiler, Anayasa ve Milliyetçiliğin laik etkiler yarattığını görünce Şah yanlısı partiye geçerek taraf değiştirmişlerdir. Milliyetçi harekette Müslüman olmayanların önemli bir rol oynadıklarını gören Şahsevenliler, 1909'dan itibaren, Anayasa'ya karşı çıkmayı Şah'a ve İslam'a karşı yerine getirmeleri gereken bir görev olarak görmüş olabilirler. Çelebiyanlu Rahim Han'ın sağladığı Rus desteğini kabul etmek anlamına gelmesine rağmen bu amaç etrafında toplanabilmişlerdir.

Fakat Şah yanlılarının davası kısa sürede gözden düşmüş ve din adamlarıyla, Azerbaycan'daki tek amaçları giriştikleri askeri hareketla ortaya çıkan Rusların desteğini de kaybetmiştir. Muhammed Ali'nin tahttan indirilmesi ve yerine Sultan Ahmed Şah'ın geçirilmesini kabul eden Şahseven, oradaki varlıkları için Şahseven'in eşkıyalıklarını bahane olarak kullanmayı uman, Milliyetçilerin aşiretlerin desteğini alabileceğinden korkan ve onları ezip askeri etkinliklerini yok etmeye kararlı olan Rus birliklerine karşı ayaklanma başlatmıştır. Bu plan, savaşın çıkması ve Bolşevik Devrimi nedeniyle kısmen başarılı olmuştur

Dolayısıyla, yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan durumların hiçbirinde Şahseven'in, Şah'a sadakat ve İslam'a bağlılık gibi değerleri doğrultusunda hareket etmesi mümkün olmamıştır. Ama böyle bir fırsat doğduğu anda zaten başka türlü hareket etmemişlerdir. Sadece tarih kayıtlarını doğruladığı için değil, aynı zamanda o dönemdeki Şahseven beylerinin her şeyden önce bu değerler (Şah ve

İslam) doğrultusunda hareket ettikleri iddiasında olmaları nedeniyle bu tutarlılığı saptamak önemlidir.¹⁷

O dönemde yaşamış birkaç yazar bu değerlerin önemini kabul etmiştir. Cottam, Şahseven'in kararlı bir biçimde Anayasa yanlılarına karşı olduğunu ve Muhammed Ali Şah'ı destekleyen en önemli kaynak olduklarını tekrarlayarak, Ruslara karşı besledikleri nefretin, yabancı düşmanlığı ve dini nefretten kaynaklandığını, 1912 tarihinde Samed Han'a gönderilen bir mesajdan alıntılar yaparak açıklar.¹⁸ Arfa'nın, Şahseven'i vatansever kralcılar olarak değerlendirmesi, 1960'larda farklı sınıflardan olan ve o dönemleri hatırlayan eski Şahsevenlilerle yaptığım söyleşilerde, bana yarım yüzyıl önce babalarının ve büyükbabalarının yaptıklarında utanılacak bir yan görmediklerini yolundaki ifadelerine uygun düşmektedir. Rus Çarının, St. Petersburg'a yaptıkları ziyaret sırasında, Nasreddin Şah'a ve Muzaffereddin Şah'a, Kocabeyli Nurullah Bey, oğlu Behram Han ve Alarlu Muhammed Kulı gibi kötü şöhretli Şahseven beylelerinin eşkıyalık yaptıkları yolundaki şikâyetleri hakkında bana anlatılan öyküler var. Şah, bu hatalı davranışları için ceza vereceğine, Rusları sınırda kendi gücünün bilincinde olarak tutmayı başardıkları için affetmiş, hatta şeref payeleri ve ödülleri vermiştir.¹⁹

Her şey bir tarafa, bu dönem zarfında Şahsevenlilerin öne sürdükleri ideallerine, siyasi tutumlarına ve davranışlarına ihanet etmemiş olmaları, maddi kazanç ve iç düşmanlarının yok edilmesi biçiminde tanımlanabilecek diğer iki kaçınılmaza uygun düşmektedir. Şaha karşı yerine geti-

17 XII. Bölüm'deki telgraflara ve 1909 antlaşmasına bakınız.

18 Cottam (1964: 56-7), Mirza Firooz Han'a değinmiştir; XII. Bölüm'e bakınız.

19 Ek Üç'e bakınız. Şahsevenlilerin hiçbiri, kabile toplumunun hiç olmazsa bir kesimi hakkında fikir veren ve tarihleri ve kimlikleri açısından kabile görüşünü temsil eder nitelikte o dönemlere ait tek bir tarih dahi yayımlamamışlardır. I. Bölüm'e bakınız.

rilmesi gerekenlerle, İslami açıdan yerine getirilmesi gerekenlerin çeliştiği durumlarda bu iki kaçınılmaz etkili olmuş ve farklı beyleri farklı yollara yöneltmiştir. Bu dönemde Şahseven'in siyasî tutumlarını belirleyen ana etken, XII. Bölüm'de anlatıldığı gibi, aşiretler arasındaki ve aşiretler içindeki ilişkilerdir. Beyler hiçbir zaman tam anlamıyla birlik oluşturmamışlardır. Bazıları Anayasa'yı desteklemek istemiş ve bazıları bunu gerçekten yapmıştır.

Rusların geri çekilmelerini izleyen yıllarda, Şahseven, dış siyasi güçlerin yarattıkları tehlikelere ve fırsatlara karşı uyanık olmuş fakat siyasi olarak tamamen aşiretler arası çekişmeler ve ittifaklarla uğraşmıştır. Türkler, İngilizler, Milliyetçiler, Demokratlar ve Bolşevikler hiçbir zaman Şah ve İslam değerlerini bir arada sunamamışlardır, aynı biçimde hiçbiri Şahseven'den kayıtsız şartsız destek alamamıştır. Fakat Rıza Şah iktidara geçip ülkenin denetimini eline geçirmeye kalktığında, önce dini önderlerin gönlünü aldı ve laiklik niyetleriyle ilgili suçlamaları geri püskürttü ve Şahseven'i yatıştırmak için ordusunu gönderdiğinde, çoğunu mücadele etmeden boyun eğmeye razı etmesinin arkasında çok büyük bir güç veya ulusal güvenlik için yardım çağrısı yoktu, bunu hem İslamı hem de iktidardaki Kaçarlı Sultan Ahmed'i desteklediği yolundaki propagandasıyla sağlamıştı. Şahseven, yeni bir hanedan ve laik bir devlet kurarak bu değerlerden vazgeçmesini onaylamasaydı da, silahsızlanmış olduklarından ve yeni ulusal bir ordunun denetimine girdiklerinden artık direnecek durumda değildi. Fakat yirmi yıl sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetlerin Azerbaycan'ı işgali sırasında ve bunu izleyen 1946 Demokratik rejimi döneminde, birkaç istisna dışında bütün Şahseven beyleri Şah'a ve ülkeye bağlılıklarını sürdürmeyi ve işbirliği yapmayı reddettiler. Çünkü bu, o günlerdeki Şahse-

ven'in Avrupa'daki imajına ters düşüyordu ve birçok İngiliz kaynağı bu bağlılıktan hiç söz etmedi.²⁰

Aşiretçilikten Feodalizme

Şu ana kadar üzerinde durulan, özellikle batılı ve Marksist olmayan yorumcuların hemen hepsi Şahseven adının önemi üzerinde yoğunlaştılar. Belli dönemlere ait bilgilerin yetersiz oluşu veya konuya ilgi duymadıkları için, bu adı taşıyan insanların içinde yaşadıkları koşulları, görüş açılarını ve yönelimlerini dikkate almaktan kaçındılar.

Çoğu Sovyet ve Rus olan başka bir grup yazar ise, ideolojinin ve dini değerlerin rolünü büyük ölçüde gözardı etmelerine, hatta tarihi kaynakları eleştirmeden ve seçerek kullanmalarına rağmen, Şahseven'in sosyo siyasi tarihinde ekonomik temelin öneminin bilincinde olduklarını gösterdiler. Başladığı varsayılan tarihten on dokuzuncu yüzyılın ortalarında araştırma konusu haline gelinceye kadar geçen süreçte, Şahseven Konfederasyonu'nun geçirdiği gelişmeler üzerinde yorumlar yaptılar. Birkaç istisna dışında, Malcolm'un "aşiretin" kuruluşuyla ilgili anlattıkları; Yunsur Paşa'nın Mugan'daki otlak alanlarını ele geçişi ve 1728'de Şahseven'in Ruslara teslim oluşuyla ilgili kayıtlar hariç olmak üzere, diğerleri savlarını çok az sayıda belgeyle desteklediler. Hayal güçlerinin ve sezgilerinin ne olmuş olması gerektiği yolunda gösterdiklerini kullandılar.

İki yazarın katkıları gerçekten önem taşıyor: Rus albayı L. F. Tiranov ve Sovyet yazarı F. B. Minorsky. Daha güncel iki Sovyet tarihçisi olan B. P. Balayan'ın ve H. A. Dälili'nin yazdıkları pek ilginç değilse de, önce onların üzerinde durmalıyız.

²⁰ Bir istisna, yine Arfa'dır (1964: 340, 342).

Şahseven'i İkinci Dünya Savaşı sırasında ziyaret eden bir Ermeni olan Balayan, Mugan Şahseveninin ve Kaşkay'ın muhtemel ortak kökleriyle ilgilenmiştir. Şahseven konusunda üç grup kaynak kullanır: (a) Mugan'da Tekelu Kızılbaşlarının yaşadığını, sonradan Şahseven olan Sil-Süpür ve Celali gruplarının Osmanlılardan İran topraklarına göç ettiklerini gösteren ilk dönem Safevi kaynakları, (b) Şahseven'in Anadolu'dan göç etmesiyle ilgili bilgiler ve (c) kendisinin de kabul ettiği ve Safevi tarihinden uzun alıntılar yaparak kanıtladığı Şahseven'in kökeni konusunda, I. Şah Abbas tarafından kurulan bir aşiret olduğu yolundaki resmi anlatım. Ne yazık ki, bu alıntılar Malcolm'un öyküsünü desteklemeye yeterli değildir ve aynı biçimde Balayan da bu üç grup kaynak arasındaki tutarsızlıkları belirleyememiştir. Bu nedenle, Şahseven “aşiretinin” Şah Abbas döneminde Mugan'da yapılanmasıyla ilgili fikirler içeren araştırmaları gerçek dayanaktan yoksundur.²¹

Azerbaycanlı Dälili, Şahseven'in ilk yıllarını yeniden kurgularken Rus ve İran kaynaklarını yoğun biçimde kullanmıştır, fakat Tigranov, Minorsky, Balayan, hatta Minorski'nin yazılarını gözardı etmiştir. Şahseven'in kökleriyle ilgili resmi öyküyü ayrıntılı biçimde aktarırken, bunlardan Şah Abbas'ın sadık özel muhafızları olarak söz eder ve zaman içinde Şah'tan uzaklaştıklarını, sonunda on sekizinci yüzyılda Erdebil'de bağımsızlık mücadelesine girdiklerini anlatır. Yaptıkları hatalar nedeniyle, ilk dönemlerde bu konuda eserler vermiş olan hem Sovyet hem de burjuva yazarlara hücum eder. İddialarına göre, Şahseven karışık köklerden gelmediği gibi Anadolu kökenli de değildir; bunlar başından beri, Urumiye'den gelmiş olan Afşarların kurduğu bütünlüklü bir “aşirettir” (*taife*). Osmanlıların uyguladıkları baskılar ve Mugan'ın içinde bulunduğu kıtlık

21 Balayan (1960). IV. Bölüm'de; ayrıca bkz. Tapper (1974: 343 ve sonrasında) ki yorumlar).

ve yoksulluk koşulları nedeniyle 1728'de Rus vatandaşlığına geçmeyi tercih etmişlerdir ve on dokuzuncu yüzyıla kadar iki kola ayrılmamışlardır. Bunların çoğu doğru olabilir ve Dälili de çok güç ulaşılan bazı Rus arşiv kaynaklarına değinmiştir. Fakat iyi bilinen kaynakları kullanım biçimi o derece sıradan, o denli deneyimden ve eleştirel yaklaşımdan uzaktır ki, Şahseven'in on sekizinci yüzyıldaki durumuyla ilgili anlattıkları kuşkuyla karşılanır.²²

Çok azını destekleyici kanıt olmasına karşın Tigranov ve Minorsky'in fikirleri daha ilginçtir. 1903'te Şahseven'in durumu konusunda anlattıklarına sık sık göndermeler yaptığım Tigranov, Şahseven tarihiyle ilgili anlattıklarında kaynakların yetersiz oluşunu itiraf eder. Malcolm'un, Şah Abbas'ın asi Kızılbaşlara karşı koymak ve batı sınırlarını savunmak için yeni bir aşiret kurduğu yolunda anlattıklarını kabul eder ve aktarır (fakat benimsemez). Yeni aşiretin sağladığı olanaklar Kızılbaş aşiretlere de çekici gelmiştir. Tigranov sözlerine şöyle devam eder: Abbas'tan sonra iktidara gelenlerin yönetiminde din adamları çok güçlenmişler ve göçebe aşiretler dağılmaya başlamışlardır. 1722'den itibaren, Afgan işgalcilere direnme kapasitelerini kaybetmişlerdir. Aşiretlerden çok azı Şahseven adını korumuştur. Kızılbaş-Şahseven'den bazı gruplar, on sekizinci yüzyılda eski güçlerine ulaşmayı başarmışlardır. Fakat, Nadir Şah yönetiminde kısa bir birlik kurma döneminden sonra ilk önce çökmeye başlayanlar Erdebil bölgesindeki gruplardır. Tigranov'a göre, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Ruslar, onlar hakkında fikir sahibi olmaya başladıklarında, Mugan ve Erdebil'deki Şahseven aşiretleri dağılmalarının son aşamasındaydılar. 1900'lerde, aşiretlerin içinde bulunduğu çok kötü sosyal ve ekonomik koşulların nedeni olarak kısmen tarih sürecini, kısmen de İran yönetimi-

22 Dälili (1974 ve 1979). V., VI. ve VII. Bölümlerdeki yorumlarıma bakınız.

nin Erdebil bölgesinde yaptığı kötülükleri ve beceriksizlikleri gösterir.²³

1920'lerde Şahseven'i ziyaret eden Rostopçin, on dokuzuncu yüzyıl kaynaklarını biliyordu. Şahseven tarihinin ilk dönemleri konusunda anlattıklarında Marksist-Leninist jargonun ve önyargıların yarattığı belirsizlikler hâkimse de, bazıları, tarih hataları düzeltilerek kullanılabilir. Malcolm'un anlattıklarını ve Minorsky'nin kuşkularını yeniden ele almış ve geçerlilik kazandırmıştır, fakat aşiretin askeri yapısı ve amaçları konusunda Tigranov'un savlarını izlediğinden, Şah Abbas'ın Şahseven adında bir aşiret milisi oluşturduğu fikrini benimsemiştir. Tarihsel maddecilik çerçevesini kullanarak ve kıyaslama yapmak için diğer aşiret gruplarıyla ilgili araştırmalara değinerek, Şahseven aşiret örgütünün gelişme aşamalarını yeniden yapılandırmaya çalışmıştır. Farklı Türkî aşiret grupları özgün siyasi-askeri birleşmelerinde, karşılığında istenildiği anda asker almak koşuluyla bazı ekonomik ayrıcalıklar elde etmişlerdir. Böyle birkaç yardım çağrısı yapıldıktan sonra, Şahseven birliği kendi özüne, kapalı askeri kimliğine geri dönmüştür. Başlangıçtan itibaren konfederasyon, ekonomik açıdan güvence arayan malsız mülksüz kitleler ve tek üretken güç olan otlakların denetimini ele geçiren veya denetim hakkı kendisine verilen güçlü aşiret önderlerinden oluşmuştur. Doğu Transkafkasya'da, beslenen hayvan sürülerinin hızla artması ve buna bağlı olarak otlakların çok kalabalıklaşması nedeniyle otlak seçiminde ortaya çıkan çatışmalar birliğin askeri bağlılığını, aşiret hizipleşmeleri ve ittifaklarıyla parçalanmış bir kast yapısına dönüştürmüştür. Rostopçin, Şah Abbas'ın, aşırı güçlenmiş aşiret beylerinin ortaya çıkmasını engellemek için bu çatışmaları zekice kullandığını

23 Tigranov (1909: 104-9).

ve Şahseven siyasi konfederasyonunun temellerini attığını anlatır.

Rostopçin, elinde hiçbir kanıt olmadığı halde, on yedinci yüzyıl başlarında bu süreçleri belirler. Ona göre, on sekizinci yüzyılda Şahseven Konfederasyonu dağılmış ve aşiret (ilkel-komünal) aşamasından feodal aşamaya (ya da sosyoekonomik formasyona) geçilmiştir. Konfederasyonun ilk kurulma aşamasındaki askeri amacı artık önemini kaybettiğinden ve Safevilerin son dönemlerinde Şii dinî sınıfları İran'da denetimi ele geçirdiklerinden, Şahseven'in yapay bütünlüğünün yok olduğunu ve bu birliği oluşturan birimlere bölündüğünü, bunlardan birinin de Erdebil-Mugan grubu olduğunu öne sürer. Daha sonraki yüzyıllarda, aşırı vergilendirme ve hükümet yetkililerinin ganimet koparmak amaçlı baskıları yüzünden bu çöküş daha da hızlanmıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, aşiretlerin konumu yerleşikleşme, feodalizm ve eşkıyalık olarak özetlenebilir.²⁴

Şahseven'in aşiretsel gelişmesi konusundaki savların en önemli eksikliği, on yedinci yüzyılın sonlarından önce Şahseven aşiretinin kuruluşu konusunda inanılır hiçbir kanıtın bulunamamış olmasıdır. Bu kitaptaki kaynaklar, bu yapıda bir konfederasyonun, Rusların Şahseven'le ilk temaslarının oluştuğu on sekizinci yüzyıl başlarında daha henüz kurulmamış olduğunu göstermektedir. Bundan kısa bir süre sonra kurulmuştur; fakat Tigranov ve Rostopçin'in de belirttiği gibi, yüzyılın sonlarında Ruslar geri döndüklerinde, henüz son dağılma noktalarındaydılar. Rostopçin'in ileri sürdüğü yapılanma ve gelişme, muhtemelen gerçekleşmiştir, fakat, bunun, daha farklı koşullarda ve birden biraz daha uzun bir yüzyıl sonra olduğunu düşünmektedir.

24 Rostopchin (1933: 88-97).

Ne Rus ne de Sovyet yazarlar, Rusların Şahseven'le en yakın oldukları dönemlerde, konfederasyonun dağılmasında Rus emperyal güçlerinin baskılarının ne denli önemli bir rol oynadığını asla dikkate almamışlardır. En görkemli beylerin iktidardan düşmelerinden sonra, konfederasyonun dağılması Rusların ortaya çıkmaları ve aşiretlerin buna (içte oluşan evrimsel gelişme veya gerileme sürecine gösterilen gibi) tepki göstermelerinden kaynaklanmıştır.

Vatanseverlikten Hayvancılığa.

Bu konuda yorum yapmış olanlar şu ana kadar, Şahseven tarihini, kökleriyle ilgili iki farklı anlatımdan yola çıkılarak oluşturulmuş görüş açılarından aktarmışlardır. Yazarların çoğu, düzen kaygısı ve yöneticiye sadakat açısından Şahseven'i Şah'ın yarattığı fikrinden hareket eden Malcolm'un anlatımını benimsemektedir. Sovyet ve Rus yazarların, esas hayvansal kaynaklar üzerinde kendisinden sonra gelen kuşakların uyguladıkları denetime dayandırılmış bir aşiret hiyerarşisine meşruiyet kazandıran Yunsur Paşa'nın ortaya çıkışı ve şu andaki Şahseven topraklarını ele geçirmesi efsanesiyle başlayan aşiretlerde merkezi denetimin gelişmesi ve dağılmasıyla ilgili analizlerinde, *elbeyler* perspektifi çok belirgindir.

Bu yorumcuların hiçbiri de, ya ilgi duymadıkları için ya da yakın tarihlere kadar haklarında pek bilgi bulunmadığı için, sıradan Şahseven göçebelerinin görüş açılarını dikkate almaz. Ogranoviç'ten Tigranov'a kadar uzanan bazı Rus yazarları sosyal ve ekonomik koşulları, dini inançları ve uygulamaları anlatırlar, fakat hepsi genel anlamdadır ve geçmişte yaşamış olan sıradan aşiret halklarının kendilerini nasıl gördükleri ve uygulamalarında onları neyin yönlendirdiği konularını anlatmaya yeterli değildir.

1960'larda Şahseven'in yakın tarihi ve kimliğiyle ilgili kurgulamalar değişiktir. Bu çeşitlilikler, daha çok sınıf ve soy durumlarını yansıtır. Anadolu veya Kürt kökenlerine ilişkin geleneklerini korumuş eski soylu sınıftan birkaç kişiyle karşılaştım ve Yunsur Paşa, eski *elbey* hanedanı ve akrabalarıyla ilgili olarak anlattıkları öykülerde hep eski Şahların kendilerine sadık kalanları, aşiretler ve bölgedeki topraklar üzerinde denetim hakkı vererek ödüllendirdiklerinden söz ettiler. Onların gözünde, bu hakların ve otoritenin kaybedilmesi Şahseven aşiret konfederasyonunun dağılması anlamına geliyordu. Bu nedenle de, Tigranov ve Rostopçin gibi yazarların analizlerine tümüyle katılmışlardır.

Pehleviler döneminde yaşayan çok güçlü beylerin Yunsur Paşa grubuyla hiçbir ilgisi yoktu ve eski güçlü beylere ve soylulara pek değinmezlerdi. Bunlar ve aileleri, (yeni soylular), aşiret mensuplarından resmen eğitim görmüş olanların yaptıkları gibi, Şahseven kökleriyle ilgili öyküleri standart tarih ve okul kitaplarından “resmi” tarih olarak öğrenmişlerdir. Bana anlatılanlara göre (ve bazı yerli halkın anlattığı kadarıyla) bu kitaplarda herhangi özel bir grubun veya sınıfın toprak veya yetki olarak elde ettikleri haklara değinilmez, sadece Şahseven'in Pehlevi Şah'ına sadık bir insan topluluğu olarak bilinen görüntülerine ve savaşçı vatanseverlerin anlatıldığı tarihe uygun öyküler anlatılırdı. Kendilerini, hükümetin zayıf olduğu bir dönemde Ruslara karşı kahramanca savaşlar vermiş ve kendi adamları üzerinde (otlaklar ve çiftlikler de dahil olmak üzere) yetki elde etmiş insanlar ve İran ve Müslümanlığın vatansever savunucuları olarak tanımlarlardı. Şahseven'in kişiliğini hükümetin istikrarı için her zaman bir tehdit oluşturmuş ve Pehlevi rejiminin iktidarı sırasında silahsızlandırılmış ve (geçici olarak) yerleşik düzene sokulmuş güçlü ve etkin bir aşiret azınlığı olarak benimsemişlerdi. Şahseven aşiret

yaşamını yansıtır biçimleri (savaş nitelikleri, bağımsızlıkları ve soygunculuk faaliyetleri) yirminci yüzyıl yerel tarihlerinde anlatılanlara uymaktadır (ve bu ölçülere göre kurulmuşlar ve kurulmuşlardır).

Halkın hatırladıkları genellikle *eşrarlık* zamanıyla ilgili ayrıntılardır. Silahsızlanma (1923) döneminde, eski beyzâde ve *elbeyler* hiyerarşisi geçmişte kalmış ve Erdebil ile Mугan aşiretleri arasındaki bölünmenin pek önemi kalmamıştı. 1960'larda göçebelerin çoğu, Kocabeyli ve İsalu aşiretlerinin eski soylulardan olduklarını bilirler ve bazıları ise bu gruba Sarıhanbeyli ve Balabeyli'yi de dahil ederlerdi. Farzi Han ve Ata Han'la ilgili öyküler anlatılır, fakat kendi soyundan gelenler dışında hiç kimse Yunsur Paşa'yı veya Şah Kulı Bey'i tanımazlar veya onların çok güçlü beyler olduklarını bilmezlerdi. Şu anda, herkes, başından itibaren, otuz iki bağımsız Şahseven aşiretinin var olduğunu bilmekte; sadece siyasi gereklilikler nedeniyle daha zayıf olan aşiretlerin yakınlarda veya geçmişte diğer aşiretlerin daha güçlü beylerinin himayesine girmiş olduklarına inanmaktadırlar. Gerçekten de Şahseven, bir süre onları başka yerlerde yaşayan aşiret gruplarından ayıran özellikleri sayarken içlerinden çıkmış çok güçlü bir beyleri olmadığını kabul etmiştir.

1919'dan önceki kaynaklarda, halk arasından inanılan “otuz iki aşiret” savıyla ilgili hiçbir bilginin bulunmayışı, bu konuda bilgi veren ilk kaynakların beylik sınıfından olduklarını doğrulamaktadır. Aynı biçimde, bu, Şahseven aşiret yapısındaki ve merkezi hükümetle ilişkilerindeki köklü değişiklikleri yansıtır. Gerçekten de, Pehlevi döneminde inanılan sav, sıradan göçebeler arasında siyasi ve sosyal eşitlik anlayışların olduğu görüşüne uygun düşmektedir.

1960'larda, Doğu Azerbaycan'da yaşayan bir halk kategorisi olarak Şahseven, yerleşik köylülüğü anlatan “Tat”a karşılık “aşiret” olarak örgütlenmiş göçebe hayvancılar ol-

duğunu vurgular. Bu karşıtlığın köklerini ekonomik ve siyasi tarihte aramak gerekir.

Bölgede aşiret beylerinin hâkim durumda oldukları 1923'ten önce, Şahseven'i tanımlayan ana özellik, resmen kabul edilmiş bir *taife*'ye mensup olmalarıydı. Aşiret halklarının büyük bir bölümü çadırlarda yaşayan ve koyun yetiştiren göçebe çobanlardı; fakat köylerde yerleşik olarak yaşayan ve tarımla uğraşanlar da vardı. Bütün aşiret halkları beylerden birine bağlı yaşarlardı ve bu, bağımsızlıklarından kısmen vazgeçme anlamına gelse bile bir ölçüde ekonomik güven sağlıyordu. Bunun tersine Tat, içinde sahibinin yaşamadığı ve sürekli aşiret saldırılarına ve tacizlerine maruz kalan topraklarda kiracı veya işçi olarak ekin paylaşımı esasına göre yaşayan köylüleri tanımlardı. Aşiret obalarını veya köylerini terk etmek zorunda kalan Şahsevenliler hemen Tat olarak kabul edilmeye başladılar. Bir Tat, bir beyin hizmetkârları arasına katılarak Şahseven olabilir-di. Fakat kırsal göçebe veya ziraatçı olarak bir *taife*'nin sürekli mensubu olmak için, aşiret halkları arasında ciddi bir rekabet konusu olan aşiret arazilerine giriş olanağı olması gerekirdi. Bu nedenle, mülk sahibi olmayan ve korunma altında olmayan Tatlar hizmetkârlar kategorisinde kabul edilirdi. Şahseven ise, aşiret örgütünde işgal ettiği yer sayesinde, bölgedeki hâkim güçlerle bağlantılı olarak hareket edebilirdi. Aşiret birliği ve beylikle ilgili sembolik unsurlar ön plandaydı: Şahseven kimliği otlaklardan, sürülerden ve çadırlardan çok, belli adlarla, giysilerle ve davranış biçimleriyle özdeşleşmişti.

Fakat 1923'ten sonra, diğer unsurlar da önem taşır hale geldi. Beyler bastırıldı ve aşiretler bölgedeki siyasi hâkimiyetlerini kaybettiler. Resmen yerleşik tarımsal faaliyetleri tercih eden ve köy biçiminde yapılanmalardan hoşlanan bir hükümet otoritesi hüküm sürdü. Göçebe hayvancılar arasında, ekonomik açıdan güvende olmak aşiret

gruplarına bağlılıktan daha önemsiz, yetkileri alınmış beyler otlak sahibi olmaktan veya bir otlığı işgal etmekten daha az önemli hale geldi. Göçler ve çadır çerçevesini Tat marangozları yaptığı halde, *alaçık* çadırları Şahseven kimliğinin büyük önem taşıyan sembolleri haline geldi.²⁵ Şahseven ile Tat arasındaki karışıklık yerel halk edebiyatının ana temasını oluşturmaya devam etti; fakat artık siyasi ölçütlerden çok ekonomik ölçütlere dayandırılmaya başlandı. Şahseven, aşiret halkı, *aşayir* olarak kaldı, buna karşılık Tat köylüleri *raiyet* olmayı sürdürdüler. Fakat bu terimler giderek daha büyük ölçüde olmak üzere göçebeleri ve yerleşikleri tanımlar hale geldi. Çoğu durumda, bunlardan obada yaşayanlar, yani *obalı* veya *ketli*, yani köylüler veya *oturak*, bir başka deyişle yerleşiklere karşılık *köçere*, yani göçebeler olarak söz edildi. Ayrıca, göçebe kullanımında, kiralık sürü bakıcısı, bir başka deyişle *çoban*'a karşılık bağımsız hayvancıları tanımlayan *aşayir* kullanıldı.

Birçok bağlamda, *taife* aidiyeti Şahseven kimliğinin temel unsuru durumundaydı. Fakat resmen tanınmış bir *taife* listesi konusunda görüş birliğine varmış iki kişi bulmak mümkün değildir. Gerek yerel olarak, gerekse Şahseven konusundaki yirminci yüzyıl kaynakları Taliş, Halhal, Serab, Karadağ gibi komşu aşiretleri (yerleşik veya göçebe) ve güneyde çoğu Şahsevenle yakın ilişkiler içinde olan ve bazıları en azından *alaçık* gibi önemli kültürel unsurları paylaşan bölgeleri Şahseven olarak kabul etme konusunda belirsizliklerle doludur. Ayrıca, Mugan-Mişkin bölgesinde yaşayan ve Şahseven tarihinde kesinlikle izlerine rastlanamayan köylüler, satın aldıkları veya kiraladıkları aşiret bölgelerinde sürülerinin otlatmaya geldiklerinde otlaklarda *alaçık*'larını kurarlardı. Bunlardan bazıları Şahseven bağlantılarının olmadığını açıkça ifade ederken, çoğu şu veya

25 Göçerliğin sembolik önemini artıran başka yapısal sosyal nedenler vardır, Tapper'e bakınız (1979a: çeşitli yerlerde).

bu Şahseven *taife*'sine mensup olduklarını iddia ederlerdi. Hatta (Hiyolu, Larili gibi) köylerinin adının sonuna *-lu/-li* sonekini ekleyerek yeni bir *taife* yaratanlar bile vardı. Uzun süreden beri yerleşik durumda yaşayan göçebeler için bu iddiaları benimsemek uzun sürmekle birlikte, sadece yaşam biçimlerini benimsemeleri bile bazı durumlarda Şahseven olarak kabul görmelerini sağlayabilirdi.²⁶

1960'larda, sıradan Şahsevenliler kendilerini, sınır bölgelerinin Ruslara karşı kahramanca savunmuş vatansever kişilerle dolu bir tarihi olan barışçı ve çadırlarda yaşayan kırsal insanlar olarak gördüler. Belli bir aşiretten olduklarını vurguladılar, fakat artık beylere bağımlı olmaları söz konusu değildi. Artık Allah ve Şah dışında hiç kimseye bağlı olmadıklarını ve *han*, *terkan*, *heşterkan* gibi unvanların sona erdiğini ilan ettiler. Bu, resmen hiçbir etkenlikleri kalmadığı ve kaynakları Toprak Reformuyla tehlikeye girdiği halde bazı beylerin “sahte bir anlayışla”, XIII. Bölüm'de göreceğimiz gibi, aşiret halkları üzerinde ekonomik güç ve siyasi nüfuz uygulamalarını getirdi.”²⁷ İdari yetkililerden sürekli şikâyet edilmesine ve şikâyetlerin hepsinin haklı olmasına rağmen monarşiye sadakat tamdı. 1963'te Pirevatlu *taifesinden* yaşlı bir adam bana, Şah'ın halkı için bir çoban tutup koyunlarını otlatmasını, besiyeye çekmesini ve ücretini almasını sağlaması gerekirken, bu Şah'ın halkıyla ilgilenmek için kurtları görevlendirdiğini söyledi.

Şahseven Aşiretleri: Kültürel Kimlik ve Tarihsel Devamlılık

1960'larda, Şahseven göçebeleri otuz iki *taife*'den oluşan bir *el*'e (aşiret konfederasyonu, aynı zamanda “halk”) mensup olduklarını; her *taife*'de bir *bey* ve her biri bir yaşlı

26 Karş. Haaland (1969).

27 Karş. Black (1972).

adının (*aksakal*) yönetiminde bölümler (*tire*) bulunduğunu; bunların da, terkihi değişen *obalara* bölündüğünü *farz* ederlerdi. Hemen hemen herkesin hatırladığı tek genel bey (*elbey*), Pehlevi döneminde tayin edilen bir subaydı. *El*, *taife* ve *tire*'nin tanımlamaları değişiklik gösterir. Her birinin hiyerarşi içinde kademenin ötesinde önemleri vardır. *Taife* beye siyasi bağlılık ifade eder, fakat daha da önemlisi (göreceğimiz gibi) ortak soydan gelmese bile kültürel birlik anlamı taşır. *El*, *taife*'nin siyasî konfederasyonudur. Ayrıca, göçebe kitleleri için de kullanılan bir terimdir. *Tire*, bir yaşlının yönetiminde olan daha büyük siyasi bir bölümdür ve sıklıkla bir soy (göbek, atasal soy grubu) grubudur ve tek bir atanın adını taşır. Fakat bir aşirette, geniş bir soy veya klan oluşturan ortak bir soydan geldiklerini iddia eden birkaç *tira* grubu ve bazı *tirallerde* birden fazla soy grubu vardır. Her zaman olmamakla birlikte, *tire* (ve soy), çekirdek bir göçebe topluluk olan cemaatle karıştırılabilir. Soy veya *cemaat* adları (*tire* ile karıştırılmadığı yerlerde) sadece mensupları ve yakın komşuları tarafından bilinirken, *taife* ve *tire* resmen bilinen adları taşırlar.²⁸

Şahseven konusundaki anlatımlarında, yabancıların ve görevlilerin grup olarak söz ettikleri kesim *taife* idi. Bu karmaşık grubun daha yakından incelenmesi gerekir. Merkezi hükümetler, *taife*'nin *elbeylere* bağlı beylerini tayin etmezler, fakat onaylardı. Kaçarlarda bu görevli genellikle gerçek soylu bir hanedandan seçilirdi. Pehleviler döneminde ise bu aşiret dışından birisi, ordu mensubu bir subaydı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, her *taife* için törenlerde kullanılmak üzere bir bayrak hazırlandı.²⁹ Bu, resmen tanınma durumu resmi ve gayri-resmi *taife* listelerinde de

28 Kesimler, soylar ve topluluklar Tapper'da (1979a: özellikle 120 ve sonrası) ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

29 Örneğin, Şah'ın 1947 yılında Erdebil'i ziyareti (Safari 1992: 127). Bu bayraklardan hiçbirini görmedim ve kaç tane hazırlandığını bilmiyorum.

kayıtlara geçirildi. Ayrıca, Şahseven gruplarının, karmaşıklık ve değişkenlik özellikleri, tek tipe dönüştürülüp daha düzenli hale sokulmuş *el-taife-tire-oba* yapılanma modelleri hazırlandı (I. Bölüm'de anlatıldığı gibi) ve bazı durumlarda, yerleşik düzene geçtikten veya dağıldıktan sonra bile *taife* adlarını korudular. 1960'dan sonra beylerin kaldırılması, siyasi gruplar olarak *taife*'nin de kaldırıldığı izlenimini vermişse de, Şahseven'in ana unsurları olarak görülmeye devam ettiler.

Taife'nin resmen tanınması, aslında temelde bir kültür grubu olan göçebeler için hangi siyasi boyutun önemli olduğunu ortaya koydu. Konfederasyon içinde her zaman bağımsız siyasi birimler olarak kalan *taife* sayısı çok azdı. En küçük *taife* ile bir bütün olarak konfederasyon arasında büyüklük ve güç olarak öyle büyük bir fark vardı ki (100: 1), *taifeler* her zaman ittifaklar veya kümeler oluşturdular ve zayıf beyleri kendilerini ve kendi *taifelerini* daha güçlü olanlara dahil ettiler.³⁰ Kaçarların ilk zamanlarında, hükümet *taifelerle elbey* ve soylu beyler hiyerarşisi üzerinden muhatap oldu. 1900'lardan itibaren soylular güçlerini kaybettiler, hükümet denetimi zayıfladı ve *taifeler* arası ilişkilerin en belirgin özellikleri saldırılar, savaş ve ittifak haline geldi. Bu oyunun baş aktörleri, sadece kendi *taife*'sine değil, her kümenin toplam 1.00 ilâ 3.000 hane içerdiği kümelerden oluşmuş daha zayıf *taifelere* de hükmeden birkaç

30 Johnson'ın ölçülerle ilgili fikirleriyle kıyaslayınız (1982). Buna göre, hiyerarşik düzen oluşturulmadan önce birim sayısı on dördtü ve tercih edilen sayı ise yediydi. Şahseven sosyal grupları buna büyük bir hassasiyetle uymuştur. Kesim/topluluklar ortalama yirmi beş haneliktir, örneğin, yedi ortalama büyüklükteki sürü için azami elli hane. *Taife*'de ortalama 175 hane bulunurdu, yani ayrılmadan önce azami 350 sürü birimi olan yedi vasat kesim. Aslında, daha büyük *taife*'de hiyerarşi büyük kesimler ve küçük kesimler biçiminde oluşturulmuştu. Her biri kabaca yedi *taife*'den ($7 \times 175 = 1.225$ aile) oluşan toplam 7.000-10.000 hanelik altı veya yedi kabile kümesi bulunurdu.

güçlü ve başarılı beydi. Silahsızlanmadan sonra, hükümet hâkim durumdaki beylerin yetkilerini kaldırdı ve her *taife*'yi ulusal idari yapılar haline çevirmeleri için her beye bir *taife* verildi. Şu veya bu biçimde, çeşitli büyüklüklerde otuz ile kırk *taife* ile tek tek uğraşmaktansa, her birinin hükmü altında daha küçük beyler ve onların siyasi açıdan hükümetten bağımsız olmayı isteyen *taifeleri* olan daha nüfuzlu beyleri kullanmak daha rahat geldi.

Aşiret kümeleri, idari güçlerle beylerin nüfuzları arasında bir denge oluşturması açısından, belki de Şahseven'in en önemli siyasi unsuruydu.³¹ Daha büyük *taifeler*de, *taife* ile onun bölümleri arasında bir veya iki siyasi yapılanma katmanı daha olurdu. Yaşlılardan en güçlü olanı bağlı bölümlerden oluşan adsız bir küme oluştururdu. Bazı durumlarda, birkaç bölüm bir araya gelerek, önderi bey statüsünde olmayan ve *taife* gibi bağımsızlık iddiasında bulunmayacak adsız bir alt-aşiret oluştururdu.

Bu sonradan oluşan siyasî yapılanmaların özel bir adı yoktu. Aşiret kümesi *el*, adı olan alt-aşiret *taife* veya *tire*, aşiret kümesindeki daha küçük *taife* ise hâkim durumdaki *taife*'nin *tire*'si olarak adlandırılırdı. Resmi aşiret siyasi yapılanmasında (yerli veya resmi) ne (ortak soydan gelmeleri söz konusuysa, hiçbir siyasi anlam yüklenmeden *göbek* olarak adlandırılabilir) bölüm kümeleri ne de aşiret kümeleri olurdu.

Aslında, birkaç Şahsevenli bu konuları ilginç veya önemli gördükleri için irdelemeye kalkıştığında, sonunda, konunun karmaşıklığı ve çeşitliliği nedeniyle, bilgi kaynaklarının bir *taife* listesi üzerinde görüş birliğine varmaları ender olarak yaşanırdı ve listelerin hemen hiçbirisi otuz iki aşiret adının tamamını verecek durumda olmazdı. Daha

31 Bu kümeler, bir Baseri kabilesi ve Hamse, Kaşkay, Karadağ ve diğer konfederasyonların önemli bölümleriyle aynı büyüklükte olurdu.

çok bilgi sahibi kaynaklar ise, sıkıştırıldıklarında, bir zamanlar otuz iki aşiretin söz konusu olabileceğini, fakat çoğunun yerleşik düzene geçtiğini veya dağıldığını, bölümlenmeler nedeniyle yenilerinin kurulduğunu ve bu nedenle de *taife* statüsünde yaklaşık kırk grubun bulunduğunu söyleyeceklerdir.

Taife listelerinin çok iyi incelenmesi gerekir. Gerek uzunluk, gerekse içerik açısından farklılıklar gösterirler ve bu bilgileri derleyenlerin (vergi toplayıcılar, ordu subayları, yabancı görevliler, çiftlik hayvanları kurumu, beyler veya bölüm önderleri, sıradan aşiret mensupları) ilgi noktalarını yansıtırlar, fakat hepsinde ortak olan fikir, *taife*'lerin Şahseven'in eşit ve bağımsız unsurları olduğudur. Bilinen ilk liste 1843 tarihlidir, fakat ne yazık ki hiç sayı vermez. 1870 ile 1986 yılları arasında yayımlanmış olan listelerde deneme kabilinden bazı sayılar verilmiştir.³²

Taife ortalama 150 ila 200 hanelik bir büyüklükte düşünülmesine rağmen, hane sayısı çoğu zaman 50 nin altına inip 1.000 e kadar artabilir ve bölüm sayısı ise birden yirmiye kadar değişebilir. İncelenen dönem içinde, çoğu ortalama sayıda kalmışlardır. (Mestalibeyli, Alibabalu, İsalu, Hüseyinhacılı, Seyitler, Beydili, Taklı), diğerleri ise 200 ile daha fazla çadır büyüklüklerine ulaşmışlardır (Kocabeyli, Geyikli, Hacıkocalu, Gabalı, Acırlı, Muganlı, Mişkin'deki Taliş-Mikailli). Diğer bir bölümü ise, 100 den az sayıda kalmışlardır (Kalaş, Homunlu, Halfalı, Yekali). Bunlardan bir bölümü zaman içinde genişlemiş (Kutlar, Körabbaslu), bir bölümü büyük ölçüde daralmış (Sarıhanbeyli, Cilavdarlu, Udulu, Pirevatlu, Demircili, Cihanhanumlu) ve çoğu yerleşik düzene geçmiştir (Erdebil bölümünün çoğu).

32 Benim kendi hazırladığım karışık versiyon Ek Iki'dedir. Tapper'a da bakınız (1972: 679 ve sonrası ve Ek III).

Adları listelerden kaybolmuş *taifelerin* hepsi köylerde kayıtlı olarak bulunmuştur. Bir zamanlar küçük *taife* olarak kayda geçmiş, fakat sonradan bir başkasıyla kaynaşmış *taife* adına rastlamadım. Sadece, Sarıhanbeyli ve Kocabeyli'nin bölümleri haline gelmiş olan iki eski soylu *taife* Karakasımlı ve Nevruzalibeyli istisna teşkil etmişlerdir. Yine de başlangıçta, Mugan'da aynı adı taşıyan bir köyleri olmuştur. Canyarlu ise Taliş-Mikelli'nin önderliğini devralmıştır.

Eski soylu *taifelerin* arasında bölünmelerle oluşmuş olanlar vardır. Asefli ve Hamisli Polatlu'dan, İsalu Kocabeyli'den ve muhtemelen, Kutlar/Kalesar Demircili'den bölünerek oluşmuşlardır. Bu biçimde kurulmuş başka *taife* yoktur. Sadece, 1870 yılından sonra listelerde ilk kez görülen adların çoğunun bu yolla doğdukları bilinmektedir:

– Körabbaslu, Kalaş, Hüseyinhacılı, Şahalibeyli, Seyitler, Gabalı, Terit gibi adların hepsi 1870'de İran Muganının batı ve güney kısımlarında kışladıkları için, o yıl Ogranovich'in dikkatinden kaçmışlardır.

– Ucarud *taifesi* olan Alarlu ve Delikarda, komşuları Taliş'le ilişkilerinin kesildiği yirminci yüzyıla kadar Şahseven'den sayılmamışlardır.

– Yakın tarihlere kadar kesinlikle bağlı olarak yaşadıkları belli bir köyden ayrılarak oluşmuş bazı yeni *taifeler* görülmüştür. Bunlar, Terit (Aslanduz'dan), Seyitler-Zarenci (Aktepe'den), Karalar/Hioylu (Cabdarak ve Hioy'dan) Lari-li (Larud/Lari'den).

– Yüzyılın dönüm noktasında kısa bir süre var olmuş olan Akkasımlı ve Rızalu'nun bir dönem köylü oldukları ve sonradan bu hale geldikleri sanılmaktadır.

– En son tarihli listelerde görülmeye başlanan Hüseyinaklı, Mişkin/Arşak bölgesinde otlakları olmasına rağmen önemli Karadağ *taifelerinden* biridir.

– Nasıl olduğunu bilmediğim bir biçimde konuyla ilgili bazı *taife* grupları vardır. Bunlardan biri, eski Yeddioy-

mak birleşiminin mensupları olan Beydili, Acırlı, Homunlu ve Aivatlu grubudur. Diğer grup ise Milli, Seyitler ve Halfalı grubudur.

– Seyitlerin Halhal'dan geldiği söylenir, Husroflu ve Caferli ise Karabağ'dan gelmiştir. Canyarlu, Cafer Kulu Hanlı ve İlkiçi'yi (at çobanları) ben tanımıyorum, fakat diğer *taifeler*den birine dahil oldukları yolunda hiçbir kanıt yok.³³

– 1960'larda, bana, Kocabeyleli'den bazı eski alt-aşiretlerin kendi başlarına *taife* olduklarından söz edildi. Bunlar, Hempa, Petili, Sarınasırlı, Karamusalı, Hacıhanlı'dur. Aynı biçimde Hacılı, Hacıkocalı'nun ve Hırdapay Muganlı'nun alt-aşiretidir.

Görüldüğü gibi, listelerde sıradan *taifeler* arasında, kırsal göçebe toplumdaki göç ederek ayrılma veya yine göç yoluyla bu topluma dahil olmak biçimde açıklanamayan bazı değişiklikler vardır. Eski soylu *taifeler* arasında bölünmeler ve soy yapılanmalarındaki özelliklerinde kaynaşma süreçleri yaşanmıştır. Fakat siyasi ayaklanmalarla geçen bir yüzyıl boyunca, sıradan *taifelerin* çoğu bu süreçlerden hiçbirini yaşamadığı gibi, büyüklük olarak büyük farklılıklar ve değişiklikler sergilemelerine rağmen belli bir adı taşıyan veya birleşik gruplar olma özelliklerini oldukça uzun süre korumuşlardır.

Niçin ve Nasıl? Sıradan halkların *taife* kimliğini muhafaza etmesinde ne etken olmuştur? Her şeyden önce merkezi hükümet, beylerini tayin etme yoluyla *taife*'nin resmen tanınmasına katkıda bulunmuştur. Fakat yine de, sıradan *taife*'nin birlik ve bütünlüğünün sadece resmen tanınmış olmasına ve beylerinin siyasi açıdan etkenliklerine bağlı olduğunu söylemek güç. Yerleşik düzene geçme ve dağılma dışında, kimliğini kaybetmiş hiçbir sıradan *taife*

33 İlkiçi konusunda Saedi'nin (1964) Marage yakınlarındaki aynı adı taşıyan Ehlihak köyü konusunda yaptığı çalışmasıyla kıyaslayınız.

görmedim. Sıradan *taifelerden* biri (Acırlı) zayıf önderlik nedeniyle geçici olarak dağılmış ve dağılan parçalar siyasi olarak farklı aşiretlere katılmışlardı; fakat *taife* kimliğini kaybetmemişti ve daha etken bir önder yıllar sonra hepsini bir araya toplamayı başardı. Eğer bir bey *taifesi* üzerinde herhangi bir dönemde etken olmuşsa, bu *taife* mensuplarının değil, onun kişisel siyasi yöneliminin bir parçası haline gelir. Pehlevi dönemlerinde, zengin ve daha güçlü beyler, aşiret mensuplarının desteğinden büyük ölçüde bağımsız, aşiretsel olmayan bölgesel bir elitin bir parçası olmuşlardır. *Taife* ise beyleri olmaksızın 1990'lara kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Sıradan *taifeden* birkaçı (tabii ki daha küçük olanlar), doğal olarak bütün bölümlerinde ortak soy iddiasında bulunmuşlardır,³⁴ zira bu koşullarda bir *taife* mensubu olmak, otlaklardan yararlanma hakkı da dahil olmak üzere hiçbir siyasi ve ekonomik yarar sağlamamıştır. Hayvancı toplumların çoğunda otlak kullanma hakları geniş bir soy grubunun elinde olurdu ve bunlardan yararlanmak için bu gruplardan birine mensup olmak gerekirdi. Fakat Şahse-ven'de, en azından on dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren, aşiret bölümünden pek fazla büyük olmayan gruplar bile münferit otlaklarda hak sahibi olmuşlardır.

Bir *taife*'nin ortak soy iddiası ve ortak bir mülkü yoksa, hemen her zaman toprak dikkate alınarak tanımlanırdı. Hükümet görevlilerine listeler verildiğinde, iş yapmak zorunda oldukları beyleri veya resmi denetim noktalarından geçişleri sırasında karşılaştıkları grupları dikkate alırlardı. Göçerler arasındaki bilgi kaynakları, *taife*'yi genellikle Muga'n'da ve dağlarda, otlaklar üzerinden seyahat eden bir

34 Bildiğim tek istisna Halfalı'dır. Bu küçük *taife*'nin mensuplarından bazıları bana hepsinin aynı *göbek*'ten olduklarını, fakat ortak bir ataya uzanan bir soy ağaçları olmadığını söyledi. Fakat siyasi tarih açısından bu soy veya köken ölçütünü çok önemli bulmuyorum.

gezginin geçtiği yerlerde karşılaşması olası yerlerle sıralarlardı. Küçük bir *taife* için toprak açısından belli bir yerde toplanmak belki de daha kolaydı. Bazıları, belli bir yerleşime bağlı kalarak kimliklerini korudular. Bütün *Taife* mensuplarının bir yerde toplanmalarını gerektirecek belli bir vesileleri olmadığı halde, bir kısmı hemhudut oldukları otlaklarla bağlantılı yaşadılar. Dağlarda, bir *taife*'nin bölümleri ve obaları, komşu obaların, hatta *taifelerin* satın aldıkları veya kiraladıkları otlaklar nedeniyle birbirinden uzak aralarla kurulurdu, fakat aşiret kimliği böyle bir sorun yaşamadı, zira kışlaklarda hepsi bir arada yaşadı. Daha büyük olan birkaç *taife*'nin (Geyikli, Körabbaslı ve Acırlı) iki farklı bölgede otlakları vardı; fakat bu koşulda bile, siyasi ve kültürel birliklerini koruyabildiler ve ayrılmış olan bölümler komşu *taife*'nin ısrarlı özümleme girişimlerine karşı çoğu zaman direnebilmeyi başardı. Fakat ortak soy ideolojisi olmayan birçok *taife*, başkalarına bağlı olan bölümleri zaman içinde kendine kattı. Bağlılıkların değişmesinin nedeni, başka bir *taife*'nin topraklarına gitmek zorunda kalmaları olabilir.³⁵ Yeni gidilen topraklarda da ilk eylemler yeni aşiretten evlilikler yapmak olurdu.

Gerçekten de, evlilik *taife* kimliğinin temelini teşkil ederdi. 1960'larda alan çalışmalarından elde edilen bilgiler, *taife*'nin büyüklüğüne ve nüfuz durumuna bağlı olarak beylik aileleriyle sıradan insanlar arasında *taife* endogamisinin (aşiret içinden evlenme) yaygın olduğunu göstermektedir. İki büyük *taife*'den (Geyikli ve Taliş-Mikailli) üç sıradan aşiret bölümüne mensup erkekler toplam seksen dokuz evlilik yapmışlar ve bunun % 90'ında kadınlar aynı *taife*'den alınmışlardır. Erkek evliliklerinin % 35 ile % 40'ı

35 Geyikli'den bir örnek için bkz. Tapper (1979a: 197 ve sonrası). Op't Land (1961: 28,33), Caferli'den bir bölümün beyleriyle anlaşmazlığa düşüklerinden ve 1940 yılında Kocabeyli'ye katıldıklarından söz eder.

aynı bölümden kadınlarla yapılmış, evliliklerin geriye kalan yarısı ise, karmaşık bir bağlılık ağı oluşturacak biçimde aynı aşiretin farklı bölümlerini birbirine bağlamıştır.³⁶

Birlik, siyasi önderliğe bağlı olmamakla beraber, bey *taife* içinde her zaman bağlılığı artıran faktör olmuştur. Birçok durumda bey, geleneksel olarak hiç olmazsa eş seçiminde onayı alınarak, sıradan aşiret mensuplarının evliliklerini kontrol ederdi. Böylece, evlilik bağlarına dayalı sıradan mensupların oluşturacakları oluşumları engellemekle kalmaz, aynı zamanda, güçlü yaşlı mensuplarla, (Kaçarlar ve iktidardaki diğer hanedanlar gibi) kendisiyle evlilik oluşturmalarını sağlayarak uzlaşma ortamı sağlardı. Bu konuda sistematik bir bilgin olmamakla beraber, örneğin Ge-yikli'de bu tür manevraların yapıldığı kesin.

Beyin, *taife*'nin birliğini güçlendirmek amacıyla kullandığı bir başka yol evlilik ve kendi ailesinden kişilerin sünnet düğünü gibi törenleriydi. 1960'larda, eski beyler, bölgedeki elit grubun mensuplarını etkilemek için böyle törenler düzenlediklerinde, geleneksel *taife* adetlerini yeniden canlandırarak (bazen kurgulayarak) *taife*'nin kimlik ve şerefini canlı tutmaya çalışırlardı. Sıradan mensuplar bunlara özenirler, fakat kendi törenlerinde bunlarla boy ölçüşemezlerdi.

Güçlü beylerin yakın akrabaları, kendi *taifelerindeki* sıradan insanlarla evlenmezlerdi, fakat soy esasına göre evlilikler yaparlar ve diğer beylik aileleri veya dışarıdan güçlü kişilerle evlenerek bağlantılarını güçlendirirlerdi. Daha az güçlü beylerin aileleri daha çok aynı soydan sıradan insanlarla evlenirler ve genellikle *taife* içinden evlilikler yaparlardı. Erdebil'de yaklaşık elli ailelik küçük bir *taifenin*

36 Tapper (1979a: 142, 292). Bu sonuçlar, bu *taife*'deki ve küçük Araplı ve Hal-falı kabilelerindeki diğer evlilikler konusundaki daha dağınık bilgilerle desteklenir.

küçük beylik soyundan gelen erkekleri yirmi beş evlilik yapmışlar ve bunların on yedisi (% 68'i) *taife* içinden olmuştur. Yedi evlilik (% 28) sıradan kadınlarla yapılmış ve sekiz eş (% 32) *taife* dışından gelen yabancı kadınlardan seçilmiştir. Acırlı'daki daha büyük beylik soyunda, dört yüz ailelik bir *taife*'de erkekler altmış dört evlilik yapmışlar, bunun otuz yedisi (% 58'i) *taife* içinden olmuştur. Bunun yirmi üçü (% 33) soy grubu içinden ve on altısı (% 25) sıradan kadınlarladır. Yirmi yedi eş (% 42) *taife* dışından olan kadınlardan seçilmiştir. Daha yakın tarihlerde yapılan evliliklerin yapılış biçimlerinde de bir değişiklik olmamıştır.³⁷

Eski soylu *taife*'nin hâkim durumda olduğu dönemlerde ve ondan sonra yapılan evliliklerle ilgili sistematik bilgiler mevcut değildir; fakat görünüme göre, bey hanedanlarıyla sıradan *taife* mensupları arasında evlilik oranı çok düşüktür. Evlilikler daha çok diğer soylu *taife*'lerden uzak kuzenlerle ve yakın soylardan olan kuzenlerle yapılmıştır. Daha sonraki tarihlerde hâkim duruma geçen sıradan *taife*lerdeki bey soyları (Geyikli'de olduğu gibi), eski soylu (ve Şahlık) hanedanların uygulamalarına ters düşen bazı biçimler benimsemişlerdir. Buna örnek olarak sıradan mensuplarla evlenmeleri verilebilir. Geyikli'nin (yaklaşık 700 ailelik bir aşiret) bey soyunda yapılan evliliklerle ilgili olarak derlediğim kısmi bilgiler, yakın akrabalarla ve diğer Şahseven ve Karadağ bey aileleriyle ve birkaç da sıradan mensuplarla yapılan evlilikler olduğunu gösteriyor. Bu arada, yeni bir hanedan kurulduğunda, bunlar, geçmişteki hanedanların tersine bölünmeye yol açacak rekabetlere da-

37 Her iki konuda da aynı soydan kızlarıyla ilgili bilgiler eksiktir. Burada şunu belirtmek gerekir ki, evlilik seçimleri konusunda yukarıda verilen bilgiler dikkatle ele alınmalıdır. Bunun nedeni bilgilerin tam olmayışı değil, katılanların sınıfları ve seçimleri açısından hiçbir anlam taşımamasıdır; N. Tap-
per'la kıyaslayınız (1991).

ha yatkın oldular. Bu türden rekabetler, XI. Bölüm'de anlatıldığı gibi Geyikli, Hacıkocalu, Alarlu'daki beylik hanedanlarında ve daha yakın tarihlerde de Acırlı ve Muganlu'da gelişti. Her örnekte de, bunlar *taifeyi* kalıcı biçimde bölmekle tehdit ettiler. Her *taifenin* bölünmeye karşı direnmesinin nedeni sadece hükümetin uyguladığı siyasi ve idari denetimler değil, belki de sıradan mensupların oluşturdukları beylik hanedanlarının, eski soylulara kıyasla kendilerini güvensiz hissetmeleriydi. Sıradan *taifenin* birleştirici unsurlarının da bunda rol oynamış olması olasıdır. Özellikle, yerleşik hale gelmiş grup içinden evlenme eğilimi ve kesimler arasında karmaşık evlilik bağlarının sürdürülmesi, yalnızca siyasi açıdan güçlü hiziplerin oluşmasını engellemekle kalmamış, aynı zamanda sosyal bir grup olarak *taifenin* etrafında kültürel bir sınır oluşturmuş ve bu sınırı sürdürmüştür.

Taife içindeki farklı bölüm toplulukları, siyasi taahhütlerden çok bağlılık ve dostluk bağlarıyla sıkıca bağlıydı ve ortak değerlerle adetleri paylaştılar. Kültürel açıdan türdeş bir grup olan *taife*, törensel vesileler ve ibadet açısından rekabete açık bir arenaydı. Bir *taife*'nin mensupları aynı oyunu aynı kurallarla oynarlardı. Komşu bölümlerde ise adetlerde farklılıklar olabilirdi. Aynen, kuzenlerle evlenmeyi tercih etmekle, pek tercih etmemek arasındaki fark gibi. Ancak bu tür farklılıklar, bir *taife*'yi diğerinden ayırt etmeye yarayan diğer farklılıklardan daha azdı.

Bir *taife* halkı diğerinden farklı bir türden insanlarmış gibi söz ederdi (*taife* tür, hatta sınıf anlamındaydı: Hayvanlara karşı böcekler gibi). Kökleri ve tarihleriyle ilgili bu farklılıklar konusunda diğer *taife*'nin mensuplarıyla asla konuşmazlardı. Her *taife* mensubu, kendisinin özgünlüğünü ve üstünlüğünü vurgular, bazen hayvan gütmek ve ekip biçmek, törenlerle ilgili adetler, lehçe ve lügatlarıyla ilgili

konulardaki elle tutulur farklılıklardan söz ederdi.³⁸ *taife*-ler arasında sosyal bir rekabet olmadığı gibi soyluluk veya büyüklük açısından da nesnel bir sıralama yoktu.³⁹ Büyüklük ve zenginlik, genellikle bir *taife*'nin bağımsızlığını koruma derecesini belirleyici bir unsur olduğu için siyasi konumları açısından önemliydi. Yine de, özellikle, kısmen küçük *taifelerin* eski beylerinin daha büyük *taifelerin* beylerinden daha önemli olabildiği 1960'larda, büyüklük, zenginlik ve nüfuz arasında doğrudan bir bağlantı yoktu. *Taife*, yalnızca büyük ve zengin olduğu için değil ahlak değerleriyle de önemli bir konumda olurdu. Tanımlamalar şöyleydi: şu *taife* daha dürüsttür, bunda daha çok hırsız vardır, şu *taife* daha dindardır gibi. Şahseven'le işleri olan yabancılar (benim gibi) için bazı *taifeler* diğerlerinden daha önde olurdu. Bu seçimde nesnel değer yargıları nadiren rol oynardı ve asıl belirleyiciler, gösterilen konukseverliğin derecesi ve işbirlikçi davranışlardı.⁴⁰

Çok sıradan mensuplar, ekonomik ve sosyal olarak *taife*'nin diğer üyelerinden ayırt edilirlerdi. İki farklı *taife*'den göç eden gruplar karşılaştıklarında, aynen yabancılarla yaptıkları gibi, birbirlerini görmezlikten gelirlerdi. Aralarında çok az bilgi teatisi olur veya hiç olmayabilir; çoğunlukla diğerlerinin kimliklerini bilmezler veya bilmek istemezlerdi. *Taife*, sosyal açıdan kendi kendine yeten topluluklardı ve ekonomik açıdan yerleşik insanlarla, piyasayla ve yönetimle ilişkilerinde bağımsızlardı. Yine de, *taife* dışında birkaç evlilik bağı (daha çok küçük *taifelerde*) ve diğer tür-

38 Birlikte yaşayan *taife* grupları, örneğin Karabağ, Erdebil, Mugan/Mişkin Azeri lehçelerinin birbirinden ayırt edilmesine yarayan şiveleri ve fiil kullarımlarını paylaşırlar. Bildiğim kadarıyla hiç kimse Serab veya Tebriz lehçesiyle konuşamaz.

39 Beylik ailesinden bazı bilgi kaynakları "birincil" ve "ikincil" kabileleri birbirinden ayırmıştır, fakat ayırmak için kullanılan ölçütlerin pek önemi yoktur.

40 On dokuzuncu yüzyıl Rus görevlilerinin yorumları için IX. Bölüm'e başvurunuz.

den ilişkileri olurdu. Bu ilişkiler daha çok iki *taife*'nin ileri gelenleri arasındaki ilişkilerdi ve *taifeler* arasındaki sınırların etkin bir biçimde korunmasına ve bu sınır üzerinden bir iletişim kanalı oluşturulmasına yarardı.

Aynı aşiret kümesinden olan komşu *taifelerin* mensupları arasındaki temaslar, farklı kümelere bağlı komşular arasındaki ilişkilerden daha yakın değildi. Sadece, kümeler arasında çatışma noktasında gelmiş bir husumet durumu söz konusu olduğunda, gerçek siyasi engeller, belli aralıklarla süregelen sosyal ilişkileri kesmeye yeterdi. Normal koşullarda, *taifelerin* aynı kümede birleşmelerine yol açan özel nedenler, komşu oluşları ve aynı güçlü öndere bağlılıkları (ve silahlı atlı adamlarını vermek) olurdu. Diğer yandan, beyler arasında düzenli bir iletişim sistemi vardı. Bu iletişim sadece evlilikler yoluyla değil, aynı zamanda beyleri sıradan mensupların oluşturduğu sınıftan ayıran bir ölçü ve seviyede genel bir sosyal etkileşim biçimindeydi.

Bu nedenle, sıradan *taifenin* kimliği, bağlılığı ve sürekliliği kısmen idari açıdan resmen tanınmasına ve toprak durumuna ve büyük ölçüde de *taife* içi evliliklere ve paylaşılan kültüre bağlıydı.⁴¹ 1966'da, göçebe *taifelerin* çoğunda, en azından benim tanıdıklarımda, birlik ve kimlik bilinci çok canlıydı. *Taifeler*, üzerinde bulunduğu topraklar açısından belli bir mesafede yaşadılar, bildiğim kadarıyla kendi içlerinde evlilik yapma eğilimlerinde ve kültürel farklılıklarını koruma duygularında hiçbir azalma olmadı. Daha önce de vurguladığım gibi, *taifenin* siyasi kimliği hiçbir zaman birinci derecede önemli bir unsur olmamıştır, hatta beylik kurumunun resmen kaldırılmasından sonra daha da azalmıştır. Bu, beyler eski adamlarının işlerinde rol oynamaya devam ettikleri, hatta sayım ve Şahseven'le

41 I. Bölüm'de tanımlanan ikinci göçebe topluluk tipinin özellikleri (Karş. Tapper 1979b).

ilgili diğer hükümet faaliyetlerinde *taifeye* gösterilen ilgi sürdürüldüğü halde değişmemiştir. 1990'larda, göçebe hayvancılara (*aşayir*) yönelik hükümet politikaları, özel olarak aşiretlerde ve obalardaki nüfusun herhangi bir beye bağlı olmaktan çok (I. Bölüm'e bakınız) dayanışma duygularını esas alan örgütlenmelerine yönelik olmuştur. *Taife* konusunun açık olarak siyasi bir konu olmaktan çıktığı bir dönemde, Şahsevenliler bölgede ve diğer yerlerde dağınık bir biçimde yaşarken bile birbirlerinden *taife* adlarıyla söz etmeyi sürdürmüşlerdir. Gerçekten de Tahran'da karşılaştığım Şahsevenli dostlarım hâlâ aynı *taife*'den gelen insanlarla evlenmeyi tercih ettiklerinden söz ediyorlardı.

Son Yorumlar: Aşiretler ve Devletler

Bütün bu anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, Şahseven gibi bir insan topluluğunun tarihi incelenirken, üç farklı türden oyuncunun birbirlerinden farklı çıkarlarını ve görüş açılarını anlamak gerekir: Devlet yöneticileri ve onların idari kadroları; beyler ve onların topraklarına girişleri denetleyen savaşçı sınıf olan hizmetkârları; ve sürü yetiştiren, hayvansal üretim yapan, kendi göçebe toplulukları içinde yaşayan ve kendi aralarında sürü sahipleri ve çobanlar olarak bölünmüş olan sıradan aşiret mensupları.

Bu oyuncular arasındaki karmaşık etkileşimler, I. Bölüm'de anlatıldığı gibi, İran'da ve diğer ülkelerde aşiret toplumları üzerinde eğitim yapan öğrencilerin son on yıllarda üzerinde durdukları ve ortak biçimde aşiret-devlet ilişkileri olarak tanımlanan alanı oluştururlar. Bu tartışmaların en keskin eleştiricilerinden olan Daniel Bradburd, “kabile-devlet” sorunu olarak tanımlanan konunun, en çok oldukça küçük kırsal gruplar için kullanılan bir terim olan kabile ile çok az ilgisi olduğunu ve bunun daha çok devlete-benzer kabile konfederasyonlarıyla ilgili bir konu

olduğunu öne sürmüştür. Ona göre, gerçekten de, konu bir devlet oluşumu konusu ve yöneticilerin, yönetici olacakların ve beylerin karşılaştıkları sorunlardır. Konfederasyonlar, merkezi hükümetlerden çok hırslı beylerin yaratıkları oluşumlardır. Ve eğer beyler (veya merkezi hükümet) konfederasyonları aşiretler olarak sunuyorlarsa, bu yöneticilere meşruiyet kazandırmak amacıyla yönetilenlerin sömürülmelerini başka bir başlık altında sunmak için yöneticilerin yönetilenleri kullanılarak sahte bir biçimde tanımlanmalarından başka bir şey değildir. Bu bilgilerin ışığında, İran'da “kabileler” ile “devletler” arasındaki ilişkilerin, Avrupa'da ve başka yerlerdeki devlet oluşumu süreçleriyle karşılaştırılmaları gerektiğini öne sürmüştür.⁴²

Bu kitap, Bradburd'un tezini bir ölçüde desteklemektedir. Her şeyden önce, benim de Şahseven için yararlı ve geçerli bulduğum Barth'ın iki-aşamalı Baserî (I. Bölüm'de özetlendiği gibi) analizlerini yeniden formüle etmektedir. Buna göre, göçebe hayvancı topluluklar (Baserî “obası”, Şahseven *cemaati/tiresi*), daha geniş siyasi bir bağlamda beylerin, aşiretlerin, konfederasyonların ve devletlerin ortaya çıkışından daha farklı ekonomik ve ekolojik koşullarda ortaya çıkmışlardır. Belli bir ölçüde kültürel bağlılık ve süreklilik gösteren, hatta ya beyleri veya devletin görevlileri kanalıyla idari bir yapıyla bütünleşmiş daha büyük toplulukları saptadım (Şahseven *taifesi* veya Baserî *tire'si*). Şahseven'e gelince, bunları aşiretler olarak tanımladım. Fakat ister Bradburd'un yaptığı gibi aşiretleri hayvancılarla, ister Barth'ın yaptığı gibi beylerle düşünelim, bu bir tanımlama biçimi olmaktan öteye geçmez.

İkinci olarak, Şahseven tarihinde devlet oluşumu süreçleri oldukça belirgindir. Bunlar içinde şu üç unsur ke-

42 Bradburd (1987), van Bruinessen 81978), Garthwaite (1983), Tapper (1983a), Beck (1986) ve diğer çalışmaları inceler; ayrıca bkz. Bradburd (1990).

sinlikle belirlenebilir: Yöneticilerin, yönetici olacakların ve beylerin meşru bir güç elde etme süreçleri; Şahseven kimliğinin yaygınlaşması ve aşiret gücünün gerilemesi. Bu süreçler, aşiret önderleri arasındaki rekabetler, hükümet görevlilerinin dahil oldukları etkileşimler, değişen sınırlar, işgal orduları ve diğer güçler sayesinde ortaya çıkmıştır. Bu, insan gücü, silah, rüşvet ve vergi için birbiriyle mücadele eden devletlerin ve devlet olmaya çalışanların yarattığı bir ortamdır.

Diğer yandan, ne zaman oluştuysa, Şahseven Konfederasyonu'nun “doğuşunun” hırslı bir önderin işi olduğunu gösteren bir kanıt da mevcut değildir. Şahseven beylerinin aşiret kümeleri oluşturduklarını gördük; fakat bu, her zaman rakip beylerle ve hükümet görevlileriyle mücadeleler çerçevesinde oldu. Ve Şahseven'le ilgili olarak şunu söyleyebilirim ki, hem beyleri hem de konfederasyonu yaratan devlettir. Bradburd, esas olarak, on dokuzuncu yüzyıl İranının ve özellikle, belli başlı merkezi konfederasyonların (Bahriyarî, Kaşkay ve Hamse'nin) oluşumunun üzerinde durmuştur. Fakat o tarihlerde, Zagros gruplarından çok farklı koşullarda, özellikle sınır bölgelerinde ve yaklaşık bir yüzyıl önce kurulmuş olan Kürt konfederasyonları ve Şahseven (buna da değinmektedir) dağılmaya başlamışlardı. Bu tür oluşumların sınır bölgelerinde kurulması ise, Bradburd'un kesinlikle belirleyici olarak tanımladığı bir özelliktir.

Sonuç olarak, bir denetim ideolojisi olarak “aşiret” kavramı, Bradburd'un değinmediği bir konuyla, yani soyun rolüyle ilişkilidir. Bu konuda yapılan tartışmaların çoğunda,⁴³ bir yandan göçebe hayvancı aşiretlerle bağlantılı birleştirici bir ideoloji olarak soyla, diğer yandan beyler ve yöneticiler tarafından yetkilerini meşrulaştırmak ve yönet-

43 Tartışma JRAI sayfalarında devam etmiştir (Slazman 1995).

tiklerini bunlardan ayırmak için kullanılan hanedan soyları arasındaki fark belirlenemez.

Bu noktalardan bazılarına biraz daha ayrıntılı olarak değinmek istiyorum.

Toprağa bağlı ulus-devlet kavramı gelişinceye kadar, İran'daki yöneticiler ve yönetici olmaya hazırlananlar topraktan çok insanları fethedip üzerlerinde hâkimiyet kurmaya çalıştılar. Toprak ticari bir meta (Mugan otlaklarında olduğu gibi) haline gelinceye kadar, onu kullanacak ve savunacak, vergi toplayacak ve asker kaynağı olarak kullanılacak insanlar olmadan topraklar üzerinde hâkimiyet kurmanın bir anlamı yoktu. İnsanlar üzerinde vergi toplama, asker toplama gibi haklarının devam etmesini sağlamak için yöneticiler meşruiyet aradılar. Bizim incelediğimiz konuda, bir yöneticinin seçeceği en uygun meşruiyet ideolojisi popüler Müslümanlığın bir şekli oldu: Bir Peygamber veya Sufi ereninin kutsal soyundan gelen kişisel kutsallık/velilik. Normal koşullarda, beyler bu tür kişisel dini yetkiler iddia edemeyecekleri için, yasal yöneticiler tarafından toprak hakkı verilmiş ilk göçmen önderlerin soyundan geldikleri iddiasından hareket ederek hanedanlar kurdular. Yöneticiler ve beyler, bu iddialarını, askeri güçleri ve savaşlarda getirdikleri ganimetlerle ölçülen başarılarıyla desteklemek zorunda kaldılar. Yöneticilerin, kendilerini destekleyenlere toprak vermeleri gerekti; fakat bu, bir başka riski beraberinde getirdi. İdeolojileri gözden düştüğü ve ikmal kaynakları kuruduğu zaman, bu hak sahipleri kendi özerklik iddialarını gerçekleştirmek için taraf değiştirecekleri (sınırdan yaşıyorlarsa) ve yöneticilerine meydan okuyacakları bir dayanağa sahip oldular.

Yöneticilerle onları destekleyenler arasındaki bu gerginlik “aşiret-devlet” ilişkilerinin temelini oluşturuyordu. Bunun en klasik örneği Safevilerin ilk dönemlerinde Kızıl-

başlarla yaşadıkları sorunlardır (II. Bölüm). Bunun sonucunda yine klasik bir çözüm bulundu ve Şah Abbas, çoğu kaynakta ya “Kızılbaşlara karşı bir güç” olarak veya “bütün Kızılbaş aşiretlerden derlenmiş” olarak tanımlanan (mitolojik) Şahseven'i yarattı. I. Bölüm'de gördüğümüz gibi, Şah Abbas'ın Şahseven aşiretini bu biçimde yarattığına dair bir kanıt olmamakla birlikte, aşiretlerin devletine karşı yarattıkları tehdidi yok etmek için ordusunda reform yaptığı ve aşiretleri dağıtarak yeniden kurduğu bir gerçektir. Kendi aşiret sorunları olan daha sonraki yöneticiler de benzeri önlemleri aldılar (en çok bilineni Nadir Şah ve Kaçarlar). Aşiret konfederasyonlarını ve hanedanları doğrudan kendileri kurdular (veya yok ettiler). Yerel beyleri resmen tanıdılar (veya görevden uzaklaştırdılar), onlara toprak ve aşiret halkları üzerinde yetkiler verdiler ve yerel siyasi grupların (aşiret kümeleri) kurulmasında ve işleminde etken oldular.

Konfederasyonların “yaratılmaları” daha çok aşiret gruplarının bir araya getirilmeleri ve merkezi denetim altına sokulmaları biçiminde oldu. Yöneticiler de, baskı ve propaganda yoluyla varlıklarını kontrol altında tutarak, dolaylı şekilde bütün aşiret sistemini “yarattılar”. Bu bölümde ve I. Bölüm'de gördüğümüz gibi, yöneticiler aşiretlere adlar verdiler ve onları belli başlıklarla tanımladılar (sadıklar, hainler gibi). Tarihçiler ve akademisyenler de aynı biçimde, siyasi ve terminolojik olarak beyleri ve soylarıyla göçebe hayvancılar olarak adlandırdıkları aşiretlerin (ilat, aşayir) oluşturulmasında rol oynadılar.

Safevi denetiminin zayıf olduğu on sekizinci yüzyıl başlarında, Şahseven, daha sonra hemen hak iddia edilen bir sınır haline gelen bölgede dağınık halde yaşayan gruplardan sadece biriydi. Nadir Şah, bunlardan çoğunu Bedir Han denetiminde Şahseven adı altında topladı ve en görkemli birlik noktasına muhtemelen oğlu Nazar Ali Han za-

manında ulaşılar. Bulundukları toprak parçasının hassasiyeti ve Güney Kafkaslardaki hanlıklar arasındaki güçlü yerel rekabetler yüzünden Şahseven hanları hiçbir zaman büyük emeller besleyemediler ve gerçekten de, sadece hanlık hanedanı dağılmakla kalmadı, aynı zamanda şu anda bile ayrı ayrı sözü edilen bazı yerel grupları denetleyemez hale geldiler (Muganlı, Beydili, Alarlu ve diğerleri). Konfederasyonun merkezîyetçiliği yok olduktan sonra, Kaçarlar döneminde bu gruplar Şahseven tarafından özümleildi. İçinde bulunduğumuz yüzyılda yönetim, Doğu Azerbaycan'daki göçebe aşiretlerle özdeşleşmiş olan Şahseven gibi birçok komşu aşireti denetimi altına almaya çalıştı (Kara-dağ, Halhal, Serab, Taliş gibi). Bu geniş oluşum, Şahseven olmayan önder Çelebiyanlı Rahim Han yönetiminde en güçlü haline ulaştı (veya böyle algılandı). Fakat sınırlardaki durum, yerel rekabetler ve Rus Kazakları bir kez daha hırsların yerel boyutları aşmasına neden oldu.

Bir başka deyişle, İran'daki diğer aşiret grupları için değılse bile, Şahseven açısından, sosyal ve siyasi gelişmeler birbirine zıt, fakat aynı zamanda birbirini tamamlayan iki süreç izledi. Bir yandan, on sekizinci yüzyılın başlarında beri, “Şahseven” kimliği farklı köklerden gelen ve sayıları giderek artan birçok grubu içine alacak biçimde genişledi. Diğer yandan ise, on sekizinci yüzyılın sonlarında, konfederasyondaki güç merkezi olması ve devletler arada oynadığı rol, ulaştığı merkezîyetçilik ve birlik noktasından zamanla ayrıldı, *elbey* hanedanından küme beylerine, *taife* beylerine ve toplulukların ileri gelenlerine kadar indi.

Devlete benzer bir konfederasyonun beyi, küçük çapta olsa bile, yine de bir devlet yöneticisinin karşılaştığı sorunlara benzer sorunlarla karşılaşmıştır. Silahlı yandaşlar edinmeye çalışmış, kendisine gelir sağlayacak kaynaklar aramış (otlaklar ve ganimetler) ve kendisine vergi ödeyecek ve hâkimiyetini meşru kılacak bir halk peşinde koşmuşlar-

dır.⁴⁴ Beylik hanedanları, bazı durumlarda, kendilerine özel bir soy adı vererek (Kaşkaylı Şahılu beyleri Şahseven'den Sarıhanbeyli beyleri) ve sıradan aşiret mensuplarını “etnik” olarak tanımlayarak kendi farklı konumlarını yerleşik hale getirmişler ve sıradan aşiret halklarına etnik-dil kökenli daha genel adlar takmışlardır (Türk, Lor, Beluci gibi). Yaptıkları evliliklerle (kendi içlerinden evlenme ve bölgedeki diğer seçkinlerle bağlantılar oluşturma), yerleşik düzene, aşiretten uzaklaşmaya ve sıradan insanlardan farklılaşmaya kadar uzanan bir farklılık yaratmışlardır.

Şahseven beylerinin kendilerine özgü meşruiyet ideolojileri (tahminlerimize göre) Sufi önderler olarak Safevi Şahlarına mistik bağlılıklarıdır. On sekizinci yüzyılda Safevilerin çöküşü ve Safevi olmayan, Sufi olmayan ilk büyük şahın atanmasıyla, bu Şahçı ve dini ideoloji gücünü kaybetmiştir. Bedir Han ve ondan sonra iktidara geçenlerin otoriteleri daha çok hanedan bağlarına ve toprak tahsislerine dayandırılmıştır. On dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren ve iki feci savaşın topraklarına yeni sınırlar çizmesinden sonra *elbeyler* de güçlerini ve yetkilerini (otlakların denetimi ve vergilendirme becerileri) kaybetmişler, yerleşik düzene geçmişler ve çok bereketli eşkıyalık geleneğini sürdüren, vergilendirme hakkı olan ve otlakların denetimini elinde tutan yeni önderler türemiştir. Artık neredeyse yok olmak üzere olan Şah'ın ve İslamın eski çağrısı yirminci yüzyılda bile birleştirici ve meşruiyet kazandırıcı ve sığınılan bir yer olma özelliğini korumuştur. Şahseven'in on dokuzuncu veya yirminci yüzyılda doğrudan dini bir önderin önderliğinde hareket etmemiş olması şaşırtıcı değildir. Ayrıca, diğer aşiretleri harekete geçiren bin yıllık bir hareket halini almamış olması da doğaldır, zira bu tür ha-

44 Daha önceleri (Tapper 1983b). Ben iki “ideal tip” önererek kabile önderliği sorununu irdelemiştim: Eşkaya ve bey.

reketter, tipik olarak yabancı güçlerin aşırı kültürel ve teknolojik üstünlükler kazandığı dönemlerde ortaya çıkar. Şahsevenliler Rusları hiçbir zaman kendilerinden üstün görmemişlerdir; kendilerini bütün hasımları karşısında ya eşit veya onlardan daha üstün hissetmişlerdir.

İdeoloji, siyasi bağılıklar ve husumetlerle ilgili yorumlar, yakın tarihlere kadar yalnızca devlet yetkilileri ve yerleşik toplum da dahil olmak üzere komşu gruplarla uğraşmak zorunda olan yönetimdeki beylik grubuna yöneltilirdi. Kendi göçebe topluluklarında yaşayan sıradan hayvancıların fikirleri ve eylemleri, devlet oluşumları ve aşiretler ve konfederasyonlarla ilgili bu tartışmalarda ne derece etkiliydi? Seçkinlerle sıradan aşiret mensupları arasında çözümlenmemiş konular vardır: Ne ölçüde koruyucu ve sömürücüdürler ve geçmişte bu sıradan insanlarca nasıl algılanmıştır. En azından Şahseven açısından, yukarıda da belirtildiği gibi, sıradan aşiret halkları hakkında çok az bilimiz var. Yaşam standartlarını, yönelimlerini, dini inançlarını ve kimliklerini pek bilmiyoruz. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Ogranoviç gibi Rus görevlilerin yazdıkları biraz renkli olmakla birlikte oldukça ayrıntılı raporlar ortaya çıkıncaya kadar, Olearius'tan Morier'e kadar uzanan gezginlerin buralardan geçerlerken edindikleri izlenimlere dayanan gözlemleri ve göçebelerin çok sefil ve cahil yaşamlarıyla ilgili anlattıklarıyla yetinmek zorundaydık. Hatta burada yaptığım gibi, yirminci yüzyıl etnografik araştırmalarından hareketle bir sonuca varma temeline dayalı kurgulamalar yapıldı. Bunlara göre, Şahseven göçebeleri, en azından on sekizinci yüzyıldan itibaren örgütlenmişler ve iki çeşit göçebe topluluk halinde yaşamışlardır. Zaman içinde bu oluşumlar, beylerin veya yöneticilerin yaratmalarından çok ortak kültür ve evlilik uygulamalarına dayandırılmıştır.

Lois Beck, yirminci yüzyıl İran'ında aşiretlerle ilgili bir başka mantık hatasını vurgulamıştır. Bunlar siyasi açıdan “sağ” mı yoksa “sol” mudur?⁴⁵ Gördüğümüz gibi, bazı gözlemcilere göre aşiretler ilerici güçlere (genellikle kentte yerleşik) karşı ve gerici olarak tanımlanabilirler. Diğerleri ise, onları, tiranlığa karşı direnişlerle dolu devrimci bir tarihe sahip, birçok bölgede klasik demokrat ve sosyal adalet geleneğinin temsilcileri olarak görürler. Bu ikilem, belki de, aşiret beylerini toprak ve diğer çıkarlarıyla birlikte gerici ve sıradan aşiret halklarını demokratlar olarak tanımlayarak çözümlenebilir.

Şahseven'e gelince, kendi göçebe toplulukları içinde yaşayan sıradan insanların sosyal ve ekonomik açıdan şu veya bu biçimde eşit olduklarını ve bir yandan da, klasik göçebe-aşiret sosyal adalet ideolojisini sürdürdüklerini sanıyorum. Göçer toplumlar hakkında eserleri olan bazı yazarlar, çoğu zaman belli bir gruba ait soy yapılanması biçiminde olan bu tür ideolojilerin, sömürülerine başka bir görüntü vermek için tiran beyler tarafından desteklenmiş aldatıcı bilinçlenmeler olduğunu savunmuşlardır.⁴⁶ Şahseven açısından, beyleri veya yöneticileri kimliklerini soy esasına dayandırılmış aşiretler üzerine kurgulamış olsun veya olmasın, böyle bir ideolojiyi yaratmak ve sürdürmek için çok iyi tarihsel ve sosyal nedenler vardır. Her şeyden önce göçebeler, Şiilerin Allah'ın nazarında eşitlik ve dünyadaki gücün asıl güç olmadığı ideallerinden etkilenmişlerdir. İkinci olarak da, düzensizlik (*eşrarlık*) dönemleri çalışma fırsatlarının eşit olmasını sağlamış ve değer eşitliği fikrinin yerleşmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, sosyo-ekonomik eşitlik, evlilik uygulamalarıyla tekrar gündeme gelmiştir (çekirdek topluluklar soy grupları olmadığı halde aralarında evlenmişler ve akrabalık grupları oluşturmuşlardır).⁴⁷

45 Beck (1980).

46 Örneğin Black (1972), Bradburd (1987).

47 Yirminci yüzyılda, sıradan göçebeler, Bolşeviklerin ve Sovyetlerin yanı sıra

I. Bölüm ve XIII. Bölüm'de gördüğümüz gibi, devletin yarattığı ve yeniden canlandırılan aşiret sistemi İslam Cumhuriyeti'nde de aynı canlılıkla varlığını sürdürmektedir. Humeyni, Pehlevilerin uyguladıkları baskıları, aşiretleri “Devrimin hazineleri” olarak tanımlamak yoluyla tersine çevirmiştir. Şah Abbas'ın (mitolojik olarak) yarattığı “Şah-seven”, İslam Cumhuriyeti'nde “Elseven” olarak yeniden yaratılmıştır. Eski anlamıyla aşiret sistemi, artık mevcut değildir. Devlet merkezîyetçi beylikleri kaldırmış, bunları sosyal adalete uymayan, siyasi açıdan gereksiz ve modern devlet yapısına aykırı yapılanmalar olarak tanımlamış ve Göçer İşleri Örgütü kanalıyla, eski aşiret beylerinin siyasi ve ekonomik işlevlerini üstlenmiştir. *Aşayir*, *il* ve *taife*, aşiret siyasi yapılanması veya beylikler dikkate alınmadan yeniden tanımlanmış, fakat göçebe hayvancılık, akrabalık ahlakından kaynaklanan bağları veya paylaşılan ekonomik çıkarlar özellikle dikkate alınarak hareket edilmiştir. Aslında, temel göçebe toplulukların sosyokültürel ve ekonomik önemleri resmen tanınmıştır.

Musavatçılar (1920'ler) ve Demokratların (1940'lar) propagandalarındaki demokratik-sosyal eşitlikçi idealleriyle tanışmışlardır.

Harakan ve Hamse Şahseveni: Kökleri ve Gelenekler

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Şahseven olarak tanımlanan belli başlı iki aşiret grubu mevcuttu ve her iki gruptaki aşiretlerin çoğunun atalarının on sekizinci yüzyılın başlarında Erdebil bölgesinde bir arada yaşamış olduklarını gösteren kanıtlar bulunuyordu. Harakan ve Hamse Şahseven aşiretleri konusunda hiçbir ayrıntılı etnografik inceleme yapılmamıştır ve bunlar hakkında kişisel olarak bilgi sahibi değilim. Bununla birlikte, bilinen kökleri ve gelenekleri hakkında burada bazı bilgiler vermenin uygun olacağını düşündüm.

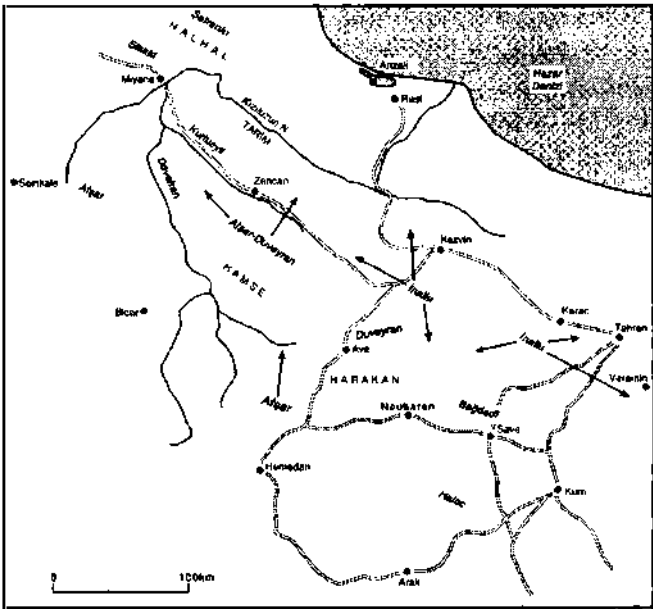
V. ve VII. Bölümlerde, Nadir Afşar'ın 1730 yılında Mugan-Erdebil bölgesindeki Şikakî, Inallu Şahseveni ve

Afşar aşiret gruplarını bölgeden çıkardığını gösteren bilgileri ele aldım. Şikakîler eski yurtlarının güneyinde, Serab civarında yerleşmiş olmalarına rağmen 1750'lerde geri dönmüşlerdir. İnallu veya Afşar gruplarının Horasan'dan geri döndüklerini gösterir hiçbir kayıt mevcut değildir. Mevcut bilgiler, yerleştikleri ve orada kaldıkları Hamse ve Harakan bölgelerine döndüklerini ve burada Şahseven adını taşıyan iki önemli aşiret grubundan ikincisini oluşturduklarını göstermektedir. Zencan, Kazvin ve Save civarındaki bu bölgelerde, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Şahseven olarak bilinen İnallu, Bağdadî, Kurtbeyli, Duveyranı ve Afşar Duveyran¹ olmak üzere beş aşiret grubu vardı. Bu grupların en azından üçü, bir önceki yüzyılın başlarında, burada bulunan Şahseven aşiretlerinin atalarıyla birlikte Erdebil-Mugan bölgesinde görülmüşlerdir.

Harakan ve Save'nin İnallu/İnanlu'su

İnallu, on birinci yüzyılda Orta Asya'dan Azerbaycan'a doğru ilerlemeye başlayan Oğuz Türk göçer gruplarından biridir. O tarihten itibaren, bu adı taşıyan gruplar Anadolu'nun ve İran'ın farklı bölgelerinde görülmüştür. Önemli İnallu gruplarından biri Şamlı Kızılbaşı'nın bir bölümünü oluşturmuştur. Daha yakın tarihlerde İran'da iki grup önemli hale gelmiştir; bunlardan biri Harakan ve Saven'in İnallu Şahseveni, diğeri ise Hamse Konfederasyonu'ndaki

1 On dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren bu gruplarla ilgili kaynaklar çok çeşitlenmiştir, fakat hiçbiri hakkında Mugan ve Erdebil Şahseveni konusunda yayımlanmış olanlar kadar ayrıntılı ve kapsamlısına rastlamadım. Bazı bilgiler Napier (1902), Fortescue (1922), Minorski (1934a: 1951-2), Ardalan (1972), Housego (1978), Bellingeri (1978), Tanavoli (1985), Afşar-Sistani (1987); Hasani (1990), Shahsevand-Baghdadi'de (1991) bulunabilir. Varjavand'ın Kazvin bölgesindeki kabileler konusunda verdiği bilgiler Fortescue ve Minorsky'nin verdiklerine yeni bir bilgi eklememektedir; zira bilgilerin çoğunu bunlardan almıştır.

Harita 9 Hamse ve Harakan: Ek Bir'de söz edilen yerler.

beş aşiretten biri olan Fars İnallu'sudur.² Hem göçebe hem yerleşik olan daha küçük İnallu grupları Azerbaycan'da da görülmüştür.³

Fortescue'ya göre, kışları Tahran, Save ve Kazvin'de, yazları ise Harakan'da konaklayan İnallu aşireti, Kacar Ağa Muhammed Han tarafından Mugan ovasından sürülmüştür. Minorsky ise, bunların Nadir Şah (?) tarafından Bilbaş Kürtlerinin akınlarına karşı bir siper oluşturmak üzere Hamse'ye nakledilinceye kadar Mugan'da yaşadıklarını

2 Kuzeybatıdaki Hamse bölgesiyle veya Hamse (=Beş) adını taşıyan başka bir bölgeyle karıştırılmamalıdır.

3 Erdebil ve Mugan'da (Ek İki'ye bakınız); Karadağ'da ve Marage'deki Hacıali-
li arasında (Oberling 1964b: 82).

söyler.⁴ Hasan Fasa'i'ye göre, Fars Inanluları buraya Moğollar döneminde gelmişler ve kabile Safevilere kadar Ebulverdi hanedanının yönetiminde kalmıştır. Görünüşe göre Fars ve Şahseven Inallularının kökleri farklıdır, fakat Şahseven Inallusunun iki ana bölümünden bir olan Gökpar'ın kökleri Fars Inalluları olabilir. Zira bunların yirmi beş grubundan birinin adı Gökpar'dır. Fasa'i'ye, Gökpar Inallu Şahseven'in ileri gelenlerinden biri, kabilelerden bazılarının Şahseven olduğu Abbas Şah döneminde atalarının Fars Gökpar'dan ayrıldığını ve Şahseven olduğunu söylemiştir. Fakat Mugan'a veya bir başka yere gittiklerinden söz edilmemiştir.⁵

Mugan Şahseven folkloründe (Markov ve Radde'nin anlattıklarına göre), bir grup Inallu'nun Yunsur Paşa ile aynı zamanda Anadolu'dan Mugan'a geldikleri anlatılmaktadır. On sekizinci yüzyılın başlarında, Inallu Şahseven Mugan bölgesindeki önemli güçlerden biriydi (V. Bölüm); fakat bu bölgede yaşayan önemli bir Inallu grubuyla ilgili bilgiler 1730'dan sonra devam etmemektedir. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında, Inallu klanları olarak ortaya çıkan gruplar (Pirevatlu, Kalaş, Körabbaslu, Geyikli, Yortçı, Dursunkocalu) Mugan Şahseveninde birbirinden ayrı aşiretlerdi. Markov ve Radde, yalnızca doksan Inallu ailesi kaydetmiştir. Bundan, Inalluların Nadir Şah tarafından Mugan'dan sürülen gruplar arasında olduğu sonucuna varabiliriz.⁶

Inalluların, Zend Kerim Han'ın ölümünden hemen sonra, 1779 yılında da şu andaki yerleşim yerleri olan Harakan ve Save civarında yaşadıklarından söz ediliyor. Kaçar Ağa Muhammed, üstünlük arayışı içinde kendi kabile

4 Fortescue (1922: 326); Minorski (1934a: 268).

5 Fasa'i (1896,II: 309); Karimzadeh (1974'le kıyaslayınız).

6 Belki de al-Hosein tarafından Horasan'dan döndüklerinden söz edilenler bunlardır (1974: baskı 20b), V. Bölüm'e bakınız.

mensuplarını toplamak için Fars'dan Mazenderan'a dönerken, Kerim Han tarafından Veramin, Savcbulag ve Save yakınlarında yerleşmek üzere gönderilmiş İnanlı Kürtlerine rastlamış ve onları beraberinde Mazenderan'a götürmüştü.⁷ On dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren İnallu Harakan ve Save'de önemli bir kabile grubu haline gelmiş ve İran ordusuna süvari vermiştir.

Save ve Kum'daki Bağdadî Şahseveni

On dokuzuncu yüzyıl ortalarından itibaren İnallu'yla yakın ittifak halinde olan bu grubun biraz farklı bir tarihi vardır. Fortescue'ya göre,

Bağdadîlerin Safaviler döneminde İran'dan göç ederek Bağdat civarında yerleştikleri ve buradan da Nadir Şah döneminde Şiraz'a döndükleri anlatılır. Zend Kerim Han iktidarı döneminde sabit bir yerleri olmamıştı. Bunlar kendilerini şu andaki yerleşim yerlerine yerleştiren Kacar Ağa Muhammed Han'a iltihak etmişlerdir.⁸

Daha yakın tarihlerdeki bir araştırmacı, bunların sahip oldukları belgelere ve beyleriyle yapılan söyleşilere dayanarak biraz farklı bir hikâye anlatır. Nadir Şah emrinde olan ve kardeşleri Kasım Ali Han ve Kara Bey tarafından yönetilen 12.000 Mugan Şahseven ailesi İran'ın Batı sınırlarını (Bağdat?) korumak üzere gönderilmiştir. Daha sonra, Kerim Han bunları Zend döneminde yaşadıkları Şiraz'a göndermiştir. Zend'in ölümünden sonra kendi yurtları olan Mugan'a dönmek istemişler, ancak Kaçar Ağa Muhammed bu dönüşü engellemiş ve bunları Hemedan, Kazvin ve Sa-

7 Nami (1938: 246).

8 Fortescue (1922: 326). Minorsky'ye göre (1934a: 268), Bağdadîlerin I. Şah Abbas zamanında Şiraz'dan geldikleri söylenmektedir.

ve'ye yerleştirmiştir. Nasreddin Şah döneminde kendi otlakları üzerinde özel haklar elde etmişlerdir. Fakat aynı yazarın araştırmalarına göre, İnamlular Bağdadîlerin üç kolundan biri olarak kabul edilmektedir (diğerleri Lak ve Arekhlu) ve yalnızca bu kolun Mugan köklerinin geleneklerini sürdürmüş olması olasıdır.⁹

Daha yakın tarihlerde, Ataullah Hasanî ise Bağdadîlerin bazı bölümlerinin Bayat Türklerinden geldiğini öne sürmüştür. Bağdadîlerin izlerine Irak'ın Kerkük bölgesinde, Suriye'de ve Güneydoğu Türkiye'de rastlamıştır. Ayrıca, şu andaki Bağdadî beyleri arasında dolaşan söylencelere göre, Nadir Afşar, Bağdat seferinden sonra atalarını buradan uzaklaştırmıştır. Ölümünden sonra Şiraz'a gitmişler ve daha sonra Kaçar Ağa Muhammed'in yönetimine girerek Sava'ye yerleşmişlerdir. Liderleri Ali Han, Zend Kerim Han'ın, 1750'lerde Körfez'de savaşmış, daha sonra 1759'da Kerim Han'ın Nevruz katliamında Mazenderan'da yerleşmiş olan Afganlıların yok edilmesiyle görevlendirdiği deneyimli komutanlarından biridir. Daha sonra, Kaçarları güçlkle bozguna uğratmıştır. 1762'de Urumiye savaşında Kerim Han'ın Batı Kanadına kumanda etmiş, bir yıl sonra asi Zeki Han'ı yakalamak için Zend Nazar Ali Han'a eşlik etmiştir. 1765'te Kirman'daki Durani Taki Han'ı bastırmakla görevlendirilmiş ve pusuya düşürülerek öldürülmüştür.¹⁰ Kaynaklarda, yalnızca Şahseven Ali Han olarak söz edilmekle birlikte, Hasanî, onun sonradan Bağdadî olarak tanımlanan grubun Kasımlu kolundan olduğunu iddia etmektedir.¹¹ Afganistan'da savaşan Fars kuvvetleri arasında oldukları-

9 Ardalan (1972: 133).

10 Perry'ye bakınız (1979).

11 Hasanî (1990, I: 12-16). Napier, Fortescue, Minorsky, Ardalan ve Hasanî (bütün ayrıntılarıyla) Bağdadî alt kesimlerinin listelerini verirler: Adlardan bazıları eski Oğuz veya Kızılbaş grupları çağrıştırır, fakat bütün olarak Bağdat'a gelmeden önceki dönemde Bağdadîlerin kökeni hakkında hiçbir bilgi içermez. Şahseven-Bağdadî ise daha çok Mugan Şahsevenine ağırlık verir.

nın söylendiği on dokuzuncu yüzyılın ortalarından önce Bağdadî adından söz edildiğine rastlamadım. Daha sonra, İran kazaklarının temin edildiği başlıca kaynaklardan biri haline gelmişlerdir.

Miyane ve Hamse Şahseveni Kurtbeyli

Kurtbeyli, on dokuzuncu yüzyılda, Hamse ve Miyane civarındaki önemli gruplardan biri olarak geçmektedir; fakat bunların sözlü geleneğinden söz edildiğine rastlamadım ve yirminci yüzyılda artık bu addan hiç söz edilmiyordu.

Bunlar Afşar kökenli olabilirler; Sümer, Oğuzlarla ve atalarıyla ilgili olarak yaptığı araştırmada, on beşinci yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da yaşamış bir Afşar boyu olan Kutbeyli'den söz etmiştir. Daha sonraları başlarına neler geldiği hakkında bilgi yoktur, fakat belki de İmanlu Afşarları ve İnallularla birlikte İran'a gelmişlerdir. Zira her iki grupta da bağlantıları vardır.¹² Bunlar, Çelebizâde'nin sözünü ettiği Zencan yakınlarında yaşamış ve 1727'de Osmanlıların yönetimine girmiş K.t.beglu aşireti olabilir.¹³

Markov ve Radde tarafından yayımlanan bilgilere göre, bunlar, Yunsur Paşa'yla birlikte halklarını Anadolu'dan Mugan'a getirmiş olan Kurtbey ile bağlantılı olabilirler. Küçük farklılıklara rağmen, Markov ve Radde'nin aktardıklarından çıkarılan sonuç budur. Markov, bazı grupların Kurtbey kabilesinden ayrılarak 'Araks' nehri (Aras) civarında yaşadıklarını anlatırken, Radde bunların gittikleri yer olarak, İran'ın batısındaki, bazen içine Hamse bölgesini de alıyor kabul edilen 'İrak-ı Acem', yani Arak'ı göstermektedir. Aras'a gitmiş olmaları, eğer Kurtbey grubu Mugan'da Yunsur Paşa'yla birlikte ise (burası zaten Aras'a bağ-

12 Sümer (1967: 263, 268).

13 Chelebizadeh (1740: baskı 120b).

lı olduğu için), Kurtbey grubundan ayrıldıkları anlamına gelmez, dolayısıyla bunda söz etmenin anlamı yoktur. Bu nedenle, her iki kaynakta Kurtbey'den ayrıldığından söz edilen kabileler (Kozatlu, Polatlu, Demircili, Taliş-Mikailli, Halifeli, Muganlu, Udulu, Muratlu, Zargar) şu anda Mugan'daki Şahseven arasında olduğundan, dolayısıyla hiçbir biçimde Irak'a gitmemiş olduklarından, Radde'nin sözünü ettiği Arak doğru kabul edilmektedir.¹⁴ Bulmacanın bilinmeyenleri halen aynıdır.

Hamse ve Tarım'daki Duveyran ve Afşar-Duveyran

Fortescue'ya göre bu gruplar,

Tamamen Türkidir ve kökleri karışıktır. Görünüşe göre, Erdebil ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden getirilmişler ve şu anda Hamse'de bulunan Kızıl Baş kabileleriyle karışarak Şahseven Konfederasyonu'na [Bağdadilerin ve İnallu kabilelerinin...] katılmışlardır. Duvairan, Fethali Şah tarafından Mugan ve Erdebil'den getirilmiş güçlü bir Şahseven kabile-sidir ve Azerbaycan'ın Afşar bölgesiyle sınırı olan vadinin batı platolarında “kışlak” ve “yaylak” tutmak için bereketli Kızıl Uzun yaylasına yerleşmişler... Uygulanan baskılar, geçirdikleri kötü dönemler sonunda Erdebil'e ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerine dağılmışlardır. Geriye sadece çok az sayıda insan kalmıştır.¹⁵

Afşar-Duveyran (Şahseven Afşarları olarak da bilinmektedir) Afşarların diğer iki komşu grubundan, Şainkale'den ve Hamse ile Save arasındakilerden ayırt edilebilmek için bu biçimde adlandırılmışlardır. Aslında, bütün bu grupların Duveyranlarla aynı dönemde Mugan'dan gelmiş oldukları

14 III. Bölüm'e bakınız.

15 Fortescue (1922: 322-3).

söylenir. Afşar-Duveyrânlar Tarım'daki yazlık bölgelere giderlerdi, fakat on dokuzuncu yüzyılda Hamse'ye yerleşmişlerdir. 1970 yılında bu grupları ziyaret eden Housego, bunların “Duvayran” adını tanımadıklarını söylemiştir. Tanvoli ise bu adın “deve sürücüsü” anlamına gelen “Deveyören” olması gerektiğinden söz etmiştir.¹⁶

Duveyrân veya Afşar-Duveyrân ya da her ikisi birden, on sekizinci yüzyılda Tarım ve Halhal'da yerleşen Erili/Eyerli Afşarlarıyla birlikte anılmaktadırlar. Bir Şahseven grubunun önderi olan Halhallı Musa Bey Erili, Afşar Nadir Şah'a suikast hazırlayanlardan biridir.¹⁷ Musa Bey'in erkek kardeşi olan Tarımlı Emir Afşar Gune Han Erili önceleri Zend Kerim Han, sonraları ise Ali Murat Han yönetiminde Kaçarlara karşı savaşmış olan deneyimli bir askerdir. Tahminen bir başka yakın akraba olan Afşar Zülfikâr Han Erili, Kerim Han tarafından önce Zencan'ı, sonra da 1763'te Hamse'yi yönetmekle görevlendirilmiştir. 1772'de Şikakî müttefikleriyle birlikte ayaklanmış, yenilgiye uğratılarak Şiraz'a götürülmüştür. Daha sonraları, rehin tutulan ailesiyle birlikte yeniden eski mevkiine iade edilmiştir. Gilanlı Hidayet Han'ı esir alıp yerine kendi ajanlarını geçirdiği 1779 yılında, kısa bir süre için yine bağımsızlığını kazanmış fakat, sonra Zend Ali Murat Han tarafından öldürülmüştür. Ne Zülfikâr Han'dan ne de Emir Gune Han'dan Şahsevenli olarak söz edilmez, fakat 1928 yılında Zülfikâr Han atalarından kendisine geçtiğini iddia ederek Şahseven Duveyrânı adını almıştır.¹⁸

1779 yılında, Zencan'ın denetimi konusundaki rekabetle ilgili, Hidayet Gilan Han ve Zend Ali Murat'ın müttefiki olarak Hamse Şahsevenli Ali Han'ın adı ilk kez duyul-

16 Housego (1978: 11), Tanvoli (1985: 30).

17 Mohammed Kazem (1960,III: baskı 249b); Golestaneh (1965: 12). V. Bölüm'de bakınız.

18 Fortescue (1922: 323, 396).

muştur. Birkaç yıl sonra, Kacar Ağa Muhammed'in saflarına geçerek onlara karşı hareket etmeye başlamıştır. 1783'te, Reşt'i ele geçirmiş ve Hidayet Han tarafından tutuklanan kayınbiraderi Enzelili İbrahim'i serbest bırakmıştır. 1786'da Tahran'ın ele geçirilişinde Ağa Muhammed Han'a yardım etmiş fakat bir yıl sonra Kaçar tarafından öldürülmüştür.¹⁹ Şahseven dışında başka bir kabile adıyla anılmamıştır, fakat Zencan'dan olduğuna göre, onun da Duveyran veya Afşar-Duveyran olma olasılığı büyüktür. Daha sonraki kaynaklarda, ondan Afşar Hamseli Ali Han olarak söz edilmektedir.²⁰ Kerim Han'ın generallerinden olan ve kendisinden önce yaşamış olan Şahseven Ali Han'la karıştırılmamalıdır.

Zend kuvvetlerinde yer almış diğer Şahseven beylerinden, 1780'lerde Nadir'in ölümünden hemen sonra, Batı'daki Sistani Süvari Birliği komutanlığını yapmış olan Ser-mest Han ve Lütü Ali Han yönetiminde Şiraz'da bulunmuş Rıza Kuli Han'ın bağlantıları henüz saptanamadı.²¹ Bazı kaynaklar, Sadık Han'ın babası olan ve 1747-86 döneminde Şikakî beyi olan bir Ali Han'la, çağdaş diğer iki Ali Han'ı karıştırmaktadır. Örneğin Butkov, Sadık Han'ın Zencanlı Ali Han'ın (Şahseven) oğlu olduğunu söyler ki bu, kesinlikle olanaksızdır. Sadık Han'ın kardeşlerinden biri olan ve bizzat kendisinin Zencan'ı yönetmekle görevlendirdiği bir başka Ali Han olması olasılığıyla karmaşıklık daha da artmaktadır.²²

Diğer Şahseven Grupları

Şahseven'e mal edilen kabile grupları arasında, Karadağ'daki (Arasbaran) Çelebiyanlı ve Hacıalili gibi, Hal-

19 Butkov (1869, II: 304).

20 Örneğin, Hedayat (1994: 294 ve sonrası).

21 Golestaneh (1965: 133); Nami (1938: 353).

22 Dâlili (1979: 28).

hal'daki Şatranlu ve Delikanlu gibi komşu kabile grupları vardır. Kitapta, özellikle IV. Bölüm'de bütün bu gruplara değinilmektedir. Gerçekten de, yirminci yüzyılın başlarından bu yana, resmi belgeler ve raporlarda, Şahseven'in büyük bir bölümüyle ortak kökleri paylaştıklarını gösteren kanıtlar ya da iddialar olmamasına karşın, bu gruplar Mugan ve Erdebil Şahseveni adı altında olmasa bile, en azından bunlarla bağlantılı olarak sınıflandırılmaktadır.²³ Bununla birlikte, yakın tarihte bu gruplar arasında kayıtlara geçmiş bağlantılar olmadığı halde, Şahseven ve Fars Kaşkayı'nın Mugan'da ortak kökleri olduğunu öne sürenler vardır.²⁴

23 Karadağ kabileleri konusunda Baiburdi'ye (1962), Oberling'e (1964b), Bazin'e (1982) bakınız. Halhal kabileleri konusunda Fortescue'ye (1922); Oberling'e (1964a); Ravai'ye (1984) bakınız.

24 Oberling'e (1974) ve Tapper'deki (1972: 809-13) irdelemelerime bakınız.

Şahseven Aşiretlerinin Listeleri ve Tarihleri

Aşiret listelerinin belgeler olarak değeri, hazırlanış nedenleri ve içeriklerinin toplumsal yapılanmalar olarak taşıdıkları önemle ölçülür (XIV. Bölüm'e bakınız). Bunlar, diğer değişikliklerin yanında uzunluk açısından da oldukça farklılıklar taşır. Örneğin, 1960'larda topladığım resmi listelerden, Tarım Bakanlığı'nın Şahseven'le ilişkilerinden sorumlu üst düzey bir görevli tarafından verilene göre kırk sekiz Şahseven aşireti var. Mugan Aşiretler Dairesi tarafından verilende ise kırk aşiret mevcut. Mişkin jandarmasının 1963 yılına ait listesinde aşiret sayısı yirmi bir. Uzunluk ve içerik olarak, yetki alanlarından kaynaklanan bazı farklılıklar taşıyor.

Kaynaklarda, aşiretler bazen büyüklüklerine ve önemlerine göre sıralanıyor, bazen de toprak yakınlığına ve or-

tak köklere göre düzenleniyor. Tercih edilen kesin bir biçim yok. Bu nedenle, aşağıdaki listede ve ondan sonra gelen tabloda (Şekil 12) aşiretleri alfabetik sırayla dört kategoride sıraladım:

1. Mişkin aşiretleri
2. Erdebil aşiretleri
3. Yaklaşık 1900'den itibaren yerleşik duruma geçen/ortadan kaybolan aşiretler
4. Yaklaşık 1900'den itibaren ortaya çıkan aşiretler.

Tablolar ve Listeler Hakkındaki Kaynaklar

1843= Abbott (1844) "Her münferit bölümün sayısıyla ilgili bilgi bulamadım."

1870= Ogranoviç (1870); Kışlak'ların sayılarını, yerlerini ve yaylak'larla ilgili bazı ayrıntılar veriyor.

1878= Markov (1890) (Krebel'in listesi); Yaylak'ların yerlerini ve bazı bey adlarını veriyor.

1884= Radde (1886) (Ogranoviç tarafından 1884 Mayıs'da doğrulanmıştır) 1878 in aynısı.

1886 (a)= Mizban (1992); Emir Leşker'in 1922 tarihli belgesinden, Emin Nizam'ın, 1884 aşiretler ve Mugan'daki otlaklar listesi. Bazı adlar (++) ile işaretlenmiş) birden fazla tekrarlanmıştır ve farklı beylerle bağlantılı verilmiştir. Bu listede Hacıkocalu, Geyikli, Isalu ve Karadağlı aşireti ve Hacıalili de dahil olmak üzere 1886'da görülmeyen (b) bazı önemli grupları içerir.

1886 (b)= Mizban (1992); 1886'da otlakların Emir Tümen Mustafa Kulı Han tarafından yeniden düzenlenmiş biçimi (XI. Bölüm'e bakınız).

1903= Tigranov (1909); yerleri, beylerin adlarını ve aşiretlerin biraz ayrıntılı tarihlerini verir.

1919= Anonim (1919): Başlıca aşiretlerin beyleri ve yerleri konusunda iyi bilgiler içeriyor, fakat sayılar şişirilmiştir.

1956= Mişkinşehr'deki İran Ordu Karargâhı, Oberling tarafından kaydedilmiştir (1964a); sayıların çoğu çok fazla şişirilmiştir.

1959= *Taj-Gardun* (1959); Ailelerin nüfus sayımları esas alınarak hazırlandığı ortada.

1960= Tebriz'deki İran Ordu dosyalarından, belli olmayan bir tarihte, 1960 yılındaki alan çalışması sırasında (1964a) Oberling tarafından kaydedilmiş; Acırlı gibi birkaç istisna dışında 1956'dan daha doğru; yerleri ve bölümlerin adlarını veriyor.

1961= *Sadeq* (1961); 1959 gibi oldukça doğru bilgilerin derlendiği sayımlar esas alınarak hazırlanmış; aşiretlerin tek tek sayıları açısından farklılık göstermekle birlikte, toplamlar yaklaşık 5.000 göçebe ailesi ve 30.000-40.000 kişi olarak birbirini tutuyor. Bunları, Tapper'ı (1966) tamamladıktan sonra okudum. Önce sayıları çok düşük bulduğum için gözardı ettim, fakat sonra bunların iyi bir yol gösterici olduklarını anladım.

1966= Yukarıdakilere, yarım düzine kadar resmi listeye, özel kişiler tarafından verilmiş yirmiden fazla listeye, kendi gözlemlerime ve deneyimlerime dayandırılarak 1963-66 döneminde hazırlanmış kendi özet kayıtlarım. (Bazıları ayrıntılı olarak Tapper 1972'de verilmiştir: Ek 3).

1986= *Kamali* tarafından özetlenmiş göçebe sayımı (1987); aşiret bölümlerinin yerleri ve adları verilmiş; fakat bazıları eski aşiretlerin adları. Sayım doğru gibi görünmekte. Toplam Şahseven göçebe nüfusu 5.897 hanede 47.248 olarak verilmiş. Zahuraşlu ve Hüseyinaklı Karadağî aşireti gibi, daha önce bilinmeyen bazı aşiretler dahil edilmiş.

Tayfa adı	Liste	1843	1870 ff	1878 ff	1884 ff	1886 (a)	1886 (b)	1903 ff	1919 ff
1. Meşkin Aşiretleri									
Ayvatlu	-	-	-	-	+	+		30	-
Acırlı	-	700	185	200	+	+		150	-
Ali Babalı	-	200	120	200	+	+		150	-
Araplı	-	100	90	120	+	+		100	-
Bala Beyli	+	100	50	100	-	+		75	-
Bey Bağlu	-	50	50	70	+	+		20	-
Beydili	+	600	150	50	-	-		150	-
Demircili	+	800	150	200	++	++		300	-
Gabalı	-	-	50,70	50	+	-		-	-
Gamuşa	-	50	100	100	-	-		-	-
Geyikli	(+)	400	+	70	+	-		200	1000
Hacı-Kocalu	-	600	100	300	+	-		500	1000
Homunlu	-	50	20	30	+	+		200	-
Hüseyin-Hacılı	-	-	110	80	+	+		100	-
İnallu	-	400	90	90	-	-		-	-
İşalu/İşabeyli	-	200	210	200	+	-		150	7-800
Sarı (Caferli)	-	-	100	100	-	+		100	-
Camyarlu	-	-	70	80	(+)	(+)		35	-
Celadurlu	-	300	120	350	-	+		100	-
Kaleş	-	250?	70	70	+	+		70	-
Hulafı	-	50	-	-	-	-		25	-
Halfalı-Halfalı	+	400	100	80	++	+		100	+
Kar-Abaşlı	-	-	50	50	-	+		25	-
Larılı/Lahrud	-	-	30	100	+	-		-	-
Mast-Ali Beyli	-	800	8	150	++	++		50	-
Milli	+	250	15	40	-	-		(25)	-
Muganlı	+	300	450	700	+	++		800	1000
Muratlı	+	200	50,30	100	+	++		40	-
Nevrut Ali Beyli	+	400	110	150	+	+		110	+
Pir Evatlu	-	500	150	150	+	+		30	400
Kara-Karzemli	-	-	58	150	+	+		100	-
Koca-Beyli	+	200	100	250	+	+		500	1500
Kurtlar/Kutlar	+	-	-	50	-	-		-	-
Sarı-Han Beyli	+	400	250	400	+	+		250	-
Sarvarılar	-	100	50	50	-	-		-	-
Seyetler	-	-	100	100	-	+		-	-
Seyetler-Zawehli	-	-	+	-	+	?		100	-
Şah Ali Beyli	-	-	150	150	+	+		100	-
Meşkin'den Taleş-Mikelli	+	400	250	300	+	+		200	-
Terit/Trist	+	-	-	-	-	+		-	-
Udeillu	+	100	140	120	+	+		200	-
Zargar	+	100	50	100	+	+		50	4-500

1956 ff	1959 ff	1960 ff	1961 ff	1966 ff	1986 ff	1986 oba	Tayfa adı
60	+	-	-	(S)	23	6	Ayvatlu
600	374	3200	482	400	476	139	Acırlı
200	39	60	159	+	34	21	Ali Babalı
100	44	230	48	50-60	38	17	Araplı
150	19	50	74	+	48	20	Bala Beyli
40	30	25	53	+	17	6	Bey Bağlı
200	136	-	156	100-150	167	33	Beydili
100	121	59	99	+	137	35	Demircili
-	259	-	398	+	313	56	Gabalı
-	-	-	-	(S)	-	-	Gamuşa
>600	539	620	307	700	507	116	Geyikli
1500	248	480	331	+	361	56	Hacı-Kocalı
150	45	19	64	+	28	11	Homunlu
300	202	100	139	150-200	134	18	Hüseyin-Hacılı
300	-	-	-	-	-	-	İnallı
1000	146	150	279	(S)	100	24	İşalı/İşabeyli
150	10	50	46	50	15	4	Sarı (Caferli)
+	-	+	118	+	(+)	(+)	Camyarlı
50	46	95	82	50	142	53	Celadurlu
150	45	37	75	70	30	11	Kaleş
-	+	-	26	+	-	(+)	Hulafalı
60	37	35	60	50	78	16	Halfalı-Halfalı
100	211	-	172	150	126	32	Kar-Abalı
-	+	-	27	60	98	28	Larılı/Lahrud
250	98	80	119	(S)	105	25	Mast-Ali Beyli
100	123	46	743	+	(37)	-	Milli
2000	703	1170	764	1000	842	291	Muganlı
-	56	30	49	+	43	11	Murathı
-	-	-	+	-	-	-	Nevrut Ali Beyli
150	+	10	92	5(S)	-	-	Pir Evatlı
50	+	-	45	-	-	-	Kara-Karzemli
3000	400	960	593	500	277	93	Koca-Beyli
250	43	260	55	+	353	73	Kurtlar/Kutlar
300	46	15	131	+	74	30	Sarı-Han Beyli
40	27	-	60	50	46	25	Sarvarılar
350	123	140	122	50-60	142	45	Seyetler
300	-	50	5	(S)	-	-	Seyetler-Zawehli
-	-	-	33	+	26	4	Şah Ali Beyli
260	200	-	228	4-500	139	58	Meşkin'den Taleş-Mikelli
80	43	15	29	+	(+)	-	Terit/Trist
50	34	22	74	+	21	10	Udeillu
50	+	-	15	+	-	-	Zargar

Tayfa adı	Liste	1843 ff	1870 ff	1878 ff	1884 ff	1886 (a)	1886 (b)	1903 ff	1919 ff
2. Erdebil Aşiretleri									
Alarlı/Arallu	-	-	-	-	-	-	-	-	300
Asefli-Karşekli	-	-	-	-	-	-	-	-	120-150
Delakarda	-	-	-	-	-	-	-	-	500
Dursun-Hocdu	+	350	250(S)	300(S)	-	-	-	+	6-700
Cihan-Hanurlu	+	300	150	150	-	-	+	150	300
Hamaşi	-	-	110	-	-	-	-	200	4-500
Polatlı	+	600	100	250,150	+	+	+	(S)	1200
Kozatlı	+	400	50	70	-	-	-	50	4-500
Rıza Beyli	+	50	25	100	-	-	-	(S)	400
Takkeli	+	600	100	150	-	-	+	100	400
Erdebil'den Taleş	+	200	+	250	+	+	-	150	800
Mikeili	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yakalı	-	50	15	40	-	-	-	30	-
Yortçı	+	400	500	950	-	-	-	(S)	2000

3. 1900'lerden bu yana yerleşik hale gelen/ortadan kaybolan aşiretler

Ali Beyli	+	100	50(S)	70(S)	-	-	-	-	-
Ak-Kasemili+Rızaki	-	-	-	-	+	-	-	25	-
Baybağlı	-	-	-	-	+	-	-	15	-
Band-Ali Beyli	+	100	+	-	+	+	-	(S)	-
Faracullah Hacılar	+	+	-	-	-	-	-	-	-
Feyzullah Hacılı	+	50(S)	50(S)	-	-	-	-	-	-
İlkhici	+	50(S)	50(S)	-	-	-	-	50(S)	-
Kahrđaran Beyli	-	-	20	25	-	-	-	-	-
Şeyhli	-	50	20(S)	30(S)	-	-	-	-	-
Yeddi-Oymak	+	250	S	100(S)	-	-	-	(S)	-
Cafer Kulu Hacılı	-	-	110	80	+	+	-	+	-

4. 1900'lerden bu yana ortaya çıkan aşiretler

Cafer-kuli-Hanlı	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Kalesar	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karalar/Kiolu	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Karalar-Cabdarak	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Madadlı	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarı Nazırlı	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Zakhurazki	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sarı Hacılı	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Huseyinaklı	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Şekil 12 1843-1986 dönemindeki Şahseven aşiretlerinin listeleri.

1956 ff	1959 ff	1960 ff	1961 ff	1966 ff	1986 ff	1986 oba	Tayfa adı
950	-	100	-	+	4	1	Alarlu/Arallu
200	-	-	-	+	-	-	Asefli-Karşeli
300	-	20	-	+	-	-	Delakarda
-	-	(S)	-	(S)	-	-	Dursun-Hocdu
50	66	-	87	+	106	11	Cihan-Hanurlu
500	-	10	+	-	11	6	Hamaşı
650	-	-	+	(S)	-	-	Polatlu
30	-	-	-	-	-	-	Kozatlu
500	14	-	21	(S)	13	2	Rıza Beyli
-	58	58	120	+	187	24	Takkeli
50	-	-	-	+	-	-	Erdebil'den Taleş
50	-	45	-	+	31	3	Mikeili
-	-	(S)	+	(S)	-	-	Yakalı
-	-	-	-	-	-	-	Yortçı
-	-	-	-	-	-	-	Ali Beyli
-	-	-	-	-	-	-	Ak-Kasemili+Rızaki
-	-	-	-	-	-	-	Baybağlı
-	-	-	-	-	-	-	Band-Ali Beyli
-	-	-	-	-	-	-	Faracullah Hacılar
-	-	-	-	-	-	-	Feyzullah Hacılu
-	-	90	-	-	-	-	İlkıci
-	-	-	-	-	-	-	Kahrdaran Beyli
-	-	-	-	-	-	-	Şeyhli
-	-	-	-	+	-	-	Yeddi-Oymak
-	-	+	-	+	+	-	Cafer Kulu Hacılu
-	-	100+	-	+	17	10	Cafer-kuli-Hanlı
-	-	150	-	+	-	-	Kalesar
-	-	-	18	+	39	13	Karalar/Kiolu
-	-	-	-	-	56	19	Karalar-Cabdarak
-	-	300	-	-	-	-	Madadlı
-	-	-	-	+	34	14	Sarı Nazırlı
-	-	-	-	+	151	9	Zakhurazki
-	-	-	-	-	2	2	Sarı Hacılu
-	-	-	-	+	312	46	Huseyinaklı

1. Mişkin Bölümü

AYVATLU: Biri *tire* olmak üzere iki grup; BEYDİLİ'ye de bakınız

ACIRLI: BEYDİLİ'ye bakınız. İbadullah Bey (1900) aşiretini bir arada tutamamış ve oğlu Nimet'le birlikte birçok aşiret mensubu Ucarud'daki ALARLU'ya gitmişler ve geride kalanları Nevruz KOCABEYLİ'ye bırakmışlardır. Nosrat Bey ACIRLI'yı 1940'larda Kuzey Mugan civarında yeniden bir araya getirmiştir. 1946'da Şahseven beyi olarak Demokratlara hizmet etmiş ve kısa bir süre sonra öldürülmüştür. Üçüncü oğlu Kutaz 1960'lara kadar bey olarak kalmış ve Devrime kadar fiilen çalışmıştır. Bu arada, ACIRLI *kışlak*larından çoğu kanallar nedeniyle alınmış ve 200-300 aile Mugan'a yerleşmiştir.

ARABLI: Olearius (1639'da) ve Garber (1730'da) Mugan'daki Arap göçebelerden söz etmiştir. Fakat bunların on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki Arablı *taifesi* ile bağlantılı olduklarını gösteren hiçbir kayıt yoktur. BEYDİLİ'ye de bakınız.

BALABEYLİ: Ata aşiretleri olan SARIHANBEYLİ yakınlarında otlakları vardı. Sınır kapanmadan önce çiftçilik yaptıkları yerleşimleri yoktu. Daha sonraları Rusya'ya gittiler, geride kalanlara Mugan'ın güneydoğusunda, TALİŞ-MIKAILLI yakınlarında *kışlak*lar verildi ve daha sonra buralara bağlandılar. Bazıları, Aras kıyılarında bugün halen mevcut olan bir köy kurdular. Tirelere HALAFLI da dahildir.

BEYBAĞLI: Erdebil'in BEYBAĞLI köyüyle karıştırılmamalıdır. Aşağıdaki BENDALİBEYLİ'ye bakınız.

BEYDİLİ: (III. Bölüm'e bakınız); Şamlu Kızılbaşlarının bir bölümüdür ve, ACIRLI ve İNALLU ile birlikte on sekizinci yüzyılın başlarında Mugan'da kurulmuştur. Bir yüzyıl sonra bile BEYDİLİ ve ACIRLI Şahseveninden ayrı telaffuz

ediliyordu. Her iki aşiret de sayıca kalabalık, fakat yoksuldu. Bunlar, komşu aşiretler ve bunlara bağlı olanların (YEDDİOYMAK, AYVATLU, HOMUNLU, ARABLI ve diğerleri) sınır kapanmadan önce çiftlik yerleşimleri hiç olmadı. Fakat, bazılarının İran Mugan'ında, özellikle Kuzey Irak'ta, Rus sınırına ve Hasanhanlu yerleşimlerine doğru Aras nehri boyunca otlakları olmuştur ve bunları sınır kapandıktan sonra da korumuşlardır. Daha sonraki yıllarda aşiretler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda, bu aşiretlerden hiçbirisi önemli rol oynamamıştır. Ya KOCABEYLİ veya ALARLU'ya bağlı yaşamışlar ve Savad Cihangirzâde belgelerine göre, yalnızca BEYDİLİ Cihangir Bey nüfuzlu bir bey konumunda olmuştur. BEYDİLİ, Ucarud'da ALARLU'yla birlikte yaşamış ve 1930'larda kısmen Arşak ve kısmen de kışlakların sulama altında olduğu Kuzey Mugan'da olmak üzere çoğu yerleşik düzene geçmiştir.

DEMİRCİLİ: HACIKOCALU'yla arasındaki kan davası konusundaki 1849 raporunun tersine (X. Bölüm) DEMİRCİLİ barışçı, kalabalık ve zengin bir aşiret olarak yaşamıştır, fakat bu üç konuda da MUGANLU'nun önüne geçememiştir. Sınırın kapanmasından önce çiftlikleri olmamıştır. Rus Mugan'ının kuzey kısmında olan kışlakları Horuslu'daki tepeler üzerinde bulunan yoksul otlaklarla değiştirilmiştir. Fakat Savalan'ın güney yamaçlarındaki otlakları iyiydi. İki veya üç önemli bölümleri vardı ve bunlardan biri daha sonra KURTLAR ve KARACALU/KALESAR gibi değişik adlarla anılan ayrı bir aşiret kurmuştur. MİLLİ ve SEYİTLER bunlara bağlı aşiretler olabilirler.

GABALI: HACIKOCALU'ya bakınız.

GEYİKLİ: Hem Mugan'da hem de dağlarda HACIKOCALU'nun komşuları olan GEYİKLİ, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında kısmen küçük ve karışık kökenli bir aşiretti. O zamanlar, Rus savaşları sırasında Karabağ'dan gelmiş olan Ali Rıza ve oğlu Muhammed Ali, beyliği eskiden aşi-

reti yönetmekte olan ve çocukları GEYIKLI ve bölgedeki diğer aşiretler ve yerleşim yerlerine dağılmış olan soydan devralmıştır. Aynı dönemde, Erdebil'den YORTÇI, GEYIKLI'ye katılmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru, aşiret çoğalmış ve yönetimdeki yeni soy büyüyüp zenginleşmiş ve GEYIKLI'nin sıradan halkları yerine diğer soylu ailelerden evlilikler yaparak soyluluğu yakalamıştır. 1900'lerde, biraz erken başlayan hanedan çatışmaları nedeniyle zayıflamış ve yönetimdeki aile, denetimi sıradan halktan gelen bir başkana kaptırmıştır. Fakat, bu rakip genç yaşta ölünce, eski yönetimdeki aile yeniden bir araya gelmiş ve *hanhanlık*'ın son yıllarında denetimi elinde bulundurmuştur. Bu dönemin sonlarına doğru, Hacı Farac'la yeğeni Alişan Han (Hacı Farac'ın en büyük oğlu Bala Han'ı öldüren) arasında kan davası şeklinde bir başka anlaşmazlık doğmuştur. Bütün aşiret toprak esasına göre birinci ve ikinci *kısmat*'lar (idari açıdan da bu biçimde tanındıkları anlaşılıyor) biçiminde ikiye bölünmüş, fakat GEYIKLI ortak adından vazgeçmemişlerdir. HACIKOCALU'yla yıllarca müttefik olarak yaşayan GEYIKLI, KOCABEYLİ'yle geleneksel düşmanlıklarını sürdürmüşlerdir. Hacı Farac başkanlığında aşiret o denli büyümüştür ki, zaman içinde HACIKOCALU'dan bağımsızlığını kazanmış ve daha sonra Hióy ve Zeyve gibi iki büyük köyün denetimini KOCABEYLİ'den kendilerine geçirmişlerdir. O tarihten itibaren, GEYIKLI beyi çok sayıda sıradan ve küçük aşiretle ittifaklar oluşturmuştur. Bunlar: HÜSÜNHACILI, KALAŞ, KOR-ABBASLU, ŞAHALİBEYLİ ve daha sonra SEYİTLER ve MILLİ'dir. Alişan Han öldüğünde, onun adamları (rivayete göre) ile güçlü çobanlardan İsmail Han arasında anlaşmazlık çıkmış ve bu hanedan kavgası HACIKOCALU'dan Cevat Han'ın araya girmesiyle düzeltilmiştir. 1941'de, Farac'ın ikinci oğlu olan Hatem Han, İsmail Han'a galip gelmiş, aşireti yeniden birleştirerek 1960'lara kadar kesin denetimi elinde tutmuştur.

HACIKOCALU: Muhtemelen Kocahacılı'nun ve/veya Olearius'un sözünü ettiği *Hacı-Kazili*'nin Akkoyunlu grubundan gelmektedir. Yöre folklorunda, BEYDİLİ, ACIRLI ve YEDDIOYMAK ve muhtemelen Şamlu kökleriyle bağlantılı olarak gösterilmektedir. On dokuzuncu yüzyılda, HACIKOCALU, geleneksel kışlakları Aslanduz yakınlarında (INALLU ile bağlantıları buradan kaynaklanmaktadır) ve Koşadağ'daki yaylakları Savalan dağ silsilesinin batı ucunda bulunan soylu olmayan Mişkin aşiretlerinin en güçlülerinden idi. Şahseven aşiretleri arasında en batılı anlayışta olanlardandı ve yazlak ve kışlaklarında Karadağ aşiretlerinden bazılarına komşuydu. 1849'da DEMİRCİLİ aşireti ile savaştıklarına dair kayıtlar olmakla beraber, otlakları bitişik olmadığı için bunun nedeni belli değildir. 1870'lerin başlarında, zor kış koşulları ve soygunculuk yaptıkları için cezalandırılmaları nedeniyle nüfusları birkaç yüzden sadece 70 haneye düşmüş ve geri kalanlar da diğer aşiretlere dağılmışlardır.¹ Bunu izleyen yıllarda sayıları yine artmış ve sınırın kapanmasından sonra, İran Mugan'ındaki kışlaklarını Karadağlı ÇELEBİYANLU aşiretinin doymak bilmez saldırılarına karşı koruyabilecek konuma gelmişlerdir. Artomonov'un 1889 daki ziyareti sırasında, beyleri, bazı yoksul çiftçileri Dere-Yurt vadisindeki otlaklarda bulunan küçük köylere yerleştirmiş ve buğday ve pirinç hasatlarının yarısına karşılık onlara koruma sağlamıştı. Güçlü bey Hazrat Kulı ve kuzeni Cevat Han döneminde, KOCABEYLİ'ye başarılı şekilde karşı koymuşlardı. 1900'den sonra, Rus Mugan'ından uzak olmaları ve topraklarına giriş imkanlarının kısıtlı olması sayesinde, eşkıyalık konusunda rakiplerinden daha başarılı olmuşlardır. Cevat Han 1912'de Fidarov'la çarpışmış, daha sonra ÇELEBİYANLU Rahim Han'ın dul eşiyle evlenmiş ve iki aşiret

1 Ogranovich (1876: 203).

HACIALILI Emir İrşad'la çarpışmak için güç birliği yapmışlardır. Çarpışmalarının nedeni Ahar şehridir. Erkek kardeşi Hacı Ağa öldürüldükten sonra, Cevat, Emir İrşad'ı Ahar'dan atmıştır. İkinci Dünya Savaşına kadar varlığını sürdürmüştür (Ek Üç'e bakınız). GABALI ve HACILI aşiretleri her zaman HACIKOCALU'ya bağlı aşiretler konumunda olmuşlardır. Aynı durum TERİT için de geçerli olabilir.

HOMUNLU: BEYDİLİ'ye bakınız.

HÜSEYİNHACILI/HÜSÜNHACILI: GEYİKLİ'ye bakınız

INALLU: INALLU'nun önemli gruplarından olan Şamlu Kızılbaşlarından türemiştir ve 1720'lerde Mugan'da yaşamışlardır. Fakat kısa bir süre sonra çoğu Nadir Afşar tarafından Horasan'a sürülmüşlerdir. Daha sonraları, Harakan ve Save bölgelerine kadar dönmüşlerdir. KARADAĞ'ın batısında, Marand yakınlarında da INALLU göçebeleri vardır. Yine de, INALLU adını taşıyan bazı küçük gruplar, biri Aslanduz yakınlarında olmak üzere Erdebil bölgesinde yerleşik olarak yaşamışlardır.

ISALU/ISA-BEYLI: KOCABEYLI'ye bakınız.

CAFERLI/ SARI-CAFERLI: Muhtemel iki farklı aşirettir. CAFERLI'nin 1820'lerde Karabağ'dan geldiği söylenir.

CANYARLU: Çoğu Rusya'da yerleşmiş ve sayıca çok azalmış bir aşirettir. Göç etmişler ve TALİŞ-MİKAILLI'yla karışmışlardır ve beyleri bunlara yaylaklarını satmışlardır.

CILAVDARLU: SARVANLAR'a bakınız. Bir tire'si KAH-RAMANLU'dur.

KALAŞ: GEYİKLİ'ye bakınız. GALEŞli Taliş aşiretiyle karıştırılmamalıdır.

HALAFLI: HALFALI'yla karıştırılmamalıdır: BALABEYLI'ye bakınız.

HALFALI/HALFALI: MUGANLU, MİLLİ'ye bakınız: (HALIFALI-YI UCARUD olarak adlandırılan ayrı bir aşiret

vardır; 1919 civarında, 1960). 1964'te Savat Bey ve ileri gelenlerden oluşan bir grup bana HALFALI'nın hepsinin tek bir soydan geldiklerini, fakat ortak bir ataya uzanan bir soy üretemediklerini söyledi. MUGANLU'nun bir bölümü olarak yaşamışlardı (XIII. Bölüm'e bakınız), fakat listelere göre HALFALI 1843'te bağımsız bir aşiretken 1900'den önce KOCABEYLİ'ye bağlanmıştı.

KÖRABBASLU/KÜRAVAZLI: GEYIKLI'ye bakınız. Bir tiresi TRIT'tir.

LARILI/LARUD: Mişkin'de Larud köyündendir.

MEST-ALI-BEYLİ: BEND ALI-BEYLİ'ye bakınız.

MILLİ: HALFALI, SEYİTLER'le bağlantılıdır.

MUGANLU: III. Bölüm'e bakınız. Muganlı göçebelerin on yedinci yüzyıldan beri Mugan'da bulunmuş olmaları, ve olasılıkla Türk'ten çok Kürt kökenli olmaları pek şaşırtıcı değil.² On sekizinci yüzyılda Türkleşmiş ve isimlerini MUGANLU olarak değiştirmiş olmaları olası. On dokuzuncu yüzyıla kadar Şahseven Konfederasyonu'yla tam olarak kaynaşmamışlardır. Sayı olarak her zaman göçebe aşiretler arasında en kalabalık aşiret konumunda olmuşlar ve sınırın kapanmasına kadar geçen dönemde sayıları giderek artmış ve yaklaşık 700 aileye kadar ulaşmıştır. Her zaman yasalara uygun hareket eden zengin insanlar olarak tanınmışlar ve sürü çobanlığından çok sürü yetiştiriciliği yapmışlardır. Markov'un anlattıklarına göre, 1885 Aralığındaki olaylardan çok etkilenmişlerdir, fakat diğer aşiretlere karşı öz benliklerini korumada her zaman başarılı olmuşlardır. Aralarında kan davaları olduğunu anlatan hiçbir kayıt yoktur. Bu özellikleri nedeniyle, sınırın kapanmasından sonra, MUGANLU beyi Murad Ali Bey'e, Şahseven'e nezaret etme görevi verilmiştir. Ayrıca, bu bey Şahseven'in idaresinden sorumlu Erdebil valisinin yardımcısının kızıyla

2 Muganlu Ermenistan'da da kayıtlıdır (Bournoutian 1992).

evlenmiştir. Bir başka aşiretten yaşlı bir adam bana, Murad Ali Bey'in ve çevresinin son derece güçlü olduklarını, hatta kurtların bile onlara ait koyunlardan korktuğunu ve çevrelerinde hırsızların dolaşmadığını anlatmıştı. Fakat KOCABEYLİ beyleri Murad Ali'nin otoritesini kabul etmemişlerdir (Ek Üç'e bakınız). MUGANLU'da hiç çiftlik yerleşimi yoktur. Kışlık otlakları Rus Mugan'ının kuzey kısmında Aras nehri boyunca uzanırdı, fakat bir kısım aşiret halkı sınırın kapanmasından sonraki dönemde de İran Mugan'ının bir kısmını kullanmayı sürdürmek zorunda kalmışlardır. Daha sonraları, HACIKOCALU ve GEYIKLI'nin güneydoğusunda İran Mugan'ının Kuruçay bölgesinde yetersiz kışlaklar edinmişlerdi. Kullandıkları iyi koşullardaki yazlık yerleri tepelerin tam batısında Savalan dağ silsilesinin karşısındaydı. Yazlık ve kışlık otlakları MUGANLULARIN kışlık ve yazlık otlaklarına bitişik olan küçük HALFALI aşireti, esasen KOCABEYLİ'ye bağlı olmakla beraber, zaman içinde bunlara bağımlı hale gelmiştir. Tiralara RIZA-BEYLİ ve KARALAR dahildir.

MORATLU: UDULU ve ZARGAR ile bağlantılı.

NEVRUZ-ALİ-BEYLİ: Bir zamanlar nüfusu oldukça kalabalık olan aşiret, sınırın kapanmasından sonra düşüşe geçmiştir. Kendilerine ait köyleri yoktur ve dağılarak KOCABEYLİ gibi aşiretlerle birleştikleri sanılmaktadır.

PIREVATLU: GEYIKLI'nin komşuları ve GEYIKLI'nin nüfusu ve zenginliği arttıkça onlarınki düştü. Eşrarlık'da GEYIKLI'ye karşı KOCABEYLİ'yle birleşmişler, fakat pek başarılı olamamışlardır. Mugan sulama projesinde yerleşik düzene geçmişlerdir.

KARAKASIMLI: SARIHANBEYLİ, BENDALİBEYLİ'ye bakınız.

KOCABEYLİ: Nurullah Bey başkanlığında eşkıya olarak ünlenmişler ve 1867'de Rusya'nın isteği üzerine Mugan'a girişleri yasaklanmıştır. Daha sonra, yalnızca bereket-

li toprakları ve bol suları ile değil, aynı zamanda Erdebil'den Belisuvar'a uzanan büyük kervanlar ve mevsimlik göçlerini yapan aşiretler tarafından büyük ölçüde kullanıldığından, çok gözde bir yer olan Barzand köyü ve civarını işgal etmişler ve beyleri göç etmekte olan aşiretlerden para ve hayvan gasp etmiş ve direnenleri zor kullanarak bastırmışlardır. Ayrıca, komşu Rus bölgelerine de saldırılarda bulunmuşlardır.³ 1871'de Erdebil valisi bunlara karşı ceza niteliğinde bir saldırı başlatmış, Barzand köyünü yakarak, saldırılarından zarar görenlerin zararlarını telafi etmek için mallarına el koymuştur. Nurullah Bey yanında büyük miktarda parayla Tahran'a kaçmıştır. Fakat kısa bir sürede mahkeme kararıyla geri dönmek zorunda kalmış ve KOCABEYLİ toprakları ve mallarının iadesi istenmiştir. Kabile Barzand bölgesini yeniden işgal etmiş, civardaki halkı soymaya ve baskı yapmaya devam etmiştir. 1876 yılında, Bakû valisi Veliahtı, KOCABEYLİ'yi sınırdan Urumiye bölgesine nakletmeye ikna etmiştir. Rüşvet yoluyla Serab civarına geri dönmüşler ve zaman içinde Barzand'daki eski topraklarına yerleşmişlerdir.⁴ O dönemde, KOCABEYLİ aralarında kan davası olan iki kısımdan oluşuyordu. Nurullah Bey başkanlığındaki daha büyük, yine KOCABEYLİ olarak veya Nurullah Bey'in babasının adı olan Ali-Hasanlı olarak bilinmeye devam etti. Kuzen Aka Bey'in başkanlığındaki daha küçük bölüm ise, onun babasının adını alarak ISABEYLİ veya ISALU olarak bilindi. Bunların, Rus Mugan'ına, Belisuvar yakınlarındaki yazlıklarını göç etmelerine izin verildi. ISALU beylerinin beraberlerindeki sayıları azdı. Fakat rakipleri için aynı şey söz konusu değildi. Nurullah Bey ve akrabalarının hizmetlerindeki ka-

3 Rostopchin (1933: 104), 1872 yılına ait *Kavkaz* gazetesindeki makalelerden alıntı yapmıştır. Nassery Bilasawar'a da bakınız (1993).

4 Markov (1890: 29-30). Nurullah Bey için Ek Üç'e bakınız.

çaklar ve yoksul göçebelere ek olarak yanlarında çok sayıda soylu olmayan alt aşiretler vardı. 1880'lerin sonlarında, Kürt beyleri olan Şeyh Ubeydullah ve Hamza Han'ın Savebulag civarındaki ayaklanmalarını bastırmak için KOCABEYLİ'den Garusi Hasan Ali Han (daha sonra Emir Nizam olmuştur) başkılığında bir süvari birliği görevlendirildi. Bunu izleyen sonbaharda, Ruslar yine KOCABEYLİ'nin sınırındaki eşkıyalıklardan şikâyet etmeye başladılar ve aşiretin Mianduab'a veya daha uzak bir yere nakledilmesini istediler. İranlılar yılın bu döneminde böyle bir hareketin güç olacağını düşündüler ve General Schindler, Konsolos Abbott'a, bu davranışın KOCABEYLİ'yi yeniden aralarında kan davası olan Kürtlerle temasa geçireceğini, daha önce sürgünden kolayca kendilerine bir yol bulmuş olduklarını ve muhtemelen yine aynı şeyi yapacaklarını hatırlatan bir mektup yazdı.⁵ Bunları bastırmak için güçlü bir müfreze gönderildi, fakat KOCABEYLİ'nin hangi bölümünün gerçekte Kürdistan'a nakledildiği veya nakledilip nakledilmediği belli değil. Radde'ye göre, şikâyet konusu olan grup ISALU'ydu ve Mugan'a girmeleri yasaklandığı halde 1883'te el altından geri dönmelerine göz yumuldu.⁶ Yakın tarihli kaynaklardan biri, o sıralarda Erdebil ve Mişkin valisi olan Afşarlı General Hasan Ali Han'ın⁷ bütün KOCABEYLİ aşiretini on yıl süreyle kaldıkları Miyanduab'a göçe zorlamış olduğunu anlatmıştır. O arada Barzand köyünü yeniden inşa etmiş ve Barzand ve Hiroy'u saldırgan aşiretlere karşı takviye etmiştir. Artamonov, 1889'da, Barzand'da bulunan ve Azerbaycan valisi tarafından (Garusi Emir Nizam, Hasan Ali Han) tahrip edilen KOCABEYLİ köylerinin

5 FO 450/8 Abbott'tan Thomson'a 29.12.1880 tarih ve 97 numaralı; aynı kişiler arasında 6.12.1881 tarih ve 55 numaralı; Eşbal (1946: 23).

6 Radde (1886: 441).

7 İlk kez 1879'da atanmıştır (FO 450/8 Abbott'tan Thomson'a, 20.6.1879 tarih ve 17 numaralı).

terk edilmiş durumda olduklarını gözlemlemiştir.⁸ KOCA-BEYLİ'nin ana bölümü artık ikiye bölünmüştür. Biri CURUGLU adını almış ve başına Serdar Bey geçmiştir. Diğer ise NURULLAH BEYLİ olarak bilinmektedir ve önce Nurullah Bey ve daha sonra da oğlu Behram Han aşiretin başına geçmiştir. Artamonov 1889 yılında Serdar Bey'le görüşmüştür. En azından Serdar Bey'in bölümü Kuzeydoğu Azerbaycan'da göçebeliklerini sürdürmüşler, kısa bir sürede Sarıkamışlı ve Dereyurt vadisi arasında kalan bütün bölgeyi ele geçirerek, 1890'lardan itibaren gerek İran topraklarına ve gerekse Ruslara karşı saldırılarını yaygınlaştırmışlardır. Bu dönemde Emir Nizam'ın aldığından söz ettiği önlemler, KOCABEYLİ'nin hâkimiyetini zayıflatmaya ve Şahsevenliler arasında bir güç dengesi oluşturmaya yönelik olmuştur. Onun teşvikiyle Hazret Kulı başkanlığındaki HACIKOCALU aşireti CURUGLU'ya karşı çıkmayı başarmış ve vergi ödemeyi reddetmiştir. Bu dönemde, Ucarud'dan ALARLU aşireti doğuda iyi bir denge unsuru olmuştur. Nurullah Bey'in oğlu Behram Han, bir noktadan itibaren batıda daha faal hale gelmiş ve Zeyve'le Dereyurt vadisi arasında kalan bölgeyi ele geçirerek HACIKOCALU'yla ihtilafa düşmüştür. 1907'de, Şahseven göçebelerinin Kürtler tarafından, sonuçta, Miyanduab yakınlarındaki kışlık otlaklarından atıldıklarını⁹ Nurullah Bey'e atıfta bulunularak anlatan bir rapor vardır. Fakat beyleri Behram Han bu tarihten çok önceleri Kuzeydoğu Azerbaycan'a zaten dönmüştü. Tigranov, 1903'te, KOCABEYLİ'de (Serdar Bey başkanlığında) 100'ü beye, 200'ü diğer gerçek Şahsevenlilere (yani sıradan halka) ve geri kalan 200'ü sınırın her iki tarafında yaşayan ve beylere ekonomik açıdan hizmet veren göçmen köylülere ait olmak üzere 500 haneden

8 Saedi (1965: 82-3); Artamonov (1890: 411).

9 Belyaev (1910: 8), Rostopchin tarafından laıntı yapılmıştır (1933: 108).

söz etmiştir. ISALU yalnızca 20 ile 30 bey ve hizmetkârlarına ait olmak üzere 150 hane içeriyordu. KOCABEYLİ'nin tersine, eşkıyaların ve asilerin bastırılması için yönetime düzenli olarak hizmet ediyorlar, fakat ödüllendirilmedikleri ve teşekkür almadıkları için hayal kırıklığı içinde yaşıyorlardı.¹⁰ Ayaklanma dönemi boyunca, Mişkin Şahseven göçebe aşiretlerinin çoğu KOCABEYLİ'ye sadık kalmışlardır. XII. Bölüm'e ve Şekil 11'e bakınız.

KURTLAR/KUTLAR: Yakın zamanlara kadar Mugan ve Savalan'da sayıca çok az olduklarından tanımlamak güçtür. Olasılıkla iki farklı gruptur. Birisi DEMİRCİLİ bölümü, diğeri ise muhtemelen KALESAR/KARACALU'yla aynı olan bir Erdebil aşiretidir.

SARIHANBEYLİ: İkisi de aynı adı taşıyan bu aşiret ile *elbey* hanedanı arasında yakın bir ilgi kuramadım. Fakat her ikisinin mensuplarının da yirminci yüzyılda SARVANLAR veya CİLAVDARLU *taifesine* katılmış veya oralarda yerleşmiş olmaları mümkün. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, SARIHANBEYLİ birkaç yüz ailelik bir *taife* idi. Sınırın kapanmasından önce, Arşak'ta birkaç köyü ve Barzand'da bir veya iki köyü vardı, fakat Salyan yakınlarında kışlakları ve Savalan'ın kuzeydoğu yamaçlarında yaylakları olan çoğunlukla göçebe bir hayat sürdürdüler. 1885'te, aşiretin büyük bir bölümü kaçarak Rus yerleşim yerlerinde saklandı ve buralarda kaldı. Onların eski otlaklarının bulunduğu yerlerde bir Sarıhanbeyli köyü vardır. İran'da kalanlara Barzand yakınlarında kışlaklar verildi ve KOCABEYLİ'ye bağlandılar. Köyleri, Mugan'da Erdebil valisinin yolu üzerindeydi ve bu yüzden çok sıkıntı çektiler ve yoksullaştılar. Bir tiresi KARAKASIMLI'dır.

SARVANLAR: SARVANLU, kayıtlarda 1716'da, Afşarların bir kolu olarak görülür. On dokuzuncu yüzyılda, Cİ-

¹⁰ Tigranov (1909: 113-17).

LAVDARLUlarla birlikte Mişkin elbeyleriyle birleştiler. Zaman içinde, daha zengin bir kol bölgeden ayrıldıktan sonra, hanedandan geriye kalanları da içlerine aldılar. Bu arada, CILAVDARLU daha çok eski adamlarını içeriyordu. Kabilelerden hiçbirinin, sınırın kapanmasından önce Rus Muga'nında yerleşim yerleri ve otlakları yoktu. Aslında, CILAVDARLU diğer aşiretlerden kışlak kiralayacak kadar zengindi. Sınırın kapatılmasından sonra, her ikisi de Muga'nın orta-doğusunda kaldılar ve KOCABEYLİ'ye bağlandılar.

SEYİTLER: Bir *tire*'nin adı MILLİ'dir. SEYİTLER/SADATZARENCLİ'den ayrıdır.

Mişkin TALİŞ-MIKAILLİ'si: 1843'te "Talış-Mikailli hükümet emriyle eskiden ait oldukları Arak'a gönderilmiştir."¹¹ (bu Erdebil grubuna ait olabilir, aşağıya bakınız.) Yaklaşık olarak 1870'lerde geniş bir yerleşim yeri kurdukları Belisuvar yakınlarındaki sınır üzerinde otlakları vardı ve 200-300 hane halkı, Kotur Suyu yakınlarındaki Savalan'ın kuzey yamaçlarında bulunan yazlık otlaklara göç etmeyi sürdürdüler. 1903 yılından itibaren Belisuvar yakınlarında ve Arşak'ta başka yerleşim yerleri vardı ve güçlü bir aşiret olarak tanınıyorlardı. Çoğu Rusya'da yerleşmiş olan CANYARLU aşiretinden geriye kalanlar onlara katıldı. CANYARLU beyleri 1920'lerde iktidarı Babaş Bey'den aldılar. Abdullah Bey'in yerine oğlu Paşa Bey, Paşa Bey'in yerine oğlu Fazlullah Bey (1965) ve yerine yeğeni Ferhad geçti.

TERİT/TRİT: GEYİKLİ, KÖRABBASLU, HACIKOÇALLU'ya bakınız.

UDULU: MURATLU, ZARGAR ile.

ZARGAR: MURATLU, UDULU ile.

11 Abbott (1844: 27); bunu doğrulayan başka kaynak yok.

2. Erdebil Bölümü

ALARLU (ARALLU): Yirminci yüzyıla kadar Şahseven olarak kabul edilmemiştir. Garmi ve Langan yakınlarındaki Ucarud'daki köylerde otururlardı ve Bağru'da yaylakları vardı. Daha sonra Savalan'da da bazı yaylakları oldu. 1900'den sonra beyleri Muhammed Kulı Han başkanlığında Rus sınırı boyunca yerleştiler ve yaptıkları saldırılarla KOCABEYLİ kadar kötü şöhretli bir aşiret haline geldiler ve gerçekten de KOCABEYLİ'nin en güçlü rakipleriydiler. Şahseven olan BEYDİLİ, ALİBABALU, CİHANHANUMLU ve diğer aşiretler onların yandaşları oldular. Daha sonra, ACIRLI'da onlara katıldı.

DELİKARDA/DİLEKADAR: Muhtemelen Dulkadir Kızılbaşlarından türemiş olan DELİKARDA adı 1726'da Osmanlılara karşı direnen aşiretler arasında geçer. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Ucarud'da yerleştiler ve ALARLU'yla birlikte anılmaya başladılar ve ancak yakın tarihlerde onlar gibi Şahseven olarak anılmaya başladılar. CİHANHANUMLU'ya bakınız.

DURSUNKOCALU: Komşuları YORTÇI'ya yakın olan toprakları Savalan'ın güneydoğu yamaçlarındadır. Küçük bir grup sınır kapatılıncaya kadar Mugan'a göç etmişse de yerleşmeleri daha erken tarihlerde olmuştur. 1903'te sayıları 39 köyde 1.720 haneydi fakat hiçbir zaman etkili bir önderlikleri olmadı. Çeşitli kentlilerin sahip oldukları köyler zengin bir Tebrizli görevlinin tiyuluydu ve tamamen bu kişinin Erdebil'deki vekilinin denetimindeydi.

CİHANHANUMLU: 1903'e kadar göçebe olarak kalan ve HAMISLI dışında, hiçbir köy yerleşimi olmayan tek Erdebil aşiretidir. Salyan yakınlarında kışlakları ve Savalan'ın doğu yamaçlarında yaylakları vardır. Seidlitz'e göre, CİHANHAN aşireti (Karakoyunlu Cihan Han'a kadar izlerini

sürebilmiştir) DELİKARDA'yla birleşmiştir.¹² Sınırın kapatılmasından sonra, HAMİSLİ'yle birleşmiş ve onlarla birlikte Horuslu'nun güneydoğusundaki ve Ucarud'daki yeni kışlık otlaklara göç etmişlerdir.

HAMİSLİ/ASEFLİ-HAMİSLİ: POLATLU'ya bakınız.

POLATLU/FULADLU: Soylu atalardan geldiğini iddia eden yegâne Erdebil grubudur. Beylerinin, sınır kapatılmadan çok önceleri aşiretin büyük bir bölümünün yerleşik olduğu Erdebil'in güneydoğusundaki kırsalda uzanan topraklar üzerinde köyleri vardı. Kabile, daha çok kan davası yüzünden ikiye bölündü. POLATLU adını alan büyük grubun büyük bir bölümü yerleşik düzendeydi ve tarımla uğraşıyordu (daha sonra CURUGLU altgrubuna ayrıldıysa da, KOCABEYLİ grubuyla karıştırılmamalıdır). Daha küçük olan grup ise HAMİSLİ veya ASEFLİ-HAMİSLİ olarak tanınır ve tamamen göçebe olarak yaşarlardı. Kışlak'ları Kor nehri boyunca uzanan Rus Mugan'ında, Mugan'dan geçen ana ticaret yolunun üzerindeydi ve eşkıyalıklarıyla ünlenmişlerdi. Yaylakları ise köylerinin üstündeki Boğru'daydı. Artamonov onları en mükemmel silahlı Şahsevenliler olarak tanımlar. Mermi dizmekteki becerileriyle ünlenmişlerdi ve bu aşiret göç ederken, onlara, mühimmatla donatılmış, en az on yetişkin sağlıklı deve eşlik ederdi.¹³ Sınırın kapatılmasından sonra, POLATLU tamamen yerleşik düzene geçti. 1903'te 32 adet (1.500 aile) köylerinin hemen hepsinin sahibi beylerdi. Yalnızca birkaçı, yakınlarda Erdebilli toprak sahipleri tarafından satın alınmıştı. HAMİSLİ sınır boyunca gidip gelen göçebe hayvancılar ve eşkıyalar olarak kaldılar ve Barzand ve Ucarud'da yeni otlaklar tahsis edildi. XI. Bölüm'e bakınız.

12 Seidlitz (1879: 497).

13 Artamonov (1890: 455).

KOZATLU: Bir zamanlar POLATLU, YORTÇI ve DURSUNKOCALU kadar büyük olan KOZATLU, Erdebil'in güneyinde YURTÇI, POLATLU ve Halhal ŞATRANLU topraklarıyla sınırı olan köylerde yerleşiktiler. Köylüler baskı ve gasplardan çok ciddi sıkıntılar çekti ve 1877'de topraklarını terk ederek Güney Rusya Mugan'ında yaşayan kendi göçebe gruplarına katıldılar. Hayvanları olmadığı için Akuşa nehrinden Lenkaran-Salyan kervan yolu üzerinden karşıya geçtiler. Daha sonra, on köylerine geri dönme-ye ikna edildiler ve 1903'e kadar buralarda kaldılar. Sayıca çok azaldılar (450 hane), çok yoksullaştılar ve toprak sahiplerinin baskılarına maruz kaldılar. Şeflik sınıfları yok oldu veya YORTÇI beylerine katıldı. Sınırın kapanmasından sonra, elli göçebe ailesi, otuz YEKALI ailesiyle birlikte Ucarud'daki kışlaklarıyla doğu Savalan'daki yaylak'ları arasında göçebe olarak yaşadılar.

RIZABEYLİ: MUGANLU'ya bakınız.

TAKLI/TAKILI: Olasılıkla Tekelu Kızılbaş soyundandır. Taklı'nın on altıncı yüzyıldan beri Mugan'da olduğu kaydedilmektedir ve on dokuzuncu yüzyıla kadar Şahse-ven'den ayrı yaşamış olabilir. 1843'te Mişkin grubunun bir parçası olarak kaydedilmiştir. Bir zamanlar sayıları çok fazla olan TAKLI, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren zayıflamıştır. Komşuları DURSUNKOCALU gibi onların köyleri de aynı görevlilerin idaresi altında olmuştur veya sahiplenilmiştir. DURSUNKOCALU topraklarıyla Erdebil arasında bulunan köylerde birkaç yüz aile yaşamıştır fakat yüzden fazla aileden oluşan bir grup Rus Mugan'ıyla (buralarda çeşitli yerlerde kışlaklar kiralamışlardır) Doğu Savalan'daki kendi köylerinin üst kısımlarındaki yaylaklar arasında göçebe yaşamışlardır. Bu grup sınırın kapanmasından sonraki dönemde de, Belisuvar'ın kuzey sınırı boyunca kendilerine tahsis edilen kışlaklarda göçlerini sürdürmüşlerdir. Çoğu kanallar nedeniyle yok olan bu kışlak-

larda 1960'lara kadar kalmışlardır. Tirelerden biri KARALAR'dır. Olearius, 1639 yılında Mugan'da KARA'I ve TAKLI olarak bilinen göçebelerin varlığından söz etmiştir. KARA'I/KARALAR oldukça yaygın bir ad olmakla birlikte, olasılıkla TAKLI'nın şu andaki grubunu oluşturan, yirminci yüzyıl Mişkin KARALARından bazı grupların atalarıdır. AYVATLU ve KARALAR'la kıyaslayınız.

ERDEBİL TALİŞ-MIKAILLI'si: Mugan ve Savalan'da CİHANHANUMLU'nun komşuları ve göç arkadaşları. Bir dönem tümüyle göçebe oldukları halde, sınırın kapanmasından sonra, yazlık yerlerinde yüz evlik bir köyleri olmuştur. Mişkin'de yaşayan ve aynı adı taşıyan daha büyük aşiretlerle bağlantıları bilinmemektedir.

YEKALI: KUZATLU'ya bakınız. Bir zamanlar tamamen göçebe olan, fakat şimdi Erdebil'in kuzeyinde bir köyde yaşayan küçük bir aşiret.

YORTÇI: Nadir Şah'ın konak yerini (yurt) seçmesinde yardımcı olduğu söylenen YURTÇI adını taşıyan aşiretin Akkoyunlu soyundan geliyor olması mümkün. GEYIKLI'ye¹⁴ katılan küçük bir grup dışında, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Erdebil'in güneybatısında bulunan geniş bölgede tamamen yerleşik düzende yaşamışlar, fakat yakınlarındaki Bozguş'da bir yazlık yerleri olmuştur. 1903 yılında beyleri bölgenin en zenginleri olarak biliniyordu, fakat kendilerine ait sayısız köy baskıları altında yaşıyor ve giderek yoksullaşıyordu. POLATLU'nun geleneksel düşmanı olan YORTÇI beyleri, Mirza Muhammed Ali, Yurtçı elbeyi Husrov Han'ı 1902 yılında öldürtmüş olmasına rağmen Kaçarlara bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.¹⁵

14 Tapper (1979a).

15 XII. Bölüm'e bakınız.

3. Yaklaşık 1900'lerden İtibaren Yerleşik Düzene Geçen/ Yok Olan Aşiretler

ABUBEYLI, AKABAKIRLI, AKKASIMLI (RIZALI'yla) FETHULLAHHANLU, FARACULLAHHANLU, HAMZAHANLU, MIRZARAHIMLI, PAŞAHANLU: Erdebil yakınlarındaki köylerde yerleşmişlerdir.

BAYBAĞLI: Mişkin BEYBAĞLUSU'yla karıştırılmamalıdır. Sınırın kapanmasından önce zaten Arşak'ta tam yerleşik düzene geçmiş olduklarından, bu olay onları doğrudan etkilememiştir.

BENDALİBEYLI: On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında MESTALİBEYLI, ALİBABALU ve KARAKASIMLI olarak bölünmüş geniş bir aşiret. Kor nehri boyunca ve Rus Mugan'ının orta kısımlarında kışlakları vardır. Sınırın kapanmasında önce hiçbirinin çiftlikleri olmamıştır. Sınırın kapanmasından sonra, MESTALİBEYLI'den bir kısım Rusya'ya gitmiş, diğerleri ise KOCABEYLI veya ALARLU aşiretlerine katılmışlardır. Eşkıyalık eğilimleri olmadığı için zamanla yoksullaşmışlardır. Güneydoğu Mugan'da ve Güney Savalan'da iyi otlakları olan önemli gruplar olarak kalmışlardır. KARAKASIMLI'ya Mişkin'de bir köyü olan küçük BEYBAĞLU aşireti de katılmıştır.

İLKİÇİ: Angut'ta bir köy adıdır.¹⁶

KAHRAMANBEYLI: Muhtemelen Karamanlı aşiretinden türemiştir. 1900'den önce Mişkin'e yerleşmiştir. HACI-KOCALU, GEYIKLI, CILAVDARLU, DELİKARDA'ya bakınız.

ŞEYHLİ: Adın çok yaygın olmasına karşın, olasılıkla 1704'te Mugan'da yaşadıklarından söz edilenlerin soyundan gelen on dokuzuncu yüzyıl Erdebil ŞEYHLİ'sidir (IV. Bölüm).

16 Sahand Dağı'nın güneyindeki bu adı taşıyan Ehlihak köyüyle kıyaslayınız (Saedi 1964).

YEDDİOYMAK: HOMUNLU veya BEYDİLİ'yle aynı olması mümkün. Onlar tarafından benimsendiği ortada.

4. 1900'den İtibaren Ortaya Çıkan Aşiretler

CAFERKULİHANLU, MANDALI, SARI-NASIRLI, ZAK-HURASHLU.

KALESAR: DELİKARDA, KURTLAR, DEMİRCİLİ'ye bakınız.

KARALAR/HİOYLU (KARALAR-I CABDARAK; KARALAR-I HİOY) HÜSÜN-ACILI, MUGANLU, TAKLI'ya bakınız.

HÜSEYNAKLI: Önemli bir Karadağ aşiretidir, fakat 1980'lerden itibaren Şahseven'in bir bölümü haline gelmiştir. HACIALİLİ'ye de bakınız.

Bazı Şahseven Sesleri

Aşağıdakiler, Şahsevenlileri arasında yaptığım alan çalışmaları sırasında kaydettiğim öykülerden seçtiklerim. 1963 yazında birkaç hafta kaldığım Mugan'daki Ultan köyünden Habib Sabri, Pirevatlu aşiretinin diğer mensupları gibi yaşlı bir adam; yıllarca önce göçebe hayvancılıktan vazgeçip yerleşmiş, fakat kırk-elli yıl önce genç bir göçebe savaşçısı olarak yaşadıklarını hâlâ en canlı biçimde hatırlıyor. Geyikli grubundan bir yaşlı olan İmran İmani, 1966 yılında aylarca bana ev sahipliği ve mihmandarlık yaptı. O zamanlar kırk yaşındaydı. *Pasture and Politics* adlı kitabımda, iyi bir öykü anlatıcısı olarak ondan (Ekber olarak) ve ailesinden söz ettim. 1992'de ailesiyle yeniden temas kurduğumda, 1989'da öldüğünü öğrendim (torunu Mehdi Mizban 1992 yılında yüksek lisans tezini ailesi konusunda hazırlamıştı). Geyikli'nin bir başka grubundan olan Hasan Panahi İmran'la aynı yaştaydı ve yakın arkadaşıydı. İmran ve Ha-

san'ın, o zamanlar yetmiş yaşlarında olan ve birkaç yıl önce ölen en tanınmış Şahseven beylerinden Hatem Bey'le dostlukları vardı. Mugan'da 1966 kışıyla ilgili öyküleri İmran, Hasan ve Hatem Beylerden dinledim.

Geyikli'den İmran İmani'nin Kocabeyli Nurullah Bey'le İlgili Anlattıkları

Nasreddin Şah zamanında, Şah, Kocabeyli Nurullah Bey'i yaptığı hatalarla ilgili olarak hesap vermek üzere Tahran'a çağırtmıştı. O dönemlerde, Azerbaycan'da hükümet temsilcileri yoktu, sadece Arak'ta temsilci bulunduruluyordu. Halk Nurullah Bey'e “Şah seni Tahran'a çağırtırsa, sakın gitme, çünkü seni öldürtecek. Yaptığın hataların hesabını vermeni isteyecek” dediler. Söylenenlere göre, “Şah Nurullah Bey'i Tahran'a öldürtmek için çağırmış olsa bile, Nurullah Bey uyarılara kesinlikle kulak asmazdı”.

Yanına bir hizmetkâr alarak Mugan'dan Tahran'a gitmek üzere yola çıktı. O günlerde ne araba ne de doğru dürüst yol vardı, yani at sırtında gittiler. Tahran'a varmaları yirmi gün veya bir aya yakın sürdü. Tahran'a vardktan sonra, biraz dinlendi ve birkaç gün sonra Şah'a şöyle bir mektup yazdı: “Allah Haşmetmeablarını korusun. Çağırtmış olduğunuz Kocabeyli Nurullah Bey burada, ayağınıza geldi ve emirlerinizi bekliyor.”

Mektubu eline alıp saraya gitti ve kapıdaki nöbetçiye “bu mektubu Şah'a vermek için izin istiyorum” dedi. Nöbetçi “korkarım ki bu izni size veremeyeceğim. Fakat mektubu bana verirseniz, ben onu bizzat kendim Haşmetmeablarına iletirim” dedi. Görünüşe göre bu konuşmayı duyan Şah, hemen Nurullah Bey'in içeri alınmasını emretti.

Sarayın kapısından geçerek iç saray bölümüne girdi. Şah balkona çıkmıştı ve Nurullah Bey kendini huzurda buldu. Mektubu çıkararak Şah'a takdim etti. Şah mektubu

okuyunca, şu tarihte çağırılmasını istediği Nurullah Bey'in gerçekten de huzurunda olduğunu anladı.

“Nurullah Bey, beni görmek için buralara gelmeye korkmadın mı diye sordu?

“Hayır” diye yanıt verdi. “Allah Haşmetmeablarını korusun, hayır hiç korkmadım.”

Şah bu cesaret karşısında çok şaşırdı ve “Nurullah Bey, sana üç soru soracağım, cevapların tatminkâr olursa sana zarar vermeyeceğim, fakat cevapların tatminkâr olmazsa bileklerin kesilecek ve bir gözün çıkarılacak” dedi.

Evet, bir adam Şah'tan böyle bir emir alır ve hiç korkmazsa, o gerçekten de çok cesur bir adam demektir. Nurullah Bey “Allah Haşmetmeablarını korusun, devam edin” dedi.

Şah, “Nurullah Bey, güç nerededir?” diye sordu.

“Beyim” dedi Nurullah Bey “Güç barutturadır”.

“Bravo Nurullah Bey” diye haykırdı Şah ve “Nurullah Bey” diye devam etti.

“Efendim” dedi Nurullah Bey.

“Nurullah Bey zevk nerededir?”

“Efendim” dedi Nurullah Bey, “zevk ettedir”

“Bravo, Nurullah Bey” diye bağırdı Şah. Söyle bakalım dedi: “Sizin kadınlarınız mı bizim kadınlarımız mı daha güzeller?

“Efendim” dedi Nurullah Bey, “Bizim kadınlarımız daha güzeller”.

“Hı” dedi, Şah.

“Evet” dedi Nurullah Bey.

Şah “Bu nasıl olur?” diye sordu.

“Çünkü Efendim” dedi Nurullah Bey, “ yirmi dört saat sağanak yağmur yağsa ve biz bütün kadınları yağmurun altında bıraksak, yağmur suları sizin kadınlarınızın bütün pudralarını ve rujlarını akıtır, bizimkilerin ise kirleri temizlenir, o zaman kimin kadınları daha güzel görünür.”

“Yaşa, yaşa” diye haykırdı Şah. “Nurullah Bey, sana bir lütufta bulunacağım, dile benden ne diler sen.”

Çok zeki ve gerçekten kurnaz bir adam olan Nurullah Bey, önce “Efendim, Haşmetmeablarının sağlığından başka bir dileğim yok” dedi.

“Hayır, Nurullah Bey, benden bir şey iste.”

“Efendim” dedi Nurullah Bey, “bana bir şey vermek lütfunda bulunduğunuza göre, atlarımı otlatmak için Taulan ve Laiwan arasındaki araziye verin”. (Bu, Dereyurt'taki Taulan ve Arşak kadar uzak)

Böylece, Şah bir ferman yazdı ve Nurullah Bey'e verdi. “Nurullah Bey, istersen gidebilirsin, fakat kalmak istersen burada kal” dedi.

Nurullah Bey birkaç gün daha dinlendikten sonra Şah'ı yeniden ziyaret ederek gitmek için izin istedi.

Şah “Başım ile beraber Nurullah Bey, sana iyi yolculuklar, yine gel” dedi.

O dönemde Nurullah Bey bütün Şahseven'in en önde gelen beylerindendi ve Şahseven delege siydi. Onun sahibi olduğu otuz köy, şu anda da onun torunlarının elinde. Şah'ın Tavlan ile Lakivan arasında kalan toprakların ne anlama geldiğinden haberi yoktu, yalnızca bir köy veya onun gibi bir şey istediğini sanmıştı. Nurullah Bey gerçekten çok zeki bir adamdı ve orada büyük bir zafer kazanarak Şah'ın bütün bu topraklar için ferman yazmasını sağladı.¹

Geyikli Hacı Hatem Bey'in Nurullah Bey ve Kocabeyli Behram Hakkında Anlattıkları

Nasreddin Rusya'ya gittiğinde, İmparator ona Kocabeyli Nurullah Bey'in Rus topraklarında eşkıyalık yaptığından

1 Adı geçen bölge, Dereyurt vadisi ile Barzand civarındaki Kocabeyli toprakları arasında kalan geniş bir alandır. Kayda alınmamış daha sonraki görüşmelerde, tam olarak hangi köyün işin içine dahil olduğu konusunda tartışmalar yapılmıştır. XI. Bölüm ile Ek Iki'ye bakınız.

yakınmıştı. Geri dönüşünde, Nasreddin Şah Astara üzerinden yoluna devam ederken burada, bütün Şahseven aşiretlerini beyleri onu uğurladılar. Erdebil'e vardığında, valiye “Nurullah Bey'i Belisuvar'a getirip topun ağzına bağlamalarını” emretti. Nurullah Bey Belisuvar'ın İran tarafına getirildi ve topa bağlandı.

Nurullah Bey'in adamlarından olan beylerden biri, Nasreddin Şah'ın bakanlarından ve şimdiki Bahadır'ın büyükbabası olan Emir Bahadır-ı Ceng'i görmeye gitti. Ona şunları anlattı: “Efendim, lütfen Haşmetmeablarına söyleyiniz, imparator ve hükümeti Haşmetmeablarının adamlarından birinin Rusya'da eşkıyalık yaptığından şikâyet edebilir, fakat bu adam Şahsevenli Nurullah Bey olamaz. Zira Nurullah Bey yanlış bir şey yapmaz. Ona Nurullah Bey'i öldüreceği yerde onurlandırması gerektiğini söyleyin. Nurullah Bey, imparatorluk hükümetinin Haşmetmeablarına şikâyet etmesini gerektirecek bir yanlışlık yapmadı.”

Böylece, Emir Bahadır onu affetti. Valiye bir telgraf göndererek Nurullah Bey'i serbest bırakması söylendi.

Muzaffereddin Şah Rusya'ya gittiğinde ise, Bakû veya Moskova'da imparatorluk hükümeti Nurullah Bey'in oğlu Behram Han'ın Rusya'da eşkıyalık yaptığından şikayet etti. Muzaffereddin Şah Erdebil'e geldi, bütün beyleri topladı ve Mehmed Kulı Han ve Behram Han'ın topa bağlanmasını emretti. Vali Han Hakim, Alarlu Mehmed Kulı Han ve Behram Bey'in topa bağlanmak üzere Belisuvar'a getirilmesi için adamlarını gönderdi.

Bunun üzerine, Muganlı Murad Ali Hakim Han'ı ziyarete gitti. Murad Ali o zamanlar bütün Şahseven beylerinin önderi durumundaydı. Bir akşam Valiyi görmeye gitti ve “Efendim, sizden bir isteğim var” dedi.

“Nedir?”

“Efendim, Mehmed Kulı ve Behram Han'ı topa bağlayın. Bunu yapmanız gereken biri varsa o da benim.”

“Niçin?”

“Çünkü İmparatorun Şah'a şikâyet ettiği iki kişiyi eşkıyalık yapmaları için Rusya'ya gönderen benim. Bunu yaptım, çünkü Karabağlı atlılar İran'a geliyor ve evlerimizden mallarımızı çalıyorlar. Şimdi kızlarımızdan biri Rusya'da ve düğün giysilerimizi nasıl çaldıklarını gördü. Bize haber gönderdi ve sordu “Şahseven'de adam yok mu? Karabağlılar Şahsevenlilerden düğün giysilerini çalıyorlar ve burada Karabağlı kızlar düğünlerinde bu gelinlikleri giyorlar. Adamınız yok mu? Onun talimatı üzerine Behram Han ve Mehmed Kulı'yı ben gönderdim. Önce topa beni bağlayın ve sonra diğer ikisiyle uğraşın. Böyle söyleyerek sırtını topa döndü.

Demek istediği şuydu. “İran hükümeti ve Şah bize şeref bahşetmeli. Karadağlılar gelip kızlarımızın gelinliklerini çalıyorlar ve kızımız bize haber gönderiyor ve ben de Behram Han ve diğerlerini gönderiyorum. Gittiler ve Rusya'dan hayvan getirdiler. Gördüğünüz gibi, Murad Ali Bey hayvanları geri vermeyi teklif etmedi ve Behram Bey ve ailesinden hayvanları geri istemedi. Aslında, gitti ve Şahsevenlilere saldırdı ve onlardan hayvanları alarak Ruslara geri verdi.

Geyikli'den Hasan Penahi'nin Hacıkocalu Cevat Hakkında Anlattıkları

Mehmed Ali Şah zamanında, Ruslar Astara üzerinden İran'a girdiler. Gilan, Reşt ve Pehlevi boyunca savaştılar ve onları görmeye gelen Mehmed Ali Şah'ı yakaladıkları Karac'a kadar geldiler. Orada, “Beyim, şurayı imzala, İran'da savaş kazandık” dediler. Mehmed Ali Şah, “Efendiler, İran'da savaş falan olmadı. Bazıları kanunlara itaatsizlik ettikleri için beyleri hizaya sokmak amacıyla, Azerbaycan'da bu *hanhanlık*'ı ben kurdum” dedi. Gerçekten de Mehmed

Ali Şah, burada bir *hanhanlık* kurmuştu. Ruslar, “Hayır, biz İran’ı savaşta yendik” dediler. “Ben savaş yapmadım, fakat bu Şahlıktan bıktım, yedi kuşaktır İran’da hüküm sürüyoruz, fakat artık Şahlık istemiyorum” dedi. Böylece, tamamen işten el çekti.

O zamanlar on iki yaşında olan oğlu tahta geçti ve Ahmed Şah oldu. Ruslar Azerbaycan’a geri döndüler. Kuvvetleri iki kısımdan oluşmuştu: Bunlardan biri Alarlu üstüne gitti ve diğeri Geyikli, Kocabeyli ve Hacıkocalu’yla ilgilendi. Tümen Cevat Emir aşiret mensuplarını bir araya topladı. O zamanlarda beyimiz Hacı Farac’dı (Hatem Bey’in babası). Geyikli, Kocabeyli ve Hacıkocalu aşiretlerini bir araya topladı ve Şahdağ’da savaşa girdiler. Rus kuvvetlerinin diğeri kısmı Deman’da Necef Kulı (Alarlu) ile savaştı. Necef Kulı hepsini öldürdü, topların bazılarını ve çok sayıda tüfek ele geçirdi. Deman’ı geçerek Rusya’ya geri döndü.

Tümen Cevat Emir göç boyunca, Şahdağ’da savaştı. Şahdağ Savalan dağlarındaki otlakların bir bölümüydü. Şahdağ’da, bizim Kaşka Meşe dediğimiz bir yerde Cevat 1.900 Rus öldürdü. Bazıları kaçtılar. Daşburun’a kadar onları kovaladı ve Bakû’ye geri döndü.

Rıza Han Tahran’a şunları yazdı: “Azerbaycan’ı yatıştırdım. Bir görevli göndererek bütün silahlarını topladım ve aldım. Bir görevli atayarak burada otoriteyi tesis ettim.” Böylece, Leşkerli Emir Abdullah Han’ı görevlendirdiler, Azerbaycan’a geldi ve silahları topladı. Geldiğinde Tümen Cevat Emir’e “gel ve burada beni gör” diye bir not yazdı. Cevat gitmedi. Bir not daha yazdı. Cevat yine gitmedi. Abdullah Han onun Şahdağ’daki evine geldi. “Emir, İran devletine saygın yok mu ki, gelip beni görmüyorsun” dedi. Cevat güldü ve şu cevabı verdi “Abdullah, ben İran devletine saygılıyım, fakat onlar önemli değil. Ben burada ülkeye hizmet ettim ve burada yaşlandım. Rusya gibi bir devlete karşı savaşmak gücünü gösterdim. Sana Kaşka Me-

ş'e'de öldürdüğüm 1.900 kişinin kafataslarını gösterebilirim. Rus devletine saygı duymuyorum. İran devletine gelince ben zaten İran'a hizmet ediyorum. Artık yaşlandım ve buraya senin bana gelmen gerekirdi.”

“Abdullah Han Cevat Emir Tümen'in elini öptü ve ‘Emir, sen haklısın, buraya gelmek benim görevimdi’ dedi. Daha sonra, Tümen Cevat Emir ve Necef Kulı Azerbaycan'dan silahları topladılar ve onları Abdullah Han'a verdiler. Ondan sonra Rıza Şah geldi ve İran'ı yönetti.

Pirevatlu'dan Habib Sabri'nin Sarı Han Savaşı (1921) Konusunda Anlattıkları

Nikolay zamanında hiç Rus yoktu. Nikolay dünya üzerinde kendisine gökyüzünde Allah'tan başka kimseye inanmazdı, başka hiç kimseye saygısı yoktu. Gelip topraklarımızı almak ve bizleri öldürmek istiyordu. Silahlarımızı ve fişekliklerimizi kuşandık, atlarımıza bindik ve Rusları, Nikolay kuvvetlerinin durdurmak için yola çıktık. Beşimiz (beş atlı, beş kuzen) buraları savunduk ve Rusları yendik. Trompetleri üç kere çaldılar ve askerlere ilerleme emrini verdiler, fakat biz onları öldürdük. Allaha çok şükür, savaşmak için biz buralardaydık, yoksa Şahımız bu kadar iyi yapamazdı bu işi. Kendi silahlarımızla onları kaçırdık.

Sovyetlerle dört kez savaştık. Biz Şahsevenlilerin Alirizaabad yakınlarındaki kışlaklarımıza geldik ve konakladık. Şimdi oralarda baraj var. Sovyetler topçularını harekete geçirdi. Şu fidanların üst tarafına bak, o tepelere biz Daşburun deriz. Buradan üstümüze bir ordu saldılar. Üzerimize top ateşi açtılar. Bir taraftan kadınlarımızı ve çocuklarımızı toparlayıp hayvanlara bindirirken, diğer taraftan onlarla savaşıyorduk. Etrafımıza, kadınlarımızın ve çocuklarımızın üzerinden mermiler uçuşuyordu. Top mermileri çok uzundur, bak gördün mü? Çok uzun ve genişler, ucunda patla-

yıcı var ve değdiği yeri yakıyor. Bir de havada patlayan bir mermi türü var. Üstümüze bu mermiler yağıyordu.

Onları yendik ve konak yerinden kaçmayı başarıp buraya geldik. Sarı Han da bizimle beraberdi. Sarı Han Sovyetlerden mülteci olarak gelmişti. Şirvan'dan Şirvanşah Mustafa Han'ın torunuydu, Şirvan'dan söz edildiğini duymadınız mı?² Sarı Han Şirvan'dan sürüldü ve Sovyetlerden mülteci olarak buraya geldi. Burada bir yıl Hömü'yle yaşadı... Altı atlı vardı. Sarı Han ve iki erkek kardeşi, üç hizmetçi ve kız kardeşleri. Önce Ayaz Bey'de kaldılar (Kocabeyli), daha sonra Pirevatlu'nun daha güçlü olduğunu ve daha iyi savaştığını görünce, Pirevatlu'ya Hömü'nün evine geldiler ve daha sonra Aka Kişi Bey'in evine gittiler.

Harekete geçmiştik ve şimdi Pirevatlu'nun olduğu yerdeki çadırlarımızı toplamaya başlamıştık. Çok karanlık ve kış sonları olduğu için sis vardı. O günlerde genç ve cesurduk, ata binmeyi çok iyi bilirdik ve at sırtında her zaman öbürlerinden önde giderdim...

Orada konakladık, bizim yaşlarımızda genç bir adam kampa geldi. Karargâhın yerini öğrenmek için gönderilmiş bir casustu ve ne yaptığımıza bakmaya gelmişti. Akrabası olan Kişi Bey'in yanında birkaç gün kaldı. Geriye döndü ve nerede olduğunu anlattı. Bu arada Ruslar, Kara-Donlu'da yaklaşık 2.000 piyade, biraz topçu, toplar ve makineli tüfekler toparladılar. Casus, beyimiz olan Pirevatlu Bey'i Aka Kişi Bey'in biraz aşağıda Arablı Yadullah'da Acırlı Beyinin kışlakının yakınlarında karargâh kurduğunu (Böyük Hanlu'nun bu tarafı), Nevruzbeyli'nin Petili küçük grubunun civarında Yelakarşı yakınlarında Kara Nurullah kışlağında kamp kurduğunu bildirdi. Nevruz Bey, Lula-Dara'nın girişine yakın bir yerde Petili'den biraz yukarıda bulunuyor-

2 Şirvan Mustafa Han konusunda VIII. Bölüm'e bakınız. Hasadı yapanlar, tahminen çalışmak için sınırdan Sovyet tarafına geçen İran vatandaşlarıdır.

du. Sarı Han'ın Aka Kişi Bey'in yakınında güzel bir *alaçık*'ı vardı.

Ordularını Karadonlu'da topladılar ve Behram Tepe'yi geçerek akşam karanlığında üzerimize yürüdüler. Şafakta, uzaktan seslerini duyduk ve hemen kalktık. Güneye doğru tepelerin üzerinden Yelakarşı'dan üzerimize ateş açılmıştı. Daha sonra öğrendik ki, bir casus onlara karargâhların nelerde olduğunu ve nasıl bulacaklarını söylemiş. Taze-kend yolundan gelmeyi düşünmüşler, fakat nasıl olduysa biraz fazla gitmişler. Ateş seslerini Yelakarşı'dan duyma nedenimiz buymuş. Birbirimize bu silah seslerinin ne anlama geldiğini sorduk. Pirevatlu köyünün tepesine çıktık ve bunun koyun çalmaktan dönen bir Petili çetesi olabileceğini konuştuk.

Daha sonra, kardeşlerinden biriyle gelen Sarı Han'ın getirdiği dürbünle baktılar. Daha bakar bakmaz, Aka Kişi Bey'e hemen gelmesini söyledi. Bellerimizi yere bırakmak üzereydik, ama o günlerde silahlarımızı ve fişekliklerimizi hiç üstümüzden eksik etmezdik. Aka Kişi Bey koştu ve neler olduğunu sordu. “Ruslar” dedi Sarı Han. Kişi Bey “ne demek istiyorsun, ne Rusları?” dedi. “Ruslar burada ne arasın? Sarı Han “bilmiyorum” diye yanıt verdi. O da baktı ve gerçekten de Ruslar olduğunu doğruladı. Atlarımıza atladık, hayvanlarımızı ve eşyalarımızı nehirden uzaklaştırmak için aceleyle kampı toplamaya gittik.

Ben Emir Kuli ile beraberdim (çok cesur bir adamdı) hayvanlarımızı Rusların ulaşamayacakları bir yere götürdük, fakat biz bunlarla uğraşırken Karadağlı köyünde, nehir boyunca bize yaklaşmakta olan bir başka Rus birliği gördük. Hemen silahlarımıza sarıldık ve ateş açtık. Bunun üzerine geri döndüler. Bu arada, öbür taraftan silah sesleri gelmeye devam ediyordu. Ne olup bittiğini anlamak için kampa geri döndük. İçimizden beş kişi atlarına atladılar ve gelmekte olan birlikleri karşılamak için dört nala o tarafa

doğru gittiler. Bunlar, Sarı Han, Esad'ın oğlu Büyük Aka, Aka Kişi Bey, Emir Kulu ve Hazret Abbas ile bendim. Böyle atlılar, böyle silah atma bir daha göremezsin.

Düşmana saldırdık ve Petili'den öbür taraftan saldırıya geçti. Aslında, Petili pek işe yaramazdı. Askerler geri döndüler, bizimle karşılaşmaya cesaretleri yoktu. Arkalarından Acırlı kışlağındaki bir tepe olan Kazım Otaran'a kadar arkalarından gittik. Kazım Otaran'ın bu tarafında Sarı Han ve Aka Rıza yaklaşık 100 kadar atlıyı nehir kıyılarına kadar sürdürdü. Büyükhanlu'dan karşıya, Rusya'ya geçtiler. Süvarileri ve piyadeleri aynı kurt saldırısına uğramış koyunlar gibi dökülüyordu. Aşağı yukarı hepsini temizledik. Bak şöyle söyleyeyim, her yerde cesetler vardı ve Allah bize yardım etmişti.

Topçularımızdan biri vuruldu... Onların topları vardı; şu bize Rıza Şah'ın verdiklerinden, bileceksin. Biz tek bir makineli tüfek mevziine saldırdık. Onlar şimdiki makineli tüfekler gibi değildi. Bunun gibi 250 atımlık fişeklikler vardı ve ateş edilince doldurulması gerekirdi. Her mermi, şuradaki ağaçlardan birini vurabilirdi. Ayrıca, namlunun temiz tutulması gerekirdi. Topçulardan birini esir aldık ve bize nasıl kullanıldığını öğretmesini sağladık. Şöyle ateş ediyordun... Bir veya iki parmakla tetiği, çekerek ve fişeklik boşalınca kadar 250 mermi atıyordu.

Bir de top ele geçirdik. Kazım Otaran tepesinin arkasında bir top, mermileri ve topu çeken dört atla birlikte terk edilmişti. Makineli tüfeğe benzemiyordu. Makineli tüfeklerin de tekerlekleri oluyor ve bir siyah, bir kahverengi atla çekiliyor.

Bunları da alarak, dikkatli bir biçimde Behramtepe'ye getirdik. Tazekend'e varmak üzereyken, zavallı Sarı Han arkalarından gidip onları koyunların arasındaki kurtlar gibi öldürmemiz gerektiğini söyledi. Aka Kişi Bey'e (hepimizin adlarımızı bilirdi) Rus haydutları Karadonlu'ya, hatta Kara-

kaya'ya kadar takip edeceğini söyledi. Hepimiz birden hareket ettik. O sırada askerler durdular. Ayaz Bey'in atı vuruldu. Pirevatlu'dan Ahmed Han gri atını Ayaz Bey'e vermek istedi. Atını verdi ve arkada kaldı. Geriye dönerken kendini vurdu.

Ahmed Han vurulduktan sonra, Rusları Mehmed-Rızalu'nun üst kısmındaki siperlerinden çıkarmak için döndük. Biz çarpışırken Sarı Han dirseğinin üstüne yere düştü. Makineli tüfekle vurulmuştu. Kurşun kalbinden girip arkadan çıkmıştı. Yere düştü. O sırada, Böyük Aka gri atın yanından geçtiğini gördü, Kahverengi atına atlayıp onu yakalayıp geri çevirmeye çalıştı. Tam o sırada o da vuruldu. Bunu gören Emir Kulı amcasının vurulduğunu haykırdı ve arkasından gitti, fakat o da vurularak yere amcasının yanına düştü.

Sarı Han, Emir Kulı ve Ahmed Han'ı kaybetmişti ve artık askerlerin arkasından gidecek halimiz kalmamıştı. Savaşçı insanlardık, ama altı kişiden dördü vurulunca, geri kalan iki kişinin geri dönüp onlarla ilgilenmesi gerekiyordu. Tazekend'e döndük, fakat Rusya'dan geçmemiz gerekiyordu. Ölülerimizle, önderlerimizle ilgilenmemiz gerekiyordu.

Ölenler arasında Husrovlı'dan biri, Aka Hasan Bey'in büyük oğlu Kiçik Han da vardı. Geriye dönüp ölülerimizle ilgilendik. Rusları yaralamıştık, hatta öldürmüştük.

Böylece geriye döndük ve beraberimizde, şu anda devlet dairelerinden birinde olan bir top ve 250 atımlık bir makineli tüfek getirdik. Bunu teslim etmesi gereken kişi bendim, fakat gittiğim hükümet dairesinde beni tanımadılar. Bu günlerde böyle silahlı çatışmalar olsa, ömrümün son günlerinde benim ne çeşit bir adam olduğumu görürsün.

Şahımız bizi ne kadar tanıyordu ki, bizim koşullarımız ne kadar umurundaydı ki? Bizleri bir grup *tire*'nin ellerine

bıraktı ve beni aşağıladılar. Ve o kendi tahtının şerefine leke getirdi. Hepsi bu, söylenmedik bir şey kalmadı. Bir Şah, halkı için bir çoban tutmalıdır, koyunları otlatacak, onlara bakacak ve semirtecek ve karşılığında ürün alacak. Fakat bu Şah ne yaptı... Kurtları tuttu, onları insanların içine saldı. İnan bana, hepsi aç ve hepsi Rusya'ya kaçtı.³

Demokratlar Döneminde (1940'lar) Emran İmani

Şahrivar darbesinden sonra Ruslar İran'a geldiklerinde, Demokratlar işbaşındaydı (1945-46). Rus makamları, Ge-yikli Hatem Han'dan ve İsalu Emir Aslan'dan kuşkulandıkları için, Demokrat yetkililere biraz asker çıkarıp Hatem ve Emir Aslan'ı tutuklamalarını ve Tebriz'deki Rus Konsolosluğu'na göndermelerini emrettiler.

Bir süre Hatem Han ile Emir Aslan'ı izledikten sonra, sonunda yakaladılar. Altı asker onları aldı ve Tebriz'deki konsolosluğa getirdi. İçlerinden biri Karadağlıydı ve tercümanlık yapıyordu. Konsolosun karşısına çıktıklarında, “Beyim, Hatem Han ile Emir Aslan'ı yakalamamızı emrettiniz, işte burada, huzurlarınızdalar.”

Konsolos, “Hangisi Emir Aslan, hangisi Hatem?” diye sordu. Tercüman gösterdi. Bunun üzerine, Konsolos, Emir Aslan'ın ellerini samimi bir biçimde tutarak sıktı. Emir Aslan, el sıkıştıktan sonra, ellerini pantolonunun ceplerine soktu.

Konsolos tercümana dönerek, “Sor bakalım Emir Aslan'a: Ben dostça elini sıktığım halde o neden ellerini cebine soktu. Benden korkmuyor mu?”

Emir Aslan tercümana: “Konsolosa söyle (kibarca arzet değil, en kaba biçimde söyle), Emir Allahtan başka kimseden korkmaz. O sadece Allahtan korkar.”

3 Bu, 1963'te Pirevatlu, Arablı ve Caferli'den katılanlardan kaydedilmiş “Sarı Han Savaşı” konusunda verdiğim bilgilerden biridir. Bunun kurgulanmış öyküsünü Tapper'da (1966) yayımladım.

Konsolos şaşırdı. Gülümsedi, Emir Aslan'ın ellerini yeniden dostça tutarak her ikisini de evine götürdü. Onlarla beraber oturdu, çay servisi yaptırdı ve askerlerine, “Onları alıp iyi bir eve yerleştirin ve göz altında tutun ve günde üç kez yemek verin” dedi.

Orada üç ay gözetim altında kaldılar, daha sonra serbest bırakılıp evlerine geri döndüler. İşte böyle oldu.

Şahrivar darbesinden sonra, Demokratlar bazılarımızı yasadışı ilan ettiler ve bizi hapse atmaya çalıştı. Sonbahar gelmişti ve biz göç halinde Mugan'a yaklaşıyorduk.⁴ Zeyve yakınlarındaki Angut bölgesine vardık. Herkes Hatem Han'ın evinde toplandı ve ne yapmamız gerektiğini konuştuk. İnsanlar, “Şimdi ne yapacağız” diye sordular. “Mugan'a gidemeyiz; Mugan sınırda ve Sovyetler şurada. En iyisi kışı bu Horuslu tepelerinde geçirmemiz olacak. Demokratlar arkamızdan gelirlerse tepelerden kendimizi savunuruz.”

Hatem Han aralarında benim de olduğum on beş atlı topladı. Atlara binip sınıra bakmaya gittik. Ne olup bittiğine bakacak, geri dönüp buralarda çalışacaktık. Sınıra geldik, etrafa bakındık, fakat hiçbir şey göremedik ve geriye eve doğru ilerlemeye başladık.

Borran'ı geçtiğimiz sırada (bilirsin, şimdi bir sürü kahvehanenin bulunduğu yer), Hatem Han önümüzden gidiyordu ve ben onun arkasındaydım. O günlerde motorlu araç yolu yoktu ve bu yollarda hiç arabaya rastlanmazdı. Birden bir araba sesi duydum. Hatem Han biraz uzaklaşmıştı ve ben arkasından seslendim (Dereyurt vadisine doğru gidiyorduk). “Bir araba geliyor”. Hemen atını durdurdu, hepimiz durduk. Aniden bir jip gördük. İçinde Muhammedov ve Muhammed Celili (Sarıhanbeyli) vardı. Her ikisi de

4 Kesin olarak belli değil, fakat Demokrat rejimin düşmek üzere olduğu 1946 sonbaharı olabilir. XIII. Bölüm'e bakınız.

Sovyetlerin üst rütbeli görevlilerinden ve Demokrat rejimin önde gelenlerinden. Sonradan ortaya çıktı ki, Hatem Han'ın evinden geliyorlardı ve zavallı oğlu Bala Han'ı almışlardı (daha sonra 1964'te bir araba kazasında öldü) ve şimdi de Hatem Han'ın arkasında geliyorlardı. Onu da tutukladılar. Aslında saçmalamışlardı. Hatem Han'ı ve oğlunu beraberlerinde Sovyet topraklarına götürmek istediler.

Arabalarını durdurdular ve Muhammed Celili Bala Han'ı da alarak dışarıya çıktı. Hatem Han'a el salladılar ve “Bey, biziz, Muhammed Celili ve Bala Han, gelin sizi de bizimle beraber götürelim.”

Hatem Han, “Benim sizlerle işim yok” dedi ve bize “Atlarınızdan inin, silahlarınızı doldurun ve üzerlerine doğrultun” dedi. “Emir verdiğimde ateş açmaya hazır olun.” Hepimiz atlarımızdan indik, silahlarımızı doğrulttuk. Kendisi attan inmedi.

Hatem Han'a yeniden seslendiler. “Sizinle işim olmaz, sizin de benimle işiniz olmaz.” diye cevap verdi. “Arkamdan gelmeye hakkınız yok”. Daha sonra Hacı Mahmud Han (Hatem Han'ın küçük erkek kardeşi) onların yanına gitti ve tekrar Hatem Han'a seslendiler. Sonunda o da yanlarına gitti. Mehmedov, “Hatem Han, sizi rahatsız etmemizin nedeni, Demokrat Hükümet Karbay Nusret'i (Acırlı) Aşiretlerin beyi yaptı. Eğer istersen hemen azlederiz ve yerine senin onaylayacağın birini getiririz” dedi.

Hatem, “Benim beyi atamaya veya azletmeye hakkım yok, sizlerle de bir alıp veremediğim yok, sizin de benimle yok” dedi.

Hatem Han ve bizler, bu adamları tutuklayıp öldürmek ve jiple birlikte nehre atmak istedik, fakat Hacı Mahmud bunu yapmamıza izin vermedi. “Sizi ilgilendirmez, bırakın gitsinler” dedi. Bala Han'ı kurtarıp onları gönderdikten sonra biz de evlerimize döndük.

Eve döndüğümüzde, ne yapacağımıza karar vermek için bir toplantı yaptık. Demokratların biri Tazekend'de diğeri Garıi yakınlarındaki⁵ Kala-Barzand'da olmak üzere her birinde 150 adam bulunan iki garnizonları vardı. Hatem Han, “Yarın sabah yüz atlı silahlı adam toplayıp gideceğim ve onları yakalayıp silahlarını alacağım” dedi.

Böylece, yüzümüz yola çıktık ve önce Kala-Barzand'a saldırmaya karar verdik. Güneş batmadan yarım saat önce oraya vardık ve garnizonlarının bulunduğu binaları kuşattık. Gece bastırınca hepsi teslim oldular ve hiç kimsenin kaçmamasını sağladık. Gece yaklaşık bir saat kadar karşılıklı ateş açıldı, fakat sonra durdu. Şafak vaktine kadar hiç biri kaçamadı. Gün ağardı. Vakit kıştı ve her yer kalın bir kar tabakasıyla kaplıydı. Hatem Han, sabah olunca Kocabeyli Bağış Bey'i gönderdi. “Git o fedailere (demokratlar) söyle, onları öldürmek zorunda kalmayalım. Silahlarını teslim etsinler, onları serbest bırakalım. Eğer kabul etmezlerse hepsini öldüreceğiz.”

Bağış Bey gitti, birkaçımız yanında gittik. Demokratlardan Aziz adında bir adama seslendi: “Silahlarınızı bırakın, hepinizi serbest bırakacağız, bunu yapmazsanız, sizleri öldüreceğiz.” “Silahlarımızı teslim etmeyiz, şu siyah Rus uçaklarına haber gönderdik, bir saate kadar burada olacaklar.” Bunun üzerine ateş açtık ve ikisini öldürdük.

Bağış Bey yeniden bir uyarı yaptı “Kendinizi öldürtmeyin, silahlarınızı bırakın ve sizi serbest bırakalım.” Şöyle yanıt verdiler: “Siz Kocabeylisiniz, yalancısınız. Nasıl olsa bizi öldüreceksiniz, bu yüzden silahlarımızı vermeyiz. Hatem Han'ı getirin ve damın üzerinde bizim görebileceğimiz bir yere çıksın. O zaman silahlarımızı teslim ederiz.”

Hatem Han çadırındaydı. Bir ulak onu çağırmaya gitti. Sonunda geldi, evin yanındaki dama çıktı ve onu görmele-

5 Daha önceki bir öyküde söz edilen Mugan'daki Tazekend değil.

rini sağladı. Onu görünce silahlarını bıraktılar ve bahçeye çıktılar.

O gün garnizonun yaklaşık 50-60.000 tümen ödemesi gerekiyordu. Kocabeyliler gidip parayı almak istediler. Hatem Han “Eğer bu paraya bir kişi elini sürerse onu makine- li tüfekle tarayacağım” dedi.

Hatem Han hepsini camide topladı. Onları resmen ağırladı, yemek ikram etti, silahlarını aldı ve serbest bıraktı. Onlara, İranlı oldukları ve İran devletinin vatandaşları oldukları için onları öldürmeyeceğini söyledi. Hatem Han, ağır ve hafif makineli olmak üzere 150 tüfek ve 50.000 atımlık mühimmat ele geçirdi. Bunları katırlara ve beygir- lere yükledik ve Tazekend'de Fedai'ye karşı kullanılmak üzere oradan taşındık.

Diğer garnizonlarının bulunduğu Tazekend'e saldırıya geçmek üzere yola çıktık. Barzand garnizonunda silahları- nı teslim edenleri serbest bıraktığımızı duymuşlardı. Taze- kend'deki garnizona geldik ve kuşattık. Hatem Han, bir adamıyla “Kendinizi öldürtmeyin; silahlarınızı bırakın, biz de sizi serbest bırakalım” mesajını gönderdi. Hiç itiraz et- meden, karşı koymadan silahlarını teslim ettiler ve Hatem Han hepsini serbest bıraktı. Silahlarını ele geçirme öykü- müz bu.

Hatem Han, Aziz ve İmamverdi dışında bütün Fedai'yi serbest bıraktı. Hiç düştüğü zaman (Aralık 1945) polis beyi kadın kılığında kaçmıştı. Aziz'i eskiden, Karaka- ya'dan⁶ tanırdı. Kaçtığı zaman, Karakaya'ya gelmiş, orada kahvehane işletmekte olan arkadaşı Aziz'den kendisini sı- ğınmak için Emir Aslan'ın evine götürmesini istemişti. Aziz'in kahvehanesine geldiğinde kadın kılığındaydı, Aziz'e “Eğer beni Emir Aslan'ın evine götüreceksin birini bu- lursan, sana 6000 tümen veririm” dedi. Korkak köpek

6 Daha önce bir öyküde söz edilen Karakaya değil.

Aziz, bir adam buldu, 6.000 tümeni aldı ve onu Fedai'ye ihbar etti. Fedai beyi yakaladı ve Mişkinşehr'e gönderdi. Orada, Fedai yetkililerine teslim edildi. Bir ağaca bağlanarak kurşuna dizildi.

İmamverdi ise Alçadere'dendi. Mişkinşehr düştüğünde, Fedai ordu subaylarını ve polisleri yakaladı. Fakat Alay Komutanı Albay Edib-Emini arabasına binerek Erdebil'e doğru kaçtı. Bunu haber alan İmamverdi, yanına birkaç Fedai alarak Gendere boğazında Edib-Emini'nin yolunu kesti. Ateş açtılar ve arabasının lastiklerine ateş ederek durmasını sağladılar. Edib-Emini'yi yakalayıp oracıkta öldürdüler. Parmaklarından birinde üzerinde değerli taşı olan bir yüzük vardı. İmamverdi yüzüğü alabilmek için parmağını kesti.

Bu İmamverdi'yi, Tazekend'de, Karakaya'dan Aziz'le birlikte Barzand'da yakaladık. Hatem Han onları katırlara yükleyip Mişkinşehr'e götürdü. Orada yetkililere teslim ederken şunları söyledi: “Bu, Edib-Emini'yi öldürüp, parmağını kesen ve altın yüzüğünü alan İmamverdi ve bu da Karakaya'dan Aziz. Hani, polis beyi 6.000 tümen verip Emir Aslan'ın evine gitmek için yardım istemişti ya, işte o adam. Parayı aldı ve onu Fedai'ye ihbar etti. Sonra, onun yüzünden, Mişkinşehr'e götürüldü, bir ağaca bağlanarak kurşuna dizildi.”

Böylece, Alçadere'den İmamverdi ve Karakaya'dan Aziz'i yakalayıp Mişkinşehr'deki İran makamlarına teslim ettik. Polis şefinin bağlandığı söğüt ağacına bağlanarak kurşuna dizildi. İşte olaylar böyle cereyan etti.

Şahseven'de Göçebe-Hayvancı Yaşam Konusunda Habib Sabri'nin Anlattıkları

Eskiden ben de bir Şahseven'dim ve bir *alaçık*'ta yaşıyordım. Obamızı, 10-15 km uzakta bulunan bir başka yere nakletti-

ğimizde *alaçık*'ımızı bir deveye, eşyalarımızı da öbürüne yükledik. Karılarımız ya deveye bindiler veya atla geldiler. Ben kendim atla gittim. Yüz, beş yüz veya bin koyunluk sürümü otlatmak için bir çoban, inekler için bir davar tüccarı ve develer için hizmetçi tuttum. 10-15 km. gittik ve bir yer seçtik ve geceleme için çadırlarımızı kurduk. Sabah yine yola düzüldük. İşte Şahseven yaşamı bu.

Yaylak'larımızda herkesin atalarından kalma ve Emir Nizam'ın kayıtlarına geçmiş kendi otlığı vardı. En yeşillik yerlerde konaklardık. Bir ay orada, bir ay burada yazın sonuna kadar gezerdik ve sonra yeniden geri dönerdik. Dışı koyunların sütü kesilir, çobanlar kuzuları otlatır ve süt sağlar, çoban parasını alır ve sözleşmesi yenilenir ve Mugan'a dönerdik. Daha sonra köylere gidip elimizdeki para ölçüsünde buğday unu, yem satın almak gibi alışverişler yapardık. İşte Mugan'a dönerdik. Burası, Pirevatlu'nun tek başına yerleştiği atalarımızdan kalan otlaklar. Eğer yıl kurak geçerse, hayvanlar aç kalacağından onları arpa ve samanla beslerdik. Bereketli yıllarda her şey daha iyi giderdi. Bahar geldiğinde göç başlardı.

Kabilenin büyüklüğüne göre yılda bir kere hükümete vergi öderdik. Bazıları 1.000, bazıları 500 ve bazıları da 100 tümen öderdi. İşler şimdiki gibi değildi. Yılda bir kez vergi toplarlardı, sonra bizi kendi halimize bırakırlardı. Eğer bir suç işleyen olursa hırsızlık, cinayet gibi, hükümet onu alıp götürür; ya hapse atar ya da idam ederdi. Hapse atılırsa iki, üç yıl cezası bitinceye kadar ayaklarından zincirlenirdi. Şahseven'de yasaların işleyişi böyleydi.

Daha sonra *eşrarlık* dönemi başladı. Ellerimize silahlarımızı alıp at sırtında Rusya'ya ve her yere soygun yapmaya gittik. O günlerde zayıf ve yoksullar çaresizdi ve güçlü, zengin kişilerin himayesine sığınırdı. Kocabeyli ve Nevruz Bey veya Hacıkocalu ve Cevat Han gibi. Cevat Han Ruslara karşı birçok savaş yaptı. Bir zamanlar General Fidarov gel-

di ve İran'ı silip süpürdü. İran rejimi bir kez daha kuruldu ve Ruslar bizi ülkemizde hükümetimizle baş başa bırakarak ülkelerine döndüler.

Şahseven geleneksel olarak göçebe bir hayat yaşadı. Çok koyunu olan adam zengin sayıldı, az olan ise yoksul. Ve yoksullar geri dönüp zenginlerin çobanı oldular. İşte böyle bir hayat yaşadık.

Kaynakça

- Abbott, Keith Edward, *Narrative of a journey from Tabreaz along the shores of the Caspian Sea, to Tehran*, PRO, FO 251/40, 1844.
- , *Notes on Azerbaijan*, PRO, FO 60/286, 19.4.1864, Amant'ta yayımlanmıştır (1983), 1864.
- Abdullaev, Gasi Bekhbudovich, *Iz Istorii Severo-Vosstoch-nogo Azerbaydzhana v 60-80-kh XVIII v*, ANASSRII, Bakü, 1958.
- , *Azerbaydzhan v VIII veke i Vzaimootnosheniya ego s. Rossiei*, ANASSRII, Bakü, 1965.
- Abdurrahmanov, Asım Akhmadoghlu, *Azerbaydzhan vo Vzaimootnoshenyakh Rossii, Turtsii i Irana v Pertoy Polovine XVIII v*, ANSSRII, Bakü, 1964.
- Abou-Zeid, Ahmed, 'Honour and Shame among Bedouins of Egypt', J. G. Peristiany (der.), *Honour and Shame; the values of Mediterranean Society*, Weidenfeld ve Nicholson, Londra, 1965.

- Abraham de Crete, Catholicos, 'Mon histoire et celle de Nadir Chah, Chah de Perse', In *collection d'Histoires Armeniens*, Tercüme M. Brosset, cilt II, St. Petersburg, 1876.
- Abramian, Ervand, *Iran between the two revolutions*, Princeton University Press, 1982.
- Adle, Chahryar, Review on Anon (1982), *Abstracta Iranica* 7, 1984, s. 80.
- Afşar, İrac (der.), *Hâtırât ve Isnâd-ı Musteşâr üd-Devle, Mecmu'ay-ı Penjum, Gûşehai es Siyaset-i Dâhili-yi Iran, 1330-1335*, Talayeh, 1374, Tahran, 1995.
- Afşar-Nederi, Nadir, *Monografi-yi Il-i Bahme'i*, ISSR, 1347, Tahran, 1968.
- Afşar-Sistani, İrac, *Mukaddime'i bar Şenaht-ı Il-ha, Çador-Nesnihan ve Tavayif-i 'Aşayir-i Iran*, 2 cilt, Özel, 1366, Tahran, 1987.
- Afuştehi Natanzi, Mahmud b. Hidayullah, *Nakavat ül-Asar fi Zikr ül Ahyar*, (der.) İhsan Eşranki, Bonge-i Tarcüme ve neşr-i Kitab, 1350, Tahran, 1971.
- Ahmed Mirza, (Azvad üd-Devle Sultan Ahmed Mirza), 1976, *Tarih-i 'Azvodi*, (der.) 'Abd ül-Hüseyn Neva'i, Tahran, Babak, 2535 (Orişinali 1304/1886-7).
- Aliyev, F. M., 'XVIII Asrin 1. Yarisında Azarbaycanda Hal Azadlık Harakati', Azerbaycan SSR Tarih Enstitüsü Arşivleri.
- Allouche, Adel, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict*, (906-962/1500-1555), (Islamkundliche Unterschuhungen Band 91), Kalus Schwarz, Berlin, 1983.
- Altstadt, Audrey L., *The Azerbaijani Türks, Power and Identity under Russian Rule*, Hoover Press, Stanford, California, 1992.
- Amanat, Abbas, *Cities and Trade, Consul Abbott on the Economy and Society of Iran 1847-1866*, Ithaca, Londra, 1983.

- Amanollah-Baharvand, Sekandar, *Kuç-Neşini der Iran: Paz-huheşi der bâre-yi 'Aşayir ve Ilat*, Tahran Agah, 1370, 1992.
- Amir-Hizi, Ismail, *Kıyam-ı Azerbaycan ve Settâr Han*, Tebriz, 1339, Tahran, 1960.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities, Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 1983.
- Andreski, S., *Military Organization and Society*, Routledge ve Kegan Paul, Londra, 1954.
- Andrews, Peter A., 'Alachikh and Kûme: the felt tents of Azarbaijan', Rainier Graefe ve Peter Andrews, *Geschichte des Konstruierens III* (Konzepte SFB 2330, Heft 28), Stuttgart, Kuz, s. 49-135 (Makalenin aynı başlıkla genişletilmiş şekli *Merdum-Şinasi va Ferheng-i 'Amme-yi Iran 3'te* yayımlanmıştır, 1977-8, s. 19-45), 1987.
- Anon, 'The Tribes of Azerbaijan', FO 248/1225, No 191, 17.1.1919, 1919.
- Anon, 1982, *Tarih-i Kızılbaşân*, (der.) Mir Haşim Muhaddes, Tahran, Behnam, 1361.
- Anon, (derleme) *Ferman-ha ve Rakam-ha-yı Devre-yi Kaçar*, I, 1211-60, Tahran, Mu'essese-yi Pazuhêş ve Mutale'at-ı Ferhengî, 1371, 1992.
- Arakel, Tebriz'den (Arakel de Tauriz, Vartabed), *Livre d'histoires, Collection d'Historiens Armeniens*'den çeviren M. Brosset, cilt I, St. Petersburg, 1874.
- Ardalan, Zafardoht, 'Nizam-ı hanavadagi der il-e Şahsevan', Hamid Zarrinkub (der.), *Proceedings of Second Congress of Iranian Studies 2* (Iran Araştırmaları İkinci Kongresinin kayıtları), Meşhed 1351, 1972, s. 128-63.
- Arfa, Hasan, *Under Five Shahs*, John Murray, Londra, 1964.

- Arjomand, Said Amir, *The shadow of God and the Hidden Imam, Religion, Political Order and Sociateal Change in Shi'ite Iran from beginning to 1890*, University of Chicago Press, Chicago ve Londra, 1984.
- Artamonov, L. N., *Severnii Azerbaydzhan, Voenno-geogr, Ocherk*, Tiflis, 1890.
- Asad, 'Talal, 'The Bedouin as a military force: Notes on some aspects of power relations between nomads and sedentaries in historical perspective', Cyntia Nelson'un (der.), *The Desert and the Sown*, Kaliforniya Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü, Berkeley, 1973, s. 61-73.
- , 'The Concept of cultural relations in British social antropology', James Clifford ve George Marcus tarafından (der.), *Writing Culture*, University of California Press (Asad 1993), Berkeley, 1986.
- , *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1993.
- Asif, Muhammed Haşim, *Rustev el-Hûkema, Rustev ül-Tevarih*, (der.) Muhammed Muşirî, 1348, Haffman'a da bkz. (1985), Tahran, 1969.
- Astarabi, Mirza Muhammed Mehdi Kovkabi, *Cihangûşa-yı Nadirî (Tarih-i Nadir)*, (der.) Abdullah Enver, Encümen-i Asar-ı Millî (yayın no 45), 1341, Tahran, 1962.
- Atkin, Muriel, 'The Strange Death of Ibrahim Khalil Khan of Qarabagh', *IS* 12 (1-2), 1979, s. 79-107.
- , *Russia and Iran 1780-1828*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1980.
- Aubin, Eugene, *La Perse d'Aujourd'hui*, Colin, Paris, 1908.
- Aubin, Jean, 1959, 'Shah Ismail et les Notables d l'Iraq persan' (Etudes Safavides I), *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 2/1, s. 37-81.

- , 'Revolution chiite et conservatisme. Les soufis de Lahejan, 1500-1514 (Etudes Safavides II)' MOOI 1, 1984, s. 1-40.
- , 'L'avenement des safavides reconsidere (Etudes safavides III)' MOOI 5, 1988, s. 1-30.
- Aydeyev, Mikhail, *Mugan i Salyanskaya Step, Neselenie-zemlepolzovanie-Vodnoe Khozyaistvo* (Obloedovanie 1925), Soviey Truda i Oborony, Bakü, 1927.
- Avery, Peter, *Modern Iran*, Benn, Londra, 1965.
- Avery, Peter, Gavin Hambley ve Charles Melville (der.), *From Nadir Shah to the Islamic Republic*, Cambridge History of Iran, III. cilt, Cambridge University Press, 1991.
- Averyanov; Shkinskiy ve Averyanov'a bkz.
- Azadi, Siawosch ve Peter Andrews, *Mafrash*, Reimer ve Munich Weltkunst, Berlin, 1985.
- Babaev, K., 'Voennaya reforma Shakha Abbasa I (1587-1629)', *Vestnik Moskovskogo Universiteta Vostokovedenie* 1, 1973, s. 21-9.
- Bachue-Grammont, Jean-Louis, 'Une liste d'emirs Ostağlu revoltes en 1526', *SI* 5, 1976, s. 91-114.
- , *Les Ottomans, les Safavides et Leurs Voisins. Contribution à l'histoire des relations internationales dans l'orient islamique de 1514 à 1524*, Istanbul'daki Hollanda Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar Enstitüsü, Leiden, 1987.
- Baddeley, John F., *The Russian conquest of the Caucasus*, Londra, 1908.
- Bayburdî, Serheng Hüseyin, *Tarih-i Arasbaran*, Ebn Sina, 1341, Tahran, 1962.
- , 'Perc ferman-ı tarihî', *Barras-ha-yı Tarihi* 4 (2-3), 1348, 1969, s. 67-75.
- Bakhash, Shaul, *Iran: Monarchy, Bureaucracy and Reform under Qajars 1858-1896*, Ithaca, Londra, 1978.

- Bakikhanov, Abas Kuli Aga Kudsi, *Gülistân-ı İran*, Travaux de la Societe Scientifique d'Azerbaidjan, Bakü, 1926.
- Balayan, B. P., 'K voprusu ob obshchnosti etnogeneza Shakhseven i Kashkaytsev', *Vostokovedcheskiy Sbornik* (Yerevan), 1, 1960, s. 331-77.
- Bamdad, Mehdi, *Şerh-i Hal-i İran der Karn-ı 12 ve 13 ve 14 Hicri*, 6 cilt, Zavvar, 1347, Tahran, 1968.
- Barbaro, Josafa ve Ambrogio Contarini, *Travels to Tana ve Persia*, Hakluyt Cemiyeti, ilk seriler 49, William Thomas ve S. A. Roy tarafından çevirilmiş ve editörlüğü Alderley Lordu Stanley tarafından yapılmıştır, Londra, 1873.
- Barfield, Thomas J., 'Tribe and state relations: the Inner Asian perspective', Khoury ve Kostiner'de, 1991.
- Barker, Paul, 'Tent Schools of Qashqai: a paradox of local initiative and state control', Michael E. Bonnie ve Nikki R. Kaddie (der.), *Modern Iran: the dialectiks of continuity and change*, State University of New York Press, Albany, 1981.
- Barth, Fredrik, *Nomads of South Persia: the Basseri Tribe of the Khamseh Confederacy*, Londra, Allen ve Unwin (Kazem Vadi'i tarafından Farsçaya çeviri), ISSR, 1964, Tahran, 1961.
- , 'Method in our critique of anthropology', *Man*. (N.S.), 27, 1992, s. 175-7.
- Barthold, V. V., *K Istorii Orosheniya Turkestana*, St. Petersburg (Sochineniya III'de Moskova, 97-233), 1914.
- Bates, Daniel, *Nomads and Farmers*, Antropoloji Müzesi, Ann Arbor, 1973.
- Bausani, Alessandro, *I Persiani*, Florence, G. C. Sansoni, 1962.
- Bavar, Mahmud, *Kuhgili ve Ilat-ı An*, özel, 1324, Gaçsaran, 1945.

- Bayat, Havi, *Fa'aliyat-he-yi Komunisti der Devre-yi Rıza Şah (1300-1310)*, Entesharat-e Sazman-e Asnad-e Melli-ye Iran, 1370, Tahran, 1991.
- Bazin, Louis, 'Les turcophones d'Iran: apercuus ethno-linguistiques', *Digard* (1988), 1988, s. 43-54.
- Bazin, Marcel, 'Le Qara dag d'apres Asghar Nazariah', *Revue Geographique de l'est* (1-2), 1982, s. 19-59.
- Behmanbegi, Muhammed, *Örf ve Adetler Aşayir-i Fars*, Azar, 1324, Tahran, 1945.
- , *Buharâ-yı Men, Il-i Men*, Tahran, Agah, 1368, 1989.
- Behrami, 'Abdullah, *Hâtûrât ez Ahir-i Saltanat-ı Nasıreddin Şah tâ evvel-i Kudeta*, No. 1344, Tahran, 1965.
- Beyanî Hanbaba, *Tarih-i Nizami-yi Iran: Ceng-he-yi Devre-yi Safaviye*, Setad-ı Bozorg-ı Arteştaran, 1353, Tahran, 1974.
- Beck, Louis, 'Revolutionary Iran and its tribal peoples', *MERIP raporları* 87, 1980, s. 14-20.
- , 'Nomads and urbanites: involuntary hosts and unin-
vited guests', *Middle Eastern Studies* 18 (4), 1982, s. 426-44.
- , *The Qashqai of Iran*, Yale University Press, New Ha-
ven, 1986.
- , 'Tribes and the state in nineteenth and twentieth
century Iran', Khoury ve Kostiner (1991), 1991a.
- , *Nomad: A year in the life of a Qashqa'i Tribesman in
Iran*, University of California Press, Berkeley, 1991b.
- , 'Qashqai nomads and the Islamic republic', *Middle
East Report* 177, cilt 22 (4), Temmuz-Ağustos, 1992,
s. 36-41.
- Bedlesi, Shaaf ad-Din (Chèref-ou'ddîne), *Chearef-Nâmeħ
ou fastes de la Nation Kourde*, çevirmen ve editör Fran-
cois Charmoy, 2 cilt, St. Petersburg, 1868-75.

- Begdili, Gulam Hüseyin, *Tarih-i Begdili, Medarek ve Tahran*, Bu 'Ali, 1367, 1988.
- Begdili, Mohammed Reza, 'Ilsevanha (Şahsevanha)-yı Iran, Pasargad, 1372, Tahran, 1993.
- Belyaev, D., 'Ocherk severo-vostochnoy chasti Persidskogo Kurdistana', *Izv. Shtaba Kavk. Voyennogo Okr. No. 29* (Rostopchin tarafından alıntı yapılmıştır), 1910.
- Bell of Antermony, John, 'A Journey from St. Petersburg in Russia to Ispahan in Persia', *Rusya'daki St. Petersburg'dan seyahatler'de Asya'nın bazı kısımlarına geçiş*, cilt I, Londra, 1764.
- Bellan, L. L., *Chah 'Abbas I*, Geuthner, Paris, 1932.
- Bellingeri, Giampero, 'Una recente recognizione tra gli Shahseven della Khamshe', *Oriente Moderno* 58 (11), 1978, s. 555-61.
- Benjamin, S. G. W., *Persia and the Persians*, John Murray, Londra, 1887.
- Bessaignet, Pierre, *The Shahsevan, an Example of Settlement accompanied by Cultural Transplantation*, (Kırsal aşiretlerin yerleşik düzene geçişlerinde karşılaşılan sorunlar, tebliğ no 1), ISSR, Tahran, 1961.
- Black, Jacob, 'Tyranny as a strategy for survival: Luri facts versus an anthropological mystique', *Man* (N.S.), 7, 1972, s. 614-34.
- , 'The Economics of Oppression: Ecology and stratification in an Iranian Tribal Society', yayımlanmamış tezler, Londra Üniversitesi, 1976.
- , (Black-Michaud), *Sheep and Land. The economics of Power in a Tribal Society*, Cambridge University Press/Paris, Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, 1986.
- Bosworth, C. E., (ikinci baskısı 1980), *The Islamic Dynasties. A Chronological and genealogical handbook*, Edinburgh University Press, 1967.

- Bournoutian, George A., *The Khannate of Erevan under Qajar Rule*, Costa Mesa, Mazda Yayınları, California, 1992.
- Bradburd, Daniel, 'Tribe, state, history in Southeast Asia: a review', *Aşiret halkları*, 23, 1987, s. 57-71.
- , *Ambiguous relations: Kin, class and conflict among Komachi Pastoralists*, Smithsonian, Washington ve Londra, 1990.
- Brooks, David, 'The Enemy Within: Limitations on leadership in the Bakhtiari', *Tapper'da* (1983a), 1983.
- Browne, E. G., *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge University Press, Cambridge, 1910.
- , *A Literary History of Persia*, Volume IV, Modern Times (1500-1924), Cambridge University Press, Cambridge, 1928.
- Brydges, Sir Harford Jones, *The Dynasty of the Kajars*, Donboli'nin *Maaser-e Soltaniyeh*'inden çeviri, Londra, 1833.
- Busse, Heribert, *History of Persia under Qajar Rule*, Fasa'nın *Farsnameh-ye Naseri*'sinden çeviri, Columbia University Press, New York, 1974.
- Butkov, P. G., *Materiali dlya Novoy Istorii Kavkazas 1722 po 1803*, 3 cilt, St. Petersburg, 1869.
- Calmard, J., 'Aziz Khan Mokri' *EIr* 3, 1989, s. 261-3.
- , (der.), *Etudes Safavides* (Bibliothèque Iranienne 39), Institut Français de Recherche en Iran, Paris/Tahran, 1993.
- Campbell, J., 'The Russo-Persian Frontier, 1810', *JRCAS* 18, 1931, s. 223-32.
- Casimir, Michael J. ve Aparna Rao (der.), *Mobility and territoriality, Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fishers, Pastoralists and Peripatetics*, Berg, Oxford, 1992.

- 1987 Sayımı, *Socio-economic Census of Nomadic Tribes* (çoklu ciltler), İran İstatistik Merkezi (Plan ve Bütçe Örgütü) ve İran'ın Aşiret İşleri Örgütü (Jihad-e Sazandegi Bakanlığı).
- Cenibulahî, Muhammed Hüseyin, 'Guzareş ez sefer be yaylakat-ı aşayir-i İlsevem ve Arasbaran,' *Zahayir-i İnkılâb* 15 (1370 Yaz), s. 89-106 ve 18 (1371 İlkbahar), 1991-2, s. 43-55.
- Chardin, Jean (sonra Sir John oldu), *Voyages du Chevalier Chardin en Perse, et autres Lieux de l'Orient*, (der.) L. Langles, 10 cilt, Paris, 1811.
- Chebabi, Houchang E., 'Staging emperor's new clothers: dress codes and nation building under Reza Shah' , *IS* 26 (3-4), 1993, s. 209-33.
- Chelebizadeh, Küçükçelebizade İsmail Asım, *Tarih-e Çelebizade*, 1153, Constantinople, 1740.
- Cihanbanî, Sipahbûd Emanullah, *Marz-ha-yı İran ve Sahravi*, Ibn Sina, Tahran, 1957.
- Cihangir, Mirza, *Tarih-i Nev*, (der.) 'Abbas İkbâl, Tahran 'Elmi 1327, 1948.
- Cohn, Bernard S., *An Anthropologist among the Historians and other essays*, Oxford University Press, Oxford, 1987.
- Contarini, Barbaro'ya bkz., 1873.
- Cook, John, *Voyages and Travels through the Russian Empire, Tartary and part of the Kingdom of Persia*, Edinburg, 1770.
- Cottam, Richard W., *Nationalism in Iran*, Pittsburg University Press, 1964.
- Cribb, Roger, *Nomads in Archaeology*, Cambridge University Press, 1991.
- Crone, Patricia, 1986, 'The Tribe and the state', J. A. Hall'un (der.), *Tarihte Devletler'inde*, Blackwell, Oxford, 1986.

- , 'Tribes and states in the Middle East', *JRAS* 3 (3), 1993, s. 353-76.
- Cunabedi, Mirza Beg bin Hasan Hasani, *Revzat es-Safeviye* (BM Or 3388).
- Curzon, Saygıdeğer George Nathaniel, *Persia and Persian Question*, 2 cilt, Londra, 1894.
- Cyren, Otto, 'Fran Schahsewenzernas Land', *Ord och Bild*, 1913, s. 297-307.
- Dahl, Gudrun ve Anders Hjort, *Having Herds, Pastoral herd Growth and Household Ekonomy*, Stokholm Üniversitesi Sosyal Antropoloji Fakültesi, 1976.
- Daniş-Pezhuh Taki, 'Destur el-Mulûkc-i Mirza Rafi'a ve Tezkirat el-Mulûk-ı Mirza Sami'a, *Mecelle Dânişkade-yi Talebiyât-ı Tehran*, 1968-9, pt I: 15, 1347, s. 504-75; pt II: 16, 1347-8, s. 62-93; pt III: 16, 1347-8, s. 198-322; pt IV: 16, 1347-8, s. 416-40; pt V: 16, 1347-8, 540-64.
- , 'Emir-i Malî ve Nizamî-yi İran der 1128 ye tefsil-i askir-i firuziye Mesir-i Sultan Hüseyin-i Safavi, ez Mirza Muhammed Hüseyin Mustofi', *Ferheng-i İran Zemin* 20, 1353, 1-4, 1974, s. 396-421 (Kunke'ye de bkz.).
- d'Arcy Todd, E., 'Itinerary from Tabriz to tehran via Ahar, Mishkin, Ardabil, Tálîsh, Gílân and Kazvin in 1837', *JRGS* 8, 1938, s. 29-39.
- de Bruin, Cornelis, *Travels into Muscovy, Persia and divers Parts of East Indies*, Londra, 1759.
- de Clarac, Louis André de la Mamye, *Histoire de Perse depuis le Commencement de ce siecle*, Paris, 1750.
- de la Maze, Père, 'Journal du voyage... de Chamakie a Ispahan', *Nouveaux Memoires de Missions de la Campaigne de Jesus dans le Levant* III, Paris, 1723.
- della Valle, Petro, *I Viaggi di Pietro della Valle, Lettere dalla Persia* (Il Nuovo Ramusio 6), (der.) F. Gaeta ve L.

- Lockhart, Instituto Poligraphico dello Stato, Roma, 1972.
- Dêlîlî, Hüseyn Alioğlu, 'Karabag Hanlığının Banisi Penahali Han hakkında yeni malûmat (Karabağ Hanlığının kurucusu Panahali han hakkında yeni bilgiler)', *Tarih, Felsefe, Hukuk* 1, 1971, s. 42-7.
- , 'Shahseven tayfası ve onun Azerbaycanın siyasi hayatındaki mevkii hakkında', *Tarih, Felsefe, Hukuk* 4 (3), 1974, s. 23-30.
- , *Azərbaycanın cənub Hanlıkları XVIII. Asrın ikinci yarısında*, ANASSRII, Bakü, 1979.
- de Morgan, Jacques, 'Le féodalité en Perse, son origine, son développement, son état actuel', *Revue d'Ethnographie et de Sociologie* 1912 mai-août (5-8), 1912, s. 169-90.
- de Planhol, Xavier, *Les Fondements Géographiques de l'histoire de l'Islam*, Flammarion, Paris, 1968.
- , *Les Nations de Prophète. Manuel Géographique de Politique Musulmane*, Fayard, Paris, 1993.
- Dickson, Martin, 'Shâh Tâhmasp and the Üzbeks (The duel for Khurâsân with Ubeyd Khân 930-946/1524-1540)', *Yayımlanmamış tez*, Princeton University, 1958.
- , 'The Fall of Safavi dynasty', *J. American Oriental Society* 82, 1962, s. 503-17.
- Digard, Jean-Pierre, 'Histoire et anthropologie des sociétés nomades: le cas d'une tribu d'Iran', *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 28 (6), 1973, s. 1423-35.
- , 'Les nomads et l'état central en Iran. Quelques enseignements d'un long passe d'hostilité réglementé', *Peuples Méditerranéens* 7, 1979, s. 37-53.
- , 'Jeux de structures: segmentarite et pouvoir chez les nomades Baxtyari d'Iran', *L'homme* 27 (2), 1987, s. 12-53.

- , (der.), *Le Fait Ethnique en Iran et en Afghanistan*, Editions du Centre National de recherche Scientifique, Paris, 1988.
- Dunbuli, 'Abdülrezzak Beg Meftun, *Mu'esir-i Sultaniye*, (der.) Gulam Hüseyin Sadri-Afşar, İbn Sina, 1351 (orijinal baskı 1241/1827), Tahran, 1972.
- Dorn, B., *Geschichte Shirwans, Beiträge zur geschichte der Kaukasischen Lander und Völker*, pt. II, (orijinali St. Petersburg 1840), Leipzig, 1967.
- Douglas, William O., *Strange Lands and Friendly People*, Gollancz, Londra, 1952.
- Dunsterville, L. C., *The Adventures of Dunsterforce*, Edward Arnold, Londra, 1920.
- Dupre, Adrien, *Voyage en Perse*, Paris, 1819.
- Eagleton, W., *The Kurdish Republic of 1946*, OUP, 1963.
- Echraqi, Ehsan, 'Le Kholâsat al-Tawârikh de Qâzi Ahmad connu sous le nom de Mir Monshi', *SI* 4, 1975, s. 73-89.
- Efendiev, Oktay, 'Le rôle des tribus de langue turque dans la création de l'état safavide', *Turcica* 6, 1975, s. 24-33.
- , *Azerbaydzhanskoe Gosudarstvo Sefevidov v XVI veke*, ANASSRİI, Bakü, 1981.
- Eichwald, E., *Reise auf dem Caspischen Meere und in den Caucasus*, Stuttgart ve Tübingen, 1834.
- Eickelman, Dale F., *The Middle East, An Anthropological Approach*, Engelwood Cliffs, Prentice Hall (2. Baskı, orijinal baskı 1981), 1989.
- el-Hüseyini, Mahmud, *Tarih-i Ahmedsani*, 2 cilt, (der.) Dustmorad Seyid Muradov, Nauka, Moskova, 1974.
- Emerson, John, 'Some general account of the Safavid and Afsharid period, primarily in English', (1990), Melville, 1990.

- , 'Adam Olearius and the Literature of the Schleswig-Holstein missions to Russia and Iran, 1633-1639', Calmard'ın (1993), 1993.
- Equipe, Equipe écologie et anthropologie des sociétés pastorales (der.), *Pastoral Üretim ve Toplum*, Cambridge University Press/Paris, Maison des Sciences de l'Homme, Cambridge, 1979.
- Evans-Pritchard, E. E., *Witchcraft, Oracles and Magic among the Azanda*, Oxford University Press, Oxford, 1937.
- , *The Nuer*, Oxford University Press, Oxford, 1940.
- Evliya Chelebi (Evliya Efendi), *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa in the Seventeenth Century*, çev. Ritter Joseph von Hammer, Londra, 1850.
- Felsefi, Nasrullah, *Zendengani-yi Şah 'Abbas-ı evvel*, 3 cilt, Ilm 1364 (ilk baskı 1953-60/1332-9), Tahran, 1985.
- Ferzad, Hüseyin, *İnkılâb ve Tehavvül-i Azerbaycan*, Daniş, 1324, Tebriz, 1945.
- Fasa'i, Hacı Mirza Hasan, *Farsname-yi Nasiri*, Litografi, 1313, Tahran, 1895-6.
- Fawcet, Louise L'Estrange, *Iran and the Cold War: Azerbaijan Crisis of 1946*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Floor, Willem, 'Fact or Fiction: the most perilous jopurneys of Jan Jansz, Struys', Calmard'da (1993), 1993.
- FO Prints, *Affairs of Persia*, İran işleriyle ilgili diğer yazışmalar, Bölümler I-XXXV (Ocak 1905-Eylül 1913), IOL, L/P&S/20.
- FO Prints, *Persia and Arabia*, İran ve Arabistan konularıyla ilgili diğer yazışmalar, Bölümler I-XXI (Temmuz 1899-Aralık 1904), IOL, L/P&S/20.
- Foran, John, *Fragile resistance: Social Treansformation in Iran from 1500 to the revolution*, Westview Press, Boulder, 1993.

- Fortescue, Yüzbaşı L. S. (derleme), *Military Report on Tehran and adjacent Provinces of North-West Persia*, IOL, L/P&S/20, c. 200, Kalküta, 1922.
- , 'The Western Alburz and Persian Azerbaijan', *Geographical Journal* 63 (Nisan), 1924, s. 301-17.
- Fragner, Bert, 'Ardabīl zwischen Sultan und Schah, Zehn Urkunden Schah Tahmāsp II', *Turcica* 6, 1975a, s. 177-225.
- , 'Das Ardabīler Heiligtum in den Urkunden', *Wiener Zeitschrift zur Kunst Morgerlandes* 67, 1975b, s. 169-215.
- , *Repertorium persicher Herrscherurkunden: Publiizierte Originalurkunden (bis 1848)*, Schwarz, Freiburg, 1980.
- , 'Social and economic affairs', Jackson ve Lockhart (1986), 1986, s. 491-567.
- Franz, Erhard, *Minderheiten in Iran, Dokumentation zur Ethnographie und politik* (Aktueller informationsdienst Moderner Orient, Sondernr, 8), Deutsches Orient-Institut, Hamburg, 1981.
- Fraser, J. B., *A Winter's Journey (Tâtar) from Constantinople to Tehran*, 2 cilt, Londra, 1838.
- Frye, Richard, 'Ardabil', *EI* (2. Baskı), 1, 1960, s. 625-6.
- Fryer, John, *A New Account of East India and Persia, being Nine Years' travels, 1672-1681*, 3 cilt, Hakluyt Society, Londra, 1909-15.
- Ganzer, Burkhard, 'Constructing tribal identity in Iran', *Man* (N.S.), 29, 1994, s. 182-3.
- Garber, Binbaşı Johann Gustav, 'Nachrichten, von denen der westliche Seite der Caspian See... in dem Jahre 1728', G. F. Müller'in *Sammlung Russischer Geschicgte* 4'ünden, St. Petersburg, 1760, s. 1-147.
- Gärrod, Oliver, 'The Qashqai tribe of Fars', *JRCAS* 33, 1946, s. 293-306.

- Garthwaite, Gene R., *Khans and Shahs: a documentary Analysis of the Bakhtiari in Iran*, Cambridge University Press, Cambridge, 1983.
- Garusi, Hasan 'Ali Han, Emir Nizam, *Münşe'at-ı Emir Nizam*, (der.) Muhammed Mehdi, 1328, Tebriz, 1910.
- Gazeteer 1914. *Gazeteer of Persia*, cilt II (North West Persia-Kuzey Batı İran), Simla, Genel Kurmay, Hindistan.
- Gellner, Ernest, 'Tribal Society and its enemies', Tapper'da (1983a), 1983.
- Ghaffari Kaşani, Mirza Muhammed Abu'l Hasan, *Gülşen-i Murad*, 1330 (BM Or. 3592; Orijinali 1210/1796), Tahran, 1887.
- Gholsorkhi, Shoreh, 'Pari Khan Khanum: a Masterful safa-vid Princess', *IS* 28, 1995, s. 143-156.
- Gilbar, Gad G., 'Demographic developments in late Qajar Persia, 1870-1906', *Asian and African Studies* 11 (2) (1976-7), 1976, s. 125-56.
- , 'Persian agriculture in the Late Qajar period, 1860-1906: some economic and social aspects', *Asian and African Studies* 12 (3), 1978, s. 312-65.
- , 'Trends in the development of prices in late Qajar Iran, 1879-1906', *IS* 16 (3-4), 1983, s. 177-98.
- Gingrich, Andre, 'Concepts and confusions: understanding Middle Eastern Societies', *Current Anthropology* 33 (1), 1992, s. 129-31.
- Glassen, Erika, 'Die frühen Safaviden nach Qāzī Ahmad Qumī', Tez, Freiburg-im-Breisgau, 1968.
- Glatzer, Bernt, 'Pashtun Nomads and the state', Tapper'da (1983a), 1983.
- Gmélín, Samuel Gottlieb vd., *Histoire des Découvertes faites par Divers Savans Voyageurs dans Plusieurs Contrées de la Russe & de la Perse...*, 3 cilt, La Haye, Berne, 1779.

- Gülistani, Abu'l Hasan b. Muhammed Emin, *Mücmel el-Tevarih Zeynelabidin Emir Kuhmarrei'nin Zeyl ve Haşiyesi* ile birlikte, (der.) Modarres Rezavi, 1344, Tahran, 1965.
- Good, Mary-Jo, 'Social Hierarchy in Provincial Iran: the case of Qajar Marageh', *IS* 10 (3), 1977, s. 129-63.
- Griswold, William J., *The Great Anatolian Rebellion 1000-1020/1591-1611*, *Islamkundliche Untersuchungen*, Band 83, Klaus Schwarz, Berlin, 1983.
- Grönke, Monika, *Derwische in Vorhof der Macht. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Nordwestirans im 13 und 14 Jahrhundert* (Freiburger Islamstudien 15), Franz Steiner, Stuttgart, 1993.
- Gurney, John D., 'A Qajar household and its estates', *IS* 16 (3-4), 1983, s. 137-76.
- , 'Rewriting the social history of late Qajar Iran' (1990), 1990.
- Haaland, Gunnar, 'Economic determinants in ethnic processes', Fredrik Bart'ın *Ethnik Groups and Boundaries*, Allen and Unwin, Londra, 1969.
- Hambly, Gavin R. G., 'Aqa Muhammad Khan and the establishment of the Qajar dynasty', *JRCAS* 50 (2), s. 161-74, Qajar dynasty, *JRCAS* 50 (2), 1963, s. 161-74.
- , 'Āghā Muhammad Khan and the establishment of the Qajar dynasty' and 'Iran during the reigns of Fath Ali Shah and Muhammad Shāh', Avery vd. (1991), 3. ve 4. Bölümler, 1991a.
- , 'The Pahlavī Autocracy: Rıza Shāh, 1921-1941' ve 'The Pahlavī Autocracy: Muhammad Rıza Shāh, 1914-1979' (Pehlevi Otokrasisi: Rıza Şah, 1921, 1941 ve Pehlevi Otokrasisi: Muhammed Rıza Şah, 1941-1979, Avery vd. (1991), 6. ve 7. Bölümler, 1991b.

- Hammer, (Hammer-Purgstall), Joseph Ritter von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Graz, Akad, Druck und Verlagsanstalt, 1965.
- Haneda, Masashi, Review of Savory (1978), *SI* 10, 1981, s. 335-8.
- , 'L'evolution de la garde royale des Safavides', *MOOI* 1, 1984, s. 40-64, ('Safavi Kraliyet Muhafızlarının Evrimi'), şeklinde çevrilmiştir, *IS* 22 (2-3), 1989, s. 57-86.
- , *Le Châh et les Qızılbaş. Le système Militaire Safavide* (Islamkundliche Untersuchungen 119), Klaus Schwarz, Berlin, 1987.
- Hanway Jonas, *An Historical Account of the British Trade over the Caspian Sea... The revolutions of Persia*, Londra, 1753.
- Hart, David M., 'Rejoinder to Henry Munson Jr. "On the irrelevance of the segmentary lineage model in the Moroccan rif"', *AA* 91, 1989, s. 765-9.
- Hasani, 'Ataullah, 'Tarihçe-yi İl-i Şahsevan-ı Bağdadî', Yayınlanmamış tezler, 5 cilt, Islamic Free University, 1369, Tahran, 1990.
- Hawaiian Agronomics, *The Study of the animal husbandry and agricultural complex of Moghan region: reconnaissance survey and preliminary investigation*, Honolulu, Hawaiian Agronomics Company (Uluslararası) ve Tahran, Hayvancılık Örgütü, Tarım Bakanlığı, 1971.
- Helfgott, Leonard M., 'Tribalism as a socio-economic formation in Iranian history', *IS* 10 (1-2), 1977, s. 36-61.
- , 'The structural foundations of the national minority problem in revolutionary Iran', *IS* 13, 1980, s. 195-124.
- , 'Tribe and uymaq in Iran: a reply', *IS* 16 (1-2), 1983, s. 73-8.

- Hidayet, Mehdi-Koli, Muhber es-Saltanat, *Hatırât ve Hata-rat*, (İkinci baskı), 1344, Tahran, 1965.
- Hinz, Walter, *Irans Aufstieg zum Nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*, Berlin ve Leipzig, 1936.
- Hiyadat, Rıza Kulı Han, *Fehres ül-Tevarih*, (der.) 'Abdül-Hüseyn Neva'i ve Mir Haşım Muhaddis, Sosyal Bilimler ve Kültürel Araştırmalar Merkezi, 1373, Tahran, 1994.
- Hobsbawm, Eric, *Primitive rebels, Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Norton, New York, 1965.
- Hoffman, Birgit, *Persische Geschichte 1694-1835, erlebt, erinnert und erfinden. Das Rustam an tawarih in deutscher Bearbeitung* (Islamwissenschaftliche Quellen und Texte aus deutschen Bibliotheken, cilt 4), 2 kısım, AKU, Bamberg, 1985.
- Holmes, William Richard, *Sketches on the Shores of the Caspian, descriptive and pictorial*, Londra, 1845.
- Housego, Jenny, *Tribal Rugs. An Introduction to the weaving of the tribes of Iran*, Scorpion, Londra, 1978.
- Houtum-Schindler, General A., *Eastern Persian Irak* (Doğu İran Irak'ı), John Murray, 1898.
- Huart, C., 'Kara Bagh', *EI* (birinci baskı), 2 (2), 1927, s. 727.
- Huvendmir, Gıyaseddin b. Humam, *Habib es-Siyar*, (der.) Hayyam, 1333, Tahran, 1954.
- İkbal, 'Abbas, *Tarih-i Mufasssal-ı İran*, Tahran, 1320, 1941.
- , 'Hasan 'Ali Han Emir Nizam Garusi', *Yadgar* 3 (2), 1946, s. 8-33.
- , 'Şer-i hal-i 'Aziz Han Serdar-ı Kull Mukri', *Yadgar* 4 (1-2), 1947, s. 37-62.
- İnalcık, Halil, 'Part I, The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600', Halil İnalcık ve Donald Quatert

- (der.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1941*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Ingold, Tim (der.), *The Past is a Foreign Country*, Manchester, Antropolojik Kuramlar Konusunda Tartışma Grubu, 1994.
- 'Iranskiy', 'Cherez voyennuyu diktaturu k nats, gosudars-tvu', *Novy Vostok* 5, 1924, s. 100-13.
- Irons, William G., 'Nomadism as a political adaptation: the case of the Yomut Turkmen', *American Ethnologist* 1 (4), 1974, s. 635-58.
- , 1975, *The Yomut Turkmen: a study of Social Organization among a Central Asian Turkic-speaking Population*, University of Michigan, Museum of Anthropology, Ann Arbor, 1975.
- Ismail-zade, D. I., 'Iz istorii kochevogo khozyaystva Azerbaydzhana pervoy polovini XIX v.', *Istoricheskiy Zapis-ki*, 1960, s. 96-136.
- Issawi, Charles (der.), *The Economic History of Iran, 1800-1914*, University of Chicago Press, 1971.
- ISSR (der.), *Menabe' ve Me'ahız-ı Aşayir-i İran be Farsî*, Tahran, Aşayir Yayınları (Aşiret Yüksek Konseyi), 1987.
- Jackson, Peter ve Lawrence Lockhart (der.), *The Timurid and Safavid Periods*, Cambridge İran Tarihi, cilt 6, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.
- Jaubert, P. Amédée, *Voyage en Armenie et en Perse, fait dans les annes 1805 et 1806*, Paris, 1821.
- Jävanshir, Ähmädbây, *Qarabagh Khanlığının Tarikhi* (Karabağ Hanlığının Tarihi 1747'den 1805'e kadar), ANASSRİI, Bakü, 1961.
- Jenkinson, Antony, *Early voyages and travels to Russia and Persia*, (Hakluyt Society, ilk seriler 72-3), Londra, 1885-6.

- Johnson, Gregory A., 'Organizational structure and scalar stress', Colin Renfrew, Michael Rowlands ve Barbara Seagraves (der.), *Theory and Explanation in Archeology*, Academic Press, New York, 1982.
- Kakhanov, A., 'Shakhseveni (k sobitiyam na Kavkazsk. granitse)', *Moskovski Yezhenedelnik*, 22, 1908, s. 26-8.
- Kara-Bagî, Mirza Cemal Civanşir, *Tarih-i Kara-Bag*, ANASSRII, Bakü, 1959.
- Kara Chemsî (Réchid Safvet Kara Chemseddine Oğlu), 'Les Turcs en Perse', *Revue de Hongrie* (Budapeşte) 17 (1 Nisan), s. 14-25, (15 Haziran), s. 12-23 ve 18 (1 Temmuz-15 Ağustos), s. 26-39 (15 Eylül), 1016, s. 17-30.
- Kasravî Tebrizî, Ahmed, *Tarih-i Hicde Salih-i Azerbaycan, ya Destan-ı Meşrutiyet der İran*, 1316, Tahran, 1938.
- Kayhan, Mesud, *Cografiye-yi Mutassal-ı İran*, 1311, Tahran, 1933.
- Kazemzadeh, Firuz, *Russia and Britain in Persia, 1864-1914 A Study in Imperialism*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1968.
- Kemal Han b. Celâl Münecim, *Zübdât at-Tavarih* (RAS MS P. 56; Orijinal 1088), 1677.
- Kemali, 'Abbas 'Ali 'Abdali, *Negareşi ber Kûza-ı İstisadî İctimaî ve Ferhengi-yi Cami-i Aşayir-i Azerbaycan-ı Şarkî*, Plan ve Bütçe Örgütü, Doğu Azerbaycan (1368), Tebriz, 1989.
- Kerimzâde, Muhammed, 'Şahsevan-ha-yı Fars (Pişine-yi tarihî ve Şenaht-ı Şahsevan-ha', *Honar ve Mardum* 12 (136-7), Bahman/Esfand, 1352, 1974, s. 75-9.
- Kerimzâde-Tebrizî, Muhammed Ali, 'Çend ferman-ı tarihî'-*Barrasiha-yı Tarihî* 5 (5), 1971, s. 177-86.
- Keddie, Nikki ve Mehrdad Amanat, 'Iran under the later Qajars 1848-1922', Avery'nin vd., (1991), bölüm 5, 1991.

- Khazanov, A., *Nomads and the Outer World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- Khoury, Philip S. ve Joseph Kostiner (der.), *Tribes and state formation in the Middle East*, California University Press/Londra, I. B. Tauris, Berkeley, 1991.
- Khuzani Esfahani, Fazli ben al-'Abedin, *Afzal at-Tavarikh*, 2 cilt, cilt I, Eton College MS 172; cilt II, BM Or. 4878.
- Kiyavend (Rehşhurdşid), 'Aziz, *Hukûmat, Siyasât ve 'Aşayir ez Kaçariye tâ Konun*, 'Ashayer Publications, 1368, Tahran, 1989.
- Kinneir, J. Macdonald, *A Geographical Memoir of the Persian Empire*, Londra, 1813.
- Kobychev, V. P., 'Krestyanskoe zhilische narodov Azerbaydzhana v XIX v', *Kavkasky Etnograficheski Sbornik* 3, 1962, s. 3-68.
- Koetz, Walter N., *Persian Diary 1939-41*, University of Michigan, Ann Arbor, 1983.
- Komi, Kazi Ahmad, *Hulasât-ı Tavarikh* (der) E. Işraki, Tahran Univeristy Press, 1359, Ayrıca, Müller (1964), Glassen (1968), Echraqi (1975), bkz., 1980.
- Kotov, K. F., *Khozheniye Kuptsa Fedota Kotova v Persiyu*, (der.) A. A. Kuznetsov, ANSSSRIV, Moskova, 1958.
- Krech III, Shepard, 'The state of ethnohistory', *Annu. Rev. Anthropol*, 20, 1991, s. 345-75.
- Krusinski, Pere Tadeusz Juda, S. J., *Histoire de la Derniere Revolution de Perse*, (der.) J. A. du Cercau, çev. Béchon, Paris, 1782a.
- , *The History of the Revolution of Persia: taken from the Memoirs of Father Krusinski*, çev. Anon, Londra, 1782b.
- Kuhmarreh'i, Golestaneh'e bkz.

- Kunke, Marina, *Nonadenstämme in Persien im 18. Und 19. Jahrhundert* (Islamkundliche Untersuchungen Band 151), Klaus Schwarz, Berlin, 1991.
- Lambton, A. K. S., *Landlord and Peasant in Persia*, Oxford University Press, 1953.
- , 'Persian Society under the Qājār', *JRCAS* 48 (2), 1961, s. 123-39.
- , *The Persian Land Reform 1962-1966*, Oxford University Press, Oxford, 1969.
- , 'İlât.', *EI* (ikinci baskı), 3, 1971, s. 1095-110.
- , 'The tribal resurgence and the decline of the bureaucracy in the eighteenth century', Thomas Naff ve Roger Owen'in (der.), *Studies in the eighteenth century Islamic History*'de, S. Illinois University Press, Carbondale, 1977.
- , *Qajar Persia, Eleven studies* (on bir inceleme), I. B. Tauris, Londra, 1987.
- , 'Land tenure and revenue administration in the nineteenth century', Avery vd. (1991), 1991.
- Lapidus, Ira M., *A History of Islamic Societies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.
- , 'Tribes and state formation in Islamic history', Khou-ri ve Kostiner (1991), 1991.
- Laricani, Hüccetullah Hasan (der.), *Kitab-Name-yi 'Aşayir-i İran*, 'Aşayir Yayınları (ONA, Aşiretler Yüksek Konseyi), 1369, Tahran, 1990.
- Leach, E. R., *Political Systems of Highland Burna*, Athlone, Londra, 1954.
- Lerch, Johann Jacob; 'Auszug aus dem tagebuch von einer Reise...', *Büsching's Magazine* 3, 1769, s. 1-44.
- , 'Nachricht von der zweiter Reise nach Persien von 1745 bis 1747', *Büsching's Magazine* 10, 1776, s. 365-476.

- Le Roy Ladurie, Emmanuel, *Montaillou*, Gallimard, Paris, 1975.
- Leviatov, V. N., *Ocherski iz istorii Azerbaydzhana v XVIII veke*, Izd. ANASSRII, Bakü, 1948.
- Lewis, I. M., (der.), *History and Social Anthropology*, (ASA Monografları No. 7), Tavistock, Londra, 1968.
- Lindner, Rudi Paul, 'What a nomadic tribe?', *Comparative studies in Society and History* 24, 1982, s. 689-711.
- , *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Indiana University Press, Bloomington, 1983.
- Lockhart, Laurence, *Nadir Shah*, Luzac, Londra, 1938.
- , *The Fall of the Safavi Dynasty and the Afghan Occupation of Persia*, Cambridge University Press, Cambridge, 1958.
- , 'The Persian army in the Safavid period' , *Der Islam* 34, 1959, s. 89-98.
- Loeffler, Reinhold, 'national integration of Boir Ahmad', *IS* 6, 1973, s. 127-35.
- , 'Tribal order and the state: the political organization of Boir Ahmad', *IS* 11, 1978, s. 145-71.
- MacGregor, C. M., *Narrative of a Journey through the province of Khorassan and on the N. W. Frontier of Afghanistan in 1875*, Londra, 1879.
- Madatov, Prince, *Zhizn General-Leytenanta Knyazya Madatova*, St. Petersburg, 1837.
- Magee, Teğmen G. F., *The Tribes of fars*, Simla (Kasım 1945'te derlenmiştir), IOL, V. 2068, A. 1179-me/46, Gizli, 1948.
- Malcolm, Sir John, *The History of Persia*, 2 cilt, (İkinci baskı 1829), Londra, 1815.
- Manz, Beatrice Forbes, *The Rise and Rule of tamerlane*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

- Meraghî, Muhammed Hasan Han, Sen'ieddin Devle, İtimad es-Saltanat, *Mirat ül Buldan-ı Nasırî*, 4 cilt, 1294-7, Tahran, 1877-80.
- , *Kitab-ı al-Maasirval-Asar*, Tahran, 1889.
- Markov, Vladimir, 'Shakhseveni na Mugani. Istorika- etnograficheskiy ocherk', *Zap. Kavk. Otd. Russk. Geogr. Obshch*, 19 (1), 1890, s. 1-62.
- Martin, B. G., 'Seven Safawid documents from Azarbayjan', S. M. Stern (der.), *Documents from Islamic Chanceries*, First Series (İslam mahkemelerinden belgeler, ilk seri-ler), Oxford University Press, Oxford, 1965.
- Marx, Emanuel, 'The tribe as a unit of sussistence: nomadic pastoralism in the Middle East', *AA* 79, 1977, s. 343-63.
- Maslovskiy, 'Materiali sobrannye iri Shtabe Ardebilskogo Otryada. Zamyetka o Shahsevenakh', *Izv. Shtaba Kavk. Voyennogo Okr.* 37, 1914, s. 1-23, 47.
- Masson, Chas, *Narrative of Various Journeys in Balochistan, Afghanistan and the Pancap; including a Residence in those countries from 1826 to 1830*, 3 cilt, Londra, 1842.
- Mazzaoui, Michel, *The Origins of the Safawids: Siism, Sufism and the Gulat*, Franz Steiner, Wiesbaden, 1972.
- McChesney, R. D., 'Comments on the Qajar uymaq in the Safawid period, 1500-1772', *IS* 14 (1-2), 1981, s. 87-105.
- Mélikoff, Irène, 'Le probleme Qızılbaş', *Turcica* 6, 1975, s. 49-67.
- Melville, Charles (der.), *Pembroke Papers I, Persian and Islamic Studies in honour of P. W. Avery*, Cambridge University, Orta Doğu Araştırmalar Merkezi, 1990.
- , 'From Qars to Qandahar: the itineraries of Shah 'Abbas I (995-1038/1587-1629)', (1993), Calmard, 1993.

- Melzig, Herbst, *Resa Schah: der Aufsstieg Irans und die Grossmächte*, Stuttgart, Union deutsche Verlagsgesellschaft, Berlin, Leipzig, 1938.
- Membré, Michelle, *Mission to the Lord Sophy of Persia (1539-1542)*, Giriş ve notlarla birlikte çev. A. H. Morton, SOAS, Londra, 1993.
- Minorskiy, Vladimir, 'Shāh-sewan', *EI* (birinci baskı), 4 (1), 1934a, s. 267-8 (İlk olarak Fransızca basılmıştır, 1926).
- , 'Shakākī', *EI* (birinci baskı), 4 (1), 1934b, s. 290.
- , 'Mukān', *EI* (birinci baskı), 3, 1936, s. 710-711
- , 'Mukān', *EI* (birinci baskı), ek, 1938, s. 152-3.
- , (çevirisi ve açıklaması), *The Tadhkirat al muluk. A Manual of Safavid Administration* (Safavi yönetiminin el kitabı) (Gibb Memorial Series, NS 16), Luzac, Londra, 1943.
- , 'Aynallu/Inallu', *Rocznik Orientalistyczny* 17, 1951-2, s. 1-11.
- , 'Persia: religion and history', *Iranica* (Tahran), 1964, s. 242-259.
- Mirjafari, Hossein, 'The Haydarī-Ni'matī conflicts in Iran', çeviri ve uyarlama J. R. Perry, *IS* 12, 1979a, s. 135-62.
- , 'Shahsevan tribes in Iran', *The Turkish Studies Association Bulletin*, 3 (1), 1979b, s. 1-3.
- Mirza Firooz Khan, 'Sahsevan v Cossaks', *The Near East*, 2 Ağustos 1912, s. 383.
- Mizban, Mehdi, 'Il-e Shahevan (Moured-e Motale'eh Tai-feh-ye Geyiklu, Tireh-ye Hajji-Imanlu)', yayımlanmamış tezler, Islamic Free University, 1371, Tahran, 1992.
- Moerman, Michael, 'Ethnic classification in a complex civilization: who are the lue?', *AA* 67, 1965, s. 1215-30.

- , 'Who the Lue are?' (Lue'lae kimler), June Helm'in (der.), *Essays on the problem of tribe*, University of Washington Press, Seattle, 1968.
- Mohammad Kazem, Vazir of Marv, *Nameh-ye Alam-ara-ye Naderi*, ANSSSRIV, Moskova, 1960.
- , *Alam-ara-ye Naderi*, 3 cilt, Giriş, Notlar ve Fihrist ekiyle Mohammed Amin Riahi editörlüğünde ikinci baskı, 'Elm, 1369, Tahran, 1990.
- Mohammad Ma'sum, *Hulāsāt as-siyar. Der Iran unter Schah Şafī (1629-1642) nach der chronic des Mohammad ma'sum b. Huagagī Isfahani*, Giriş bölümü ile birlikte seçme çeviri Gerhard Rettelbach tarafından, Rudolph Trofenik, Münih, 1978.
- Müctehadi, Mehdi, *Rical-i Azerbaycan der Asr-ı Meşrutiyet*, Nakş-ı Cihan, 1327, Tahran, 1948.
- Momen, Moojan, *An Introduction to Shi'i Islam. The History and Doctrines of Twelver Shiism*, New Haven ve Yale Univetsity Press, Londra, 1985.
- Monaco, Adriano, 'L'Azerbeigian Persiano', *Bolletina della Reale Societa Geografica Italiana Series 6*, cilt 5, 1928, s. 25-70, 143-70, 262-94.
- Monteith, W., 'Journal of a tour through Azarbayjan and the shores of the Caspian', *JRGS* 3, 1833, s. 1-59.
- , 1856, *Kars ve Erzurum*, Londra.
- Moore, Arthur, *The Orient Express*, Constable, Londra, 1914.
- Moosa, Matti, *Extremist Shiites: the Ghulat Sects*, Syracuse University Press, 1988.
- Morgan, David, Review of Reid (1983), *BSOAS* 49 (2), 1986, s. 434.
- , *Medieval Persia 1040-1797*, Longman, Londra, 1988.
- Morier, James, *A Journey through Persia, Armenia and Asia Minor, to Constantinople in the years 1808 and 1809*, Londra, 1812.

- , *A Second Journey through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople between the years 1810 and 1816*, Londra, 1818.
- , 'Some account of the Iliyáts, or wandering tribes of Persia...', *JRGS* 7, 1837, s. 230-42.
- Morton, Alexander H., 'The Ardabil Shrine in the reign of Shah Tahmasp I, Part I', *Iran* 12, 1974, s. 31-64.
- , 'The Ardabil Shrine in the reign of Shāh Tahmāsp I, Part II', *Iran* 13, 1975, s. 39-58.
- , Review of Reid (1983), *JRAS*, 1986, s. 281-2.
- , Membre'ye bkz. (1993), 1993a.
- , 'The *chūb-i tarīq* and *Qızılbaş* ritual', Calmard'dan (1993), 1993b.
- Mostofi, 'Abdollah, *Sharh-e Zendagani-ye Man ya Tarikh-e Ejtema'i va Edari-ye Doureh-ye Qajar*, 3 cilt, Zavvar, 1324-6, Tahran, 1945-7.
- Müller, Hans (Editör ve çevirmen), *Die Chronik Hulāṣat at-Tāwārih des Qāzī Ahmad Qumī: Der Abschnitt über Shah 'Abbās I.*, Steiner, Wiesbaden, 1964.
- Munson Jr, Hanry, 'On the irrelevance of the segmentary lineage model in the Moroccan Rif', *AA* 91, 1989, s. 386-400.
- Musävi, T. M., *Orta Asr Azarbayjan Tarikhinā dair Farsdili Sānādlār (XVI-XVIII asrlar)*, ANASSRII, Bakü, 1977.
- Naba'i, Ebu'l Fezl, 'Şahsevan (Elsevan)-ha-yi Azarbaycan', *Faslname-yi Tahkikat-ı Coğrafiya'i* 2 (1), 1366, 1987, s. 181-98.
- Nadir Mirza Ben Badi' el-Zaman Mirza, *Tarih ve Cografya-yı Der al-Saltanat-ı Tabriz*, (der.) 'Abbas-Kulı Lisan el-Mülk Sepehr, 1325, Tahran, 1905.
- Nafisi, Said, *Tarih-i İctima ve Siyasī-yi İran der devre-yi Mu'asır*, 2 cilt, Şar, 1335 ve 1344, Tahran, 1956 ve 1965.

- Na'ini, Muhammed Cafer bin Muhammed Hüseyn, *Cami-i Caferi*, (der.) İrac Afşar, Encümen-i Asar-ı Melli, 1353, Tahran, 1974.
- Nami İsfahanî, Mirza Muhammed Sadık-el Musavi, *Tarih-i Gitti-Goşa'i Abdül kerim bin Ali Rıza eş-Şerif ve Muhammed Rıza Şirazi'den iki ekle birlikte*, (der.) Sa'id Nafisi, Eqbal, 1317, Tahran, 1938.
- Napier, Binbaşı H. D., 'Report on a journey Isfahan-Hamadan-Saveh-Tahran', *FO baskıları İran ve Arabistan*, X. Bölüm (82), IOL, L/P&S/20, 1902.
- Nasserî Bilesavar, Ahad, *Deşt-i Mugan der Güzergâh-ı Tarih*, Özel, 1372, 1993.
- Nikitine, Basil, 'Notice sur la province persane de Talech', *Revue du Monde Musulman* 1992 (1), 1922, s. 121-38.
- , 'Les Afsars d'Urümiyeh', *Journal Asiatique* 214 (Ocak-Mart), 1929, s. 122-3.
- Oberling, Pierre, 'The Turkic Peoples of South Iran', tezler, Columbia Üniversitesi, University microfilms, 1960.
- , *The Turkic Peoples of Iranian Azerbaijan*, Amerikan Bilim Cemiyetleri Konseyi Ural ve Altay Dillerinde Araştırma ve İncelemeler, Proje no. 51, 1964a.
- , 'The Tribes of Qarāca Dāg', *Oriens* 17, 1964b, s. 60-95.
- , *The Qashqā'i Nomads of Fārs*, The Hague, Moouton, 1974.
- , 'Afşar', *Elr* 1, 1985, s. 582-6.
- ODDM, 'Report of Dashte Moghan Development Center', yayımlanmamış rapor, Azerbaycan Su ve Elektrik Kurumu, Ekim 1966.
- Ogranovich, I. A., 'Svedeniya o Shakhsevanakh'- *Kavkazskiy Kalendar na 1871 2, 1870*, s. 68-84.
- , 'Muganskaya Step...', *Kavkaz* (Tiflis), 1872, Nolar, 1, 11, 37, 45, 82, 85, 102, 130, 144, 1872.

- , 'Provintsii Persii Ardebilskaya i Serabskaya'- *Zap. Kavk. Otd. Imp. Ressk. Geogr. Osch.* 10 (1), 1876, s. 141-235.
- Okazaki, Shoko, 'The Great Persian famine of 1870-71', *BSOAS* 49, 1986, s. 183-92.
- Olearius, Adam, *The Voyages and Travels of the Ambassadors*, çev. John Davies, ikinci baskı, Londra, 1669.
- ONA, Study and Research Unit of the Organization for Nomadic Affairs, 'Barrasi-yi taarif ve mefahim-i vazeha-yı aşayir', *Zahayir-i Inkılâb* 11, 1369 Yaz, 1990, s. 77-81.
- , 'Ta'arif mefahim-i be-kâr-rafte der sarşomari-yi ictimai-iktisadî-yi aşayir-i Kuçande-yi Tir-me 1366', *Zahayir-i Inkılâb* 19, 1371 Yaz, 1992, s. 17-24.
- Opie, James, *Tribal Rugs: Nomadic and village weavings from the Near East and Central Asia*, Lawrence King, 1992.
- Op't Land, C., *The Shah-savan of Azarbaijan: A Preliminary Report* (Problems around the Sedentarisation of Pastoral Tribes, paper no. 4), ISSR, Tahran, 1961.
- , *The Permanent Settlement of the Dachte-Moghan Development Project Area* (Problems around the Sedentarisation of Pastoral Tribes, paper no: 5), ISSR, Tahran, 1962.
- Pakdaman, Nasser (der.), *Studies on the Economic and Social History of Iran in the Nineteenth Century*, IS'ın özel sayısı 16 (3-4), 1983.
- Papers Relative to the Wa* (savaş konusundaki belgeler), 1826, 1827 ve 1828'de Rusya ile İran arasındaki savaşlarla ilgili belgeler, IOL, L/P&S/20, A. 7, cilt I.
- Pehrson, Robert, *The Social Organization of the Marri Baluch*, Fredrik Barth tarafından notlarından derlenmiştir, Viking, New York, 1966.

- Peirce, Leslie P., *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1993.
- Perry, John R., 'The last Safavids, 1722-1773', *Iran* 9, 1971, s. 59-69.
- , 'Forced Migration in Iran during the 17th and 18th Centuries', *IS* 8 (4), 1975, s. 199-215.
- , *Karim Khan Zand: a History of Iran 1747-1779*, University of Chicago Press, 1979.
- Pesyan, Necefkuılı, *Marg Bud, Bez Geşt ham bud (Tarihçe-yi Ferke-yi Demokrat-ı Azerbaijan ve Hizb-i Kumle-yi Kurdistan, ez Sokut-ı Pedgende-yi Azerbaijan tâ Istikrar-ı Niru)*, N.p, 1328, Emruz, 1949.
- Petrushevskiy, Ilya Pavlovich, 'Vakfinie imeniya Ardabilskogo mazara v XVII v.', *Trudi Instituta Imeni A. Bakikhanova ANASSR* 1, 1947, s. 24-41.
- , *Ocherki po Istorii Feodalnikh Otnosheniy v Azerbaydzhane i Armenii v XVI-nachale XIX vv.* Leningrad, Vostochniy Nauchno-issledovatel'skiy Institut, 1949.
- , Contributions to M. S. Ivanov (der.), *Istoriya Irana*, Izd. Mosk. Univ., Moskova, 1977.
- , *Islam in Iran*, çev. Hubert Evans, Athlone, Londra, 1985.
- Philips Price, M. P., 'Soviet Azerbaijan', *JRCAS* 33 (2), 1946, s. 188-200.
- Porter, Sir Robert Kerr, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia etc etc. During the Years 1817, 1818, 1819 and 1820*, 2 cilt, Londra, 1821-2.
- Puturidze, Vladimir, *Persidskie Istoricheskie Dokumenti v Knigokhran-ilischakh Gruzii*, Izd. AN Gruz. SSR, Tiflis, 1961.
- Rabino di Borgomale, H. L., *Les Provinces Caspiennes de la Perse: le Guilan* (Revue du Monde Musulman 32), Paris, 1917.

- Radde, Gustav, *Reisen an der Persisch-Russischen Grenze. Talysch und Seine Bewöhner*, Brockhaus, Leipzig, 1886.
- Rahşdaurşid, Aziz, *Kûza-yı Zendeği-yi Deh Neşinâh-ı Deşt-i Mugan* (Kırsal göçebelerin yerleşik hale getirilmeleriyle ilgili sorunlar, tebliğ no. 3), ISSR, Tahran, 1962.
- Rawlinson, Binbaşı H. C., 'Notes on a journey from Tabriz... in October and November 1838', *JRGS* 10, 1841, s. 1-64.
- Reva'i, Nasır-ı Defter, *Hatırât ve Isnâd-ı Nasır-ı Defter Rava'i* (der.) Iraj Afshar ve Behzad Razzaqi, Ferdousi, 1363, Tahran, 1984.
- Refik, Ahmet, *Anadolu Türk Aşiretleri (966-1200)*, Devlet, İstanbul, 1930.
- Reid, James J., 'The Qajar uymaq in the Safawid Period', *IS* 11, 1978, s. 117-43.
- , 'Comments on "Tribalism as a socio-economic formation"', *IS* 12 (3-4), 1979, s. 275-81.
- , 'The Qaramanlu: the growth and development of a lesser tribal elite in sixteenth and seventeenth-century Persia', *SI* 9, 195-209, 1980.
- , *Trtibalism and Society in Islamic Iran 1500-1629*, Undena, Malibu, 1983.
- , 'Studying clans in Iranian history: a response', *IS* 17 (1), 1984, s. 85-92.
- Ricks, Thomas M., 'Towards a social and economic history of eighteenth century Iran', *IS* 6, 1973, s. 110-128.
- Roemer, Hans Robert, 'Die turkmenischen Qizilbas'. *Gründer und Opfer der safawidischen Theokratie*', *ZDMG* 135 (2), 1985 (2), 1985, s. 227-240.
- , 'The Safavid period', Jackson ve Lockhart (1986), 1986.
- , *Persien auf dem Weg in die Neuzeit. Iranische geschichte von 1350-1750* (Beiruter Texte und Studien, cilt

- 40), Franz Steiner Verlag (1986 Roemer'in düzeltilmiş baskısı), Beirut/Stuttgart, 1989a.
- , 'Loyalitätsapelle bei Türken Irans und Agyptens im Mittelalter', Maria Macuch, Christa Müller-Kessler ve Bert G. Fragner'in (der.), *Studia Semitica necnon Iranica (Festschrift to Rudolph Macuch)*, Harrassowitz, Wiesbaden, 1989b.
- , 'The Qızılbaş Turcomans: founders and victims of the Safavid thocracy', Michel M. Mazzaoui ve Vera B. Moreen (der.), *Intellectual Studies on Islam*, Salt Lake City, University of Utah Press (1985 Roemer'in çevirisi), 1990.
- Rosaldo, Renato, 'From the door of his tent: the fieldworker and the inquisitor', James Clifford ve George E. Marcus'un (der.), *Writing culture. The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley, University of California Press, 1986.
- Rosenfeld, Henry, 'The social composition of the military in the process of state formation in the Arabian desert', *JRAI* 95, 1965, s. 75-86, 174-94.
- Ross, E. Denison, 'The early years of Shāh Ismā'īl, founder of Safavī dynasty', *JRAS* 2, 1896, s. 249-340.
- Rossow, Robert, Jr., 'The Battle of Azerbaijan', *MEJ* 10 (1), 1956, s. 17-32.
- Rostopchin, F. B., 'Zametki o Shahsevenakh', *Sovetskaya Etnografiya* 1933 (3-4), 1933, s. 88-118.
- Routes in Persia*, cilt II (Kuzey-Batı İran) Simla, Genel Kurmay, IOL, L/P&S/20, C101, Hindistan, 1922.
- Röhrborn, Klaus-Michael, *Provinzen und Zentralgewalt Persiens im 16. Und 17. Jahrhunderten*, De Gruyter, Berlin, 1966.
- , 'Regierung und Verwaltung Irans unter den Safawiden', H. R. Idris ve K. Röhrborn'un *Regierung und Ver-*

waltung des Vorderen Orients in Islamischer Zeit (Handbuch der Orientalistik, abt. 1, cilt 6, Abschn. 5, Teil 1), Leiden Brill, 1979.

Rubruck, *The Journey of William of Robruck to the Eastern Parts of the World, 1253-55*, William Woodville Rockhill tarafından çevrilmiş ve editörlüğü yapılmıştır, Hakluyt Cemiyeti, Londra, 1900.

Rumlu, Hasan Beg, *A chronicle of the early Şafawîs, being the Ahsanu't tawârikh of Hasan-i Rûmlû* (İlk Safavilerin Kayıtları), 2 cilt, (editör ve çevirmen) C. N. Seddon, Oriental Institute, Baroda, 1931, 1934.

—, *Ihsan el-Tevarih*, cilt XII, (der.) 'Abdülhüseyin Neva'i, Babek 1357, Tahran, 1979.

Sabahi, Houshang, *British Policy in Persia 1918-1925*, Frank Cass, Londra, 1990.

Sadık, Ali Guşad, 'Mütala'a-yı İktisadî-yi Demdari-yi İlat-ı Şahsevan', yayımlanmamış tezler, Ziraat Fakültesi, Tebriz Üniversitesi, 1340, 1961.

Saedi, Gholam Hosein, *İlkçi* (Monograf 5), ISSR, 1342, Tahran, 1964.

—, *Hoy ya Mişkinşehr: Ka'ye-yi Yaylakât-ı Şahsevan* (Monograf 7), ISSR, 1344, Tahran, 1965.

—, *Tup. Destan*, Eşrefi, 1347, Tahran, 1968.

Safa'i, İbrahim, *Yeksad Sanad-ı Tarihi*, Şark, n.d. (1353), Tahran, 1974.

Safari, Baba, *Erdebil der güzergâh-ı tarih*, 3 cilt, cilt 1 ve 2, Tahran özel, 1350 ve 1353; cilt 3, Islamic Free University, 1371, Erdebil, 1971, 1974, 1992.

Safizade Fereydoun, 'Shahsevan in the grip of development', *Cultural Survival Quarterly* 8 (1), 1984, s. 14-18.

Sahlins, Marshall, *Tribesmen*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1968.

- Salzman, Philip Carl, 'Does complementary opposition exist?', *AA* 80, 1978a, s. 53-70.
- , 'Ideology and change in Middle Eastern tribal society', *Man* (N.S.), 13, 1978b, s. 618-37.
- , 'Understanding the tribes in Iran and beyond', *JRAI* (N.S.), 1, 1995, s. 399-403.
- Sarwar, Ghulam, *History of Shāh Ismā'īl Şafawī*, Aligarh, Muslim University, Özel, 1939.
- Savory, R. M., Tortkman'a bkz. (1978), 1978.
- , *Iran under Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980a.
- , 'Kızıl-bāsh', *EI* (ikinci baskı), 6, 1980b, s. 243-5.
- , 'The Safavid Administration system', Jackson ve Lockhart'da (1986), 1986.
- , *Studies on the history of Safavid Iran*, Variorum Reprints, Londra, 1987.
- Schimkoreit, Renate, *Regesten Publizierter Safawidischer Herrscherurkunden Erlasse und stattsschreiben der frühen Neuzeit* (Islamkundliche Untersuchungen 68), Klaus Schwarz, Berlin, 1982.
- Schneider, Jane ve Rayna Rapp, *Articulating Hidden Histories: exploring the influence of Eric R. Wolf*, University of California Press, Berkeley, 1995.
- Schweizer, Günther, 'Nordost-Azerbaidshan und Shah Sevan-Nomaden: strukturwandel einer nordwestiranischen Landschaft und ihrer Bevölkerung', Eckart Ehlers, Fred Scholz ve Gunther Schweizer, *Strukturwandlungen im Nomadisch-Bäuerlichen Lebensraum des Orients* (Beihefte, Geographische Zeitschrift), Steiner, Wiesbaden, 1970.
- , 'Lebens- und wirtschaftsformen Iranischer Bernomaden im strukturwandel: das Beispeil der Shah Sevan', In Carl Rathjens, Carl Troll ve Harald Uhlig (der.),

Vergleichende kulturgeographie der Hochgebirge des südlichen Asien (Erdwissenschaftliche Forschung, cilt V), Steiner, Wiesbaden, 1973.

—, 'The Aras-Moghan Development Project in Northwest Iran and the problems of nomad settlement', *Applied Sciences and Development* 4, 1974, s. 134-48.

S.D.D. *Sbornik Diplomaticeskikh Dokumentov Kasayushchikhsya Sobitii v Persii s Kontsa 1906 g. Po Iyul 1909 g.*, 7 cilt, St. Petersburg, Ministerstvo Inostrannikh Del, 1911-13 (*Ketab-e Naranji: Asnad-e Siyasi-ye Veza-ret-e Kharejeh (Russiyeh-ye Tezari) dar bareh-ye Ruydad-ha-ye (Enqelab-e Mashruteh-ye)*), olarak Parvin Manzavi tarafından Farsçaya çevrilmiştir, İran, Tahran, Parvaz, 1366-68.

Seddon, C. N., Rumlu'ya bkz. (1934).

Seidlitz, N. von, 'Historich-ethnographische Skizze des Gouvernements Baku...', *Russische Revue* 15, 1879, s. 193-236, 445-67, 492-513, Etnograficheskiy ocherk Bakinskoy gubernii'nin düzeltilmiş ve eklemeler yapılmış çevirisi, *Kavkazskiy Kalendar na 1871 god* 2, Tiflis 1870, s. 1-67.

Sepehr Kaşani, Muhamed Taki Lisan el-Mülk, *Naseh ül-Tevarih*, (der.) Cihangin Ka'im-Makamî, Emir Kebir, 1337, Tahran, 1958.

Sh-f M-z-f, 'Shakhseveni', *Kavkaz* 100 (Rostopchin tarafından alıntı yapılmıştır; von Hahn'a bkz.), 1908.

Shahshahani, Soheila, 'History of Anthropology in Iran', *IS* 19, 1986, s. 65-86.

Sheean, Vincent, *The New Persia*, Century, New York, 1927.

Shkinskiy, Y. F. ve P. I. Averyanov, *Othchet o Poyezdke po Severnomu Azerbaydzhanu v kontse 1899 g.* Tiflis, 1900.

- Singer, Andre, 'Ethnic origins and tribal history of the Timuri of Khurasan', *Afghan Studies* 3 ve 4, 1982, s. 65-76.
- Smith, John Masson, Jr., 'Turanian nomadism and Irnian policies', *IS* 11, 1978, s. 57-81.
- Sohrweide, Hanna, 'Der Sieg der Safaviden in Pesian und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert', *Der Islam* 41, 1965, s. 95-223.
- Southall, Aidan, 'Nuer and Dinka are people: ecology, ethnicity and logical possibility', *Man* (N.S.), 11, 1976, s. 463-95.
- Spooner, Brian, 'Anthropology', *EIr* 2, 1987, s. 107-16.
- Spuler, Bertold, *The Muslim World, II: The Mongol Period*, çev. F. R. C. Bagley, Brill, Leiden, 1960.
- Stauffer, Thomas, 'The economics of nomadism in Iran', *Middle east Journal* 19, 1965, s. 284-302.
- Stöber, Georg, *Die Afshar: Nomadismus im raum Kerman (Zentraliran)*, Geographisches Institut der Universität Marburg, Marburg/Lahn, 1978.
- Street, Brian, 'Orientalist discourse in the anthropology of Iran, Afghanistan and Pakistan', Richard Fardon'un (der.), *Localizing Strategies: Regional Traditions of Ethnographic Writing*, Scottish Academic Press, Edinburg, 1900.
- , 'Method in our critique of anthropology', *Man* (N.S.), 27, 1992, s. 177-9.
- Struys, Jean, *Les Voyages*, Amsterdam, 1681.
- Sumbatzade, A. S., S. A. Taqieva ve O. S. Malikov (der.), *Janubi Azarbayjan Tarikhhinin Ochherki (1828-1917)*, Elm, Bakü, 1985.
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Ankara University Press, 1967.

- , *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Güven, Ankara, 1976.
- Sweet, Louise E., 'Camel riding of North Arabian Bedouin: a mechanism of ecology adaptation', AA 67, 1965, s. 1132-50.
- Swietochowski, Tadeusz, *Russian Azerbaijan, 1905-1920: the shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Sykes, Sir Percy, *A history of Persia*, üçüncü baskı, Macmillan, Londra, 1930.
- Szuppe, Maria, 'La participation des femmes de la famille royale a l'exercice du pouvoir en Iran safavide au XVI e siecle', SI 23, 1994, 1995, s. 211-58, 24, s. 61-122.
- Şahbazî, Abdullah, *Mukaddeme-i Bar Şenaht-ı İlat ve Aşayir*, Ney, 1369, Tahran, 1990.
- Şahsevand-Bağdadi, Perişehre, *Barrasi-yi Mesa'il-i İstima'i, İktisadi ve Siyasi-yi İl-i Şahsevan*, 'Aşayir Yayınları, 1370, Tahran, 1991.
- Şirazî, Ali Beg ('Ali Zeynel Abidin?), *Tekmilât-ül Ahbar (Tarih-i Safeviye es Agnaz tâ 978 HK)*, Dr. Abdülhüseyin Neva'i tarafından giriş ve eleştiri notları ilavesiyle gözden geçirilmiştir, Neşr-i Ney, 1369, Tahran, 1990.
- , *Sarih ül-Mülk*, Morton bkz. (1974 ve 1975), 1570.
- Şirvanî, Zeynelabidin, *Bostan ül-siyahat*, Sana'i (litog), 1315 (orig. 1246/1831), Tahran, 1898.
- Tagieva, Sh. A., *Natsionalno-osvoboditelnoe Dvizhenie v Iranskom Azerbaydzhanе v 1917-1920 gg*, ANASSR, Bakü, 1956.
- , *XIX Asrın sonu və XX Äsrin Ävvällärindä İran'da Torpaq Mülkiyyäti Formaları və Torpaqтан İstifadə Qaydaları*, ANASSR, Bakü, 1964.
- , *XIX Äsrin sonu və XX Äsrin Ävvällärindä İran Kändlilärinin Väziyyäti*, Elm, Bakü, 1969.

- Taheri, Amir, 'A week in the Shgahsevan country; Where Nader was crowned', *Kayhan International* 28.11.1970, 1970.
- Tahirzade Behzat, Kerim, *Kıyam-ı Azerbaycan der Inkılâb-ı Meşrutiyet-i İran*, 'İkbal, Tahran, 1955.
- Taymaz, S., *Seh Makale der Bare-yi Türkman-sahra, Deşt-i Mugan ve Rustaha-yı Diger*, Ilm, 1358, Tahran, 1979.
- Tairov, M. Mehti ve P. A. Pavlenko, *Shakhseveniya*, (der.) F. M. Isayeva, Bakü, 1922.
- Tac-Gerdun, Turac, 'Mütala'a-ru-yı Nezhed-i Gusfend-i Muganî ya Tarz-ı Galle-dariye İl-i Şahsevan', yayımlanmamış tezler, Ziraat Fakültesi, Tebriz Üniversitesi, 1338, 1959.
- Tanavoli, Parviz, *Shahsevan: Iranian Rugs and Textiles*, Rizzoli, New York, 1985.
- Tapper, Nancy ve Richard Tapper, 'Marriage preferences and ethnic relations among Durrani of Northern Afghanistan', *Folk* 24, 1982, s. 157-77.
- Tapper, Nancy, 'The women's subsociety among Shahsevan nomads of Iran', Lois Beck ve Nikki Keddie (der.), *Women in Muslim world*, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.
- , *Bartered brides: Politics, gender and marriage in an Afghan tribal society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Tapper, Richard, 'Black Sheep, white sheep and red heads: a historical sketch of the Shahsevan of Azarbaijan', *Iran* 4, 1966, s. 61-84.
- , 'The Shahsevan of Azerbaijan: A study of Political and Economic Change in a Middle Eastern tribal Society', yayımlanmamış tezler, University of London, 1972.

- , 'Shahsevan in Safavid Period', BSOAS, 1974, s. 321-54.
- , *Pasture and Politics: Economics, Conflict and Ritual among Shahsevan Nomads of Northwestern Iran*, Academic Press, Londra, 1979a.
- , 'The Organization of nomadic communities in pastoral societies of the Middle East', Equippe'de (1979), 1979b, s. 43-65.
- , 'Individuated grazing rights and social organization among the Shahsevan nomads of Azerbaijan', Equippe (1979), 1979c, s. 95-114.
- , (der.), *The Conflict of Tribe and State in Iran and Afghanistan*, Croom Helm, Londra, 1983a.
- , 'Introduction' (Giriş), Tapper'in (1983a), 1983b, s. 1-82.
- , 'Nomads and commisars in the Mughan steppe: the Shahsevan tribes in the Great Game', Tapper'in (1983a), 1983c, s. 401-35.
- , 'One hump or two? Hybrid camels and pastoral cultures', *Production pastorale et societe* 16, 1985, s. 55-69.
- , 'Raiding, reaction and rivalry: Shāhsevan tribes in the constitutional period', BSOAS 49 (3), 1986, s. 508-31.
- , 'Ethnicity, order and meaning in the anthropology of Iran and Afghanistan', Digard'ın (1988), 1988a.
- , 'History and identity among the Shahsevan', IS 21 (3-4), 1988b, s. 84-108.
- , 'Anthropologists, historians and tribesepople on tribe and state formation in the Middle East', Khoru ve Kostiner'den (1991), 1991a.
- , 'The Tribes in eighteenth and nineteenth century Iran', Avery'in (1991), 1991b.

- , 'Change, Cognition and Control: The reconstruction of Nomadism in Iran', C. M. Hann'ın (der.), *When History Accelerates* (Tarih Olayları Hızlandırdığında), Athlone, Londra, 1994.
- , 'Peaked Caps and wooden doors: Reza Shah and tribes of Iran', MS.
- Tavahodi, Halimullah, *Harekât-ı Tariî-yi Kurd ve Horasan der Defa ez Istiklâl-i Iran*, 3 cilt, 1359, 1364, 1367, Meşhed, Kuşes, 1987-8.
- Tavernier, Jean-Babtiste, *The six Voyages of John Baptista Tavernier through Turkey into Persia and East-Indies*, 2 cilt, çev. J. Philips, Londra, 1678.
- Tenreiro, António, *Itinerario*, António Baião (der.), *Itinerários de India a Portugal por terra*, Imprensa da Universidade, Coïmbra, 1923, s. 1-127.
- Tigranov, L. F., *Iz Obschestvenno-ekonomiskikh Otnosheniy v Persii*, St. Petersburg, 1909.
- Togan, Zeki Velidi, 'Azerbaycan', *İslam Ansiklopedisi* 2, 1943, s. 91-118.
- Turkman, Iskender Beg Monşi, *Tarih-i 'Alam-ara-yı 'Abbasi*, 2 cilt, (der.) İrac Afşar, Emir Kebir, 1350, Tahran, 1071.
- , *History of Shah Abbas the Great (Tariqh-e 'Alamare-ye 'Abbasi)*, *Eskandar Beg Monshi* tarafından yazılmıştır (Persian Heritage series No. 28), 2 cilt, çev. R. M. Savory, Westview, Boulder, Colorado, 1978.
- , ve Mohammad Yusof, *Zeyl-i Tarih-i 'Alam ara-yı Abbasi*, (der.) Şoeyl Hvansari, 1317, Tahran, 1938.
- Turkman, Muhammad (der.), *İsnadi der bare-yi Hucum-ı Englis ve Rusbe Iran (1287-1291 AHS)* IPIS, Tahran, 1991.
- Towfiq, F., 'Ashayer', *Elr* 2, 1987, s. 707-24.

- Ulug Beg, *Don Juan of Persia, A Shiah Catholic 1560-1604*, (editör ve çevirmen) G. Le Strange, Routledge, Londra, 1926.
- Vahid Kazvini, Muhammed Tahir, 'Abbas-Name ya Şerh-i Zendeganî-yi 22-Saleh-ye Şah Abbas-ı Sâni (1052-1073), (der.) Ebrahim Dehqan, Arak, Davudi, 1329, 1951.
- van Bruinessen, Martin, *Agha, Shaikh and State*, özel (ikinci baskı, Londra, Zed, 1992), Utrecht, 1978.
- , 'Kurdish Tribes and the state of Iran: the case of Simko's revolt', Tapper'in 1983a, 1983.
- Vercend, Perviz, *Raveş-i Barrasi ve Şenaht-ı Kull-ı İlat ve Aşayir*, ISSR, 1344, Tahran, 1965.
- , *Serzemin-i Kazvin*, Encimen-i Asar-ı Milli, 1349, Tahran, 1970.
- Volynskiy, Artemii, Zevakin'e bkz.
- Von Hahn, C., 'Die chahsewenan und die russische Strafexpedition auf persisches Gebiet', *Asien* (Deutsch-Asiatischen Gesellschaft), 9 (5 Şubat), 1910, s. 66-7.
- Von Thielman, Baron Max, *Journey in the Caucasus*, 2 cilt, çev. Chas, Heneage, Londra, 1875.
- Watson, R. G., *A History of Persia*, Londra, 1866.
- Wehrmacht (çev.), *Iran: Dartstellung Irans, Verfaszr vom Generalstab der Sowjetrussischen Armee, Moskau 1941*. Oberkommando der Wermach, A Aus/abw. Ag Aus-land Nr. 02440/42 ausl 1 (D4), Bundesärchiv (Militärarchiv), RW5/v.487, 1941.
- Wilber, Donald, *Iran, Past and Present*, Princeton University Press (6. Baskı, 1981), 1948.
- Woods, John, *The Aqqoyunlu: Clan, Confederation and Empire: A study of 15th/9th Century Turko-Iranian Politics*, Minneapolis ve Chicago Bibliotecha Islamica, 1976.
- , 'Review of Reid', *IJMES* 18 (4), 1986, s. 529-32.

- Wratislaw, Albert Charles, *A Consul in the East*, Blackwood, Edinburg, 1924.
- Wright, Susan, 'Method in our critique of anthropology: a further comment', *Man* (N.S.), 27, 1992, s. 642-4.
- , 'Constructing tribal identity in Iran', *Man* (N.S.), 29, 1994, s. 183-6.
- Yapp, M. E., *Strategies of British India. Britain, Iran and Afghanistan 1798-1850*, Oxford University Press, Oxford, 1980.
- , 'Tribes and states in the Khyber 1838-1841', *Tapper'in* (1983a), 1983.
- Yezdi, Molla Celaledin Münecim, t.y., *Tarih-i Abbasi*, BM Or. 6263 ve ilaveten 27241.
- , *Tarih-i Abbasi ya Ruzname-yi Molla Celâl*, (der.) Seyfullah Vahid-Niye, Vahid, 1366 (Ulusal ve Malik Kütüphanelerindeki MSS'ye dayandırılmıştır, Tehran), Tahran, 1987.
- Yekrangiyani, Mir Hüseyin, *Golgun-ı Kafnan*, 'İlmi, 1336, Tahran, 1957.
- Zahidi, Şeyh Hüseyin b. 'Abdal, *Silsilât-ı Neseb-i Safaviye*, Iranschahr, Berlin, 1924.
- Zapiska, 'Zapiska o narodakh i sposobakh provintsii Ardebilskoy, sostavlena 1828 g', *Azerbaycan Merkezi Hükümeti Askeri Tarihsel Arşivleri*, Dosya No. 172, s. 1-4 (Dälili tarafından alıntı yapılmıştır), 1828.
- Zeinnaloghlu, Jahangir, *Mukstäsär Azärbaijan Tarikhi*, Shams, 1342, İstanbul, 1924.
- Zevakin, E., 'Azarbaydzhan ve nachale XVIII veka', *Izv. Obshchestva Obsledovaniya i Izucheniya Azerbaydzhana* 8 (Abdurakhmanov tarafından alıntı yapılmıştır), 1929.

Konu Dizini

A

Akınlar, 91, 106, 162, 262,
263, 289, 334, 341, 360,
365, 388, 398, 400, 403,
408, 409, 411, 412, 415
,437, 440, 441, 445, 446,
518, 521, 563

Aksakal, 220, 392, 398, 463,
497, 538

Alacık (Şahseven çadırı), 45,
86, 107, 108, 124, 134,
146, 151, 152, 157, 171,
176, 180, 289, 290, 292,
295, 306, 307, 329, 350,
351, 378, 400, 436, 469,
471, 482, 487, 504, 535,
536, 537, 541, 607, 614,
617

Alacık'a da bkz.

Anayasa, Anayasal Devrim,
359, 360, 368, 388, 405,
409, 410, 411, 413, 414,
415, 417, 418, 419, 420,
429, 446, 447, 516, 519,
520, 523, 524, 525, 526

Anglo-Rus Konvansiyonu,
405-406, 439

Anjini (saldırgan gruplar),
297, 400, 426, 523, 588

Anlaşmazlıkların çözümü, 24,
337, 343, 353, 373, 488,
494

Antropoloji ve tarihte aşiret,
17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
24, 26, 27, 28, 508, 510

Aras, Erdebil, Belsovar, Kor,
Mugan'a da bkz.

Arazi, 28, 34, 40, 56, 65, 87,
96, 102, 103, 122, 129,

135, 136, 138, 145, 216,
219, 221, 223, 229, 232,
282, 286, 287, 308, 364,
369, 371, 372, 379, 382,
384, 386, 392, 602

Arazi, vergi, toprak'a bkz.

Araziya bkz.

Askere alma, 217, 254, 269,
282, 303, 305, 306, 334,
335, 390, 465, 492, 530,
554

Askeri örgüt, aşiret, 29

Askeri sınıf, aşiret savaşçıları,
aşiretten asker toplama,
32, 33, 38, 41, 75, 81, 82,
83, 86, 87, 88, 99, 102,
104, 132, 158, 214, 215

Askeriyeye de bkz.

Aşararlık'a bkz.

Aşayir, 33, 43, 459, 462, 480,
502, 536, 551, 555, 560

Aşiret içi evlilik, 21, 550, 557

Aşiret koalisyonları, 234, 446

Aşiret kümeleri (grupları), 35,
42, 50, 53, 54, 55, 56, 58,
75, 103, 125, 129, 130,
132, 149, 221-222, 227,
234, 308, 312, 360, 402,
458-459, 467, 472, 475,
477, 497, 500, 514-515,
530, 534-536, 555-556,
562

Aşiret listeleri, 32, 33, 49, 65,
88, 107, 119, 120, 134,
153, 154, 258, 309, 311,
325, 343, 370, 371, 372,

373, 376, 484, 508, 509,
536, 538, 540, 541, 542,
543, 544, 573, 574, 575,
585

Aşiret politikaları, 35, 51, 75,
104

Aşiret sisteminin dağıtılması,
84, 103, 130, 138, 142,
181, 333, 555

Aşiret'e bkz.

Aşiret-devlet ilişkileri, 29, 44,
66, 201, 218, 534, 551,
552, 554, 573

Aşiret-devlet ilişkilerine de bkz.

Aşiretler arası evlilikler, 59,
197, 236, 447, 461, 545,
546, 582

Aşiretler'e de bkz.

Aşararlık, hanhanlık, 357, 358,
368, 388, 398, 443, 445,
465, 482, 604, 605

Atalar, 36, 68, 72, 75, 84, 104,
107, 116, 117, 118, 125,
131, 134, 139, 141, 143,
146, 147, 150, 181, 183,
189, 196, 211, 212, 213,
276, 307, 331, 332, 462,
523, 561, 562, 564, 566,
567, 569, 593, 595, 617

Atlar, 145, 172, 180, 183, 188,
273, 284, 291, 293, 300,
339, 400, 401, 402, 434,
437, 602, 606, 608, 612,
613

Azamet Hanum'a da bkz.

Azınlık, azınlıklar, 17, 18, 19,
32, 33, 500

B

Belik, elbeyler'e de bkz.
Beyler, liderlik'e de bkz.
 Beylere ve elbeylerine de bkz.
 Beylerin mahkemeleri, 62,
 303, 338, 373, 444, 587
Beylik'e bkz.
 Beylik, liderlik, 24, 29, 123,
 226, 308, 309, 312
Beylik, soy, elbeyleri'ne bkz.
 Beyzade (soylular), 99, 102,
 106, 114, 118, 120, 123,
 300, 307, 308, 309, 312,
 389, 533, 534, 539, 548
Beyzade, beylik, egaliteryanlık,
hempa, nökar'a bkz.
 Bölge yılı, 436
 Büyük Oyun, 247

C

Cemaat, 38, 42, 43, 51, 58, 77,
 93, 95, 98, 100, 116, 132,
 151, 154, 177, 392, 538,
 552
Cemaat, aşiret'e de bkz.
 Cihat, 214, 264, 442

Ç

Çadır'a da bkz.
 Çadırlar, 86, 107, 124, 146,
 151, 152, 157, 180, 290,
 292, 295, 329, 350, 436,
 469, 471, 483, 484, 504,
 535, 536, 537, 607, 617

Çeviri, 21, 31, 69, 183, 257,
 258, 513

Çobanlar, 28, 33, 40, 41, 45,
 46, 47, 49, 114, 115, 134,
 138, 146, 151, 176, 331,
 391, 392, 394, 462, 467,
 471, 473, 475, 492, 494,
 504, 512, 516, 535, 543,
 551, 582, 617

D

Değerler, 52, 213, 223, 226,
 227, 294, 306, 386, 510,
 515, 517, 522, 523, 524,
 525, 526, 527, 548, 549
 Demokrat Parti/Hükümet, 478
 Develer, 289, 292, 293, 307,
 328, 330, 339, 499, 504,
 617
 Devlet arazileri (divani, me-
 malik), 96, 216, 487
 Devlet oluşumu, 62, 552, 558
 Doğu Azerbaycan Aşiret Birli-
 ği, 360
 Dügünler, 296, 269, 297, 497,
 604
 Düşmanlıklar (kan davası)
 kin, 193, 252, 269, 278,
 297, 375, 395, 399, 410,
 412, 448, 449, 450, 460,
 480, 581, 582, 587, 588,
 593

E

Eğitim, 73, 81, 263, 264, 397,
 473, 474, 477, 497, 501,
 502, 533, 551

Ekim, 171, 175, 188, 193,
265, 266, 271, 273, 285,
286, 322, 337, 339, 341,
417, 418, 420, 427, 430,
431, 436, 468, 479, 500
Ekonomik koşullar, 211, 359
*Ekonomik koşullar, göçebelik
konularına da bkz.*
Ekonomileri, 50, 59, 86, 218,
232, 359
El bkz. II
Elbeyleri, 106, 110, 112, 114,
118, 182, 303, 309, 312,
320, 342, 343, 344, 388,
443, 591
Elbeylerine de bkz.
Eldeki verilerden tahminlerde
bulunma, 21, 22
Emperyalizm, 358, 522
Encümen (yerel örgüt), 410,
414, 415, 416, 417
Endüstrileşme, 465
Erdebil aşiretlerinde, 110,
110, 120, 121, 132, 154,
158, 162, 176, 224, 227,
230, 232, 248, 299, 358,
367, 385, 387, 391, 423,
430, 441, 451, 529, 534,
574, 590, 592
Eşitlik, 24, 26, 34, 40, 41, 93,
220, 534, 559
Etnisite, 507, 509, 510
Evliliğe bkz.
Evlilik ittifakları, 191, 256
Evlilik, 42, 43, 59, 130, 197,
221, 236, 256, 296, 297,
311, 447, 460, 497, 545,
546, 547, 548, 549, 550,
557, 558, 559, 561, 582

Evlilik, aşiret kümeleri, aşiret
koalisyonları, Aşiret Birli-
ği, 35, 42, 46, 47, 50, 53,
54, 55, 56, 57, 58, 61, 84,
86, 103, 107, 125, 129,
130, 132, 158, 166, 168,
211, 214, 215, 218, 219,
221, 222, 226, 229, 234,
237, 308, 312, 360, 390,
393, 421, 458, 459, 462,
467, 472, 475, 477, 497,
500, 514, 515, 530, 534,
540, 545, 550, 553, 555,
556, 561, 562

Extrapolation, yeniden yapı-
lanma, 459

F

Fiyatlar, 294, 295, 327, 331,
334, 382, 401, 486, 499,
504

G

Giyim, 290, 295, 400, 466
Göçebe toplum, 39, 48, 50,
53, 218, 385, 543
Göçebelerin Sayımı (Sayıları),
34, 58, 376, 485
Göçebelerin yerleşik hale gel-
mesi, 29, 44, 87, 96, 222,
248, 249, 279, 309, 315,
316, 328, 329, 330, 331,
334, 339, 503, 548, 557
Göçebelik'e de bkz.
Göçebelik, kırsal, 27, 28, 535,
543

Görüş açıları, 20, 29, 66, 68,
527, 532, 551

H

Halef-selef konusu, 78, 82,
102, 189, 190, 205, 235,
237, 259, 278, 387
Halise, Hassa, 96, 216-217,
219, 282, 364, 372
Hanedan arazileri, 34, 56, 102,
122, 129, 136, 138, 145,
216, 219, 221, 232, 282,
286, 287, 308, 371, 372,
386, 461, 468, 476, 480,
484, 486, 487, 493, 494,
498, 502, 503, 535
Hanedanlar, beylik, 18, 24, 29,
32, 34, 66, 67, 87, 123,
133, 136, 159, 189, 211,
307, 309, 312, 368, 386,
390, 393, 395, 447, 459,
460, 487, 494, 505, 534,
535, 545, 546, 547, 548,
550, 554, 555, 557, 558,
560
Hanhan-lık, 357, 358, 368,
388, 398, 443, 445, 465,
582, 604, 605
Hanlar, 48, 61, 152, 159, 184,
193, 194, 198, 200, 215,
217, 221, 222, 230, 231,
232, 233, 234, 235, 236,
237, 248, 252, 269, 298,
310, 357, 358, 368, 432,
439, 442, 443, 468, 515,
516, 556
Hastalık salgınları, 149, 219,
268, 284, 285, 365

Haydutluk ve kan davasına da
bkz.

Haydutluk'a bkz.

Haydutluk, saldırı, 433, 609

Hempa (sıradan halk), 307,
308, 389, 390, 391, 543,
582, 589

Hiyerarşi(k), 36, 37, 38, 39,
40, 43, 62, 107, 232, 307,
312, 389, 390, 532, 534,
538, 539

I-I

İbni Haldun kuramı, 26, 218
İdeoloji olarak İslam, 235, 520
İdeoloji olarak, 510, 553
İdeoloji, 24, 26, 27, 40, 41, 50,
235, 254, 309, 510, 512,
515, 516, 520, 522, 527,
545, 554, 557, 559

İdeolojiye de bkz.

İl'e bkz.

İl, göçebelik, aşiret'e bkz.

İl/ilat (aşiret, konfederasyon),
27, 32, 33, 34, 35, 36, 37,
39, 40, 41, 42, 44, 45, 46,
51, 54, 55, 56, 57, 58, 61,
66, 72, 75, 78, 81, 83, 85,
86, 89, 104, 121, 122, 123,
124, 130, 131, 132, 134,
142, 155, 158, 159, 181,
211, 212, 213, 221, 222,
223, 226, 227, 228, 229,
231, 232, 233, 234, 237,
277, 299, 360, 423, 437,
511, 515, 522, 527, 530,
531, 532, 533, 537, 538,

539, 551, 552, 553, 555,
556, 558, 562, 568, 585

İntikam, 259

İpek üretimi, 127

İran Azerbaycan'ını işgali,
188, 439, 443

İran'da aşiretler, 23, 60, 457,
474

İslam Cumhuriyeti, 502, 560

İslam Devrimi, 43, 58, 59,
499, 500

İttifaklar, 39, 43, 57, 78, 88,
89, 117, 159, 169, 187,
188, 189, 190, 192, 197,
199, 201, 204, 221, 222,
224, 229, 234, 235, 236,
252, 313, 389, 395, 428,
442, 445, 446, 447, 462,
464, 526, 530, 539, 565,
582

İttifaklara, aşiret kümelerine
bkz.

J

Jandarma, 460, 461, 471, 476,
479, 480, 486, 489, 492,
494, 495, 496, 499, 501,
573

K

Kadın, 18, 39, 67, 68, 88, 96,
168, 171, 236, 292, 295,
296, 330, 351, 400, 406,
436, 462, 466, 478, 480,
545, 546, 547, 601, 606,
615

Kan davasına bkz.

Kanallar, 46, 74, 110, 127,
137, 152, 182, 217, 222,
223, 282, 284, 321, 323,
340, 380, 381, 450, 468,
470, 483, 485, 495, 498,
550, 552, 560, 580, 594

Karelere bölme modeline de
bkz.

Karelere bölme modelleri, 43

Kaynaklar, 19, 20, 22, 23, 30,
31, 32, 34, 35, 40, 41, 43,
46, 51, 53, 54, 55, 59, 60,
61, 62, 64, 65, 66, 67, 68,
74, 75, 85, 86, 87, 91, 93,
94, 97, 98, 106, 111, 112,
116, 117, 118, 119, 121,
124, 125, 129, 131, 132,
159, 169, 173, 176, 180,
183, 205, 206, 207, 209,
210, 221, 222, 227, 228,
230, 231, 233, 248, 267,
274, 282, 309, 313, 333,
334, 337, 359, 369, 371,
374, 378, 382, 384, 389,
392, 393, 394, 396, 397,
398, 418, 428, 443, 444,
460, 461, 462, 478, 480,
491, 492, 493, 494, 498,
499, 503, 512, 522, 527,
528, 529, 530, 531, 532,
534, 536, 537, 540, 541,
544, 554, 556, 566, 567,
570, 573, 574, 588

Kesim soyağacı, 25, 116

Kırsal üretime de bkz.

Kırsallık, 28, 29

Kıtlık, 84, 142, 148, 202, 281,
291, 339, 340, 414, 440,
461, 528

Kızılbaş emirler, amirler vs.
72, 87, 89, 90, 94, 103,
133, 137, 161, 216, 392

Kimlik, 17, 19, 20, 38, 42, 56,
66, 106, 121, 131, 385,
386, 419, 507, 508, 509,
510, 511, 512, 537, 545,
546, 549, 550, 558, 559

Koca Beyli aşireti, 114

Kolera, 149, 268, 285, 339,
365

Kolera, veba'ya da bkz.

Komiser mahkemeleri, 303,
338, 373, 444

Komiserler, 105, 290, 315,
321, 337, 343, 344, 350,
354, 373, 374

Konfederasyon, 27, 32, 33, 34,
35, 36, 37, 39, 40, 41, 42,
44, 45, 46, 51, 54, 55, 56,
57, 58, 61, 66, 72, 75, 78,
81, 83, 85, 86, 89, 104,
121, 122, 123, 124, 130,
131, 132, 134, 142, 155,
157, 158, 159, 181, 211,
212, 213, 221, 222, 223,
226, 227, 228, 229, 231,
232, 233, 234, 237, 277,
299, 360, 423, 511, 515,
522, 527, 530, 531, 532,
533, 537, 538, 539, 551,
552, 553, 555, 556, 558,
562, 568, 585

Konfederasyon, aşiret'e de bkz.

Kontrol, kiralama, 115, 282,
310, 504

Kökeni, 26, 74, 75, 110, 146,
148, 159, 222, 484, 508,
528

Köleler, 37, 114

Köylüler, 46, 84, 95, 102, 119,
132, 136, 216, 220, 253,
277, 282, 283, 286, 287,
288, 289, 308, 311, 358,
363, 364, 365, 367, 374,
383, 386, 387, 388, 391,
397, 464, 465, 470, 472,
480, 492, 495, 501, 518,
535, 536, 589, 594

Köylülük koşulları, 363, 364,
365, 534

Kuba Hanlığı, 174, 232

Kullar a da bkz.

Kuraklık, 281, 339, 429

Kurultay (Nadir Şahın Mug-
han'daki toplantısı), 175,
176, 182

Kuzey Batı İran'ın işgali, 165

Kuzey İran'ın işgali, 165, 431

L

Liderlik, 226

M

Miras, 45, 52, 59, 101, 286,
298, 386, 481, 489

Mollalar, 175, 232, 307, 338,
386, 409, 489, 502, 523

Mugan'da Aras'tan, 222, 350

Mugan'da kışlar, sert, 146, 339

Mugan'da, 55, 58, 75, 116,
118, 123, 124, 127, 133,
134, 137, 138, 139, 141,
147, 151, 152, 155, 168,
173, 175, 176, 178, 179,
181, 182, 183, 186, 212,
213, 214, 216, 219, 220,
222, 223, 249, 259, 263,
266, 274, 279, 289, 315,
317, 319, 328, 331, 333,
337, 339, 340, 342, 344,
345, 361, 372, 373, 374,
375, 383, 388, 389, 393,
427, 428, 461, 464, 482,
483, 485, 486, 498, 499,
500, 501, 502, 528, 542,
544, 563, 567, 571, 580,
581, 584, 585, 590, 594,
595, 596, 600

Mugan'ın kapanması, 313,
358, 369, 371, 378, 380,
381, 384, 385, 389, 390,
400, 403, 443, 581, 583,
585, 586, 590, 591, 594,
595, 596

Musavatçılar, 441

N

*Nökar, qallar, qorchi, tofang-
chi'ye de bkz.*

Nöker (hizmetliler, maiyet),
88, 307, 391

O-Ö

Oba (kamp), 38, 45, 46, 51,
58, 67, 86, 88, 89, 98, 107,
110, 132, 143, 147, 220,

269, 270, 289, 290, 305,
350, 351, 352, 376, 380,
391, 398, 399, 400, 401,
461, 487, 494, 535, 536,
538, 539, 545, 551, 552,
616

Osmanlılar tarafından işgali,
168, 171

Otlak arazileri, 127

Otlak resimler, toprak bkz.

Otlaklar, arazi'ye de bkz.

Oymak'a bkz.

Oymak, 51, 53, 83, 85, 86, 98,
109, 121, 132, 138

*Oymaklıymak (aşireet, kısım) a
da bkz.*

Ölgü/olka (aşiret arazisi), 131,
386, 476, 535

Ölgüye de bkz.

P

Pazarlar, hayvancılık, fiyatlar,
vergi, ticaret, 28, 29, 32,
34, 41, 45, 46, 48, 49, 50,
56, 84, 86, 90, 127, 129,
131, 135, 146, 152, 153,
155, 192, 194, 218, 221,
233, 247, 249, 254, 281,
282, 283, 285, 286, 287,
288, 289, 292, 293, 294,
295, 321, 322, 327, 328,
331, 334, 341, 343, 363,
364, 366, 367, 369, 372,
373, 374, 379, 380, 382,
384, 386, 387, 388, 389,
391, 392, 395, 396, 398,

401, 409, 425, 444, 445,
446, 452, 458, 459, 462,
463, 467, 473, 482, 485,
486, 487, 488, 489, 496,
498, 499, 500, 505, 517,
521, 531, 541, 553, 554,
556, 557, 560, 593, 589,
599, 617

Pazarlar, pazarlama, 41, 50,
59, 218, 292, 293, 295,
366, 369, 379, 380, 382,
392, 466, 485, 490, 491,
500, 504

Petrol, 35, 359, 366, 405, 499

Q

Qollar/gholams (köle birlikle-
ri)

Qorchi (kıraliyet muhafızı),
72

R

Raise ashayer (kabile reisleri),
19, 28, 35, 45, 46, 48, 67,
68, 73, 88, 96, 116, 124,
129, 131, 134, 135, 150,
159, 171, 214, 215, 282,
288, 295, 298, 325, 353,
407, 411, 412, 433, 438,
439, 459, 462, 463, 484

Rayat (sıradan aşiret mensup-
ları, tebalar), 25, 32, 37,
46, 71, 72, 106, 121, 123,
131, 138, 148, 162, 165,
167, 182, 189, 190, 204,
229, 232, 235, 292, 301,
307, 308, 309, 370, 391,

392, 406, 410, 412, 413,
415, 418, 419, 421, 429,
432, 436, 441, 460, 465,
473, 476, 477, 488, 489,
490, 494, 495, 502, 508,
517, 533, 535, 537, 538,
541, 544, 545, 546, 547,
548, 549, 550, 551, 557,
558, 564-565, 599, 605

Rehine, rehine alma, 187, 188,
190, 191, 193, 206, 231,
232, 236, 299, 341, 569

Resimler, kira (alafçar, atbaşı),
146, 172, 216, 230, 268,
279, 289, 310, 311, 312,
318, 321, 535, 591, 594

Rus işgali, 252, 277

Rus Mugan'ında, 249, 283,
291, 305, 343, 351, 352,
358, 366, 368, 369, 370-
371, 378, 381, 382, 385,
401, 440, 515, 581, 583,
586, 587, 591, 593, 594,
596

Rusya'da, 311, 343, 381, 519,
584, 604

S

Safevi dönemleri, 127-156

Safevilerle savaş, 147

Sağlık, 473, 474, 481, 485,
501, 502, 503

Saldırgan gruplar, 400, 426,
523, 588

Sarı han, muharebe, 81, 82,
107, 108, 109, 110, 112,
114, 116, 117, 158, 161,

182, 183, 194, 205, 227,
229, 350, 445, 478, 534,
541, 542, 557, 590, 606,
607, 608, 609, 610, 612
Satış vergileri, 146
Serperest (denetçi), 368, 471,
488
Shia, Hii, Şiilik, 214, 215, 224,
235
Sınıf ve hempa'ya da bkz.
Sınıf, hiyerarşi, 17, 20, 36, 37,
38, 39, 40, 41, 48, 62, 64,
86, 88, 89, 93, 98, 106,
107, 132, 140, 365, 366,
389, 476, 508, 509, 510,
524, 525, 531, 533, 534,
548, 550, 551, 594
Sınıf, rayat'a bkz.
Sınırlar, 24, 128, 150, 158,
165, 174, 225, 230, 316,
318, 321, 328, 337, 341,
342, 343, 353, 355, 358,
363, 373, 378, 387, 408,
443, 492, 508, 509, 510,
518, 529, 550, 553, 556,
557, 565
Silahsızlanma'ya da bkz.
Silahsızlanma, 447, 461, 490,
491, 534, 540
Soy grupları, soyağaçları, 25,
26, 27, 28, 36, 37, 38, 39,
51, 58, 84, 116, 159, 394,
401, 521, 538, 544, 547
Soy'a bkz.
Soy, 24, 25, 27, 28, 29, 36, 39,
42, 43, 44, 45, 46, 51, 52,
107, 117, 118, 119, 130,
221, 320, 389, 392, 508,
509, 510, 533, 538, 543,

544, 545, 546, 553, 557,
559, 582, 585
*Soy, İslam, Şiilik, değerler'e de
bkz.*
Soyurgal (vergi muafiyeti),
131, 138
Su, kuyular, 378
Suç, 326, 337, 344, 396, 444,
494, 495, 496, 617
Sufiler, Sufilik, 74, 77, 78, 82,
83, 93, 136, 214, 215, 554,
557
Sulama, kanallar, 56, 127, 137,
132, 152, 222, 223, 317,
340, 361, 369, 380, 381,
383, 440, 465, 468, 469,
470, 482, 483, 484, 485,
498, 499, 502, 580, 581,
586, 594
Sulamaya bkz.
Sünniler, Sünnilik, 78, 81, 83,
101, 102, 116, 142, 146,
147, 161, 162, 165, 168,
183, 214, 215, 223, 224,
226, 513, 515, 523
Sürü sahipleri, çobanlar, 28,
33, 40, 41, 45, 46, 47, 49,
114, 115, 134, 138, 146,
151, 176, 331, 391, 392,
394, 462, 467, 471, 473,
475, 491, 492, 493, 504,
512, 516, 535, 543, 551,
582, 617

Ş

Şahiseven, 91, 98, 100, 117
Şahseven elbeylerinin kökeni,
110-111

Şahseven otuz-iki aşiret kura-
mı, 119

Şahseven, 26, 29, 31, 33, 35,
38, 48, 52-59, 62, 64-69,
71-75, 77, 89, 92-93, 96-
112, 114-115, 117-125,
129-131, 134-136, 138-
141, 166-172, 174, 176-
182, 184-187, 192-200,
204-207, 211-215, 217,
222-233, 235-237, 315-
327, 329, 331-345, 347-
350, 352-355, 358-360,
363-374, 376, 378, 380-
383, 388, 390-391, 394,
396, 400-423, 426-437,
440-452, 455-456, 459,
461, 465-469, 472, 475-
493, 497-504, 507, 510-
518, 522-544, 547-575,
580, 583, 585, 589-594,
597, 599-600, 602-604,
616-617

Şahsevenlerde, 56

T

Tabaka, 46, 93, 98, 132, 140,
149, 229, 418

Tahsisler, verilenler, 73, 87,
97, 99, 102, 107, 114, 115,
122, 131, 137, 147, 150,
318, 329, 345, 348, 371,
373, 376, 378, 385, 387,
391, 393, 467, 557, 593,
594

Tahtakapı, 472

Taife (Şahseven'de aşiret), 31,
36, 37, 38, 42, 43, 44, 58,

85, 86, 98, 116, 120, 131,
132, 155, 215, 221, 222,
338, 438, 505, 511, 528,
535, 536, 537, 538, 539,
540, 541, 542, 543, 544,
545, 546, 548, 549, 550,
551, 552, 556, 560, 580,
590

Taktikler, 402, 434

Tarım'a da bkz.

Tarım, ekim, 34, 35, 47, 49,
55, 58, 127, 129, 134, 136,
138, 145, 181, 196, 218,
219, 228, 236, 327, 361,
364, 372, 380, 382, 383,
392, 395, 397, 461, 465,
467, 468, 473, 474, 476,
482, 483, 484, 485, 498,
499, 501, 503, 535, 568,
569, 573, 593

Tarih, 17, 18, 19, 20, 21, 23,
31, 32, 33, 49, 51, 54, 59,
60, 61, 62, 64, 66, 67, 73,
91, 97, 98, 117, 120, 130,
131, 170, 183, 189, 206,
231, 371, 514, 524, 529,
530, 533

Tat, 86, 470, 490, 534, 535,
536

Tayfa, 31

Ticaret koşulları (kırsal ve ta-
rımsal üretim arasında),
48, 49

Ticaret, ticaret yolları (kervan-
lar), 56, 127, 128, 129,
218, 221, 340, 389, 399,
400, 401, 429, 444, 445,
587, 593, 594

Timur Mugan'da, 78, 127,
133, 137, 222
Tıra (Şahseven'de aşiret kesimi), 38, 45, 46, 58, 180,
538, 586
Tiyul, 87, 122, 131, 137, 215,
216, 364, 388, 592
Tiyuldarlar, 364, 386
Tofangchi (piyade birlikleri),
440
Toplum, göçebelik, 28, 29, 40,
228, 332, 458, 589
Topluma bkz.
Toprağa bkz.
Toprak ağaları, 28, 41, 102,
213, 217, 221, 227, 387,
388, 465, 470, 480, 497,
513
Toprak mülkiyeti, 282, 285-
286, 501
Toprak Reformu, 58, 361,
484, 486, 487, 493, 537
Toprak, 25, 27, 28, 29, 32, 36,
42, 43, 56, 57, 65, 81, 83,
84, 87, 96, 99, 102, 103,
112, 114, 116, 118, 124,
128, 129, 131, 132, 133,
135, 137, 140, 142, 143,
145, 147, 148, 150, 158,
162, 165, 166, 168, 172,
173, 174, 175, 177, 182,
196, 197, 198, 210, 215,
216, 217, 218, 219, 221,
223, 224, 225, 227, 230,
315, 322, 324, 330, 332,
335, 343, 344, 345, 347,
364, 370, 372, 374, 375,
378, 379, 380, 381, 382,
384, 386, 387, 388, 389,

393, 396, 399, 400, 401,
402, 405, 408, 409, 411,
412, 432, 435, 444, 449,
450, 451, 461, 462, 463,
464, 465, 466, 467, 468,
469, 470, 475, 477, 480,
482, 483, 484, 490, 491,
493, 494, 497, 498, 501,
502, 503, 504, 514, 515,
518, 519, 521, 528, 532,
533, 535, 544, 545, 550,
551, 554, 555, 556, 557,
559, 573, 582, 583, 587,
589, 592, 593, 594, 602,
606, 613

Tudeh Partisi, 477-478

Türkmençay antlaşması, 233,
269, 276, 279, 303, 402,
522

Tüccarlar, 32, 41, 127, 364,
382, 386, 409, 466, 523

Tütün Tekeli, 365, 405

U

Ulaşım'a bkz.

Ulaşım, 503; yerleşim, 29, 39,
48, 86, 107, 112, 128, 129,
171, 172, 190, 211, 219,
248, 278, 329, 334, 339,
340, 344, 361, 364, 371,
382, 384, 385, 392, 397,
411, 412, 444, 468, 470,
473, 475, 483, 494, 499,
503, 545, 564, 565, 580,
581, 582, 586, 590, 591,
592; zorunlu göç, 225

- Ü
-
- Üretim, 24, 28, 32, 47, 48, 49, 59, 218, 282, 295, 307, 315, 342, 363, 369, 467, 474, 499, 505, 551
- V
-
- Veba, 84, 149, 284, 285
Vergilendirme, devlet geliri, 32, 459, 531, 557
- Y
-
- Yasa'ya bkz.
Yasa'ya bkz. Divani
Yasa, 35, 218, 307, 354, 369, 371, 374, 379, 409, 413, 465, 490, 496, 517, 522, 554; suç, 296, 337, 344, 396, 494, 495, 617; anlaşmazlıkların çözümü, 24, 337, 343, 353, 373, 488, 494-495
- Yaşlılar (aksakal), 171, 196, 220, 232, 303, 305, 350, 391, 392, 394, 400, 401, 443, 447, 448, 450, 462, 470, 471, 488, 492, 536, 537, 538, 540, 546, 586, 599
- Yaşlılara bkz.
- Yeniden yapılanma, 20, 95, 450, 530
- Yeniden yerleşim, 96, 103, 130
- Yerleşim'e de bkz.
- Yerleşim, zorunlu bkz.
- Yüzbaşı, 88, 136, 153, 169, 214, 411, 476, 479
- Z
-
- Zohab antlaşması, 158, 174, 215
- Zorunlu (tahtakapı), 132, 225, 397, 466, 475, 503

Yerler, Halklar, Kişiler, Hanedanlar, Partiler, Gruplar Fihristi

A

Abbas Ali Bey, Şahseven, 179,
273

Abbasabad Kalesi, 263

Abbot, William, Tebriz'deki

İngiliz Konsolosu, 119,
285, 286, 287, 288, 289,
291, 301, 303, 322, 324,
326, 327, 328, 329, 331,
333, 334, 335, 336, 341,
348, 349, 353, 374, 380,
574, 588

Abdollah Han Tahmaspi'ye bkz.

Abdürrezzak Han, Karadağ

Valisi, 166, 169, 170, 171

Abiş Han, 427, 428, 430, 455

Acırlı Nusret Bey, 479-480

Acırlı Şahseven Süleyman Bey,
214

Adib-Amini, Yüzbaşı Asadul-
lah, 353

Afganistan, 26, 28, 29, 158,
247, 306, 341, 566

Afganlar tarafından işgali, 102,
153

Afganlılar, 162, 168, 173, 186,
187, 189, 566

Afşar Emir Aslan (İlk Safaviler
döneminde), 115, 116,
117, 395, 450, 464, 477,
478, 479, 488, 611, 612,
615, 616

Afşar Emir Aslan (Nader Şahın
halefi), 117, 189-190

Afşar Hanedanı, 173-184

- Afşar Hasan Ali Han, genel,
306, 338, 349, 370, 371,
588
- Afşarlı Adel Şah (Ali Kulu
Han), 118
- Afşarlı Emir Arslan, 189-190
- Afşarlı Nadir Şah, 56, 114,
158, 511, 515, 517
- Afşarlı Nadir Şaha bkz.
- Aga Bacı (Aga Beyim) İbrahim
Halil Hanın kızı, 204, 257,
299, 300, 326, 395
- Ahar şehri ve mıntıkası, 128,
129, 200, 219, 233, 260,
264, 265, 271, 272, 274,
283, 284, 285, 340, 348,
381, 389, 409, 416, 417,
423, 427, 429, 444, 445,
446, 468, 497, 584
- Akosha nehri, 316
- Alarlu Hamid Bey, 427
- Alarlu Muhammed Kulu Han,
407, 411, 416, 428, 525
- Alarlu Necef Kulu Han, 442,
445
- Alarlu Ruhullah Amir Fatih,
442
- Alison Charles, Tahran'daki
İngiliz görevlisi, 332
- Almanya, Almanlar, 105, 290,
440, 475
- Anadolu, 28, 47, 49, 72, 77,
78, 81, 82, 83, 143, 150,
182, 511, 528, 533, 562,
564, 567
- Angut bölgesi, 128, 129, 136,
171, 283, 371, 372, 374,
444, 445, 467, 596, 612
- Antlaşması, 158, 174, 215,
260, 262, 268, 269, 276,
279, 303, 322, 402, 518
- Arallu Hüseyin Aka, 497
- Araplar, 26, 33, 34, 46, 53,
213, 216
- Aras nehri, 110, 123, 127,
128, 129, 135, 142, 152,
157, 166, 167, 171, 172,
174, 188, 199, 200, 203,
204, 206, 212, 216, 222,
223, 232, 254, 263, 264,
265, 266, 267, 269, 271,
272, 273, 274, 276, 278,
279, 280, 284, 293, 316,
329, 332, 334, 348, 350,
369, 380, 400, 423, 468,
470, 483, 484, 567, 570,
580, 581, 586
- Arasbaran bölgesi, 112, 114,
144, 477
- Arşak mıntıkası, 83, 128, 129,
135, 136, 141, 167, 266,
278, 283, 364, 371, 372,
382, 383, 387, 388, 397,
444, 470, 472, 542, 581,
590, 591, 596
- Aslanduz köyü, 255, 265, 266,
271, 273, 274, 284, 368,
372, 388, 409, 484, 498,
542, 583, 584
- Astara kenti ve mıntıkası, 128,
129, 146, 216, 278, 283,
366, 408, 419, 421, 427,
428, 429, 432, 442, 443,
519, 603, 604
- Ata Han elbeyin kardeşi Şah
Ali Bey, 207

Ata Han, Farzi Han'a da bkz.
Atılması, 39, 234, 264
Ayetullah Kazın Şeriat Medarî,
501
Ayetullah Ruhollah Humeynî,
501-502

B

Baghavard savaşı, 179, 188
Bagrov dağları, 128
Bağdat, 91, 122, 137, 148,
186, 565
Bakü kenti ve mıntıkası, 65,
100, 123, 151, 162, 174,
192, 214, 252, 256, 259,
261, 263, 264, 277, 337,
343, 344, 350, 354, 366,
380, 412, 440, 441, 478,
587, 603, 605
Balharu çayı (nehri), 146, 171,
284, 316, 339, 350, 468
Barajı, 498, 502
Baron Wrangel, 316
Barzand köyü ve mıntıkası,
344, 372, 444, 445, 467,
587, 588, 590, 593, 614,
615, 616
Bedevi, 19, 22, 399
Bedir Han, Nazar Ali Han'a
bkz.
Belosavar köyü, 105
Beluci, 26, 29, 33, 34, 48, 557
Beydili Cihangir Bey, 581
Bolşevik, Bolşevik devrimi,
359, 360, 381, 442, 451,
452, 455, 519, 524, 526
Bozkuş dağları, 128

Bozok Aka Bozorg, 114, 117
Büyük Katerina, 201, 203, 251
Büyük Petro, 162, 201

C

Cangali Mirza Küçek Han, 440
Cemişvan kalesi, 262, 264
Cevat Hasan Han (Talat Ha-
san), 262, 268, 269, 271,
273, 192, 199
Civanşehir'den Ebu'l-Feth
Han, 191, 198, 257, 263,
288
Civanşehrli Abbas Kulı Han,
152, 288, 318, 319
Civanşirli Dergâh-Kolu, 193
Civanşirli Kazım Han, 288

Ç

Çaldıran Savaşı, 89, 114, 16,
117
Çelebiyanlu Büyük Han, 410,
430, 442
Çelebiyanlu Kerim Han, 411
Çelebiyanlu Rahim Han, 403,
407, 414, 427, 446, 524,
556; Serdar Nusret, 419
Çolak Sorkhay Hanın oğlu
Muhammed, 179

D

Dağıstan, 158, 161, 174, 177,
179, 191, 203
Dara-Yurt (aşağı karasu vadi-
si), 271

Delikanlı Aka Bey, 425, 438, 587

Derbent kenti ve hanlığı, 151, 162, 174, 179, 191, 192, 214, 252, 259

Diyarbakır, 78, 81, 114, 117, 171

Dunbuli Cafer Kulı Han, 205, 259

Dunbuli Necef Kuli Han, 196, 236

Dursun Kocalu/Yurtçı Lutfulah Han, 427

E

Eçmiadzin, 255

Elbey atası Allah-Kulı (Paşa), 106, 110

Elbey Cafer Han, 301, 366

Elbey Mohammed Kulı Han, 428

Emin Nizam, 345, 349, 370, 371, 379

Emir Kebir Mirza Taki Han, 319

Emir Lashkar,

Emir Nizam, 349, 352, 354, 365, 368, 371, 390, 407

Emir Nizam, Garusi Hasan Ali han, 588, 589, 617

Enzali, Gilan vilayetinde bir liman, 198, 256

Erbedil ve Mugan'da, 57, 120-121, 127-129, 132-135, 138-139, 141, 143, 150, 156, 158, 161, 166, 172-173, 176, 178, 181, 192-

193, 212, 215-216, 223, 225, 227, 230, 288, 292, 353, 358, 511, 513-515, 522, 529-530, 5334, 561-562

Erdebil bölgesi ve şehri, 55-57, 68, 74-75, 81-83, 96, 102, 104-105, 107, 110, 115-116, 118, 120, 125, 128, 131-145, 158-159, 162, 165-170, 173-174, 178-179, 183-185, 187-188, 190, 192-220, 224, 227-237, 254-262, 265-266, 269-278, 283-288, 294, 298-301, 306, 309, 312, 316, 31-320, 324, 326, 329, 332, 336, 338-341, 345, 347-349, 352-353, 359-360, 364, 366-368, 370-374, 381-385, 387, 389-391, 394, 396-397, 406-432, 434, 436-437, 440-442, 444-446, 451-452, 455, 459, 464, 468, 473, 476-480, 485, 487, 497, 501, 516-519, 523, 528-530, 541, 546, 561, 568, 571, 574, 580, 582, 584-585, 587-588, 590-596, 603, 616

Erdebil Şeyhi Safi, 74

Erdebil valisi Akbar Mirza, 332, 334

Erdebil valisi İmam Kulı Han, 387

Erdebil'e de bkz.

Erili Afşar Musa Bey (Şahse-
ven), 181, 569

Erili Afşar Zülfikar Han, 569

Erivan, 142, 165, 174, 175,
201, 202, 232, 251, 255,
260, 262, 266, 273

Ermeni, Ermeniler, 141, 168,
224, 271, 272, 341, 528

Erzincan, 82, 84

Eşref Gilci, 166, 168

F

Fars, 26, 33, 35, 155, 195,
563-566, 571

Farzi Han, elbey, 303, 319-
321, 325, 329, 338, 339

Farzi Hanın kızı Gelin hanum,
367

Farzi Hanın oğlu Kurban Ali
Han, 367

Festivali, 500

Fransız konsolosu Bernay,
341, 345, 347, 348

G

Galiş Hüseyin Ali Han, 428

Garm-Rus mıntıkası, 196, 204,
216, 218, 274

Garmi köyü, 129, 284, 372,
390, 592, 614

Garmi yakınındaki Kala-
Barzand, 614

Garusi Hasan Ali Han, 349,
370, 588

Garuslu Necef Kulı Han, 260

Gence kenti ve hanlığı, 153,
165, 170, 174-175, 190,

192, 197, 202, 232, 251,
255-256, 258, 270

General Aleksis Ermolov, 268

General Fidarov, 431, 617

General Ivan Gudoviç, 259

General Kotlarevski, 254, 265

General Paskeviç, 270-271,
274

General Pavel Tsitsianov, 255

General Prens Madatov, 270-
271

General Snarski, 412

Geyikli Alişan Han, 445, 448,
464

Geyikli Hasan Panahi, 599,
604

Geyikli Hatem Han, oğlu Bala
Han, 243

Geyikli İmran İmani, 599, 600

Geyikli, Hatem Hanı, oğlu Ali
Han, 243

Gilan valisi Muhammed Rıza
Han, 170

Gilan vilayeti, 56, 82, 127,
139, 155, 157, 159, 162,
168, 170, 180, 195, 198,
216, 237, 278, 440, 442,
451, 452, 477, 515, 604

Gilanlı Hidayet Han, 192, 194,
198, 199, 230, 236, 569,
570

Gulam Alarlu, 395, 461

Gülüstan Antlaşması, 266, 268,
279

Gürcistan Erekle, 192

Gürcistan, Safavi devletinde

Gürcüler, 91, 94, 141, 149,
158, 166, 187, 190, 191,

201-203, 232, 251, 255,
263, 269, 270, 322, 324,
326

H

Hacı Alili Zergem, 417
Hacı Farac, 394, 445, 582,
605
Hacı Hatem, Geyikli, 602
Hacı Hazret Kulu, 394, 446
Hacı-Alili Emir İrşad, 134,
276, 395, 417, 420, 423,
430, 440, 442, 446, 447,
570, 574
Hacı-Kocalu Mahmud Han
Bey, 613
Hacıkocalu Ahmet Han, 368,
375, 427
Hacıkocalu Cevat Han, Amir
Tümen, 394-395, 421,
582, 605-606
Halafli Musa Han, 439
Halhal mıntıkası, 128, 135-
136, 145-146, 169, 188,
192, 216, 228, 230, 236,
288, 427
Hamza Mirza, 91, 319, 320
Hanlar, 61, 159, 232, 443
Hanlar, 159, 201, 202, 215,
217, 223, 230, 232-237,
298, 443, 468, 516
Hanları, 152, 201, 204, 205,
210, 221, 222, 231-236,
248, 252, 269, 298, 310,
368, 432, 439, 442, 515,
556

Hasan-hanlu köyleri, 278
Hawaian Agronomics Com-
pany, 498-499
Haydarî hizibi, 406
Hazar denizi, 128, 134, 162,
256, 440
Hemedan, 123, 139, 165, 195,
311, 320, 400, 565
Herat, 174, 180, 182, 322
Heşt-Rud mıntıkası, 187, 196
Hiristiyanlar, 81, 82
Hindistan'ın Kuzey Batı cephe-
si, 247
Horasan, 35, 78, 100, 108,
137, 158, 173, 177, 179-
183, 188, 190, 193, 195,
203, 214, 225-226, 306,
562, 584
Horuslu tepeleri, 115, 378,
581, 612
Hoy, 107, 129, 165, 205, 236,
259, 275, 311
Husrov Han, Karadağ valisi,
331
Hüda Afa'in köprüsü, 141-
142, 256
Hülagü Han, 78

I-I

Inallu Hüseyin Bey, 171
Inallu Mirza Ali Bey, 171
Isalu Aka Bey, 425, 438, 587
İsfahan, 97, 98, 102, 135, 137,
140, 142, 150, 158, 162,
166, 168, 173, 185, 195,
415, 500, 513

Ismail Safevi Şah, 72, 91, 93,
114, 117, 137

İngiltere, İngiliz, İngiliz Hin-
distan'ı, 20, 24, 63, 110,
119, 247, 249, 263-266,
276, 282, 289, 300, 316,
317, 321-323, 325, 327,
332, 336, 341, 358, 359,
365, 405, 407, 412, 413,
417, 418, 423, 426, 431,
437, 439-442, 451, 469,
475, 476, 513, 516, 518,
519, 526, 527

İpek üretimi, 56, 127, 340

İran Komiseri Cafer Kuli Han,
326

İran komiseri Hacı Muham-
med Han, 318, 323, 324

İsalu Emir Aslan, 115-117,
395, 450, 464, 477-479,
488, 611, 612, 615, 616

İsalu İsa Bey, 309, 584

İsalu Rüstem, 478

J

Javanşir Hüseyin Ali Han, 186,
191, 192, 287, 329, 416,
421, 424, 427, 428, 438,
442, 447

K

Kaçar Abbad Mirza oğlu Ci-
hangir Mirza, 273, 300

Kaçar Ağa Muhammed Han,
91, 117, 139, 174,
193, 197-205, 207, 210,
236, 514, 563, 565, 570

Kaçar Emir Han, 91, 92, 260,
261, 264, 265

Kaçar Feth Ali Şah, 204, 205,
236, 251, 252, 255, 256,
261, 274, 281, 282, 299,
301, 367

Kaçar hanedanı, 159, 189,
229, 402, 457, 514, 521

Kaçar Muhammed Sadık han'a
bkz.

Kaçar Muhammed Sadık Han,
345

Kaçarlar, 62, 67, 142, 186,
189-191, 197-210, 235,
252, 254, 256, 260, 281,
335, 512, 514, 517, 521-
523, 538-539, 546, 555-
556, 566, 569, 595

Kaçarlı Abbas Mirza, 199,
255-265, 268, 270, 271,
273-276, 278, 279, 282,
283, 300, 301, 320, 515

Kaçarlı Muhammed Ali, 205
Kaçarlı Muhammed Hasan
Han, 185, 231

Kaçarlı Muhammed Mirza
Şah, 301

Kaçarlı Nasrettin Şah, 303,
316, 318, 323, 365, 367,
525, 566, 600, 603

Kaçarlı Pir Kuli Han, 256,
259, 264

Kaçarlı Sultan Ahmet Şah, 526

Kamseh Şahseveninden Ali
Kuli Han, 166, 170-174,
176, 179, 182, 189, 202,
213, 215, 227, 255, 303

Kamseh ve Zanzan Şahseven
Afşarlı Ali Han, 189, 191

Kamseh'in nasakçıbaşı Farac
han, 394, 395, 420, 445,
582, 605
Kamşeh mıntıkası, 26
Kanallar, 127, 137, 223, 380,
381, 498, 580, 594
Kara Dağ (Batı Savalan dağı),
365, 583
Karabağ bölgesi, 120
Karabağ Civanşir İbrahim Ha-
lil Han, 197-204, 206, 235,
252, 256, 257, 287, 288,
300, 318
Karabağlı Civanşir Penah
Han, 186, 190-191
Karadağlı Kazım Han, 186,
188-189
Karadağlı Mustafa Kuli Han,
200
Karakan mıntıkası, 178
Karasu (nehir), 283, 285
Kasım Han, 303, 320, 329,
367
Kaşka-Meşe (orman), 435
Kazvin, 102, 135, 140, 161-
162, 166, 204, 436, 439-
441, 479, 562-565
Kızıl Ağaç kenti, 134-135,
146, 167
Kirman, 36, 201, 566
Kirmanşah, 195
Koca Beyli Ali Baba Han, 35
Koca Beyli Behram Han, 395,
430, 440, 442, 446, 455,
461, 462, 476, 602
Koca Beyli Şükür Beyin oğlu
Bağış Bey, 450, 614
Koca-Beyli Ayaz Bey, 607, 610

Kocabeyli Behram Khan'ın oğ-
lu Köntö, 450
Kocabeyli Matlab, 479
Kocabeyli Nurullah Bey, 367,
445, 525, 600-602
Kocabeyli Rahim, 442
Kocabeyli Serdar Bey, 395,
407-408, 420, 447
Kont Sukhtelen, 275
Kor nehri, 593, 596
KSM (Şirket-i Keşt ve Sanat-ı
Mugan), 498-503
KSP (Şirket-i Keşt ü Sanat-ı
Pars), 501-503
Kuba Hanı Fath Ali, 191-194,
198-201, 206, 207
Kuba Hanı Şeyh Ali, 264
Kubalı Hüseyin Ali Han, 186,
191, 192
Kurultay bölgesi, 176
Kürdistan, 142, 176, 436, 452,
588
Kürtler, 26, 33-34, 132, 157,
402, 589

L

Lahijan kenti ve mıntıkası, 82-
83
Langan köyü, 445
Lari/Larud köyü, 445, 450,
542
Lor, 34, 177, 557

M

Mahmud Gilcî, 158, 162
Mahmud-Abad, Mugan'da
köy, 129, 137, 141

Marage, 133, 187, 189, 288
 Marand, 584
 Masule mıntıkası, 169-170
 Mazandaran, 92
 Meşhed, 153, 173, 203
 Mil bozkırı, 280
 Mir *Mustafa Hana bkz.*
 Mir Penc Mustafa Kulı Han/
 Amir Toman, 352, 371
 Mirza Aka Han Nuri, 321, 323
 Mirza Ali Ekber, Müctehid,
 406-407, 410, 442
 Mişkin Beyi Rüstem Han el-
 bey, 284
 Mişkin mıntıkası, 116, 138,
 155, 206, 217, 219, 233,
 254, 270, 272, 274, 285,
 288, 298, 318, 329, 367,
 385, 397, 427, 470, 473,
 536, 542
 Mişkinşehr, 116, 129, 479-
 480, 485, 488, 496-497,
 500, 575, 616
 Miyane, 128, 187, 196, 204,
 230, 236, 275, 395, 429-
 430, 436, 441-442, 479,
 567-568
 Moğollar, 78, 81, 90, 132, 564
 Molla İmam Verdi, 414
 Molla Mümin, 320
 Mugan bozkırı, *passim*, özellik-
 le..... *bkz.*
 Mugan bozkırına, *sulamaya da*
bkz.
 Mugan Şahseveninden Ali Ku-
 lı Han, 166, 170-174, 176,
 177, 179, 182, 189, 202,
 213, 227, 255, 303, 367,
 372, 438

Mugan Şahseveninden Ali Kuli
 Han'a *da bkz.*
 Mugan'da Şah Abad köyü, 483
 Mugan'da Ultan köyü, 599
 Mugan'da Yeddibölük sınır ka-
 rakolu, 284
 Muganlı Alem Han Türk, 179,
 193
 Muganlı Böyük Bey, 477
 Muganlı Mansur Han, 153,
 173, 179, 215
 Muganlı Murat Ali Bey, 368
 Muhammed Rıza Şah Pehlevi,
 361, 457
 Muhammed'e *bkz.*
 Muzaffereddin Kaçar, 340,
 365-366, 368, 370, 409,
 525, 603

N

Nadir Şahın yeğeni İbrahim
 Afşarlı, 179
 Nahçıvan, 165, 174, 190, 197,
 232, 251, 263, 265, 273
 Naki Han'a *bkz.*
 Namin, 278, 283, 323, 371-
 372, 442; *Taleş aşiretine de*
bkz.
 Nazar Ali Hanın kızı Gelin ha-
 num, 367
 Nazar Ali Hanın oğlu elbey
 Muhammed Han, 301
 Nir kenti, 424, 445

O

ODDM (Organisation du
 Développement du Dachte
 Moughan), 483

Ogranovich, I. A., Rus sınır komiseri, 105
Olayı, 110, 406, 411, 412, 488, 495, 514
ONA (Sazman-ı Umur-ı Aşayir), 502-505
Orta Asya, 28, 34, 56, 77, 127, 129, 132, 133, 337, 341, 562
Orta İran'da Erak'ı Acem, 109
Osmanlı Sultanı Selim, 84
Osmanlılar tarafından işgali, 514
Osmanlılar, 48-50, 52, 56-57, 83-84, 89-91, 94, 128, 139-141, 147-148, 156, 158, 165-166, 168, 170, 172-174, 178, 188, 201, 214-219, 224-228, 514-515, 523, 528, 567, 592
Osmanlılara da bkz.

Ö

Ölümü, 179, 197, 229, 301
Özbekler, 83, 91, 94

P

Persabad kenti, 485, 502
Pir Evatlu Asad'ın oğlu Böyük Aka, 609-610
Pir Evatlu Habib Sabri, 599, 606, 616
Pişevari, Cafer, 477
Polatlu Azamet Hanum, 68, 445-446, 451
Polatlu Cürüg Bey, 407

Polatlu Hüseyin Ali Han, 416, 424, 442
Prens Vadibolski, 273

R

Rashid al-mamalek, Shatranlu Hanı Habibullah, 420, 421, 427
Rehin olarak, 190, 193, 206, 341
Reşidmülk Naki Han, 410
Reşidülmülk, 411, 416, 422-432
Reşt, 162, 174, 198-199, 415, 440, 570, 604
Rıza (Han) Şah Pehlevi, 457
Rıza Beyli Maşallah, 442
Rus ajanı E. Krebel, 105, 290, 341
Rus işgali, 57, 102, 252, 277
Rus Kazakları, 451, 556
Rus Komiseri Bartholomey, 323
Rusya, Ruslar, 56-57, 65, 72, 100, 127-128, 139, 162, 165-170, 172-174, 201, 203, 247-249, 252, 254-259, 263, 265-266, 270, 274-275, 279, 282, 291, 307, 309, 315-319, 321-325, 337, 341, 343-345, 347-349, 353, 363, 366, 379-391, 395, 400, 402-403, 405, 408, 413, 416, 421-423, 426, 429, 431, 433, 436, 439, 446, 478, 512, 514, 516, 519, 529,

531, 580, 584, 586, 588,
591, 594, 596, 602-611,
617-618

S

Safevi Hanedanı, 71-72, 74,
92, 158, 215, 515

Safevi olduğunu iddia eden
Abbas Mirza, 199

Safevi olduğunu iddia eden
Derviş Zeynel, 168-

Safevi olduğunu iddia eden
III. İsmail, 186, 515

Safevi olduğunu iddia eden İs-
mail Mirza (derviş Zeynel),
137, 168

Safevi olduğunu iddia eden
Sam Mirza, 179

Safevi sultan Muhammed Hü-
dabende, 91, 94, 103

Safevi Şah Safi, 74

Safevi Şah Süleyman, 150

Safevi Şahı I. Abbas, 71, 72,
90, 92, 94-104, 107, 112,
115, 120, 122, 134, 138-
145, 147, 148, 150, 158,
161, 189, 213, 215, 216,
220, 225, 228, 229, 231,
237, 511-513, 521, 528-
530, 555, 560, 564

Safevi Şahı I. Tahmasp, 89-91,
97, 103, 137-138, 150,
157, 166, 173-174

Safevi Şahı II. Abbas, 217

Safevi Şahı II. Tahmasp (Tah-
masp Mirza), 224, 227

Safevi Şahı III. İsmail, 186,
515

Safevi Şeyhi Haydar, 81

Safevi türbesi, 117, 135

Safevilerin kutsal merkezi ola-
rak, 165-166

Safi Kulu Han, 166, 169

Salavat dağları, 384, 486

Salyan pazarı, kenti ve bölgesi,
134, 157, 172, 174, 277,
293

Samed Han'a bkz.

Sarab kenti ve bölgesi, 128

Sarıhanbeyli Hüda Verdi Bey/
Han, 199

Sarıhanbeyli Küçek Han, 206-
209

Sarıhanbeyli Muhammed Ce-
lili, 478, 612

Sarıhanbeyli Şahseven Nazar
Ali Han, 194, 299, 445

Savad Cihangirzâde, 121, 581

Savalan dağları, 105, 107, 128,
503, 583, 586, 605

Savaşı, 65, 248, 299, 450, 519,
604

Saveh kenti ve bölgesi, 143

Sedar Bahadır Bahtiyari, 427

Selçuklular, 48, 78, 132

Serdar Aziz Han Mokri, Sedar-
e Koll, 325, 332

Serdar Beyin oğlu Koca-Beyli
Nevruz, 425, 443

Sınır köyü Deman, 411, 412,
436, 605

Sovyetler Birliği, 65, 359, 476,
502

St. Petersburg, 162, 275, 300,
317, 324, 341, 353, 518,
525

Stevens, Richard, Tebriz'deki
İngiliz Başkonsolosu, 317,
321-322
Suriye, 81, 83-84, 118, 122,
133, 566

Ş

Şah Mar ve Şah Palang, 318,
320
Şah olarak, 176
Şah Sultan Hüseyin Safavi,
102, 147, 153-154, 158,
162, 168, 199, 220
Şahkulu bey/Paşa, elbey atası,
116-117
Şahseven Afşar Sarıhan Beyli
Bedir Han, 110, 158, 159,
161, 176, 182, 183, 192
Şahseven Ali Bey, 98, 151, 153
Şahseven Ata (Ataullah) Han,
110, 114, 115, 116, 255,
258, 259
Şahseven Bağdadi Ali Han,
565-567
Şahseven Cafer Kulı Bey/Han,
266
Şahseven Erdebil Faracullah
Han, 260
Şahseven Nazar Ali Han, genç
olanı, 197-199, 231, 256,
260-261
Şahseven Şah Ali Bey, 151
Şahseven Şükür Ali Hana bkz.
Şahseven'i silahsızlandırma,
57, 360, 423, 426, 431,
452, 458, 459, 517, 526,
533

Şahseven'in atası Kurt Bey,
109
Şahseven'in kökleri, 33, 69,
72, 74, 77, 89, 92, 98, 107,
111, 120, 511, 512, 528,
532, 533, 535, 564
Şahseven, 26, 29, 31, 35, 38,
48, 52-59, 62, 64-69, 72-
75, 77, 89, 92, 93, 96-125,
129-131, 134-161, 165-
182, 184, 186, 187, 192-
200, 204-207, 211-218,
222-237, 247-249, 254-
263, 266-355, 358-360,
363-374, 376, 378, 380-
383, 388, 390, 391, 394,
396, 400-423, 426-437,
440-443, 445, 446, 448,
450-452, 455, 456, 459,
461, 465-469, 472-488,
490, 492, 493, 497-505,
510-544, 547, 549, 550,
552, 553, 555-571, 573,
575, 578, 583, 585, 589,
590, 592-594, 597, 599,
600, 602-604, 606, 616-
618
Şakaki Ali Han, 187, 235, 570
Şamahı, Şirvan'ın başkenti,
219
Şatranlu Emir Aşayer, 416,
424, 440, 441, 442, 446,
455, 462
Şatranlu'dan Habibullah Han'a
bkz.
Şeki hanlığı, 192, 197
Şeki Selim Han, 257, 259, 264,
320

Şikakî Sadık Han, 195, 199-200, 203, 205, 235
 Şikakî Salar Muzaffer, 441-442
 Şiraz, 33, 179, 185-193, 201, 204, 565-566, 569-570
 Şirvan bozkır, 223, 280
 Şirvan vilayeti ve hanlığı, 131, 192, 197, 230
 Şirvanlı Mustafa Han, 205, 252, 257, 259-264, 269, 271, 278
 Şirvanşah Faruk Yaşar, 82
 Şuşa, Karabağ'ın başkenti, 186-187, 190, 202-206, 230, 233, 256-258, 270
 Şücaüddevle Samed Han, 407, 420, 430
 Şükrullah, 206-209, 301

T

Tahmasp Abdullah Han, Emir Leşker, 449, 455, 456, 460, 605, 606
 Tahmasp Kulı Han, 173, 301
 Tahran, 55, 65, 159, 166, 187, 201, 204-205, 226, 265, 274, 278-279, 282, 284, 300, 317, 321-327, 332, 341, 348, 350, 360, 367, 409, 411-417, 420, 422-433, 437, 439, 444, 451, 456, 458, 476-481, 487, 497, 519, 551, 563, 570, 587, 600, 605
 Tala Hasan, 194, 199
 Talerş Hidayet Han'a da bkz.
 Taleş-Mikelli Feyzullah Han, 323

Taliş bölgesi, 83, 100, 124, 141, 280
 Taliş sahili açıklarında Sarı adası, 256
 Taliş'e de bkz.
 Taliş'te Lenkaran kenti ve mıntıkası, 128, 135, 186, 265
 Taliş, Lenkaranlı Kara Han, 186
 Talişli Mir Hasan Han, 269, 278
 Talişli Mir Mustafa Han, 197, 252, 256, 278
 Talişli Mustafa Han, 260-262, 268
 Tarım bölgesi, 136, 138, 145
 Tarımlu Erili Afşar Emir Gu-neh Han, 569
 Tat, 470, 490, 534-536
 Tebriz kenti, 56
 Tiflis, 174-175, 202, 270, 279, 300
 Timur (Timurlenk), 78, 127, 133, 137, 222, 284
 Timur'a da bkz.
 Timurlenk, 78, 133
 Toplanan aşiret listeleri, 119, 573
 Türk-Moğollar, 34, 84, 87-88
 Türkiye ve Türkler e de bkz.
 Türkiye, Türkler, 26, 33, 47, 108-110, 116, 129, 132-133, 150-151, 155, 172, 174, 321, 402, 436, 439-441, 451, 526

U-Ü

- Ucan ovası, 335
Urumiye kenti ve bölgesi,
115, 118, 587
Urumiyeh Afşar'ı Fath Ali
Han, 257
Üzerindeki köprüler, 129, 171

V

- Vakilülmülk Esadullah han,
Erdebil valisi, 396, 438
Velkic bölgesi, 278, 283, 364
Veramin bölgesi, 143, 565
Volynskiy, A., Rus Büyükelçi-
si, 152

W

- William Dickson, 325

Y

- Yarbay Sheil, Tahran'daki İn-
giliz özel temsilcisi, 317
Yeprem Han, 422-426, 429,
446

- Yunsur Paşa, elbey atası, 106-
110, 116-117, 119-120,
141, 150, 181-183, 307,
511, 527, 532-534, 564,
567
Yurtçı Husrov Han elbeyi,
407, 595
Yurtçı Lütfullah Han, 427

Z

- Zencan kenti ve vilayeti, 55,
198, 204, 226, 236, 319-
320, 400, 441, 562, 567,
569-570
Zend Ebu'l-Feth Han Feth Ali,
191-192
Zend Hanedanı, 201
Zend Kerim Han, 185-187,
189, 515, 564-566, 569
Zend Zeki Han, 188, 566
Zendli Ali Murat Han Farzi
hanın oğlu Ali Kulı Han,
elbey, 198, 569
Zeyve köyü, 283, 582
Zubov, Valerian, 203

Alıntı Yapılan veya Metinde Adı Geçen Yazarlar Fihristi

A

Abbott, K. E., 110, 111, 119,
285-289, 291, 301, 303,
322, 324, 326-329, 331,
333-336, 341, 348, 349,
353, 374, 380, 574, 588
Abdurakhmanov, A. A.
Ahmet Mirza, Azod ad-Douleh
Al-Hüseyini, M.
Amir-Khizi
Arfa, H., 477, 478, 480, 519,
525
Arjomand, S. A.,
Artamanov, S. A.
Astarabadi, Mohammad Mah-
di, 170, 177, 183
Atkin, M., 232, 251, 277
Avdeyev, M., 291
Averyanov, P. I., 375, 422

B

Baiburdi, H., 112
Balayan, B. P., 74, 112, 138,
139, 143, 527, 528
Barfield, T., 34
Barth, F., 44-54, 552
Bates, D., 47-50
Beck, L., 61, 559
Bell of Antermony, John, Bel-
lan, 74, 93, 152, 370
Belyaev, D., 429
Benjamin, S. G. W., 342
Bournoutian, G. A., 47 n.
Bradburd, D., 551-553
Brydges, Sir H. Jones, 257-
259, 263
Butkov, P. G., 157, 205, 570

- C
-
- Chardin, J., 99, 101
Chelebizadeh, 162 n., 166-169 n., 171 n., 213, 222, 567, 567 n.
Cihangir Mirza, 273, 275, 300-301
Cook, J., 176, 180
Cottam, R. W., 481
Crone, P., 27
- D
-
- D'Arcy Todd, E., 284, 303
Dālili, H. A., 74, 112, 182-183, 192, 206-207, 232-234, 527-529
Danesh Pazhuh, 116 n.
De Bruin, C., 152, 220
De la Maze, Pere, 151
Della Valle, 101
- E
-
- Eichwald, E., 271-272, 277
Eickelman, 25 n.
Evans-Pritchard, E. E., 20-21, 24-25
Evliya Çelebi, 100, 151, 214
- F
-
- Falsafi, N., 74, 93
Fasa'i, Hasan, 73, 564
Foran, 47 n.
Fortescue, L. S., 228, 563, 565, 568
- Fragner, B., 86
Fraser, 277 n.
Freyer, 101 n.
- G
-
- Garber, J. G., 172-173, 214, 580
Gellner, E., 35
- H
-
- Hambly, G. R. G., 281
Haneda, M., 74, 99-100
Hasani, H., 566
Hidayet, Mehdi-Koli, 416
Holmes, W. R., 287-288
Housego, J., 569
- I
-
- Irons, 53 n.
- J
-
- Jenkinson, 138 n.
Johnson, G. A., 539 n.
- K
-
- Kamal Khan b. Jalal Monajjem, 94 n.
Karabağlılar, Mirza Jamal, 197
Kinneir, J. M., 267 n.
Kotov, K. F., 124, 144
Krebel, E Markov, Radde'ye bkz.
Krusinski, Father T. J., 97-103, 161, 513

Kuhmarreh'i, Z. A., 177, 181
Kunke, M., 116 n.

L

Lambton, A. K. S., 33-34, 73,
236, 281, 288, 298-299,
305, 473-474
Lerch, J. J., 174
Lindner, R. P., 48-52
Lockhart, L., 74, 176

M

MacGregor, C. M., 306 n.
Malcolm, Sir J., 71-73, 95, 97-
98, 103-104, 106, 120,
123, 263, 511, 513-514,
527-532
Markov, V., 105-112, 119,
181-183, 207, 229, 232,
234, 279, 303, 308, 316,
318, 321, 323, 327, 337,
343-345, 349-355, 358,
380, 564, 567, 574, 585
Marx, E., 25 n.
Masson Smith, J., 47-48, 51
Membre, M., 150
Minorsky, V., 72-73, 92-95,
99-100, 120, 215, 306,
528-530, 563
Mirza Mohammed Hosein, Da-
niş-Pazhuh'a *bkz.*
Mirza Sami'a, Minorsky'e *bkz.*
Mizban, M., 574, 599
Mohammed Masum, 149
Monteith, W., 223, 273, 275,
283-284

Morier, J., 52, 180, 289
Mostoufi, A., 517
Muhammed Kazım, 170, 175,
177, 182-183

N

Nafisi, S., 275 n.
Nikitine, B., 130

O

Oberling, P., 61, 189, 228,
466, 521-522, 575
Ogranovich, I. A., 105-111,
542
Olearius, A., 145-146, 149,
152, 154, 213, 216, 558,
580, 583, 595

P

Pehrson, R., 48 n.
Perry, J. R., 225
Pesyan, N., 478, 480
Petrushevskiy, I. P., 74, 85,
143
Porter, Sir R. K., 267-268

R

Radde, G., 105-110, 119, 123,
181-182, 207, 210, 229,
232, 234, 266, 278, 290,
297, 301, 303, 308, 316,
320, 564, 567-568, 574,
588

Rawlinson, H. C., 288
Reid, J. J., 73
Rick, T. M., 229
Roemer, H. R., 73-74, 94
Rostopchin, F. B., 74

S-Ş

Saedi, G. H., 436-437
Safari, B., 247, 368, 517
Savory, R. M., 74, 99
Seidlitz, N. von, 277, 592
Sepehr, M. T., 258, 320
Shirvani, 73 n.
Struys, J., 151-152, 220
Sümer, F., 143, 567
Sweet, L. E., 399 n.
Sykes, Sir P., 73, 440, 513-514
Şahseven Bağdadî, P., 565

T

Tagieva, Sh. A., 442
Taheri, 175 n.
Tanvoli, P., 569
Tavernier, J. P., 150, 152
Tebrizli Arakel'i, 141
Tevfik, 33
Tigranov, L. F., 291, 359, 367,
376, 382-383, 385-387,

397, 402, 517, 528-533,
574, 589
Torkman, Iskender Bey, 91-
104, 122, 129, 135-144

U

Urquhart, R. W., 469

V

Van Bruinessen, 30 n.
Varjavand, 562 n.
Volynskiy, A., 152
Von Thielmann, Baron M.,
339

W

Woods, J., 31 n.

Y

Yapp, M., 35
Yazdi, Jalal ad-Din Monajjem,
100 n.

Z

Zeyneloğlu, J., 120

Aşiret Adları Fihristi

(Şekil 12 ye de bkz.)

A

Abu Beyli, 108, 385
Acirli, 427
Afganistan Pastunları, 26, 29, 34
Afşar (Oğuz-Kızılbaş aşireti), 84, 91, 133, 155, 226
Ak Kasımlı, 542
Akkoyunlu Konfederasyonu, 34, 53, 78, 81-83, 123, 134
Aklarlı, 124, 372, 378, 389-390, 395, 407-408, 413, 435-436, 442, 444-447, 452, 455, 464, 479, 488, 542, 548, 556, 603, 605
Ali Baba, 107, 109, 353
Ali-Hasanlı, 587

Anadolu Yörüşü, 47
Araplı, 108-109, 121, 124, 213, 378, 443, 471, 483
Asefli, Asefli-Kameşli, 309, 542
Ayvatlı, 483

B

Bağdadi, 306, 562, 565-567
Bahtiyari, 26, 29, 34-35, 37-38, 52-57, 67, 177, 180, 185-186
Bala-Beyli, 108, 114, 116, 309, 470, 534
Bayat, 91, 566
Bend Ali beyli, 107, 109, 112, 309, 596
Bey Bağlı, 107-108
Beybağlı, 386

Beydili, 108-110, 121-123,
125, 133, 135, 145, 153-
155, 183, 212-213, 216,
222, 226-228, 262-263,
378, 427, 470, 483, 541,
543, 556

Boir Ahmad, 35, 54

C

Cafer-Kulı hanlu, 205, 259,
266, 287, 326, 337, 543

Caferli, 124, 276, 378, 398,
400, 443, 447-449, 470,
483

Canyarlu, 542-543, 584, 591

Celali, 142-143, 148, 150, 528

Cihan hanumlu, 108, 294,
387, 541

Cilovdarlu, 108, 114

Civanşir, 120, 186, 190, 197,
230

Ç

Çakırlu, 109, 123, 134, 136,
138, 145, 149, 212

Çelebiyanlu, 264, 276, 341,
365-366, 374-376, 395,
403, 407, 410-411, 414,
427, 430, 442, 446-447,
524, 556, 570

D

Delakarda, 122, 212

Delikanlu, 395, 430, 446, 571

Demircili, 108-110, 309, 319,
391, 397, 399, 427, 462,
541-542, 568

Doveiran, Afşar'a *bkz.*

Dunbulı Kürtleri, 187

Durani/Durani Afgan, 48, 566

Dursun Kocalu, 108, 424,
427, 564

Dülkadir (Kızılbaş aşireti),
122, 133, 136, 140, 212,
216

E

Elseven, 501, 560

Erdebil Şahseven aşiretleri Er-
debil'de, 105, 118, 120,
158, 176, 181, 232, 441,
529

Erili/Eyerli, 181, 569

F

Fars Baharlu'su, 46

Fars Basseri, 44-48, 50-55, 58

Fars Kaşkayı, 571

Fars'da Kamşeh konfederasyo-
nu, 26

Fethullahhanlu, 385

G

Gabali, 541

Gamuşlu, 109

Geyikli, 108-109, 378, 448,
461, 483, 498, 564, 574,
605

Guz, Oğuz'a *bkz.*

H

Hacı Kocalu, 108-109, 121, 123, 145, 147, 149, 228, 319, 372, 374, 389, 395, 410, 543, 574, 605
 Hacı, 543, 584
 Halfalı, 462-463, 485, 488, 585-586
 Halhal aşiretleri, 274, 422-424, 536
 Hempa, 307, 391, 542
 Homunlu, 108, 121, 483, 541, 543
 Hosein-Hacılı, Hüsünhacılı, 391
 Hüseyinaklı, 542, 575, 597

I-I

Il-e Arab of Fars, Kirman, 46
 Inallu/Fars Inanlusu, 110, 122
 Inallu (Guz/Kızılbaş aşireti), 133, 153, 183, 212, 228
 İran Mugan'ındaki Şahseven göçebeler, 57, 145-156, 172, 193-194, 255, 268, 278-280, 287-290, 315-317, 326, 352, 370, 391, 411, 422, 479, 482, 485
 Isalu, İsa Beyli, 114, 116, 309, 389, 391, 395, 428, 534, 574

K

Kaçar (Kızılbaş aşireti), 83, 155, 159

Kahraman Beyli, 108, 122, 135, 228
 Kahraman-beyli'ye de *bkz.*
 Kahramanlu, 584
 Kalaş, 109, 541-542, 582, 584
 Kalesar, 542, 581, 590, 597
 Kameşli, 309, 387, 391, 395, 407, 420, 427, 438, 442, 446-447, 542, 570, 592-593
 Kara Kasımlı, 109, 309, 542
 Karabağ'lı otuz-iki civanşir, 190
 Karabağlı Caferli, 124, 276, 378, 398, 483
 Karabağlı yirmi-dört Kaçar, 120
 Karacalu, 581, 590
 Karadağ aşiretleri, 212, 219, 428, 583, 597
 Karadağ, Bayburtlu, 83, 128, 159
 Karadağ'ı/Karadağlı, 575
 Karadağlı Hacı Alili, 134
 Karadağlı Muhammed Hanlu, 276
 Karai, 147
 Karakan'da Inallu, 178
 Karakoyunlu Konfederasyonu, 34, 78, 81, 83, 134
 Karalar, 147, 213, 228, 542
 Karamanlu'ya da *bkz.*
 Karamanlu, 122-123, 137, 228, 237
 Karamusalı, 543
 Keneçlu, 83, 144
 Kızılbaş Konfederasyonu, 86, 121, 123

Kızılbaş, 71, 84, 86, 89-90,
96, 99-101, 103, 122, 150,
155, 529, 555

Kirman Komaçı, 36

Koca Beyli, 107, 109-110,
114, 116-117, 309, 340,
351-352, 367, 411

Koca-çobanî, 147

Kor Abbaslu/Küravazlı, 109

Koyunlu, 186, 201

Kozatlı, Kozat beyli, 108,
385, 387, 568

Kubadlı, 109

Kulukcanlı, 169, 212

Kurtbeyli/Kutlar, 562, 567

L

Larili, 388, 537, 542

M

Mamasani, 35

Marri Buluci, 48

Mastalibeyli, 114

Meşkin'de, 57

Milli, Milli Kalfalı, 108, 543

Mirzarahimli, 385

Mişkin Şahseven, 110, 120,
233, 236, 258, 275, 287,
303, 318, 329, 359, 390,
590

Mugan'da İnallu, 107-116,
122-125, 153, 171, 178-
181, 183, 212-213, 222-
229, 584

Mugan'da Kara Donlu, 293,
350, 607-609

Mugani, Muganlı, 123, 157,
223, 227

Mukaddem Cemaati, 100,
120, 275

Muratlı, 568

N

Nevruz Ali Bey, 107-109, 309,
350, 542

Nurullah Bey, 367, 445, 525,
586-587, 589, 600-603

O

Oğuz/Guz, 56, 78, 121, 133
Orta Asya Türkmeni, 129-130

P

Paşahanlı, 385

Petili, 483, 543

Pirevatlı, 378, 398, 443, 448,
470, 483, 599

Polatlı, 68, 110, 309, 348,
351-352, 406, 426

R

Rıza Beyli, 426

Rızalı, 542

Rumlu (Kızılbaş aşireti), 84,
91

Rwala Bedevi, 26

S

Sabuncu, 154

Sansari, 36

Sarab aşiretleri, 128
 Sarı Nasırlı, 543
 Sarı-Han Beyli (Afşar), 108-
 109, 116, 182, 309, 478
 Sarvanlar, Sarvanlu, 108-109,
 116, 483, 590
 Seyitler, 124, 541-543
 Seyitler/Sedat Zarinci, 388,
 488, 542
 Sil-Süpür, 143, 528
 Soltançelu, 147, 154, 213

Ş

Şah Ali beyli, 151, 207, 213
 Şahseven Afşar'ı/Zencan Afşar-
 Doveriran, 153, 568
 Şamlı (Kızılbaş aşireti), 84, 91,
 562, 580, 584
 Şatranlu, 288, 340, 395, 416,
 423-424, 427-428, 436,
 444, 446, 571, 594
 Şemseddinlu, 142
 Şeyhavend, 90, 96-97, 138,
 140, 216
 Şeyhli, 108, 124, 213, 228
 Şikaki, 154-155, 166, 169,
 171-172, 177, 184, 186-
 187, 193, 195-197, 203-
 205, 212, 222, 224-226,
 260, 263, 272-275, 306,
 561, 569

T

Takleh'e *bkz.*
 Taklı/Tekelu, 91, 122, 136,
 169, 212, 227
 Taleş Perembel, 343

Taleş'in Galeşi, 108
 Taliş aşiretleri, 218, 584
 Taliş-Mikelli, 124, 310, 339,
 542
 Tefecullah hanlu, 385
 Tekeli (Kızılbaş aşireti), 84,
 528, 594
 Terit/Tirit, 542
 Türkmen aşiretleri, 83, 86, 91,
 121, 133, 142
 Türkmen (Kızılbaş aşireti),
 84, 91

U

Udulu, 107, 109, 385, 541,
 568
 Ustaclu (Kızılbaş aşireti), 84

V

Varsak (Kızılbaş aşireti), 84

Y

Yamut Türkmeni, 459
 Yamut'a da *bkz.*
 Yedioymak, 121
 Yekali, 108, 387, 541
 Yirmi-dört'e *bkz.*
 Yurbur/burbur, 168
 Yurtçu, 109, 145
 Yusufanlu, 264, 276

Z

Zahuraşlu, 575
 Zargar, 108-109, 339, 568
 Ziyadoğlu, 140, 190

Richard Tapper'ın bu büyüleyici eseri, İran'ın önemli göçebe gruplarından biri olan Şahsevenlerin siyasal ve sosyal tarihini anlatmaktadır. Otuz yıldan fazla süren etnografik alan çalışması ve kapsamlı belgesel araştırmalara dayandırılan bu hikâye, trajik olduğu kadar dramatiktir de. Eserde, kabilelerin 17. yüzyıla uzanan esatiri (söylensel) kökleri, 18. yüzyılda bir kabile konfederasyonu halinde birleşmeleri, Pehlevi Şahları döneminde ekonomik ve siyasal etkinliklerinin sistematik olarak azalmaya başlamasıyla gündeme gelen çöküşleri anlatılır. Konfederasyon artık var olmamakla birlikte, birkaç bin Şahseven göçebe ailesi hâlâ sınır boylarında göçlerini sürdürmekte ve İranlıların büyük bölümü de, onları Şahseven kimlikleriyle kabul etmektedir.

İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler, bu konu ile ilgili üç farklı söyleme katkıda bulunmak için yazılmıştır. Bunlardan birincisi, Şahsevenlerin kökleriyle, konfederasyonun nasıl ve ne zaman kurulduğuyla ilgilidir. İkincisi, kabilenin siyasal ve sosyal oluşumlarında ortaya çıkan değişikliklerin, devletlerle olan ilişkilerini nasıl etkilediğini irdeler. Üçüncüsü ise, tarihle kimlik arasındaki ilişkiyi ele alır ve belli bir grup insanın farklı kimlik oluşumlarının, geçmişle ilgili görüşlerini nasıl belirlediğini ve bunu nasıl yansıttığını sorgular.

Richard Tapper'ın bölge tarihine ve antropolojisine dışarıdan yaklaşımı, her iki disiplindeki kuramsal tartışmalara önemli katkılarda bulunabilecek niteliktedir.

ISBN 975-533-354-1

